

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE VE İRAN'IN SURİYE VE IRAK POLİTİKASI: NEOKLASİK
REALİZM ÇERÇEVESİNDE BİR ANALİZ**

DOKTORA TEZİ

Sayyad SADRI ALIBABALU

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Murat YEŞİLTAS

MAYIS - 2021

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE VE İRAN'IN SURİYE VE IRAK POLİTİKASI: NEOKLASİK
REALİZM ÇERÇEVESİNDE BİR ANALİZ**

DOKTORA TEZİ

Sayyad SADRI ALIBABALU

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Murat YEŞİLTAS

MAYIS - 2021

TEZ ONAYI

Sayyad SADRI ALIBABALU tarafından hazırlanan “Türkiye ve İran’ın Suriye ve Irak Politikası: Neoklasik Realizm Çerçevesinde Bir Analiz” adlı bu çalışma jürimizce Doktora Tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi: 21/05/2021

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Murat YEŞİLTaş	BAŞARILI
Prof. Dr. Kemal İNAT	BAŞARILI
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN	BAŞARILI
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN	BAŞARILI
Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ	BAŞARILI

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sayyad SADRI ALIBABALU

21 Mayıs 2021

TEŞEKKÜR

Bu tez uzun soluklu bir çalışmanın sonucudur. Danışman hocam Prof. Dr. Murat YEŞİLTAŞ'ın eleştirel yaklaşımı, bu tezin teorik bir çerçeveye oturmasında önemli bir role sahiptir. Çok yoğun olduğu halde bana zaman ayırarak tezime katkı sağladığından dolayı kendisine şükranlarımı bildirmek isterim. Yine bu teze sağladığı katkılardan dolayı değerli hocam Prof. Dr. Kemal İNAT'a son derece minnettarım. Benzer şekilde tez izleme jürisinde olan Prof. Dr. Haşim ŞAHİN'e, tez savunma sınavında sağladıkları bilimsel katkılardan dolayı Prof. Dr. Muhittin ATAMAN ve Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ'ye de teşekkür etmeyi kendime bir borç bilirim. Ayrıca, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü hocalarına sonsuz şükranlarımı sunarım.

Bu değerli insanların yanı sıra, akademik çalışmamın ve özellikle tezimin önemli bir kısmının, İspanya'da Barselona Autònoma Üniversitesi'nde gerçekleşmesine ciddi katkısı olan Prof. Dr. Francesc SERRA MASSANSALVADOR'a sonsuz şükranlarımı bildirmek isterim. Francesc Hocanın salgın sırasında sürekli benimle ilgilenmesi, 2020'nin ilk yarısında dünyanın en kötü salgın koşullarından birini yaşayan İspanya ve Barselona'da kalmamı kolaylaştıran önemli bir etken olmuştur. Ayrıca adı geçen üniversitenin Siyaset Bilimi ve Sosyoloji Fakültesi'nde akademik işlerden sorumlu Silvia Maré'e ve Uluslararası İlişkiler Ofisi'nde sorumlu Marti Lluís Avilés'e teşekkürlerimi sunarım.

Doktora döneminde kurumsal olarak bana sağladıkları burs olanağından dolayı Türkiye Bursları'na ve yine barınma olanağı sağladıklarından dolayı Kredi Yurtlar Kurumu'na da sonsuz minnettarım. Zamansız vefatıyla derinden üzüldüğüm Sabahattin Zaim Yurdu eski Müdür Yardımcısı Murat ÇAM'a borçlu olduğumu bildirmek isterim. Tüm destekleri için kendisine minnettarım.

Son olarak tüm eğitim hayatım boyunca her türlü desteklerinden dolayı babam, annem, abim Feyyaz ve kardeşlerim Babek ve Şirin'e tüm hayatım boyunca borçlu olduğumu ifade etmek isterim.

Sayyad SADRI ALIBABALU
6 Haziran 2021

ÖZET

Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü

Doktora Tez Özeti

Tezin Başlığı: Türkiye ve İran'ın Suriye ve Irak Politikası: Neoklasik Realizm Çerçevesinde Bir Analiz

Tezin Yazarı: Sayyad SADRI ALIBABALU **Danışman:** Prof. Dr. Murat YEŞİLTAS

Kabul Tarihi: 21.05.2021 **Sayfa Sayısı:** 12 (ön kısım) + 371 (tez)

Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Türkiye ve İran, 2011'den beri süregelen ve bölgesel, hatta küresel sonuçları olan Suriye ve Irak savaşlarında, önemli aktörlerin başında gelmektedirler. Bu çalışma, Türkiye ve İran'ın bu zaman diliminde Suriye ve Irak krizlerine yönelik politikalarını, Neoklasik Realizm (NKR) kuramı bağlamında kronolojik bir şekilde analiz etmektedir. Dolayısıyla bu tez, her iki aktörün izlediği stratejilerin okunmasında önemli bir adımdır. Neoklasik realizmin temel varsayımı, uluslararası sistemin, iç politika üzerinden dış politika çıktılarını etkilemesidir. Bu anlamda bu tezin ileri sürdüğü varsayıma göre, sistemik uyarılarla paralel olarak iç politika dinamikleri, her iki devletin dış politika davranışlarını ciddi bir şekilde etkilemektedir. Bu sebeple uluslararası denklemlerin yanı sıra, iç faktörlerin incelenmesi kaçınılmazdır. Türkiye ve İran'ın iç politikasındaki bu krizlere yönelik politikasını etkileyen ana unsurların ne olduğu ve bu faktörlerin politikaya dönüşme şekli tezin asıl sorunsalıdır. Bu nedenle, çalışmanın genel sonucuna göre, iki ülke liderlerinin dünya hakkındaki tamamen farklı olan algıları, diğer yerel faktörlerle birlikte, dış politika sonuçlarını da derinden etkilemiştir. Ayrıca iki aktör, ortak ve ciddi tehditle karşılaştıkları zaman işbirliğine giderek birlikte tehdidi ortadan kaldırmaya, aksi takdirde rekabete yönelmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, neoklasik realizm, Suriye, Irak

ABSTRACT

Sakarya University, Middle East Institute

Abstract of PhD Thesis

Title of the Thesis: Turkey and Iran's Policy towards Syria and Iraq: A Neoclassical Realist Analysis

Author: Sayyad SADRI ALIBABALU

Supervisor: Prof. Dr. Murat YEŞİLTAŞ

Acceptance Date: 21.05.2021

Nu. of pages: 12 (pre text) +371 (thesis)

Department: Middle Eastern Studies

Turkey and Iran are considered among the most important actors in the battles in Syria and Iraq after 2011, which has caused regional and even global consequences. This study analyzes Turkish and Iranian policies in the crises in Syria and Iraq in a chronological framework based on neoclassical realism (NCR). Therefore, this dissertation is an important step in reading both actors' policies and strategies in the Middle East, especially the mentioned crises. The basic assumption of NCR is that the international system affects foreign policy outcomes through domestic policy. In this regard, according to the hypothesis of this dissertation, in parallel with systemic stimuli, domestic policy dynamics have a serious impact on the foreign policy behavior of the two countries, and hence it is inevitable to study the domestic factors as well as international equations. Therefore, the main factors influencing Iran and Turkey's policies regarding these crises and the way these factors transform into foreign policy are the main discussion of this dissertation. According to the conclusion of the study, the completely different perceptions of the two countries' leaders about the world, along with other domestic factors, have deeply influenced foreign policy results. In addition, the two sides tend to collaboration when they face a common and serious threat otherwise, they will compete.

Keywords: Turkey, Iran, neoclassical realism, Syria, Iraq

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ŞEKİL LİSTESİ	x
TABLO LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: NEOKLASİK REALİZM	16
1.1. Tarihsel Gelişimi	16
1.2. Neoklasik Realizm-Yapısal Realizm İlişkisi.....	20
1.3. Neoklasik Realizm ve Bağımsız Değişken (Tip 2)	25
1.3.1. Uluslararası Sistem.....	26
1.3.2. Sistemin Yapısı ve Yapısal Düzenleyiciler	28
1.3.3. Göreceli Güç Dağılımı ve Kutupluluk	32
1.3.4. Açıklık.....	35
1.3.5. Kısıtlayıcı/Serbest Stratejik Ortam.....	38
1.4. Neoklasik Realizm ve Müdahaleci Değişkenler.....	42
1.4.1. Liderlerin Algısı	43
1.4.2. Stratejik Kültür.....	47
1.4.3. İç Kurumlar	49
1.4.4. Devlet-Toplum İlişkisi	52
1.5. Neoklasik Realizm ve Bağımlı Değişkenler.....	57
1.5.1. Politika Çıktısı 1	62
1.5.2. Politika Çıktısı 2.....	64

1.5.3. Politika Çıktısı 3.....	65
Değerlendirme	67
İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE VE İRAN'IN İÇ POLİTİKASI VE ULUSLARARASI KONUMU	69
2.1. İran.....	70
2.1.1 İran Liderlerinin Uluslararası Sistem Algıları.....	70
2.1.2. Stratejik Kültür: İran Dış ve Güvenlik Siyasetinin Tarihsel Bağlamı.....	76
2.1.2.1. Şiilik: İran'ın İç ve Dış Politikasının İdeolojik Altyapısı.....	77
2.1.2.2. Yabancı Güçlerin Müdahalesi	80
2.1.2.3. Düşman Söyleminin Anlamı	81
2.1.2.4. Bir Psikolojik Etken Olarak İran-İrak Savaşı ve Stratejik Yalnızlık.....	82
2.1.2.5. Şehadet	83
2.1.2.6. Direniş Ekseni ve Stratejik Derinlik.....	84
2.1.2.7. Ümmül-Kura Doktrini	85
2.1.2.8. Küresel Kibir (İstikbar) ile Sonsuz Savaş	85
2.1.2.9. Asimetrik Savaş.....	87
2.1.2.10. Kültürel NATO (Yumuşak Savaş) Kavramlaştırması	88
2.1.2.11. Yeni Bir İslami Uygarlığa Doğru	89
2.1.3. Devlet-Toplum İlişkisi	90
2.1.4. Yerel Kurumlar	92
2.1.5. 2000'li Yıllarda Uluslararası Sistem ve İran'ın Konumu	94
2.2. Türkiye	98
2.2.1. Türk Liderlerin Uluslararası Sistemden Algıları.....	98
2.2.2. Türkiye'nin Stratejik Kültürü.....	104
2.2.2.1. Cumhuriyetçi Stratejik Kültür	105
2.2.2.2. Askerin Önemi.....	108

2.2.2.3. SSCB'nin Etkisi.....	110
2.2.2.4.Turgut Özal'ın Revizyonist Stratejisi	112
2.2.2.5. 2000'li Yıllardan Sonra Hibrit Stratejik Kültür.....	113
2.2.2.6. Stratejik Derinliği Stratejik Kültüre Bağlayan Prensipler	114
2.2.3. Devlet-Toplum ilişkisi.....	120
2.2.4. Yerel Kurumların Rolü.....	123
2.2.5. Türkiye'nin Uluslararası Sistemdeki Konumu.....	127
Değerlendirme	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İRAN VE TÜRKİYE'NİN SURİYE KRİZİNE YÖNELİK STRATEJİSİ..... 135

3.1. İran.....	136
3.1.1. İran'ın Güvenlik Politikası ve Suriye'ye Bakışı	136
3.1.2. Neoklasik Realizm Çerçevesinde 2011-2012 Dönemi İran'ın Suriye Yaklaşımı	138
3.1.2.1. Sistemik Faktör.....	138
3.1.2.2. İç Faktörler	140
3.1.2.3. Politika Çıktıları: Diplomatik Adımlar.....	143
3.1.3. 2012-2015 Dönemi İran'ın Suriye Yaklaşımı.....	144
3.1.3.1. Sistemik Faktörler	144
3.1.3.2. İç Politika Faktörleri.....	145
3.1.3.3. Politika Çıktıları: İç Dengelemenin Yanı Sıra Dış Dengeleme.....	148
3.1.4. Eylül 2015'ten Bugüne.....	155
3.1.4.1. Sistemik Faktörler	155
3.1.4.2. İç Politika Faktörleri.....	157
3.1.4.3. Politika Çıktıları	159
3.1.5. Füze Atışları; Saldırgan Strateji	163

3.1.6. İran'ın Suriye Politikasında Kürtlerin Konumu	164
3.1.7. Türkiye'nin Kuzey Suriye'de Operasyonu ve İran'ın Tutumu	165
3.2. Türkiye	171
3.2.1. Türkiye'nin Suriye Politikası; Strateji ve Amaç	171
3.2.2. Mart-Ağustos 2011: Değişimi Yönetme ve Reform	172
3.2.2.1. Sistemik Faktörler	172
3.2.2.2. İç Politika Faktörleri	174
3.2.2.3. Politika Çıktıları: Sabır ve Arabuluculuk	175
3.2.3. Ağustos 2011-2013: Güvenlik Eksenli Krizin Olumsuz Sonuçlarından Kaçınma	178
3.2.3.1. Sistemik Faktörler	178
3.2.3.2. İç Politika Faktörleri	180
3.2.3.3. Politika Çıktıları: Siyasi ve Güvenlik Strateji	182
3.2.4. 2013-2016: Geriden İdare Etme-Askeri Muhalefeti Destekleme	186
3.2.4.1. Sistemik Faktörler	186
3.2.4.2. İç Politika Faktörleri	188
3.2.4.3. Politika Çıktıları	189
3.2.5. 2016'dan Sonra: Askeri Angajman-Doğrudan Askeri Müdahale	193
3.2.5.1. Uluslararası Faktörler	193
3.2.5.2. İç Politika Faktörleri	196
3.2.5.3. Politika Çıktıları	198
3.2.6. Türkiye'nin İran'ın Suriye Politikasına Reaksiyonu	204
3.2.7. Türkiye'nin DAESH'e Yönelik Stratejisi	208
3.2.8. Türkiye'nin PKK-PYD'ye Yönelik Güvenlik Stratejisi	211
Değerlendirme	215

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: İRAN VE TÜRKİYE’NİN İRAK’A YÖNELİK GÜVENLİK POLİTİKALARI 220

4.1. İran.....	221
4.1.1. 2003-2011 Dönemi.....	221
4.1.1.1. Sistemik Faktör.....	221
4.1.1.2. İç Politika Faktörleri.....	223
4.1.1.3. Politika Çıktıları	226
4.1.2. 2011-2014 Dönemi.....	228
4.1.2.1. Sistemik Faktörler	228
4.1.2.2. İç Politika Faktörleri.....	229
4.1.2.3. Politika Çıktıları	230
4.1.2.3.1. <i>Maliki’nin Politikaları ve İran’ın Reaksiyonu</i>	232
4.1.2.3.2. <i>İran Perspektifinden DAESH, ABD ve Irak’taki Varlığı</i>	233
4.1.3. 2014 Sonrası.....	237
4.1.3.1. Sistemik Faktörler	237
4.1.3.2. İç Politika Faktörleri.....	238
4.1.3.3. Politika Çıktıları: Vekâlet Savaşı ve İttifak Arayışı	240
4.1.3.3.1. <i>DAESH’in Ortaya Çıkışı ve İran’ın Stratejisi</i>	241
4.1.3.3.2. <i>Irak Üzerinden İran’ın Türkiye Politikası</i>	246
4.2. Türkiye	251
4.2.1. 2003-2011 Dönemi Türkiye’nin Irak Stratejisi.....	252
4.2.1.1. Sistemik Faktörler	252
4.2.1.2. İç Politika Faktörleri.....	255
4.2.1.3. Politika Çıktıları: Diplomatik Adım ve Dengelememe Stratejisi	256
4.2.2. 2011’den 2014’e Kadar Türkiye’nin Irak Politikası	258
4.2.2.1. Sistemik Faktörler	258

4.2.2.2. İç Politika Faktörleri.....	259
4.2.2.3. Politika Çıktıları: Merkezden Uzaklaşma, İKBY'ye Yakınlaşma ve PKK Sorunu.....	261
4.2.3. 2014'ten Sonra	268
4.2.3.1. Sistemik Faktörler	268
4.2.3.2. İç Politika Faktörleri.....	269
4.2.3.3. Politika Çıktıları: Uygun Dengeleme	271
4.2.3.3.1. Başika Kampı	277
4.2.3.3.2. Musul'u Kurtarma Operasyonu	283
4.2.3.3.3. Çözüm Sürecinin Sonu ve Türkiye'nin PKK Stratejisi.....	284
4.2.3.3.4. Kuzey Irak Referandumu ve Türkiye'nin Tutumu	287
4.2.3.3.5. Irak Üzerinden Türkiye'nin İran Politikası	290
Değerlendirme	292
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	296
KAYNAKÇA.....	313
ÖZGEÇMİŞ	372

ŞEKİL LİSTESİ

ŞEKİL 1. NEOKLASİK REALİZMİN SİSTEMİK ANALİZİ	24
ŞEKİL 2. NEOKLASİK REALİZMİN BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLERİ.....	41
ŞEKİL 3. NEOKLASİK REALİZMİN MÜDAHALECI DEĞİŞKENLERİ.....	57
ŞEKİL 4. BAĞIMLI DEĞİŞKENLER: POLİTİKA ÇIKTILARI	67
ŞEKİL 5. TÜRKİYE’NİN KUZAY İRAK’A YÖNELİK OPERASYONLARI	287

TABLO LİSTESİ

TABLO 1. İRAN’IN STRATEJİK KÜLTÜRÜ	90
TABLO 2. NEOKLASİK REALİZME GÖRE İRAN POLİTİKASINI ETKİLEYEN DEĞİŞKENLER....	98
TABLO 3. TÜRKİYE’NİN STRATEJİK KÜLTÜRÜ	119
TABLO 4. NEOKLASİK REALİZME GÖRE 2000’Lİ YILLARDA İRAN’I ETKİLEYEN DEĞİŞKENLER	120
TABLO 5. NEOKLASİK REALİZME GÖRE 2000’Lİ YILLARDA TÜRKİYE’Yİ ETKİLEYEN DEĞİŞKENLER	120
TABLO 6. İKİ ÜLKENİN KARŞILAŞTIRMALI TABLOSU.....	133
TABLO 7. NEOKLASİK REALİZM ÇERÇEVESİNDE İRAN’IN SURİYE STRATEJİSİ.....	171
TABLO 8. NEOKLASİK REALİZM ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’NİN SURİYE STRATEJİSİ	215
TABLO 9. 2001-2020 İRAN VE TÜRKİYE’NİN SURİYE STRATEJİSİ.....	219
TABLO 10. DÖNEMSEL OLARAK İRAN’IN İRAK POLİTİKASI.....	251
TABLO 11. DÖNEMSEL OLARAK TÜRKİYE’NİN İRAK STRATEJİSİ	292
TABLO 12. İRAN VE TÜRKİYE’NİN İRAK STRATEJİLERİNDE ÖNEMLİ HUSUSLAR.....	295

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DMO	: Devrim Muhafızları Ordusu
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
NATO	: North Atlantic Treaty Organisation (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
NKR	: Neoklasik Realizm
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SUK	: Suriye Ulusal Konseyi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Türkiye ve İran gibi uluslararası sistemin gündeminden düşmeyen aktörlerin dış politikalarının analizinde, sistemik unsurların yanı sıra yerel faktörler de önemini korumaktadır. Dolayısıyla iki aktörle ilgili yapılacak kapsamlı bir araştırmada, her iki etkenin bir arada ele alınması kaçınılmazdır. Bu doğrultuda, son yıllarda yapılan dış politika araştırmalarında, realizmin neoklasik olarak adlandırılan son versiyonu popüler hale gelmektedir. Neoklasik versiyon ile diğer realist ekoller arasındaki temel fark, analiz yöntemi, sistemik unsurlara atfedilen ağırlık ve dış politikayı açıklamada yerel unsurların rolü ile ilgilidir.¹ Bu çerçevede, iki ülkenin dış politikasını etkileyen birim ve sistem düzeyi değişkenlerini bir arada inceleyerek, Türkiye ve İran'ı uluslararası sistemde konumlandırmak mümkün hale gelmektedir.

Bununla birlikte, uluslararası sistemin bir alt sistemi olan Ortadoğu, 2011 yılı itibariyle derin bir değişim sürecine girmiştir. Olaylar hala devam ettiği için bu sürecin tüm boyutları hala belirsizlik içindedir. Özellikle Suriye ve Irak'ta ortaya çıkan iç savaşlar, hem stratejik konum olarak hem de kendi iç dinamiklerinden dolayı, bölgeyi doğrudan doğruya etkilemektedir. Dolayısıyla, 2011'den itibaren devam eden süreçte meydana gelen olaylar, hem komşu ülkeleri etkilemiş hem de bölgesel ölçekte muazzam bir siyasal ve jeopolitik kopuşa neden olmuştur. Bu süreçte tek kutuplu sistemin, 2008 Küresel Ekonomik Krizi ile çöküşe doğru ilerlemesi, Ortadoğu'da ortaya çıkan çalkantıyla örtüşerek, uluslararası sistemde, alttan üste oluşan hareketlenmeyi tetiklemiştir. Demokratikleşme dalgası, ayrılıkçılık, sınır ihlali, ulus-devlet anlayışının zayıflaması, geniş kapsamlı mülteci hareketleri ve terörizm gibi etkenler, Ortadoğu'dan uluslararası sisteme de yayılmıştır. Böylece hem bölgesel hem küresel çapta yeni krizlerin konuşulması kaçınılmaz olmuştur.

Küresel çapta bir etkiye neden olan mülteci krizi ve aktörlerin bu krize dair reaksiyonu, Rusya'nın 2014'te Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'nın topraklarını işgali, 2017'de ABD'de Donald Trump'ın Başkanlığı ile uluslararası sistem normlarının çiğnenmesi ve son olarak 2019'da Çin'de ortaya çıkan Covid-19 pandemisi gibi faktörler, uluslararası sistemde derin etkiler oluşturmuş ve nihayet çok kutupluluğa giden sistemin sürecini

¹ Mariana Carpes, "From Breadcrumbs to Threads of Wool: Building A Neoclassical Realist Approach for the Study of Regional Powers Nuclear Choices", (**Unpublished Ph. D. Thesis**, the University of Hamburg and GIGA German Institute of Global and Area Studies, 2014), p. 30.

hızlandırmıştır. Ortadoğu açısından, ABD'nin Suriye krizinde pasif kalması, Rusya'nın 2015 müdahalesi, Türkiye ve İran'ın bölgesel güç çekişmesine girmesi bu dönemin en önde gelen olayları olarak sayılmaktadır. Dolayısıyla, 2011'de başlayan süreçte, küresel ölçekteki vakaların bölgesel faktörlerle örtüşerek veya çarpışarak sentezlenmesi, sistemin tümünü etkilemiştir.

Böylesi anarşik bir ortamda Türkiye ve İran'ın bölgesel ağırlığı itibariyle izledikleri politikalar, bölgesel çapta olan tüm vakaları etkilemektedir. Karşılıklı şekilde Ortadoğu'daki tüm olup bitenler de bu iki ülkeyi etkilemektedir. Her iki ülkenin birbirine benzer özelliklerinin yanı sıra, farklılaştıkları çeşitli konular da mevcuttur. Siyasal sistemin farklı yapısı itibariyle, iki ülkenin iç politikası ve dolayısıyla da dış politikası farklılaşmaktadır. Geçen yüzyılda Türkiye ve İran'ın travmalara maruz kalması, hem algısal olarak hem de pratik olarak iki ülkenin yönelimlerinde muazzam derecede etkiler bırakmıştır. Bu zor geçmiş sonucunda iki devletin dış politikası, dünyayı yorumlama biçimini, komşu ülkelere bakışını ve devletin diğer işlevlerini tamamıyla etkilemiştir. Tam da buradan hareketle, Türkiye ve İran'ın 2011'den sonraki dış politika davranışı, uluslararası sistem ve iç politikadaki güncel meselelerin yanı sıra, bu geçmişten kaynaklanan faktörlerle de ele alınabilir.

2011'den itibaren iki ülkenin dış politika söyleminde yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Türkiye'ye bakıldığında, “mazlumların yanında olma” ve “beka sorunu” gibi kavramsallaştırmalar bu dönemde sıklıkla duyulmuştur. Benzer bir şekilde “tefirciler”, “direniş eksen”, “Türbe savunucuları” ve “İslami uyanış” gibi önemli söylemsel kavramlar da İran resmi makamları tarafından dile getirilmiştir. Bu kavramlara atfedilen anlam, iç politikanın yanı sıra dış politikadaki stratejilerin de altında yatmaktadır. İki ülkede neoklasik realistlerin de üzerinde durduğu liderler ve onların ülkelerine göre algısı, sivil-asker ilişkisi, devletin yapısı ve karar alma süreçleri, Suriye ve Irak'a yönelik politikalarını ele almada önemli analiz çerçevesi sunmaktadır. Bunlar neden önemli sorusuna, “sistemik baskılar (bağımsız değişken) bu faktörler (müdahaleci değişken) üzerinden dış ve güvenlik politikasına (bağımlı değişken) çevrilmektedir” cevabı verilebilir. Dolayısıyla, iç politikadaki bu filtre mekanizması, hem Türkiye hem de İran'ın, Suriye ve Irak'a yönelik politikalarının açıklayıcı bir analizini sağlamaktadır.

Bu çalışma, neoklasik realizm çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda araştırmanın neden neoklasik realizm ile ele alındığı aslında önemli bir sorudur. Neoklasik realizm, 1990'larda Soğuk Savaş sonrası dönemi araştırmak için ortaya çıkmıştır. SSCB'nin dramatik bir şekilde çöküşü ve akabinde uluslararası sistemin tek kutupluluğa dönüşümü, uluslararası siyaset çalışmalarında bir ivmeyi beraberinde getirmiştir. Klasik realizmin güç odaklı analiz biçimi, bu tezin analizi için kullanılabilecek olsa da, İran ve Türkiye'nin iç politika ve tarihi kimliklerini görmezden geldiği için eksik bir analiz sunabilir. Zira Türkiye ve İran'ın politikası, sadece güç artırımından kaynaklanmamaktadır. Özellikle İran'ın dış politika tarihine bakıldığında, İslam Devrimi sonrası sürekli sistemik baskılara maruz kalmasından ötürü, dış politika önemli bir biçimde bu baskılara yanıt olarak gerçekleşmiştir. Türkiye konusunda ise, Suriye ve Irak'la komşuluk konumu ve bu coğrafyalarda yaşanan krizlerin Türkiye'ye direk olarak yansması, Türk dış politikasını ikilemlerde bırakmaktadır. Bu anlamda müdahalesizlik, tehditlerin aza inmesine neden olmaktadır; fakat müdahale politikası da çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Bu meseleler göz önünde bulundurulursa, realizmin sunduğu çerçeve, bu baskıları ve dinamikleri önemsemeyerek, analizin eksik kalmasına sebebiyet vermektedir.

Benzer şekilde neorealizm analiz düzeyi de bu tezin ele alınmasında birtakım eksikliklere yol açabilir. Zira uluslararası sistemi, devletlerin dış politikasını yönlendiren en önemli faktör olarak görmesi, bu çalışmayı hedeflerine ulaştıramamaktadır. Waltz'a göre büyük devletler ana aktörler olduğu sürece, uluslararası siyasetin yapısı onların belirlediği çizgiden öteye gitmez.² Fakat yeni dönemdeki uluslararası siyasete bakıldığında ortamın değiştiği ve orta güç ve küçük devletlerin de sistemde yer aldığı görünmektedir. Ancak, yine de neorealistlerin realistler kadar devleti bir kara kutu olarak görmesi ve onun dış politikada ancak sistemik baskıları olarak yanıt vermesi, bugünkü uluslararası siyaseti anlamak için yetersizdir. Ortadoğu'daki krizlerde devletlerin baş aktörler olmasının yanı sıra, çeşitli örgüt ve grupların varlığı bir gerçektir. Türkiye ve İran, 2011'den sonra sürekli olarak devlet dışı bu aktörlerle de ya savaşa ya masada muhatap olarak, çeşitli politikalar izlemeye mecbur kalmışlardır.

², Kenneth N. Waltz, **Theory of International Politics**, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 1979, p. 94.

Yine tartışıldığı üzere, 1990’lardan itibaren araştırmalarda sıklıkla kullanılan neoklasik realizm, adı geçen iki kuramın eksikliklerini tamamlamaya çalışmaktadır. Bu anlamda bu kuram, realist geleneğin güncellemesi olarak görülmektedir.³ Ayrıca kuram, birinci kısımda tartışıldığı üzere bir dış politika kuramıdır ve iki eski kuramı da hesaba katarak, ülke davranışlarında birim düzeyi değişkeni ele almaktadır. Bu anlamda ülkelerin büyük stratejilerini ele alarak aydınlatıcı analizler sunmaktadır.⁴ Çünkü neoklasik realistler, sistemik baskıların ve dış politika çıktılarının, iç politika dinamikleri üzerinden şekillendirildiğini öne sürmektedirler. Buradan hareket ederek, sistemik uyarılarla (bağımsız değişken) iç politikada lider algısı, devlet yapısı ve diğer birim düzeyi faktörlerle (müdahaleci değişken) karışarak bağımlı değişken olarak adlandırılan çıktıları etkilemektedir.

Neoklasik realizmin temelleri, sistemik bir bakış açısı ile aktörlere yönelik geniş bir dış politika anlayışı sunmaktadır. Bu da diğer realist kuramların tersine, devletin sistem içerisinde pasif bir aktör olarak değil, bir aktif oyuncu olduğunu öne sürmektedir. Kuramın temel amacı, uluslararası ilişkilerin diğer teorilerde ele alınmayan temel ilkelerinin açıklanmasıdır. Böylelikle neoklasik realizm, olaylar konusunda nedenselliğin yanı sıra vakanın nasıl olduğunu da incelemektedir.⁵ Böyle kapsamlı bir çalışma, vakaların çok boyutlu bir analizini sağlamaktadır.

Bazı neoklasik realist kuramcılar, üç farklı faktör arasında köprü kurarak diğer yaklaşımlardan uzaklaşmaktadırlar. Bu farklı fenomenler, mekânsal (yerel-uluslararası), bilişsel (madde-idealar) ve zamansal (geçmiş, bugün ve gelecek zaman) olarak bir üçgen oluşturmaktadır.⁶ Dolayısıyla Türkiye ve İran’ın politikalarının ele alınması, çok boyutlu yaklaşımı gerektirmektedir. Uluslararası sistemin yapısı ve güç dağılımı, birim düzeydeki değişkenlerin niceliği ve niteliği ve onların dış politikaya yansıma şekli, Türkiye ve İran’ın farklı politikalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla, bu araştırmada Türkiye ve İran’ın iç politikalarındaki önemli hususlar öne çıkarılmaktadır.

³ Stefano Costalli, “Power Over the Sea: The Relevance of Neoclassical Realism to Euro-Mediterranean Relations”, **Mediterranean Politics**, Vol. 14, No. 3, p. 328.

⁴ Nicholas Kitchen, “Systemic Pressures And Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model of Grand Strategy Formation”, **Review of International Studies**, Vol. 36, No.1, (2010).

⁵ Gideon Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, **World Politics**, Vol. 51, No. 1 (October 1998), p. 147.

⁶ Michiel Foulon, “Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities”, **International Studies Review** Vol. 17, No. 4, (2015).

Araştırmanın Sorunsalı

Ortadoğu’da bahsi geçen isyanların başlamasının ardından, bölgeyi istikrarsızlık dalgaları sarmış ve bölgesel dinamikler ciddi bir şekilde değişmiştir. Oluşan istikrarsızlık ve güvensizlik ortamı, Türkiye ve İran’ı farklı yönlerde etkilemiştir. İki ülke hem kendi coğrafi konumlarından hem de krizlerin ortaya çıktığı coğrafyalardan dolayı (yapısal düzenleyici), olaylara reaksiyon göstermek zorunda kalmış; fakat olayları çok farklı algıladıklarından (müdahaleci değişken) dolayı birbirlerinden farklı politikalar izlemişlerdir. Türkiye ve İran, siyasi ve diplomatik faaliyetlerin yanı sıra, güvenlik odaklı stratejiler de geliştirmişlerdir. Araştırma iki ülkenin güvenlik eksenli politikalarını tartıştığından dolayı, şu şekilde genel bir soru sorulabilir: İran ve Türkiye’yi, Suriye ve Irak’ta güvenlik rekabetine iten sebepler nelerdir? Genel görüş, iki ülkenin bölgesel güç ve güvenlik rekabeti ortamından dolayı, kendi güvenliklerini sağlamak için güvenlik eksenli politikalar izlediğini ileri sürerken, bu tez iki ülkenin, Irak ve Suriye’de karşı karşıya gelme nedeninin, iç politik dinamiklerde yattığını ileri sürmektedir. Bu anlamda bu araştırmanın sorunsalı, iki ülkenin Suriye ve Irak’a yönelik politikalarında etkili olan iç dinamiklerde, hangi unsurların önde olduğunun tartışılmasıdır.

Türkiye ve İran’ın Suriye ve Irak’a yönelik yaklaşımları, onları birbirlerine karşı olan konumlara itmiştir. Bu nedenle Türkiye ve İran, Suriye ve Irak krizlerini kendi iç meseleleri haline getirerek krizi sonlandıramamışlardır. Olayların devam etmesi, İran ve özellikle Türkiye’yi farklı zamanlarda farklı politika veya ittifaklara yöneltmiştir. Dolayısıyla iki ülkenin ne türde bir güvenlik politikası ve stratejisi izledikleri, Ortadoğu’da cereyan eden dinamiklerin anlaşılması açısından da oldukça önem arz etmektedir.

Türkiye ve İran, kendi güvenliklerini sağlama adına çeşitli kaynak ve yöntemler kullanmışlardır. İki ülke için Suriye ve Irak neden bu kadar önemli? Türkiye ve İran’ın dış ve güvenlik stratejisini etkileyen, ulusal güvenlik endişeleri mi, yoksa uluslararası sistemden gelen uyarılar mı? İki ülkenin Suriye ve Irak’a yönelik politikası, neoklasik realizm ile nasıl analiz edilebilir? Araştırmanın karşılaştırılmalı bir şekilde ele alınması, Türkiye ve İran’ın güvenlik meseleleri üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Türkiye ve İran'ın uluslararası konumuyla ilgili farklı düşüncelerin olduğu açıktır. Her iki ülkedeki aydınlar, kendi ülkelerinin daha güçlü olduğuna ve büyük aktörlerin bölgesel oyunlarını değiştirme potansiyeli taşıdıklarına inanmaktadır. Bu doğrultuda İran'ın siyasi elitlerinin yanı sıra düşünürleri de, İran'ın uluslararası konumuna dair sabit bir zihniyete sahiptirler. Örneğin bir akademisyene göre İran ekonomik açıdan olmasa da, askeri olarak bir güçtür; zira İran rakiplerinin davranışlarını değiştirme gücüne sahiptir. Bu düşünce doğrultusunda, İran caydırıcılığını koruyan ve kendi iradesini diğer bölgesel, hatta uluslararası aktörlere kabullendirme gücüne sahip bir aktördür.⁷ Diğer bir İranlı akademisyene göre, İran'ın Ortadoğu, Batı Asya ve Fars Körfezinde birinci derece bir aktör olma özelliği, İran'ın bölgesel arayışlardan çıkarılamayacak şekilde güçlü bir ülke olduğunu göstermektedir.⁸ Aynı şekilde Türkiye'nin akademisyenleri de kendi ülkeleriyle ilgili benzer kanaatler taşımaktadır. Bir akademisyen Türkiye'nin İran'a göre daha kapasiteli ve şanslı olduğuna inanarak geleceğin güç mimarisinde Türkiye'nin güçlü konumuna inanmaktadır.⁹ Bu çalışma, her iki ülkenin iç politika dinamiklerini, milli kaynaklarını ve uygulama kapasitelerini, Suriye ve Irak örnekleri üzerinden incelemektedir.

Tezin Önemi

Bu çalışma, İran ve Türkiye'ye yönelik araştırmalar açısından yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Araştırmanın konusu İran ve Türkiye'nin, Ortadoğu'nun iki büyük aktörü olduğudur. 2011'den sonraki sürece dair Türkiye ve İran'ın dış politikası ve güvenlik stratejilerine dair karşılaştırmalı çalışma yapılmamıştır. Araştırmanın amacı bu ihtiyacı karşılamaktır. İki ülkeye yönelik dış kaynaklı tehditlerin yanı sıra, bölücülük ve terörizm gibi iç tehditler de bulunmaktadır. İç güvenlikteki açıklar dış tehditlerle örtüşerek (örneğin bölücü grupların Batılı aktörler tarafından desteklenmesi) önemli risklere yol açmakta ve bu araştırma bunu ele almaktadır.

Hem Türkiye hem de İran, geliştirdikleri söylem ve güç projeksiyonlarıyla, uluslararası arenada da söz sahibi olmaya istekli görünmektedirler. Her iki ülke, uzun ve tarihi bir süreçte kendine has bir siyaset tipi barındırmış, dolayısıyla bölgesel güç olma statüsüne yükselmişlerdir. 2011 yılında başlayan Ortadoğu krizlerinde, bölgesel aktörlerin başında

⁷ Hüseyin Moinabadi Bidgoli, Kişisel Görüşme, İnternet Üzerinden (01 Ekim 2019).

⁸ İbrahim Meraji, Kişisel Görüşme, İnternet Üzerinden (12 Kasım 2019).

⁹ Beril Tuğrul, Kişisel Görüşme, İstanbul (07 Kasım 2019).

gelen Türkiye ve İran, bu olayların gidişatında inkâr edilemez bir rol oynamışlardır. Her iki ülkede birbirlerine karşı var olan önyargılardan dolayı, akademik seviyede tarafsız çalışmaların sayısı oldukça azdır. 2011’den sonra iki taraf, birbirini suçlayıcı ifadelerle muhatap almış ve savaşların medyaya geniş bir şekilde yansması nedeniyle bazen kasıtlı bazen de kasıtsız olarak kamuoyu yönlendirilmiştir. Bu açıdan bu çalışma iki ülke politikalarının arka planını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Türkiye ve İran’ın birbirine olan güvensizlikleri hem bu iki aktör düzeyinde hem de bölge düzeyinde bir güvenlik ikilemi oluşturmaktadır. Bu ikilem, bölgede ittifak ve dengeleme arayışlarını etkileyerek aktif krizlere yol açmaktadır. Bu tez bu önemi ortaya koyarak, aslında her iki tarafın özellikle karar vericilerinin algıları üzerinde durmaktadır. Fakat 2011’den sonra defalarca sıcak çatışmanın eşiğine gelen iki ülke, özellikle liderlerin dikkatli davranışları sayesinde bu tehlikeyi atlattırmışlardır.

Tezin Kapsamı ve Amacı

Bu tez, 2011’den sonra İran ve Türkiye’nin Ortadoğu’nun en kritik krizi olan Suriye ve ardından Irak’a yönelik politikasını araştırmaktadır. Bölgesel güç dağılımına bakıldığında, Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Mısır ve İsrail gibi aktörler öne çıkmaktadır.¹⁰ Dolayısıyla bu araştırma, Ortadoğu krizlerinde en önemli aktörler arasından Türkiye ve İran’ı ele alarak bu aktörlerin perspektifini ve uyguladıkları stratejiyi incelemektedir. Neden bu iki ülke sorusuna cevap olarak, İran ve Türkiye’nin Suriye ve Irak krizlerinde en önemli aktörler olarak öne çıkmaları şeklinde değerlendirilebilir. Bu etki bölgesel boyutta o kadar derindir ki, uluslararası sisteme de ağırlığını koyma kapasitesini kendisinde barındırmaktadır.

Tezde neoklasik realizmin bir kuram olarak seçilme amacı, aktörlerin dış ve güvenlik politikalarında kapsayıcı açıklamasıdır. Uluslararası uyarıların yanı sıra birim düzeyi unsurların ele alınmasıyla, neoklasik realizm, iki ülke politikasına ışık tutmada önemli bir araçtır. Diğer kuramlar, dış politikada statik bir yöntem sunarken, bu kuram diğer realist kuramlardan da faydalanarak dış politikada birçok etkeni bir arada ele almaktadır. Dolayısıyla iç politikaya bir hayli önem veren neoklasik realizm, dış

¹⁰ İsmail Akdoğan, “Tek Kutuplu Sistemde Bölgesel Güçlerin Ulusal Güvenlik Stratejileri: Suudi Arabistan Örneği (1990-2015)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, 2018), ss. 32-33.

politika analizini daha da genişletmektedir. Özellikle köklü devletlerin dış politikasında çok sayıda etkenin olmasından ötürü, konunun titizlikle araştırılması gerekmektedir.

Bu bağlamda bu tezin amacı, İran ve Türkiye'nin Suriye ve Irak'taki iç savaşlara yönelik güvenlik ve dış politika stratejilerine ışık tutmaktır. Dolayısıyla, Suriye ve Irak iç savaşları incelenerek, neoklasik realizm çerçevesinin açıklayıcı gücü test edilmektedir. Bu doğrultuda İran ve Türkiye'nin dış politika aracı olarak siyasi, askeri ve güvenliğe dair hamlelerine ilişkin, dış ve güvenlik politika dinamikleri hakkında kapsamlı bir analiz yapılmaktadır. Dolayısıyla bu tezde neoklasik realizmin özellikle önemseydiği, iki ülke iç politikasının dış politikaya yön veren boyutlarına ağırlık verilmiştir.

Bölgesel krizler tüm aktörlerde olduğu gibi, Türkiye ve İran'ın da çeşitli yönlerden meydan okumalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla 2000'li yıllarda ikili ilişkilerin yanı sıra bölgesel işbirliği, bölgede bir istikrara neden olmuşken, 2010'larda bu ortam ortadan kalkmıştır. Her ne kadar kaosun patlak vermesinde iki aktörün doğrudan rolü olmasa da kriz devam ederken Türkiye ve İran, diğer uluslararası aktörlerin yanında sahada ve masada etkili aktörler haline gelmişlerdir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı iki aktörün izlediği politika ve stratejilerin sebep sonuçlarını ortaya koymaktır. Bu yapılırsa, iki devletin genel dış politika hatlarının ipuçlarına ulaşmak da mümkün olmaktadır.

Yöntem

Bu teze benzer çalışmalar, Türkiye veya İran'ın dış politikalarını, daha çok kültürel ve iç politika özelliklerine bağlamaktadır.¹¹ Bu araştırmayı daha genişletme amacıyla, iki ülkedeki akademisyenlerle mülakat yapılmıştır. Bunun yanı sıra, Türk ve İranlı üst düzey makamlarının verdiği demeçler, yayınladıkları bildiriler ve konuşmaları taranarak konuyla ilgili analiz için kullanılmıştır. Tez çalışması süresinde karşılaşılan en önemli sorun, analiz odaklı çalışmaların bulunmaması veya az olması olmuştur. Bunun nedeni tez konusunun güncel olmasıdır. Dolayısıyla, araştırmanın yapıldığı süreçte bile önemli olaylar yaşanarak, tez yönünün değişmesine neden olmuştur. Örneğin Türkiye'nin

¹¹ Örnek olarak bkz: Göktuğ Sönmez, "The Interplay between International and Domestic Factors in Turkey's Grand Strategy-Making: Activism, Disappointment, and Readjustment", (**Unpublished Doctoral Thesis**, SOAS, University of London, 2016); Emily Kitchings, "The Role of Domestic Politics in Nuclear Reversal: Identifying the Iranian Domestic and U.S. Drivers of the JCPOA", (**Unpublished Master's Thesis**, Harvard University, 2018).

Kuzey Suriye ve Irak’a yönelik politikasında sürekli güncel meselelerin ortaya çıkması, konunun analizini de zorlaştıran bir etken olmuştur.

Bu tez bir vaka çalışmasıdır. Bu çerçevede olay (vaka) çalışmalarında neden-sonuç araştırma yöntemi, araştırmanın farklı boyutlarını göstermektedir. Genel olarak siyaset bilimindeki nedensellik konusundaki görüşler ve özellikle nitel yöntemler çok daha önemlidir. Dolayısıyla olay veya vaka çalışması, siyaset bilimciler tarafından çok az tanınan, ancak çağdaş felsefede daha çok bilinen bir yöntemdir. Goertz ve Levy’e göre, vaka çalışmalarının tümünde temel amaç, sonucu açıklamaktır.¹² Nitekim vaka çalışması, belli olay (bu tezin konusu gibi) örneklerini incelemek için faydalı bir yaklaşım biçimidir. Uluslararası ilişkiler disiplininde en güçlü niteliksel çalışmalar, olayların incelenmesinin nedenlerine çok dikkat etmektedirler.¹³

Olay çalışmasını bir uluslararası ilişkiler teorisi çerçevesinde anlatmak, araştırmanın sistemli şekilde analiz edilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu tezde kullanıldığı üzere, bir olgunun araştırılmasında neoklasik realizmi kullanarak, o olgunun arkasında yatan temel sebepler hakkında objektif anlayış elde edilebilmektedir. Bu nedenle, Suriye ve Irak savaşlarındaki güç mantığı, Türk ve İranlı siyasetçilerin bu savaşları nasıl algıladıkları, bu araştırmanın bel kemiğini oluşturmaktadır. Türkiye ve İran’ın devlet yapısı, her iki ülkenin bölgesel sistemde davranışlarını etkilemektedir. Bu sebeple iki ülkenin iç politikası, müdahaleci değişken ve uyguladıkları dış ve güvenlik politika, bağımlı değişken çerçevesinde analiz edilmiştir.

Bağımsız değişkenler, neoklasik realistlerin vaka incelemesinde önemli parametrelerdir. Ancak neoklasik teorisyenlerin ana vurgusu müdahaleci değişkendir. Örneğin Suriye ve Irak krizinde izlenen politikanın, Türkiye ya da İran’ın grand stratejilerinin bir parçası olduğu açıktır. Bu doğrultuda iki ülke liderlerinin kararlarını büyük oranda etkileyen faktör, onların göreceli kapasitesi olmuş ve bu kapasite çeşitli faktörlerle güce çevrilmiştir. Dolayısıyla, neoklasik realizmin çizdiği bağımsız-müdahaleci değişken çerçevesi, bu araştırmanın konusuna ve benzer olay çalışmalarına uygundur.

¹² Gary Goertz and Jack S. Levy, “Causal Explanation, Necessary Conditions, And Case Studies”, Gary Goertz and Jack S. Levy (Ed.), **Explaining War and Peace; Case Studies and Necessary Condition Counterfactuals** (9-39), New York: Routledge, 2005, 9.

¹³ Andrew Bennett and Colin Elman, “Case Study Methods in the International Relations Subfield”, **Comparative Political Studies**, 40, 2, (February 2007), 172-73.

Vaka çalışması, fenomen ve bağlam arasındaki sınırların ortada olmadığı zaman, derin bir perspektif sunmaktadır. Dolayısıyla, gerçek şartlar bağlamında çağdaş bir olayı araştıran, deneysel bir sorgulamayla konuyu geniş bir biçimde açıklayabilir.¹⁴ Bu bağlamda bu araştırmada, Stephen Van Evera'nın üç adımlı araştırma yöntemi kullanılmıştır. Van Evera, bir kuramın uygulanma ve test edilmesi için, genel olarak üç yol olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar, deney yapma, geniş analiz gözlemlemesi ve olay analizi gözlemlemesidir.¹⁵ Bu tezde bu aşamaların ikisi, yani geniş analiz gözlemlemesi ve olay analizi gözlemlemesi kullanılmıştır.

Araştırmanın Soruları ve Hipotezi

Sorular

Türkiye ve İran'ın dış politikası farklı pencerelerden araştırılabilir. Farklı siyasi süreçler, iki ülkede farklı siyasi sonuçların üretilmesine neden olmuştur. Bu anlamda, iki ülkenin dış politikada tamamen farklı ve hatta karşıt yönde siyaset yapmaları, iki ülkenin bölgesel dış politikada karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. İran'ın "Ne Doğu Ne Batı" politikası, Türk dış politikasının 2000'li yıllardan itibaren bölgeselleşmesi ve Batı'dan kopmasının bölgesel ölçekte önemli sonuçları olmuştur. Bu sonuçları doğuran iç ve dış dinamikler, bir nedensellik çerçevesinde ele alınabilir. Örneğin Türkiye'nin Suriye'ye yönelik politikası konusunda liberal ve pragmatik politikadan¹⁶ bahsedilmektedir. Bu süreçler genel olarak iç ve dış politikadan kaynaklanmıştır. Bu saikler göz önünde bulundurulduğunda, iki ülkenin stratejik amaçlarına yönelik şu sorular sorulabilir:

Sistemik faktörler Türk ve İran dış ve güvenlik politikasını nasıl etkilemektedir?

Türkiye ve İran güvenlik stratejisinin kaynağı nelerdir? İç politika mı? Uluslararası sistem mi?

Türkiye ve İran benzer krizlere neden farklı reaksiyonlar göstermişlerdir?

¹⁴ Robert K. Yin, **Case Study Research: Design and Methods**, Los Angeles: SAGE Publications, 2018, p. 45.

¹⁵ Stephen Van Evera, **Guide to Methods for Students of Political Science**, Ithaca: Cornell University Press, 1997), p. 50.

¹⁶ Muhittin Ataman & Çağatay Özdemir, "Turkey's Syria Policy: Constant Objectives, Shifting Priorities", **Turkish Journal of Middle Eastern Studies**, Vol. 5, No. 2, (2018), p. 17.

İki ülke karar vericileri Suriye ve Irak krizine ilişkin politikalarını, kamuoyuna nasıl açıklamışlardır?

Karar vericilerin dünya görüşü dış politikaya nasıl yansımıştır?

Devlet-toplum ilişkisi, her iki aktörün dış politika davranışlarını nasıl etkilemiştir?

İki ülkenin güvenlik politikasını etkileyen iç politika dinamikleri nelerdir?

Hipotez

Hipotez 1. Sistemik yapı, düzenleyiciler, güç dağılımı, açıklık ve stratejik ortam gibi sistemik uyarılar ile lider algısı, stratejik kültür, iç kurumlar ve devlet-toplum ilişkisi gibi iç politika faktörleri, Türkiye ve İran'ın Suriye ve Irak'a yönelik stratejilerini belirlemektedir.

Hipotez 2. Türkiye ve İran'ın çeşitli nedenlerden dolayı farklı güvenlik kaygıları ve tehditleri bulunmaktadır. Dolayısıyla beka sorunuyla karşı karşıya kaldıkları zaman, birbirleriyle işbirlikçi güvenlik stratejisi izlemek zorunda kalırlar. Aksi takdirde birbirlerinden uzaklaşmaktadırlar.

Hipotez 3. Türkiye ve İran, bölgesel güç dağılımını kendi kapasitelerini kullanarak etkileyebilen aktörlerdir. İki ülke büyük güçlerin çıkarlarını dikkate almasalar da, karşılıklı olarak birbirlerinin çıkarlarını göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu anlamda, Suriye ve Irak'a yönelik politikaları vekâlet savaşının yanında, iş birliğini de beraberinde getirebilir. Vekâlet savaşı, aslında iki ülke çıkarlarını aynı derecede tehlikeye atmaktadır. Ancak iş birliği, bölgede yeni dengelerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Hipotez 4. Hem Türkiye hem de İran'ın dış politika davranışları, milli güvenliğin yanı sıra güç artırımını da hedeflemektedir. Ortadoğu'daki anarşik yapı, iki ülkeyi de kendi başının çaresine bakmaya iterek onları güvenlikçi bir rekabete sürüklemektedir. Dolayısıyla, tüm aktiviteler aslında hem milli güvenlik kaygısından hem de çıkar gözetiminden kaynaklanmaktadır.

Kaynak Taraması ve Veri Toplama

Bu tezin konusu Türkiye ve İran'ın, Suriye ve Irak iç savaşlarındaki güvenlik stratejilerinin incelenmesidir. Dolayısıyla konu çeşitliliğinden dolayı, farklı kaynakların

taranmasını gerektirmektedir. Birinci kısım kaynaklar, teorik çerçeve üzerinde çalışılan kaynaklardır. Yani neoklasik realizmin teorik çerçevesidir ki, bu alanın en önemli yazarları Gideon Rose, Randal Schweller, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell'dir. Kuramın temel kaynakları adı geçen yazarların çalışmalarıdır. Diğer kaynaklar, büyük ölçüde bu yazarlardan faydalanmışlardır. İkinci önemli tarama konusu ise İran ve Türkiye'ye odaklanan kaynaklardır. Bu yüzden tezin ikinci tarama konusu olmuştur. Ayrıca Suriye ve Irak'ın iç dinamikleri de araştırmanın hedefine ulaşmasında önemli bir dereceye sahiptir ki, bu doğrultuda iki ülkeye dair önemli meselelerde kaynak taraması yapılmıştır.

Bu meyanda, Türkçe, İngilizce, Farsça ve az da olsa Arapça olmak üzere dört ayrı dilde kaynak taraması yapılmıştır. Dolayısıyla Türkiye ve İran'ın bölge siyaseti ve güvenliğine dair bakış açısı, araştırmanın konusu olmuştur. Bu bağlamda her iki ülkede güvenlik endişelerinin çok ciddi olduğu yönünde tespitler bulunmaktadır ki, bu da bu ülkelerin bulunduğu kritik coğrafyadan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden tezin bir çeşit yenilik getireceği bu alanda da taramalar yapılmıştır.

Kaynak taramasının yanı sıra, tez çalışması çerçevesinde Türk ve İranlı hocalarla mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, hem İran hem de Türkiye'den önde gelen akademisyenlerle temasa geçilmiştir. Bu konuda bazı akademisyenlerin çekingen davranması, mülakat sayısının sınırlanmasına neden olmuştur. Mülakat sorularında Türkiye ve İran'ın bölgesel güç statüsündeki konumları ve dış politikalarındaki kırılma noktaları sorulmuştur. Aynı şekilde iki ülke politikasının saldırgan, savunmacı ya da dengeleyici olup olmadığı bu mülakatlarda tartışılmıştır. Yine iki ülke siyasetçilerinin, Suriye ve Irak'a yönelik temel motivasyonları, iki ülkede karar verme mekanizmaları ve devlet yapısının dış politikaya yansımaları, kamuoyunun önemi, Irak ve Suriye'nin her iki taraf için önemi mülakatlarda önemli başlıkları teşkil etmiştir.

Tezin Bölümleri

Bu araştırma dört bölüm üzerinde inşa edilmiştir. Birinci bölümde neoklasik realizm kuramına dair literatür taraması yapılmış ve çeşitli çalışmalarda uygulanması araştırılmıştır. Bu doğrultuda neoklasik realizmin dış politikaya bakışı ve onun diğer realist kuramlara dair eleştirisi incelenmiştir. Kuram, üç değişken bazında olay çalışmasının yürütülmesini sağlamaktadır. Birinci değişkende neoklasik realistler,

uluslararası sistemin dış politikadaki rolünün önemli düzeyde olduğunu savunmaktadır. Kutupluluk meselesi, süper güç ve bölgesel güç ve uluslararası güvenlik gibi anahtar unsurlar, sistemik parametreler olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ve İran'ın hangi uluslararası sistem şartlarında hareket ettikleri gözlemlenmiştir.

Yerel düzeyde devletin yapısı, devlet adamlarının algısı, ideolojik sistemleri, karar verme süreçleri ve devlet adamlarının dış politikaya dair kararlar verirken hesaplama ve tahminleri, müdahaleci ve ikinci değişken olarak, bir olay çalışmasının daha derin bir şekilde araştırılmasını sağlayabilir. Diğer bir ifadeyle, iç politikadaki dinamikler ve onun dış politikaya yansıma şekli, neoklasik realizmin yerel düzeyde ele aldığı etkenlerdir. Bu odak noktası önem arz etmektedir, çünkü her bir konuyu ispatlamak için sebep-sonuç ilişkisini ortaya çıkarmakta fayda vardır.¹⁷ Kurumlar arası ilişkiler, karakter çalışması, şahıslar, karar vericiler ve onların geçmişleri yerel düzeyi anlamlaştıran unsurlardır. Bu durumun önemi, bu tez gibi iki taraflı bir olay çalışmasında daha dikkat çekici olmaktadır. Dolayısıyla bu tez, iki aktörün iki farklı alanda stratejilerinde belirgin olan iç politika parametrelerini araştırmaktadır.

Bu çalışmada üçüncü değişken, bağımlı değişken çerçevesinde, iki ülkenin süreç içerisinde izlediği güvenlik odaklı strateji ve politikasıdır. Uluslararası siyasetin yönü ve aktörlerin bu yöne nasıl uyum sağladıkları önemli bir husustur. Dolayısıyla çeşitli faktörlerden etkilenen dış politika ve güvenlik stratejisi, bağımlı bir değişken ve faktör olarak neoklasik realizm kuramcıları tarafından ele alınmaktadır. Örneğin, İran'ın "İslami Uyanış" olarak adlandırdığı Arap Baharı kavramsallaştırması, İran'ın bu olaylara yönelik tutumunu doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla İslami Uyanış kavramının ne anlam taşıdığı ve İran'ın bölgesel olaylara yönelik politikası bağımlı bir değişkendir.

Tezin ikinci bölümünde Türkiye ve İran'ın iç politikadaki dinamikleri ele alınmıştır. Bu anlamda hem Türkiye hem de İran'ın dış politikasına yön veren iç politika özellikleri, onların kimliğini ve dünyayı biçimlendirme şeklini oluşturmuştur. Genel anlamda, liderlerin ülkenin gücüne dair algısı, ülkenin uluslararası sistemdeki konumu, sivil asker

¹⁷ Martin Hollis and Steve Smith, "A Response: Why Epistemology Matters in International Theory", **Review of International Studies**, 22, (1996), p. 112; Juha Mononen, "War or Peace for Finland? Neoclassical Realist Case Study of Finnish Foreign Policy in the Context of the Anti-Bolshevik Intervention in Russia 1918-1920", (**Master's Thesis**, University of Tampere), 2008, pp. 12-13.

ilişkisi ve özellikle her iki aktörün stratejik kültürü bu bölümde ele alınmıştır. Nitekim bu bölüm, sonraki iki bölüme ışık tutması açısından ciddi bir önem arz etmektedir.

Üçüncü bölümde, Suriye savaşında İran ve Türkiye'nin tutumu ele alınmıştır. Bu bölümde dönemsel olarak İran ve Türkiye'nin Suriye savaşına yönelik politikası neoklasik realizm çerçevesinde üç değişken bağlamında incelenmiştir. Türkiye'nin Suriye tutumu Mart-Ağustos 2011, 2011-13, 2013-Temmuz 2016 ve 2016'dan sonraki dönem olmak üzere dört döneme ayrılmıştır. İran'ın Suriye politikası ise 2011-2012, 2012-2015 ve 2015'ten sonraki dönemler şeklinde ele alınmıştır. Dönemleri birbirinden ayıran etken, iki ülkenin krize yönelik attıkları stratejik adım olmuş ve bu tezde bu adımlar detaylandırılmıştır.

Son bölümde ise iki ülkenin Irak politikası incelenmektedir. Bu bağlamda İran ve Türkiye'nin, 2003'ten 2011'e kadar Irak'a yönelik politikası incelenerek, tezin ana kısmı yani 2011'den sonraki döneme zemin hazırlanmıştır. ABD'nin Irak'tan çıkışının, ortaya bölgesel sorunlar çıkardığı düşüncesinden hareketle, İran ve Türkiye'nin bu sistemik boşluğa yönelik politikası, bölgesel güç dağılımı açısından önem arz etmektedir. 2011'den DAESH'in Musul'u işgaline kadar olan dönem birinci dönem ve işgalden sonraki dönem olmak üzere iki döneme ayrılan bu kısımda, iki ülkenin genel politikaları ve güvenlik stratejileri ele alınmıştır.

Tezin araştırma ve yazım sürecinde Türk ve İran kaynaklarının yanı sıra yabancı kaynaklar da kullanılmıştır. Bahsi geçen savaşlara ve çatışmalara yönelik İran ve Türkiye'de farklı görüşler mevcuttur. Bu durum iki ülke arasında akademik düzeyde karşılıklı suçlamalara neden olmuştur. Bu doğrultuda önemli olan yerel kaynak ve bilgilerdir. Dolayısıyla İran ve Türkiye perspektifinden Ortadoğu'yu okumak ve Suriye ve Irak'taki olaylara o yönden yaklaşmak tezin omurgasını oluşturmaktadır.

Böylelikle neoklasik realizmin önerdiği üç değişkenli teorik çerçeve, bu tezi amaçlarına ulaştırmaktadır. Dolayısıyla sistemik ve yerel değişkenler kullanılarak, İran ve Türkiye'nin Ortadoğu politikası bu tezde incelenmektedir. Bunu yaparak, iki ülke siyasetinde nedensellik ilişkisi daha net bir biçimde ortaya çıkarılmaktadır. Bu doğrultuda olay çalışmasının neoklasik realizm ile analizi, Ortadoğu sorunlarının anlaşılmasında daha uygun bir yöntem olarak görünmektedir. Türkiye ve İran dış politika karar vericilerinin zihinlerini okumaya yardımcı olan bu araştırma, Suriye ve

Irak'ta olup bitenler hakkında, onların algılarını ortaya koymaya yardımcı olmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu çalışma, daha detaylı bir analiz yöntemi benimseyerek ortaya farklı bir görüntü koymaktadır.

Tezde, İran ve Türkiye tabanlı kaynakların yanı sıra yabancı kaynaklara da yer verilmiştir. Araştırma konusunun yeni olmasından ötürü, literatürde geniş bir şekilde analitik çalışma bulunmamaktadır. Bundan dolayı bu araştırmada internet tabanlı haberler, konunun analizine yardımcı olmuştur. Bu çerçevede her iki ülkeye ait yasal haber web sitelerinin kullanılmasına özen gösterilmiş ve özellikle söylemler konusunda yabancı kaynaklar kullanılmamıştır. Tezin konusu ile ilgili önemli bir husus, iki ülkede benzer şekilde, karşılaştırmalı ve kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Buna rağmen her iki ülkede bazı vakalara yönelik literatürde bazı çalışmalar mevcuttur. İran'da Suriye meselesi¹⁸, Kürt meselesi¹⁹, İran ve Rusya'nın Suriye politikası²⁰ ve Irak'ın parçalanması²¹ gibi konulara dair çalışmalar bulunmaktadır.

Türkiye'de de benzer şekilde bazı çalışmaları görmek mümkündür.²² Görüldüğü gibi yapılan bu çalışmalar ülkelere odaklanmış, fakat Ortadoğu'da en etkin iki ülke politikasına yönelik karşılaştırmalı bir çalışma yapılmamıştır. Bu anlamda bu çalışma her iki ülkeyi bir bütün olarak analiz edip literatüre katkı sağlayacaktır.

¹⁸ Ghafour Izadpanah, "Ortadoğu'daki Halk Ayaklanmalarına Yönelik İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Dış Politikası (Örnek Olay: Mısır ve Suriye)", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Allame Tebatebayi Üniversitesi, Hukuk ve Siyaset Fakültesi, 2017) [Farsça]; Mohammad Mojahedzade, "Waltz'un Tehdit Dengesi Teorisine Dayalı İran İslam Cumhuriyeti'nin Suriye Krizine İlişkin Dış Politikasının Bir İncelemesi", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uluslararası İmam Humeyni Üniversitesi, 2014). [Farsça]

¹⁹ Khadija Niknam, "İran, Irak, Türkiye ve Suriye'nin Kürt Bağımsızlık Hareketlerine Yönelik Dış Politikası", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uluslararası İmam Humeyni Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, 2016). [Farsça]

²⁰ Elham Keshavarz Moghaddam, "İran İslam Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Dış Politikasının Ortadoğu Gelişmelerine Yönelik Politikalarının Karşılaştırmalı Bir İncelemesi", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Allame Tebatebayi Üniversitesi, Hukuk ve Siyaset Fakültesi, 2017). [Farsça]

²¹ Mostafa Bagheri, "Irak'ın olası Parçalanması Karşısında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelecek Odaklı Çalışması", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Tahrir Merkez İslami Azad Üniversitesi, Siyaset Bilimi Fakültesi, 2016).

²² Mehmet Şahin, "Theorizing the Change: A Neoclassical Realist Approach to Turkish Foreign Policy", Contemporary Review of the Middle East, Vol. 7, Issue. 4, (2020); Siddık Arslan, "Geleneksel Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye'nin Suriye Krizine Yaklaşımına Bir Bakış", **Turkish Studies**, Cilt. 11, Sayı. 13, 2016; Sami Kiraz, "Türkiye'nin Doğrudan Müdahale Öncesi Dönemde Suriye İç Savaşı'na Yönelik Dış Politikasının Analizi", Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, (2020), Cilt: 7, Sayı: 2.

BİRİNCİ BÖLÜM: NEOKLASİK REALİZM

Bu bölümde Neoklasik Realizm kuramının dış politika analizinde kullandığı etkenler incelenmektedir. Anlaşıldığına göre, hem Soğuk Savaşın bitmesini hem de SSCB'nin çöküşünü açıklamakta bocalayan klasik ve yapısal realizm, neoklasik realizm akımın ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Neoklasik realizm düşünürlerine göre, klasik realizmin güç odaklı analizi yetersizdir; zira klasik realizm devlet kurumunun dış dünyadaki tüm davranışını güç mekanizmalarıyla ele aldığından dolayı, büyük güçler dışında tüm devletlerin davranış biçimini açıklamakta zorluk yaşamaktadır. Ayrıca neorealistlerin, devletlerin dış politikasını belirleyen faktörü sadece uluslararası sistem olarak görmeleri, neoklasik realizm düşünürleri tarafından yetersiz bir değerlendirme olarak görülmektedir. Dolayısıyla neoklasik realizm taraftarları bu iki analiz düzeyine birim düzeyi, yani devletin iç politikasını da ekleyerek, dış politikanın iç politikanın bir ürünü olduğu kanaatini taşımaktadırlar. Bu nedenle bu bölümde bu tartışmanın teorik varsayımları ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, ilk kısımda neoklasik realizmin diğer akımlara dair eleştirileri analiz edilmektedir. Ardından neoklasik realizm teorisinin temel argümanları üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede, dış politika davranışında bağımsız değişken olarak uluslararası sistem, müdahaleci değişken olarak iç politika faktörleri ve bağımlı değişken olarak dış politika kararları analiz edilmektedir.

Neoklasik realizm, Rose'un da söylediği gibi uluslararası ilişkiler teorisinden daha ziyade, bir dış politika teorisidir. Bu yüzden neoklasik realizm, bu tezin amacına varmasına yardımcı olacaktır. Zira Türkiye ve İran'ın stratejilerine bakıldığında, iç faktörlerle dış faktörlerin birbiriyle iç içe olduğu görülmektedir. Özellikle kuramın yerel faktörleri, örneğin lider algısı, stratejik kültür ve devletin görecelik gücünü temel faktör olarak benimsemesi, bu tezin en çok fayda sunan yanı olacaktır.

1.1. Tarihsel Gelişimi

Soğuk Savaşın sona ermesi, uluslararası ilişkileri hem teorik çalışmalar bazında hem de devletlerarası ilişkiler düzeyinde etkilemiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşü, kısmi olsa da klasik teorilerin zayıflamasını da beraberinde getirmiş ve uluslararası ilişkilerin temellerini değiştirmiştir. SSCB'nin önce yükselişi, sonra dramatik bir şekilde çöküşü sistemik bakış açısıyla açıklanamamıştır. Klasik realistler, maddi gücü devletin takip

ettiği tek hedef olarak görmekte iken, devletlerin insani kaynaklarına önem vermemektedirler.

İç siyasetin dış politikayı açıkladığı düşüncesi, dış politika çalışmalarında realist geleneğin aksine güçlü bir düşünce biçimidir. Özellikle realizm, Soğuk Savaş döneminde yaygın olarak kabul edilen bir bakış açısı olarak, dış politikanın öncelikle ulusal sınırların dışında gerçekleşen bir işlev olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla, bu gelenekte devletler asıl aktörlerdir; güç ve milli çıkarlar yaygın politika düşüncesidir. Bu anlamda devletlerarasındaki güç dengesini korumak, devlet adamlarının asıl görevidir. Dahası, demokratik veya otoriter devletler, aynı varsayımlar üzerinde çalışırlar ve uluslararası sistemdeki değişikliklere benzer şekilde yanıtlar verirler. Kısacası, realist bir perspektiften bakıldığında, iç politika, devlet davranışları üzerinde çok önemli bir konuma sahip değildir.²³ Örneğin İkinci Dünya Savaşı'nda Rusya ve İngiltere arasında yönetim açısından ciddi bir uçurum olsa da, her iki devletin Almanya'ya savaş açması realistler tarafından bir gerekçe olarak gösterilmektedir.

Yeni uluslararası konjonktürde, realist kuramı yeniden düşünenler için, ortaya önemli sorular çıkmıştır. Dış politikanın milli-siyasi bir analizi genelde neleri kapsar? Dış politika seçeneklerinin kapsamlı bir analizinde hangi şartlar olmalıdır? Bu durum, literatürü yenileyerek bağlantılı iki araştırma sorusunu beraberinde getirmektedir. Bu sorulardan birincisi, dış politikanın açıklanmasında iç siyasetin sistemik veya yapısal faktörlere göre ne kadar önemli olduğu, ikincisi ise iç siyasetin dış politikayı şekillendirme biçimidir.²⁴

Michael C. Desch'e göre birçok teorisyen, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin uluslararası siyaseti nasıl etkileyeceği konusunda spekülasyon yaparak dikkatli bir analizden uzak kalmıştır. Bunun yanında az sayıda analist, üç nedenden dolayı iç etkenleri tartışmaya tabi tutmuşlardır. Birinci olarak, analiz odaklı çalışmalarda, güvenlik çalışmalarına kıyasla daha az teorik araştırma yapılmıştır. Tek yönlü analiz (örneğin makro düzey) metodunun kullanılması, bazı araştırma soruları için metodolojik olarak haklı olabilmektedir. İkinci neden, bazı analistlerin tehdit değişkeninde çok az değişiklik

²³ James M. McCormick, "Introduction: The Domestic Sources of American Foreign Policy", James M. McCormick (Ed.), **The Domestic Sources of American Foreign Policy: Insights and Evidence**, Seventh Edition, edited by, Maryland: Rowman & Littlefield, 2018, p. 6.

²⁴ James D. Fearon, "Domestic Politics, Foreign Policy, and Theories of International Relations", **Annual Review of Political Science**, Vol. 1, (June 1998), p. 290.

olduğuna inanmasıdır. Örneğin, neorealistlere göre iki kutuplu sistemin, önce tek ve sonra çok kutuplu sisteme geçişi, uluslararası sisteme büyük bir tehdit sunmuştur. 1990’lı yıllardan günümüze ABD’nin, sistemi kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı açıktır. Ayrıca 2000’li yıllarda bazı aktörlerin güçlenmesiyle (örneğin BRİCS üyeleri) çok kutuplu sistemin doğumu sancılı bir şekilde olmuştur. Ancak daha dikkatli bakıldığında, Soğuk Savaş sonrası dönemdeki tehditlerin, uluslararası sistemden kaynaklanmadığı görülecektir. Zira ideolojik tehdit ortadan kalkmış olsa da konvansiyonel tehditler hala mevcuttur. Örnek olarak SSCB’ye ait kitle imha silahlarının Rusya’ya miras olarak kalması, tehdidin devamını sağlamaktadır. Son olarak uluslararası ilişkiler teorilerinin çoğu, Soğuk Savaşın sona ermesinin, devletler üzerinde çok etkili olmasını beklememektedir.²⁵ Dolayısıyla klasik realistler ve neorealistler, hala devletin iç dinamiklerinin analize tabi tutulmasına karşı koyarken, neoklasik realistler bu bağlamda ilerleyici bir adıma imza atmışlardır. Bu anlamda bu kuramcılar, uluslararası siyaseti devletlerarası ve sistemsel dinamiklerin sonucu olarak görsele de, devletlerin iç meseleleri, onların dış politika davranışlarını belirlemesinde inkâr edilemez faktör olarak görülmektedir.

Aslında iç politikanın önemli bir faktör olduğu, klasik çalışmalarda bile bulunmaktadır. Fakat klasik realizm, devletlerin motivasyonları ve eylemleri hakkında önemli görüşler ortaya atarken, iç unsurların etkilerini göz ardı etmiştir. Oldukça eski bir dönem olmasına rağmen Yunan filozofu Thucydides bile, Atina ve Sparta’nın dış davranışlarının şekillendirmesinde iç politikanın önemini fark etmiştir. Thucydides, Yunan şehir devletleri liderlerinin eylemlerinde, ait oldukları toplumları etkileme gayesini gözlemlemiştir. Daha sonraki zamanlarda İmanuel Kant, farklı bir dilde iç politikanın öneminin altını çizmiştir. Kant’a göre liderler, özellikle demokratik toplumlarda halkın önceliklerini dikkate almaktadırlar. Zira halk, emperyalist politikaların insani ve maddi maliyetlerini taşımak zorunda kalır. Bu yüzden liberal demokrasiler barışın “doğal” güçleri olarak görülürler.²⁶

Neoklasik realistlerin, realizmin diğer türlerine dair bazı eleştirileri vardır. Örneğin bu kuramcıların güçlü bir eleştirisi, neorealizmin devletlerin dış politika davranışları

²⁵ Colin Dueck “Neoclassical Realism and the National Interest: Presidents, Domestic Politics, and Major Military Interventions”, Steven Lobell and Norrin M. Ripsman (Ed.), **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy** (139-169), Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

²⁶ McCormick, s. 6.

hakkında öngörülerde bulunamamasına dairdir. Taliaferro, realizmin önemli sorulara cevap vermede başarısız olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla neoklasik realistlere göre, neorealistler bazı zor şartlarla karşılaşan bir devletin ne yapması konusunda açıklama yapamazlar. Taliaferro, Kenneth Waltz'dan da alıntı yaparak “sistematik bir teori, baskıların nasıl uygulandığı ve farklı yapılardaki sistemler tarafından hangi olasılıkların ortaya çıktığını söylemektedir, ancak bu baskılar ve olanaklar sistem parçalarının nasıl ve ne kadar etkili bir şekilde tepki vereceğini söyleyemez” şeklinde ifade kullanmaktadır. Dolayısıyla, neorealistler dış politikanın sistemdeki önemini göz ardı etmektedirler. Waltz'un güç dengesi teorisi, neorealist yaklaşımın en önemli örneğidir. Taliaferro'ya göre neorealizm, aynı zamanda hegemonik savaş ve değişim teorilerini, güç geçişini, uzun döngü teorilerini ve sonunda sistem teorisini de kapsamaktadır.²⁷ Fakat tüm bunları yaparken devlet düzeyindeki değişkenleri göz ardı etmektedir.

Gideon Rose'dan daha önce Jack Snyder, Fareed Zakaria ve Randal Schweller, iç meselelerin ve birim düzeyi faktörlerinin dikkate alınmasının altını çizmişlerdir. Snyder, uluslararası ilişkilerin analizinde, iç politikayı grand stratejinin bir parçası olarak kabul etmiştir. Fakat uluslararası koşulları tamamen inkâr etmemektedir. Snyder iç politika üzerinden hareket ederek, savunmacı realizm ile uyumlu bir düşünce ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Snyder iç ve dış politika etkenlerinin ortak bir noktasını bulmaya uğraşsa da bunu net bir şekilde ortaya koyamamıştır.²⁸

Öte yandan, 1992 yılında yayınladığı “Realizm ve İç Politika: Bir Küçük İnceleme” adlı makalede Fareed Zakaria, aynı hattı izlemektedir. Zakaria iç politikanın artık uluslararası ilişkiler literatürüne girdiğini ve konuyla ilgili daha fazla araştırmanın hızla devam ettiğini açıklamaktadır. Realizm, yapısal realizm, neoliberal kurumsalcılık ve hegemonik istikrar teorileri üzerine yıllar süren yoğun tartışmaların ardından, siyaset bilimciler, dikkatlerini dış politikanın iç kaynaklarına kaydırmaya yönelmişlerdir. Zakaria, Snyder'in “İmparatorluk Efsanesi” adlı makalesinin gelecek araştırmaların ana konusu olmasını ve tesviye edilerek iç etkenlerin üzerinde durulmasını uygun

²⁷ Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy Defensive Realism Revisited”, **International Security**, Volume. 25, No. 3, (Winter 2001), p. 133.

²⁸ Jack Snyder, **Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition**, Ithaca: Cornell University Press, 1991, p. 11.

görmektedir.²⁹ Dolayısıyla SSCB'nin çöküşü, neoklasik realizmin de temellerini atmıştır. Zakaria'ya göre, dış politikanın en kapsamlı analizi, sistemin hangi yönlerinin hangi faktörlerle açıklanabileceğini göstermektedir. Aynı zamanda, sistemik, yerel ve diğer farklı etkenlerin analizini de bir arada bir bütün olarak sağlamaktadır.³⁰ Bu doğrultuda bu çalışmalar, Waltz'un uluslararası siyaset teorisine birim düzeyi değişkenleri eklemiştir. Bu vesileyle neorealizm kuramı, dış politika analizinde de kullanılma şansı bulmuştur.³¹ Nihayet Rose, 1998 yılında bu düşüncüyü geliştirerek bir teori şeklinde neoklasik realizmi ortaya atmıştır. Rose'dan sonra da çeşitli çalışmalar teoriyi daha farklı perspektiflerden incelemiştir. Sweller'e göre neoklasik realizmin kullanılması, yakın gelecekte genişleyerek tüm realistlerin bağlantı noktası olacaktır. Zira neoklasik realizmin yardımıyla herkes kuramın teorik boyutlarını farklı durumlarda uygulayabilir.³²

1.2. Neoklasik Realizm-Yapısal Realizm İlişkisi

1991 sonrası yeni dünyadaki olayların analizi için çeşitli tartışmalar başlamıştır. Neorealistler ve bu teoriyi eleştirenler arasındaki tartışmalar esnasında çeşitli akademik araştırmalar ortaya çıkmış ve bu tartışmalarda genel olarak neorealizmin yetersizliğine vurgu yapılmıştır. Örneğin, "Tarihsel Gerçeklik Karşısında Neorealizm" adlı makalesinde Paul Schroeder, neorealizmin uluslararası ilişkilerin analizinde yetersiz kaldığını ifade etmiştir.³³ Yeni geliştirilen bakış açısı, "Tarih Karşısında Neorealizm: İkinci Bir Bakış" adlı makale ile devam etmiş ve Colin Elman, Miriam Fendius Elman ve Paul W. Schroeder, neorealizmin zayıf boyutlarını tespit etmeye çalışmışlardır.³⁴ Diğer bir çalışmada aynı yazarlar neorealizmi eleştirenlere cevap olarak "her at belli bir kurs için uygundur" ibaresini kullanmaktadır. Ayrıca mezkûr yazarlar Kenetz Waltz'dan

²⁹ Fareed Zakaria, "Realism and Domestic Politics: A Review Essay", **International Security**, Vol. 17, No. 1 (Summer, 1992), pp. 177-78.

³⁰ Zakaria, p. 198.

³¹ Randall L. Schweller, "New Realist Research on Alliances: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition", **American Political Science Review**, Vol. 91, No. 4, (December 1997), p. 927.

³² Randall L. Schweller, "The Progressiveness of Neoclassical Realism", Colin Elman and Miriam Fendius Elman (Eds.), **Progress in International Relations Theory**, Massachusetts: MIT Press, 2003, p. 345.

³³ Paul Schroeder, "Historical Reality vs. Neo-realist Theory", **International Security**, Volume. 19, No. 1, (Summer 1994).

³⁴ Colin Elman and Miriam Fendius Elman, "History vs. Neo-realism: A Second Look", **International Security**, Vol. 20, No. 1, (Summer 1995).

aktarma yaparak neorealizmin dış politika kuramı olmadığını, bir uluslararası ilişkiler teorisi olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadırlar.³⁵

İki kutuplu sistemin ortadan kalkmasıyla, neorealizm çeşitli eleştirmenler tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu eleştirmenlere göre neorealizm, Soğuk Savaşın sonunu tahmin edememişti ve dahası Soğuk Savaşın sona ermesini ve SSCB'nin çöküşünü açıklayamamıştı. Aynı zamanda neorealizm, uluslararası ilişkilerin geleceğini tahmin edememiş ve bu araştırma ekolünden türetilen sonuçlar çatışma ve istikrarsızlık olasılığında artış göstermişti. Buna ek olarak eleştirenler, neorealizmin sadece bazı zaman şartlarına uygun bir kuram olabileceğinin altını çizmiştir. Fakat onlara göre uluslararası ilişkilerde olup bitenlerin tamamını, neorealizm ile analiz etmek mümkün görünmemektedir.³⁶

Bunun yanında bazı araştırmacılar, tarihi olayların neorealizm ile açıklanmasının mümkün olmadığını söylemektedir. Örneğin Paul Schroeder'e göre neorealizm, yapıya olan ısrarından ve tarih değişikliklerine karşı olması nedeniyle statik bir teori olarak kalmıştır. Aynı zamanda bu kuram, araştırmacıların "dengelemeye" alternatif, çeşitli stratejileri ya da sistemdeki farklı aktörlerin farklı işlevlerini ve rollerini görmelerini ve açıklamalarını engellemektedir. Dolayısıyla tarihi olayların neorealizm ile açıklanması, bu alanda yapılan çalışmaları olumsuz etkilemektedir. Aynı zamanda, Schroeder'e göre neorealizm, dengeleme davranışına yönelik gerçek bir tarihe dayalı anlayışı engelleyerek, tarihsel bir değişken olarak güç dengesinin görülmesine izin vermez.³⁷ Örneğin bu eleştirmenlere göre neorealistler, Viyana Kongresi sonrası Avrupa'da oluşan Kutsal İttifak'ın arkasında yatan güç dengesi sistemini açıklayamaz. Zira bu sistem, aslında Avusturya, Rusya ve Prusya imparatorlarının, kendi hanedanlarını korumaya yönelik oluşturduğu bir ittifaktı. Dolayısıyla dış düşmandan daha ziyade iç dinamiklere yönelikti.³⁸

Schroeder'in iddiasına göre neorealist teorisyenler, Büyük Britanya'nın uluslararası sistemdeki konumunu incelerken, bu ülkenin bir imparatorluk kalıntısı olduğunu

³⁵ Colin Elman, "Horses for Courses: Why not Neorealist Theories of Foreign Policy?", **Security Studies**, Volume.6, No. 1, (Autumn 1996), pp. 7-9.

³⁶ Elman, pp. 7-8.

³⁷ Schroeder, pp. 147-148.

³⁸ Bu ittifak 1815'te adı geçen üç ülke imparatorları tarafından oluşturuldu fakat sonraki yıllarda tüm Avrupalı devletler ittifaka katıldı. İttifakın asıl amacı demokratik ve bağımsızlık arayışındaki herhangi bir değişikliğe karşı koymaktı.

unutmaktadırlar. Bu açıdan bahsi geçen araştırmacılar, İngiltere'nin sadece bugünkü güç kabiliyetlerini incelemekte olup, Büyük Britanya'nın, özellikle modern çağda devletçilik geleneğini ve stratejik kültürünü dikkate almamaktadır. Böylelikle uluslararası sistem yapısının bir gereği olarak, İngiltere ABD takipçisi ve ABD değerleri uğrunda davranan bir ülke konumuna düşürülmüştür. Bu anlamda Büyük Britanya, kutuplaşmış uluslararası sistemin bir küçük parçası olarak görülmüş ve dolayısıyla onun devlet sistemi, tarihi ve kültürü, uluslararası arenada herhangi bir değerli anlam taşımamıştır.

Neoklasik realizm, devlet dış politikasının niçin ve neden yapısal dinamiklerden (neorealizmin sunduğu çerçeve) uzaklaştığını da açıklamaktadır. Bu nedenle neorealizm ile neoklasik realizm arasındaki temel fark, Waltz'un savunduğu teşvik yapısının gerçekliği ve bu yapının devletleri ne ölçüde bağladığıdır. Neoklasikler yeni bir anlam yaratmaya odaklanarak, devletin uluslararası arenadaki davranışlarını, dış politika ve grand strateji üzerinden açıklamaya çalışırlar.³⁹ Örneğin Türk dış politikasında yaşanan değişikliklerin bazısı, iç politika dinamiğinden kaynaklanmaktadır. Muhafazakâr kesimin oy verme davranışı Türk dış politikasına da yansımaktadır. 2003 sonrası dönemde, Türkiye'nin çok kültürlü iç politikası, aslında Türkiye'nin çeşitli görüşlere meydan vererek, çok boyutlu ve kapsayıcı dış politikasına imkân tanımıştır. Batı ve Doğuyu bir arada sentezleyen Türk dış politikası, Batı ağırlıklı olsa da sistemik dinamiklere iki görüşü birleştirerek yanıt vermiştir. Dolayısıyla Türk dış politikası, Türkiye'nin iç politikada yaşadığı aktif dinamiklerin uzantısı haline gelmiştir ve bunu neoklasik realizm çerçevesinde söyleyerek, uluslararası faktörlerle devletin iç politikasındaki dinamikler bir bütün olarak ele alınmaktadır.

Neoklasik realizme göre neorealizm, özel olarak dış politika ve objektif şartlar altında bir dış politika teorisini de ortaya atmaktadır. Neoklasikler çoğu zaman neorealizm kuramının dış politika analizi için uygun olmadığını iddia etseler de, aslında bu teoriyi, iç siyasetin ve fikirlerin dış politikada olumsuz etkilerini göstermek için bir temel olarak kullanmaktadırlar; ki bu da iki kuram arasındaki bağı göstermektedir.⁴⁰ Döneme damgasını vuran neorealizm, SSCB meselesinin analizinde bir takım zorluklara maruz

³⁹ Foulon, "Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities", pp. 637-8.

⁴⁰ Brian Rathbun, "A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism", *Security Studies*, Vol. 17, No. 2, (2008), p. 312.

kalmış ve Gideon Rose bu zorlukları hissederek, neoklasik düşüncesini geliştirmiştir. Rose, realizmin diğer kuramlar gibi, dış politika meselesinde iç faktörlerin göz ardı edilmesine bir tepki olarak kendi kuramını açıklamaya çalışmıştır. Rose'a göre küreselleşmiş uluslararası siyasette, sadece sistemin veya ulusal çıkarların ele alınması, analizin eksik kalması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla neoklasik realizm, devlet davranışlarını iç politika dinamiklerinin sistemle etkileşimine dayanarak açıklamaya gayret etmektedir.

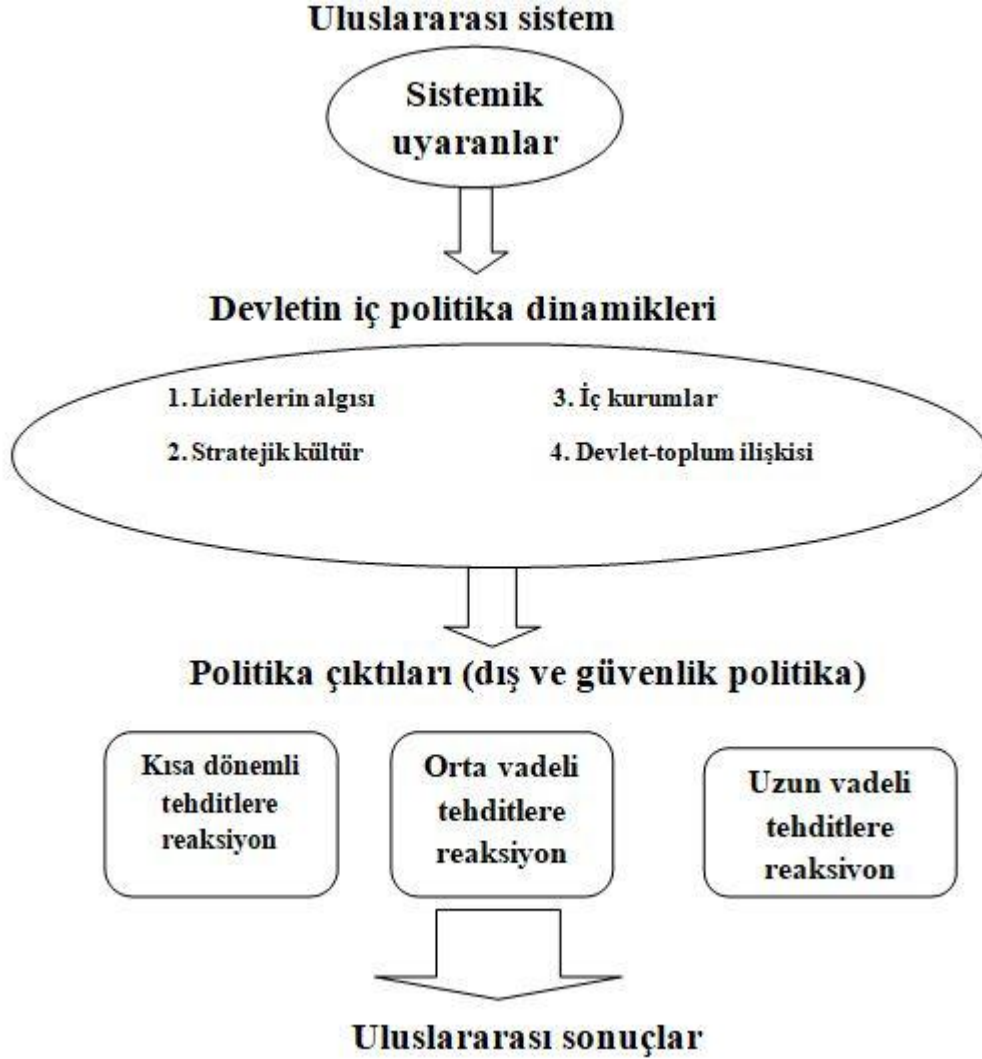
Neoklasik kuramcılar, özellikle M. Ripsman ve diğerleri⁴¹, yapısal realizm yaklaşımının dört temel eksikliğinden bahsetmektedirler. Birinci eksiklik çerçevesinde liderler, sistematik zorunlulukları her zaman doğru olarak algılamazlar. Dolayısıyla liderlerde de hatalı algılamalar oluşabilir. İkincisi, uluslararası sistem her zaman tehdit ve fırsatlar hakkında net sinyaller sunmaz; bu sinyaller devletler tarafından keşfedilmelidir. Üçüncüsü, karar alıcılar bu zorunlulukları doğru bir şekilde algıladıkları zaman bile, sistemik zorunluluklara rasyonel yanıt üretemezler. Dördüncü eksiklik, devletlerin mevcut kaynakları etkin ve verimli bir şekilde seferber edemediğidir. Bu anlamda devletler her zaman çeşitli sıkıntılarla yüz yüze kalmaktadırlar.

1990 yılında, Saddam Hüseyin'in Irak'ı gereksiz, ölümcül bir savaşa sürüklemesinin nedeni, uluslararası sistemin ona verdiği yanlış sinyalleri idi. Zira Saddam, 1980'de İran'la savaşa karar verdiği zaman ve savaş boyunca sekiz yıl, uluslararası sistemin Irak eylemine kayıtsız kalmasına şahit olmuştu. Aynı şekilde, Kuveyt'e saldırmadan önceki süreçte, uluslararası sistem, Saddam Hüseyin'e net bir tavır sergilememişti. Dolayısıyla Saddam meselenin ne kadar ağır olacağını tahmin edememiş ve tam da bu yüzden rasyonel davranmamıştır. Saddam Irak kaynaklarını da yanlış hesaplayarak, karşısında sadece Kuveyt ordusunu görmekte idi ve uluslararası herhangi bir itilafın oluşmasını aklından bile geçirmemişti. Tüm bu etkenler Saddam'ı savaşa sürüklemiş ve Irak, yanlış hesaplarının karşılığını çok ağır bir şekilde ödemek zorunda kalmıştır.

Son olarak neoklasik realizm, dış politikanın bütün boyutlarını kapsayacak üç temel önermektedir: Bağımsız değişken (ülkenin anarşik uluslararası sistemdeki göreceli gücü), müdahaleci değişken (sistemik baskıların filtrelenmesi yoluyla iç politikaya iletim kuşağı) ve bağımlı değişken veya dış politika çıktıları. Neoklasikler, devletlerin

⁴¹ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 37.

tek aktör olduğu varsayımıyla, sistemik baskıların, dış politika çıktıları sonucunda en önemli unsur olduğunu öne sürmektedirler.⁴² Ancak müdahaleci değişkenler, neoklasik realizmin ortaya koyduğu en önemli ve yeni faktördür.⁴³ Bu değişkenler aşağıda detaylı şekilde değerlendirilmektedir.

Şekil 1. Neoklasik realizmin sistemik analizi

⁴² Thomas Juneau, “Neoclassical Realist Strategic Analysis: A statement”, **European Consortium on Political Research Graduate Student Conference**, Dublin, Ireland, 2010, p. 2.

⁴³ Duygu Dersan, “Responses to International Changes: A Neoclassical Realist Analysis of Syrian. Foreign Policy- 1990-2005”, (**PhD Thesis**, Middle East Technical University, the Graduate School of Social Sciences, 2012), 12.

1.3. Neoklasik Realizm ve Bağımsız Değişken (Tip 2)

Aktörlerin kontrolü dışında kalan uluslararası sistem, bağımsız değişken olarak tanınmaktadır. Bu bağlamda uluslararası sistemin baskıları, devletlerin dış politika davranışlarının arkasındaki en önemli neden olarak varsayılmakta, ancak bu baskılar, yalnızca elit kesimin algılamaları ve iç siyasetteki etkili faktörler gibi birim düzeydeki değişkenler üzerinden gerçekleşmektedir.⁴⁴

Bilindiği üzere uluslararası sistemi yorumlamanın temelini oluşturan farklı neoklasik ekoller vardır. Gideon Rose'un öncülük ettiği ana akım ve orijinal ekole göre, sistemde en önemli faktör güçtür ve güç, devlet dış politikasının parametrelerini şekillendirmektedir. Rose'a göre, bu kavramın nasıl tanımlanması ve ne şekilde operasyonel hale gelmesi konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Neoklasiklere göre "güç", devletlerin rakiplerini etkileyebildikleri ve onlara yön verebildikleri veya önemli kaynaklara sahip olma durumudur. Buna ek olarak güç kaynakları ve potansiyelleri ile ülkenin dış politikasını yönlendiren çıkarlar arasında ayrım olduğuna inanmaktadırlar.⁴⁵

Devletlerarası ilişkileri temsil eden sistemde, dış tehdit veya tehditler karşısında zayıf düşmek, bağımsız değişkenin ayrılmaz parçalarından biri sayılmaktadır. Bu unsur, gücün nispi dağılımının (hem uluslararası sistemde hem de belirli bir bölgede), askeri teknolojide saldırı-savunma dengesinin ve coğrafi yakınlığın bir işlevidir.⁴⁶ Neoklasik realistler, dış politikanın uluslararası sisteme uyması gerekliliği konusunda, yapısal realistlerle benzer kanaati taşımaktadır. Fakat onlara göre devletler, kendi politikalarını her zaman bu ortama adapte edememektedir. Bu durumun nedeni, sistemden gelen uyarıcının yanlış algılanması, karar verme süreçlerinin uzun veya karmaşık olması ve toplumsal kaynakların harekete geçirilememesidir. Buna ek olarak, çeşitli dış politika seçeneğinin belirli bir ortama uygun olması, devletin iç politikadaki genel çerçeveleri ile ilgilidir. Bu da dış politika yöneticilerinin uluslararası sistemle ilgili algısını, karar verme süreçlerini ve seçtikleri politikaların uygulama kabiliyetini etkileyebilir. Devlet adamları sistemik uyaranlara karşı politika oluştururken, genellikle yerel düzeydeki

⁴⁴ Cem Boke, "US Foreign Policy and the Crises in Libya and Syria: A Neoclassical Realist Explanation of American Intervention", (Ph.D. Thesis, University of Birmingham, College of Social Sciences, 2016), p. 21.

⁴⁵ Rose, pp.151-152.

⁴⁶ Jeffery W. Taliaferro, "Neoclassical Realism and Resource Extraction: State Building for Future War", Steven Lobell and Norrin M. Ripsman (Ed.), **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy** (194-226), Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 213.

parametreler (liderlerin algısı, kamuoyu, devlet-toplum ilişkisi ve benzeri) de etkilenmektedir. Sistem, yerel düzey faktörlere direkt bir şekilde baskı uygulamaktadır. Yerel düzeyde etkilenen değişkenlerin arasında, liderin algılama biçimi, devletin karar alma ve uygulama becerisini etkileyen devlet-toplum ilişkileri ve iç siyasal kurumlar öne çıkmaktadır.⁴⁷

1.3.1. Uluslararası Sistem

Rose, bir ülke dış politikasının kapsam ve boyutunu, uluslararası sistemdeki konumundan ve özellikle de göreceli maddi güç kapasitelerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Zira göreceli maddi güç, aktörlerin dış politikasının temel parametrelerini belirlemektedir. Fakat göreceli gücün herhangi bir dış politika üzerindeki etkisi dolaylı ve karmaşıktır; zira sistemik baskılar, birim düzeyi müdahaleci değişkenler aracılığıyla uygulanmaktadır.⁴⁸

Neoklasik realistler, dış politikanın uluslararası stratejik ortam ile uyumlu olması gerektiği konusunda yapısal realistlerle hemfikirdir. Fakat aktörlerin sistemik uyarıları, zaman zaman yanlış anlamlandırdığını söylemektedirler. Bu açıdan bu konjonktürde aktörler bazında farklı karar alma süreçleri ve toplumsal kaynakları harekete geçirme konusundaki acizlikleri, onları uluslararası arenadan izole hale getirmektedir. Ayrıca, çeşitli dış politika seçeneklerinin belirli bir uluslararası ortama uygun yanıt olabileceği düşünüldüğünde, bu politikanın çeşitli kabul edilebilir politika seçenekleri içinden seçilmesi, iç politikadaki dinamiklere ve aktörlere bağlıdır. Dolayısıyla iç politika ortamı, kurumları ve etkileşimleri, dış politikada karar vericilerin uluslararası meselelere ilişkin algılarını, karar alma süreçlerini ve seçtikleri politikaları uygulama becerilerini etkileyebilmektedir.⁴⁹ Nitekim neoklasik realizm kuramcıları, iç politika ve uluslararası sistemin karışık bir resmini çizerek, bu resim üzerinden aktörlerin ulusal güvenlik davranışlarını belirlemeye çalışmaktadırlar.⁵⁰

Rose'a göre dış politika analizinde Innerpolitik⁵¹ teorileri, devletlerin iç politikalarındaki bağımsız değişkenleri önemserler. Fakat ofansif realizm, sistemik

⁴⁷ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, pp. 33-34.

⁴⁸ Rose, p. 146.

⁴⁹ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 35.

⁵⁰ Dueck "Neoclassical Realism and the National Interest: Presidents, Domestic Politics, and Major Military Interventions", p. 139.

⁵¹ İç Politika

değişkenleri benimsememektedir. Her iki ekol “açık, cesur ve öngörülü” görünüyorsa da, Rose’a göre tahminleri genellikle basitleştirilmiş ve yanlıştır. Savunmacı realizmin savunucuları da onu sistemik bir teori olarak görürler, fakat analizlerde farklı dış politika davranışlarını açıklamak için hem sistemsel hem de yerel bağımsız değişkenleri ele alırlar. Savunmacı realistler, uluslararası sistemdeki dinamikleri ve devlet davranışlarını doğal davranış olarak görmektedirler. Aynı zamanda saldırgan davranışların geri kalanının “anormal” olduğunu düşünmektedirler. Fakat neoklasik realizm, bu perspektiflerin önemli unsurlarına meydan okumaktadır. Ayrıca Rose’a göre önceki Innerpolitik teoriler, dış politikadaki analizleri yanlış yönlendirmektedirler. Zira devletlerin zaman içinde dış politikalarını şekillendiren baskın ve önemli bir faktör var ise, o faktör aynı milletin uluslararası sistemdeki diğerlerine göre göreceli maddi gücüdür ve bu da dış politika analizinde öne çıkan ilk konudur. Dolayısıyla, neoklasiklere göre, savunmacı realizm de benzer nedenden dolayı analizleri yanlış yönlendirmektedir, çünkü savunmacı realizm, aktörlerin tehditlere gösterdiği tepkilere aşırı derecede vurgu yapmakta ve bu yüzden tehdit algısının kısmen yanlış bir biçimde yönlendirilmesini beslemektedir. Rose’un da üzerinde durduğu gibi, neoklasikler bu varsayımlara meydan okumaktadır.⁵²

Neoklasik realizm kuramına göre, uzun vadede bir devletin dış politikası, uluslararası siyasetin neden olduğu engel ya da fırsatları aşamaz. Zakaria’ya göre öncelikle uluslararası sistem içindeki aktörlerin dış politika üzerindeki etkisine dikkat edilmelidir. Çünkü uluslararası sistemde bir devletin en güçlü özelliği, iç kapasitelerinden kaynaklanan göreceli konumudur. Bu çerçevede milli, bürokratik ya da mikro nedenlere öncelik veren dış politika teorileri, uluslararası arenanın devletin tercihini şekillendirme biçimlerine önem vermektedir.⁵³

Devletlerin güvenliği aradıklarını varsaymak yerine, neoklasikler, devletlerin dış çevrelerini kontrol edip biçimlendirmek için, uluslararası anarşinin belirsizliklerine tepki verdiğini varsaymaktadırlar. Bu anlamda örneğin Suudi Arabistan’ın bölgesel politikası, aslında bölgesel güç yarışına bir reaksiyon olarak değerlendirilebilir. Neoklasik realizmin tahminine göre, uzun vadede, ülkelerin sahip olduğu maddi güç kaynaklarının göreceli miktarı, dış politika büyüklüğünü ve hırsları şekillendirmektedir.

⁵² Rose, p. 150.

⁵³ Zakaria, p. 197.

Ayrıca devletlerin göreceli güçlerinde artış yaşandığı zaman, yurtdışında daha fazla nüfuz arayışına girmesi söz konusu olabilir. Bunun yanı sıra, devletlerin güçleri azaldıkça da eylemleri ve hırslarında düşüş yaşanmaktadır. Bunu göz önünde bulundurarak, sistemik faktörlerle sınırlı bir dış politika teorisinin, çoğu zaman büyük bir yanlışlığa yol açması muhtemel görünmektedir. Fakat bu yüzden neoklasiklerin de üzerinde durduğu gibi, saldırgan realizm ekolüne ait analistler yanlış yönlendirme yapmaktadırlar. Devletlerin dış dünyadaki olup bitenleri yorumlama ve tepki verme biçimlerini anlamak için, sistematik baskıları, karar vericilerin algıları ve devletin içyapısı gibi birim düzeyinde müdahaleci değişkenler dikkate alınarak, bunların nasıl dönüştürüldüğünü analiz etmek gerekmektedir.⁵⁴

Günümüzdeki uluslararası sistemin hiyerarşisindeki unsurlar, uluslararası yapıya da yansımaktadır. Uluslararası sistemde orta güçler büyük güçlere meydan okumaktadır ve bu da sistemin işlevini küçük boyutta olsa bile etkilemektedir. Dolayısıyla uluslararası sistem, artık hiyerarşiden ziyade dengesiz yatay ve çok kutuplu bir yapıya sahiptir. Bu sebeple uluslararası olaylar birbirini etkilemektedir. Fakat büyük güçlerin rolü, ifade edildiği şekilde hala etkin bir biçimde görülmektedir. Dolayısıyla neoklasikler, neorealistlerin sistem faktörleri anlayışını değiştirip güncelleştirmektedir.

1.3.2. Sistemin Yapısı ve Yapısal Düzenleyiciler

Neoklasikler, iç siyaset ve uluslararası sistem arasındaki uçurumu kapatarak, uluslararası sistemin tüm ülkeler üzerinde baskılar uyguladığını düşünmektedirler. Bundan dolayı, onlara göre dış politika davranışları, ancak birim özelliklerini hesaba katarak açıklanabilecektir. Ayrıca bu grup, uluslararası sistem baskılarının belirli devletlerin dış politika davranışlarının arkasındaki en önemli neden olduğunu öne sürmektedir. Fakat bu etkinin sadece o devletin siyasilerinin algılamaları ve iç siyasi koşullar gibi birim düzey değişkenlerin aracılığıyla gerçekleştiğinin altını çizmektedirler. Örneğin İran'ın 1980'lerdeki Devrimci dış politikasının arkasında var olan sistemik baskıların (Devrimi çökertme çabaları) yanı sıra, Devrimcilerin bu baskıları ABD ve SSCB tarafından uygulandığına dair algıları yatmaktadır. Sistemin önde gelen devletleri milli çıkarlarını geliştirmeye çalışsalar bile, devletlerin içsel özellikleri bunu yapma becerilerini kısıtlamaktadır. Bu nedenle neoklasik realizmin

⁵⁴ Rose, p. 152.

diğer bir katkısı, liderleri belli politikalara sürüklediği nedenlerin araştırılmasına yönlendirmesidir. Nitekim neoklasikler, diğer realistler gibi, devleti “yukarıdan aşağı” bir yapı olarak görmektedirler. Genel bir perspektifte, sistemik faktörlerin dış politika davranışını güçlü bir şekilde baskı altına alarak sınırlandırdığı görülmektedir.⁵⁵

Neoklasiklere göre Waltz’un sadece sistem ve yapı anlayışı üzerinde durması yetersizdir. Fakat Waltz’un tanımı, neoklasik realizmin üzerinde durduğu iki perspektifi ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi, sistemin yapısı birimlerin davranışını sınırlandırır da onların davranışlarını belirleyememektedir. Neoklasikler bu noktayı izah edebilmek için bir binayı örnek göstermektedirler. Binanın dış duvarları ve iç mekânların yapısı, içlerindeki işçiler (birimler) için geniş davranış kalıpları oluşturur. Fakat işçiler binada ölümcül tuzaklar olduğunun da farkındadırlar. Ancak bu tuzakların nerede olduğu belirsizdir ve dolayısıyla meseleye dair kontrolleri yoktur. Ayrıca tuzakları ortadan kaldırmanın da herhangi bir yolu yoktur. İşçilerin A noktasından B noktasına ulaşması için gittiği yollar, işlerinin niteliğine göre, ofisler arası iletişimin gereklilikleri, vb. birimlerin (veya işçilerin) nitelikleriyle belirlenir.⁵⁶

İkinci bakış açısı, Waltz’un uluslararası sistemi “dikey” bir boyutta biçimlendirmesidir. Bu anlamda uluslararası sistem, birimleri yukarıdan aşağıya doğru kısıtlamamaktadır. Ancak neoklasikler bu dikey boyutu eksik ve yetersiz sayarak, kendi fikirlerini ortaya koymaktadırlar. Neoklasik realizme göre bir sistemin çeşitli özellikleri bulunmaktadır. Buna göre: 1) Birimler veya unsurlar birbiriyle bağlantılı olduğunda, bazı unsurlarda veya ilişkilerinde meydana gelen değişiklikler, sistemin diğer bölümlerinde değişikliklere yol açmaktadır. 2) Tüm sistem, kendi parçalarından farklı özellik ve davranışlar sergilemektedir. Dolayısıyla sistemler genellikle doğru olmayan ilişkileri göstermektedir ve birimler veya ilişkilerinin sonuçlarını anlatmaz, çünkü sonuçların çoğu kasıtsızdır. Dolayısıyla önde gelen neoklasik realizm kuramcıları, uluslararası sistemin “yatay” olduğunu ileri sürmektedirler.⁵⁷

Sistemik düzenleyiciler de neoklasik kuramcılar tarafından dış politika davranışını etkileyen faktörler olarak görülmektedir. Taliaferro’ya göre güvenlik ikilemi her zaman vardır ve devletler ondan kaçamaz; ancak bu ikilem her zaman rekabet veya savaşı

⁵⁵ Dueck, p. 141.

⁵⁶ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 37.

⁵⁷ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 37.

beraberinde getirmez. Ayrıca uluslararası sistemdeki güç dağılımının yanı sıra, diğer maddi faktörler de çatışma olasılığını artırabilir veya azaltabilir. Taliaferro bu faktörleri “yapısal düzenleyiciler” olarak adlandırmaktadır. Bu düzenleyicilerin en önde gelenleri arasında “askeri teknolojide defans-ofans dengesi, coğrafi yakınlık, ham kaynaklara erişim, uluslararası ekonomik baskı, bölgesel veya ikili askeri dengeler ve devletlerin ele geçirdikleri topraklardan kaynakları elde etme kolaylığı” yer almaktadır. Yapısal düzenleyiciler, gücün brüt dağıtımından daha ziyade uluslararası arenada çatışma veya iş birliği olasılığını etkilemektedirler. Brüt güç dağılımı, uluslararası sistemde devletlerin elinde tuttuğu nispi gücü temsil etmektedir ve dolayısıyla daha geneldir. Kutupluluk meselesi (sistemdeki büyük güçlerin sayısı) sistemdeki gücün brüt dağılımının en belirgin göstergesidir. Hâlbuki yapısal düzenleyiciler, devletlerin belirli stratejileri gerçekleştirmesi için kullanılan kapasitelerin göreceli dağılımını işaret etmektedir. Dolayısıyla, düzenleyiciler belirli devletler arasında veya bölgesel alt sistemlerdeki güvenlik ikileminin boyut ve kapsamını etkilemektedir. Bu yüzden sistemik düzeyde yapısal düzenleyiciler, devletlerin davranışlarını etkileyen veya ona aracılık eden faktörler olarak öne çıkmaktadır.⁵⁸

Adı geçen düzenleyiciler ikili ilişkilerde, bölgesel etkileşimlerde ve küresel ölçekteki dinamiklerde sistemin işlevini sağlamaktadır. Bu işlev sadece çatışmasızlık durumu değildir. Aynı zamanda savaş, barış, ittifak ve benzeri davranışları beraberinde getirmektedir. Örneğin bir aktörün yaptığı askeri tatbikat, diğer aktörlerin adımlarını nasıl atacakları noktasında bir etkidir. Bu tatbikatlar müttefik anlayışta veya rakibin stratejisine doğrudan yansımayacak şekilde olsa bile, bölgesel dinamiklerde orta vadede bir etken olma kapasitesini taşımaktadır. Başka bir örnek vermek gerekirse, AB’nin ham madde olarak doğal gazı olan ihtiyacı, örgütü Rusya karşısında zayıf bir konuma itmiş ve bu durum Rusya’nın sistemdeki davranışlarını kolaylaştırmıştır.

Bu tarzda çeşitli faktörler sistemin yapısının stratejik etkileşimlerini ve birimlerin olası davranışlarını değiştirebilir. Bununla birlikte yapısal düzenleyiciler, sistemdeki tüm devletlerin davranışını eşit olarak etkilememektedir. Bazı düzenleyiciler tüm birimlerin davranışları üzerinde benzer bir etkiye sahiptir. Ancak bazı düzenleyicilerin etkileri sistemdeki belirli kısımlarla veya alanlarla, birimler grubuyla (zayıf ülkeler karşısında

⁵⁸ Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, p. 137.

büyük güçler) veya iki birimle sınırlıdır. Örneğin nükleer silahlar, yapısal bir düzenleyici olarak Soğuk Savaşın sona ermesine kadar hem süper güçler arasında hem de Avrupa, Asya ve Ortadoğu’da sistemi değiştirecek büyük çaplı savaşların önüne geçmiştir. Dolayısıyla bu düzenleyici, anarşinin korunmasını sağlamıştır. Fakat bunun etkisi süper güçlerin daha az stratejik çıkarlarının olduğu bölgeler olan Sahra altı Afrika ve Güney Amerika’da az ve dolaylıdır.⁵⁹

Coğrafya, tarih boyu uluslararası sistemi renklendiren bir faktör olmuştur ve bazı devletler bu faktörün sağladığı avantajlardan faydalanarak savaşlarda galip olmuşlardır. Ancak neorealistlere göre eğer bir aktör, gerçek bir savaşta maddi olarak düşmanına darbe indiremezse, gerçek anlamda güçlü değildir. Yani güçlü aktör gücünü aktif olarak kullanabilirse güçlüdür.⁶⁰ Ancak coğrafya belirli bir sistem yapısı çerçevesinde ve belirli aktörler için kısıtlamalar ve fırsatlar sağlayabildiğinden, önemli bir yapısal düzenleyicidir. Fakat kısıtlamalar ve fırsatlar her zaman bir bütünlük çerçevesinde sistemde işlevsel değildir. Fiziksel mesafe ve güç kaybı, aktöre ait stratejik derinlik ve topografik engellerin çokluğu veya bunların yokluğu, devletlerin faaliyet gösterdiği güvenlik ortamı üzerinde etkili faktörlerdir. Bu faktörleri tüm realist ailesi (klasik realistler, yapısal realistler ve neoklasik realistler) kabul etmektedir. Özellikle coğrafya faktörü tarih boyunca etkin olan bir düzenleyicidir. Örneğin Büyük Britanya ve özellikle ABD’nin düşmanlardan uzaklığı, onları korumada önemli bir etkendi. Hâlbuki böyle bir stratejik derinlik eksikliği ve savunması zor olan sınırlar, Prusya ve Almanya gibi birçok büyük güç için sürekli bir sorun olmuştur. Bu sorunlar bugün bile, Danimarka, Pakistan ve Singapur gibi birçok devleti zor durumda bırakmıştır. Fakat coğrafi faktör, teknolojik gelişmelerle birlikte yeni bir hal almıştır.⁶¹

Yapısal düzenleyiciler, aslında yapısal faktörler değil; daha net bir ifadeyle sistemik faktörlerdir. Bu düzenleyiciler, birimlerin sistem içinde etkileşim kurma yetenek ve isteğini etkiler ve birimler arasında her türlü etkileşimin mümkün olduğunu ve kabul edilebilir sonuçlara sahip olduğunu gösterir. Yapısal düzenleyiciler, yapısal unsurların etkileşim sürecinden kaynaklanan etkileri düzenler, ancak kendileri etkileşim

⁵⁹ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 41.

⁶⁰ Rathbun, “A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism”, p. 301.

⁶¹ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 42.

eyleminden farklıdır.⁶² Bu anlamda neoklasik realizm, devletin dış politikası üzerinde belirleyici olan yapısal düzenleyicilerin çok geniş faktörleri kapsadığını ve bunların arasında bazılarının doğrulanabilirliğinin az olduğunu öne sürmektedir.⁶³ Dolayısıyla düzenleyicilerin de parçası olduğu sistemin koşulları, devlet davranışları ve dış politika tercihleri üzerinde en büyük etkiye sahiptir.⁶⁴

1.3.3. Göreceli Güç Dağılımı ve Kutupluluk

Neoklasik realizm ve diğer realist ekoller arasında, gücün en iyi nasıl tanımlanacağı ve ölçüleceği konusunda görüş farklılıkları vardır. Bu bağlamda bu kuram, uluslararası siyaseti, aktörler arasında güç uğrunda bitmek bilmeyen bir mücadele olarak görmektedir. Ayrıca devletler sınırlı kaynakların olduğu bir dünyada, güç ve nüfuza sahip olma yarışına girerek birbirlerinin hedefleri ve kapasiteleri hakkında bir belirsizlik yaşamaktadırlar. Uluslararası sistemin belirsiz yapısı ve yapısal düzenleyiciler, devletlerin izleyebileceği stratejilerin parametrelerini ve bu ülkeler arasındaki etkileşimin sonuçlarını şekillendirir. Bu çerçevede devletler anarşiyi kabul edilebilir bir koşul olarak görür. Göreceli güç dağılımı ve eğilimleri açıklayıcı değişkenlerdir ve teknoloji, coğrafya gibi yapısal düzenleyiciler onu etki altına almaktadır.⁶⁵ Neoklasiklere göre, uluslararası güç dağılımı, ülkelerin davranışlarını, devlet adamlarının algısını ve onların ülkelerinin sistemdeki konumuna dair düşüncesini etkileyerek gerçekleşir. Uluslararası sistemden gelen baskıları ve tehditleri sadece devlet adamları ve karar vericiler hissetmektedir. Bu nedenle tüm ülkelerin siyasilerinin görüşü ayrıntılı olarak araştırılmalıdır.⁶⁶

Dış tehdit meselesiyle ilgili birtakım sorular öne çıkarak devletin dış çevresinden gelen tehdide reaksiyon gösterme biçimleri sorgulanmaktadır. Devletler uluslararası tehditleri nasıl algılar? Tehdit tanımında en önemli yerel aktörler hangileridir? Yerli aktörler ve çıkarlar, tehditlerin niteliği konusunda uzlaşmayınca sonuç ne olur? Lobell'in iddiasına göre neorealizm, uluslararası sonuçların teorisidir. Dolayısıyla kutupluluğa ve

⁶² Steven E. Lobell, "Neoclassical Realism, History, and International Politics", International History and International Relations Theory Workshop 1, University of Glasgow, 22 April 2016, p. 6.

⁶³ Jacek Więclawski, "Neoclassical Realism and the Crisis of the Realist Paradigm in Contemporary International Relations", *Myśl Ekonomiczna i Polityczna*, No. 2, (2017), pp. 206-207.

⁶⁴ Gustav Meibauer, "Doing Something Neoclassical Realism, US Foreign Policy and the No-Fly Zone, 1991-2016", (Unpublished Ph. D. Thesis, the London School of Economics and Political Science, 2017), p. 194.

⁶⁵ Ripsman, Taliaferro and Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, pp. 43-44.

⁶⁶ Rose, p. 157-58.

uluslararası yapının rolüne, devletin kara kutuluğuna ve askeri güç veya tehditlere odaklanmaktadır. Bu konudaki tartışmalar, tek kutuplu veya çok kutuplu sistemlerde, gücün savaşa eğilimli olup olmadığına ağırlık vermektedir. Ayrıca bu tartışmalar, anarşinin devletleri göreceli güç veya güvenliğini en üst düzeye çıkarmaya teşvik edip etmediğini, eşit ya da dengesiz güç dağılımlarının savaşa katkıda bulunup bulunmadığını ve tehditlere karşı dengelemenin yaygınlığını bahse konu etmektedirler. Bu doğrultuda bir dış politika teorisi olarak neoklasik realizm, büyük güçlerin dış ve güvenlik politikalarını açıklamaya çalışsa da, aynı zamanda, bölgesel ve küçük güçlerin, gelişmekte olan ülkelerin, bölünmüş, savaş halinde olan veya başarısız devletlerin ayırt edici özelliklerini de analiz edebilmektedir. Bunun yanı sıra neoklasik kuramcılar, kendi modellerinde hem iç hem de dış değişkenleri benimsemektedirler. Onlara göre uluslararası sistemdeki güç değişimleri bağımsız olmasına rağmen, tehditler ayrıca alt sistemden veya bölgesel ve yerel güçlerden de kaynaklanabilir.⁶⁷

Bazı neoklasik realistler, birtakım algılamalar üzerinde durmaktadırlar. Örneğin SSCB tarafındaki Soğuk Savaş dinamikleri bu konuda önemli ipuçları sunmaktadır. Rose'a göre İkinci Dünya Savaşı, muhtemelen eski eksen ortadan kaldırırsa da, galip müttefikler arasında net bir hiyerarşi kuramamış ve böylece yıllar sonra sonsuz anlaşmazlıkların sahnesi, savaş bitimi sırasında çizilmiştir. Dolayısıyla Rose, 1940'lardan 1980'lere kadar olan süper güçler arasında gerilim döngülerinin oldukça benzer olduğunu söyleyerek bunların göreceli güç ve siyasilerin algılarının belirsizliklerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Nitekim her iki blok, iki tarafın farklı şekilde yorumladığı güç ilişkisi içerisinde şekillenmiştir. Her değişimin ardından, taraflar kendi konumunu en üst düzeye çıkarmaya çalışmış ve güç dağılımını test etmek için savaşa isteksiz olmuşlardır.⁶⁸

Böylelikle klasik realizm, neorealizm ve saldırgan realizm, uluslararası yapıyı ve devletlerin davranış biçimini aynı şekilde analiz etmektedirler. Fakat neoklasik realizme göre hem bu kuram hem de neorealizm, açıklamaya çalıştığı olaylara veya belirli dış politikaya göre birbirinden farklıdır. Bu anlamda, neorealizm ve neoklasik realizm

⁶⁷ Steven E. Lobell, "Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: a Neoclassical Realist Model", pp. 42-43.

⁶⁸ Rose, pp. 158-59.

birbirini tamamlayarak eksikliklerini gidermektedir.⁶⁹ Burada önemli bir fark vardır ve o da neoklasik realizmin güvenlik anlayışıdır. Zira neoklasik realizmin sistem içindeki aktivitelere dair analizi, daha net bir şekilde savunmacı realizm düşüncesine yakınlık gösterir. Örneğin savunmacı realizm, Türkiye'nin Kuzey Suriye'de yaptığı harekâtların amacını güvenlik tehditlerine reaksiyon olarak değerlendirmekte iken, saldırgan realizm ters bir görüş sergilemektedir. Bu bağlamda savunmacı realizm ile neoklasik realizm kuramcılarının görüş yakınlığı açıktır.

Neoklasikler diğer realistler gibi bir sistemdeki büyük güçlerin veya süper güçlerin sayısını belirtmek için kutupluluk terimini kullanmaktadır. Bunu kullanırken büyük devletlerin yeterli maddi kaynakların üzerindeki kontrollerine ve gerektiğinde bu kaynakları çıkarmak ve harekete geçirmek için siyasi ve bürokratik araçlarını kastetmektedirler. Kutupluluk, büyük güçler arasındaki göreceli kapasitelerin dağılımının bir fonksiyonudur ve onların arasındaki uyum ya da birlik modellerini kapsamamaktadır. Bu çerçevede neoklasik realizm, kutupluluğu pozitivist yöntemle açıklamaya karşı çıkmamaktadırlar.⁷⁰ Bu anlamda neoklasik kuram da diğer realist kuramlarına benzer bir şekilde kutupluluğun mahiyetine önem vermekte ve dolayısıyla kutupluluk türü, aktörler için fırsat ve tehdit sunmaktadır. Örneğin iki kutuplu sistemde aktörlerin dar faaliyet alanından bahsedilirken, çok kutuplu sistemlerde bu alan genişleyerek aktörler için hem fırsat hem de tehditler sunmaktadır. Bu yüzden de birim düzeyinde hem yanlış hesaplamalar hem de yanlış algılamalar savaş ve çatışma olasılığını arttırır. Dolayısıyla, neoklasik realist analizi çerçevesinde, sistemik değişkenlerde kutupluluk ve mahiyeti, devletin sistemdeki faaliyet alanı elde etme açısından önem arz etmektedir.⁷¹

Neoklasik kuramcılar, kutupluluk meselesinde Waltz'un ileri sürdüğü kutupluluk konseptini kabul ederek çok kutuplu sistemlerin çatışma olasılığını artırdığını söylemektedirler. Bu anlamda iki kutuplu sistemi uluslararası sistemdeki istikrarın devamı için önemli bulmaktadırlar.⁷² Örneğin çok kutupluluğa doğru ilerleyen bugünkü uluslararası sistemdeki çalkantı ve bölgesel çatışmalar, aslında tek ve iki kutuplu

⁶⁹ Taliaferro, "Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited", p. 132.

⁷⁰ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 45.

⁷¹ Camilla T. N. Sørensen, "Is China Becoming More Aggressive? A Neoclassical Realist Analysis", **Asian Perspective**, Volume 37, Number 3, (July-September 2013), p. 369.

⁷² Goedele De Keersmaeker, **Polarity, Balance of Power and International Relations Theory**, Gewerbestrasse: Palgrave Macmillan, 2017, p. 22.

sistemlerden kopuştan kaynaklanmaktadır. Sistemik kopuş, dengesizliği ve güç boşluğunu beraberinde getirmektedir ve dolayısıyla, dengeyi doldurmaya çalışan devletler arasındaki yarış, Ortadoğu’da olduğu gibi bazı bölgesel çatışmaları tetiklemektedir.

1.3.4. Açıklık

Neoklasik realizmin vurguladığı bir diğer önemli sistemik değişken, uluslararası sistemin, anarşik bir ortamda devletlere sağladığı sinyallerin ve bilgilerin netliği ve şeffaflığı meselesidir.⁷³ Daha az kısıtlayıcı bir uluslararası ortamda, aktörler hesaplamalarını sistemik uyaranlardan çıkarabilirler. Böyle bir ortamda, dış tehditler hakkında daha net bilgiler ve bunlara en iyi yanıtlar sistem dinamiklerinden çıkarılabilir.⁷⁴ Bu açıklığın üç önemli özelliği vardır: 1. Tehdit ve fırsatların belirlenebilme kolaylığı; 2. sistemin tehditler ve fırsatlar için bir zaman çizelgesi sağlaması ve 3. politika seçeneklerinin en uygunu olup olmadığı.⁷⁵ Örneğin 2011’de Ortadoğu’da ortaya çıkan gelişmelerde, bölgesel ve küresel aktörler bu olayları kolay bir biçimde analiz edememişti. Bu durum dönemin sistemik karmaşasından kaynaklanmaktadır. Sistemik zorluk, bu aktörlere tehdit veya fırsat mı olduğu hakkında bilgi sunamadığından, uygun reaksiyonun seçilmesi de zorlaşmıştır.

Scwelle ve Carl Schmitt’e göre siyasetin en açık olduğu zaman, düşmanın somut bir şekilde düşman olarak görüldüğü zamanlardır.⁷⁶ Yani düşman açık bir şekilde tehdit edici davranışlar sergilemektedir. Mevcut sistemde böyle bir açıklık olmadığı için, müdahaleci değişkenler ayrıca bilgi çıkarma, değerlendirme ve hükümet politikası oluşturma sürecine müdahale edebilir. Örnek gerekirse, İkinci Dünya Savaşı öncesi, Müttefik Devletlerin önceki tecrübeye dayanarak bile sistemik dinamikleri okuyamaması anlaşılamamaktadır. Savaş öncesi dönemin son kertesinde bile, Fransa ve İngiltere gibi devletlerin ortamı yatıştırmaya çalışması bilinmektedir. Hâlbuki bu devletler Almanya’nın çok daha büyük bir planı olduğundan şüphe etmekteydi.

⁷³ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 46.

⁷⁴ Lobell, Taliaferro, and Ripsman, “Introduction, Grand Strategy between the World Wars”, Jeffrey W. Taliaferro, Norrin M. Ripsman and Steven E. Lobell (Ed.), **the Challenge of Grand Strategy the Great Powers and the Broken Balance between the World Wars** (1-36), Cambridge: Cambridge University Press, 2013, p. 24.

⁷⁵ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 46.

⁷⁶ Randal Sweller, “Neoclassical Realism and State Mobilization: Expansionist Ideology in the Age of Mass Politics”, Steven Lobell and Norrin M. Ripsman (Eds.), **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy** (227-250), Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 244.

Açıklığın ilk unsuru açısından, aktörlere yönelik rakip devletlerden ve bazen de devlet dışı aktörlerden gelen tehditlerin üç farklı özelliği vardır. İlk durumda, rakip açıkça revizyonizme dayalı politika izler veya açıkça ülkenin toprak bütünlüğüne veya ulusal çıkarlarına zarar verecek düşmanlığı ifade eder. İkinci durumda, rakibin zarar verme potansiyeli olan ekonomik ve askeri gücü vardır. Bu durum rakibin coğrafi konumuna ve askeri teknolojisine bağlıdır. Üçüncü durumda, rakibin davranış ve kapasiteleri yakın zamanda bir saldırı hissi yaratır.⁷⁷ Örneğin 2020’de Azerbaycan ve Ermenistan arasında çıkan savaşta, bu üç durum ortada iken, Ermenistan bir intihar eyleminde bulunarak Azerbaycan’ı provoke etmiştir. Hâlbuki Ermenistan, sistemik uyarıları yanlış hesaplamıştır. Zira Ermenistan, Azerbaycan’ın askeri araçlarla olsa bile topraklarını geri alma konusundaki ciddiyetini ve bölgedeki düzeni değiştirme arzu ve kapasitesini görmemişti. Oysa Azerbaycan, Ermenistan’a ciddi zarar verebilecek ve hatta Ermenistan’ı çökertecek askeri kapasiteyi yıllar önce yakalamıştı. Ayrıca Temmuz 2020’de Ermenistan’ın Azerbaycan’ı test etmeye çalıştığı Tovuz saldırısı sonrası, Azerbaycan ordusu ciddi bir tatbikat ve savaş hazırlığı yapmış ve bu da medyada geniş bir şekilde yer almıştı. Dolayısıyla, Ermenistan tüm bu açıklığı görmeyerek ve rakibini küçümsemeye devam ederek, güçlü ve beklemekte olan düşmanına savaş malzemesi sunmuştur. Neticede bu savaşta yenilerek hızlı ve ağır bir şekilde çöküşe doğru gitmiş ve ülke benzersiz bir duruma düşmüştür.

Genel olarak sistem uyarılarının açık olmaması, siyaset yapıcılarının dış politikada optimal olmayan seçimlere yol açan ve hayati ve ulusal çıkarlara zarar veren faktörlerden etkilenmesine neden olur.⁷⁸ Sistemik netliğin ikinci unsuru bağlamında, zaman ufukları önemlidir. Zira bu tahminler liderler için genellikle zordur. Bunun nedeni, liderlerin düşmanın kapasitesinin boyutlarını ve hedeflerini tam olarak ne olduğunu bilmelerinin gerekmesidir. Düşmanın davranışı yaklaşmakta olan bir eylemi gösterir ise, liderlerin stratejik ikilemleri de ortadan kalkar ve karar vermede daha net seçeneklerle karşı karşıya kalırlar. Örneğin 1930’lu yıllarda Almanya’nın silahlanmasının İngiltere tarafından görülmemesi veya İngiltere’nin buna sessiz kalması, Almanya’yı cesaretlendirmiştir. Ayrıca İngiltere liderlerinin Almanya’nın kapasite ve amaçlarını tam olarak bilmemeleri ve ordusunu yenilemekte olan

⁷⁷ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 46.

⁷⁸ Sverrir Steinsson, “Neoclassical Realism in the North Atlantic: Explaining Behaviors and Outcomes in the Cod Wars”, **Foreign Policy Analysis**, Volume 13, (2017), p. 606.

İngiltere'nin savaşa istekli olmaması, Hitler için hızlı davranma kolaylığı sağlamıştır.⁷⁹ Bu nedenle, uluslararası sistem uyarıları tarafından gönderilen açık sinyaller bile, liderlerin yanlış algılamalarını ve yanlış hesaplamalarını önleyemez.⁸⁰

Uluslararası siyasetteki üçüncü açıklık unsuru, seçeneklerin açıklığının nadir olmasıdır. Uluslararası sistem devletleri sınırlandırırken, yukarıda bahsedildiği gibi, belirli bir ortamda politikaların uygun seçenek olup olmadığı hakkında, genellikle açıklık sorunu bulunmaktadır.⁸¹ Örneğin Arjantin'in 1982'de Malvinas Adası'nı kontrol altına alma operasyonunda Arjantinli makamların sistemik bilgilerinin zayıf olduğu açıktır. Bu zayıflıktan dolayı, Arjantin'in operasyonu İngiltere'ye ağır kayıplar verse de Arjantin için de bir yenilgi olmuş ve İngiltere ordusu Arjantin ordusunu darmadağın etmiştir. Arjantin makamlarının SSCB'ye güvenmesi ve İngiltere'nin o dönemde bir savaşa isteksiz olduğu hissi, ülkelerini savaş riskine sürüklemelerine neden olmuştur.

Karmaşık bir görüntü arz eden uluslararası ortam, bir ülkenin çıkarlarıyla bağlantılı olarak, tehdit edenlerin kimliğinin ve tehditlerin kapsamının daha açık olmasını gerektirir. Biraz açık uluslararası ortamda liderlerin rakip bir ülkeye ait gücü, ülkenin önemli jeostratejik çıkarlarını tehdit eden bileşenlerini belirleyerek bunlara karşı koyabilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle, politika yapıcılar için en iyi seçenek, en acil tehditleri belirlemek, ardından bunları öncelik sırasına koymak ve daha az olası tehditlerden ayırmaktır. Sonuç olarak, liderler en acil tehdidi ele almak için devletin tüm potansiyelini kullanabilir.⁸² Bu açıdan, uluslararası sistemin nadiren açık olmasından ötürü, ülkeler genellikle hesaplamalarında bir dereceye kadar belirsizlikle karşı karşıyadır. Bu nedenle, belirsizlik ve şeffaflık, özellikle çok kutuplu bir ortamda, uluslararası anarşik sistemin doğal bir özelliğidir. Neoklasik uzmanlarına göre, sistemler ve yapıları genellikle belirsiz değildir. Aksine belirsizlik, karmaşık bir ortamdaki aktörlerin yetersiz bilgi ve güvenlik ortamlarından kaynaklanmaktadır. Belirsizlik aynı zamanda iç değişkenlerden, özellikle de liderlerin dünya görüşlerinden ve stratejik kültürlerinden kaynaklanır ve bu da, liderlerin tehdit algılarını etkileyebilir. Sonuçta,

⁷⁹ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 48.

⁸⁰ Jacek Wiğclawski, "Considering Rationality of Realist International Relations Theories", *Chinese Political Science Review*, Volume 5, (2020), p. 125.

⁸¹ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 48.

⁸² Steven E. Lobell, "Britain's Grand Strategy during the 1930s: From Balance of Power to Components of Power", Jeffrey W. Taliaferro, Norrin M. Ripsman and Steven E. Lobell (Ed.), **the Challenge of Grand Strategy the Great Powers and the Broken Balance between the World Wars** (147-170), Cambridge: Cambridge University Press, 2013, p. 156.

uluslararası sistemde tam açıklığın olmaması, belirsizliği uluslararası siyasetin doğal bir özelliği haline getirmiştir.⁸³

1.3.5. Kısıtlayıcı/Serbest Stratejik Ortam

Rose, ABD'nin 19. yüzyılın sonlarındaki dış politikasını inceleyerek, önemli sorular sormaktadır: Devletler zenginleştikçe, neden ordularını sınırlarının ötesinde kullanırlar ve bu devletler neden uluslararası arenada nüfuz elde etmek peşinde koşarlar? Burada Zakaria ve Rose, bu davranışın, devletlerin kendi imkânları ve çevreleri üzerinde kontrol sahibi olmak için gerçekleştiğini ileri sürmektedir.⁸⁴ Ayrıca, tehdit unsurunun her zaman bulunduğu bir ortamda, devletler güç artırımını girişiminde bulunurken, bu tehditlerle de mücadele etmemektedirler. Güçten kaynaklanan dış politika dinamikleri, devletlerin amaçlarını belirlemektedir. Dolayısıyla maddi güçte yaşanan artış, karar alıcıların algılarını da yönlendirmektedir. Örneğin İran, Ortadoğu politikasında kendi gücünü artırmaktadır. Aynı zamanda İran yetkililerinin algısına göre, İran dört tarafı düşmanla çevrili bir konumdadır. Bu nedenle siyasilerin sorumluluğu, hem güç artırımını takip etmek hem de tehditlerle sınır ötesinde mücadele etmektir.

Rose'a göre, liderler hem uluslararası hem de iç politika faktörlerinden kaynaklanan kısıtlamalar tarafından baskı altındadır. Ancak uluslararası anarşi, ne Hobbesçu ve ne de Lock'çu ve iyi huyludur, oldukça karmaşık bir konudur. İçinde var olan devletler, kendilerine has mekanizmalarla, güvenliğin bol veya yetersiz olduğunu açıkça görmektedirler. Fakat karanlıkta ileriye doğru yönelmeleri gerekmektedir.⁸⁵ Yapısal koşullar, bazı fırsatları sağlayarak belirli adımların atılmasına izin verebilir. Bu nedenle aktörler, sistem içinde bazı eylemleri gerçekleştirebilmektedirler. Böylelikle sistemin belirli çerçeveleri içinde aktörlerin belirli davranışları gerçekleştirmelerine izin verilmektedir. Bu durumda aktörlerin davranışları bazı sistemik vakaların oluşmasına izin vermektedir.⁸⁶

Bu nedenle neoklasik realizm teorisinin temel değişkenlerinden biri, aktörün stratejik ortamının doğası ve gelişmeleridir. Açıklık ve belirsizlik, sistem tarafından aktöre sağlanan bilginin kapsamı ve genişliği ile ilgiliyse, aktörün stratejik ortamı bu bilginin

⁸³ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, pp. 49-52.

⁸⁴ Rose, pp. 156-57.

⁸⁵ Rose, p. 152.

⁸⁶ Randall L. Schweller, **Deadly Imbalances Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest**, New York: Columbia University Press, 1998, p. chapter one.

içeriğini kapsar. Stratejik ortamın dinamikleri, kısıtlayıcı ve serbest olmak üzere iki tür ortam yaratır. Tehdit ve fırsatların zamanı ve boyutları iki tür ortamın tanımlanmasını kolaylaştırmaktadır. Bu, devletlerin tehditlerin yakın olup olmadığını, fırsatların mevcut olup olmadığını ve ayrıca, tehditlerin riske veya fırsatların etkileşime değer miktarlarda olup olmadığını anlamasını sağlamaktadır.⁸⁷

Kısıtlayıcı bir uluslararası ortamda, nispeten güçlü dış kısıtlamalar, hükümetin eylemini baltalamaktadır. Ancak böylesi bir ortamda, uluslararası sistem dış tehditler hakkında daha açık bilgi sağlar ve aynı zamanda en uygun yanıtlar hakkında daha net sinyaller verir. Ayrıca, kısıtlayıcı uluslararası ortam, bir ülkenin çıkarlarına yönelik tehdidin kimliği ve boyutu konusunda daha şeffaftır.⁸⁸ Örneğin Soğuk Savaş'ın bazı dönemleri kısıtlayıcı olmuştur. Zira o dönemlerde hem birimlerin kutupluluk çerçevesinde karşılıklı ilişkisi sınırlı olmuş hem de kutuplar içindeki hiyerarşik sistem, birimlerin davranışını kutupların içinde sınırlandırmıştır. 1956 Macaristan Devrimi SSCB için acil tehdit anlamı taşıyarak, ülkenin SSCB tarafından ihtilaline neden olmuştur. Macaristan'ın, Doğu Bloğundaki diğer ülkelerde benzer hareketlere örnek olmaması için, SSCB'nin ülkeye operasyon yapmaktan başka seçeneği kalmamıştı.

Kısıtlayıcı ortamda, güçlü uluslararası gereklilikler, sistemdeki aktörlerin davranışlarını yönlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca kısıtlayıcı ortam, politika yapıcılar için daha net bir resim yaratır ve bazı stratejik hesaplamaların geçerliliğini de sonlandırır. Bu nedenle aktörün çok sayıda uygun ve optimal yanıtı olmayacaktır. Ayrıca, tehdit aralığı daha kısa olduğundan ve tehditlere reaksiyon göstermenin pek yolu kalmadığından, birçok seçenek masadan kaldırılır. Son olarak, kısıtlayıcı bir ortamda liderler bazen zor ve hoş olmayan seçimleri kabul etmeye zorlanır. Bu nedenle, tehditlerin açıklığı ve aciliyeti ve kısa süreleri göz önüne alındığında, liderler acil güvenlik önlemlerini en üst düzeye çıkarmaya karar verirler. Bu tedbirlerin, devletin uzun vadeli güvenlik ve ekonomik hedefleri açısından olumsuz sonuçları olsa da, siyaset yapıcılar bunları benimsemek zorunda kalır. Sonuç olarak, kısıtlayıcı uluslararası çevreden algı, politika yapıcılarının kararlarını etkileyecektir.⁸⁹ Bu nedenle, kısıtlayıcı uluslararası sistem de aktörlerin davranışını belirleyemez. Aksine uluslararası

⁸⁷ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, pp. 52.

⁸⁸ Lobell, Taliaferro, and Ripsman, "Introduction, Grand Strategy between the World Wars", p. 24.

⁸⁹ Steven E. Lobell, "Great Powers in a Restrictive International Environment", **International Journal**, Volume 66, No. 2, (Spring 2011), p. 338.

sistemin yapısı, onlara belirli dönemlerin maliyetleri ve faydaları hakkında bilgi sağlar. Bu nedenle, bu bilginin nasıl hesaplandığı, liderlerin dünyayı nasıl algıladıklarına, tercihlerine, amaçlarına ve ideallerine bağlıdır.⁹⁰

Ancak sistemik bir serbest ortamda, kritik stratejilerin oluşumunda uluslararası kısıtlamalar göreceli olarak zayıftır. Dış politikanın oluşumunda bu ortam etkisinin, ülkelerin iç siyasi durumlarıyla ilgisi yoktur. Çünkü güçlü iç kısıtlamalarla, aynı zamanda uluslararası ortamda özgür bir atmosferin hüküm sürmesi ve bunun tersi de mümkündür. Bu anlamda, daha az serbest bir uluslararası ortamda, liderlerin kendilerine hareket özgürlüğü sağlayan uygun iç politikalarla karşı karşıya kalmaları muhtemel olabilir.⁹¹

Serbest bir ortamda uluslararası sistem, ülke liderlerine politikalarını sürdürmeleri için çok az kısıtlama getirir. Bu ortamda, yabancı ülkelere gelen tehditler söz konusu olsa da, bu tehditlerin açıklığı daha azdır ve karar vericilerin uygun bir yanıt vermek için farklı yolları vardır. Bu yüzden de en optimal olan stratejiye ihtiyaç duyulmamaktadır. Çünkü liderler gelecekteki potansiyel tehditlerin farkında olsalar bile, bu tehditler genellikle belirsiz veya gizli olduğundan, bunlara yanıt vermenin birçok yolu vardır. Bu nedenle, uluslararası sistemin görece serbest ortamında, liderlerin zor ve alışılmadık biçimde siyasi seçimler yapması gerekmez.⁹²

Örneğin, Çin ile ABD ilişkilerinde çeşitli konular bulunmaktadır. ABD, 1990'lı yıllarda Çin'in yükselişini tahmin ederek yavaş yavaş bu konunun üzerinde durmaya başlamıştır. 1990'lı yıllardaki ABD için oluşan serbest uluslararası ortamda, ABD, Çin ile işbirliği yaparak kontrol almaya çalışmıştır. Bu serbest ortam 2000'li yılların sonuna doğru zayıflamaya başlayınca, ABD, "Doğu Asya'ya Dönüş" stratejisini uygulamaya başlamıştır. Her ne kadar Çin konusu o dönemde acil bir mesele olarak görülmemiş ise de, 2010'lı yılların sonlarına doğru ABD, Çin'i sınırlamaya yönelik adımlar atmaya başlamıştır. 2010'lı yıllardaki serbest stratejik ortam, ABD'yi yumuşak adımları (ekonomik savaş, Uygurlar konusu, Tibet meselesi, Hong Kong krizi) atmaya itmiştir. Dolayısıyla Çin'in yükselişi, ABD'nin küresel gücü ve konumuna meydan okuması

⁹⁰ Kitchen, "Systemic Pressures and Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model of Grand Strategy Formation", p. 143.

⁹¹ Lobell, Taliaferro and Ripsman, "Introduction, Grand Strategy between the World Wars", p. 23.

⁹² Kitchen, "Systemic Pressures and Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model of Grand Strategy Formation", p. 143.

noktasında sistemik bir gerçek olsa da, ABD-Çin ilişkilerinin sıcak bir çatışmaya dönüşmesi muhtemel görülmemektedir. Zira uluslararası serbest ortam bunu gerektirmemektedir. Hâlbuki Çin'in Tayvan'a bir operasyonu söz konusu olursa, ABD'nin daha az seçenekle karşı karşıya olduğu açıktır.

Hızlı ve gizli bir karara ihtiyaç duyulduğunda, siyasette en fazla etkiye sahip olan liderdir. Çünkü aciliyetten dolayı diğer aktörlerin karar alma sürecinin dışında kalması muhtemeldir. Bu nedenle, liderin psikolojik özellikleri, perspektifi, siyasete ve dünyaya karşı tutumu, kritik durumlarda dış politikayı ve karar verme sürecini etkilemede en büyük etkiye sahip olan faktörlerden sayılabilir. Ancak acil olmayan durumlarda karar verme süresi arttıkça, diğer yerel aktörler siyasi çözümlere katılma fırsatı buldukça, tek veya çok az kişinin siyaset üzerindeki kontrolü azalır.⁹³

Şekil 2. Neoklasik realizmin bağımsız değişkenleri

⁹³ Ripsman, Taliaferro and Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, pp. 91.

1.4. Neoklasik Realizm ve Müdahaleci Değişkenler

Onea'ya göre neoklasik realizm analizinde en zorlayıcı adım, müdahaleci değişkenlerin doğru bir şekilde tanımlanmasıdır. Kuramı teorik bir çerçeve olarak kullanan çalışmalar, müdahaleci değişkenlerin seçiminde alternatifler sunmaktadır. Araştırmacıların müdahaleci değişkenlere attıkları ağırlık, neoklasik realizm kuramı içerisinde farklı yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşımlar üç kategori altında şu şekilde dizilmiştir: Ortodoks, Yarı-Ortodoks ve Uyanışçı* yaklaşımlar. Ortodoks yaklaşım, iç değişkenlerin yalnızca uluslararası sistemin uyarıcılarıyla çalıştığı müdahale ettiğini ileri sürmektedir. Yarı Ortodoks anlayış, bir devletin dış politika tercihlerini, her şeyden önce o devletin nispi gücü ve kabiliyeti ile değerlendirmektedir. Uyanışçı yaklaşım ise uluslararası sistemin üstünlüğünü kabul etmeyerek iç politikanın dış politikada önemli rolünden bahsetmektedir.⁹⁴

Literatüre bakıldığında, müdahaleci değişken genellikle, dış politikayı (çıktılar) etkileyen faktörler olarak tanımlanmaktadır. Neoklasik realist bakış açısı birtakım etkenleri bu doğrultuda hesaba katmaktadır. Bunların en önemlileri “liderlerin tehdit algıları, yerli kaynakları harekete geçirme kabiliyeti ve düşünceyi yönlendiren inanç sistemleri gibi farklı değişkenlerdir.”⁹⁵ Politikanın kaynağı ne olursa olsun, her bir politika uygulamasında, tehditlere karşı başka türlü objektif reaksiyonları önlemek için yerel faktörler önem arz etmektedir. Nitekim neoklasikler, iç etkenleri dış politikanın ayrılmaz bir parçası olarak görmektedirler. Dolayısıyla bu kurama göre, dış politika davranışının analizinde iç etkenler katı bir şekilde belirleyici rol oynamaktadır.

Bu fikri Schweller 2004'te aynı şekilde aktarmaktadır. Schweller'e göre dış politika davranışlarının üretilmesi için, sistemik baskılar iç politikadaki değişkenlere müdahale ederek onların filtrelenmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda Schweller, diğer araştırmacıların çalışmalarına dayanarak, devletlerin dış davranışlarındaki kendi özel yapılarından ve siyasi durumlarından etkilenmesini göstermektedir. Dolayısıyla

* Revivalist

⁹⁴ Tudor Onea, “Putting the ‘Classical’ in Neoclassical Realism: Neoclassical Realist Theories and US Expansion in the Post-Cold War”, **International Relations**, Vol. 26, No. 2, (June 2012), 141-144; Boke, p. 22.

⁹⁵ Arthur Ford, “Denting the Hub, or Strengthening the Spokes?: A Neoclassical Realism Analysis of New Security Trend in the Pacific”, (**Master's Thesis**, Air University, The School Of Advanced Air And Space Studies, 2009), p. 11.

devletler bu durumu değerlendirerek uyum göstermektedirler. Müdahaleci değişkenler, dış güçlere karşı karmaşık iç siyasal süreçlerin bir tepkisi olarak işlev yapmaktadır. Bu çerçevede bu değişken, çıktıları yönlendirir, aracılık eder ve yeniden yönlendirir. Bu nedenden yola çıkarak, devletlerin genellikle benzer sistemik baskılara ve fırsatlara farklı tepki göstermesinden bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla devletlerin yanıtları, sistemik düzeydeki faktörlerden daha ziyade yerel politikadan kaynaklanmaktadır.⁹⁶

Literatürde buna dair önemli tartışmalar bulunmaktadır. Örneğin Brian Rathbun'a göre neoklasik realizm, neorealizmin güç odaklı analizinden daha farklı bir analiz biçimi sunmaktadır. Aynı zamanda Rathbun'a göre bu kuram, sadece iç politikanın müdahaleci değişken olarak tanınmasından daha güçlü işlevler sunmaktadır. Dolayısıyla neoklasik realizm, sistem zorunlulukları yerine getirilmediğinde, iç siyasetin nasıl suçlandığını göstermektedir.⁹⁷ Örneğin İran nükleer meselesinde, sistemik baskılar İran'ın faaliyetlerini durduramamıştır Bunun nedeni, İran'ın iç siyaseti ve İran'a has şartların farklı bir biçimde olmasıdır. Dolayısıyla, neoklasikler bu meseleyi İran'a has özelliklerle açıklamaktadırlar.

1.4.1. Liderlerin Algısı

Neoklasik realistlerin incelediği ilk müdahaleci değişken, karar vericilerin sistemik baskılara dair algılarıdır. Dış politikanın tamamen sistemik açıklamaları, güç dağıtımı yapan yetkililerin doğru algılayışını sağlamakta olup, bu endişelerin ulusal politikaya makul bir şekilde doğrudan çevrilmesine yol açmaktadır. Rose, Robert O. Keohane ile aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Keohane'e göre sistem kuramcılarının çoğu, sistem yapısı ile aktör davranışları arasındaki bağın rasyonelliğine inanmaktadır. Dolayısıyla, liderlerin ülkenin iç siyasi ortamlarının dayattığı teşvik ve kısıtlamaları göz önünde bulundurularak, onların olaylara reaksiyon biçimleri tahmin edilebilir.⁹⁸

Liderlerin de diğer insanlar gibi kişisel değerleri, inançları, dünya ve uluslararası siyasete dair algıları vardır. Bu algı ve imgeler onların dış dünya ile etkileşimlerine ve onların anlayışlarına yön vermektedir. Bu imgeler, bir kişinin önceki deneyimleri ve değerleri aracılığıyla oluşturulur ve temel inançları temsil ettikleri için kolayca

⁹⁶ Randall L. Schweller, "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing", **International Security**, Volume. 29, Number. 2, (Fall 2004), p. 164.

⁹⁷ Rathbun, p. 311.

⁹⁸ Rose, p. 157-58.

değişmez. Oluşturulduktan sonra, bilginin liderler tarafından nasıl işlendiğini yönlendirir ve bu vesile ile bilişsel filtreler görevi görürler. Dünyadan alınan tüm haber ve bilgiler bu bilişsel filtrelerden geçerek onların dış politika meselelerine yönelik algısını kişisel ve önyargılı hale getirir. Sonuç olarak liderler, deneyimlerine, tahayyül şekillerine ve imgelerin içeriğine bağlı olarak uluslararası meselelere tabii olarak farklı tepkiler verirler.⁹⁹

Neoklasik kuramcılarının algı meselesinde ilk ve önemli gördükleri etken, devlet niteliklerinin birim olarak incelenmesidir. Bu niteliklerin arasında algı ve özellikle devlet adamlarının kendi devletlerinden uluslararası arenadaki konumuna dair algıları öne çıkmaktadır. Doğrudan ya da dolaylı olarak neoklasik realistler, liderlerin dünyayı algılayış biçimlerini gözlemleyerek, onların gerçeği yorumlama ve dış politikayı formüle etmek için kullandıkları sembolik ve nesnel araçları göz önünde bulundurmaktadır. Bu araçlar, inanç sistemleri, siyasi kültür, tarih, ideoloji ve benzeri etkenlerdir. Böylece, neoklasik realistler için devlet adamlarının dünya hakkındaki algıları ve dünyadaki kendi durumları hakkındaki değerlendirmeleri inkâr edilemez bir önem taşımaktadır.¹⁰⁰ 1979 yılında güç mekanizmalarını ele geçiren Saddam Hüseyin'in dünya görüşü, o dönemde Irak dış politikasına ışık tutmuştu. Saddam, yükselen Arap milliyetçiliğinin liderliğini üstlenmeyi hedeflemişti. Bu doğrultuda Saddam, dönemin Mısır Cumhurbaşkanı'nın İsrail ile Kamp David Antlaşmasını imzalamasıyla, Arap dünyasına ihanet ettiğini öne sürmekte idi. Böylelikle Saddam'a göre Arap dünyası lidersiz duruma düşmüştü. Bu nedenle Irak bu boşluğu doldurmakla sorumlu idi.¹⁰¹

Neoklasiklere göre uluslararası sistem analizinin ana aktörü devletlerdir. Dolayısıyla devletler anarşik sistemden kaynaklanan tehdit ve fırsatları yönetmek zorundadırlar. Bu düşünceden hareketle dış politika, öncelikle uluslararası sistemdeki dinamiklere yönelik bir reaksiyondur. Dış politika, güç dengesindeki değişikliklerde, karşı taraf veya tarafların reaksiyonunun önlenmesinde etkili bir mekanizma olarak kullanılmaktadır. Ancak, devletlerin bu girdilere tepki verme biçimleri, yerel düzeydeki değişkenlerden etkilenmektedir. Bununla birlikte, neoklasik realizme göre, devletlerin uluslararası olaylara tepkisi, üç geniş küme altında gruplandırılmış değişken tarafından şartlandırılır.

⁹⁹ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 62.

¹⁰⁰ Carpes, pp. 37-38.

¹⁰¹ Charles Tripp, **A History of Iraq**, Third Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 210.

Bunlar, siyasetçilerin algıları, ülkenin karar verme süreci ve politikaların uygulama sürecidir. Liderler, karar alma ve politika uygulamalarına ilişkin algıları, liderlerin dünya görüşü ve inanç sisteminden, ülkenin stratejik kültüründen, devlet ile toplum arasındaki ilişki biçiminden ve siyasi kurumların özelliklerinden etkilenmektedir.¹⁰²

Suudi Arabistan'ın 2015 yılındaki Yemen müdahalesi, uluslararası sistemden gelen baskılar çerçevesinde analiz edildiğinde, her üç etkenin izlerini bulmak mümkün görünmektedir. Suudi yetkililerin Yemen'deki aktörlere yönelik algıları, onların attığı adımları da belirlemektedir. Şii ve Rafizi olarak adlandırdıkları Husi örgütü, Suudiler için birinci derece tehdittir. Fakat asıl mesele Husiler'in İran'la olan bağlantısı ve onların İran resmî ideolojisini benimsemeleridir ki, Husiler Suudi Arabistan'ın resmî ideolojisinden 360 derece farklı yönde hareket etmektedir. Dolayısıyla Suudi karar vericiler, aldıkları kararlardan sorumlu olmadıkları için hızlı bir şekilde karar alarak düşman olarak gördükleri Husilere veya herhangi bir örgüte karşı savaş açmaktan çekinmemektedirler. Suudi yetkililerin Yemen operasyonunu uygulama süreci ve bu sürecin dengesiz ve aynı zamanda sonuçsuz bir savaş haline gelmesi, Suudi Arabistan'ın siyasi sisteminde sorumluluk mekanizmasının olmamasından kaynaklanmaktadır. Böyle bir süreçte duygusal hareket etmeler ve ani karar almalar yaygın ve sık görülmektedir. Savaşı başlatan Muhammed bin Selman, klasik bir Arap gencinin düşüncesini taşımaktadır. Bin Selman'ın yaptığı konuşmalar ve etrafındaki siyasi kadro, onun algı ve niyetlerini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Liderler veya neoklasik realistlerin de ifade ettiği dış politika yöneticileri, Cumhurbaşkanları, Başbakanları, dış ve savunma meselelerinin yürütülmesinden sorumlu kilit kabine üyelerini, bakanları, danışmanları ve genel olarak önemli meselelerde etkili olan bireyleri kapsamaktadır. Bu şahıslar genellikle rakip ülkelerle ilgili istihbarat ve özel bilgilere sahiptir ve bu nedenle, dış politika ve büyük stratejik planlamalarda dikkatlice değerlendirilmeleri gereken önemli aktörlerdir. Liderlerin dünya görüşü önemlidir, zira sistemik uyarılar bu algılar aracılığıyla değerlendirilir.¹⁰³ Bu nedenle, uluslararası baskılar ve uyarılara dair liderler ve milli güvenlik sorumluları arasında yaşanan anlaşmazlıklar, bu baskıların net bir biçimde değerlendirme

¹⁰² Paolo Rosa, **Neoclassical Realism and the Underdevelopment of China's Nuclear Doctrine**, Gewerbestrasse- Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2018, pp. 148-49.

¹⁰³ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, pp. 61-62.

sürecini çarpıtır ve bu da sonuçta ters etki yaratan dış ve güvenlik politikaları doğurabilir.¹⁰⁴

Diğer bilişsel ve karakteristik faktörlerin yanı sıra, liderin kişiliği, başını çektiği hükümetin uluslararası uyarılara tepkisini etkileyebilir.¹⁰⁵ Örneğin ABD ile Kuzey Kore arasında oluşan kısmi yakınlaşmada, her iki ülke liderinin karakterinden bahsedilmektedir. Uzun zaman dünyaya kapalı olan Kuzey Kore'nin genç lideri, dünyayı yeni perspektiften izlediğine dair mesajlar vermiştir. Küçük de olsa, ülkede bazı reformlara imza atan Kim Jong Un, ülkesinin kapısını dünyaya açmaya dair bazı adımlar atmaya çalışmıştır. ABD'de de Trump'ın iktidara gelmesi ile iki taraf ilk etapta bir nükleer savaşa kadar gitseler de, 2018'den sonra aralarındaki buzlar erimeye başlamış ve nihayet iki lider 2019'da görüşerek tarihi bir adıma imza atmışlardır. Bu adımın gerçekleşmesinin başka çeşitli sebepleri olsa da, ortaya çıkan bu durumda, özellikle Un'un reformcu ve Trump'ın girişken karakteri önemli bir husus olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçevede liderlerin yaşı ve deneyimi de kriz başlatma isteklerini etkileyebilir. Sonuç olarak, aktörlerin dış politika davranışlarını anlamak için, siyasi liderlerinin kişiliğini ve psikolojik yapısını incelemek kaçınılmazdır. Zira bu faktör, onların sistemik baskılara nasıl tepki verdiklerini etkileyebilecek önemli müdahaleci değişkenlerden sayılmaktadır. Neoklasik realizm kuramcıları burada liderlerin “operasyonel kodlarından” bahsederek, bu kodların dış politika davranışlarını etkileyebileceğini söylemektedirler. Zira her liderin aldığı bilgileri anladığı ve analiz ettiği “temel inanç” içeren bir operasyonel kodu vardır ve bu nedenle bu kodlar, karar verirken onu yönlendirmektedirler. İnatçı liderler bu temel inançları sürdürür ve bunları değiştirmeye isteksizdir. Bu bağlamda temel inançların oluşumunda özel rol oynayan **A)** siyasetle ilgili felsefi inançlar, **B)** kişisel araçsal inançlar ve **C)** liderin düşman ve kendisine ilişkin imajı, olmak üzere üç tür araçsal biliş bulunmaktadır. Sonuç olarak, liderlere ait operasyonel kodlar, sistem uyarılarının nasıl işlendiğini etkileyebilir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Jeffrey W. Taliaferro, Steven E. Lobell and Norrin M. Ripsman, “Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy”, Steven Lobell, Norrin M. Ripsman and Jeffrey W. Taliaferro (Eds.), **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy** (1-41), Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 32.

¹⁰⁵ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, pp. 63.

¹⁰⁶ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, pp. 63.

Dueck'e göre liderler kritik kararlar alırken, ulusal çıkarlara yönelik algılarını da yansıtan konuları dikkate alırlar. Liderler genellikle ulusal güvenlik sorunları hakkında içselleştirilmiş fikirlere sahiptirler ve bu fikirler de önemli kararları şekillendirir.¹⁰⁷ Dolayısıyla genel bir çerçeve çizmek gerekirse, lider algısı neoklasik analizde, müdahaleci değişkenin en önemli parametrelerinden sayılmaktadır. Zira yukarıda da bahsedildiği üzere, bu etken bireysel düzeyde dış politika davranışlarını doğrudan etkileyebilen bir unsur olarak görülebilir.

1.4.2. Stratejik Kültür

Yerel kültürlerin güvenlik ve dış politikaya yansıması, neoklasik realizm dış politika analizlerinin merkezinde yer almaktadır. Bu doğrultuda, neoklasikler, stratejik kültür ile de önemli derecede örtüşmektedirler. Daha ziyade, neoklasik realizm analizi çerçevesinde, analistler iç politika meselesinde ülkelerin stratejik kültürünü de ele almalıdırlar. Bu görüşü ilk defa Snyder, SSCB'ye göre yazdığı bir raporda ortaya koymuş ve böylelikle Snyder, Realizm ve Neorealizm'e meydan okumuştur.¹⁰⁸ Snyder'e göre önemli tarihi tecrübeler ve farklı siyasi ve kurumsal ilişkiler, SSCB gibi aktörlerin farklı davranışlarına neden olmuştur. Dolayısıyla akıllı aktörlerin siyasi davranışları zaman içinde bazı hafif değişikliklere uğrasa da, ana hatlarını büyük ölçüde korumaktadır. Böylelikle aktörler kendilerine özgün stratejik kültüre sahiptirler ve bu kültürlerin kemiğini "alt kültürler"* oluşturmaktadırlar.¹⁰⁹

Stratejik kültür, milletlerin dünyaya bakış açısını belirlemektedir. Ahmet Davutoğlu, stratejik kültürü, stratejik zihniyet olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, stratejik zihniyet, tarih, zaman ve mekân ürünüdür:

"Milleti ezeli bir siyasî birlik ya da hemen değişebilir bir insan topluluğu olmaktan çok, istikrarlı bir tarih sürecinin ürünü olan ve uzun tarih dilimleri içinde oluşan bir birliktelik olarak kabul edersek, stratejik zihniyet aynı zamanda bir kimlik bilincinin tarihî süreç içinde

¹⁰⁷ Dueck "Neoclassical Realism and the National Interest: Presidents, Domestic Politics, and Major Military Interventions", p. 144.

¹⁰⁸ Carolin Hilper, **Strategic Cultural Change and the Challenge for Security Policy**, New York: Palgrave Macmillan, 2014, p. 5.

* Subcultures

¹⁰⁹ Jack Snyder, "The Soviet Strategic Culture. Implications for Limited Nuclear Operations", **Interim Report**, RAND Corporation, (1977), p. 38.

biçimlenmesinin ve yeniden şekillenmesinin sonucunda ortaya çıkar ve geçici siyasî dalgalanmaların ötesinde bir süreklilik arz eder.”¹¹⁰

Aktörler dış politikaya yönelik planlama yaparken zihinsel arka planlarında yıllardan beri yer etmiş kültürel tercihlerin kurucu etkisi ile hareket etmektedirler. Bu kültür bileşenleri, devletlerin orta vadede tercihlerini ortaya koymaktadır ve zaman içinde de devletlerin stratejik kültürlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla uzun zaman diliminde oluşan stratejik kültür, devletin tercih ve davranışlarını etkilediği ölçüde önem arz etmektedir.¹¹¹ Uzun zamanda oluşan bu etkenler, devletlerin dış politika davranışlarına ve uzun vade tutumlarına da yön vermektedir. Zira devlet adamlarının zihin dünyası, yaşadıkları toplumun bilinçaltındaki faktörler ve etkenlerden etkilenmektedir. Dostluklar ve düşmanlıklar, iş birliği ve rasyonel hesaplamalar, hepsi stratejik kültürün bileşenlerini oluşturmaktadır.

Bir başka deyişle stratejik kültür, bir ülke vatandaşlarının eğitim ve sosyalleşme yoluyla kazandığı kimlik, değerler, normlar ve vizyon etkileşiminin sonucudur. Bu unsurlar toplumun ve dış politika yapıcılarının diğer ülkelere ve uluslararası sisteme nasıl baktığı konusunda önemli ipuçları sunmaktadırlar. Kültürlerin uzlaşması, dayanışması veya yüzleşmesi bu süreçten kaynaklanır. Siyasetçilerin toplum içinde yetişmesi, stratejik kültür açısından önem arz etmektedir. Zira dış politikada karar veren şahıslar sosyalleşme sürecinde kendi ülkesi ve ötekileri hakkında birikimler ve öğretiler elde etmiştir. Bu yüzden tarihi tecrübeler, dostluklar ve düşmanlıklar, stratejik faktörün oluşmasında çok etkin bir rol oynamaktadır.

Diğer yandan, siyasi elitlerin farklı stratejik kültürlerde sosyalleşmesi, benzer durumlarda farklı seçimler yapmayı mümkün kılmaktadır. Devletlerin farklı kültürel özellikleri, aynı stratejik gerçekliğin farklı boyutlarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla stratejik kültür bakış açısı, farklı aktörlerin farklı stratejik davranış biçimlerini açıklamaktır. Bu kültür yaklaşımı, neoklasik realizmin iç politikaya yönelik bakış biçimiyle örtüşmektedir. Zira iç politika faktörlerinde liderlerin dünya görüşü, sistemin işlevi ve tarihi tecrübeler araştırılmaktadır ki, bu da stratejik kültürün ana temasını oluşturmaktadır.

¹¹⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s. 29.

¹¹¹ Ramazan Erdağ ve Tuncay Kardaş, “Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür”, Burhanettin Duran; Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş (Ed.), **Türk Dış Politikası Yılığ 2012**, Ankara: SETA, 2013, s. 68.

Genel olarak, devletlerin stratejik kültüründe üç kategori düzeyi olduğu görünmektedir: coğrafi, kültürel, etnik ve tarihi özelliklere sahip olan makro seviye; toplumun sosyal, ekonomik ve politik yapılarını içeren sosyal seviye ve askeri kurumları ve sivil-asker ilişkilerini içeren mikro seviye. Bu üç seviyenin toplamı, aktörlerin stratejik kültürünün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, üç seviyenin bir araya gelmesi, savunmacı, barışçıl, saldırgan veya tarafsız politikaları beraberinde getirmektedir.¹¹² Dolayısıyla aktörlerin politikalarını anlamak için onların stratejik kültürünün araştırılması önemli bir şarttır.

Devletin genel stratejisini, o devletin stratejik kültürüne bağlayan beş ana hat bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, stratejik kültür, siyasetçilere ve stratejistlere ideolojik ve normatif bir bahane veya arka plan sağlamaktadır. İkincisi, devlet adamlarının ve karar vericilerin dış dünyayı ve uluslararası sistemde olup bitenleri algılama biçimini belirlemektedir. Üçüncüsü, siyasetçilerin ve strateji uzmanlarının uygun eylemleri seçmelerinde yardımcı bir faktör olarak rol oynamaktadır. Dördüncüsü, stratejik kültür, strateji ile önceden belirlenmiş amaçlar için ulusal kaynakları seferber etme imkânını sağlamaktadır. Beşinci hat ise, halkın ulusal güvenlik sorunlarını tartışacak bir mercek ve mecra sunmaktadır.¹¹³ Bu doğrultuda, neoklasik realizmden de yararlanılarak bir kara kutu olan devlet şifrelerinin çözülmesi mümkün hale gelir.

1.4.3. İç Kurumlar

Devletlerin belirli politikalar izlemesinde çeşitli iç grupların rolü vardır. Burada neoklasik realizm bağımlı değişken analiz sürecinde beş kritik soruyu ele almaktadır: 1) Dış güvenlik politika inşasında en çok hangi aktörler önemlidirler? 2. Bu aktörler hangi uluslararası koşullar altında büyük etkiye sahip olacaklardır? 3. Yerli aktörler hangi yerel şartlar altında büyük etkiye sahip olacaklar? 4. Yerel aktörler en çok ne tür devletlerde önemli olacak? 5. Aktörlerin etkisi kendisini nasıl gösterecek? ¹¹⁴

Bu sorular genel olarak iç politikanın dinamiklerini netleştirmede önemli bilgiler sunmaktadır. Örneğin Türkiye'nin güvenlik politikasında en etkin aktör siyasi

¹¹² David R. Jones, "Soviet Strategic Culture", Carl G. Jacobsen, (Ed.) **Strategic Power: USA/USSR** (35-49), London: Palgrave Macmillan, 1990, pp. 35-38.

¹¹³ Karol Wasilewski, "Turkey's Strategic Culture: Between Republican Tradition and Neo-Ottoman Ambitions", Published on Personal Webpage on Academia, s. 2.

¹¹⁴ M. Norrin Ripsman, "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups", Steven Lobel, Norin Ripsman and Jeffrey W. Taliaferro, **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy**, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 170.

makamlardan daha ziyade MGK'dır. Fakat kurumların oluşmadığı Suudi Arabistan'da MGK'nın¹¹⁵ son dönemde oluşturulmasına rağmen, hala Kral ve yakınları en etkin aktörlerdir. Türkiye'nin devlet yapısı, devlet dışı örgütlerin Türkiye'nin güvenlik politikasında herhangi bir güçlü müdahaleyi engellemesini sağlamaktadır. Ancak ABD örneğinde durum daha farklıdır, zira ABD güvenlik politikasında çeşitli grupların etkisi söz konusudur. İkinci soruda neoklasik realizm, belirli uluslararası baskıları altında devlet içindeki bazı önemli aktörlerin güvenlik politikasında etkisini araştırmaktadır.

Ahmedinejad döneminde İran nükleer meselesinden sorumlu en önemli aktör İran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi idi. Ahmedinejad'ın siyasi görüşü bu meseleyi daha da zorlaştırmış ve İran nükleer dosyası bir meseleden bir krize dönüşmüş ve bu krizin devam etmesiyle BMGK 6 kez İran aleyhine karar almıştır. Üçüncü soruda neoklasikler bazı iç meselelerden dolayı bazı etkin aktörlerin üzerinde durmaktadırlar. Burada önemli olan iç dinamiklerdir ve yabancı etkenler gözetilmemektedir. Örneğin Vladimir Putin Rusya'sında, SSCB eski bürokratlarının, ülkenin iç politikasında nüfuza sahip oldukları bilinmektedir. Komünist zihniyetli elitler, güç mekanizmalarını elde tutarak SSCB sonrası Rusya'nın kaderine yön vermektedirler. Burada petrol kuyuları ve silahlı kuvvetler Rus elitlerini güçlendiren faktörlerdir.

Dördüncü soruda, neoklasik realizm iç güvenlik politikada karar verme mekanizmasının anlaşılması için, bu mekanizmanın dışındaki aktörleri incelemektedir. Örneğin ABD güvenlik politikasını belirleyen unsurları anlamak için, resmi makamlardan bahsetmek yetersiz kalacaktır. ABD hükümet sistemi, devlet dışı güçlü aktörlerin müdahalesine müsait zemin hazırlamıştır. Örneğin Yahudi bir kuruluş olan AIPAC, ABD'nin Ortadoğu'da izlediği tüm politikaları etkilemektedir.¹¹⁶ Buradaki analizde, ABD devlet

¹¹⁵ Aslında Suudi Arabistan Milli Güvenlik Kurulu 2005'te kurulmuştur. Fakat Suudi yetkililer bu kurumun yetersiz olduğunu düşünerek 2015'de 'Suudi Arabistan Siyasi ve Güvenlik İşleri Konseyi'ni kurdular. Adam Sckreck, "The Saudi Arabian Monarchy is Bringing up its Younger Generation", *Business Insider*, 05 February 2015, <https://www.businessinsider.com/the-saudi-arabia-monarchy-is-bringing-up-its-younger-generation-2015-2>, (05 September 2018); Christopher M. Blanchard, "Saudi Arabia: Background and U.S. Relations", FAS, (2017), pp. 7-8. Buna ek olarak 2018'de Suudi Krallık sarayında Milli Güvenlik Konseyi adı altında bir kurum kurulmuştur. Bkz: Abdollah Al-Haida, "Saudi National Security Center Established", *Asharq Al-Awsat*, 24 April 2017, <https://eng-archive.aawsat.com/abdollah-al-haida/news-middle-east/saudi-arabia/saudi-national-security-center-established>, (5 September 2018).

¹¹⁶ Doug Rossinow, "The Dark Roots of AIPAC, 'America's Pro-Israel Lobby'", *the Washington Post*, 06 March 2018, <https://www.washingtonpost.com/news/made-by-history/wp/2018/03/06/the-dark-roots-of-aipac-americas-pro-israel-lobby/>, (12 September 2018); AIPAC, "the American Israel Public Affairs Committee", <https://www.aipac.org/about>, (13 September 2018).

yapısına benzer ülkelerde güçlü devlet dışı aktörlerin iç politikaya yön vermesi odak noktasıdır. Son soruda da neoklasikler iç politikada aktörlerin etkilerinin derinliğini araştırmaktadırlar. Örneğin Rusya güvenlik politikasında güvenlik birimleri dışındaki aktörlerin rolünün ne denli olduğu ve ne şekilde sahaya indiği neoklasik realizm analistlerinin merak konusudur.

Hükümetin ve siyasi kurumların yapısı genellikle hükümet ve toplum arasındaki ilişkiyi belirgin hale getirir. Bir ülkede resmî kurumlar, süreçler ve sınırları ve yetkileri kanunla belirlenen bürokratik bir gözetim sistemi vardır. Bu kurallar, iç siyasetteki rekabetin parametrelerini düzenler. Bu nedenle, politika oluşturma sürecine kimlerin dâhil olabileceği ve kimin veto hakkına sahip olduğu bu şekilde belirlenir. Bu bağlamda hükümetlerin kurumsal yapıları, sürekli devam eden sistemik baskılara yanıt verme yetenekleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Demokratik devletlerde, en önemli kurumsal kanunlar, yürütme organının özerkliği, yasama organı ve bürokratik sistemle ilişkisi ile ilgilidir ve bu kurumların ilişkisi bu kanunlarla netleşir. Demokrasilerde dış politikayı etkileyen önemli kurumsal değişkenler, gücün, yürütmenin elindeki yoğunlaşma derecesi, yürütme-yasama ilişkileri, parti sisteminin türü (iki partili mi çok partili mi), oylama kuralları ve seçim sistemi, hükümetin kalitesi ve idari yeterliliğini içermektedir. Bu değişkenler, hükümetlerin dış şoklara veya uluslararası sistemdeki güç dağılımındaki değişikliklere yanıt vermesini etkilemektedir. Dışişleri Bakanını ve dış politikayı şekillendirmede, sorumluları belirleyen kurum bu anlamda önem arz etmektedir.¹¹⁷

Genel bir değerlendirmede, çoğu yerli aktörün dış politikayla ilgilendiğini söylemek gerekmektedir. Tüm halk, yasama organı üyeleri, birçok işletme, endüstriyel sektör, sendikalar ve diğer organize ekonomik gruplar, kendi çıkarlarıyla ilgili dış politika ile ilgilenirler. Zira hükümetin kararları, harcama düzeyini veya dış pazarlara erişim imkânlarını etkiler. Ayrıca ülkenin ordu ve aristokrat sınıfı gibi ana kurumları ve aktörleri, sosyal güçlerini ve ayrıcalıklarını değiştirebilecekleri için ulusal güvenlik kararlarıyla ilgilenmektedirler. Etnik gruplar ve medya da milli politikanın tüm yönlerine ilgi göstermektedir. Ancak genel olarak neoklasik realizm, bu aktörlerin iki temel nedenden dolayı, özellikle ulusal güvenlik konularında hassas politikalar üzerinde

¹¹⁷ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, pp. 75-76.

daha az etkiye sahip olması gerektiğine inanmaktadır. Birinci neden, güvenlik politikalarının önemi. Çünkü böylesi önemli konu yönetilmezse, hükümete savaş kaybetmek gibi büyük maliyetleri olabilir. Bunun nedeni, hükümetin ulusal güvenlik ve rakip devletler hakkındaki gizli ve önemli bilgilere, diğer yerel aktörlere göre daha fazla erişime sahip olmasıdır. Böylece ülkenin uzun vadeli çıkarları için diğerlerinden daha iyi kararlar alabilir. İkinci neden ise, toplumun bir bütün olarak ulusal güvenlik politikası yönlerinin maliyet ve faydalarından büyük ölçüde etkilenmesidir. Genellikle, toplumun çoğu kesimi, hükümetin dış ve güvenlik zorluklarına verdiği yanıtlardan etkilenir. Aynı zamanda tüm sosyal tabakalar, ulusal güvenlik politikası alanında yetkililerin rasyonel kararlarından yararlanır.¹¹⁸ Dolayısıyla birinin müdahalesi diğerinin müdahalesini meşrulaştırmakta ve bu da bölünmelere ve zayıf dış politikaya yol açmaktadır.

Örneğin 2020 Karabağ savaşında, Ermenistan Başbakanı kendi başına karar alamayarak, konuyu kamuoyu ve özellikle parlamentoya taşımıştır. Paşinyan'ın savaşın birinci gününde Parlamento üyelerini Azerbaycan ile anlaşmaya davet etmesi, Parlamento'da olumsuz ve sert tepkilere yol açtı. Bu yüzden Paşinyan, ülkesinin zayıf konumda olduğunu fark etmesine rağmen, diğer aktörlere danışma arayışında olması ülkesinin çökmesini sağlamıştır. Paşinyan'ın Azerbaycan Ordusu hakkındaki bilgileri netti; fakat iç aktörler onun mantıklı adım atmasını ve Azerbaycan şartlarını kabul etmesini önleyerek Ermenistan Ordusu'nun Azerbaycan Ordusu karşısında hezimet uğramasına ve medyaya yansıyan haberlere göre, 5000 Ermeninin ölümüne neden olmuştur. Savaş sonrası dönemde Paşinyan, savaşın sonunda verdiği tavizleri, savaşın başlangıcında vermediği için suçlanmış ve hain olarak görülmüştür. Hâlbuki iç kurumlar onun bu adımı atmasını önlemişti.

1.4.4. Devlet-Toplum İlişkisi

Diğer müdahaleci değişken, devlet-toplum ilişkisini kapsamakta olup merkezi hükümet ile ekonomik veya sosyal gruplar arasındaki etkileşimlerin bir özelliği olarak işlev yapmaktadır. Hükümet ve toplum arasındaki koordinasyon derecesi, kritik dış politika meseleleri bağlamında ortaya çıkan anlaşmazlık durumlarında, toplumun hükümet liderleri üzerindeki etkisinin derecesi, hükümeti ve ilgili kurumları ele geçirmek için

¹¹⁸ Ripsman, "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups", pp. 179-181.

sosyal koalisyonlar arasında rekabet, ülke içinde siyasi ve sosyal uyum düzeyi ve dış politika, milli güvenlik ve ulusal hedefler için halkın desteği, iki tarafın karşılıklı ilişkisinde önem arz etmektedir. Neden bu faktörler önemlidir sorusuna verilecek cevap, bu faktörlerin çeşitli yönden dış politikaya çevrilme kapasitesidir. Zira bu faktörler, devlet liderlerinin ulusun gücünü çıkarma, seferber etme ve kontrol altına alma gücüne sahip olup olmadığını doğrudan etkilemektedir. Devlet-toplum ilişkilerinin boyutları, süreçlerinin ve mekanizmalarının doğası ve bu etkileşim ve mekanizmaların politika oluşturma ve uygulama üzerindeki etkisi, özellikle kriz zamanlarında dış politikanın uygulanmasında özel bir öneme sahiptir.¹¹⁹

Liderler ve elitler, maddi kaynak ve dış ve güvenlik politikası amaçlarını gütmek için topluma ihtiyaç duymaktadırlar.¹²⁰ Fakat bu ihtiyaç farklı devletlerde çeşitlilik göstermektedir. Devlet-toplum ilişkisinin boyutları, aslında iç politikada farklı meselelerin bir araya gelmesinin sonucudur. Tarihi ve coğrafi etkenlerin yanı sıra, iç siyasetin gelişme düzeyi, halk ve elitlerin siyasi anlayışı, siyasi kültürün gelişme düzeyi, sosyal süreçler, devletin halkla ekonomik bağı ve liderlerin kamuoyuna verdiği önem, devlet ile toplum arasındaki yakınlık uzaklık düzeyini de belirlemektedir. Tüm aktörlerin kendilerine has özelliklerinden dolayı, bu faktörler de değişim göstermektedir. Örneğin Kuzey Kore, Küba, Çin ve iç siyaset olarak benzer sistemlerle yönetilen devletlerle, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi sosyal demokrat devletlerin milli kaynakları kullanma düzeyi, bu ülkelerdeki devlet-toplum ilişkisini kuran faktörlere bağlıdır. Kuzey Kore liderlerinin milli kaynakları seferber etme potansiyelinin, neredeyse Batılı devletlerden daha yüksek biçimde olduğu açık bir meseledir.

Hükümet ve toplumun koordinasyonu, politika oluşturma sürecinde istişare ve toplumdaki çeşitli aktörlerin bu sürece katılımını gerektiriyorsa, iç politikadaki grupların çıkarları elde edilebilir. Bu başarı hatta diğer aktörlerin cebinden de ödenebilir. Hükümet ve toplum arasında bir anlaşmazlık olması durumunda, politika oluşturma süreci karmaşık hale gelir. Çünkü devlet muhalif gruplarla mücadele etmeye yönelir ve bu yönde iç muhalefetin üstesinden gelmeye yönelmek zorundadır veya

¹¹⁹ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, pp. 70-71.

¹²⁰ Tom Dyson, **Neoclassical Realism and Defence Reform in Post-Cold War Europe**, New York: Palgrave Macmillan, 2010, p. 120.

muhafızlarla müzakere mekanizması oluşturmak zorunda kalır. Toplum ile hükümet arasında uyumsuzluk yaşıyorsa, toplum üyeleri belirli politikaların uygulanmasından memnun değilse, hükümet uygulamalarını kendi sosyal kaynakları ve haklarının ihlali olarak nitelendiriyorsa ve buna karşı direniyorsa, dış politika yürütmek zor hale gelir. Dış politika ve özellikle grand strateji, geniş ve kapsamlı yerli malzeme ve insan kaynağı gerektirmekte ve bu kaynaklara sahip olan sosyal gruplar, mal varlıklarını hükümetten esirgediği durumda devlet kurumları gelir toplamaya mecbur kalır. Aynı zamanda bu durumda polis, devletin politikalarını uygulamaya ve iç güvenliği sağlamaya yönelir. Son olarak tüm bunları propaganda yapmak için, devlet yüksek seviyede mali kaynak tahsis etmeye zorlanır.¹²¹

Neoklasikler, anarşinin ve güç dağılımı şeklinin, devletlerin güvenliği sağlama şeklini etkilediğine inanmaktadırlar. Güvenlik, anarşik bir sistemdeki en önemli varlıktır ve ülkeler, uluslararası politikada hala en önemli oyunculardır. Çünkü liderler yalnızca ülkeyi dış tehditlerden korumaya değil, aynı zamanda ülke içindeki iktidarı ve siyasi gücü elde tutmaya çalışırlar. Dolayısıyla iç politikadaki koşullar, aktörlerin her dönem için güvenlik politikalarını etkileyebilir.¹²²

Gücü hızla artan ABD'nin, 19. yüzyılda yayılcı siyaset peşinde olmamasının nedeni, iç siyasi yapısının, hükümetin toplumdan kaynak çıkarma ve yönlendirme kabiliyetini sınırlandırması olarak düşünülmektedir. ABD, uluslararası düzeyde büyüyen ulusal gücünü, yerel düzeyde devlet gücüne dönüştürmede başarısız olmuş ve sonuç olarak uzun zaman uluslararası izolasyona mahkûm kalmıştır. Dolayısıyla, bazı durumlarda ulusal güç, doğrudan devletin gücü haline gelmemekte, hatta iç siyaset devletin hedeflerine ulaşmasını engellemektedir.¹²³ Hükümet-toplum ilişkisiyle ilgili bir diğer konu da hükümetteki koalisyon politikasının dinamikleri veya hükümet kurucuların biçimidir. Normal olarak, hükümet belli bir ekonomik-ticari grubun veya koalisyonun elindeyse, bağımsız veya bu grupların tercihi dışı politikaları uygulamakta zorluk çekebilir. Bunun nedeni, siyasiler ve karar vericilerin, uluslararası meseleleri kendi

¹²¹ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, pp. 71-72.

¹²² Ripsman, "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups", p. 176.

¹²³ Rose, pp. 161-2; Sang Xiaochuan, **Power, Interests, and Internal Factors: A Neoclassical Realist Perspective on the Taiwan Issue**, Singapore: Palgrave Macmillan, 2019, p. 30.

ekonomik çıkarları içinde görmesidir. İktidarda kalmanın tek yolu, ancak destek tabanlarının taleplerini karşılayarak sürdürebilmeleridir.¹²⁴

Bu nedenle, neoklasik realizm kuramcıları için ülkenin gücü, yalnızca askeri ve ekonomik değildir ve hükümet ile toplum arasındaki ilişki onun etkinliğini belirler. Devlet, nüfusunu etkin bir şekilde kullanamazsa ve onları seferber edemezse sonuçta kaynaklarını da kullanamaz ve dolayısıyla bu tür aktörlerin gücü sınırlı hale gelir.¹²⁵ SSCB, İkinci Dünya Savaşında toplumu seferber etmeyi başarsa da sonraki dönemlerde, özellikle 1980’li yıllarda bu faktörün yok olduğunu görmek mümkündür. Ülkenin askeri gücüne rağmen dış politikadaki tekel davranışı ve halktan bağımsız davranması, SSCB’nin dış politikadaki etkinliğini de sınırlandırmış ve askeri operasyonlarda sadece devlet kurumları seferber olmuştur.

Yine, askeri ve sivil kurumlar arasındaki ilişkilerin türü, hükümet ile toplum arasındaki etkileşimin biçim ve kapsamını göstermektedir. Bu ilişkiler, sivil toplum, siyasi elitler ve bir kurum olarak ordu arasındaki etkileşimle ilgili faktörleri içermektedir. Ordu konusunda temel mesele, sivil yönetimin onu nasıl yönettiği ve ordunun siyasilerin emirlerini yerine getirme biçimidir. Bu denge demokrasilerde daha karmaşık ve çok boyutludur. Ancak, hükümet-toplum ilişkilerinin bir tezahürü olarak sivil-asker ilişkileri, hükümetlerin yurtdışında izleyebilecekleri stratejiler üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir.¹²⁶ Genellikle, iç siyasette çok fazla uyumsuzluğu olan ülkelerin liderleri, siyasi riske daha az meyil göstermekte ve uyumlu ülkelerin liderlerinin aksine, dış politika amaçları için ulusal kaynakları seferber etme konusunda sorun yaşamaktadırlar.¹²⁷

Neoklasik realizme göre, devlet-toplum ilişkilerinin doğası, ülkelerin dış politikalarının özellikle stratejik davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Bu anlamda dış politikada zayıf politikalar iki iç nedenden dolayı ortaya çıkar. İlk durumda, liderlerin tercihleri uluslararası endişelerden daha çok yerel endişelerden etkilenir. İkinci durumda, iç siyasetteki potansiyel risk ve maliyetler çok büyük olabilir. Toplum

¹²⁴ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 72.

¹²⁵ James Adam Oswell, “Opening the Black Box: An Examination of Structural Realist and Neoclassical Realist Explanations of Foreign Policy”, (**Unpublished Master’s Thesis**, Faculty of Graduate Studies and Research, University of Alberta, 2013), p. 29.

¹²⁶ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, pp. 73-4.

¹²⁷ Randall L. Schweller, **Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power**, Princeton: Princeton University Press, 2006, p. 11.

elitlerinin fikir birliği ve uyumlu davranışı, liderlerin dış tehditlerin doğasına ve kapsamına uygun şekilde yanıt verip vermeyeceğini belirlemektedir. Dolayısıyla iç politikada sosyal uyum seviyesi, aktörlerin iç politikasında siyasi ve sosyal bütünleşme derecesini de göstermektedir. Toplumun çeşitli aktörleri arasında yüksek düzeyde bir bölünmeye sahip ülkeler, dış politikada ılımlı davranışa eğilimlidir. Hükümetin zayıflığı ve muhalif partiler ve diğer güç merkezleri karşısında dayanma düzeyi, onun toplumu harekete geçirme istekliliğini ve gerektiği zaman kaynakları kullanma eğilimini de etkilemektedir.¹²⁸ Bazen de milliyetçilik, ideoloji ve yerel düzeydeki benzeri düşünsel unsurlar, devletin kullandığı araçlar olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle milliyetçilik unsuru, çeşitli faktörler kullanılarak¹²⁹ toplumun seferber edilmesine yönelik adımlar atılması sağlanır. Tüm bunlar, devletin toplum ile ilişkisindeki dinamiklere ve diğer iç politika durumlarına bağlıdır.

Toplum-devlet ilişkisinin bir örneği, Türkiye'nin seçim sistemi ile gerçekleşen iç politika dinamikleridir. Bu çerçevede hükümetin sivil hayatta çeşitli açılımlar gerçekleştirmesi, Türkiye'de sivil toplumun güçlenmesini sağlamış ve bu açılımlar da, hükümete destek sağlama açısından önemli roller oynamıştır. Bu destekler, 2007 ve 2011 seçimlerinde AK Parti'ye verilen oyların artması üzerinden görülmektedir. Fakat söz konusu açılımlar belli bir kesimi rahatsız etmiş ve 2016 yılında bir darbe girişimi şeklinde yansımıştır. Söz konusu darbe girişimi, aslında Türk siyasetinde halk ve sivil hayatın devlet siyasetindeki rolünün ne denli güçlendiğini göstermiş, Türk siyaseti bir dönüm noktası yaşamış ve bu durum hükümetin elini güçlendirmiştir. Bu güçlenme Türkiye'nin dış ve güvenlik politikasında direkt bir biçimde kendini göstermiştir. Darbe girişiminden bir ay sonra gerçekleştirilen Fırat Kalkanı Harekâtı, bu yansımanın ilk simgesi olarak örnek gösterilebilir.

¹²⁸ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 74.

¹²⁹ Juliet Kaarbo, "A Foreign Policy Analysis Perspective on the Domestic Politics Turn in IR Theory", **International Studies Review**, Vol. 17, No. 2, (June 2015), pp. 203-4.

Şekil 3. Neoklasik realizmin müdahaleci değişkenleri

1.5. Neoklasik Realizm ve Bağımlı Değişkenler

Neoklasik realizm kuramcılarının göre bağımlı değişken, devletin takip ettiği stratejilerin çeşitliliği ve yoğunluğundaki değişikliklerdir. Mevcut stratejilerdeki taklit, yenilik veya süreklilik bu stratejilerin en önemlilerinden sayılmaktadır.¹³⁰ Göreceli maddi gücün dağılımı devlet yöneticilerinin algısını değiştirmektedir. Böyle bir algı onların iç politikada izleyeceği taktikleri de etkileyebilir; fakat iç politikadaki değişkenler devlet adamlarını sınırlandırmaktadır. Bunun sonucu onların uyguladığı her taraftan etkilenmiş dış politikadır ki, neoklasikler bunu bağımlı değişken olarak adlandırmaktadır. Örneğin İran devlet adamları, 1979 Devrimi sonrası, bir devrim ihracı politikası izlemiştir. Böylelikle devrim ihracı ajandası, en çok İran'ın komşuları olan otoriter rejimleri kaygılandırmıştır. Bunun yanı sıra devrimciler, Filistin ve Lübnan Müslümanlarının,

¹³⁰ Taliaferro, "Neoclassical Realism and Resource Extraction: State Building for Future War", p. 213.

İsrail tarafından ezildiğini ve bunun durdurulması gerektiğini söylemişlerdir. Bu yüzden İran, Lübnan'daki çatışmalarda İsrail savaş taktiklerini öğrenme amaçlı devrim Muhafızlarından seçili askerlerini göndermiştir.¹³¹ Fakat Irak ile yıkıcı bir savaş yürüten İranlı yetkililer, bu durumun ağır olacağını anlayınca, taktik değiştirerek Lübnan'da yerel bir güç oluşturmuş ve kendi askerlerini geri çekmiştir.

Bağımlı değişken genel olarak kısa, orta ve uzun vade olmak üzere üç kategoride ele alınabilir. Kısa vadeli aşamada, iç meselelerde devlet bir olaya hazırlıksız yakalanmaktadır. Örneğin 1980 yılında Irak İran'a saldırdığında, İran yetkilileri herhangi bir strateji ve politika hazırlamaksızın Irak eylemine karşı politika uygulamak zorunda kalmışlardır. Çökmüş bir devlet yapısı ve tasfiye edilmiş bir ordu, devlet adamlarının karar alma niteliklerine doğrudan etki bırakmıştır. Dolayısıyla kısa vadeli bağımlı değişkenler belirli olayların analizinde kullanılmaktadır.

İkinci bağımlı değişken orta vadede ele alınmaktadır. Bu anlamda neoklasik realizm çerçevesinde orta vade değişkeni kullanılarak, aylar ve yıllar içerisinde belirli dış politika üretimi analiz edilmektedir. Bu tür analizde amaç, uzak gelecekte ziyade yakın geleceğe doğru siyasetçilerin iç politikadaki strateji ve planlarını incelemektir. Ayrıca bu araştırmacılara göre burada amaç, bir grand strateji üretmektir. Örneğin İran'ın Rus füzelerinin Suriye'de bazı hedeflere fırlatılmasına ilişkin politikası, İran'ın orta vadeli stratejisinden kaynaklanmıştır. 2016'da İran, Rus savaş uçaklarını kendi topraklarında ağırlayarak, Rusya'nın Suriye'de savaş hedeflerini bombalamasına yardımcı olmuştur. Fakat bu mesele İran'da tepkilere yol açmış ve bu eylem bir daha tekrarlanmamıştır. Önemli olan İran'ın orta vadeli stratejisinde Rusya'nın önemidir ve bu da yetkililerin orta vadeli karar verme süreçlerini etkilemektedir. Orta vadeli grand strateji, devletin dış dünyayla ilişkilerine yön veren bir planlamadır. Diğer bir deyimle orta vadeli strateji "belirli devletlere, belirli bölgelere ve dünya sahnesindeki diğer aktörlere yönelik özel askeri ve ekonomik strateji planlamanın parametrelerini şekillendirmektir. Ayrıca dış tehdit ve fırsatların yanı sıra, devletin özel, siyasal ve ideolojik hedeflerini içeren, geleceğe yönelik bir girişimdir."¹³²

¹³¹ "Sayın Tümgeneral'ın İsrail İle Çatışmada Ön Cepheden Hatırası", 598, 10 May 2016, <http://www.598.ir/fa/news/375241/>, (07 Aralık 2018).

¹³² Steven E Lobell and Jeffrey W. Taliaferro and Norrin M. Ripsma, "Grand Strategy between the World Wars", Jeffrey W. Taliaferro and Norrin M. Ripsman (Ed.), **the Challenge of Grand Strategy the Great**

Dolayısıyla devletin grand stratejisi, neoklasikler tarafından orta vadeli ve orta ölçekli hedefler olarak analiz edilmektedir. Bu çerçevede, ilk olarak devletin güç araçları ve uluslararası sistemdeki güç dağılımı ile belirlenen, devletlerin büyük stratejik tercihleri açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra, bu tür araştırmada belirli bir sistem içinde devletin belirli hedefleri ve bunların izlenmesi için stratejiler, aynı zamanda ideolojik öncelikler, toplumsal baskılar ve devletin siyaset yapma ve onu uygulamak için kaynakları kullanma yeteneği gibi birim düzey faktörler de önem arz etmektedir. Örneğin İran'ın nükleer meselesinde, İran Batılı devletlere yönelik çeşitli taktikler uygulamıştır. Yani İran kendi isteklerini kabullendirmek amacıyla uranyumu zenginleştirmiştir. Bu çerçevede İran zenginleştirme düzeyini 2006'da yüzde 3,5 ve 2010'da yüzde 20'ye yükseltmiştir. Bu çekişmelerin ardından BMGK, İran'ı sınırlandırma amaçlı altı karar almış, fakat bu politika İran yetkilileri tarafından kabul edilebilir bir politika olarak görülmemiştir. Batı bloğu, ABD liderliğinde İran ile 2015'te KOEP* adı altında nükleer bir anlaşma imzalayarak bu krizde İran'a imtiyaz vermek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla daha önce zenginleştirmeyi kabul etmeyen Batılı devletler, İran'ın yüzde 3,67 uranyum zenginleştirmesini kabul etmiştir. Bu süreç, pahalı da olsa İran'ın kendi amaçları üzerinde durmasının başarılı bir strateji olduğunu göstermiştir. Burada İran'ın Batı'ya yönelik izlediği kabullendirme politikası orta vadeli bağımlı değişkendir.

Bağımlı değişkenin üçüncü aşaması devletlerin hassas bir konumda izlediği uzun vadeli stratejidir. Bir devletin izlediği strateji diğer devletlerin politikalarıyla karşılıklı etkileşime geçerek bölgesel veya küresel muazzam sonuçları beraberinde getirmektedir. Bölgesel güç dağılımı ve aynı zamanda diğer devletlerin stratejileri, uzun vadeli bağımlı değişkenleri etkilemektedir.¹³³ Burada örnek olarak 2011'den beri Ortadoğu'da yaşanan olaylar, belirgin şekilde ve yeni bir örnek olarak ortadadır. Bu kısa zaman biçiminde bir strateji patlaması yaşanarak, bölgesel güçlerin stratejileri, birbiriyle karşı karşıya geçmiştir. Buna ek olarak küresel güçlerin politikası bu etkileşimi daha da canlandırmış ve bölgesel olarak benzersiz sonuçlar üretmiştir. Diğer bir tarihi örnekle, uzun dönemli bağımlı değişken daha net bir şekilde anlatılabilir. 7 yıllık savaşlar sonucunda 1763 yılında Büyük Britanya, Prusya ve Portekiz galip gelerek klasik uluslararası sisteme

Powers and the Broken Balance between the World Wars (1-36), Cambridge: Cambridge University Press, 2013, p. 15.

* Kapsamlı Ortak Eylem Planı

¹³³ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 85.

damga vurmuşlardı. Karşı tarafta Fransa ve İspanya yenilgiye uğramış ve kolonilerini kaybetmişlerdi. Aynı şekilde Fransa da Hindistan ve Kuzey Amerika'yı kaybetmiştir. Bu savaşlar, sonraki dönemlerdeki olayları zincir şeklinde etkilemiştir. Fransa İngiltere'den intikam almak amacıyla Amerika Birleşik Devleti'nin kurulmasına yardımcı olmuş ve İngiltere'nin Amerika'dan çıkarılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Ardından Fransa'da devrim yaşanmış ve hâkim elit iktidardan indirilmiştir. Dolayısıyla bu ülkelerin ürettiği politika dönemin düzenini bozmuş ve bu çalkantı 1815'e kadar devam etmiştir.

Burada neoklasikler aşırı genişlemeden bahsetmektedirler. Aşırı genişleme diğer devletleri dengeleme çerçevesinde bir araya getiren bir dinamiktir. Dolayısıyla bir devletin aşırı genişlemesi, başka devletleri karşı dengeleme amaçlı ittifaka sürüklemektedir. Diğer bir etken aşırı genişlemenin artan maliyetidir ve Snyder bunu "kendini çevreleme" olarak tanımlamaktadır.¹³⁴ Örneğin Rusya İmparatorluğu'nun 1850'lerde Osmanlı İmparatorluğu karşısında aşırı bir derecede genişlemesi, rakip devletler olan İngiltere ve Fransa'yı bir araya getirerek Rusya'nın kısa vadeli olsa da çevrelenmesine neden olmuştur.

Neoklasik realistler, devletlerin dış güvenlik politikalarına öncelik vererek, her bir devletin politikasını şekillendiren uluslararası sistemde ortaya çıkan tehdit ve fırsatlara dikkat çekmektedirler. Anarşik sistemde olmasalar bile, devletler kendilerini güçlü bir şekilde koruyamadıkları takdirde, beka sorunuyla karşı karşıya gelebilirler. En ufak yanlış adım, savaşta yenilgiye yol açabilir ve bu nedenle devletlerin dış tahrik ve tehditlere odaklanması ve onlara uygun şekilde cevap vermesi beklenmektedir. Ayrıca neoklasik realizm, devletlerin uluslararası konjonktüre dayalı varlığından söz ederek, onların birbirleriyle etkileşime girdiği siyasi şartlara öncelik vermektedir. Bununla birlikte neoklasikler, neorealizmin güç dengesi konseptinin ima ettiği gibi devletlerin değişen uluslararası koşullara akıcı ve mekanik olarak cevap vermeleri fikrini reddetmektedir. Bu doğrultuda neoklasik realizm, yapısal realist modeli için dört önemli sınırlama tanımlamaktadır. Bunlar: Liderlerin sistemik uyaranları doğru algılayabilme

¹³⁴ Snyder, **Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition**, p. 6.

yeteneği, uluslararası sistemde güven eksikliği, rasyonellik sorunu ve yerli kaynakları harekete geçirmenin zorluğudur.¹³⁵

Buna karşılık savunmacı realizm, uluslararası anarşinin genellikle daha iyi huylu olduğunu varsaymaktadır. Buna göre güvenlik genellikle kıt bir şey değil, aksine hatta boldur. Normal devletler bunu anlayabilir veya deneyimleri sayesinde zamanla öğrenebilirler. Savunmacı realist analiz çerçevesinde güvenlik peşinde koşan rasyonel devletler, genellikle rahat olmayı göze alır ve kendilerini sadece nadir görülen dış tehditlere yanıt vermek için hazırlarlar. O zaman bile, bu tür devletler genellikle bu tehditlere karşı engelleyici politikalar geliştirerek gerçek çatışmaya olan ihtiyacı ortadan kaldırma amaçlı, onlara karşı “dengeleme” stratejisi izleyerek tepki verirler.¹³⁶ Uygun dengeleme, aşırı dengeleme, yetersiz dengeleme veya dengelememe, neoklasik realizm tarafından tanımlanan dengeleme biçimleridir. Dengelememe stratejisinde sorumluluğu başkasına vermek, peşine takılmak, yatıştırmak, angaje olmak, uzaklaşmak veya gizlenmek gibi stratejiler de söz konusudur.¹³⁷ Ayrıca sert ve yumuşak dengelemenin yanı sıra¹³⁸, iç ve dış dengeleme (internal-external balancing), korunmak, bağlamak, bedavacılık, ötesine geçmek, prangalanmak ve tasmayı gevşetmek gibi önemli dengeleme stratejileri, neoklasik realizm tarafından devletin dengeleme davranışını analiz etmek için kullanılmaktadır.¹³⁹ Örneğin Kuzey Irak’taki oluşumun devletleşmesi, bölge devletlerini tehdit edecek bir dereceye varınca, 2017’de Irak, İran ve Türkiye bunu ortadan kaldırmaya doğru bir dış dengeleme stratejisi uygulamışlardır. Bu olayda tehdit unsuru ortak hareket edilerek yumuşak araçlarla ortadan kaldırılmıştır. Sadece Irak merkez devleti kısıtlı bir şekilde silah kullanmaya zorlanmış, ancak Türkiye ve İran, sınırda askeri tatbikat yaparak ortak bir tavır sergilemişlerdir. 25 Ekim 2017’de sonlanan kısıtlı bir operasyon, tehdit unsurunu geçici de olsa ortadan kaldırmıştır. Burada tehdit edici unsur yüksek kabiliyetlere sahip olmasa da, onun oluşturduğu varlık tehdidi endişelere yol açmıştır. Tehdidin ortadan kalkmasıyla Türkiye, İran ve Irak normal ilişkilerine dönmeyi tercih etmişlerdir.

¹³⁵ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, pp. 19-20.

¹³⁶ Rose, p. 149.

¹³⁷ Schweller, “Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing”, pp. 167-8.

¹³⁸ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 151.

¹³⁹ Erdem Özlük, “Dengeleme Mi Peşine Takılmak Mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek”, **Akademik Bakış**, Cilt. 10, Sayı. 20, 2017, s. 224.

1.5.1. Politika Çıktısı 1

Neoklasik realizm kuramcıları, devlet ve toplum arasındaki bariz ayrıma dayanır. Ancak klasik ve neorealizm kuramcıları gibi, devletin toplumdan tamamen bağımsız olduğunu düşünmezler. Buna ek olarak siyaset yanıtlarını iki unsurun, yani hükümet ve toplumun koordinasyonunun ve bazen de aralarındaki mücadelenin ürünü olarak görmektedirler. Devletin toplumdan özerklik derecesi, farklı zamanlarda ve farklı devletlerde değişiklik gösterir. Bu fark, sonuç olarak, hükümetlerin uluslararası baskılara tepkisinde hızını ve politika türünü doğrudan etkiler. Neoklasik realizme göre, birçok devlet bir birim olarak tam bir birliktelik içinde hareket etmez ve elitlerin uluslararası tehditlerin doğası ve kapsamı hakkında fikir birliği veya anlaşmazlığı, lider kadrosu içindeki kalıcı ve keskin bölünmeler, sosyal uyum ve hükümetin şiddetli şoklar karşısında zayıf düşmesi gibi nedenler, hükümetin bu baskılara yanıt verme kapasitesini etkiler.¹⁴⁰

Politika çıktısı çerçevesinde, tehdidin mahiyetine göre farklı stratejiler uygulanır. Devletler bazı şartlarda savunmacı, bazı şartlarda ise saldırgan davranırlar. Bu çerçevede neoklasik realizmin güvenlik anlayışı, diğer realizm teorilerinden farklı biçimdedir. Mearsheimer'e göre devletlerin temel varsayımları kendilerini korumaktır. Bu nedenle devletler hayatta kalmayı her zaman asıl amaç olarak gütmektedirler. Mearsheimer özellikle bu durumun altını çizerek devletlerin savunmacı bir zihniyetle faaliyet gösterdiğini savunmaktadır. Ancak uluslararası yapının gereği, devletler saldırgan düşünerek saldırgan hareket etmek zorunda kalırlar.¹⁴¹

Her ne olursa olsun, tehditler her zaman var olduğu için, devletler strateji üretmeye çalışırlar. Bu tehditler karşısında birinci strateji, hızlı bir politika uygulanmasıdır ki, günler, haftalar ve aylar olarak kısa bir süreyi kapsar. Bu süre zarfında uluslararası ortam sabittir ve aktörler bu ortamda dikkatli hareket eder. Genellikle devletlerin göreceli gücü bu kadar kısa bir süre içinde değişmez. Bu yüzden siyaset yapıcılar ülkenin iç gücünü yeniden düzenlemeye çalışırlar. Ancak ekonomik, askeri veya yeni askeri teknolojiler geliştirme gücünü takviye fırsatlarına sahip değillerdir. Dolayısıyla aktörleri bunu yaparken **iç dengeleme** stratejisini uygulamaya koyarlar. Bu strateji çerçevesinde aktörlerin diğer büyük bir güçle birleşmeye veya ittifak arayışına girmeye

¹⁴⁰ Taliaferro, Steven and Ripsman, "Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy", pp. 27-28.

¹⁴¹ John Mearsheimer, "The False Promise of International Institutions", **International Security**, Vol. 19, No. 3, (Winter 1994-1995), 10.

zamanları yoktur. Aynı minvalde aktörlerin başka bir devletle ortak askeri planlama veya askeri tatbikat ve stratejik koordinasyon kurma şansı da bulunmamaktadır. Bu tür karar alma genellikle öngörülemeyen olaylara ve krizlere siyasi reaksiyon şeklinde verilir ve politikacılar ülkenin mevcut ulusal kaynaklarını tehdit edici güçlerle eşitlemeye çalışırlar.¹⁴² Örneğin, Rusya'nın Ukrayna krizinde Kırım'ı işgal etmesi, Rus yanlısı bir hükümetin düşmesine tepki olarak gerçekleşti. Bu krizde Rusya, krizi kendine özgü bir şekilde yönetmeye ve onu Batı ile sert bir şekilde sürtüşmesine yol açmayacak biçimde yapmaya çalıştı. Rusya bu adımını, Ukrayna'nın merkezi hükümetini korumaya gerekli güce sahip olmadığından gerçekleştirmiştir. Bu taktik ve önlemlerle güç dengesini korumaya ve NATO'ya Rusya'yı kışkırtmayı bırakması için mesaj göndermeye çalışmıştır.

Tehdit altındaki aktörün iç bütünlüğünün derecesi, ülkenin tehditle başa çıkma araçlarının, müttefiklerinin ve stratejik tepkisinin seçimini netleştirebilir. İç dengeleme stratejisi benimsenirse, daha fazla ve acil fedakârlık gerektirecektir. Devletin bunu ülke halkı aracılığıyla yapması durumunda, hükümet dış politikada eli daha açık ve güçlü hale gelecektir. Böylelikle tehdidi dengeleme yükünün bir kısmı halka kaydırılabilir. Bu nedenle, iç politikada tutarsızlık, hükümet tarafından yabancı güçlerin (diğer aktörlerle ittifaklar-dış dengeleme) benimsenmesine yol açar. Zira hükümet dengeleme için kendi araç ve imkânlarına güvenemez. Tersi durumda da, yerel toplum sosyal olarak uyumluysa, hükümetin saldırıya direnme olasılığı daha yüksektir. Bu nedenle, bu zaman diliminde dış dengelemeye ihtiyaç olmayacaktır.¹⁴³

Kitlenin büyük kesimi, devletin yürüttüğü çatışmaların en temel gerçekleri hakkında çok az bilgiye sahiptir. Bu nedenle halk, devletlerin dış politikasında askerî harekâtı destekleyip desteklemeyeceğine karar verirken, kar-zarar hesaplamaları yapmak için gerekli bilgilere sahip değildir.¹⁴⁴ Dolayısıyla liderler, iç politikayı gerektiği zaman yönlendirerek halkın tercihlerini etkileyebilmektedir. Halkın bilgisizliği veya olaylara dair az bilgili olması, liderler için fırsat sunmaktadır. Özellikle güvenlik tehditlerinin arttığı zaman, dış politika yöneticileri sistemik baskıları halkın üzerine yükleyerek kendi

¹⁴² Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 83.

¹⁴³ Schweller, "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing", pp. 179-80.

¹⁴⁴ Adam J. Berinsky, "Events, Elites, and American Public Support for Military Conflict", James M. McCormick (Ed.), **the Domestic Sources of American Foreign Policy: Insights and Evidence** (103-118), Seventh Edition, Maryland: Rowman & Littlefield, 2018, pp. 103-4.

sorumluluklarından kaçabilmektedirler. Örneğin, Rusya'nın 2008'de Gürcistan'a yaptığı saldırıda, Mikheil Saakashvili halkın Rusya'ya karşı tutumunu bilerek Rusya'yı tahrik etmiş ve Gürcistan'ı dengesiz bir savaşa sürüklemişti. Ayrıca Saakashvili uluslararası aktörlerin kendisini yalnız bırakmayacağı konusunda da emindi. Fakat burada da yanılmıştır.

1.5.2. Politika Çıktısı 2

Tehditler orta vadeli bir zaman çerçevesi içerdiğinde, bunlara yanıt vermek aylar ve yıllar diliminde ele alınır. Aynı zamanda politika oluşturma daha ileriye dönük hâle gelir ve sabit koşullar ve ortamla daha az ilgisi olur. Bunun yerine, siyasiler stratejik planlama yaparlar veya dış ve güvenlik politikada büyük bir strateji oluşturmaya çalışırlar.¹⁴⁵ Örneğin DAES ortaya çıktığı zaman, bölgesel aktörlerin çoğu bu tehdidi ortadan kaldırmak için, DAES ile mücadele stratejisi hedefi oluşturarak, bu tehdidin yakın gelecekte ortadan kaldırılmasına yönelik adım atmışlardır. Bu noktada tüm bölgesel aktörler, grubu en azından topraksızlaştırmaya öncelik veren strateji izlemeye başlayarak bunu birkaç yıl içinde gerçekleştirme imkânı yakalamış oldular.

Çok kutuplu uluslararası sistemde, büyük güçlerin ve hatta küçük aktörlerin politika çıktıları, orta vadede iç ve dış dengeleme sağlayabilir. İç dengeleme daha mantıklıdır, zira devlet kendi egemenliğini koruyabilir.¹⁴⁶ Aynı şekilde iki kutuplu sistemde her iki kutubun liderleri, kendi içlerinden aktörleri seçerek onlarla karşı bloğun aleyhine dengeleme yaparlar. Örneğin NATO veya Varşova Paktları rakip bir bloğa karşı aktörler bazında dış dengeleme ve blok bazında iç dengeleme davranışıdır. Orta veya küçük aktörler bu sistemde dış dengeleme yapmaya mecbur görünmektedirler. Zira iç dengeleme ile karşı bloğu dengeleme şansları bulunmamaktadır. Ayrıca yapı-acente çerçevesinde büyük güçlerin peşinden koşmaya da mahkûm bir durumdadırlar. Tek kutuplu sistemde ise büyük güçlerin iç dengeleme ve küçük güçlerin ise dış dengeleme yapması daha muhtemeldir. Zira büyük güçlerin orta vadede yaslanacak güç açısından eşit müttefikleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla iç politika dinamikleri ile tehdidi yok etmeye mecbur görünmektedirler. Tek kutuplu sistemde küçük devletler, büyük sisteme hâkim olan tek güçle dengeleme davranışına itilmektedirler. Burada hiyerarşi söz konusu olmaktadır.

¹⁴⁵ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, pp. 83-84.

¹⁴⁶ Schweller, "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing", pp. 179-80.

Devletin güvenlik politikasında, uluslararası sistem ve iç politikayı birbirine bağlayan iki aşama mevcuttur. Bunlardan birincisi, dış tehditlere karşı stratejilerin oluşturulmasıdır. Bu kapsamda sistemik tehditler, uzak çevre ve yakın çevre olmak üzere ikiye ayrılır. İkinci bağlantı yolu, toplumsal kaynakların bu tehditlere karşı harekete geçirilmesidir.¹⁴⁷ Burada stratejiler kaynaklarla orantılı bir şekilde belirlenmelidir. Aksi takdirde yeterliğini kaybedebilir. Örneğin Adolf Hitler, Fransa ve İngiltere'yi orta vadede dış tehdit olarak algıladığı zaman, Almanya'nın stratejik amacını İngiltere ve özellikle Fransa'nın yalıtması olarak belirlemişti. Fakat Hitler, toplumsal kaynaklar ve düşmanların kaynaklarına dair yanlış hesaplamalar yapmıştır. Zira Hitler bir taraftan uluslararası dinamiği hesaba katmamış, diğer taraftan ise Almanya Ordusu'nun personel sayısı ve teçhizatı¹⁴⁸ ona aşırı özgüven vermişti. Ayıca Hitler'in müttefikleri, düşmanları kadar güç kapasitelerine sahip değildi. Fakat Hitler kendi arzularını halka kabullendirerek amaçlarını gerçekleştirme konusunda ısrarcı olmuştur.

1.5.3. Politika Çıktısı 3

Devletler uzun vadede oluşacak tehditleri gidermek için geniş planlama yaparlar. Bu tehditler, orta ila uzun zaman diliminde yıllar ve on yılları kapsamaktadır. Bu şekilde aktörler, başkalarıyla etkileşime girmelerini ve uluslararası sistemi etkilemelerini sağlamak için stratejik seçenekleri benimserler. Uzun vadeli stratejilerdeki sistemik sonuçlar, uluslararası arenada çok paydaşlı stratejilerin iş birliği ve etkileşiminin sonucu olan görünür siyasi olgulardır. Bu nedenle, gelecekteki savaş veya barış olasılığı, yalnızca gücün uluslararası sistemde nasıl dağıtıldığına değil, aynı zamanda farklı ülkeler özellikle büyük güçler tarafından izlenen stratejik seçeneklere de bağlıdır.¹⁴⁹ Örneğin 1950'li yıllarda ABD'nin SSCB'yi kısıtlamasına yönelik çeşitli adımları, orta vadeden uzun vadeye kayan stratejik adımlardı. ABD'nin tüm adımları hem SSCB ile ilişkisini hem de uluslararası sistemin dinamiğini oluşturdu. Soğuk Savaş ve hatta doğrudan (Kore ve Vietnam) veya vekâlet savaşı (Afganistan), ABD makamlarınca

¹⁴⁷ Michael Barnett, "High Politics is Low Politics: The Domestic and Systemic Sources of Israeli Security Policy, 1967–1977", *World Politics*, Vol. 42, No. 4, (July 1990), p. 530.

¹⁴⁸ 1935'ten 1945'e kadar Nazi Almanya'da görev yapan asker sayısı toplam 18,2 milyondur. Bkz: "German Armed Forces Research 1918-1945", *Feldgrau*, <https://www.feldgrau.com/WW2-Germany-Statistics-and-Numbers>, (20 October 2018).

¹⁴⁹ Ripsman, Taliaferro and Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, p. 85.

SSCB'nin davranış biçimi ve maliyetini ve en sonunda içeriden çökmesini sağlamaya yönelikti.

Benzer şekilde aktörlerin belirlediği doktrinler, onların uzun zamanda kendileri için çizdikleri rolü göstermektedir. 2005 ABD güvenlik doktrini, “ABD savaş halinde bir millettir. Çeşitli güvenlik zorluklarıyla karşı karşıyayız”¹⁵⁰ şeklinde bir cümle ile başlamaktadır. ABD'nin yayınladığı bu doktrin belgelerinde, Rusya, Çin, İran ve Kuzey Kore, ABD için önemli tehditler olarak sayılmaktadır. 2008 doktrinine göre ABD, Çin'in artan askeri modernizasyonuna ve uluslararası güvenliği üzerindeki etkisine karşı dikkatli olmalıdır. ABD'nin Çin ile ilişkisi uzun vadeli ve çok boyutludur ve barış zamanındaki çatışma gücünün saha savaşı kapasiteleri kadar artırılması gerekmektedir. ABD'nin amacı, Çin'in ABD milli çıkarlarına yönelik kısa vadeli sorunlarını azaltmak ve zaman içinde bu çıkarları sürdürmek ve güçlendirmektir.¹⁵¹

Bu uzun vadeli bakış açısı, ABD'nin bu ülkelere dair politikasını belirlemesinin yanı sıra muazzam sistemik değişiklikleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin Çin tehdidini caydırmak için ABD'nin Doğu'ya Dönüş politikası, Ortadoğu'da güç boşluğu oluşturarak, 2011 sonrası dönemde bölgesel çapta yayılmış bir savaşa neden olmuştur. Bu anlamda ABD'nin, uzun zaman Çin'i dengeleme adına dış politikada enerjisini bu yönde harcayacağı görülmektedir.

Onlarca yılı kapsayan uluslararası politikaların ve süper güç stratejilerinin sonuçları, uluslararası yapıda bir dönüşüme yol açabilir. Bu nedenle, sistemik sonuçlar mevcut büyük güçleri zayıflatabilir. Sistemin yapısını değiştiren yeni güçlerin ortaya çıkma ihtimali de tartışılabilir. Bu dinamikler, büyük güçleri yok eden büyük savaşlar gerçekleştiğinde daha da hızlanır. Çöken güçlere mukabil olarak yeni güçler ortaya çıkar.¹⁵² Örneğin İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupalı güçlerin çöküşü, ABD ve SSCB'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fakat daha net bir örnek Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası, Almanya, Osmanlı, Rusya Çarlığı ve Avusturya-Macaristan'ın yok olmasıyla, İngiltere ve Fransa geçici de olsa, Avrupa'nın güçlü aktörleri olarak konumlarını konsolide edebilmişlerdi. Fakat bu durum stabil olmadığı için, İkinci Dünya Savaşından sonra onlar da konumlarını

¹⁵⁰ Donald H. Ramsfeld, “The National Defense Strategy of The United States of America”, USA Department of Defense, 2005, p. 1.

¹⁵¹ Robert M. Gates, “National Defense Strategy”, USA Department of Defense, 2008, p. 3

¹⁵² Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 86.

kaybetmişlerdi. Benzer şekilde, Soğuk Savaşı sürecinde SSCB'nin çöküşüne neden olan dinamikler, Yugoslavya gibi güçlü bir aktörü de yok ederek Avrupa'da dengeleri değiştirmiştir. Tüm bu değişiklikler ABD'nin güçlenmesine ve tek kutuplu sistemde konumunu konsolide etmesine neden olmuştur.

Şekil 4. Bağımlı Değişkenler: Politika Çıktıları

Değerlendirme

Bu bölümde neoklasik realizm kuramının, devletlerin dış politika davranışını inceleme biçimi ele alındı. Kısaca, neoklasik realizme göre devletler, uluslararası sistemi oluşturmaktadırlar ve onların davranış biçimi sistemi etkilemez. Ancak sistemik faktörler devleti sürekli olarak baskı altında tutar. Dolayısıyla devletin göreceli maddi gücü, onların uluslararası arenadaki konumunu belirler. Bu doğrultuda, anarşik uluslararası sistemde devletler kendi güvenliğini temin etmekle sorumludurlar. Bu kapsamda, devletler tehdit olduğu zaman, çeşitli stratejiler izleyerek bu tehditleri

dengelemeye çalışırlar. Devletin farklı durumlarda farklı dengeleme stratejileri izlemesi, uluslararası siyasette tehdidi minimize etmek ve savaştan kaçınmak için ortaya çıkan imkânlardır. İç ve dış dengeleme, peşine takılmak, sorumluluğu başkasına devretmek, korunmak, bağlamak, saklanmak, yatıştırmak, bedavacılık, ötesine geçmek, prangalanmak ve tasmayı gevşetmek gibi önemli dengeleme stratejileri bulunmaktadır. Bu çalışmada iç ve dış dengelemenin yanı sıra yatıştırmak ve bedavacılık gibi stratejilerin üzerinde durulmuştur.

Sistem düzeyinde incelenen dört değişken, devletlerin iç politikasındaki faktörlerle birlikte çeşitli çıktılara yön açmaktadır. Fakat bu çıktılar yine sistemik unsurlara dönüşerek özellikle değişik stratejik ortamlarda farklı sonuçlara yol açmaktadır. Ayrıca sistemdeki kutup türü ve büyük güçlerin sayısı da dış politika davranışını etkilemektedir. Stratejik ortamın kısıtlayıcı bir durumda olması durumunda, devletlerin karar alma mekanizmaları baskılara maruz kalmaktadır. Zira bu ortamda, az zamanda önemli bir karar almak gerekmektedir. Bunun tersine, serbest stratejik ortam uzun dönemli politikaların izlenmesini mümkün hale getirmektedir. Tüm bunlar sistemin açık bir şekilde sinyal verip vermemesine bağlıdır. Açık durumda devletler tehditleri daha kolay çıkarır ve yanıt vermesi muhtemel bir durumdur. Yine sistemik uyarıların çıkarma olasılığı, iç politika etkenlerine bağlıdır. Bu bağlamda özellikle devletlerin stratejik kültürü ve liderlerin algılama sistemi önem arz etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM: TÜRKİYE VE İRAN'IN İÇ POLİTİKASI VE ULUSLARARASI KONUMU

İran'ın bölgesel politikalarına yönelik çalışmalara bakıldığında, genel olarak bazı hususların öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, 1980'lerden itibaren İran'ın mezhebe dayalı dış politika yürütmesidir. Fakat 2000'li yıllardan itibaren İran bu politikayı yumuşatmış ve Irak örneğinde görüldüğü gibi, Şiiilerin birleşmesine odaklanmıştır.¹⁵³ İkinci husus, akademik çalışmaların, İran'ın 1980'de Irak tarafından saldırıya uğramasını görmezden gelmeleridir. Sekiz yıl savaşan İran, dış politikadan birçok ders çıkarmıştır. Bu derslerin başında, uluslararası sistemde rasyonel ve pragmatik davranma ilkesi gelmektedir. Diğer bir husus, 1980'li yıllarda sahada savaşan askeri elitlerin, İran dış politikasında oynadıkları roldür. Bu elitlere ait zihin dünyasının anlaşılması ile İran ve İran dış politikasının temelleri de anlaşılacaktır. Zira İran'ın bugünkü siyasetçileri, İran Devrimi'nin birinci neslinden gelmektedirler. Bu yüzden hala 1980'li yılları unutmamış ve bu dönemi göz önünde tutarak karar vermektedirler. İran'ın bu siyaseti, devrimci stratejik kültür adı altında ele alınmıştır. Dolayısıyla bu önemli hususlar, İran dış politikasının yanı sıra iç politikalarını da şekillendiren unsurlardır.

İran'ın dış ve güvenlik siyasetini etkileyen dinamiklerde olduğu gibi, Türkiye'nin dış ve güvenlik politikasını etkileyen unsurlar da benzerlik göstermektedir. 2000'li yıllardaki büyük iç politika değişimi, dış politikaya yansarak güvenlik temelli politikaların yumuşamasını ve bunun yerine bölgesel iş birliğine dayalı bir politikanın uygulanmasını beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda, Türkiye iç ve dış politikada sorun oluşturan, PKK dahil tüm konuları çözümlemeye dayalı bir politika geliştirmiştir. Tüm bunlar yeni nesil siyasilerin iktidara gelmesiyle olmuştur. Bu bölümde bu konunun ele alınmasıyla, Türkiye'nin 2011 sonrası Suriye politikasındaki bu değişkenler analiz edilmektedir. Türk liderlerinin dış politikasında önemli bir değişken sayılan ve hatta 2011'den itibaren ona yön veren unsur, stratejik kültür faktörüdür. Fakat Türkiye'nin dış politikası, ilkeleri koruyarak bazı değişikliklere şahitlik etmiştir.

¹⁵³ “İran ve Irak Şiiilerinin birliği İslam Düşmanlarını Korkutur”, *Moje Rasa*, 26 Eylül 2019, <http://www.moje-rasa.ir/khabar/12825/>, (18 Ekim 2019). [Farsça]

Yine Türk liderlerinin dünya görüşünün yanı sıra, Türkiye'nin stratejik kültürü de önem arz eden bir durumdur. Bu çerçevede Türkiye'nin, Cumhuriyetçi ve hibrit stratejik kültürü öne çıkmaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyetçi stratejik kültürden hibrit kültüre dönüşüm sürecinin, Türkiye'nin dış ve güvenlik stratejilerini hangi yönlerde etkilediği önem arz etmektedir. Bu dönüşüm Türk makamlarının uluslararası sistemi algılayış biçimini de etkileyerek, Türkiye'nin bu arenadaki etkinliğini de artırmıştır. Bu dinamikler çerçevesinde Türkiye, sistemik uyarıları kendisi için fırsata çevirmiş ve reaksiyondan ziyade, sistemin oyun kurucu bir aktörü olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, her iki ülkenin 2011'den sonraki politikalarını etkileyen faktörlerin köklerini, 2000'li yıllarda aramakta fayda vardır.

Türkiye ve İran, dış politikada değişim ve süreklilik açısından önemli farklılaşmalar göstermektedirler. İran'ın devrimci ve Türkiye'nin liberal dış politikasının yanı sıra, iki ülkenin stratejik kültürü dış politika çıktılarına da yansımaktadır. Stratejik kültürün, iç ve dış politika ve özellikle güvenlik politikalarında inkâr edilemez rolü vardır. Bu durum bugünkü dış politika analizlerinde iç içe geçmiş durumdadır.¹⁵⁴ Bu nedenle, bu bölümde iki ülke farklı yönlerden analiz edilmektedir. Bölümün birinci kısmında İran ve ikinci kısmında Türkiye'nin iç politika dinamikleri, stratejik kültürleri, iki ülke liderlerinin uluslararası sisteme dair algıları ve devlet-toplum ilişkileri ele alınmıştır.

2.1. İran

2.1.1 İran Liderlerinin Uluslararası Sistem Algıları

Geçen yüzyıla bakıldığında, İran liderlerinin dünyada olup bitenlere dair farklı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. İslam Devrimi (1979) öncesi Batı yanlısı politika takip eden Muhammed Rıza Şah yönetiminde olan İran, daha sonra kısa bir sürede temel bir değişimle tamamen Batı safından kopmuştur. Devrimin liderliğini üstlenen Ayetullah Humeyni ve onu takiben Ayetullah Hamaney, dış politika söyleminin şekillenmesinde öne çıkan en önemli aktörlerdir. Bu süreçte Devrim liderlerinin uluslararası sisteme karamsar yaklaşımı, İran politikasının temelini oluşturmuştur. Devrimcilere ve özellikle Ayetullah Humeyni'ye göre, uluslararası sistem zalimler yığındır ve bu yüzden

¹⁵⁴ John Glenn, "Realism versus Strategic Culture: Competition and Collaboration?", **International Studies Review**, Vol. 11, (September 2009).

zalimlerin evi de yıkılmalıdır.¹⁵⁵ Bu yaklaşım, Devrim İhracı politikasının temelini oluşturmuş ve 1980’lerde İran’ın bölgesel politikalarına yön vermiştir. Fakat olayların gidişatı, devrimci yaklaşımın sert engellerle karşılaştığını ortaya çıkarmıştır.

Ayetullah Humeyni’nin siyasi hayatına bakıldığında, İran’ın dış politika yaklaşımında realizme dayalı bir idealist model sunduğu görülmektedir. İran-Irak savaşında cihadın gerekliliğini vurgulamak, Salman Ruşdi’nin öldürülmesi gerektiğine dair fetvası, Müslüman kurtuluş hareketlerine destek vermek, İranlı öğrencilerin Kasım 1979’da ABD Büyükelçiliğini¹⁵⁶ ele geçirme eylemlerinin onayı ve Ramazan ayının son Cumasının Kudüs Günü olarak belirlenmesi gibi önemli olaylar, O’nun uluslararası siyasete revizyonist yaklaşımının göstergeleridir. Ayrıca, Ayetullah Humeyni’nin realist kararları da bulunmaktadır. İran sınırlarını savunmanın gerekliliği noktasında, iç ve uluslararası koşulları göz önünde bulundurarak 598 sayılı BMGK kararının¹⁵⁷ kabul edilmesi, uluslararası politika gerçekliklerinin tanınması anlamına gelmektedir.¹⁵⁸

Şeriat kurallarını benimseyen Ayetullah Humeyni’ye göre, Müslüman devletler Batılı devletlerle mücadele etmekle yükümlüdürler. Bu teoriye göre, İran Devleti sadece bölge çapında ve milliyete dayalı bir ülke değildir. Bu anlamda İran’da siyasi sistem olarak İslam Cumhuriyetinin kurulması, Ümmet denilen idealin amacına ulaşma yolunda ilk adımdır ve dolayısıyla Ümmet dünyadaki tüm Müslümanları içeren siyasi bir varlıktır.¹⁵⁹ “Ne Batı Ne Doğu; Sadece İslam Cumhuriyeti” (نه شرقی، نه غربی؛ جمهوری) sloganıyla ortaya çıkan devrimci sistem, daha başlangıçta Bağlantısızlık ilkesine dayanarak Emperyalizm ile mücadeleyi stratejik amaç olarak belirlemiştir. Bu bağlamda, İran dünyanın neresinde olursa olsun, zayıfın hakkını, güçlü ve zalimden almakla yükümlü bir dış politika yürütmelidir.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Ali Ekber Ceferi ve Seyid Muhammed Cevad Gorbi, “İmam Humeyni’nin Siyasi Düşüncesinde Zalimler Sisteminin Kültürel Hâkimiyetiyle Yüzleşme Stratejileri”, **İslam Devrimi Araştırma Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 9, (Kış 2014), ss. 73-75. [Farsça]

¹⁵⁶ Devrim sonrası siyasi edebiyatta, ABD Büyükelçiliği “ajanlık yuvası” olarak nitelendirilmektedir.

¹⁵⁷ Bu karar 1987’de BMGK tarafından İran-Irak savaşına son verilmesine yönelik alınmıştır ve İran 1988’de kararı kabul etmiştir. Buna yönelik daha detaylı bilgiler aşağı kısımlarda verilmiştir.

¹⁵⁸ Gorban Gorbanelizade ve Ali Şerietmedari, “İmam Humeyni’nin Siyasal Düşüncesinde İdealler ve Gerçeklikler İlişkisinin Teorik Temellerinde Örnek Olay: İran İslam Cumhuriyeti’nin Dış Politikası”, **Çağdaş Siyasi Araştırmalar**, Cilt. 7, Sayı. 3, (Sonbahar 2016), p. 93. [Farsça]

¹⁵⁹ Hasan Ruhani, “İmam Humeyni’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Söylemi”, **Strateji**, Cilt. 21, Sayı. 65, (Kış 2013), pp. 36-37. [Farsça]

¹⁶⁰ Stephen M. Walt, **Revolution and War**, Newyork: Cornell University Press, 1997, pp. 222-23.

Uluslararası ve bölgesel politika bağlamında, karşıt iç ve dış güçlere karşı belirsiz bir durum söz konusudur. İslam ile Batı arasında değişim ve kurumsallaşma kaçınılmazdır, bu nedenle İslam dünyasını kurmanın nihai amacına ulaşmak için tüm yöntemler kullanılmalıdır. Ayetullah Humeyni'ye göre, zaman boyu doğru ve yanlış arasında savaş olmuştur. İslam ile Batı arasında ötekileşme ve düşmanlaşma kaçınılmazdır. Bu nedenle İslam dünyasını nihai amacına ulaştırmak için tüm yöntemler kullanılmalıdır. Ayrıca, uluslararası sistem ve dünyadaki savaş, her zaman “Hak ve Batıl” arasında iki cephe cereyan etmiştir. İranlı yetkililere göre, İslam Şeriatından etkilenen bu ideoloji, Amerika liderliğindeki “Tahakküm Sistemi'ne”* (نظام استکباری) ve bölgedeki müttefiklerine karşı harekete geçmeye ve düşmanlığa neden olmuştur. Mevcut dönemde de, İran'ın ezilen dünyaya öncülük etme görevi vardır.¹⁶¹ Bu doğrultuda İran iki sütunlu bir politika yürütmelidir. Bunlardan birincisi devrim ihracıydı. İkincisi ise bölgede yozlaşmış Batı destekli diktatörlere karşı İslami hareketleri desteklemektir. Bu iki sütunlu politikayla, bölgede ABD kuklası olan hükümetler devrilecek ve dolayısıyla küresel tahakküm sisteminin çöküşü hızlanacaktır.¹⁶² Bu anlamda, İran uluslararası sistemin gerçekliklerini kabul etmiş olsa da, imkanların elverişli olduğu nispette, onu yıkmak için revizyonist bir strateji izlemektedir. Ayetullah Humeyni'nin görüşüne göre, zalimlerin imhası kaçınılmazdır ve bu da saldırgan ve tutarlı bir stratejinin benimsenmesini gerektirmektedir. Aynı bakışla Ayetullah Humeyni, dünyadaki direnişin özü ve çekirdeğinden bahsetmiştir: “İslami seferberlik (Besic) İran'a özgü değil, aynı şekilde tüm dünyada direniş merkezleri oluşturmalı ve hem Doğu hem de Batıya karşı durmalıdır”.¹⁶³

Aynı şekilde Ayetullah Hamaney, 1989 yılında liderliği üstlendiği zamandan beri, Batı karşıtlığı ve ezilenlerin desteklenmesinin gerekliliğini beyan etmektedir. Ayetullah Hamaney'e göre, Batılılar diğer “milletlerin emerek kendi medeniyetlerinin temelini

* Ayetullah Humeyni Uluslararası Sistemi, “Zalimler Sistemi” veya “Tahakküm Sistemi” olarak tanımlamıştır ve İran dış politikası özellikle 1980'lerde bu kavram üzerinde gelişmiştir. Bu konu, aşağıda detaylı olarak tartışılmaktadır.

¹⁶¹ Naser Esedi, Negar Genevati ve Emir Rezaipenah, “İmam Humeyni'nin Dış Politika Diyaloğunun İncelenmesi İçin Analitik Bir Çerçeve: İdeoloji, Strateji ve Diplomasi”, **Stratejik Politika Araştırmaları**, Cilt. 3, Sayı. 12, (Bahar 2015), ss. 17-18. [Farsça]

¹⁶² Kamran Taromi, “İmam Humeyni Görüşlerinin İran İslam Cumhuriyeti'nin Stratejik Kültürü Üzerine Etkisi”, **Siyaset**, Cilt. 46, Sayı. Sayı. 4, (Kış 2017), 39-40. [Farsça]

¹⁶³ “İmam Humeyni Düşüncesinde ‘Zalimlere Karşılık’ Göstergeleri”, *Hawzah*, 07 Ocak 2017, <https://hawzah.net/fa/Article/View/97512/>, (15 Mayıs 2019). [Farsça]

atmışlardır”.¹⁶⁴ Bu yüzden uluslararası sistem için en uygun kavram, “tahakküm” ve “zulüm” kavramıdır. Dolayısıyla uluslararası sistemde iki taraf bulunmaktadır; “zalimler grubu” ve “ezilenler”. Zalimler grubunun başında ABD gelmektedir ve ABD tahakküm sisteminin simgesidir.¹⁶⁵ Küresel zalimlerin yanı sıra, bölgesel zalimler tahakküm sisteminin başını çekmektedirler ve İsrail bunların en önemlilerinden sayılmaktadır: “Zalim Siyonist ağı, ABD ve İngiltere ajanlık örgütleri, tüm Müslüman dünyayı fitneye sokmaktadır”¹⁶⁶, “Filistin, Kudüs ve Mescid-i Aksa meselesinin unutulmasına izin vermeyin... [Çünkü zalimler] Müslüman dünyasının Filistin olayını görmezden gelmesini istiyorlar.”¹⁶⁷ Ayrıca Ayetullah Hamaney’e göre Suudi Arabistan, ABD’nin bölgesel kölesidir.¹⁶⁸ Bu doğrultuda ABD ile mücadele, sadece ABD’yle sınırlı değildir.

Dolayısıyla, Ayetullah Hamaney’e göre, bölgesel tüm dinamiklerin arkasındaki aktör ABD’dir zira ABD tüm bu fitneyi İran’a karşı kullanmaktadır. Bu anlayış o kadar önemlidir ki, bölgedeki tüm gelişmelerin arkasına ABD’yi kodlayan bir dil ve söylem algısını şekillendirmektedir. Böylesi bir dilin en bariz şekilde yansıtıldığı konuların başında Ayetullah Hamaney’in DAESH ile ilgili ifadeleri gelmektedir: “DAESH’in ne kadar kötü, acımasız ve vahşi olduğunu gördünüz mü? ABD hükümeti bundan daha kötüdür. DAESH’i yaratan ABD’nin kendisidir”¹⁶⁹ ve tam da bundan dolayı İran DAESH ve benzer gruplarla mücadele etmektedir. Ayetullah Hamaney, İran’ın Suriye savaşında hayatlarını kaybedenlerle ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bunlar inanç [iman]

¹⁶⁴ Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi (2013), Beyanat der Didar-e Esatid-e Daneşgahha [Üniversite Hocalarının Görüşündeki İfadeler], 06 Ağustos 2013, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=23451>, (15 Mayıs 2019). [Farsça]

¹⁶⁵ Mecid Ebbasi, “Yüce Liderin Söylemindeki Tahakküm Sistemi ve Uluslararası İlişkilerdeki Çelişkileri”, **Stratejik Siyaset Araştırmaları**, Cilt. 7, Sayı. 25, (Yaz 2018), ss. 14-15 [Farsça]; İbrahim Müttegi ve Arezmi Ali, “Yapısalcılık Teorisi Açısından İslam Devriminin Dördüncü On Yılındaki Dış Politika Söylemi (Anti-Hegemon Etkileşimcilik)”, **İslami Devrim Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 12, (Kış 2014), ss. 9-10. [Farsça]

¹⁶⁶ Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Filistin Halkının Haklarının Korunması Konulu Üçüncü Konferansta Yapılan Açıklama”, 14 Nisan 2006, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3335>, (17 Mayıs 2019). [Farsça]

¹⁶⁷ Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “İslam Âlimleri Açısından Dünya Ekstremist ve Takfiri Trendleri Kongresine Katılan Açıklamalar”, 25 Kasım 2014, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=28278>, (15 Mayıs 2019). [Farsça]

¹⁶⁸ Ayetullah Hamenay’in Resmi Websitesi, “Devlet Yetkilileri ve Müslüman Ülkeleri Büyükelçilerinin Toplantısında Açıklama”, 3 Nisan 2019, <https://www.leader.ir/fa/speech/22873/>, (17 Mayıs 2019). [Farsça]

¹⁶⁹ Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Ordu Hava Kuvvetleri Komutanları ve Personeliyle Görüşte Yapılan Açıklama”, 8 Şubat 2018, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=38872>, (17 Mayıs 2019). [Farsça]

sınırlarını savunmak için gidiyorlar... [Bunlar] Vilayet [ülke] sınırını savunmaya gidiyorlar, [nihayet] din ve Ehli Beyt sınırını savundular ve şehit oldular.”¹⁷⁰ Bu doğrultuda, İran dışışleri sorumlularının ifadelerine bakıldığında da aynı ifadeler görülmektedir. Bu yüzden, İran karar vericileri, uluslararası sistemi, ABD ve müttefikleriyle sürekli çatışma alanı olarak algılamaktadırlar.

Benzer bir dilin görülebileceği başka bir örnek de, Ayetullah Hamaney’in 2019’da İran İslam Devriminin 40. yıldönümü münasebetiyle yayınladığı bir bildirgede görülmektedir. İsmi “Devrim’in İkinci Adımı” olan bu bildiri, İslam Devrimi’nin ikinci 40 yılı için yasa anlamını taşımaktadır. Bu yazıda Ayetullah Hamaney, İran’ın dünyada kendine has yeni bir blok oluşturduğunu ifade ederek, düşmanları sert bir beyanla eleştirmektedir. Örneğin, İran’ın 1970’lerin sonunda iki kutuplu dünyada üçüncü bir kutup olarak meydana çıktığını şu şekilde beyan etmektedir:

“İran milletinin devrimi, o günün iki kutuplu dünyasını üç kutuplu bir dünyaya dönüştürdü ve ardından, SSCB’nin ve onun uydularının düşmesi ve ortadan kalkması ve yeni güç kutuplarının ortaya çıkmasıyla birlikte, “İslam ve kibir”in ikili çatışması, çağdaş dünyada fenomen haline gelerek dünya dikkatinin odağında olmuştur. [Bu anlamda] Bir yandan, ezilen ulusların ve dünyanın özgürlükçü akıntılarının ve bağımsızlığa meyilli bazı devletlerin umutsuz bakışlarını cezbetti. Diğer yandan baskıcı rejimlerin ve haraç isteyen kabadayılarının intikamcı ve kötü niyetli dikkatlerini çekti. Böylece, dünyanın gidişatı değişti ve devrimin depremi rahat yatakta uyuyan Firavunları uyandırdı. Düşmanlıklar şiddetle başladı. Eğer bu milletin inancının ve motivasyonunun gücü ve büyük İmam’ımızın gökten gelen ve onaylanmış liderliği olmasaydı, tüm bu düşmanlık, zulüm, komplo ve kötülüğe dayanmak mümkün olmazdı”.¹⁷¹

¹⁷⁰ Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Harem Savunucuları Şehitleri Ailelerinin Ziyaretlerinde İfadelerinden Seçmeler”, 13 Mart 2019, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=41853>, (5 Mayıs 2019)

¹⁷¹ Seyyid Ali Hamaney, “İran Milletine ‘Devrimin İkinci Adımı’ Bildirisi”, 11 Şubat 2019, http://cdn0.khamenei.ir/ndata/news/41673/971122_%d8%a8%db%8c%d8%a7%d9%86%db%8c%d9%87%20%da%af%d8%a7%d9%85%20%d8%af%d9%88%d9%85%20%d8%a7%d9%86%d9%82%d9%84%d8%a7%d8%a8.pdf?nf, (17 Ağustos 2019). [Farsça]

Böyle bir bakıştan elde edilen anlam şudur ki, İran'ın üst düzey yetkilileri, maddi güç olarak olmasa da manevi olarak İran'ın küresel bir güç olduğu kanaatindedirler. İran makamlarının dünya görüşüne göre, İran İslam Devrimi, uluslararası sistemde bir çatlak oluşturmuş ve hatta onun bir bloğu olan SSCB'nin çöküşünde etkin bir rol oynamıştır. Dolayısıyla liderlere göre İran İslam Devriminin söylemi, küresel çapta muhatap bulmaktadır. Nitekim bu görüşe göre, İran küresel bir güçtür ve adaleti dünyaya yaymakla sorumludur. Örneğin İran'ın eski lideri Ayetullah Humeyni, 1989 yılında SSCB lideri Mihail Gorbaçov'a bir mektup göndererek, Gorbaçov'u ve SSCB halkını İslam'a davet etmiştir. Bu mektupta Ayetullah Humeyni “açıkça ilan ediyorum, İslam dünyasının en büyük ve en güçlü üssü olarak İran İslam Cumhuriyeti, ülkenizin dini boşluğunu kolayca doldurabilir”¹⁷² ifadesini kullanarak, İran'ı SSCB'ye denk bir güç olarak tanımlamıştır. Bu söylem daha önce tartışıldığı gibi, derin bir felsefi altyapıya sahiptir. Ayetullah Hamaney'in düşünce sistemi de aynı hattı izlemektedir. Dolayısıyla İran sadece ABD ile mücadele etmemekte, onun oluşturduğu büyük bir şeytan koalisyonuyla mücadele yürütmektedir.¹⁷³

Buna ek olarak 2003'te Ayetullah Hamaney, “İran İslam Cumhuriyeti'nin 2025 Ufkundaki Perspektif Belgesi”ni yayımlamıştır. Bu belgenin başlangıcında İran'ın, 2025'te bölgesel ve küresel bir aktör olması gerektiğinin altı çizilmiştir.

“İran, bölgesel düzeyde birinci, ekonomik, bilimsel ve teknolojik statüde, İslami ve devrimci bir kimliğe, İslam dünyasında bir ilham kaynağına ve uluslararası ilişkilerde yapıcı ve etkili bir ilişkiye sahip gelişmiş bir ülkedir”.¹⁷⁴

Ayetullah Hamaney, İkinci Adım Bildirgesi'nde İran'ın bu amaca ulaştığı kanaatindedir. Bu doğrultuda İran, kendi başının çaresine yetiştirilmekte, sosyalleşmede ve kendi yöntemiyle medeniyet üretiminde ikinci aşamaya geçmektedir. Dolayısıyla İran, Amerikan egemenliğine ve Siyonizm'e direniş modeline dayanan İslami Uyanış hareketini etkilemiştir. Bunun yanı sıra İran, Batı Asya'da (Ortadoğu) ABD politikalarının başarısızlığına ve bölgedeki müttefiklerinin yenilgisine neden

¹⁷² Feridun Kasimi, **İran İslam Cumhuriyeti: Bazergan'dan Ruhani'ye**, Tahran: Payan, 2016, s. 185.

¹⁷³ Hamaney, *İran Milletine 'Devrimin İkinci Adımı' Bildirisi*, s. 7.

¹⁷⁴ Ayetullah Seyid Ali Hamaney'in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “İran İslam Cumhuriyeti'nin 2025 Ufkundaki Perspektif Belgesi”, 4 Kasım 2003, <http://farsi.khamenei.ir/special?id=4133>, (20 Ağustos 2019). [Farsça]

olmuştur. Bu bildirgede, İran'ın Batı Asya'daki güçlü siyasi varlığını güçlendirmesine değinilmiştir. Bu bağlamda, İran gücünün dünya çapındaki geniş yansımalarına ve ayrıca İran'ın bir dünya çapında medeniyet üretici aktör olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu doğrultuda İran'ın Batılı güçlerden uzak durmasının altı çizilmiştir. Zira Ayetullah Hamaney'e göre, Batılı aktörler ve özellikle ABD ile müzakere veya ilişkiye girmek, maddi ve manevi açıdan zarardan başka getirisi olmayan bir durumdur.¹⁷⁵

2.1.2. Stratejik Kültür: İran Dış ve Güvenlik Siyasetinin Tarihsel Bağlamı

İran dış ve güvenlik siyasetindeki ana etkenler, aslında İran stratejik kültürüyle iç içedir. Bu bağlamda İran dış politikasını anlamak için, İran stratejik kültürünü anlamakta fayda vardır. Bu konuya odaklanan Willis Stanley, İran'ın tarihi, coğrafyası, Şiiliği ve petrolünün, İran stratejik kültüründe çok önemli faktörler olduğuna inanmaktadır. Geçmişte İran tarihine damga vuran olayların başında Moğol hâkimiyeti, Osmanlı ve Özbeklerle sürekli savaş ve rekabet, modern çağda Rusya ve İngiltere'nin İran'a olan jeopolitik ilgisi ve en son ABD'nin İran'da artan rolü ve İslam Devrimi gelmektedir. Tüm bunlarla birlikte, İran güvenlik ve dış politikasına yön veren en yeni olgu, İran'ın Irak tarafından saldırıya uğraması, İran stratejik kültürünün omurgasını oluşturmaktadır.

Benzer bakışı, İranlı bir akademisyen olan Mahmud Esgeri de sergilemektedir. Esgeri'ye göre uluslararası sistem, coğrafi konum ve tarihi geçmiş, İran stratejik kültürünün genel bileşenleridir. Ayrıca, İslam ve Şiilik, petrol gelirleri ve İran-Irak savaşı, İran stratejik kültürünün özel faktörlerinden sayılmaktadır. Bu doğrultuda “ilham vericilik, tek taraflı bağımlılıktan uzak durmak, yabancılara güvenmemek, savaştan kaçınmak, kendi kendine yetme, savaş olursa şehadete isteklilik, tehdit algısı, savaşırken halkı seferber etme ve caydırıcılık”, İran stratejik kültürünün makro düzeyidir. Orta düzeyde teknolojiyi elde etme, kaynakların tam olarak kullanımı ve milli kimliğin güçlendirilmesi, bu kültürün güçlenmesini ve oturmasını sağlamıştır. Mikro düzeyde ise Ordu ve siyasetin ayrımı, bilgi güvenliği ve savaş durumlarında

¹⁷⁵ Seyyid Ali Hameny, “İran Milletine ‘Devrimin İkinci Adımı’ Bildirisi”.

¹⁷⁶ Willis Stanley, “The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran”, **Defense Threat Reduction Agency**, United States Government, (October 2006), 17-25.

farklı açıklamalardan kaçınma gibi parametreler bulunmaktadır.¹⁷⁷ Bu etkenler biraz abartılı olsa da, genel hatlarıyla İran stratejik kültür ve siyasetini özetlemektedir.

2.1.2.1. Şiilik: İran'ın İç ve Dış Politikasının İdeolojik Altyapısı

Şiilik, İran tarihinin geçen beş yüz yılına damga vuran, dini, siyasi ve sosyo-kültürel bir unsur olmuştur. Özellikle 1905'te başlayan İran Meşrutiyet Devriminden bu yana bu unsur her ne kadar bastırılmaya çalışılsa da, kendi etkinliğini koruyarak İran stratejik kültürünün özünde yer almıştır. Muhafazakâr kesimin İran'ın iki Başbakanını öldürmesi, Şiiliğin İran kültüründeki önemini vurgulamaya yeterli bir nedendir. 1922'de kurulan ve Şiiliği yayma görevi üstlenen "Kum İlim Havzası", 20. yüzyılda İran Şiiliğini kurumsallaştıran önemli bir aktör olmuştur. Bu kurumun faaliyetleri, liberal Pehlevi yönetimiyle sürekli çelişerek, modern İran tarihinde ilginç olaylara imza atmıştır. İki Başbakanın Batı yanlısı politikalarından dolayı, 1951 ve 1965'de dindar ve muhafazakâr Şiiler tarafından öldürülmesinde en önemli faktör, Şii öğretilerin kullanılması olmuştur. Dolayısıyla, o dönemde ABD'ye yakın herkes, İslam düşmanı olarak lanse edilerek öldürülebilirdi.

Örneğin İslam Devrimi'nden önce bile Muhammed Rıza Şah kendisini Şiiliğin bir temsilcisi olarak tanımlamıştır. Yazdığı *Tarih'e Cevap* kitabında "Babamın istifasından sonra Anayasaya yemin ettiğimde ve 12 İmam Şii mezhebini koruma görevini üstlendiğimde, din âlimleri oybirliğiyle benim padişah ve dinin koruyucusu olduğuma karar verdiler"¹⁷⁸ ifadesiyle kendisini meşrulaştırmaya çalışmıştır. Şah, bazı Şii din âlimlerinin güçlü desteğini, özellikle 1953 darbesinden sonra kazanmıştı.¹⁷⁹ Kendi kitabında Şiiliği koruyacağını sürekli vurgulayarak, İranlıların tarih boyunca bu mezhebi koruduğunu söylemektedir. Örneğin Sasani İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra İranlıların, Sünni İslam'ı reddedip Şiiliği seçtiklerini iddia etmektedir.¹⁸⁰

Bu durumun yanı sıra, 1953'te Şah'ın Irak ziyaretinde, Şii din adamları ve kutsal mekânlarını ziyaret etmesi bile, onun söylem ve eylemlerinde Şiiliğin öne çıktığını

¹⁷⁷ Mahmud Esgeri, "İran'ın Stratejik Kültürü, Faktörleri ve Özellikleri", **Savunma Stratejisi**, Cilt. 16, Sayı. 61, (2018), ss. 123-24. [Farsça]

¹⁷⁸ Muhammed Rıza Pehlevi, **Tarih'e Cevap**, Hüseyin Ebuyturabyan (Çev.), 3. Baskı, New York: Roh, 1993, 323. [Farsça]

¹⁷⁹ Theda Skocpol, "Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution", **Theory and Society**, Vol. 11, No. 3, (May 1982), pp. 273-274.

¹⁸⁰ Pehlevi, s. 45.

göstermektedir.¹⁸¹ Şah'ın birçok eylemine bakıldığında, Şiiliği öne çıkarttığı görülmektedir. Babası Rıza Şah'ın cenazesini İran'a getirerek Şiiler için en kutsal şehirlerden sayılan Meşhet veya Kum'da toprağa verilmesini istemesi bile, bu meselenin kanıtıdır.¹⁸² Şah'ın niyeti kendi siyasi meşruiyetinin tabanını çeşitlendirmek ve güçlendirmektir. Bu konuda Şiiliğini kanıtlamak amacıyla, babasının Hz. Ali'yi sevdiğini, bu nedenle tüm erkek çocuklarının adında Rıza ismini bir şekilde yerleştirdiğini referans olarak göstermektedir.¹⁸³

Dolayısıyla Şah, Şiilik söylemini bir dış politika aracı olarak kullanmıştır. Bu faktör her ne kadar İslam Devrimi sonrası kadar olmasa da İran'ın Arap dünyasına yönelik politikası açısından önem arz etmektedir. İran, Arap ülkeleriyle ilişkilerinde, özellikle geniş Şii nüfusu olan ülkelerde Şii kimliğini kendi konumunu pekiştirmek için etkili bir şekilde vurgulayıp kullanmıştır. Bu, İran'ın Lübnan'daki ve Irak'taki Şiilere yaklaşımında belirgin hale gelmiştir. İran'ın hedefi, Cemal Abul Nasır'ın Arap milliyetçiliğine dayalı politikalarını engellemektir. İran'ın Güvenlik ve İstihbarat Teşkilatı (SAVAK- ساواک), Nasır'ın Lübnan'daki etkisini önlemek amacıyla, yılda 330.000 dolar Lübnan Şiilerine destek sağlamıştır. İran, daha sonra Lübnan'da öne çıkan Şii lideri olan Ayetullah Musa Sadr ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Fakat bir süre sonra bu ilişkiler bozulmaya gitti.¹⁸⁴ İran ayrıca, Arap Milliyetçiliğini ve Irak'ta radikalizmin yükselişini önlemek için, Irak'ın Şii liderleriyle de ilişkilerini güçlendirdi. Şah'ın Irak Şii liderleriyle ilişkilerinin güçlendirmesinin diğer bir önemli nedeni, İranlı Şii liderlerin nüfuzunu baltalamaktır. Şah, Irak Şiilerinin, Nasır'ın Arap milliyetçiliğini protesto etmek için isyan edeceğini bile iddia etmişti. Dolayısıyla, dini ve kültürel

¹⁸¹ Şah 1953 yılında Musaddık'a karşı yapılan darbeden önce İran'dan çıkmış ve Irak'a gitmişti. Bu gidiş birçokları tarafından Şah'ın kaçıışı olarak anımsatılmaktadır. Bağdat'taki dini merasimlerin ardından Roma'ya giden Şah, darbenin başarılı bir şekilde yapılması ve Musaddık'ın devrilmesinin ardından İran'a döndü. Ayrıntılar için bkz: Abbas Milani, **The Shah**, New York: Palgrave Macmillan, 2011, p. 188. Bu ziyaretlerin detayı Şah'ın özel pilotunun hatırasına da yansımıştır. Bkz: "Neden Muhammed Rıza Şah Özel Uçağının Irak'ta Satılmasını Emretti?", *Handeniha Gazetesi*, 26 Ağustos 1953, (Entekhab aracılığıyla) <https://www.entekhab.ir/fa/news/499305/>, (30 Ağustos 2019). [Farsça]

¹⁸² Ali Massoud Ansari, "Shah Mohammad Reza Pahlavi & the Myth of Imperial Authority", (Unpublished Ph. D. Thesis), University of London, School of Oriental & African Studies (SOAS), 1998), p. 146.

¹⁸³ Pehlevi, s. 79.

¹⁸⁴ Raz Zimmt, "Iranian Nationalism, Islamic Unity and Shi'ism in Iran's Regional Policy: from the Pahlavis to the Islamic Republic", **Constructing Nationalism in Iran From the Qajars to the Islamic Republic** (130-141), Meir Litvak (Ed.), New York: Routledge, 2017, pp. 135-136; Sanam Wakil, "Understanding Tehran's Long Game in the Levant", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 15, No. 60, (December 2018), p. 108; Arash Reisinezhad, **the Shah of Iran, the Iraqi Kurds, and the Lebanese Shia**, Gewerbestrasse: Palgrave Macmillan, 2019, pp. 134-139.

kimliğin unsurları, Şah'ın özellikle Müslüman ülkelerle olan ilişkilerini şekillendirmede açıkça ortadaydı.¹⁸⁵

Devrim sonrası dönemde Şiilik daha güçlü bir konsept halinde Anayasaya girmiştir. Kurucular heyeti bu kavramı Anayasa'ya yerleştirirken, söz konusu kavram ile İran'ın bugünkü dış politika davranışlarına da yön vermişlerdir. Zira Anayasa'ya bakıldığında Şiiliğin stratejik önemi dikkat çekmektedir. 1979 sonrası yazılan anayasanın 12. maddesine göre, "İran'ın resmi dini İslam ve mezhebi Şii'dir ve bu mesele sonsuza kadar değişmez".¹⁸⁶ Dolayısıyla İran stratejik kültürü Şii değerlerinin üzerinde kurulmuştur. Şii değerlerine bakıldığında, İran'ın bölgesel politikada aktif oluşunun nedenleri ve kaynakları da ortaya çıkmaktadır. Bazen İran politikası rasyonallikten uzak görünmekte, fakat Şii inancına bakıldığında bu anlaşılmaktadır. Şii "dini doktrin", Şiilerin acı çekmesini, sadakatini ve şahadetini teşvik etmektedir. İranlı yetkililer İran'ın bu imajını sunarak İranlıların şahadete istekli olduklarını ispat etmeye çalışmaktadır. Bu şekilde yetkililer, İran toplumunun her an bedel ödemeye hazır olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu politika, bilinçli bir şekilde İran'ın, düşmanları için tehlikeli bir aktör olarak görünmesini sağlamaktadır. Eisenstadt'e göre bu yaklaşımın amacı, sadece dini hâkimiyetin idealize edilmiş halini göstermek değildir. Aynı zamanda İran siyasal elitine destek kazandırmaktır ve bu çerçevede, düşmanlar korkutularak ülkenin caydırıcı duruşu güçlendirilmektedir.¹⁸⁷ Dolayısıyla Şiilik mikro düzeyde iç politikada ilham kaynağı olarak işlev yapmaktadır ki, bu da İran siyasal sisteminin daha derinleşmesine neden olmuştur. Ayrıca İran bu değerleri makro düzeyde dış politika aracı olarak, yumuşak ve sert güce dönüştürerek rakip ve düşmanlarına tehlikeli bir imaj sunmaya çalışmaktadır. Bu anlayış İran stratejik kültürünün omurgasını oluşturmaktadır.

Bu istisnai siyasi yapı, İran'ın dış politika, güvenlik, düşman ve müttefiklerine bakış şeklini de biçimlendirmiştir. Şiiliğin tarihi gidişatı, İran İslam Cumhuriyeti'nin oluşumunda etkin bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır. ABD'nin Şah'a desteği ve Şah'ın iç politikada diktatör bir sistemle yönetim biçimi ve Şii din adamlarına baskısı,

¹⁸⁵ Zimmt, p. 136.

¹⁸⁶ "İran Anayasası", *Koruyucular Konseyi Web Sitesi*, 01 Mart 2011, <https://www.shora-gc.ir/fa/news/1884/>, (29 Mart 2019). [Farsça]

¹⁸⁷ Michael Eisenstadt, "the Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran; Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change", **MES Monographs**, No. 7, (November 2015), p. 4.

halkın seferber olmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Irak'ın İran'a saldırısı, Kerbela olayıyla bağdaştırılmış ve 1980'lerde İran, halkı iyi şekilde seferber etmişti. Bu savaşta İran, Saddam Hüseyin'i zamanın Yezid'i olarak tanımlayarak, savaşı İslam ile Küfrün savaşı olarak görmüştür. Dolayısıyla halk tarafından geniş bir şekilde kabul görülen bu anlamlandırmalar, İran'ın Irak'la olan savaşında direnmesini kolaylaştırmıştı.

2.1.2.2. Yabancı Güçlerin Müdahalesi

Daha önce değinildiği gibi, İran'ın coğrafi konumu yabancı güçlerin her zaman dikkatini çekmiş ve bu da İran'ın diğer devletlere olan güvensizliğini körüklemiştir.¹⁸⁸ Dolayısıyla İran kendi bölgesinde “stratejik yalnızlığa” mahkûm olmuş bir konuma sürüklenmiştir.¹⁸⁹ Yabancı korkusu, aslında bugünkü İran'ın okul kitaplarında bile göze çarpmaktadır. Örneğin Birinci ve İkinci Dünya Savaşında, İran'ın tarafsızlığı ve buna rağmen dış müdahaleye maruz kalarak işgale uğraması üzerinde sıklıkla durulmaktadır. Yine, özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu kitaplarda ele alınma ve tanımlanma şekli, bu ülkeleri İran kamuoyunda şeytanlaştırmaya yöneliktir. Örneğin ortaokul 9. sınıf tarih ders kitabında, adı geçen üç ülkenin kendi aralarındaki oyunları çerçevesinde, İran topraklarını savaş ve hile ile gasp ettiği belirtilmektedir.¹⁹⁰ Bu güvensizliğin izi İran Anayasasının 3. maddesinin 5. fıkrasında “sömürgecinin tamamen reddedilmesi ve yabancı nüfuzunun önlenmesi” şeklinde de yansımaktadır. Ayrıca Anayasanın 153. maddesi “ülkenin doğal ve ekonomik kaynaklarını, kültürünü, ordusunu ve diğer kaynaklarını yabancıların hâkimiyetine sunan herhangi bir sözleşme yasaktır”¹⁹¹ şeklinde yabancılara tereddütlü bir yaklaşım sergilemektedir.¹⁹²

İskender saldırısı, Arap hâkimiyeti, Türklerin hâkimiyeti, Moğol hâkimiyeti, Osmanlı-Safevi savaşları, Rusya ve İngiltere müdahalesi gibi tarihi olaylar, İran'ın bugünkü dış

¹⁸⁸ Eisenstadt, 2015, p: 10.

¹⁸⁹ Kasım Turabi ve Alirza Rızai, “İran İslam Cumhuriyeti'nin Stratejik Kültürü: Gereken Arka Planlar, Temel Göstergeler”, **Stratejik Çalışmalar**, Cilt. 4, Sayı. 4, (Kış 2011), s. 148. [Farsça]

¹⁹⁰ 1814'te Gülistan Anlaşmasıyla İran, Kuzey Kafkasları Rusya'ya teslim etmiştir. Yine 1829'da Türkmençay Anlaşmasıyla, tüm güney Kafkaslar Rusya tarafından işgal edilmiştir. Ayrıca, İngiltere'nin müdahalesi ve Paris Anlaşması sonucunda, 1857'de İran, İngiltere'nin zorla işgal ettiği Afganistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Yine 1881'de Kacar yönetiminin bölgeyi yönetemediği gerekçe gösterilerek, Rusya Ahal Anlaşmasıyla Orta Asya'yı ele geçirmiştir. Bkz: **Tarih, Ortaokul 3. Sınıf Ders Kitabı**, Kerec: Şirket-e Çap ve Neşr-e Ketabha-ye Dersi, 2013, ss. 35-46. [Farsça]

¹⁹¹ Koruyucular Konseyi Web Sitesi, *İran Anayasası Giriş Kısmı*, (26 Ağustos 2019).

¹⁹² 19. yüzyılda ve özellikle 20. yüzyılın başlarında merkezi yönetim zayıflayarak, İngiltere ve Rusya'ya sürekli olarak ekonomik imtiyazlar vermiştir.

politika söylemlerinde sıkça kullanılmaktadır.* Bu nedenle, İran'ın stratejik ve jeopolitik konumu, İran'ın sosyal ve siyasi hayatında, yabancı karşıtı kültürün oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu unsur daha sonra İran'ın stratejik kültüründe daha belirginleşmiş¹⁹³ ve devletin resmî ideolojisi haline gelmiştir. Dolayısıyla Batı karşıtlığı, Amerika korkusu ve yabancı düşmanlığı, İran İslam Cumhuriyeti'nin söylemlerinde sıkça kullanılmaktadır. Örneğin İran dini lideri bu konuda İslam Devriminin, yabancılar tarafından İran'da kurulan bir kraliyete son verdiğinin altını çizmektedir.¹⁹⁴

Yabancı güçler korkusu sadece Batılıları kapsamamaktadır. Aynı şekilde komşu ülkeleri de içermektedir. Örneğin Safevi devletinin kuruluşu ve Şiiliğin resmileşmesi, İran'da farklı söylemin gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde olup bitenlerin bugün nasıl algılandığı, İran stratejik kültürünün anlaşılmasında önemli bir katkı sunmaktadır. Doğu'da Özbek İmparatorluğu ve batıda Osmanlı İmparatorluğu, Safevi ve Şii kimliğinin oluşumunda inkâr edilemez roller oynamıştır. İki Sünni devletin ortasında sıkışan Safeviler, kendilerini korumak için o dönemdeki Batılı güçlerle müttefiklik arayışında bulunmuşlardır.

2.1.2.3. Düşman Söyleminin Anlamı

Düşman söylemi, 1979'dan bu yana çok sık kullanılsa da aslında 1925'ten bu yana sürekli üzerinde durulan ana söylemsel çerçevedir. Muhammed Rıza Şah, düşmanlarını “Ehrimen” (şeytan) olarak adlandırarak kendisini İzed'lerin (Tanrı) yeryüzündeki simgesi ve Ehrimenlerle sürekli savaşta olan bir şahıs olarak tanımlamaktadır.¹⁹⁵ Düşmanın Farsça karşılığı olan “Bigâne” kavramı, aslında tarihi süreçte İran'da hâkimiyet kuran yabancılara işaret etmektedir. Bu kavramın taşıdığı anlama göre, İranlı olamayan herkes düşman olabilir ve eski edebiyatta da bunun izine rastlanmaktadır. Dolayısıyla, bu kavram çerçevesinde düşmanlarla çevrili bir coğrafyada yaşayan İran,

* Örneğin İran Dışişleri Bakanı Cevad Zerif, 09 Mayıs 2019'da attığı bir Tweet'te, Trump'ı İskender ve Cengiz'in yaptığı hatayı yapmaması konusunda uyarmaktadır. Zerif'in kastettiği şey, Trump'ı İran'ın tehlikeli bir ülke olduğuna ikna etmektir. Bkz: <https://twitter.com/JZarif/status/1130419673756049410>.

¹⁹³ Turabi ve Rızai, “İran İslam Cumhuriyeti'nin Stratejik Kültürü: Gereken Arka Planlar, Temel Göstergeler”, s. 149. [Farsça]

¹⁹⁴ Hamaney, *İran Milletine 'Devrimin İkinci Adımı' Bildirisi*, s. 4.

¹⁹⁵ Eski Pehlevi dilinde Ehrimen, Şeytan veya en kötülüğü yapan varlık anlamına gelmektedir. Ayrıca İzed, Tanrı anlamındadır. Dolayısıyla Muhammed Rıza Şah kendisinin Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanmaktaydı. Örneğin 1962'de bir konuşmasında bunu açıkça dile getirmektedir. Bkz: “İran Kırsal Kooperatifleri Birinci Kongresinde Muhammed Rıza Şah Pahlavi Hazretlerinin 4 Mayıs 1962'deki Açıklaması”, <https://bit.ly/34ad8IL>, (20 Eylül 2019). [Farsça]

sürekli olarak onların tuzağına düşmüştür. 20. yüzyılda yaşanan olaylar ve İran'ın SSCB ve İngiltere tarafından iki kez işgale uğraması, onları da bu alana dâhil etmiştir. Fakat 1979 İslam Devrimiyle birlikte bu anlam değişime uğramış, bölgesel (farklı zamanlarda Irak, İsrail ve Suudi Arabistan gibi) ve küresel aktörleri ifade etmiştir.

Devrim sonrası İran stratejik kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelen düşman kavramı, mikro, orta ve makro düzeyde anlamlar barındırmaktadır. Mikro düzeydeki düşman, İranlı muhalifleri kastetmektedir. İran dini lideri Ayetullah Hamaney, mikro düzeydeki düşmanı şöyle tanımlamaktadır: “Bağımsız bir dini sistemin yönetimine karşı olan herkes düşmandır”.¹⁹⁶ Orta düzeydeki düşman veya düşmanlardan maksat ise, İran'ın bölgesel rakipleridir. Özellikle Suudi Arabistan, uyduları ve Suudilere yakın gruplar, bu kategorinin merkezinde yer almaktadırlar. Ayetullah Hamaney'in tanımlamasında Suudi Arabistan, bölgenin “en kötü, en tiran, en diktatör, en acımasız, en yozlaşmış ve en bağımlı ülkesidir”.¹⁹⁷ Makro düzeydeki düşman, ABD, eski SSCB¹⁹⁸ ve İsrail'dir. Dolayısıyla orta ve makro düzeydeki düşmanlar, İran güvenliğini her zaman tehdit altında tutmaktadırlar. Bu nedenle, düşman kavramı bir söylem olarak her zaman medya aracılığıyla toplumda canlı tutulmaktadır. Bu çerçevede ABD, İran eski lideri Ayetullah Humeyni tarafından Büyük Şeytan olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama ve ondan türetilen sloganlar bugün hala kullanılmakta olup, halkın seferberlik aracılığını yapmaktadır. Bugünkü lider, düşmanlarla karşılaşmayı şu şekilde özetlemektedir: “Bir söz ve fikir sahibi olan ve hareket eden millet, hiçbir zaman düşmanların düşmanlıklarından kaçamaz”.¹⁹⁹

2.1.2.4. Bir Psikolojik Etken Olarak İran-Irak Savaşı ve Stratejik Yalnızlık

İran-Irak Savaşı hem İran halkının hem de siyasetçilerinin psikolojisini derinden etkilemiştir. Stephen Walt'un söylediği gibi, büyük ve küçük güçlerin dış politikasını etkileyen göreceli güç, coğrafya, rejim tipi, liderlerin özellikleri ve ideolojileri gibi faktörlerin yanı sıra, onların yaptığı “büyük savaş” dış ve güvenlik politikalarını da

¹⁹⁶ “Kum'daki Büyük Kalabalık İle Görüşünde İslam Devrimi Yüce Lideri'nin Söyleşi”, *Yüce Liderin İletişim Bürosu*, 08 Ocak 2001, <https://www.leader.ir/fa/speech/2057>, (09 Mayıs 2019). [Farsça]

¹⁹⁷ “Devrim Liderinin Hz. Rıza'nın Hacılarıyla Görüşü ve Konuşması”, *Ayetullah Seyid Ali Hamaney'in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi*, 21 Mart 2019, <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=42052>, (10 Mayıs 2019). [Farsça]

¹⁹⁸ SSCB sonrası dönemde, Rusya bu kategoriden çıkmıştır.

¹⁹⁹ “Yüksek Liderin Fikir Sistemindeki Düşman Kavramı”, *Basirat*, 17 Kasım 2014, <https://basirat.ir/fa/news/270796>, (10 Nisan 2019). [Farsça]

etkilemektedir. Walt, savaşların, en rasyonel liderleri bile etkileyen, bir milletin ortak anı ve tecrübeleri olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla milletler, büyük savaşlarından yıllar sonra bile, ülkelerinin askeri ve dış politikalarını planlarken yaşadıkları tecrübeyi göz önüne almaktadır. Özellikle son savaş deneyimi, milli kimliğin oluşturulmasını sağlar ve milli güvenlik, güçlü bir devlet oluşturma hedefine ulaşılmasında öne çıkar. Bu bağlamda, devletlerin büyük savaşlarla ilgili anlatıları, gelecek yıllarda siyasi söylemleri şekillendirerek ona yön verir. Dolayısıyla önemli bir savaş, sonraki davranışların birçoğuna ilham verir ve unutulmaz bir olaya dönüşür.²⁰⁰

Irak ile yaşanan savaştan kaynaklanan psikolojik travma, İran makamları nezdinde, İran'ın sanal sınırlara ihtiyacı olduğu düşüncesini geliştirmiştir. Bu düşünceye göre, İran'ın sınırları İran topraklarından öteye taşınmalıdır. Bu sınır o kadar genişletilmelidir ki, gelecekte düşmanların İran'a saldırmaya karar vermeleri durumunda, birkaç bin kilometre ötede savaşılmalıdır.²⁰¹

2.1.2.5. Şehadet

İran stratejik kültürünün en önemli bileşenlerinden birisi, Şii kültürünün ve özellikle de Aşura olayından²⁰² esinlenen direniş ve şehadet kavramlarına dair düşüncesidir.²⁰³ Şehadet konsepti, İran tarihi ve coğrafyasının iç içe geçen unsurları birleştirmesiyle güçlü bir anlam taşımıştır. Bu kavramın etkisi o kadar güçlü olmuştur ki, İran Komünist Partisi olan Tudeh, Hz. Ali'yi kitle halkların şehidi olarak tanımlamayarak Şii değerlerin, Komünistlerin antiemperyalizm sloganlarıyla aynı hatta olduğunu iddia etmiştir.²⁰⁴ Bu kavramın önemi İran-Irak savaşında öne çıkmış ve hükümet daha da geniş bir anlam yükleyerek halkın savaşa akın akın gitmesine neden olmuştur. Dolayısıyla İran İslam Devrimi'nin ahlaki ve manevi değerlerine dayanan bu direniş kültürü, cihat ve şehitlik çabaları, yabancı aktörlerin yıkıcı kültürel etkilerine karşı da

²⁰⁰ Stephen M. Walt, "Great Powers Are Defined by Their Great Wars", **Foreign Policy**, 21 September 2017, <https://foreignpolicy.com/2017/09/21/great-powers-are-defined-by-their-great-wars/>, (20 August 2019).

²⁰¹ İmad Abşinas, "İran Diğer Ülkelerde Ne Kadar Harcıyor?", *Sputnik İran*, 25 Kasım 2016, <https://ir.sputniknews.com/opinion/201611252017402/>, (10 Ağustos 2019). [Farsça]

²⁰² Hicri takvime göre Muharrem Ayı'nın 10. gününde, Şii'lerin üçüncü İmam'ı Hz. Hüseyin ve 72 arkadaşı, Emevi ordusu tarafından bugünkü Irak'ta olan Kerbela'da öldürülmüştür. Bu olayın, Şiiğin kültürel ve mezhebi bir hareketten siyasi bir harekete dönüşmesinde eşsiz bir önemi vardır. Tarih boyunca Hz. Hüseyin'in intikamı için çok sayıda isyan çıkmıştır. Safevilerden önce en önemli Şii devletini kuran Büveyhiler, bu olayı şiir ve mersiye şeklinde yaşatmaya çalışmışlar. Son olarak Safevi Devleti Şii değerleri üzerinde 1501'de kurulmuştur.

²⁰³ Turabi ve Rızai, 2011, s. 151.

²⁰⁴ Ansari, *Shah Mohammad Reza Pahlavi & the Myth of Imperial Authority*, p. 162.

bir yalıtma mekanizmasıdır. Aynı zamanda, şehadet anlayışı İran'ın bölgesel nüfuzunun bir aracı olarak, düşmanlarıyla yüzleşmesine yönelik güçlü bir düşünce sistemidir.²⁰⁵ Bu anlayış “biz” ve “öteki” arasında bir ayırım yapılmasını sağlamıştır. Aslında bu ayırıcı anlayışta “biz” Müslüman ülkelerini kapsamaktadır ve “öteki” Batı dünyasını temsil etmektedir.²⁰⁶

2.1.2.6. Direniş Eksenini ve Stratejik Derinlik

Direniş doktrini, taraftarlarını düşman tehditleri karşısında sıkı durmaya teşvik etmektedir. Bu anlayış sıfır toplamı bir mücadele çerçevesidir ki, uzlaşmaktan ziyade yüzleşmeyi önerir. Çünkü uzlaşma, Müslümanları sömürmeleri için İslam düşmanlarına rıza göstermek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla uzlaşma zayıflık işaretidir, bu yüzden herhangi bir taviz verilmemelidir. Direniş düşüncesinde, zafer maliyetli olabilir, fakat düşman psikolojik savaş yoluyla moralsizleştirilmelidir.²⁰⁷ Bu taktiklerle İran, direniş gücünü artırmaya çalışmaktadır. Fakat direniş eksenini çok boyutlu ve bütün İran müttefiklerini kapsar. Örneğin İran dini lideri, direniş eksenini ile İran'ın stratejik derinliği yakaladığı kanaatinde:

“Kapasitelerimiz ve yeteneklerimiz sadece (İran) içinde olan şeyler değil. Yurtdışında da önemli kapasitelerimiz ve destekleyicilerimiz var. Bölgede ve ülkede stratejik derinliğimiz var. Bazıları İslam, bazıları dil, bazıları Şii mezhebi nedeniyle; bunlar ülkenin stratejik derinliği. Bunlar bizim yeteneklerimiz, hepimiz bunları kullanmak zorundayız. Sadece bölgede değil, Latin Amerika'da bile stratejik derinliğe sahibiz, Asya'nın önemli bölgelerinde stratejik derinliğe sahibiz. Fırsatlarımız var, onları kullanmak zorundayız. Bu araçlar ülkeyi güçlü yapacaktır”.²⁰⁸

Bu açıklamaya dikkatle bakıldığında aslında İran'ın kimliğini ve dış politikasının kaynaklarını sadece İslam'a bağlamadığı açıktır. Dolayısıyla İran makamları, İran kimliğinin karmaşıklığını benimseyerek bu kimliğin faydalarına işaret etmektedir.

²⁰⁵ Eisenstadt, 2015, p: 22.

²⁰⁶ İbrahim Müttegi, “İslam Cumhuriyeti ve Dış Politika Söylemlerinin Analizi”, **Zemane**, Vol. 53-54, (2007). [Farsça]

²⁰⁷ Eisenstadt, p. 22.

²⁰⁸ “Uzmanlar Meclisi Toplantısında Açıklamalar”, Ayetullah Seyid Ali Hamaney'in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, 03 Haziran 2014, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=27356>, (15 Eylül 2019). [Farsça]

Sonuç olarak İran lideri bu açıklamayla, İran devleti kimliğinin İslami kimlikten daha fazla olduğuna inanmaktadır.²⁰⁹

2.1.2.7. Ümmül-Kura Doktrini

Ümmül-kura doktrini (دکترین ام القرى) Arapça terim olarak köylerin merkezi anlamını taşımaktadır. Bu doktrin, 1984 yılında İran'ın eski dışişleri bakan yardımcısı Muhammed Cevad Laricani tarafından ilan edilmiştir. Laricani'ye göre İran dış politikası iki rol üstlenmelidir. Bunlardan birincisi İran'la sınırlı olan ulusal sorumluluklardır. Diğeri ise uluslararası hukuka uygun şekilde İslam'ı İran sınırları ötesine yaymaktır. Bu teoriye göre, İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle İran, şüphesiz İslam dünyasının merkezi konumuna dönüşmüştür. Dolayısıyla Laricani'ye göre İslam dünyasında tek İslami sistem olan İran İslam Cumhuriyeti, otomatik olarak İran halkının ve İslam ümmetinin lideri olmuştur.

Ümmül-Kura doktrini aslında, İran'ın jeopolitik vizyonunu çizmektedir. Bu teori realizm ile idealizm arasında bir anlayışı sergilemektedir. Bu İran türü jeopolitik anlayışta, İran coğrafyası aslında Endonezya'dan Fas'a kadar Müslüman ülkelerin merkezindedir. Ayrıca İran tüm mazlum halkların umut beklediği bir ülkedir. Dolayısıyla bu teoriyle de Batı karşıtlığı hala devam etmektedir. Fakat bu denli geniş bir coğrafyanın lider konumuna gelmek için önceden merkezin her türlü güçlenmesi gerekmektedir. Bu teori özellikle 1989-2005 yılları arasında Muhammed Hatemi Hükümeti tarafından geniş çaplı olarak uygulamaya koyulmuş ve İran, hem Suudi Arabistan gibi Müslüman ülkelerle hem de Batıyla ilişkilerini genişletmiştir. Bu doktrin bugüne kadar İran dış politika söylemlerinin merkezi konumundadır.

2.1.2.8. Küresel Kibir (İstikbar) ile Sonsuz Savaş

Küresel Kibir kavramı, İran İslam Devrimi kurucusu Ayetullah Humeyni tarafından, ABD ve Batılı güçlerin Müslüman dünyasındaki hakimiyet ve nüfuzunu sonlandırmak amacıyla sık sık kullanılan bir konsept olarak görülmektedir. Ayetullah Humeyni bu kavramı ilk defa 1944'te kullanarak İran halkını Batılı güçlere karşı isyan etmeye davet etti. 1964'te İl ve İlçe Toplulukları yasasına itiraz ederek, İran'dan sürgüne gönderilen Ayetullah Humeyni, İslam Devriminin ardından ABD ve Batılı güçlere karşı sert bir

²⁰⁹ Shahram Akbarzadeh and James Barry, "State Identity in Iranian Foreign Policy", **British Journal of Middle Eastern Studies**, Vol. 43, No. 4, (March 2016), pp. 2-3.

tavır sergilemiştir.²¹⁰ Bu doktrin çerçevesinde İran, “Zalimlerle” sonsuz bir savaş içerisinde. Aynı zamanda İran, “Mazlum” milletleri, din veya ırkına bakmaksızın özgürlük mücadelelerinde desteklemelidir. Buna ek olarak İran, Müslüman toplumları Batılılar karşısında desteklemekle yükümlüdür. Yine bu ilkeye göre İran, Müslüman olmayan ülkelerde yaşayan Müslüman azınlıkların mücadelelerini de kapsamaktadır.²¹¹

Bu mücadele Anayasanın giriş kısmına yansiyarak, İslam Devriminin gerçekleşmesi, ezilenler için bir müjde anlamını taşımıştır. Anayasa, İran hükümetlerini Devrim’i yaymakla görevlendirmiştir:

“İran Devriminin İslami kimliğinden dolayı, ki ezilenlerin zulmüne karşı zalimlerin bir zaferiydi, Anayasa bu devrimin yurt içinde ve dışında sürdürülmesini sağlar. Özellikle [Anayasa] birleşik bir evrensel ümmet oluşumunu sağlamak amacıyla, diğer İslami ve halk hareketleriyle uluslararası ilişkilerin genişletilmesini ve dünyadaki yoksul ve ezilen milletlerin kurtuluş mücadelesinin devamını sağlar”.²¹²

Benzer bir şekilde, Anayasanın 3. maddesinin 16. fıkkında, İran Devleti dış politikasını İslami standartlara göre ayarlamakla, tüm Müslümanlara kardeşçe bağlanmakla ve dünya ezilenlerine şartsız destekle yükümlüdür.²¹³ Ayrıca Anayasa’nın 152. maddesi “İran İslam Cumhuriyeti’nin dış politikası, her türlü tahakküm ve hegemonyayı reddetmeye, ülkenin tüm boyutlarda egemenliğine ve toprak bütünlüğünü korumaya, bütün Müslümanların haklarını savunmaya ve egemen güçler karşısında bağlantısızlığa ve hasım olmayan devletlerle barışçıl etkileşimlere dayanıyor.” şeklindedir. Aynı şekilde 154. maddede de benzer bir ifade kullanılmış ve buna göre İran, “ezilenlerin hakkını zalimlerden almakla” yükümlüdür ve bu sonsuza dek devam edecektir.²¹⁴

²¹⁰ Kudretullah İffeti, “İmam Humeyni’nin Bakış Açısıyla Kibir”, İmam Humeyni’nin Eserlerini Düzenleme ve Yayma Kurumu, 23 Eylül 2018, <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n144800/>, (25 Haziran 2019). [Farsça]

²¹¹ Murtaza Darabinia, Rahmatollah Marzband and Hossein Foroughiniya, “Imam Khomeini’s Foreign Policy: Conceptual Framework, Perspectives and Challenges”, **Journal of International Relations and Foreign Policy**, Vol. 5, No. 2, (December 2017), pp. 35-36.

²¹² İran Anayasası Giriş Kısmı, (26 Ağustos 2019).

²¹³ İran Anayasası Giriş Kısmı, (26 Ağustos 2019).

²¹⁴ İran Anayasası Giriş Kısmı, (26 Ağustos 2019).

2.1.2.9. Asimetrik Savaş

1980’lerde Irak’ın saldırısıyla klasik savaşı tam gücüyle yürüten İran, silah temin etme konusunda çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. Dolayısıyla güç kapasitelerinin yıpranmasıyla, İran asimetrik savaş taktiğini uygulamaya başlamıştır. Lübnan’da Hizbullah’ın kurulma nedenleri de tam burada anlaşılmaktadır. Bu noktada İran, asimetrik savaş taktiğini geliştirerek, savaştaki silah ve teknoloji eksikliğini telafi etmeye çalışmıştır.²¹⁵ İran-Irak savaşına bakıldığında, özellikle deniz çatışmalarında İran, asimetrik yöntemlerden yararlanarak, Irak²¹⁶ ve savaşın son aşamasında ABD* ile savaşma kabiliyeti göstermiştir. Örneğin deniz savaşları için asimetrik taktiklerle kullanılan deniz araçları İran’ın bölgedeki deniz gücünü arttırmıştır.²¹⁷ Bu şekilde düşman zayıflıklarından yararlanmaya yönelik asimetrik doktrini kullanan İran, düşman için savaş maliyetini artırmayı ve düşmanlarının savaşa istekliliklerini azaltmaya çalışmış ve bu vesile ile savunmaya ve caydırıcılığa dayalı bir askeri strateji geliştirmiştir.²¹⁸ Hatta bu yönde yapılan bazı haberlere göre İran, dünyada var olan en hızlı küçük askeri botu da üretmiştir.²¹⁹ Bu askeri botların hedefi büyük donanmalara yaklaşarak onları bir anda yoğun top atışına tutmaktır.

Nitekim İran, ABD ve diğer düşmanlarının askerlerini savaş bölgelerinde yıpratmak için asimetrik savaş yöntemini kullanmaya karar vermiştir. Ayrıca ve özellikle bu amaca ulaşmak için, diğer ülkelerde oluşturduğu vekillerini kullanmaktadır. Bölgeyi ABD için istikrarsızlaştırmak, İran stratejisinin en temelinde yatmaktadır. Bu doğrultuda

²¹⁵ “Asimetrik Savaş, İran’ın ABD Askeri Yeteneğini Baltalama Amaçlı Stratejisi”, *Javan Online*, 03 Nisan 2011, <https://www.javanonline.ir/fa/news/444344>, (15 Nisan 2019). [Farsça]

²¹⁶ Eisenstadt, pp. 8-9.

* İran-Irak Savaşı sırasında 1987’de Tanker Savaşları başladı ve ABD, Irak’ı aktif şekilde destekledi. Tanker savaşının tırmanışıyla, ABD destekli bir gemi İran tarafından döşenen deniz mayınına düştü. Ardından ABD, İran petrol istasyonlarını ve gemilerini bombaladı. Buna cevap olarak İran, ABD ve Irak’a yakın ticari gemileri batırmaya devam etti. Bkz: David B. Crist, “Gulf of Conflict: A History of U.S.-Iranian Confrontation at Sea, Policy Focus”, *The Washington Institute for Near East Policy*, Vol. 95, (2009), pp. 5-10.

²¹⁷ Fariborz Haghsheenas, “Iran’s Asymmetric Naval Warfare”, *The Washington Institute for Near East Policy*, 87, (September 2008), pp. 12-14.

²¹⁸ Office of Naval Intelligence, “Iran’s Naval Forces: A Tale of Two Navies”, *Defense Office of Prepublication and Security Review*, (February 2017), p. 21.

²¹⁹ Office of Naval Intelligence, p. 29; Ayrıca Telegraph’da yazılan bir raporda bu konuda çok detaylı bir analiz bulunmaktadır: Jon Stock, “Little Boat, Big Danger: How A British-Made Speedboat Has Become A Weapon in Iran’s Standoff with the US”, *The Telegraph*, 20 August 2012, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/9486815/Little-boat-big-danger-how-a-British-made-speedboat-has-become-a-weapon-in-Irans-standoff-with-the-US.html>, (05 September 2019).

düşmanın İran çevresi denizlerdeki sert gücünü engellemek için, hızlı hareket eden zırhlı gemiler gibi düşük maliyetli donanmayı geliştirmiştir.²²⁰

Son bir değerlendirme yapmak gerekirse, İran stratejik kültürünün oluşumuna neden olan faktörler, uluslararası sistem, coğrafi konum ve geçmişe dayalı birikimlerdir. Özel faktörler olarak petrol gelirleri, İran-Irak savaşı ve Şiilik önde gelmektedir. Ayrıca İran stratejik kültürünün özellikleri makro, orta ve mikro düzeye bölündüğünde konsept daha netleşmiştir. Dolayısıyla, makro düzeydeki İran stratejik kültürünün özellikleri, ilham vericilik, gerektiğinde yumuşama, yabancılara güvenmemek, kendi kendine yetmek, şehadet anlayışı, tehdit algısıyla siyaset yapmak, halkın tahammül düzeyini artırmak, sürekli düşman söylemini güçlendirmek ve caydırıcılık şeklinde dizilmektedir. Orta düzey özellikler, yüksek teknolojiye erişim sağlamak, kaynakları en iyi şekilde kullanmak ve milli kimliği güçlendirmek olarak öne çıkmaktadır.²²¹ Mikro düzey stratejik kültürün özelliği de, silahlı kuvvetlerin iç ve dış politikada aktif şekilde rol almalarıdır.

2.1.2.10. Kültürel NATO (Yumuşak Savaş) Kavramlaştırması

Kültürel NATO, Ayetullah Hamaney tarafından ilk defa 2006'da NATO'nun askeri hedeflerin yanı sıra diğer amaçları da güttüğüne dair ortaya atılan bir kavramdır. Ayetullah Hamaney, NATO'nun sırf bir askeri örgütten 1991'de askeri-kültürel bir yapıya dönüşmesini tehlikeli ve irticai bir adım olarak değerlendirmektedir. Bu konseptte göre, NATO hedef toplumu veya ülkeyi kültürel bombardımanlarıyla değiştirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla NATO, o toplumun değerlerini, normlarını, inançlarını, simgelerini ve diğer kültürel değer taşıyan sosyal hayatın boyutlarını değiştirmeyi hedeflemiştir. Bu değerlerin değişimi o toplumda hâkim rejimin içten değişimini de sağlamaktadır. Kültürel NATO'nun asıl amacı insani toplulukları ezip Batı değerlerini hâkim etmektir.²²² Böylelikle NATO, kültür mühendisliğiyle, bir kültürel saldırı gerçekleştirmektedir. Kültürel Saldırı aynı zamanda “Yumuşak Savaş” olarak tesmiye edilerek İran'ın Batı ya da şer eksenine sürekli bir mücadelesini kavramlaştırmaktadır. “Kültürel saldırı var olan bir gerçektir. Milletimizin zihnini ve davranışlarını -genç, ergen ve hatta çocuk- etkilemek istiyorlar. İnternet oyunları

²²⁰ “Asimetrik Savaş, İran'ın ABD Askeri Gücünü Zayıflatma Stratejisi”, *Javan Online*, 03 Nisan 2011, <https://www.javanonline.ir/fa/news/444344/>, (15 Nisan 2019). [Farsça]

²²¹ Esgeri, s. 116.

²²² Hamit Habibi, “Kültürel NATO”, *Din ve Siyaset*, Cilt. 11-12, (Bahar ve Yaz 2007), p. 194. [Farsça]

bundan sayılır.”²²³ Ayetullah Hamaney, internet oyunlarının yanı sıra, yabancı dilleri, özellikle İngilizce’yi de bir tehdit olarak saymaktadır. Zira Batılı kültür, bu dil aracılığıyla yayılmaktadır.

2.1.2.11. Yeni Bir İslami Uygarlığa Doğru

Daha önce tartışıldığı gibi, İran makamları, İran’ı dünyada farklı ve oyunbozan bir aktör olarak görmektedirler. Bu doğrultuda İran karar vericileri İran’a has bir medeniyet ocağı oluşturma çabasındadırlar. Ayetullah Hamaney’e göre İran, İslam Devrimi’nden sonra bilimsel, sosyal, siyasal, uluslararası, ekonomik ve sivil alanlarda inanılmaz bir derecede gelişmiştir. Bunu daha geliştirmek için İran çeşitli planlamalar gerçekleştirmiştir. Bu planlamalar 2011’de “İslam- İran İlerleme Modeli” (الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت) senedinin yayınlanmasıyla daha da netleşmiştir.* Bu belge 2065’e kadar İran’ın perspektifini ve dünyadaki konumunu tanımlamaktadır. Bu senet, İran İslam Cumhuriyeti’nin 2025 Ufkundaki Perspektif Belgesi’nden daha geniş ve kapsamlıdır. Ayrıca 2025 belgesi kısa ve sınırlı bir zaman biçimini içermekte; fakat yeni belge uzun bir zaman yelpazesini kapsamaktadır. Bu doğrultuda hükümet yetkilileri yeni bir İslam-İran uygarlığının altyapılarını oluşturmakla mükelleftirler. Ülkenin tüm programları ve perspektifleri bu belgeye göre ayarlanmalı ve dolayısıyla İran’ın dış ve güvenlik politikası da bu çizelgede planlanarak uygulanmalıdır.

Stratejik söylem	Strateji	Olay/ Müttefikler
Şiilik	İran’ın iç ve dış politikasının ideolojik çevresi	İran-Irak Savaşı (1980-88)
Yabancı Güçlerin Müdahalesi	Direnış	Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, İran-Irak Savaşı
Kendi kendine yeterli olmak	Askeri ve stratejik sanayide yeterli kapasite oluşturma	Füze, yeni nesil savaş teçhizatı
Düşman	Batı, İsrail, Suudi Arabistan ve müttefikleri ile çeşitli alanlarda mücadele	İran-Irak Savaşı, ABD’nin İran’ı çevreleme politikası, Suriye Savaşı

²²³ “Kültür Devrimi Yüksek Konseyi Üyeleriyle Yapılan Görüşteki Açıklamalar”, Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, 10 Aralık 2013, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24721>, (12 Ağustos 2019). [Farsça]

* Aynı yılda, aynı isimde bir merkez açılmıştır. Detaylı bilgiler merkezin sitesinde bulunmaktadır. <http://m.olgou.ir/newsletter/>.

Stratejik Yalnızlık	Müttefik arayışı, Devrim İhracı	İran-İrak Savaşı
Şahadet	Değer üretimi, seferberlik için bir mekanizma	İran-İrak Savaşı, Suriye Savaşı
Direnış eksenini ve stratejik derinlik	Devlet-dış aktörler oluşturmak, Vekâlet savaşı	Hizbullah-İsrail savaşı, Suriye Savaşı
Ümmül-Kura Doktrini	Gerektiğı zaman yumuşama, müzakere	İran-İrak Savaşı
Küresel kibir (istikbar) ile sonsuz savaş	İslami Direniş Hareketlere destek	Hizbullah, Hamas, Husiler
Asimetrik Savaşı	Ağır maliyetli strateji yerine düşük maliyetli etkin muharebe	ABD'nin Irak işgali, Suriye savaşı
Kültürel NATO	Batının kültürel nüfuzunu yumuşak savaşla önlemek	Medya savaşı, 2011'de İslam-İran İlerleme Modeli
Yeni Bir İslami Uygarlık	Fen bilimleri, sosyal bilimler, sanat ve edebiyatta ilerleme	İslam-İran İlerleme Modeli, İran İslam Cumhuriyeti'nin 2025 Ufkundaki Perspektif Belgesi, Devrim'in İkinci Adım Bildirisi

Tablo 1. İran'ın Stratejik Kültürü

2.1.3. Devlet-Toplum İlişkisi

Ekonomik konumundan dolayı, İran bir rantiyer devlettir. Rantiyer devlet ekonomisinde, devletin gelirleri vergi ve diğer üretim ve ekonomik etkileşimden ziyade, doğal kaynakların geniş miktarda satılmasıyla elde edilir. Rantiyer devletlerde, devlet ve toplum ilişkisi diğer ekonomilerden farklıdır.²²⁴ Devletin bütçesine bakıldığında, İran devletinin ekonomik alanlarda halktan bağımsız olduğu görülmektedir. Resmi bütçenin

²²⁴ Rantiyer Devlet Teorisi 1970'lerde ortaya çıkmış ve petrol zengini devletlerde toplum ile devlet ilişkisini incelemektedir. Bkz: Gwenn Okruhlik, "Rentier Wealth, Unruly Law, and the Rise of Opposition: The Political Economy of Oil States, **Comparative Politics**, Vol. 31, No. 3 (April 1999), pp. 295-299; Meliha Benli Altunışık, "Rentier State Theory and the Arab Uprisings: An Appraisal", **Uluslararası İlişkiler**, Vol. 11, No. 42, (Summer 2014), pp. 76-80.

yüzde 70'i petrole bağımlı ve sadece yüzde 30'u gelirlerden elde edilmektedir.²²⁵ Bu ekonomik imkân, devlete tek başına kendi kendine yetecek kapasite sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum, dış politika meselelerinde devletin halkın hassasiyetini göz önünde bulundurma ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. Bu bağımsızlık, İran siyasetinin geçen 100 yılda en belirgin faktörlerindendir. Fakat İran İslam Devriminden sonra, yeni hükümet petrol gelirlerini adil bir şekilde halka dağıtmaya çalışmıştır ki, İran-Irak savaşı ve savaştan gelen ziyanlar bu hedefin gerçekleşmesini zorlaştırmıştır. Bu nedenle petrol gelirleri daha ziyade halkın birinci derece ihtiyaçları için harcanmıştır.

Rantiyer devlet anlayışında, devletler iç ekonomide tekel role sahiptirler ve tam da bu yüzden kendi toplumlarıyla tam bir şekilde bütünleşmemişlerdir. Hatta bazılarına göre rantiyer devletler, yönettikleri toplumlardan izole edilmiştir. Fakat İran'a bakıldığında zaman, devlet ve toplum az da olsa bir etkileşim içerisindedir. Rantiyer devletlerde olduğu gibi, İran'da İslami Devrim'den sonra bile devlet patronluk konumunu korumaktadır ve halkın rolü müşteriliktir.²²⁶ Böyle bir yönetim sisteminde, dış politika devlete ait bir görevdir ve halkın rolü devlet politikalarının arkasından gitmekten fazla bir şey değildir. Bunun en önemli nedeni devletin ekonomik ve mali açıdan halktan bağımsız olmasıdır.

İran eski Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'a göre, "İran devleti, amaçlarını ve faaliyetlerini belirleyen mükemmel bir devlettir. Dolayısıyla maslahatçı ve çıkarıcı bir devlet değildir".²²⁷ Bu güçlü yaklaşımın nedeni petrol gelirleridir. Zira bu gelirlerin eşsiz bir şekilde artması, devlet ve hükümet gelirlerini artırmış ve Ahmedinejad'ın bu anlayışı aslında toplum-devlet ilişkisinin ne şekilde olduğunu göstermektedir.

Devrim sonrası İran dış politikasındaki davranışları motive eden ekonomik etkenler, 2000'lerden 2010'lara geçildiğinde zayıflamaya başlamıştır. Ahmedinejad'ın Afrika'ya ziyaretleri bu konuyu açık bir şekilde göstermektedir. Ahmedinejad, Cumhurbaşkanlığı sırasında Afrika ülkelerini 20 kez ziyaret etmiş ve burada geniş bir şekilde harcamalar

²²⁵ Mashreghnes, "Çend Dersed Budje-ye Keşver be Neft Vabesteh Est" [Ülke Bütçesinin Yüzde Kaçı Petrole Bağlı?], 21 Eylül 2016, <https://www.mashreghnews.ir/news/633594/>, (20 Mayıs 2019). [Farsça]

²²⁶ Hootan Shambayati, "The Rentier State, Interest Groups, and the Paradox of Autonomy: State and Business in Turkey and Iran", **Comparative Politics**, Vol. 26, No. 3, (1994), pp. 602-604; Rolf Schwarz, "The Political Economy of State-Formation in the Arab Middle East: Rentier States, Economic Reform, and Democratization", **Review of International Political Economy**, Vol. 15, No. 4, (October 2008), pp. 602-604; Altunışık, pp. 77-78.

²²⁷ Gulameli Zevarzadeh ve Diğerleri, "İran'da Rantiyer Hükümetlerin Dış Politikalarında Büyük Yönelimler", **Çağdaş Siyasal Araştırmalar**, Cilt. 7, Sayı. 1, (Bahar 2016), s. 61. [Farsça]

yapılmıştır. Örneğin Komor Adalarında “evlilik yaşındaki yetim kızlara ev inşası”²²⁸ veya 2014’te “Cibuti Parlamentosun binası inşası” İran tarafından hediye olarak yapılmıştır.²²⁹ İran-Suudi Arabistan krizinde Cibuti’nin Suudilerin yanında yer alması, halk nezdinde geniş çaplı itirazlara sebep olmuştu. Dolayısıyla, devlet-toplum ilişkisi açısından, İran siyasetçilerinin güçlü bir kamuoyu tarafından yargılanması olası değildir. Bu durum devletin elini daha da güçlendirerek hızlı dış politika ve güvenlik önlemleri alma konusunda yardımcı olmaktadır.

Geçen yüzyıla bakıldığında, aslında İran kamuoyu rolünün, dış politikada güçlü olmadığı görülmektedir. Suriye ve Irak ve benzer krizlerde de kamuoyunun etkisi güçlü olmamıştır. Fakat örneğin Moinabadi’ye göre, İran, dış politikadaki başarılarını iç politikada da kullanmaktadır.²³⁰ Ranckeş ise kamuoyu rolünü daha çok destekleyici unsur olarak tanımlayarak bunun bağımsız bir faktör olmadığı düşüncesindedir.²³¹ Fatiminejad ise kamuoyunun kısmen de olsa İran’ın Suriye ve Irak politikasında rolünün olduğunu söyleyerek, dış politika ile kamuoyu arasında tam bir kopuşun olmadığını aktarmaktadır.²³²

2.1.4. Yerel Kurumlar

İran kurumları genel olarak kültürel, sosyal, ekonomik ve askeri kurumlar olarak gruplara ayrılır. Muhafazakâr kurumlar daha güçlü bir konuma sahiptirler. Bu doğrultuda İran’ın dış politika faaliyetlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen çok sayıda kurum bulunmaktadır. Kurumların faaliyetleri, ticaret, sanayi üretimi, dini ve politik alanları kapsamaktadır. Ayrıca, sosyal hizmetler ve sanat alanlarında da faaliyet yürütmektedirler. Bu vakıflar güçlü finansal kaynaklara sahip olduğundan dış politikada da etkili olmaktadır. Buchta’nın iddiasına göre, genel olarak İran bütçesinin yüzde 58’i bu kurumlara tahsis edilmektedir.²³³ Bu kurumların ekonomik kapasitesinin, İran

²²⁸ “Yardım Komitesi’nin Komor’da Yoksullara Desteğinden Rapor”, *Shafaf News*, 14 Nisan 2010, www.shafaf.ir/fa/news/18226/, (20 Nisan 2019). [Farsça]

²²⁹ “Iran Inaugurates New Building of Djibouti Parliament”, *Mehr News*, 23 November 2014, <https://en.mehrnews.com/news/104747/Iran-inaugurates-new-building-of-Djibouti-Parliament>, (20 May 2019).

²³⁰ Hüseyin Moinabadi, Kişisel Görüşme, İnternet Üzerinden (01 Ekim 2019).

²³¹ Muhammed Cevad Renckeş, Kişisel Görüşme, Meşhed Firdevsi Üniversitesi (02 Ekim 2019).

²³² Seyid Ahmet Fatiminejad, Kişisel Görüşme, Meşhed Firdevsi Üniversitesi (02 Ekim 2019).

²³³ Wilfried Buchta, **Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic**, Washington: A Joint Publication of the Washington Institute for Near East Policy and the Konrad Adenauer Stiftung, 2000, 73.

ekonomisinin yaklaşık yüzde 30 ila 40'ı olduğu tahmin edilmektedir.²³⁴ Hasan Ruhani hükümeti, 2019 yılı için hazırladığı bütçe teklifinde kurumların bütçesini azaltmıştır.²³⁵

Yukarıda da söylendiği gibi, İran'daki vakıflar ve kurumların güçlü varlığı meselesi, devletin gündelik işlevini etkilemektedir. Hatta bu durum devlet içinde devlet olarak bile adlandırılabilir. Ruhani bu durumu şu şekilde beyan etmektedir: “Bütçenin 17. cetvelinde, sadece bizden para alan uzun bir liste vardı. Yılın başında öderdik, eğer bir gün geç kalırsa da, hükümet neden bize para vermedi ve neden geç kaldı diye protesto ederlerdi. Sonra bu parayı nereye harcadıklarını sorduğumuzda, sizi ilgilendirmez diye cevap verirlerdi. Bize para ver, hoşça kal, istediğimiz yerde harcarız”.²³⁶ Bu açıklama, İran'da yürütme organının zayıf konumda olduğunu göstermektedir.

Vakıfların dış politikada aktif rol oynadıkları söylenmektedir. Dışişleri Bakanlığı'nın yanı sıra, çeşitli kurumlar, İran dış politikasının planlanmasından uygulamasına kadar aktif role sahiptir. Bu karmaşık durum bugünkü lider Ayetullah Hamaney'i bile rahatsız etmektedir: “Reform mücadele ile olamaz, örgüt oluşturmak ve hükümete paralel olarak çalışmak da başarılı olmayacaktır. Tecrübe, işlerin yetkililer tarafından yasal kanallarda yapılması gerektiğini kanıtlamıştır.”²³⁷ İran'da kurumların çokluğu, hükümet ile kurumlar arasında bir görev karışıklığına neden olmuştur.

İran dış politikasına yön veren önemli bir kurum, İslam Kültürü ve İletişim Örgütü'dür. Özellikle kültür alanında faaliyet gösteren bu kurum yurtdışında yaklaşık 12 kuruluş ve örgütün birleşmesiyle 1996'da faaliyete başlamıştır.²³⁸ İslam Kültürü ve İletişim Örgütü'nün yanı sıra “İslam'ı Yayma Örgütü”, Cuma namazlarındaki tribünler, dini STK'lar, camiler ve benzeri kurumlar, her biri belirli bir mekanizmaya ve etkiye

²³⁴ William Bullock Jenkins, “Bonyads as Agents and Vehicles of the Islamic Republic's Soft Power”, **Iran in the World: President Rouhani's Foreign Policy**, Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit (Ed.), New York: Palgrave Macmillan, 2016, pp.157-158.

²³⁵ “2019 Bütçesinde Bazı Kültürel Kurumların Bütçesinde Azalma”. *Donya-e Eqtasad*, 01 Ocak 2019, <https://bit.ly/3amPjDJ>, (18 Haziran 2019). [Farsça]

²³⁶ İran Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi, “Vatandaşlık Haklarının Uygulanması Ulusal Zirvesi'nde Cumhurbaşkanı'nın Açıklaması”, 19 Aralık 2017, <http://www.president.ir/fa/102082>, (20 Nisan 2019). [Farsça]

²³⁷ “Verimliliğe Karşı Paralel Çalışma”, *IRNA*, 10 Eylül 2018, <https://www.irna.ir/news/83028469/>, (5 Mayıs 2019). [Farsça]

²³⁸ İnanetullah Yezdani ve Mehbube Ferheng, “Dünya Barışı Sağlamada Kültür Örgütlerinin Rolü: İslam Kültürü ve İletişim Örgütü Üzerine Bir Vaka Çalışması”, **Motaleat-e Revabet-e Ferhengi-ye Beynelmemel**, Cilt. 1, Sayı. 2, (Kış 2016), s. 141. [Farsça]

sahiptir.²³⁹ Bu kurum, İran dış politikasında etkisi olan kurumların en bariz örneğidir. Bu bağlamda, İran iç politikasındaki kurumlar ve kurumların birbirleriyle iletişimi, İran'ın dış politikasını dolaylı bir biçimde etkilemektedir. Genel anlamda bu kurumlar koordineli bir şekilde çalışmakta ve birbirlerini tamamlamaktadırlar.

Bu kurumları birbirine bağlayan ve İran'ın stratejik politikalarını doğrudan doğruya yürüten kurum, İran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi'dir. İran Anayasası'nın 176. maddesine göre bu kurum, devletin tüm politikalarını koordine eden aktördür ve toplantılarını Cumhurbaşkanı başkanlığında yapmaktadır. Konsey kararları liderin onayıyla yürürlüğe girmektedir.

2.1.5. 2000'li Yıllarda Uluslararası Sistem ve İran'ın Konumu

Bilindiği üzere uluslararası sistem 1990'larda iki kutupluluktan tek kutupluluğa yön değiştirmiştir. Bu hiyerarşik düzen 2000'li yıllarda kendisini daha belirgin hale getirmiştir. ABD'nin Afganistan ve Irak müdahalesi tek kutuplu sistemin simgesi olarak tarihe geçmiş ve dolayısıyla bu operasyon, tek kutuplu uluslararası sistemin bir kırılma noktası olmuştur. Zira ABD'nin nispi başarısızlığı ve uluslararası siyasette yaşanan gelişmeler sonucunda, uluslararası siyaset yapısı derin bir şekilde etkilenmiştir. Müdahalelerin başarısızlığı, yeni bir dönemin doğacağını da göstermekteydi. ABD'nin tek başına bu sistemi yönetme kapasitesini her gün kaybetmesi, yeni güçlerin ortaya çıkmasını ve uluslararası sistem doğasının daha hibritleşmesini sağlamıştır.

Birinci Körfez Savaşına karşın, ABD'nin Afganistan müdahalesi, uluslararası barış ve güvenliğe karşı harekete geçme yetkisi veren BMGK kararının himayesinde gerçekleştirilmemiştir. Fakat ABD, terörü kınayan önemli BMGK kararları dizisinin çıkmasında başarılı olmuştur. Dolayısıyla ABD, uluslararası hukuku kendi eylemlerini meşrulaştırma aracı olarak kullanmış ve kendisini meşru müdafaa hakkı açısından haklı çıkarmıştır. 11 Eylül saldırısının Batı Avrupa yerine ABD'ye olmasına rağmen NATO, Washington Antlaşması'nın 5. maddesini ilk defa uygulamaya koymuştur. Nihayet ABD, kendi koalisyonunu oluşturarak, BM kapsamında çok taraflı mekanizmanın dışında hareket etmeyi tercih etmiştir. Yine ABD, Irak'ta Saddam Hüseyin'i devirmek için önleyici savaş ilkesini alet ederek müdahale etmiş ve dolayısıyla ABD'nin rejim

²³⁹ Taceddin Salehiyan ve Rıza Simber, "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Sosyal Kaynakları", *Motaleat-e Rahbordi-ye Siyasetgozari-ye Umumi*, Cilt. 8, Sayı. 26, (Bahar 2018), s. 177. [Farsça]

değişikliği politikası, 11 Eylül ve Afganistan krizleri sonrası üçüncü büyük bir uluslararası krize neden olmuştur. ABD önderliğindeki bu müdahale, hızlı bir şekilde askeri hedeflerine ulaşmada başarılı olmuştur. ABD, Afganistan'a müdahalesinin tersine, bu savaş için BMGK'dan onay almaya çalışsa da, konseyin daimi üyelerinin vetosu ile engellenmiştir. Özellikle Batı cephesinden olan Fransa'nın karşı tutumu, ABD'nin uluslararası sistemi tek başına yönetemeyeceğini göstermiştir.²⁴⁰

Tek kutuplu sistemi pekiştirmek için ABD, NATO'yu kendi amaçları doğrultusunda kullanmıştır. Özellikle 2003'ten itibaren BMGK kararıyla NATO, Afganistan'da göreve başlamıştır. Bu kararlar birlikte, ABD kısa bir dönem olsa da, BM açısından meşruiyet kazanabilmiş ve dolayısıyla, NATO'yu Afganistan'da kullanmıştır.²⁴¹ Bu durum ABD'nin diğer ülkelerin (NATO üyeleri) gücünü kendi lehine kullanmasını sağlamış ve böyle bir ortamda da Afganistan'ın komşusu olan İran, derinden kaygılanmıştır. Bu doğrultuda, İran tüm çabalarını ABD'nin Afganistan'dan çekilmesine sarf etmiştir. 2003'te ABD'nin Irak'a saldırısı nedeniyle İran açısından tam bir çevrelenmişlik hissi oluşmuştur. Kuzey, batı, doğu ve güney sınırlarında ABD'nin askeri varlığı ve aktif savaş operasyonları, İran için bir beka meselesine dönüşmüştür.

11 Eylül terör saldırılarının etkisi veya baskısıyla, ABD'nin Rusya ve Çin ile ilişkisi iyileşmiş ve her iki ülke, ABD'nin fiilen Anti Balistik Füze Antlaşması'ndan (AMB) çekilmesine ses çıkarmamıştır. NATO ve Avustralya, kolektif savunma haklarını ilk kez kullanmaya karar vermişlerdir. Ayrıca Hindistan, Pakistan ve Orta Asya'daki bazı aktörler ABD'yi desteklemişlerdir. Japonya ise güvenlik tanımını değiştirerek, yeni milli çıkarlarını bölge dışı coğrafyalarda görmeye başlamıştır.²⁴² ABD'nin Irak savaşına dair yükselen sesler, aslında yenedünya düzeninin doğmadan, güçlü muhalefetlerle karşı karşıya olduğunu ispat etmiştir. Bölge düzeyinde Türkiye ve İran'ın karşı tutumları da, ABD'nin bölgesel güçler tarafından da istenmeyen bir aktör olduğunu ortaya çıkarmıştır. Türkiye'de TBMM'nin, ABD'nin Türkiye topraklarını Irak operasyonu çerçevesinde kullanmasına izin vermemesi, hem ABD'ye sert bir çıkış olmuştur hem de

²⁴⁰ Ewan Harrison, **The Post-Cold War International System; Strategies, Institutions and Reflexivity**, London, Routledge, 2004, p. 138.

²⁴¹ "Helping Secure Afghanistan's Future", **Briefing**, NATO, 2008, https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/TEST-PDF/2008_11_687B00694B0B4918A2143DBD2EB990F5_afghanistan2008-e.pdf, (15 Aralık 2018), p. 1.

²⁴² Kuniharu Kakihara, "The Post-9/11 Paradigm Shift and Its Effects on East Asia", **IIPS Policy Paper 292E**, Institute for International Policy Studies, 2003, p. 6.

Türkiye'nin artık ABD'nin yakın müttefiki olmadığını ve bölgede yükselmeye meyilli olduğunu göstermiştir.

2000'li yılların ikinci yarısında tek kutuplu sistem bir darbeye daha uğramıştır. Bu doğrultuda 2008 dünya ekonomik krizi, sistemik değişimi net bir şekilde ortaya çıkarmıştır.²⁴³ Bu krizin yanı sıra Rusya'nın yeniden sisteme entegre olması, Çin'in yükselişi, Brezilya, Arjantin ve Türkiye gibi orta düzey güçlerin ortaya çıkışı, uluslararası sistemi bölgeler çaplı merkezler haline getirmiş ve bu da yerel aktörlerin daha aktifleşmesini sağlamıştır. 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a saldırarak ve Güney Osetya ayrılıkçılarını destekleyerek bölgeyi Gürcistan'dan koparması ve Batı'nın buna ses çıkaramaması, yine tek kutuplu sistemin çöküş aşamasında olduğunu kanıtlamıştır. Sistemik belirsizlikle birlikte, dünya düzeni artık bir geçiş aşamasına girmiştir. Fakat bu düzen hala tam bir şekilde çökmemiş ve yeni sistem de doğmamıştır.

Bölgesel çapta genel olarak, Irak savaşı Ortadoğu'da güç dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Saddam Hüseyin yönetiminin kalkması, Irak Şiiilerinin ülke siyasetinde rol almalarına neden olmuş ve bunun sonucunda İran, ülke içindeki güç boşluğunu kullanarak Irak siyasetinde hâkim konuma gelmiştir. İran'ın Irak ve Afganistan sahasında üstünlük kazanması, bölgesel güç dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Bu durum, Türkiye ve Suudi Arabistan'ı endişelendirerek her iki ülkenin daha aktifleşmesine neden olmuştur. Fakat 2010'da Ortadoğu ülkelerinde başlayan krizler, bölgesel sistemin çöküşünü ve sistemin yeniden yapılanma çabalarını göstermektedir. Bu doğrultuda Türkiye, Suudi Arabistan ve İran'ın yanı sıra, BAE ve Katar gibi küçük aktörler de sahada faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu ülkelerin bölgesel çatışmalarda sahaya inişleri, bir nevi donmuş krizlerin aktifleşmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla İran da bu çatışmalara aktif şekilde girerek bölgesel statükonun korunmasını ve güç dengesinin değiştirilmemesini istemiş ve bu yönde çaba harcamıştır.

Neoklasik realizme göre, uluslararası sistem aktörleri sınırlasa da onların davranışlarını belirleyememektedir.²⁴⁴ Bu doğrultuda, 2000'li yıllarda İran, BMGK çerçevesinde uluslararası sistemin baskılarına maruz kalmış, fakat bu baskılar özellikle Ahmedinejad

²⁴³ Nuno P. Monteiro, "Unrest Assured: Why Unipolarity is Not Peaceful", **International Security**, Vol. 36, No. 3, (Winter 2011), p. 11; Murat Yeşiltaş ve Ferhat Pirinççi, **Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye'nin Büyük Stratejisi Murat Yeşiltaş Ferhat Pirinççi**, İstanbul: SETA, 2020, s. 29.

²⁴⁴ Ripsman, Taliaferro and Lobell, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, p. 12.

Hükümeti'nin davranış biçimini yönlendirememiş ve tersine, baskılar arttıkça İran'ın saldırgan adımları artmıştır. Örneğin Haziran 2004'te İran, İngiltere Deniz Kuvvetlerine ait sekiz askeri yakalayarak göz altına almıştır. Aynı siyasetin devamında, 2007'de BMGK'nın İran'a yönelik yaptırımını konuşulurken, İran yine İngiltere Donanmasına ait 15 askeri göz altına almış ve iki hafta sonra serbest bırakmıştır. Dolayısıyla, baskılar artınca İran daha sert reaksiyon göstermiştir.

İran özelinde nükleer mesele, ABD tarafından bir baskı aracına dönüşmüş ve İran'ı iyice sıkıştırmıştır. Baskıyı ciddi bir biçimde hisseden İran iç siyaseti de dalgalanmış ve 2005'te sert ve Muhafazakâr söyleme sahip Mahmut Ahmedinejad'ın iktidara gelmesini sağlamıştır. Ahmedinejad, hem uluslararası sistemi tanımadığını hem de bu sistemdeki düzenin İran için anlamsız olduğunu defalarca söylemiştir. Ayrıca Ahmedinejad, BMGK kararlarının İran için “değersiz kâğıt” olduğunun altını çizmiştir. Dolayısıyla, tek kutuplu sistemin baskılarıyla, İran'ın iç ve dış politika söylemi etkilenmiş ve ABD karşıtı güçler İran siyasetini ele geçirmiştir. Ahmedinejad'ın devrimci-revizyonist²⁴⁵ dış politikası, yine İran'ı Batı kampı ile bir sürtüşmeye itmiştir. Dolayısıyla, Ahmedinejad uluslararası normları sorgulayarak Batılı ülkelere karşı saldırgan bir politika izlemiştir. Bu ortamda nükleer meseleyle ilgili baskılar artırılarak dosyanın BMGK'ya gönderilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, Mart 2006'dan²⁴⁶ itibaren İran nükleer sorunu BMGK'da incelenmiş, fakat Ahmedinejad bu kararları müsvedde olarak adlandırmıştır. Bu doğrultuda BMGK, 2006'dan 2011'e kadar sekiz karar almıştır.²⁴⁷

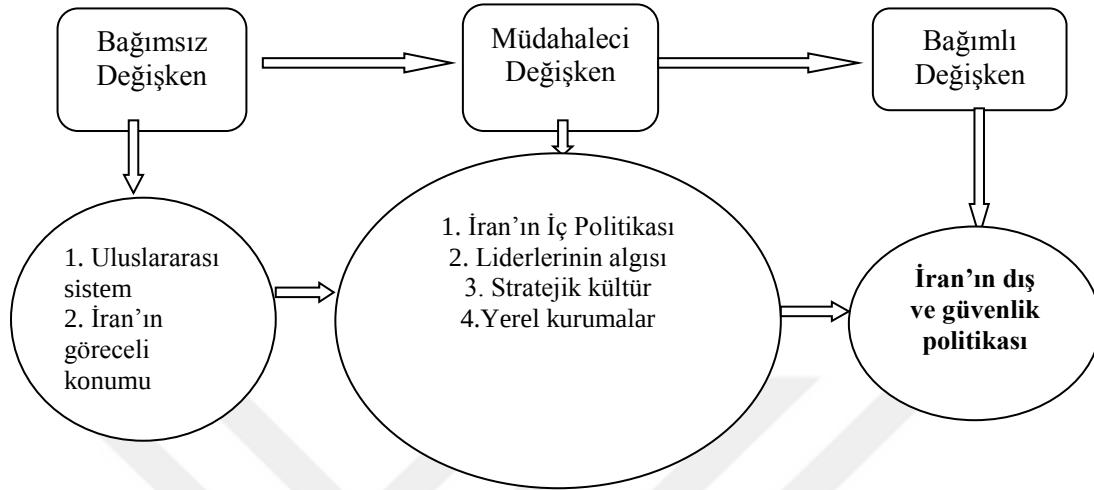
Sonuç olarak 2000'li yıllarda tek kutuplu sistemin giderek zayıflamasıyla, bölgesel güç dağılımında yerel aktörlerin güçlenmesi kaçınılmaz olmuştur. Güç boşluğunun oluşturduğu rekabet ortamı, savaş sonrası Irak ve bölgeyi içine almıştır. Belirgin bir düzenin oluşmaması, İran ve rakiplerini Ortadoğu'da güç yarışına sürüklemiş ve bu da İran için fazla enerji harcama anlamına gelmiştir. Fakat siyasal sistem, lider algısı ve petrolden gelen maddi imkânlar, İran'ın bölgedeki etkinliğini artırmıştır. Bunun yanında

²⁴⁵ Seyid Celal Dehğani Firuzabadi ve Rıza Zebihî, “Nükleer Meselede İslamcı-Devrimci Kimliğin İran İslam Cumhuriyeti Dış Politika Davranışına Etkisi (Hatemi ve Ahmedinejad Dönemi)”, **Siyaset-e Harici**, Cilt: 15, Sayı:59, 2012, s. 89. [Farsça]

²⁴⁶ “Statement by the President of the Security Council”, United Nations Security Council, S/PRST/2006/15, 29 March 2006, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Iran%20SPRST%202006%2015.pdf>, (17 June 2019).

²⁴⁷ UNSC, “UN Documents for Iran: Security Council Resolutions”, **Security Council Reports**, https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/?ctype=Iran&cbtype=iran, (17 December 2018).

sistemik açıdan fazla büyüyen İran, bu şekilde rakiplerini de tahrik etmiş ve onları da aynı şekilde politika izlemeye itmiştir.

Tablo 2. Neoklasik realizme göre İran politikasını etkileyen değişkenler

2.2. Türkiye

2.2.1. Türk Liderlerin Uluslararası Sistemden Algıları

Bağımsız değişken çerçevesinde, uluslararası sistemden Türkiye'ye gelen çeşitli uyaranlar bulunmaktadır. Bu mesele geçen yüzyılda sürekli devam etmiş ve Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün "Yurtta Barış Dünyada Barış" ilkesi uluslararası siyasette Türkiye'nin bakışını ortaya koymuştur. Bunun devamında 1990'lı yıllardan itibaren Türk makamları, SSCB sonrası dünyada Türkiye için yeni planlar geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin Cumhurbaşkanı Özal, Türkiye'nin ABD'nin Irak'a karşı yaptığı operasyona destek vererek, Türkiye'nin yeni sistemde etkin aktörlerden biri haline gelmesini hedef olarak seçmiştir.

Türkiye'nin uluslararası sisteme dair algısını anlamak için, Türk makamlarının konuşmalarına, yazdıkları makale ve kitaplara göz atmakta fayda vardır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin uluslararası konumunu tanıtmada büyük bir rol oynayan Ahmet Davutoğlu öne çıkmaktadır. Davutoğlu'na göre "Türkiye olmadan çevresindeki hiçbir şeyi

tanımlayamamak, Türkiye’yi kaçınılmaz bir eksen ülke haline sokmaktadır”.²⁴⁸ Davutoğlu’nun 2001 dönemi sonrası Türk dış politikası ve Türk siyasi düşüncesindeki rolü göz önüne alındığında, bu tarz düşüncenin ne denli önemli olduğunu anlamak mümkündür. Bu çerçevede, Türk siyasetçilerinin Soğuk Savaş dönemi sonrasında Türkiye’ye uluslararası siyasette merkezi bir konum arayışı ve rol üstlenme tahayyülünü söylemek mümkün hale gelmektedir.

Irak müdahalesinin ardından, Türk dış politikasında ortaya çıkan yeni söylem, git gide operasyonel bir şekilde yerini bulmuştur. Bir zamanlar kendisini Batı’nın bir parçası olarak tanımlayan Türkiye, yeni bir “ulus ötesi” medeniyet söylemiyle, uluslararası sistemin hegemon düzenini sorgulamaya başlamıştır. Bu eleştirel söylem hem iç politikada devlet kimliğini değiştirdi hem de Türkiye’nin bölge ve uluslararası sistemde konumunu konsolide etti. Arap Baharı’na giden yolda Türkiye pozisyonunu meşrulaştırarak, demokratik bir Türkiye modelini ortaya koydu. Türkiye çok kutuplu ve çok merkezli bir uluslararası sistem hayal etmekteydi ve bu doğrultuda Türkiye, merkezlerin birisi olma peşinde koşmaktaydı.²⁴⁹ Bu arzuyu bir perspektif şeklinde Abdullah Gül açıklamaktadır:

“İşte, bu bölgesel ve küresel ortamda Türkiye’nin izleyeceği politikalar, sadece ülkemiz ve bölgemiz için değil, belki küresel ölçekte de önem taşımaktadır. Türkiye’nin bu denli merkezi hale gelen konumu, sadece coğrafyaya da bağlanmayacaktır. Hem batı hem İslam âlemine mensup, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olma özelliğine sahip ülkemiz, çağdaşlaşma özlemi duyan tüm halklar için bir ilham kaynağı teşkil etmektedir. Bu konumuyla, dünyada, bugün yeniden gündeme getirilen medeniyetler çatışması tezinin yanlılığını ortaya koyabilecek yegâne ülke de Türkiye’dir”.²⁵⁰

Bu düşünsel altyapıyla Türkiye, 2002’den sonra sürekli uluslararası sistemin adil olmadığını dile getirmiştir. Örneğin 2013’te dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan

²⁴⁸ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım; 11 Eylül Konuşmaları**, Faruk Deniz (Haz.), 3. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2002, s. 137.

²⁴⁹ Murat Yeşiltaş “Turkey’s Quest for a “New International Order”: The Discourse of Civilization and the Politics of Restoration”, **Perceptions**, Vol. XIX, Nuo. 4, (Winter 2014), pp. 44-45.

²⁵⁰ Gül, s. 22.

“dünya beşten büyüktür”²⁵¹ sloganını ortaya atmış ve o tarihten bu yana bu ibare Türk dış politikasının simgeleşmiş ilkesine dönüşmüştür. Bu slogan Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından uluslararası toplantılarda, özellikle BM genel kurulunda sürekli dile getirilmiştir. Bu sistemden şikâyet eden Türkiye, Ortadoğu’daki kamplaşmalardan ve vekâlet savaşlarından rahatsızlığını ve bunun karşısında duracağını dile getirmiştir. Fakat örneğin Suriye krizinde giderek artan çatışmalar, Türk makamlarının yaptıkları tercihte daha kararlı durmalarına neden olmuştur. Dönemin dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu, bölge krizleriyle ilgili şu sözleri beyan etmiştir:

“Ortadoğu’da bugüne kadar gördüklerimizden çok daha vahim bir dönemin başlaması kaçınılmaz olacaktır. Dikta yönetimler devam ettikçe bu değişmeyecektir. Değişim sürecinde izlediğimiz politika bu vahim gelişmelerin önlenmesidir. Biz bu coğrafyada hakkı feda eden bir anlayışa karşıyız. Biz, kan bağı ve ırk konusunda olan kutuplaşmaları reddediyoruz. Bölgemizdeki sorunları diyalog olmadan çözüm yolunda atılan adımları reddediyoruz. Bizim tek optiğimiz insanlardır. Biz dini, dili, ırkı ne olursa olsun biz sadece baktığımızda yaratılmışların en şerefli olan insanı görürüz. Bakıpta görmek istemeyenler Suriye politikalarımızı idrak saymaktadır. Yaşamakta olan insanlık dramının faili ve sorumlusu Suriye rejiminin bizatihi kendisidir... Biz hem insanlığın hem de bölge halkının vicdanı olmaya devam edeceğiz, çünkü zihnimizde nasıl yeni bir Türkiye iddiası varsa, yeni bir Ortadoğu iddiası da var, barış düzeni kurulana kadar çalışacağız. Kim ne derse desin bu sürecin öncüsü Türkiye olacaktır. Baas siyasetinde anlayış içinde olanların bunları anlaması mümkün değildir. Gelecek halkların iradesindedir. Türkiye’de darbeyi savunanlar tabii ki oralarda da askeri rejimleri savunacaktır. Türkiye hiçbir kesim gözetmeden bütün Suriye’yi kucaklayacaktır. Bu yeni düzenin ilk işaretleri görülmüştür. Yeni bir

²⁵¹ “Dünya ‘Beş’ten Büyüktür”, *Milliyet*, 24 Eylül 2004, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/dunya-besten-buyuktur-1767594>, (23 Ağustos 2019)

Ortadoğu doğuyor, bu Ortadoğu'nun sahibi, öncüsü, hizmetkârı olmaya devam edeceğiz”²⁵².

Aslında 1990'lı yıllarda Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Türkiye'nin Doğu dünyasıyla da iletişime geçmesinin gerekliliğini söylemişti. Cem'e göre Türkiye, Ortadoğu'daki uzun tarihi geçmişini kullanarak, bölgedeki ülkelerle yakın ticari ve kültürel temaslarda bulunabilir.²⁵³ Fakat bu dönem Türkiye stratejik kültürünün düşünsel temellerini Ahmet Davutoğlu atmıştır. Davutoğlu'na göre, uluslararası arenada Türkiye kendisini içeri kapatmamalıdır. Zira Türkiye özel bir konuma sahiptir. Türkiye'nin coğrafyası, diğer merkezi ülkelerden farklı olduğu için, kendisine has bir merkezi ülke statüsü taşımaktadır. Davutoğlu, Almanya, Orta Avrupa, Asya ve Afrika'dan uzak olmasına rağmen, Türkiye'nin merkezi bir ülke olduğu kanaatindedir. Çünkü Türkiye, Rusya ve Afrika'dan uzak olsa da Avrupa ve Asya ortasında kendine has merkezi bir konumdadır. Örneğin İran, Asya'da merkez ülke olsa da Avrupa ve Afrika'dan uzaktır. Dolayısıyla geniş ve küresel bir görüşe sahip Türkiye, hem Asya ülkesidir hem de Avrupa ülkesi. Ayrıca Doğu Akdeniz'deki konumundan dolayı Afrika'ya yakınlık açısından en uygun konumdadır. Böyle bir stratejik konuma sahip merkezi bir ülke olan Türkiye, kendisini savunmacı siyasetle sınırlandıramaz. Dolayısıyla Türkiye, iki noktayı birleştiren bir köprü ülkesi değildir. Aynı şekilde Türkiye sınır ülkesi de değildir. Buna ek olarak Türkiye Müslüman dünyasının veya Batı'nın çevresinde konumlanan sıradan bir ülke olarak da görülmemelidir.²⁵⁴

Aynı şekilde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'a göre, Türkiye dünyanın merkezinde yer almıştır. Bundan dolayı, Türkiye politikalarını bu yönde geliştirmekle sorumludur:

“Türkiye'nin yenedünyanın ortaya çıkardığı tehditler ve fırsatlar düzeneği ortasında yer aldığını söylemem, herhalde abartılı bir ifade olmayacaktır. Doğu ile batının, kuzey ile güneyin kesişme noktasında

²⁵² “Davutoğlu: Yeni bir Ortadoğu Doğuyor, Türkiye...”, *A Haber*, 04 Nisan 2012, <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2012/04/26/davutoglu-yeni-bir-ortadogu-doguyor-turkiye>, (30 Ağustos 2019).

²⁵³ Alaranta, *the 'New Turkey' As A NATO Member*, p. 7.

²⁵⁴ Ahmet Davutoğlu, “Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, Vol. 10, No. 1, (2008), p. 78.

yer alan Türkiye, esasen tarih boyunca hep merkezi bir konumda bulunmuştur”.²⁵⁵

Diğer bir konuşmasında Erdoğan, Türkiye’nin artık dönüşü olmayan bir ilerleme paradigmasını yakaladığını söylemektedir. Erdoğan’a göre Türkiye bu ilerlemelerle merkez konumunu yakalamıştır:

“Türkiye demokrasisiyle, insan hak ve özgürlüklerine verdiği değerle, istikrarlı ve güven zeminindeki toplumsal yapısıyla dünyada farklı bir konuma yükseliyor. Türkiye uluslararası meselelerde görüşlerine değer verilen, görüşleri dikkate alınan, arabuluculuğuna ihtiyaç duyulan ülke olarak öne çıkıyor. Türkiye, dünyanın büyük enerji projelerinde merkezi konumda, en stratejik konumda ülke olarak dikkatleri ve takdirleri üzerinde topluyor”.²⁵⁶

Bu söylem, küreselleşme sürecinde Türkiye’nin rolünün önemini vurgulamaktadır ve bu önem doğrultusunda Türkiye yeniden dünyaya tanıtılmalıdır. Zira böyle bir tanıtma uygulaması, Türkiye’nin uluslararası sistemdeki merkezi konumunun veya rolünün kabullendirmesini de beraberinde getirmektedir. Böyle bir algıyı dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de ortaya koymaktadır. Gül’e göre, Türkiye artık dünyanın odak noktası haline gelerek markalaşmış bir aktördür:

“Bütün bunlar niye oluyor dersiniz, bütün bunlar işte Türkiye’nin dünyada bir cazibe merkezi olmaya başladığından dolayı oluyor. Herkes dünya olaylarını, çevremizdeki olayları Türkiye’yle ilişik etme, görüşme ihtiyacı duyuyor. Türkiye ne düşünüyor acaba? Türkiye ne yapmak istiyor acaba? Türkiye bize ne tavsiye eder acaba? Bu ihtiyaç duyulduğu için bütün bu temaslar oluyor... Türkiye’de ne büyük toplantılar oldu. Türkiye’de 2004 yılında NATO Zirvesi yapıldı. 60’ın üzerinde devlet ve hükümet başkanı, dışişleri bakanları, sağlık bakanları, genelkurmay başkanları ve binlerce bürokratlarıyla Türkiye’ye geldiler. İstanbul’da ilk defa bir zirve oldu ve hala İstanbul bildirileri bütün

²⁵⁵ “2005-04-26 Başbakan Erdoğan - Economist Konferansları”, *Avrupa Birliği Başkanlığı*, 04 Temmuz 2006, <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=38689>, (22 Ağustos 2019).

²⁵⁶ “AK Parti TBMM Grubu...”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Resmi İnternet Sitesi*, 11 Ağustos 2009, https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=93548, (22 Ağustos 2019).

NATO toplantılarında hep referans olur ve hala İstanbul toplantısı konuşulur. Bir taraftan önemli kararlar alınırken, bir taraftan da bütün dünyaya Türkiye tanıtıldı”.²⁵⁷

Davutoğlu 2001’de yazdığı Stratejik Derinlik isimli kitabında, siyasi elitlerin Türkiye’yi tarihi geçmiş ve gerçeklerine bakmaksızın yanlış bir yere iltihak etmesini söylemektedir ve bunun sadece Türkiye örneğinde görüldüğü kanaatindedir. Dolayısıyla Türkiye ne sömürgeci ne de dünya genelinde merkez bir ülkedir.²⁵⁸ Fakat 2004’te verdiği röportajlarda, Türkiye’nin küresel bir güç olduğunu söylemektedir, zira Davutoğlu’na göre Türkiye böyle bir güç kapasitesine sahiptir. Bu çerçevede Türkiye’nin AB’ye girmesi, sadece Türkiye’nin menfaati değil, AB menfaatleri açısından da önemlidir. Zira Türkiye AB’yi kıtasallıktan çıkarıp küreselleştirecek kadar iddialıdır. Ayrıca, Türkiye’nin kapasiteleri Türkiye’ye Avrupa içinde söz sahibi olabilecek yeteneği ve gücü vermektedir. Bunun yanı sıra tarihî ve derin kültürel geçmişi olan Türkiye, stratejik açıdan AB’nin uluslararası arenada genel ve stratejik etkisini artırabilecektir. Fakat Avrupa’da Türkiye’nin bu kapasiteleri bilinmemektedir.²⁵⁹ Davutoğlu Cumhuriyet dönemini eleştirerek, bu dönemin Türk dış politikasına uygun olmadığına inanmaktadır:

“Geçen yüzyıl bizim için bir parantezdi. Bu parantezi kapatacağız. Hiç kimseyle savaşmadan, hiç kimseyi düşman ilan etmeden, hiçbir sınıra saygısızlık yapmadan, tekrar Saraybosna’yı Şam’a, Bingazi’yi Erzurum’a, Batum’a bağlayacağız.”²⁶⁰

Diğer bir konuşmasında Davutoğlu, dış politika misyonunun muhasebe yapılması gereken performans değerlendirmesine vurgu yaparken, Türkiye’nin küresel düzeye ulaşan bir güç olduğunu savunmaktadır. Davutoğlu’na göre, Türkiye 50 yıl sonra BMGK’ya üye olacaktır. Aynı şekilde Davutoğlu, BM’nin bir İstanbul merkezinin sözünü vermektedir. Bu ofis bölgesel ofislerin merkezi olacaktır. Bu şekilde İstanbul,

²⁵⁷ Abdullah Gül, **Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları**, Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayını, 2007, ss. 193-194.

²⁵⁸ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s. 83.

²⁵⁹ “Ahmet Davutoğlu: ‘Türkiye Küresel Güçtür!’”, *Anlayış*, 21 Şubat 2004, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3331>, (25 Ağustos 2019).

²⁶⁰ “Saraybosna’yı Şam’a Bağlayacağız”, *Anadolu Ajansı*, 03 Mart 2013, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/saraybosnaya-sama-baglayacagiz/269218#>, (02 Eylül 2019).

Cenevre, Viyana ve Nairobi'ye benzer bir BM merkezine dönüşecektir.²⁶¹ Bu algı Türk makamları tarafından çok kez söylenmiştir. Davutoğlu diğer bir konuşmasında Atatürk'ün “hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır, o satıh bütün vatandır”²⁶² sözlerini anımsatarak, artık eski düzenin bittiğini ve yenedünyanın ve yeni aktörlerin ortaya çıktığını söylemektedir. Bu doğrultuda “artık hattı diplomasi yoktur, sathı diplomasi vardır, satıh ise bütün dünyadır... İşte küresel güç olma iddiasının arkasındaki temel hedef de budur”²⁶³ diyerek, Türkiye'nin uluslararası sistemin üst seviyesinde olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin oyun sahasının, artık kendi çevresi veya sadece Batı olmadığını ve bütün dünyayı kapsadığını söylemektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin küresel ve büyük bir güç olduğu kesin ve dönüşümü olmayan bir gerçektir. Abdullah Gül de tam bu konuya değinmiştir:

“Bütün bunlar, değerli arkadaşlar, Türkiye'nin gücünü gösteriyor. Gücü olmayan, cazip olmayan, dışarıya ilgisi olmayan bir ülkeyle bu temaslar mümkün olur mu? Olmaz... Bütün bunları yaparken doğal olarak Türkiye'nin çıkarlarını düşünüp yaptık. Ancak, bazı konular var ki, bunlar hiç çıkar düşünmeden de yapılacak işler. Bunu ancak büyük devletler yapar, güçlü devletler yapar. Nedir bunlar? İnsanlığın, insanların sorunlarıdır. Afrika'daki aç, susuz insanların yardımına koşmak, Endonezya'daki tsunami felaketine koşmak, Pakistan'daki depremde kardeşlerimizin acısını hissedip oralara gitmek”.²⁶⁴

2.2.2. Türkiye'nin Stratejik Kültürü

Türk Dış Politikasına bakıldığında, İran'a benzer olgular göze çarpmaktadır. Benzer coğrafya, tarih, kültür ve din, iki ülkeyi birbirine benzeten unsurlar olarak bulunmaktadır. Yukarıda tartışıldığı gibi, milletlerin stratejik kültürü onların dış politikasına da yansımaktadır. Türk dış ve güvenlik politikasına bakıldığında da bu desen görülmektedir. Bugünkü Türkiye'nin stratejik kültürünü tartışırken, Türkiye'de geçmişte olup bitenlere bakmakta fayda vardır. Dolayısıyla Türkiye'nin bugünkü

²⁶¹ TBMM, “Genel Kurul Tutanağı”, **TBMM Tutanağı**, 06 Haziran 2012, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=21200&P5=H&page1=45&page2=45, (02 Eylül 2019).

²⁶² Hikmet Öksüz ve İsmail Köse, “Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt. 27, No. 2, (2017), s. 211.

²⁶³ Anadolu Ajansı, 2019.

²⁶⁴ Gül, s.194.

stratejik kültürü, yüzyıllardan beri peş peşe gelen olguların etkisiyle oluşmuştur. Bu doğrultuda, Cumhuriyetten günümüze kadar uzanan tarihe bakıldığında, genel çerçevede iki tür stratejik kültür öne çıkmaktadır. Birincisi Cumhuriyet döneminden 2002'ye kadar süren Cumhuriyetçi stratejik kültür, diğeri ise 2002'den bugüne kadar yeni boyutlar almış revizyonist stratejik kültür olarak tanımlanabilir.

Bazı yabancı araştırmacılara göre, Türk stratejik kültürünün izleri eski Osmanlı İmparatorluğuna dayanmaktadır. Marcus Templar bu düşünceyi ortaya atarak ilginç ve bir anlamda tek taraflı iddialarda bulunmaktadır. Templar'a göre, Türkiye'nin stratejik kültüründe değişmeyen paradigmlar bulunmaktadır. Homojenlik, güvensizlik ve riskten kaçınma bunların başında gelmektedir. Homojenlik ilkesi Türklerin genellikle tek etnisite ve tek dine mensup olmalarıdır. Güvensizlik Türklerin fiziki güvenliğe önem verdiklerini ve komşulara güvenmediklerini gösterir. Bununla birlikte düşmanın her yerde olduğuna işaret eden bir hissi aktarmaktadır. Ayrıca Türkler dış güçlere güvenmezler ve güven inşası için 200 kilometrelik bir alana ihtiyaçları vardır. Üçüncü ilkeye göre, Türkler bir operasyonda başarı oranının yüzde yüz olmadığı takdirde operasyon yapmazlar ve riskten kaçınırlar. Zira başarısızlık milli gururu tehlikeye atabilir.²⁶⁵ Malik Mufti'ye göre güvensizlik hissi şimdiye kadar statükocu politikayı beraberinde getirmiş ve bu da olumsuz sonuçlar doğurmuştur.²⁶⁶

2.2.2.1. Cumhuriyetçi Stratejik Kültür

Sevr Antlaşması, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi güvenlik ve stratejik kültürünün oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Bu antlaşmada bütün Arap coğrafyası ve hemen hemen tüm Balkan toprakları kaybedilmiştir. Ayrıca çeşitli Ege adaları ve İzmir Yunanistan'a verilmiştir. İtalya'nın Rodos ve diğer 12 adayı ele geçirmesi, geniş bir Ermeni devletinin kuzeydoğu Anadolu'da tanınması, bir Kürt varlığına özerklik verilmesi, Boğazların uluslararası kontrol altına alınması, Kilikya'nın Fransa'ya ve Antalya'nın İtalya'ya verilmesi, Osmanlı Devleti'ne sadece İstanbul'dan Ankara'ya uzanan bir bölgenin bırakılması Sevr Antlaşmasının diğer maddelerini oluşturmaktadır. Fakat İstiklal Savaşıyla bu antlaşma hayata geçirilememiştir. Dört yıl boyunca bu topraklar askeri unsurlar kullanılarak Ermeniler, Fransızlar ve Yunanlardan;

²⁶⁵ Marcus Templar, "Turkey: Conceptual Framework. Ideology, Strategic Culture, and National Security", 2015, pp. 3-4.

²⁶⁶ Malik Mufti, **Daring and Caution in Turkish Strategic Culture, Republic at Sea**, London: Palgrave Macmillan, 2009, s. 174.

antlaşmayla İngilizler ve İtalyanlardan geri alınmıştır. Akabinde 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.²⁶⁷

Bu antlaşmanın Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasındaki rolü açıktır. Bu yüzden Türkiye'nin Cumhuriyet dönemindeki karar alıcılarının mantalitesine gölge yapmıştır. Bu korku, literatürde Sevr Sendromu ile tanıtılmakta olan, Türkiye'nin sürekli düşmanlarla çevrili olduğuna işaret etmektedir. Böyle bir zihniyet ortamında, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin önemi, 1923'ten bugüne vurgulanmıştır. Dolayısıyla TSK Türkiye'nin kurtarıcısı olarak konumlandırılmış ve Türk iç ve dış politikasında rolünü güçlü bir şekilde oturtmuştur. Savaş yıllarının ardından başarılı birçok komutan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde siyaset yapmaya koyulmuşlardır. Dolayısıyla siyasetin güçlü bir tabanı ordudan oluşmuştur.²⁶⁸ Bununla ilgili Mustafa Kemal Atatürk bir nutkunda, Cumhuriyet döneminde elde edilen başarıları ve onun önemini “Bundaki muvaffakiyeti Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârane yürümesine borçluyuz”²⁶⁹ şeklinde beyan etmektedir.

Kurtuluş Savaşında yaşadıkları psikolojik travma da bu konumlandırmayı iyice pekiştirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Cumhuriyetçi stratejik kültürünün altyapısı oluşmuştur. Örnek olarak Atatürk, Tunceli operasyonundan dönen Sabiha Gökçen'e Türk halkının asker olduğunu söylemektedir:

“Seninle gurur duyuyorum Gökçen! Ve sadece ben değil, bu olayı çok yakından takip eden tüm Türk milleti seninle gurur duyuyor... Biz asker bir milletiz. Yedi ila yetmiş yaş arasında, kadınlar ve erkekler aynı şekilde, asker olarak yaratıldık”.²⁷⁰

Cumhuriyetçi stratejik kültürde, Rus genişlemeciliği korkusunun yanı sıra Doğu Anadolu'da Ermeni iddiaları ve Batı Anadolu'da Yunan iddiaları hakkında endişeler bulunmaktadır. Aynı şekilde Arapların Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye karşıtı ittifaka katılmaları ve Suriye'nin Hatay iddiası, Cumhuriyetçi stratejik kültüre damgasını vurmuştur. Irak'ın Musul'u ele geçirmesi de diğer bir rahatsızlık sebebidir.

²⁶⁷ Mufti, s. 15-16; Bu savaşın detaylarını ve yapılan antlaşmaların ayrıntıları için bakınız: Erik J. Zürcher, **Turkey: A Modern History**, I.B.Tauris: London and New York, 4th edition, 2017, pp. 152-156.

²⁶⁸ Ali Arslan, “The Turkish Power Elite”, **International Journal of Human Sciences**, Vol. 3, No. 1, (February 2006), 7.

²⁶⁹ Başbakanlık, **Türk Gencinin El Kitabı, Atatürk Öğütleri**, Ankara: Halkla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2003, şç. 9.

²⁷⁰ Ayşe Gül Altınay, **The Myth of the Military Nation**, New York: Palgrave Macmillan, 2004, p. 13.

Önemli bir husus ise, Batılı güçlerin gerektiği zaman kendi menfaatlerini Türkiye çıkarlarına tercih etmeleri veya bundan doğan şüphelerdir ki, bu akım özellikle 1980'lere kadar devam etmiştir.²⁷¹ Fakat bu dönemin en önemli dinamikleri, ordunun önemi, SSCB ile komşuluk ve Turgut Özal'ın dünyaya açılım stratejisidir ki, bu meseleler aşağıda tartışılmaktadır. Bunun yanı sıra bu dönemde daha geniş endişeler vardı ki Toni Alaranta bir Türk gazeteciden şu şekilde aktarmaktadır:

“Avrupalı hiçbir ülkede, dinin tehdit ettiği laik rejim yoktur; bu devletlerde dini rejim yüzyıllardır bırakılmıştır... Avrupalı hiçbir ülkede, dini irtica silahla evlere baskın yaparak, insanları canlı yakan dindarlar bulunmamaktadır... Sınırlarının hemen ötesinde şeriat devletleri olan Avrupalı hiçbir ülke yok ... Avrupalı hiçbir ülke, dışarıdan teşvik edilen otuz yıllık etnik bir savaş için, otuz bin vatandaşını kurban vermek zorunda kalmadı. Avrupalı hiçbir ülkede demokrasi engellenmemiş; aksine kurumsallaşmıştır... Hiçbir Avrupa ülkesi, Ermeni ve Yunan diasporasının düşmanlığı gölgesinde yaşamıyor... Avrupalı hiçbir ülke düşmana benzer (Yunanistan, Ermenistan, Suriye, Güney Kıbrıs, Irak ve İran) komşu devletlerle çevrili değildir... Hiçbir Avrupa ülkesi Müslüman çoğunluklu bir topluma sahip değildir.”²⁷²

Böyle bir zihin ortamında gelişen Türk stratejik kültürün ana hatları beş kategori altında dizilebilir. Birincisi Devletin homojenliğine ve birliğine dair duyarlılıktır. İkincisi Sèvres Sendromu ile ilgilidir. Yani dış güçler, hatta müttefikler bile hiçbir şekilde güvenilmezler ve her yabancıнын düşmanlık kapasitesi bulunmaktadır. Dolayısıyla milli birliğe yönelik her zaman tehdit vardır. Üçüncüsü egemenlik ve toprak bütünlüğü ile sınırlı dar bir güvenlik anlayışıdır. Bunun anlamı herhangi bir taviz vermeye isteksizlik ve statükonun korunmasıdır. Son olarak ise, başka ülkelerin ve aktörlerin çatışmalarına girme konusunda isteksizlik gelmektedir.²⁷³

²⁷¹ Kadri Kaan Renda, “Learning New Roles and Changing Beliefs: Turkish Strategic Culture in Transition”, **CES 18th International Conference of European Studies**, Guildford: University Association for Contemporary European Studies, 30 June 2011.

²⁷² Toni Alaranta, **Contemporary Kemalism from Universal Secular-Humanism to Extreme Turkish Nationalism**, New York: Routledge, 2014, p. 49.

²⁷³ Ryan Evans (A), “Turkey’s Shifting Strategic Culture: Part 2 – The Rise of Republican Strategic Culture”, **The Foreign Policy Research Institute**, 20 October 2014,

2.2.2.2. Askerin Önemi

Uzun yıllar çeşitli cephelerde savaş yürüten Osmanlı Ordusu, İstiklal Savaşında halkla iç içe olmuştur. Bu çerçevede, militarist söylem sınıflar veya gruplar ötesi ve milli bir mesele haline gelmiştir. Savaşın ardından Mustafa Kemal Atatürk'ün önemli amaçlarından birisi ordunun siyasetten uzaklaştırmasıydı.²⁷⁴ Fakat bu amaç gerçekleştirilmedi. Çünkü Atatürk ordunun rolünü laik bir sistemin koruyucusu olarak görmekteydi.²⁷⁵ Ordunun halk içinde daha güçlü bir şekilde benimsenmesi için, 1923'te beden eğitimi ve izcilik (scouting) gibi programların yanı sıra, ilham verici şiir, milli marş, oyun ve askeri geçitlerin, ilkokul ve 1924'te de ortaokul derslerine entegre edilmesi önerildi. 1926'da lise ve öğretmen yetiştirme programlarında müfredata askeri eğitim ve öğretim dersi eklendi. Bu kursun en ilginç özelliği, eğitmenin rütbesinin kaptan rütbesine sahip bir subay olması ve 15 günlük bir kamp yapma faaliyetini içermesiydi.²⁷⁶ Böyle programlar TSK'nin önemini yeni sistemde ön plana çıkartmaktadır. Bu önem, 1935 tarihli Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununun 34. maddesine şu şekilde yansımıştır: "Silahlı kuvvetlerin görevi, Türk yurdunu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve savunmaktır".²⁷⁷ Aynı madde 1961'de 35. madde olarak alttaki şekilde değiştirilmiştir: "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi, Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır".²⁷⁸

Bu madde 2013 yılında yeniden değiştirilse de²⁷⁹ ordunun Türk stratejik kültüründeki önemli rolünü açıklamaktadır. Bu çerçevede ordu Türkiye'nin milli menfaatlerini korumakla yükümlü olup, Türkiye'de istisnai bir kurum olarak içselleşmiştir. Bu

<https://www.fpri.org/2014/10/turkeys-shifting-strategic-culture-part-2-the-rise-of-republican-strategic-culture/>, (14 September 2019).

²⁷⁴ Begüm Burak, "The Role of the Military in Turkish Politics: To Guard Whom and From What?", *European Journal of Economic and Political Studies*, Vol. 4, No. 1, 2001, p. 148.

²⁷⁵ Çağrı Yıldırım, "The Role of the Military in Turkish Politics and European Union Membership Negotiations", *Balkananalysis*, 2 December 2010, <http://www.balkananalysis.com/turkey/2010/12/02/the-role-of-the-military-in-turkish-politics-and-european-union-membership-negotiations/>, (20 August 2019).

²⁷⁶ Mustafa Gündüz, "Militarising School: Militarism in the Turkish Educational System (1926–1947)", *Paedagogica Historica*, Vol. 54, No. 3, (February 2017), p. 292.

²⁷⁷ Gilles Dorransoro and Benjamin Gourisse, "Institutional Autonomy, the Formation of Social Coalitions, and The Production of Crises", *Revue Française de Science Politique* (English Edition), Vol. 65, No. 4, (2015), p. 67.

²⁷⁸ Mevzuat Bilgi Sistemi, "Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu", T.C. Cumhurbaşkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211-20110310.pdf> (20 Ağustos 2019).

²⁷⁹ "TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. Maddesi Değiştirdi", *CNN Türk*, 13 Temmuz 2013, <https://www.cnnturk.com/2013/turkiye/07/13/tsk.ic.hizmet.kanununun.35.maddesi.degisti/715269.0/index.html>, (30 Ağustos 2019).

konuya dair Murat Yeşiltaş'ın tespitine göre, Türkiye'nin konumu başka hiçbir ülkeye benzememektedir. Zira Türkiye coğrafi olarak çok stratejik bir bölgede bulunmaktadır.

“Bu coğrafi konum nedeniyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) kendine has bir özelliği vardır. Söz konusu özellik, TSK'yı başka hiçbir ülkenin silahlı kuvvetleri ile mukayese edilmeyecek şekilde, Türkiye'nin sahip olduğu tehditler, riskler, sosyo-kültürel yapı ve millî ve manevi değerler nedeniyle önemli bir aktör olarak siyasetin içine yerleştirerek, ordunun özne olma konumunu normalleştirmektedir. Normalleştirmekten de öte, TSK'nın, Türkiye'nin coğrafi konumunun hassasiyeti nedeniyle, üstüne önemli sorumluluklar düştüğünü dile getirmektedir. Söz konusu normalleştirme ve içselleştirme söyleminin en belirgin olduğu pratik yumaklardan birini Türkiye'de Milli Güvenlik Kurulu'nun neden var olduğunu açıklayan zihniyet oluşturur. Öyle ki bu kurulun varlık sebebi, ülkenin coğrafi ve jeopolitik konumuyla iç içe geçmiştir.”²⁸⁰

Yukarıda da tartışıldığı gibi, Cumhuriyet'in kurucuları zorlu bir çatışmanın ardından, bir asker millet oluşturma çabasında olmuşlardır. Askerin görevi Cumhuriyet'i ve vatani korumak olsa da askere mensup elitler dış politikada da yerini almıştır. Bu görev Kıbrıs Harekâtıyla bir dönüm noktası kazanarak Türk dış politikasında ordunun rolünü daha da güçlendirmiştir. Ordu artık Türk dış politikasının şekillendirilmesini ve icrasını üstlenerek, Cumhuriyetçi stratejik kültürün pekişmesinde önemli bir katkıda bulunmuştur. Ayrıca 1980'li yıllarda PKK'nın ortaya çıkışıyla, statükocu güvenlik politikası artık değiştirilerek direkt operasyona geçilmiştir. Dolayısıyla 50 yıllık korunan bir paradigma terk edilerek, Türk dış politikasının ciddiyeti ispat edilmiştir. Akabinde Cumhuriyetçi güvenlik stratejisi özellikle 1990'lı yıllarda aktif bir dış politika aracına dönüşerek Türkiye'nin komşularıyla ortaya çıkan sorunlarda bir güçlendirici unsur haline gelmiş ve bazı konularda başarılı bile olmuştur. Kardak Krizi'nde TSK bir operasyonla Yunan makamlarını geri adım atmaya zorlamıştır. Ayrıca, 1998'de Suriye'ye yönelik askeri güç kullanmak uyarısında bulunarak, PKK'nın Suriye'nin kuzey bölgelerinden çıkartılmasını sağlamış, bu açıdan TSK görevini başarıyla yerine getirmiştir.

²⁸⁰ Yeşiltaş, *Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet ve Türkiye'de Ordu*, ss. 1-2.

Ordunun Türkiye'nin siyasi hayatında önemli rolünün diğer bir göstergesi de Milli Güvenlik Siyaset Belgesidir. Bu belgenin varlığı ilk kez 1990'larda ortaya çıkmıştır. Bu belge o kadar önemlidir ki, ikinci anayasa olarak adlandırılmaktadır. MGSK'yı yazan kurum, MGK sekreterliğidir.²⁸¹ Bu belgenin asıl amacı şu şekildedir:

“Devlet faaliyetlerinin yürütülmesinde devamlılık esastır. Bu nedenle, devlet faaliyetlerinin planlı ve belirlenmiş esaslara göre yürütülmesi, hükümetlerin temel sorumluluklarındandır. Bu temel sorumluluklardan birisi de, milli güvenliğin sağlanması ve bu kapsamda milli güvenlik siyasetinin tayin ve tespittir. Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi bu amaçla hazırlanmaktadır”.²⁸²

Bu belge sürekli olarak değiştirilerek güncel tehditleri içeren bir hale getirilmektedir. 2005'teki Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde, Türkiye'nin bölgesel tehditlerden korunabilecek bir güvenlik çemberine değinerek, üniter yapı ve laiklik, Türkiye'nin hassas bölgelerle özel olarak ilgilenme gerekliliği, Kıbrıs meselesi, eğitim birliği ilkesinin korunması, Montrö sözleşmesindeki tadilata izin verilmemesi, Suriye'nin Hatay'a ilgisi gibi önemli konular ele alınmıştır.²⁸³

2.2.2.3. SSCB'nin Etkisi

Türkiye sancılı bir dönemden geçerken SSCB ile komşu olmuştur. SSCB, 1920'de gerçekleşen Bolşevik devrimini dünyaya ihraç etmek amacıyla, Türkiye'den de Ermenistan adına toprak taleplerinde bulunmuştur. Fakat TBMM'nin verdiği sert tepki, SSCB'yi toprak taleplerinden vazgeçmeye zorlamıştır. Dolayısıyla 1921'de Türkiye ve SSCB, Moskova Antlaşmasını imzalamıştır.²⁸⁴ Buna ek olarak, Lozan Antlaşması'nda

²⁸¹ Eyüp Özdemir, “Türk Dış Politika Yapımı Sürecinde Silahlı Kuvvetlerin Rolü (1990-2005)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selcuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 72.

²⁸² T. C. Adalet Bakanlığı, “T.C.'nin Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Stratejilerin Gelişimi”, Aday Memur Hazırlayıcı Eğitimi, <https://edb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/12520201430363-ULUSALG%C3%9CVENL%C4%B0Kxxx.pdf>, (25 Eylül 2019), s. 20.

²⁸³ Bu belgenin içeriğinin gizli olduğu için tam metnine ulaşmak mümkün olmadı. Fakat bazı sitelerde ve akademik çalışmalarda buna dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin: “İşte Milli Güvenlik Siyaset Belgesinin Tam Metni”, *Memurlar*, 14 Kasım 2005, <https://www.memurlar.net/haber/33003/iste-milli-guvenlik-siyaset-belgesinin-tam-metni.html>, (10 Eylül 2019); “Milli Güvenlik Siyaset Belgesi Değiştiriliyor”, *Hürriyet*, 24 Kasım 2004, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/milli-guvenlik-siyaset-belgesi-degistiriliyor-38669437>, (10 Eylül 2019); Pınar Olkaç, “Avrupa Güvenliğinde Türkiye'nin Değişen Konumu: AGSP ve Türkiye”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, 2008), ss. 125-126.

²⁸⁴ A. Suat Bilge, “An Analysis of Turkish – Russian Relations”, *SAM Center for Strategic Research*, 1997.

Boğazların uluslararasılaştırılması konusu, Rusya'nın ellerini bu meselede güçlendirmiştir. Bunu telafi etmek amacıyla ve Türkiye'nin ısrarı üzerine Montreux Antlaşması 117 ülkenin bir araya gelmesiyle imzalanmış ve bu antlaşmada Türkiye'nin Boğazlardaki hâkimiyeti güçlü bir şekilde resmiyete taşınmıştır. Bu antlaşma aslında SSCB'nin bitmek bilmeyen isteklerini sınırlandırmış ve Türkiye'nin kırmızı çizgilerinin altını çizmiştir.²⁸⁵

Daha sonra, 1945'te SSCB Türkiye'ye bir mesaj göndererek, Kars ve Ardahan illerinin SSCB'ye "iade edilmesi" gerekliliğinin altını çizmiştir. Ayrıca SSCB bununla da yetinmeyerek, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının "ortak savunma" doğrultusunda SSCB'ye tahsis edilmesinin gerekeceğini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra SSCB, Boğazların statüsü ve buna göre değiştirilecek Montrö Sözleşmesi konusunda, ikili bir anlaşma teklif etmiştir. Bu dayatmalar, Türkiye'nin sonraki dönemlerdeki dış politika davranışlarını şekillendirerek, ABD'ye yakınlıktan başka seçenek bırakmamıştır.²⁸⁶ Yine İkinci Dünya Savaşının sonunda SSCB'in Türkiye'yi tehdit etmesi, Türkiye'nin Ruslara karşı tarihi güvensizliğini pekiştirmiştir.²⁸⁷ Hatta bu süreçte Türkiye, SSCB endişesinden dolayı NATO'ya üye olmuştur.²⁸⁸ Dolayısıyla SSCB tehdidi, Türkiye'nin güvenlik algılarının açıklamalarında ve stratejik kültürünün pekişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Klasik metinlerde bu iddia için yeterli izler bulunmaktadır:

"Şunu her Türk hiç unutmamalı ki, Rusya'daki rejim ne olursa olsun, hatta Rusya'da başka bir büyük devlet de hâkim olsa, onların da siyaseti Çarlık Rusya'sı siyasetinin aynısı olacaktır. Yani boğazları ele geçirmek ve yerleşmek. Halbuki, boğazlar ebedi Türk yurdudur. Boğazlardan dolayı Türkiye her zaman, büyük devletlerin taarruzlarına uğramak

²⁸⁵ İdlir Lika, "The Quest For Security: Soviet Union's Demands From Turkey, 1945-1946", (Unpublished Master's Thesis, İhsan Doğramacı Bilkent University, Graduate School of Economics and Social Sciences, 2015), s. 7; ayrıca bu konuda daha detaylı bilgi için bakınız: Murat Ulgul, "the Soviet Influence on Turkish Foreign Policy (1945-1960)", (Unpublished Master's Thesis, The Florida State University, College Of Social Sciences, 2010), pp. 16-19.

²⁸⁶ Kıvanç Coş and Pınar Bilgin, "Stalin's Demands: Constructions of the "Soviet Other" in Turkey's Foreign Policy, 1919-1945", *Foreign Policy Analysis*, Vol. 6, (2010), p. 43.

²⁸⁷ George McGhe, *the US-Turkish-NATO Middle East Connection; How the Truman Doctrine Contained the Soviets in the Middle East*, New York: Palgrave Macmillan, 1990, p. 14.

²⁸⁸ Levent Ürer, "Rethinking Turkish-American Relations as a Component of the Turkish Foreign Policy Towards the USSR from the Cold War Until Today", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Vol. 3, (2003), p. 270; Toni Alaranta, "the 'New Turkey' As A NATO Member", *FIIA Working Paper*, 2018, pp. 5-6.

tehlikesindedir. Bunun için her zaman, bilhassa boğazlar ve doğu Trakya bölgelerinde çok kuvvetli olmak gereğindedir.”²⁸⁹

Bu durumun yanı sıra, SSCB’nin dağılımı Rus tehdidini ortadan kaldırmamıştır. Bu meyanda, Rusya Federasyonu zaman zaman provokasyonlarını sürdürmektedir. Örneğin Rusya-Türkiye arasında 2015 yılında ortaya çıkan krizden sonra, İstanbul Boğazından geçen bir Rus savaş gemisinde, omzunda roketatarlarla siper vaziyetinde mevzilenen askerler görüldü.²⁹⁰ Dolayısıyla iki ülke ilişkisi normal olduğu halde bile, Rus tehdidi Türkiye’nin birinci güvenlik tehditlerinden sayılmaktadır.

2.2.2.4. Turgut Özal’ın Revizyonist Stratejisi

Özal, 1970 yılında kurulan Aydınlanma Ocağı’ndan gelmektedir. Bu grup bir Türk İslam Sentezi sunmakta idi. Ocağın temel inancı, İslamiyet öncesi Türk kültürü ile, İslam medeniyeti arasında birtakım benzerlikleri ortaya koymaktı. Ocağın diğer bir inancına göre İslam, Türkler için özel bir cazibe sunmuş ve bu yüzden Türkler, geçmişte İslam Askeri olarak görev yapmış ve hala yapmaktadırlar.²⁹¹ Böyle bir düşünce ortamında yetişen Özal, kendi döneminde Türk siyasi hayatında bir paradigma değişikliğine gitmişti. Özal geleneksel Kemalist değerleri sorgulamaya başladı. Örneğin bir konuşmasında, Türkiye’nin o döneme kadar olan geleneksel dış politika dönemlerini, Atatürk ve İnönü dönemlerine ayırarak İnönü dönemini eleştirmekten kaçınmadı. Bu noktada İnönü dönemi Türk dış politikasını korkak, pasif ve içe dönük bir politika olarak adlandırdı.²⁹²

Söylem değişikliği, Türkiye’nin artık pasiflikten çok, aktif dış politika geliştirmesi anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla Türkiye çevresindeki dünyayı keşfetmeye gayret etmeye başlamıştı. Özal’ın realist düşüncesi ve dış politika anlayışı, Türkiye’nin bölgesel faaliyetlerine de yansdı. Türkiye artık kendisinin büyük bir coğrafya içerisinde

²⁸⁹ Yeşiltaş, **Türkiye’yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet ve Türkiye’de Ordu**, ss. 202-203.

²⁹⁰ Bu krizin ardından Rusya Türkiye’ye mesaj göndermek amacıyla provokatif eylemlerini defalarca tekrar etmiştir. Örneğin bkz: “Turkey Angered by Rocket-Brandishing on Russian Naval Ship Passing Istanbul”, *Reuters*, 6 December 2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-turkey-russia-idUSKBN0TP0JW20151206>, (2 July 2019); “Rus Gemisinden Provokatif Geçiş”, *Yeni Şafak*, 05 Haziran 2016, <https://www.yenisafak.com/gundem/rus-gemisinden-provokatif-gecis-2476315>, (2 Temmuz 2019).

²⁹¹ Zürcher, s. 293.

²⁹² Mufti, s. 63; Sibel Kavuncu, “Turgut Özal’ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri”, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), ss. 59-60; Nicholas Danforth, “Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP”, **Turkish Policy Quarterly**, Vol. 7, No. 3, (2008), p. 90.

olduğunu düşündü. Türkiye kendisini hatta bu coğrafyanın tamamlayıcı bir unsuru veya aktörü olarak görmektedir. Kemal Mufti'nin söylediği gibi “Özal, Türk stratejik kültüründe Cumhuriyetçi paradigmadan tam anlamda ayrıldı”.²⁹³ Bu bağlamda çekingenlikten aktif politikaya yönelen Özal, Türkiye'nin yeni-dünya düzeninin kurulmasında askeri olarak katkıda bulunmasına çalışmaktaydı. Bu yüzden uluslararası operasyonlarda Türkiye'nin aktif rolünü takip etmekteydi.²⁹⁴ Kendi konuşmasında Körfez Savaşı'yla ilgili şu ifadelerle yer vermiştir:

“İki kartımız olacaktır. Biri Batı ülkeleriyle olan kartımız, diğeri de İslam ülkeleri, Arap ülkeleri ile olan kartımız... Doğu'daki ağırlığı ne kadar fazla olursa, Batı'da da ağırlığı o kadar fazla olur”.²⁹⁵

Genel bir değerlendirmede, Özal'dan kaynaklanan stratejik kültürün özellikleri alttaki şekilde dizilebilmektedir:

- Etnik ve özellikle İslami kimlik dâhil olmak üzere, Türkiye içinde çeşitli kimlikleri kabul etmek;
- Batı-Doğu yöneliminin yeniden dengelenmesi;
- Bölgenin en önemli politik, askeri ve ekonomik gücü olma arzusu;
- Özellikle Ortadoğu'da uluslararası bir aktivizm ve hatta müdahaleciliğe yönelen bir etik ve
- Ulusal bütünlüğün çok ötesinde bir güvenlik anlayışı²⁹⁶

2.2.2.5. 2000'li Yıllardan Sonra Hibrit Stratejik Kültür

Yukarıda söylendiği gibi, Türkiye 2000'li yıllarda büyük tahayyül dönüşümüne tanıklık etmiştir. Bu nedenle 2000'li yıllarda Türk stratejik kültüründe de değişimler yaşanarak Türkiye'nin stratejik kültürünü yeniden yorumlayan bir anlayış, dış politikaya hâkim olmuştur. Bu dönemde Türkiye yumuşak gücünü kullanarak, bölgede gerginliklerin önlenmesinde rol üstlenen bir perspektif benimsemiştir. Aynı şekilde uluslararası

²⁹³ Mufti, s. 63.

²⁹⁴ Danforth, s. 89

²⁹⁵ Engin Akça, “Transformasyonel Diplomasi Ve Özal Ekolü”, **Turgut Özal Değişim, Dönüşüm**, Erkan Ertosun ve Erkan Demirbaş (Drl.), Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 179.

²⁹⁶ Ryan Evans (B), “Turkey's Shifting Strategic Culture: Part 3 – From Republican to Neo-Ottoman”, The Foreign Policy Research Institute, 22 October 2014, <https://www.fpri.org/2014/10/turkeys-shifting-strategic-culture-part-3-from-republican-to-neo-ottoman/>, (10 July 2019); Muhittin Ataman, “Özal Leadership and Restructuring of Turkish Ethnic Policy in the 1980s”, **Middle Eastern Studies**, Volume. 38, No. 4, p. 123.

kuruluşlarda aktif bir şekilde faaliyet göstermiştir. Bu doğrultuda Türkiye, dış politikada yeni yaklaşımları uygulamaya koymuştur.²⁹⁷ Yeni stratejik kültürde Cumhuriyetçi stratejik kültürden tam kopuş yaşanmamıştır; ancak Türk makamlarının bakış açısı değişmiş, meselelere büyük bir perspektiften ve çok boyutlu zaviyeden bakmaya başlamışlardır. Bu noktada bu bakışın düşünsel mimarı olan Ahmet Davutoğlu'nun düşüncelerine göz atmakta fayda vardır.

2011'den sonraki dönemde de yeni politika ile paralel bir şekilde ve stratejik kültür bağlamında, Türkiye'nin güvenlik kültürü yeniden şekillenmeye başlamıştır. Devlet dış aktörlerin bölgede hızlı bir şekilde güçlenerek yayılması, Ortadoğu'da devlet hâkimiyeti ve egemenliğinin çöküşü, devlet-millet sınırlarının bölgede anlamsızlaşması (Suriye, Irak ve Yemen), bölge ülkelerinin vekâlet savaşını bir dış politika aracı olarak kullanması ve bölgesel güç rekabeti, Türkiye'nin yeni güvenlik kültürüne geçmesini sağlamıştır.²⁹⁸

2.2.2.6. Stratejik Derinliği Stratejik Kültüre Bağlayan Prensipler

Davutoğlu'na göre, Türk dış politikası beş unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlar aslında Türkiye'nin dış dünyayla ilişkilerini yönlendiren faktörlerdir ve Stratejik Derinliğin ana temalarını oluşturmaktadırlar. Bunlardan birincisi “özgürlük ile güvenlik arasında kurulacak bağlantıdır”. Dolayısıyla Türkiye, çeşitli paketlerle, güvenliğini riske atmadan halk özgürlüklerini genişleterek sürekli bir şekilde demokratikleşmiştir.²⁹⁹ Bu iki önemli faktör arasında denge oluşmazsa, Türkiye çevre coğrafyasında bir iniş sahası kuramaz. Zira siyasi sistemlerin meşruiyeti, onların kendi halklarına güvenlik sağlama kabiliyetinden gelmektedir. Bu doğrultuda ülke güvenliğini sağlamak adına özgürlükler ve insan hakları kısıtlanmamalıdır. Aksi taktirde bu sistemler git gide otoriter rejimler haline gelir.³⁰⁰

“Bu iç politika açısından da son derece önemlidir; zira özgürlük ve güvenlik alanında sağlanacak denge, iç siyasal meşruiyet problemini de çözecektir. Devletle millet arasındaki en temel mutabakat, “zımnî

²⁹⁷ Erdağ ve Kardaş, ss. 76-77.

²⁹⁸ Murat Yeşiltaş, “Deciphering Turkey's Assertive Military and Defense Strategy: Objectives, Pillars, and Implications”, Muhittin Ataman and Others (Eds.), **Insight Turkey**, İstanbul: SETA Foundation for Political, Economic and Social Research, 2020, p. 91.

²⁹⁹ Ahmet Davutoğlu, “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, *Radikal*, 26 Şubat 2004, <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/>, (20 Ağustos 2019).

³⁰⁰ Davutoğlu, *Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007*, p. 79.

anayasa”, devletin kendi insanına güvenmesi ve ona özgürlük vermesi, bunun karşılığında da halkın devletten emin olması üzerine kuruludur. Biz bunu gerçekleştirebildiğimiz ve iç siyasal meşruiyeti dengeli bir özgürlük ve felsefi bir güvenlik anlayışı ile irtibatlandırabildiğimiz oranda Türkiye diğer ülkelere model olacaktır”.³⁰¹

Fakat Türkiye demokrasi ve özgürlüğü sadece kendi halkına değil, diğer halklara da sunmalıdır. Davutoğlu bu konuda Türkiye’nin başka halklara insan hakları, demokrasi, iyi yönetim, şeffaflık ve hukukun üstünlüğü gibi normlarda yardım edeceğinden söz etmektedir.³⁰² Bu çerçevede birinci prensibe göre, Türkiye’nin bir model olma arzusu vardır. Böyle bir ideali Başbakan Erdoğan da dile getirmiştir:

“Demokratikleşmede, özgürlükler bahsinde, ekonomik alanda yaşanan gelişmeler, sadece içerideki istikrara hizmet etmemiş, aynı zamanda Türkiye’nin uluslararası politikadaki gücünü, güvenilirliğini tahkim etmiştir”.³⁰³

İkincisi, birinci temelle iç içe olarak Soğuk Savaş psikolojisinden uzaklaşmayı hedefleyen, komşularla sıfır sorun politikasıdır. Dolayısıyla “Türkiye’nin etrafı sürekli düşmanlarla çevrilidir” ilkesi yerine, “Türkiye komşularıyla sorunlarını çözebilir” ilkesine geçilmiştir.³⁰⁴ Bu bağlamda Davutoğlu’na göre komşu ülkelerle sıfır problem noktası, Türkiye’ye dış politika alanında büyük bir hareket etme kabiliyeti kazandıracaktır. Özellikle SSCB’nin çöküşünden sonra, Türkiye’nin yakın havzasındaki herhangi bir ülke Türkiye’ye denk bir potansiyele sahip değildir. Bu yüzden “Türkiye çevresinde oluşturacağı güvenlik ve barış halesiyle, bölgedeki çıkarlarını en üst noktaya çıkarabilir.”³⁰⁵

Üçüncüsü çok boyutlu dış politikadır. Bu ilkeye göre “Türkiye, kendisi problem kaynağı olmayan, aksine problem çözücü, küresel ve bölgesel barışa katkı sağlama

³⁰¹ Anlayış, 2004.

³⁰² Ahmet Davutoğlu, “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring”, **SAM Vision Papers**, No. 3, (April 2012), p. 5.

³⁰³ “Erdoğan: Kalkınma Hedefini Heba Etmeyiz”, *Hürriyet*, 03 Mayıs 2005, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kalkinma-hedefini-heba-etmeyiz-38724406>, (27 Ağustos 2019).

³⁰⁴ Davutoğlu, Türkiye Merkez Ülke Olmalı, *Radikal*, 26 Şubat 2004, <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/>, (20 Ağustos 2019).

³⁰⁵ “Ahmet Davutoğlu: ‘Türkiye Küresel Güçtür!’”, *Anlayış*, 21 Şubat 2004, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3331>, (25 Ağustos 2019).

yönünde inisiyatif kullanan ve çekim alanı oluşturan bir ülke olmalıdır”.³⁰⁶ Bu bağlamda, Türkiye dış politikada Batı ve Doğu ile dengeli bir ilişki kurmalı ve birini ötekine tercih etmemelidir. Davutoğlu bu konuda söylem değişikliğinin üzerinde durarak şu ifadelere yer vermektedir:

“Potansiyeli takriben denk olan dost komşularla diplomasi yürütmek ve gücü yoklanabilen düşman taraflarla savaş yapmak kolaydır. Zor diplomasi, potansiyeli denk olmayan dostlarla girilen ittifak ilişkilerinde ve mayınlı alanda seyreden gergin komşuluklarda; zor savaş da gücü tam bilinmeyen düşmanlarla ve aniden saf değiştirerek düşman haline gelmiş, dost bilinen müttefiklerle yapılan savaşlarda söz konusu olur. Türkiye’nin diplomatik başarısı Pakistan’la ya da Çin’le yürütülen ilişkilerde değil, Yunanistan’la, Suriye’yle, İran’la, ABD ve Almanya ile yürütülen ilişkilerde belli olur”.³⁰⁷

Bu doğrultuda Türkiye, başka aktörlerin rekabetlerinde kendisini koruyacak bir politika üretmelidir. Dolayısıyla, Türkiye hem ABD ile stratejik ilişkilerini güçlendirmelidir, hem de Rusya ve diğer ABD karşıtı ülkelerle ilişkilerine bir psikolojik denge içinde devam etmelidir. Davutoğlu bu politikayı, “özerk” politika olarak adlandırmaktadır. Özerk politikada Türkiye girişimlerini, başarılı veya başarısız, kendi başına yürütecektir. Zira Türkiye başka hiçbir güçten talimat alamaz ya da başkalarının büyük planlarının bir parçası olamaz.³⁰⁸ Başbakan Erdoğan’a göre de, AKP dönemi Türk dış politikasında, bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu stratejik dönüşümle Türkiye, bölgede ve küresel çapta kendi oyununu kendisi planlayacaktır:

“Türkiye, küresel ve bölgesel meselelerde inisiyatif alan, bölge ve dünya barışına katkı yapan ülke kimliği ile tarihi misyonuna sahip çıkmaktadır... AK Parti hükümetinin ülkemize kazandırdığı istikrarlı gelişme çizgisi, Türkiye'nin dış politikadaki hareket kabiliyetini artırmış, saygın ve çok boyutlu bir dış politika için elverişli bir zemin sağlamıştır”.³⁰⁹

³⁰⁶ Davutoğlu, “Türkiye Merkez Ülke Olmalı, Radikal”, (22 Ağustos 2019).

³⁰⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, p. 403.

³⁰⁸ Davutoğlu, “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring”, p. 6.

³⁰⁹ “Erdoğan: Kalkınma Hedefini Heba Etmeyiz”, *Hürriyet*.

Bu rahatsızlığı Gül ise farklı bir biçimde yorumlamaktadır. Gül’e göre bu dönemden önce Türkiye hedeflerine ulaşmak için sadece bir yol tanımaktaydı ve o yol da Batı’dan geçmekteydi:

“Türkiye adeta bir çıkmaz sokak gibiydi. Sadece bir tarafı batıya açık ama diğer tarafları çıkmaz sokak gibiydi. Bu anormal bir durum. Biz Türkiye’nin her tarafını açtık. Dolayısıyla Gürcistan’la da, Rusya’yla da, Yunanistan’la da, Bulgaristan’la da, Suriye’yle de, Irak’la da, İran’la da, tüm komşularımızla ilişkilerimizi geliştirmek için çok büyük gayret içinde olduk”.³¹⁰

Dördüncü unsur, yeni bir diplomatik üslup ile Batı ve Doğu’yla yüzleşmektir. Yani “Türkiye yeni dönemde köprü değil, merkez ülke olarak tanımlanmalıdır”. Aynı şekilde merkez ülke olmak, “Doğu platformlarında Doğulu kimliğinden gocunmadan, ama o kimlikle yüzleşerek yine o kimlik etrafında tezler ve çözümler üretebilen, Batı platformlarında ise Batı’nın nosyonlarını özümsemiş, Avrupalı bir bakışla Avrupa’nın geleceğini tartışabilen bir ülke olmaktır”. Bu durumu Erdoğan eleştirerek Türkiye’nin kaderini değiştirdiklerini öne sürmektedir. “Türkiye’yi geçmişte olduğu gibi bugün de kendi içine kapanan, kendi dertleriyle yorulan bir ülke olmaktan hızla çıkarıyoruz”.³¹¹

Beşinci unsur ise diğer unsurları tamamlayan ritmik diplomasıdır. Bu çerçevede Türk makamları çeşitli ülkelerde temaslarda bulunurken, diğer ülke makamlarının Türkiye’ye ziyarette bulunmaları gerekmektedir.³¹² Böyle proaktif bir dış politikada ile Davutoğlu, Türk diplomasisini markalaştırmayı amaçlamaktadır:

“Nerede bir küresel sorun var ise orada bir Türk görüşü olsun istiyoruz, bir Türk duruşu, bir Türk görüşü. Madem ki biz Nizam-ı Âlem, bir dünya nizamı geleneği içinden geliyoruz, bizim bu bölgesel düzenler dışında küresel düzenle ilgili de söyleyeceğimiz temel düşüncelerimiz olmalı... Bu tarihte tarafsız kalmak mümkün değil. Yani sınırlarımızın içine çekilelim ve “ne olacak yani, diğer bölgelerde ne olursa olsun, bunun dışında biz burada kendimizi geliştirelim, ekonomimizi geliştirelim” demek mümkün değil. Artık bu küreselleşen şartlarda kendi

³¹⁰ Gül, s. 196.

³¹¹ “Erdoğan: Kalkınma Hedefini Heba Etmeyiz”, *Hürriyet*.

³¹² Davutoğlu, “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, *Radikal*.

içine kapanan topluluklar, ister korku ile olsun, şu veya bu korku ile, dış tehdit, bölünme korkusu, isterse birtakım risklerden uzak kalma düşüncesi ile olsun, içine kapanan toplulukların artık tarihin akışını doğru okumaları mümkün değil”.³¹³

Bu konuda, 2007’de Dışişleri bakanlığı görevinden ayrılan Gül, bu ilişkiyi tam bir denge içerisinde yürüttüklerini açıklamaktadır:

“Bütün bunları yaparken tabi ki çok proaktif bir dış politika takip etmeye başladık. Ama aktif dış politika derken sorumsuz bir rasyonel değil, sadece retoriklerin peşinde koşan değil, tam tersine rasyonel, tutarlı ve gerçekçi ama aktif bir dış politika takip etmeye başladık. ABD ile ilgili müttefikliğimizi, AB ve komşu ülkelerle olan ilişkilerimizi birbirinin alternatifi olarak görmedik ve bunların hepsini de güçlendirmek, daha da çok güçlendirmek için büyük gayretler içinde olduk. Bunların hepsi de gerçekleşmeye başlamıştır. Ama en önemli gelişmelerden biri, komşularımızla olan ilişkilerimiz olmuştur.”³¹⁴

Stratejik söylem	Strateji	Olay
Cumhuriyetçi stratejik kültür	Müdahalesizlik	İkinci Dünya Savaşı
Yabancı güçlerin müdahalesi	Direnış, Batılılara güvensizlik	Birinci Dünya Savaşı, İstiklal Savaşı
SSCB’nin etkisi	İttifak arayışı, NATO’ya üyelik	Montrö Antlaşması

³¹³ Ahmet Davutoğlu, “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Türk Ocakları’nın Kuruluşunun 100. Yılına Kutlama Etkinlikleri Kapsamında Düzenlenen “Büyük Türkiye’ye Doğru” Sempozyumunda Yaptığı Konuşma”, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 26 Mart 2011, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-turk-ocaklari_nin-kurulusunun-100_yilini-kutlama-etkinlikleri-kapsaminda-duzenlenen.tr.mfa, (26 Ağustos 2019).

³¹⁴ Gül, s. 195.

Askerin önemi	Asker millet yaratma	İstiklal Savaşı sonrası uygulanan strateji, askerin siyasete aktif katılımı
Turgut Özal'ın Revizyonist Stratejisi	Pragmatizm, aktif katılım	1990-91 ABD'nin Irak müdahalesi
2000'li Yıllardan İtibaren Hibrit Stratejik Kültürü ve Dönüşüm Süreci		
Stratejik Derinlik	Komşularla Sıfır Sorun	2001-2011 TDP
Türkiye'nin Bir Küresel Güç Projeksiyonu	Bölgesel sorunların çözümüne yardım, güvenliksizleştirme politikası	Komşulara açılım politikası
15 Temmuz sonrası güvenlikleştirme politikası	Sorunları kaynağından yok etme	Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'a yapılan operasyonlar
Bölgesel düzenin yeniden inşası	Rusya ve İran'la yakın iş birliği	Suriye savaşı

Tablo 3. Türkiye'nin Stratejik Kültürü

Bağımsız Değişken	Müdahaleci Değişken	Bağımlı Değişken

ABD'nin Afganistan ve Irak müdahalesi İran'ın nükleer meselesi İsrail-Hizbullah savaşı Uluslararası ambargo Çok kutupluluğa giden uluslararası sistem (Rusya, Çin'in yükselişi) Bölgesel dengesizlik (Türkiye ve Suudi Arabistan'ın yükselişi)	İran liderlerinin bölgede sınırları içerisinde kuşatılmışlık hissi Direniş söyleminin pekişmesi Ilımlı dış politikadan revizyonist politikaya evrim Güç artırımı	Afganistan ve Irak'ta nüfuz artırımı Hizbullah'ı İsrail'e karşı aktif destekleme 2006'da Suriye ile Stratejik Pakt Askeri güçlenme

Tablo 4. Neoklasik realizme göre 2000'li yıllarda İran'ı etkileyen değişkenler

Bağımsız Değişken	Müdahaleci Değişken	Bağımlı Değişken
ABD'nin Afganistan ve Irak müdahalesi İran'ın nükleer meselesi Çok kutupluluğa giden uluslararası sistem (Rusya, Çin'in yükselişi) Bölgesel dengesizlik (İran'ın Irak'ta nüfuzu)	Stratejik derinlik söylemi Komşularla sıfır sorun politikası Dış politikada yumuşama Bölgede lider olma Ordu'nun siyasete karışımını önlemek	İç politikada geniş reform Dış politikanın güvensizleştirilmesi Ekonomik iş birliğine öncelik verilmesi

Tablo 5. Neoklasik realizme göre 2000'li yıllarda Türkiye'yi etkileyen değişkenler

2.2.3. Devlet-Toplum ilişkisi

İran'ın aksine, devlet olarak Türkiye, fosil kaynaklarının yetersizliği veya yokluğu nedeniyle, halk karşısında üstün bir ekonomik konuma sahip olmamış ve bu nedenle genel anlamda mali açıdan güçlü bir statü kazanamamıştır. Fakat imparatorluk geleneği, İran'a benzer güçlü bir devlet otoritesinin oluşumunu sağlamıştır. Osmanlı dönemindeki yöneten ve yönetilen ilişkisi ve yukarıdan aşağıya doğru yönetim biçimi

ve halkı Reaya olarak nitelendiren siyasi anlayış³¹⁵ son dönemlerde değişime uğramış ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarında İstiklal Savaşı ile birlikte yeni bir aşamaya girmiştir. İstiklal Savaşı mücadelesi, toplumun seferberliğini sağlayarak kurulmakta olan Cumhuriyeti toplum tabanlı bir devlet haline getirmiş ve halk ile devlet arasında bir yakın bağı kurulabilirliğini göstermiştir.

Ancak geleneksel ve tek yapılı patrimonyal sistemin üzerinde kurulan³¹⁶ bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren Osmanlı devlet yönetiminden uzun zaman süregelen bazı kuralları kaldırsa da, yöneten-yönetilen ilişkisi devam etmiştir. Zira işçi sınıfın zayıflığı, askeri bürokrasinin elini güçlendirmiştir.³¹⁷ Dolayısıyla Cumhuriyet dönemindeki devletin, örneğin Şeriatı kaldırması ve dini devlet kurumunun bir alt kurumu haline getirmesi,³¹⁸ 1950'lere kadar devam ederek, bu kurumu tek güçlü aktör olarak yukarıdan aşağıya bir ilişki biçimi ile sahneye çıkarmıştır. Topluma karşı üstün bir ekonomik avantajın olmaması, devlet kurumunun vergiye dayalı bir bürokrasi ile yönetilmesine neden olmuştur. Siyaseten tek partilik, bu dönemin simgesi olmuş ve dolayısıyla tek yönlü yöneten-yönetilen ilişkisi devam ettirilmiştir.³¹⁹

Fakat 1950'lerden itibaren, iç siyasetteki yeni değişikliklerle siyasal rejimin çok partili bir yapıya geçmesi sayesinde, seçimler yoluyla halk ile devlet arasında yakınlaşma ve etkileşim süreci başlamış ve dolayısıyla halk devlet işleriyle ilgilenme şansı bulmuştur. Bu olaylar İran'daki siyasi çalkantılar ve darbe ile eş zamanlı yaşanmakta idi ve İran'da otoriterleşen yönetimin tersine, Türkiye'de demokratik bir sistemin altyapıları canlanmaya başlamıştı. Seçim kültürü, Türkiye'de halk ile devlet arasındaki bağı sürmesini beraberinde getirmiştir. 1980'lerde PKK terör eylemlerinin başlamasıyla, milli güvenlik meselesi halkın devletten beklentisi haline gelmiş ve bu süreç 1990'lı

³¹⁵ Mehmet Göküş, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Yöneten- Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 15, Sayı. 3 (2010), s. 229.

³¹⁶ Ensar Nişancı, "Neo - Patrimonyalizm ve Türk Siyasal Modernleşmesi", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 1 (2002), s. 123.

³¹⁷ Göküş, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Yöneten- Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi", s. 237.

³¹⁸ Doğu Ergil, "Laiklik Üzerine Düşünceler: "Türkiye Örneği" ", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt. 44, Sayı. 03, (1989), ss. 8-9.

³¹⁹ Göküş, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Yöneten- Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi", s. 236.

yıllarda da devam etmiştir.³²⁰ Dolayısıyla PKK olayı, hükümet ve toplum arasında sempati oluşturarak bağı güçlendirmiş ve devletin tehlikede olma düşüncesi, siyasetler için gerektiği zaman toplumsal kaynak çıkarma imkânını kolaylaştırmıştır.

AK Parti iktidarı ve yaptığı çeşitli reformlar, Türkiye’de alışık olmayan yeni tip yönetimin ortaya çıkmasına neden olmuştur.³²¹ Dış politikada sıfır sorun politikası ve buna dair geliştirilen söylemin iç politikada kabulü, azınlıklara (Kürt ve Alevi) yönelik önemli reformlar ve ekonomik alanda gerçekleştirilen yeniden yapılanmalar, hükümet ile toplum arasındaki ilişkileri etkinleştirerek devletin elini güçlendirmiştir. Dolayısıyla toplumu ilgilendiren çeşitli konularda yapılan reformlar, kendisini seçimde de göstererek AK Parti’nin sürekli iktidarına sebebiyet vermiştir. Özellikle Güneydoğu illerinde 2002’den 2019’a kadar yapılan dokuz seçim ve referandumda AK Parti görece başarıyı kazanarak toplumun önemli bir kesiminde kendisini konumlandırabilmiştir.

2014’ten itibaren Cumhurbaşkanı seçiminin halk tarafından yapılması sayesinde, toplumun siyasette doğrudan müdahalesi söz konusu olmuştur. Bu seçimde yüzde 52’ye yakın oy oranıyla seçilen Cumhurbaşkanı Erdoğan, toplumun bir kısmı arasında popülerliğini koruyarak, gelecekteki planlar için toplumsal bir sermaye oluşturmuştur. 2016 Darbe Girişimi, toplumu seferber etme ve toplumsal kaynağı çıkarma açısından bir deney niteliği taşımaktadır. Bu olayda, farklı toplumsal grupların darbecilere karşı sokaklarda direnmesi, Türkiye siyasetinde bir dönüşümü göstermiştir.

Bu noktada devlet toplum ilişkisinin diğer bir simgesi, sivil-asker ilişkisi analiz edilmektedir. Bu çerçevede stratejik kültür kısmında değinildiği gibi, asker millet oluşturma projesi, Türkiye’de ordunun, devletin popüler bir organına dönüşmesini sağlamıştır. İstiklal savaşı, Kıbrıs Harekâtı ve PKK’nın kanlı saldırıları ve halkta buna karşı uyanan öfke gibi yakın tarihteki olaylar, bu konuda Türk toplumunda askere güvenme açısından dönüm noktalarıdır. Bu olaylar sayesinde yüksek seviyede milliyetçilik duygusu oluşmuş ve bu da siyasi meşrebine bakmaksızın halkın geniş kitlesi arasında yaygın bir his olmuştur. Özellikle PKK’nın ülke güvenliğine savurduğu tehdit, bu olayların en önemlilerinden sayılmaktadır. Ancak 15 Temmuz sonrası, TSK’nın dış politikada öne çıkmasıyla birlikte, toplum arasında askere olan destek

³²⁰ Metin Kazancı, “Türklerde Devletle ilişkiler Üzerine Bazı Notlar”, İletişim Araştırmaları, Cilt. 3, Sayı. 1-2 (2005), s. 32.

³²¹ Menderes Cinar, “Turkey’s Transformation under the AKP Rule”, **The Muslim World**, Volume. 96, Issue. 3 (July 2006), p. 470.

somut bir şekilde yenilenmiştir. Dolayısıyla acil ihtiyaç duyulduğu zamanlarda, Türkiye’de toplumsal imkânların hızlı bir şekilde seferber olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki tartışmadan yola çıkarak, 2011 sonrası dönemde devlet-toplum arasında özellikle Suriye ve Irak konusunda yüksek uyumdan bahsedilebilir. Muhalif partilerin olumsuz bakışlarına rağmen, milli güvenlik meselelerinde devlet-toplum arasındaki etkileşimin yüksek bir seviyede olduğu ispat edilmiştir. Bu çerçevede devletin bu krizleri iç politikada bir test mekanizması olarak yönettiği de görülmektedir. İran’da olduğu gibi, bu krizler Türkiye’nin iç politikasında düzenleyici bir işlev yapmıştır. Dolayısıyla 2011’den bu yana toplumsal uyum ve destek, dış politikada önemli bir sermayeye çevrilerek gerektiği zaman kullanılmıştır. Önemli bir örnek, 2016’da Türk para biriminin değer kaybıyla görüldü. Bu krizde, simgesel olsa da, Cumhurbaşkanı’nın döviz bozdurma kampanyasına geniş bir katılım sağlandı. Bunun nedeni toplum arasında dış mihrakların Türkiye’yi hedef aldığı düşüncesinin yayılmasıdır.

2.2.4. Yerel Kurumların Rolü

İran’la kıyas edildiğinde, Türkiye’nin dış ve güvenlik politikasında hem sivil hem de askeri kurumların rolü vardır. Fakat askeri kurumların aktörlüğü daha eskiye dayanmaktadır. Genel bir çerçeve çizmek gerekirse, asker, TBMM, Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı, MİT ve MGK (diğer kurumlardan oluşan) bu kurumların en etkinlerinden sayılmaktadırlar. Türkiye’nin devlet bürokrasisi, bu kurumların, özellikle kriz dönemlerinde farklı şekilde dış politikada aktör olmasına izin vermiştir. Ayrıca güvenlik ve diğer hassas konularda, özellikle TSK ve TBMM’nin öne çıktığı görülmektedir.

Osmanlı döneminde bürokrasi, ordu ile hükümet arasındaki yakın bağlantıya dayanmakta idi ve askeri bürokrasi, hükümetin en etkili sınıflarından biriydi. Bu durum Cumhuriyet döneminde de benzer şekilde devam etmiştir.³²² Türkiye’nin Stratejik kültürü çerçevesinde asker, bir önceki dönemde büyük yıkıma uğrayan devleti ayakta tutmakla sorumlu olduğundan, TSK sürekli bir şekilde iç ve dış politikada bir aktör olarak yerini korumuştur. 1974’te Kıbrıs Operasyonu ile başlayan bir süreçte, Kuzey Irak’a “Sıcak Takip Operasyonu” ile yeni bir aşamaya girmiş ve TSK, kendisini dış

³²² Mehmet Seyfettin Erol ve Emre Ozan, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, *Akademik Bakış*, Cilt. 4, Sayı. 8 (Yaz 2011), s. 21.

politikada konumlandırmıştır. Terör eylemlerinin artış gösterdiği 1990'lı yıllarda TSK, Türk dış politikasının “askerileşmesinde” güçlü bir aktör olarak, karar alma sürecinde bulunmuştur.³²³ 1998 Suriye krizinde, TSK'nın Suriye'yi doğrudan tehdit etmesi, TSK'nın Türk dış politikasındaki etkisinin zirve noktası olmuştur.

Bu süreç 2002'ye kadar aşağı yukarı aynı çizgide ilerlemiş³²⁴ ve bundan dolayı bazı dönemlerde iç ve dış siyaset (örneğin darbeler ve yurtdışı operasyonları) muazzam bir şekilde etkilenmiştir. AK Parti iktidarıyla birlikte, askerin dış politikada ağırlığı azalmaya başlamıştır. Özellikle 2007'de başlayan Ergenekon Davası ve 2008'de gerçekleşen Kuzey Irak tartışmaları, ordunun dış politikadaki bağımsız rolünü ortadan kaldırmış ve sivil siyasilerin kontrolüne geçirmiştir.³²⁵ Fakat buna rağmen, örneğin 2007 elektronik muhtırasında TSK, iç politikada ve 2008 tartışmalarında dış politika konularında kendi argümanını savunmaya devam etmiştir. Fakat tüm bu tartışmalara rağmen TSK, yasama ve yürütme organlarıyla beraber yurtdışı operasyonlarıyla, Türkiye'nin bir dış politika aracı olmuştur. Bunun yanı sıra, TSK siyasi ve askeri hayatında aktörlüğünü sürdürmektedir.

Yeni dönemde, 2008'de Kuzey Irak'a başlattığı operasyonlar dizisi, 2011 sonrası Suriye'yi de içine alarak, Türkiye'nin uluslararası ortamda sesini yükseltmiştir. TSK'nın Türkiye'nin siyasasındaki önemi, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinde “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askerî gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır”³²⁶ şeklinde yansımıştır. Böylelikle TSK, 15 Temmuz'un ardından görüldüğü gibi, Türk dış politikasının yakın havzada etkinliğini artırmak için sahaya inen aktör olarak, bu alanda hala etkin ve söz sahibi bir kurumdur.

³²³ Gökhan Koçer, “1990'lı Yıllarda Askerî Yapı ve Türk Dış Politikası”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt. 29, Sayı. 1-2, (2002), s. 125.

³²⁴ Muharrem Aksu, “Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği ve 2003 Sonrası Değişim”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 17, Sayı. 3, (2012).

³²⁵ Ali Balcı, **Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar**, İstanbul: ALFA Yayınları, 2017, s. 291.

³²⁶ Mevzuat Bilgi Sistemi, “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu”.

Benzer şekilde Türkiye’de TBMM, dış politikada hukuki olarak önemli bir aktör sayılmaktadır. Anayasa’nın 87. maddesi, Türkiye’nin savaş ilanının TBMM sorumluluğunda olduğunu belirlemiştir. Yine Anayasa’nın 90. maddesinde “Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır” ibaresi ile dış politikada TBMM’nin rolüne vurgu yapılmıştır. TBMM’ye daha güçlü bir statü atfeden, Anayasa’nın 92. maddesidir. Bu maddede “Milletlerarası hukukun meşrû saydığı hallerde savaş hali ilânına ve Türkiye’nin taraf olduğu milletlerarası antlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisindedir” şeklindeki ifadeyle, TBMM’nin ülke için hayati meselelerde başrol oynadığını daha net bir biçimde göstermektedir. Ayrıca 117. maddede “Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevî varlığından ayrılamaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur” şeklinde bir ifade ile bu statünün üzerinde durulmuştur. 2003 Mart tezkeresi, TBMM’nin dış politikadaki hukuki sorumluluğunu yansıtan, pratikteki en belirgin uygulama olmuştur. Ayrıca TBMM, TSK’nın yurtdışındaki operasyonlarına da izin çıkarmaktadır. Bu çerçevede TBMM, 1950’den 2011’e kadar 32 kez tezkere çıkararak, Türk dış politikasında önemli rol oynadığını göstermiştir.³²⁷ 2011’den itibaren, Suriye, Irak, Libya ve Azerbaycan gibi krizde veya savaşta olan ülkelere yönelik çıkarılan tezkerelerle TBMM kendi aktörlüğünü sürdürmüştür.

Dış politikaya karar veren diğer yetkili, Cumhurbaşkanı, Başbakan veya devlet başkanıdır. Cumhurbaşkanının dış politika ile ilgili en somut yetkisi, Anayasa’nın 92. maddesinde “Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde, Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir” şeklinde belirlenmiştir. Çeşitli dönemlerde dış politikada ağırlığı farklılaşan bu görevi üstlenen kişi, dış politika ile ilgili ağırlığını gösterebilir. Örneğin Sezer, Cumhurbaşkanlığı döneminde dış politika ile fazla ilgilenmemekte idi.

³²⁷ “Irak’a İlk Harekat 1983’te Yapılmıştı”, *Hürriyet*, 21 Kasım 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iraka-ilk-harekat-1983te-yapilmisti-19039866>, (20 Ekim 2020).

Fakat Abdullah Gül, AK Parti ile birlikte dış politikada Sezer'e göre daha etkili bir Cumhurbaşkanı olmuştur. Ancak bu süreçte Gül'ün Cumhurbaşkanlığı görevi, Başbakan Erdoğan'ın karizmatik liderliğinin etkisiyle azalmış³²⁸ ve giderek Başbakanlık konumu güçlenmiştir.

Aslına yine Anayasa'ya bakıldığında Cumhurbaşkanının geniş yetkileri bulunmaktadır. Özellikle 2014'ten itibaren Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın iş başına gelmesiyle, bu özellik daha işlevsel hale gelmiştir. 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliği çerçevesinde bu makamın yetkileri daha güçlenmiş olup, Türk dış politikasındaki rolü etkinleştirilmiştir. Dolayısıyla Anayasa'nın 104. maddesine göre Cumhurbaşkanı "Ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında Meclise mesaj verir... Milletlerarası antlaşmaları onaylar ve yayımlar... Milli güvenlik politikalarını belirler ve gerekli tedbirleri alır. Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil eder. Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verir".³²⁹ Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2014'den itibaren bu görevde en etkin makam olarak görev yapmaktadır.

Türk dış politikasında diğer bir unsur olan MGK, askerin dış politikada kullanılmasına dair bir mekanizma olarak diğer önemli bir aktördür. Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Adalet, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri bakanlarının yanı sıra, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının üyelerinden oluşan bu kurum³³⁰, önemli meseleleri özellikle kriz dönemlerinde ele almaktadır. AK Parti'den önce ayda bir kere toplanan kurum, 2003'te bir düzenleme ile iki ayda bir toplantı yapma imkânı bulmuştur. MGK'nın, önceki dönemde çok güçlü bir aktör olma özelliğini 2004'te kaybetmiş olsa dahi,³³¹ kurum hala önemli bir aktör olarak görevini yürütmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi bu kurum tarafından hazırlandığından, kurumun dış politikada özellikle krizi inceleme ve acil karar alma açısından önem taşıdığı ortadadır.

Bu durumun yanı sıra, dış politikadan doğrudan sorumlu olan kurum Dışişleri Bakanlığıdır. Bu kurumun aktörlüğü açık olduğundan dolayı tartışmaya gerek yoktur.

³²⁸ Hamza Yurteri, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Cumhurbaşkanlarının Rolü", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt. 11, Sayı. 1 Yıl 2019), ss. 182-84.

³²⁹ 2017 Anayasa değişiklikleri ile ilgili bkz. "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>.

³³⁰ "MGK Üyeleri", MGK, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/milli-guvenlik-kurulu/mgk-uyeleri>, (25 Haziran 2020).

³³¹ Balcı, **Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar**, ss. 290-91.

Ancak 2002'den sonraki proaktif dış politikada bu kurum etkin bir görev yürütmüştür. Özellikle Davutoğlu döneminde, Türkiye'nin dış dünyaya açılımı bu kurum üzerinden gerçekleşmiş ve bakanlık, dünya genelinde yapı ve işlev açısından genişlemiştir. Türkiye'nin 2011 sonrası politikasının planlayıcısı olan veya en azından bu politikayı teşvik eden bu kurum, dış politikayı yürütme adına etkili bir aktör olmuştur. 15 Temmuz'dan sonra Türkiye'nin bölgesel iş birliği platformları, Dışişleri Bakanlığı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, tüm bu faaliyetlerin yapılması için MİT gereken bilgileri sağlamaktadır. TBMM hariç diğer kurumlar Cumhurbaşkanlığı'na bağlı olarak çalışmaktadır.

Neoklasik realizm çerçevesinde iç kurumlar Türkiye'nin dış politikasında müdahaleci değişken olarak etkin faktörlerden sayılmaktadır. İran ile kıyasta, Türkiye'deki kurumların görevi daha belirgin çizgilerle ayrılmış ve iç politikadaki aktörler birbirleriyle karşılıklı etkileşim çerçevesinde dış politika çıktılarını doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkilemektedir. 2011 yılından sonraki dönemde Başbakan ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yanı sıra, Dışişleri Bakanları Ahmet Davutoğlu ve Mevlüt Çavuşoğlu Türkiye'nin Ortadoğu politikasının şekillenmesinde daha baskın roller oynamışlardır.

2.2.5. Türkiye'nin Uluslararası Sistemdeki Konumu

Kuruluş şekli mahiyetinden dolayı, Türkiye Cumhuriyeti 20. yüzyılın sonuna kadar tek çizgide hareket etmiştir. Büyük Osmanlı İmparatorluğunun mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti, dönemin uluslararası sistemine yön veren aktörleriyle zor bir mücadelenin neticesinde kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, başta İngiltere olmak üzere Fransa, Rusya, İtalya ve Yunanistan gibi güçlü devletlerin Osmanlı topraklarını işgal etmeleri sonucunda, Türk dış ve güvenlik politikasında “dört yanı düşmanla çevrili”³³² bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun ürettiği algıya göre, Türkiye merkezi bir konumdadır ve her an ülkenin herhangi bir tarafından tehdit kaynağı doğabilmektedir.³³³

1990'lı yıllarda Yeni Dünya Düzeni ve küreselleşme ile başlayan süreçte, uluslararası sistem daha karmaşık bir yapıya geçmiştir. Ekonomik alanda karşılıklı bağımlılığın yanı

³³² Erdağ ve Kardaş, s. 74.

³³³ Yeşiltaş, *Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet ve Türkiye'de Ordu*, s. 216.

sıra, yeni krizler ortaya çıkarak, dünya siyaseti yeni sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Böyle karmaşık bir ortamda, artık tek taraflı ve izole hale gelmiş bir dış politika yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla, Türkiye yenedünyadaki çıkarlarını istemeye başlamış ve politikalarını da bu yönde geliştirmiştir. Bu değişim SSCB'nin mirasını taşıyan Rusya Federasyonu ile ilişkilerin geliştirilmesiyle kendisini göstermiştir. 1990'lı yıllardan itibaren Bavul Ticareti ile başlayan ilişkiler, 2000'li yıllarda bazı alanlarda ortak iş birliği çerçevesini ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin sıfır sorun politikası ve Rusya'nın komşuları önemseme politikası, iki ülke arasındaki ilişkilerin pekişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Öte yandan Avrasya jeopolitiğinin öneminin artması, bu ilişkilerin pekişmesini beraberinde getirmiştir.³³⁴

Eski iki kutuplu sistemin birinin başını çeken SSCB'nin halefi Rusya Federasyonu'yla ilişkilerin geliştirilmesi, Türk dış ve güvenlik politikasında bir evrim anlamına gelmektedir. Bu çerçevede Türkiye tek taraflılıktan çok taraflılığa yönelerek, çok boyutlu ve dengeli diplomasi çerçevesinde dünya meselelerinde oyun kurucu bir rol istemiştir. Oyun kuruculuk arzusu, Türkiye'nin hem uluslararası hem de bölgesel meselelerde rol oynamasını gerektirmiş ve dolayısıyla Türkiye bu yolda yürümeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak, Türkiye, dış politika meselelerinde güvenlik ağırlıklı politikaları hafifleterek diplomasiye ve iş birliği platformlarına odaklanmıştır.

2000'li yıllarda tek kutuplu ve hiyerarşik düzenin simgesi olarak bilinen, ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri göze çarpmaktadır. Türkiye, ABD'nin Afganistan müdahalesine olumsuz bakmamasının yanı sıra³³⁵, ABD'ye bu operasyonda yakından destek vermiştir. Bu kapsamda Türkiye, ABD'nin Afganistan operasyonunda desteklediği Kuzey İttifakına askeri teknik yardımlarda bulunmuş ve Afganistan'a asker sevk etmiştir. Türkiye'nin bu tutumu ABD tarafından çok iyi bir durum olarak nitelenmiştir.³³⁶ Bu operasyonda, Türkiye ABD'ye destek vermiş olsa da, kendi politikalarını ISAF çerçevesinde yürütmeye çalışmıştır. Dolayısıyla, Türkiye uzun zaman savaşlar yüzünden yıpranmış olan Afganistan'da, sadece askeri değil, sosyal ve

³³⁴ Erdağ ve Kardaş, ss. 76-77.

³³⁵ Vinay Kaura, "Turkey Sees Expanding Role in Afghanistan", **the Middle East Institute**, 26 September 2017, <https://www.mei.edu/publications/turkey-sees-expanding-role-afghanistan>, (11 June 2019).

³³⁶ Tayfun Taşkın, "11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Türkiye-ABD İlişkileri", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s. 76.

kültürel faaliyetler de yürütmüştür.³³⁷ Bu operasyon süresince, Türkiye sadece ABD veya Batı Bloğu değil, kendi çıkarlarını da takip ederek uluslararası bir sorun olan Afganistan iç çatışmalarında etkin rol üstlenmiştir.

Öte yandan ABD'nin Irak müdahalesi, uluslararası kural ve kurumların yasalarının ihlali anlamında özgün bir operasyondur. Bu operasyon, tek kutuplu sistemin getirdiği bir sonuçtu.³³⁸ Türkiye bu müdahaleye şiddetle karşı çıkmış ve topraklarını ABD askerlerinin kullanmasına kapatmıştır. Böyle bir politika, eski iki kutuplu sistemde mümkün olmazken, Türkiye, yeni dönemde kendi politikasını geliştirmeye çalışmış ve bu konuda ABD'nin isteğini reddetmiştir. Dolayısıyla bir dönem ABD çatısı altında politika yürüten Türkiye, 2000'li yıllarda ABD'nin isteklerine karşı çıkma cesareti bulmuştur. Bu operasyonun ardından, Türkiye-ABD ilişkileri bir gerginlik dönemine girmiştir ki, bu durum hala devam etmektedir. Özellikle Irak üzerinde ABD politikalarını sürekli eleştiren Türkiye, kendi oyununu kurmaya çalışarak bu politikaların odağını Irak olarak görmüştür. Türkiye, ABD'nin tek başına geliştirdiği politikalardan etkilenmesi nedeniyle oluşan ortamda, kendi güvenlik politikalarını da yürütmüştür.

Bu noktada diğer uluslararası bir kriz, İran'ın Nükleer Programıdır. 1990'lardan bu yana ABD-İran ilişkileri çerçevesinde gündemde olan bu konu, 2005'ten itibaren Türkiye'nin dikkatini çekmeye başlamıştır. Önceki dönemde Türkiye konuya ilişkin kayıtsız kalmıştır. 2002'de İranlı muhalifler tarafından bazı bilgilerin sızmasıyla ortaya çıkan bu kriz giderek tırmanmıştır. ABD'nin baskılarıyla küçük bir meseleden uluslararası bir krize dönüşen bu konu, giderek Türkiye'nin dikkatini çekmiştir. Hem komşuluk açısından hem bölgesel rekabet ve sonuçlarından dolayı, Türkiye, İran'ın Nükleer silahlara erişmesine karşı çıkmıştır. Fakat İran'ın barışçıl enerji alanında kullanılması konusunda İran'ı desteklemiştir.³³⁹ Bunun nedeni ortak kimlik ve iç politikada kamuoyunun bu konudaki isteği olsa da, aslında Türkiye bu dönemde “komşularla sıfır sorun” politikasından hareket ederek “komşularda sıfır sorun politikası” izlemiştir.

³³⁷ Canan Bayram Çubuk, “Turkey's Role in Afghanistan in the Post 9/11 Era”, (Unpublished MA Thesis, Middle East Technical University, 2014), pp. 58-62.

³³⁸ Poowin Bunyavejchewin, “Theories of International Politics after the Incident of 9/11: The Richness and Weakness of Realist Tradition in the Twentieth-First Century”, *Kasetsart J. (Soc. Sci)*, No. 33, (2012), pp. 162-163.

³³⁹ Aylin G. Gürzel and Eyüp Ersoy, “Turkey and Iran's Nuclear Program”, *Middle East Policy*, Vol. XIX, No. 1, (Spring 2012), p. 39.

Bunun anlamı Türkiye'nin bulunduğu bölgede komşularının sorunlarıyla da ilgilenmesiydi. Bu politika, uzun dönemde Türkiye'ye bölgesel ağırlık kazandırarak, uluslararası itibarını artıracaktı. Bu bağlamda Abdullah Gül bu misyonun Türkiye için bir görev olduğunu söylemektedir:

“Ulusal çıkarlarımız gereğince, ilgili bölge ve kıta ölçekli gelişmeleri, sadece izleyen değil, aynı zamanda yönlendiren, faal bir diplomasi uygulamaktayız. Bu da, ülkemizin, bir istikrar unsuru olmakla kalmayıp, çevresindeki bunalımların çözümüne somut katkı sağlamaya çalışmasını gerektirmektedir. Halihazırdaki uluslararası konjonktür, hem bölgesel planda bir sürekliliğe hem de küresel ölçekte bir değişikliğe işaret etmektedir”.³⁴⁰

Dolayısıyla, Türkiye uluslararası sistemde kendi konumunu konsolide etmek amacıyla bulunduğu bölgeyle daha derinden ilgilenme politikasını takip etmiştir. Bu çerçevede, uluslararası sistemde ağırlığı olabilecek İran nükleer meselesine çözüm bulma amacıyla, Türkiye'nin girişimiyle, Türkiye, İran ve Brezilya arasında 2010 yılında Tahran Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, Türkiye ve Brezilya'ya uluslararası prestij kazandırmıştır ve dolayısıyla uluslararası sistemde yeni akımların ortaya çıkışını ortaya koymuştur. Bu antlaşmada İran'a, zenginleştirdiği uranyumun yarısını saklama hakkı verilmiştir. Fakat bu girişimlerden rahatsız olan ABD, anlaşmayı reddetmiştir.³⁴¹ Bu antlaşmanın reddedilmesi, uluslararası sistemde Türkiye'nin konumunun kolay bir şekilde kabul edilemeyeceğini gösterdi.

Komşularla sıfır sorun politikası ve komşuların arasında sıfır sorun politikası çerçevesinde, Türkiye ilk olarak kendi dış politikasındaki uzun sorunları çözmeye gayret göstermiştir. 2000'li yıllarda Türkiye'nin, Ermenistan, İran, Irak, Suriye ve Yunanistan'la sorunları çözme arayışı, bazen başarılı bazen de başarısız olmuştur. Bunun nedeni aslında bölgesel şartlara dayanmaktadır. Özellikle Suriye, İran ve Kıbrıs konusunda bazı ilerlemeler gerçekleşerek, Türkiye'nin bölgesel ağırlığı artmıştır. Ermeni meselesi ve “Ermeni Soykırımı” iddiaları, Türk yetkilileri tarafından ele

³⁴⁰ Gül, s. 22.

³⁴¹ F. Stephen Larrabee and Alireza Nader, **Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East**, California: RAND Corporatio, 2013, p. 28.

alınarak tabu olmaktan çıkarılmıştır. Fakat Ermenistan'ın tutumu bu meselenin çözülmesini engellemiştir.

Bölgesel krizlerde aktif rol oynamak, Türkiye'nin yeni dış politikasının temelini oluşturmuştur. Zira Türkiye bu yöntemle sistemde kendi konumunu belirlemek veya pekiştirmek peşinde olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye arabulucu faaliyetleriyle Arap-İsrail krizini çözmeye yönelik girişimlerde bulundu. İsraili yetkililer Türk yetkililerine, Golan'ın Suriye'ye geri verilmesi için söz vermişlerdi³⁴². Fakat 2008'de İsrail'in Gazze'ye saldırısıyla bu iş birliği aksadı. Ardından Başbakan Erdoğan'ın 2009 Davos Zirvesinde İsrail Cumhurbaşkanıyla tartışması ve en son Mavi Marmara olayı bu girişimleri sonuçsuz bıraktı.³⁴³ Aslında bakıldığında, bu girişimleri başarısız kılan İsrail'in tahrik edici siyasetiydi. Zincir gibi ardarda gelen olaylar, Ortadoğu siyasetinin ne kadar zor ve değişken olduğunun kanıtıydı.

Dikkatlice bakıldığında 2000'li yıllarda Türk dış politikasının çok boyutluluğa dayandığı söylemlerin gerçekten de hayata geçirildiği söylenebilir. Yani Türkiye, Ortadoğu'da tüm tarafları muhatap olarak görmektedir ve politikasını bu yönde geliştirmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye kendi ilişkilerinde yapıcı ve olumlu politikalar izlemeye çalışmaktadır. Örneğin Umman, BAE, Katar, Bahreyn ve Yemen gibi bölge ülkeleri ile ilişkiler, eşi görülmemiş bir seviyeye yükseltilmiştir. Bunun gereği samimi ve yakın ilişkilerdir ve Türk diplomatları bulundukları coğrafyalarda yeni kanallar açmaya gayret göstermektedirler.³⁴⁴ Diğer önemli bir husus, Türkiye'nin Batı'dan bağımsız yerel bir politika geliştirmesidir. Her ne kadar Batı karşıtlığı olmasa da, Türk siyasetçilerinin zaman zaman ABD ve İsrail'i eleştirmesi, bölgesel muhataplarında Türkiye'ye güvenme konusunda olumlu bir hava oluşturmuştur. Son olarak, Türk dış politikası olayları kazan-kazan ilkesine dayanarak değerlendirmiştir ve bu doğrultuda, bölgesel iş birliğini desteklemiştir.³⁴⁵ Burada önemli bir husus öne çıkmaktadır. Yani, Türkiye Ortadoğu meselelerinde artık kendi oyununu oynayan bir aktör olarak tanınmış ve bu da Türk yetkililerine yeterince özgüven sağlamıştır.

³⁴² Allegra Stratton, "Assad Confirms Turkish Mediation with Israel", *the Guardian*, 24 April 2008, <https://www.theguardian.com/world/2008/apr/24/syria.israelandthepalestinians>, (25 June 2019).

³⁴³ Moran Stern and Dennis Ross, "The Role of Syria in Israeli-Turkish Relations", **Georgetown Journal of International Affairs**, Vol. 14, No. 2, (Summer 2013), p. 119.

³⁴⁴ Aslında bu politikalar genel olarak kamu diplomasisinin geliştirilmesiyle özellikle yakın havzada başarılı olmuştur

³⁴⁵ Tayyar Arı and Ferhat Pirinççi, "Turkey's New Foreign Policy towards the Middle East and the Perceptions in Syria and Lebanon", **Akademik Bakış**, Cilt. 4, Sayı. 7, (Kış 2010), pp. 3-6.

Davutoğlu, Türkiye'nin küresel krizlerle ilgili uzun vadeli bir politika üretmesinden bahsetmektedir. Bu politika bölgesel ölçekte, bölge devletlerinin halkın meşru taleplerini karşılamasından yana olan temsili siyasi sistemler üzerine kurulması gerekmektedir. Aynı şekilde Türkiye'nin arzusu bu sistemlerin bölgesel, gerçek karşılıklı ekonomik bağımlılıktan yana olmalarıdır. Dolayısıyla bölge temel değerler etrafında birbirlerine entegre olmalıdır. Küresel düzeyde, Türkiye aktif bir şekilde uluslararası topluluğun da katıldığı yeni bir küresel düzen inşa etmek peşindedir. Bu düzenin üç boyutu olacak; diyaloga ve çok taraflılığa dayalı bir siyasi sistem, adalet ve eşitliğe dayalı bir ekonomik düzen, kapsayıcılık ve bütünleşme üzerine kurulu bir kültürel düzen.³⁴⁶

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, bir taraftan eski iki kutuplu sistem çökmüştür. Diğer taraftan, 2000 yılında ABD'de neocon kesimin iktidara gelerek uluslararası siyaseti ABD değerleri ve çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışması, Ortadoğu başta olmak üzere tüm dünyayı sarsmıştır. 11 Eylül saldırısı sonrası dönemde Türkiye, ABD'nin Afganistan ve Irak politikalarına şüpheyle yaklaşmıştır. Fakat hem Türkiye hem de diğer devletler ABD'nin uluslararası sistemdeki baskın gücünü kabul etmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin yakın havzasında başlayan 11 Eylül sonrası çatışmalar, Türk makamlarının planladığı siyasetin yürütülmesinin önünde bir engel oluşturmuştur. Benzer şekilde, ABD'nin de savaş odaklı Ortadoğu politikası, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının önüne geçmiş ve bu anlamda, Türkiye en önemli stratejik müttefiki olan ABD tarafından engellenmiştir. ABD'nin Irak'taki varlığı, Kuzey Irak'ta özerk bölgenin güçlenmesine ve nihayetinde Türkiye'nin ulusal güvenliğinin tehdit edilmesine neden olmuştur. Bu sistemik baskılar ışığında Türkiye, Batı söylemine yakın bir söylem ve siyaset izlemiştir.³⁴⁷ Bu söylem, Türkiye'nin uluslararası konumunun yükselmesine engel oluştursa da, bazı meselelerde de yardımcı olmuştur. Örneğin, Türkiye'nin 2000'li yıllardaki Ortadoğu ve Müslüman dünyasındaki rolü, Batı'nın da desteğini alabilmiş ve dolayısıyla Türkiye'nin sistemik konumu yükselmiştir.

Ülke	Stratejik Kültürü	Sistemden Algı	Müdahale Biçimi	Çıktılar

³⁴⁶ Davutoğlu, "Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring", p. 7.

³⁴⁷ Şahin, "Theorizing the Change: A Neoclassical Realist Approach to Turkish Foreign Policy", p. 9.

İran	Devrimci, Batı ile karşılaşma	Batı merkezli sistem çökmeli, zalim-mazlum sistemi	Liderler üzerinden, silahlı kuvvetler,	Direnış eksenı, asimetrik savaş, zalim-mazlum söylemini geliştirmek, İslami uyanış teorisi
Türkiye	Cumhuriyetçi, revizyonist (2002 sonrası), Batıya sürekli güvensizlik,	Yurtta ve dünyada barış, Batı merkezli sistem çökmeli, dünya beşten büyüktür	Liderler üzerinden, silahlı kuvvetler,	Stratejik derinlik, zalim-mazlum söylemini geliştirmek

Tablo 6. İki ülkenin karşılařtırılmalđ tablosu

Değerlendirme

Neoklasik realizm çerçevesinden bakıldığında, İran ve Türkiye'nin 2000'li yıllarda birbiriyle örtüşen ve aynı zamanda birbirleriyle çakışan faktörleri görmek mümkündür. ABD'nin bölgeye müdahalesi İran için bir beka sorunu anlamına gelse de Türkiye için aynı durum söz konusu olmamıştır. Küresel güç dağılımında yükselen iki ülkede önemli değişimler yaşanmış ve bunun sonucunda birim düzeyi değişkenler etkilenmiştir. Çin ve Rusya'nın yükselişi ve ABD'nin, Afganistan ve Irak'ta ağır bir savaşa girmesi hem tek kutupluluğun zayıflamasına hem de yeni bölgesel kutupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fakat 2000'li yıllarda sistemi belirleyen başat güç hala ABD olmuştur. Bu durum da İran için olumsuz etkilerin devamı anlamını taşımıştır. Ancak sistemin giderek değişimi, Türkiye'deki değişim yönünde olmuş ve küreselleşme ile beraber, Türkiye bu değişimin karşısında direnmenin yerine bununla aynı yönde hareket etmiştir.

2000'li yıllarda ikinci değişim, birim düzeyi değişimidir. Türkiye'de AK Parti'nin iktidarı iç politikayı derin bir şekilde etkilemiş ve dolayısıyla, iç politikanın uzantısı olan dış politika da önemli değişimlere maruz kalmıştır. Bunun gibi İran'da da Ahmedinejad'ın iktidara gelmesi, dış politikanın saldırgan ve revizyonist bir hal almasına neden olmuştur. Dolayısıyla, müdahaleci değişken kapsamında, iki ülkede de önemli faktörler öne çıkmıştır. Türkiye ve İran'daki bu değişim farklı bir şekilde kendisini göstermiştir. Bu çerçevede İran'ın devrimci stratejik kültürünün öne çıkmasından bahsedilebilir. ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri İran ülke

yöneticilerini derinden etkilemiştir. Bu çerçevede İran, ABD'nin Afganistan ve Irak'taki askeri varlığını bir tehdit olarak görmüş ve bu tehdidi minimize etmek için stratejik hamlelerde bulunarak bölgeyi ABD için istikrarsızlaştırmıştır. Bunun devamında kurumsal olarak, Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın Muhafazakâr kesimlere yakın olması, dış ve güvenlik politikanın da hızlı bir şekilde alınmasına neden olmuştur. Fakat Türkiye konusunda farklı etkenler ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetçi stratejik kültür, giderek dönüşerek daha kapsayıcı bir hal almış ve güvenlik perspektifi değişerek iş birliği ve ekonomik çıkar odaklı politika öne çıkmıştır. Kurumsal olarak, Ordu ile Hükümet arasındaki bazı anlaşmazlıklara rağmen (2007 e-muhtıra) Hükümet, dış ve güvenlik politikanın belirleyici unsuru olmuştur. Fakat iç siyaset yapısının, İran'a kıyasla daha yavaş işlediği söylenebilir. Parti sisteminin İran'da karşılığının olmaması, Türk dış politikası kararlarının İran'a nazaran daha yavaş alınmasına neden olmuştur.

Bağımlı değişken olarak iki ülke de uzun vadeli stratejiler yürütmüşlerdir. İran'ın uzun vade politikası, ABD'nin bölgeden çıkışı dolayısıyla, İran'ın engelsiz biçimde güç arttırmasına neden olmuştur. Aynı şekilde, Türkiye bu stratejiyi ekonomi üzerinden yürüterek, dış politikayı güvenliksizleştirmiştir. Tüm komşulara yaklaşması, Türkiye'nin bölgesel güç denklemlerinde yumuşak güç olarak öne çıkmasına neden olmuştur. Ekonomik ve kültürel ortaklıkları öne çıkartan Türkiye, uzun vadeli bir bölgesel ittifakı gerçekleştirmeye uğraşmıştır. Bu çerçevede "Schengen" benzeri ve Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan'dan oluşan "Şamgen" projesinin altyapıları atılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İRAN VE TÜRKİYE’NİN SURİYE KRİZİNE YÖNELİK STRATEJİSİ

Bu bölümde İran ve Türkiye’nin Suriye krizine yönelik politikaları ele alınmıştır. Bölümün birinci kısmında, Suriye’nin İran için ne anlam taşıdığı incelenmiştir. Ardından 2011’den bu yana, İran’ın Suriye’deki dış ve güvenlik politikası analiz edilmiştir. Bu bağlamda, İran’ın Suriye yönetimini koruma ve DAESH ile mücadelede Suriye’de izlediği strateji, aşamalı bir şekilde araştırılmıştır. Bu çerçevede sistemik etkiler ve bu etkilerin devlet adamları nezdinde algılanış şekli, İran’ın Suriye politikasında önemli bir husustur. Dolayısıyla, İran yetkililerinin Suriye savaşını aslında İran’a karşı olan bir savaş olarak değerlendirmeleri, meselenin derinliğini göstermektedir. Neoklasik realizm kuramı çerçevesinde, bu bölümün birinci kısmı aşamalı olarak İran’ın Suriye politikasını incelemektedir. Bu bağlamda, arabuluculuk, danışmanlık ve kısmen askeri müdahale bu politikaların en önemlilerinden sayılmaktadır. 2013’ten itibaren vekâlet savaşına aktif bir şekilde giren İran, tüm çabalarını Suriye’deki statükonun korunması üzerinde ağırlaştırmıştır.

Bölümün ikinci kısmında, Suriye’nin Türkiye için önemi ve Türkiye’nin Suriye’ye yönelik bakışı ve politikası ele alınmıştır. Suriye konusunda uluslararası sistemin Türkiye’ye yönelik baskıları ve Türkiye’nin bu baskılara verdiği yanıtlar, Türkiye’nin Suriye politikasında önemli bir meseledir. Fakat neoklasik realizmin de üzerinde durduğu müdahaleci değişken ve onun Türk dış politikasındaki rolü, Türkiye’nin Suriye politikasına da yansımıştır. Bu çerçevede 2011 sonrası Ortadoğu’da oluşan yeni konjonktürde, Türkiye’nin 2000’li yıllardaki politikasının devamı mümkün olmamıştır. Türkiye stratejik bir seçim yaparak Suriye’de rejim karşıtı bir politika izlemiş ve stratejisini bu yönde geliştirmiştir. Uluslararası aktörlerin zaman zaman müdahale ve müdahalesizlik stratejileri, Türkiye’nin de pozisyonunu etkilemiştir. Fakat 15 Temmuz 2016’dan sonra Türkiye farklı bir siyasi atmosfere girerek, sistemik baskıları etkisiz hale getirmiştir.

3.1. İran

3.1.1. İran'ın Güvenlik Politikası ve Suriye'ye Bakışı

İran, doğu, batı ve güney sınırları itibariyle kırılğan bir coğrafyada bulunmaktadır. Bir yandan, Ortadoğu'daki iç kırılğanlığa sahip ülkelerle komşu iken, diğer yandan da büyük güçlerin müdahalesine tanıklık etmektedir. Böylesine kırılğan ve karışık bir ortam, İran için manevra alanı oluşturmuştur. Bu kırılğanlığın bedelini daha önce ağır bir şekilde ödeyen İran, aynı tecrübeyi yaşamamak için politikalarının temelini az maliyetli, çok verimli politikalara yönelmiştir. İran'ın kendi ekonomik ve sosyal yapısı da buna müsait zemin hazırlamıştır. Her an olayların patlak verebileceği bölgede bulunması, İran makamlarını tetikte olan güvenlikçi bir mantaliteye zorlamıştır. Önceki bölümde tartışıldığı üzere, Irak'ın 1980'deki saldırısı ve güney komşularının Umman hariç hepsinin Irak tarafında saf alması, haklı ya da haksız İran'ın yalnız bırakıldığı bir hava yaratmıştır. Dolayısıyla, İran stratejisinin temeli, saldırıları önlemek ve savaşı diğer coğrafyalara taşımaktır. Bu yüzden Suriye ve Irak'taki İran dış ve güvenlik politikalarını anlamak için bu noktadan hareket edilmelidir. Bu davranış kendisiyle birlikte bölgesel güç dengesi değişikliğini ve hegemonya arayışını da getirebilir. Fakat İran için önemli olan güç artırımıyla savaşı önlemektir.

Ortadoğu'da 2010'da başlayan olayların başlangıcında ve ondan önceki dönemde, İran diğer konularda ABD ve Batılı güçlerle çekişmekteydi. Bir taraftan nükleer meselede, İran sürekli BMGK kararlarıyla sıkıştırılırken, diğer yandan da ABD'nin İran havzasındaki askeri operasyonları İran'ı derinden endişelendirmiştir. Buna ek olarak Ahmedinejad yönetimi altında İran dış politikası, İran'ı bölgeden bir nevi izole durumuna getirmiştir. Bu şekilde İran, Arap komşularla ve özellikle Suudi Arabistan'la sıkıntılı bir ilişki içerisindeydi. Bu soğuk ilişkilerin nedeni, İran'ın, ABD'nin Afganistan ve Irak müdahalesi ardından bölgede artan nüfuzuydu. Dolayısıyla, İran'ın üstünlüğü bölgesel güçleri, özellikle Suudi Arabistan'ı derinden kaygılandırarak bölgesel güç dengesinin de İran lehine dönüşmesini sağlamıştır. Aynı şekilde Arap-İsrail çatışmalarında İran'ın aktif rolü hem bölgesel hem de küresel güçleri endişelendirmiştir. Böylesi negatif bir ortamda Arap isyanlarının başlaması, bu enerjinin patlamasını sağlamış ve İran'ı bölgesel rakiplerini diğer coğrafyalarda yenmeye yönelik stratejik adımlara itmiştir.

İran dış politikasındaki önemli değişim 2005'te Ahmedinejad döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde İran, İslam Devrimi değerlerine geri dönüş yaparak idealizme dayalı bir adaletçi revizyonizmi takip etmeye başlamıştır.³⁴⁸ ABD müdahalesi sonucu bölgesel bir güç değişimi ve güç boşluğu, İran'ın dikkatini çekmekteydi. Nükleer mesele, İsrail'in nükleer tehditleri ve Arap-İsrail çatışması gibi daha geniş bölgesel dinamikler, İran'ı bir ittifak politikası aramaya yönlendirdi. İran, İsrail'e tehdit oluşturacak güçlerle yakınlaşarak bu tehditlere yanıt verdi. Dolayısıyla, Suriye ve Irak Şii hareketleri İran'ın odak noktası haline geldi. Bu politikayla İran, ABD veya İsrail'in askeri tehditlerini kısa vadede caydırmaya ve ABD'nin uzun vadede bölgedeki rolünün konumlanmasını önlemeye çalıştı.³⁴⁹ Zira ABD'nin Afganistan'da var olan 100 bin ve Irak'ta yaklaşık 200 bin askeri gücü, İran için beka sorunu oluşturmuş ve İran bu tehdidi bölgedeki yerel güçlerle ittifak çerçevesinde caydırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla, İran'ın esas amacı ABD ve NATO gibi aktörleri bölgeden uzaklaştırmaktır.

Suriye'nin İran İslam Devrimi'nden bu yana İran tarafında saf alması, aslında uluslararası ilişkilerin ve özellikle Ortadoğu siyasetinin önemli konularından sayılmaktadır. Konuya kimlik üzerinden bakıldığında, İran-Suriye yakınlaşması zor analiz edilebilir. Fakat bu yakınlaşmanın arka planındaki faktörler bu yakınlaşmayı anlamlı hale getirebilir. Devrimci ve İslamcı bir İran'ın laik ve komünistlere yakın Suriye'ye yakınlaşması³⁵⁰, bölgesel açıdan derin etkiler bırakmıştır. 1979'dan günümüze bu derin etkiler hala devam etmektedir. İran'daki devrimci idare, yönetimi ele geçirdikten sonra revizyonist bir söylemle ve Devrim İhracı politikasıyla bölgesel bir rahatsızlığa neden olmuştur. Bu da bölge ülkelerinin statükoyu korumak adına, Irak'ı İran'a karşı bir duvar görerek desteklemelerine neden olmuştur. Böylelikle bölgesel bir saflaşmada Suriye, İran'ın yanında yer almış ve 8 yıl boyunca tüm boyutlarıyla kayıtsız ve şartsız İran'a yardım etmiştir.³⁵¹

Buna karşın İran 2011'de başlayan Suriye olaylarında, Şam rejimini desteklemek için hiçbir yardımdan çekinmemiştir. İran'ın Suriye hükümetini desteklemesi, hem ulusal

³⁴⁸ Seyid Celal Dehgani Firuzabadi, **İran'ın Dış Politikası**, Tahran: Gumes, 2010, ss. 230-231. [Farsça]

³⁴⁹ Kayhan Barzegar, "Iran's Foreign Policy Strategy after Saddam", the Washington Quarterly, Vol. 33, No. 1, (January 2010), p. 173.

³⁵⁰ Jubin M. Goodarzi, "Syria and Iran: Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment", **Ortadoğu Etütleri**, Volume 4, No 2, (2013), p. 33.

³⁵¹ Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit, "Charting a New Course? Testing Rouhani's Foreign Policy Agency in the Iran-Syria Relationship", Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit (Eds.), **Iran in the World**, (133-154), New York: Palgrave Macmillan, 2016, p. 135.

hem bölgesel hem de uluslararası etkileri beraberinde getirmiştir. Aslında, İran'ın Suriye politikası analiz edildiğinde, daha çok güncel jeopolitik ve stratejik rekabetler çerçevesinde ele alınır. Bu rekabetlerin doğru olup olmadığı bir kenara bırakılırsa, meselenin arka planı da rahat bir şekilde ortaya çıkacaktır. Burada en önemli mesele, İran'ın Suriye'ye çok daha farklı olan yaklaşım biçimidir. 2011 öncesinde bile, Suriye'nin İran için önemi hiçbir ülkeyle karşılaştırılamazdı. Bunun nedeni her ne olursa olsun Suriye'nin İran'ın tek stratejik müttefiki olmasıdır.

İkinci bölümde tartışıldığı üzere İran-Irak savaşı, İran makamları için bir varoluş savaşıydı. Bu savaşta İran'ın güney komşularından Suudi Arabistan, Bahreyn, BAE ve diğer Arap ülkeleri geniş bir seferberlik içinde Irak'ı desteklemekteydi. Fakat İran'ı tüm boyutlarıyla destekleyen Müslüman ve Arap kimliğini taşıyan tek ülke Suriye olmuştur. Bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkiler o kadar güçlüdür ki, Batı, İsrail ve Arap aktörlerin Suriye'yi İran'dan koparma çabaları sürekli başarısız olmuştur.³⁵² 1983'te Şam Deklarasyonu ile Suriye İran'a yaptığı bu desteği yarı resmi bir ittifaka dönüştürmüştür.³⁵³ Enver Sedat'ın İsrail ile yaptığı 1979 barış antlaşmasıyla, Mısır'ı İsrail karşıtı politikalarından vazgeçirtmişti. Dolayısıyla Suriye doğal olarak yeni bir müttefik arayışındaydı ki, İran İslam Devrimi'yle istediğine ulaşmış oldu. Bu şekilde Suriye, İran'ı Ortadoğu'da yeni dengeleyici unsur olarak görmekteydi. Aynı şekilde İran, devrimci dış politikasında müttefikler aramaktaydı ki, en önemli özelliği İsrail ve Batı karşıtı karakter taşıması gerekmektedir. Dolayısıyla, toprağını İsrail'e kaptırmış Suriye'nin yaklaşımıyla böyle bir yakınlaşma kaçınılmaz olacaktı. Bunun normal sonucu direniş ekseninin ilk adımlarının atılmış olmasıdır.³⁵⁴

3.1.2. Neoklasik Realizm Çerçevesinde 2011-2012 Dönemi İran'ın Suriye Yaklaşımı

3.1.2.1. Sistemik Faktör

Neoklasik realizmin de üzerinde tartıştığı sistemik faktör, 2011'de krizin boyut ve kapsamını etkilemiştir. Bu çerçevede sistemdeki açıklık sorunu ile karşılaşan İran,

³⁵² Sam Razavi, "Iran's Levantine Ambitions", Thomas Juneau and Sam Razavi (Ed.), **Iranian Foreign Policy since 2001: Alone in the world** (120-139), New York: Routledge, 2013, 133.

133

³⁵³ Degang Sun, "Brothers Indeed: Syria-Iran Quasi-alliance Revisited", **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, Vol. 3, No. 2, (2009), p. 75.

³⁵⁴ William L. Cleveland and Martin Bunton, **A History of the Modern Middle East**, Fourth Edition, Colorado: Westview Press, 2009, pp. 405-406.

krizde diğer devletlerin (Batılı aktörlerle bölgesel müttefikleri) rolünün üzerinde durarak bu krizin ne zamana kadar süreceğini ön görememiş, fakat sistemin serbest ortamı, diğer aktörler gibi İran'a da politika geliştirme fırsatı sunmuştur. Serbest ortamda ABD, NATO ve diğer Batılı aktörler Esad yönetiminin istifasını isteseler de, bu politikada uzaktan müdahaleyle yetinerek krizde aktif bir rol oynamaktan kaçınmışlardır. Ayrıca Çin'in yükselişinden endişe duyan ABD, Ortadoğu'yu ikinci plana alarak Suriye'ye müdahale etmeyi reddetmiş ve diplomatik adımlardan öteye geçmemiştir. Yine açıklığın olmadığı çok kutupluluğa (ABD, Çin, Rusya, Hindistan ve AB) giden bir stratejik ortamda ABD yönetimi, Rusya ve Çin'in reaksiyonunun ne olduğuna dair, hangi politika izleyeceğinden emin olamayarak krizde uzaktan yönetme stratejisini izlemiştir. Böylesi bir ortamda İran, Suriye'yi kaybetmeme gerekliliğini ve Rusya ve Çin'den de yardım alabileceğini varsayarak Esad'ın yanında yer almıştır.

Uluslararası sistemin yapısal düzenleyicileri çerçevesinde, İran'ın ekonomik ambargo altında olması, ülkenin davranış biçimlerini yönlendirmese de, tehdit algısında etkili olmuştur. Fakat bu bağlamda İran'ın kendi ham kaynaklarına erişimi, İran için bir kolaylık sağlamıştır. Herhangi bir çatışmada İran'ın bu kaynakları seferber etmesi, bölgesel askeri dengede İran'ın elini güçlendirmiştir. Fakat Suriye'nin coğrafi olarak İran sınırında olmaması, İran için bir yapısal tehdit olmuş ve İran bunu Suriye ordusunu güçlendirmesiyle telafi edebileceği kanaatine varmıştır.

Ayaklanmaların başlangıcında, ABD, İngiltere ve diğer BMGK'nın Avrupalı üyeleri Esad'ın istifasını isteyerek³⁵⁵, Suriye yönetimine karşı koymaya başlamışlardır. Ayrıca BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon, Esad hükümeti hakkında Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin harekete geçmesi için baskı uygulamıştır.³⁵⁶ Bu baskıların devamında BMGK'nın Batılı üyeleri, 4 Ekim 2011'de Esad'a karşı bir karar çıkarmaya çalışmış, fakat bu adım Rusya e Çin'in vetosu ile sonuçsuz kalmıştır. Bu bağlamda uluslararası baskılar giderek sertleşmiş, İran'ın Suriye'de Esad'ı koruma stratejisine muhalefet artmıştır. Bu krizle paralel bir şekilde, İran'a nükleer meselesiyle ilgili baskılar artırılmıştır. 2006'dan itibaren BMGK'nın altı kararıyla karşılaşan İran, 2011 ve

³⁵⁵ Steven Lee Myers, "U.S. and Allies Say Syria Leader Must Step Down", *the New York Times*, 18 August 2011, <https://www.nytimes.com/2011/08/19/world/middleeast/19diplo.html>, (11 November 2019).

³⁵⁶ "US, UN Poised for Diplomatic Assault on Syria's Assad", *the Christian Science Monitor*, 18 August 2011, <https://www.csmonitor.com/World/terrorism-security/2011/0818/US-UN-poised-for-diplomatic-assault-on-Syria-s-Assad>, (11 November 2019).

2012’de, önceki kararları onaylayan 1984 ve 2049 sayılı kararlarla köşeye sıkıştırılmıştır. Ayrıca, uluslararası baskıların yanı sıra İran’ın bölgesel rakipleri, İran’ı Esad’ı desteklemekle suçlamıştır. Dolayısıyla, neoklasik realizm açıklaması doğrultusunda bu baskılar İran’ın ilk aşamadaki yaklaşımını şekillendirmiş ve bunun ardından İran, sonraki adımlarını bu baskıları hafifletmek için atmıştır.

Bölgesel anarşik düzlemde İran’ın rakipleri olan Suudi Arabistan ve Türkiye’nin krize yönelik aktif siyaset izlemeleri, İran’ın Suriye’de ve bölgedeki konumu açısından tehlike arz ederek İran’ı harekete geçirmede önemli bir etken olmuştur. Türkiye’nin bölgesel güç denklemlerindeki yükselişi, 2000’li yıllarda tehlike anlamına gelmese de, bu dönemde İran çıkarlarını tehdit edecek boyut kazanmıştır. Yine Suudi Arabistan, BAE ve Katar gibi diğer aktörlerin de rekabete dâhil olması ve Türkiye ile yakın bir strateji izlemeleri, bölgesel güç dengesinin İran aleyhine değiştiğini göstermekte idi. Suudi Arabistan’ın Esad’a, İran’dan uzaklaşacağı takdirde Suriye yönetimini destekleyebileceği teklifi de bölgesel sistemin İran’ın aleyhine olduğu fikrini güçlendirmiştir. Ayrıca bu rakiplerin Batılı aktörlerle yakın iş birliği, İran makamlarınca uluslararası sistemde İran’ı yalnızlaştırmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla neoklasik realizmin de analizi çerçevesinde sistemik faktörler, İran’ın bölgesel politikası önünde bir engel oluşturmuş olsa da, İran’ın davranışını tam olarak belirleyememiştir.

3.1.2.2. İç Faktörler

Öncelikle İran’ın Arap Baharına bakış açısı, İran’ın Suriye’ye yönelik stratejisini de etkilemiştir. İran perspektifinden bakıldığında, Arap Baharı ve Arap dünyasında İslami uyanış hareketleri, İran İslam Devrimi’nden esinlenmiştir. Böylece, İslam dünyası İran bakış açısı sayesinde uyanarak zalim ve diktatörlere karşı ayaklanmıştır:

“Tunus ve Mısır’da İslami sloganlarla haydut hükümetler devrildiğinde, Amerikalılar ve İsrailliler aynı formülü direniş devletlerini yok etmek için kullanmaya çalıştılar. [Dolayısıyla] Suriye’nin üzerine düştüler, bu formüle bir grup sade ve basiretsiz Müslüman dâhil edildi. Düşman bunu yaptı ve gözü kapalı Müslüman, düşmanın oyununa geldi ve düşmanın cetvelini doldurdu... Tekfirci grupları bunlar örgütledi... Ve ümmetin arasına düşürdüler ve bunu da dini bir savaş olarak bize yutturmaya

çalıştılar.”³⁵⁷... “Suriye çatışmalarındaki taraflar Sünni ve Şii değil, Siyonist karşıtı direnişçiler ve buna karşı olanlardır. Ne Suriye hükümeti Şii bir hükümettir, ne de laik ve İslam karşıtı muhalifler Sünni’dir”.³⁵⁸

Bu noktada diğer İran makamları da benzer açıklamalarda bulunmuştur. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ise Arap isyanlarını İslam uyanışı olarak nitelendirmiştir. Buna göre, dünyanın zalim güçleri ve varisleri artık çökmek üzeredir ve kitlelerin derinliklerinden ulaşan bir uyanış dalgası ortaya çıkmıştır.³⁵⁹ Ahmedinejad’a göre İslami Uyanış, İslam’ın özüne dönme anlamına gelmektedir ve artık zulüm, yağma, cinayet ve Siyonizm dönemi sona ermiştir.³⁶⁰ İran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreteri Said Celili’ye göre, Mısır’daki devrim İran devriminin gecikmiş bir halidir. Bu anlamda, Celili’ye göre, Mübarek’in devrildiği günün İran İslam Devrimi’nin gerçekleştiği güne denk gelmesi, 22 Şubat’ın bölge milletlerinin zafer günü ve bölgedeki Amerika ve Siyonizm’in yenildiği gün olarak değerlendirilmelidir.³⁶¹

İran’ın Arap Baharı’na bakışı Suriye’ye yönelik bakışını da etkilemiştir. İran makamlarına göre, Suriye’deki ayaklanma Suriye halkından daha ziyade yurtdışından yönlendirilen bir projedir. Örneğin Ayetullah Hamaney, Suriye’yi İsrail karşısında bir kilit aktör olarak nitelendirmektedir; “İran İslam Cumhuriyeti, Siyonist rejime karşı direniş hattını desteklemesi için Suriye’yi savunarak, Suriye içişlerine yabancı güçlerin müdahalesine şiddetle karşı çıkacaktır.”³⁶² Bu çerçevede Ayetullah Hamaney’e göre “Suriye hikâyesi 30 yıldır Siyonistlere karşı tek başına duran, Filistin ve Lübnan’daki direniş gruplarını savunan bir hükümetten intikam alma hikâyesidir”.³⁶³ Bu açıklamalar, İran makamlarının her ne pahasına olursa olsun Suriye hükümetini destekleyeceğini net

³⁵⁷ Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Ahli-Beyt Dünya Meclisi Üyeleri ve İslam Radyo ve Televizyon Birliği Üyeleri Görüşündeki Yapılan Açıklamalar”, 17 Ağustos 2015, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=30524>, (25 Kasım 2019).

³⁵⁸ Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Dünya İslam Ulema ve İslami Uyanış Zirvesi’nde Yapılan Açıklamalar”, 29 Nisan 2013, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=22405>, (25 Kasım 2019).

³⁵⁹ “Ahmadinejad: İnsan Uyanış Dalgası Avrupa ve Amerika’ya Ulaşacak”, *Raja News*, 15 Mart 2011, <http://www.rajanews.com/news/65849>, (25 Kasım 2019). [Farsça]

³⁶⁰ “Ahmadinejad: İslami Uyanış, İslam’ın Hakikatine Bir Dönüştür”, *İRNA*, 30 Nisan 2013, <https://www.irna.ir/news/80637514/>, (26 Kasım 2019). [Farsça]

³⁶¹ “Mübarek Devrildikten Sonra İlan Edildi: İranlı Yetkililer Tarafından Mısır Halkına Tebrikler”, *Hamshahri*, 12 Şubat 2010, <https://www.hamshahrionline.ir/news/128068/>, (26 Kasım 2019). [Farsça]

³⁶² Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Türkiye Başbakanı’nın Devrimin Lideri İle Görüşü”, 29 Mart 2012, <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=19342>, (26 Kasım 2019). [Farsça]

³⁶³ Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Büyük Hac Kongresine Mesaj”, 25 Ekim 2012, <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=21361>, (26 Kasım 2019). [Farsça]

bir şekilde ortaya koymuş ve dolayısıyla İran stratejisini bu yönde uygulamıştır. Kudüs Tugayı Komutanı General Süleymani'ye göre İran'ın zaferi veya yenilgisi Mehran ve Hurremşehir'de [İran-Irak sınırında yerleşen şehirler] değildir. Süleymani "sınırlarımız kendi sınırlarımızın ötesine çıkmıştır ve [bu yüzden] Mısır, Irak, Lübnan ve Suriye'de zafer görmeliyiz. Bu İslam Devrimi'nin meyvesidir."³⁶⁴ Dolayısıyla, daha önceki kısımlarda tartışıldığı üzere, İran 2004, 2006 ve 2007'de yaptığı karşılıklı savunma anlaşmalarına dayanarak, Suriye yönetimini ayakta tutmaya karar vermiştir. İç siyaset kurumlarının da desteklemesi ile bu strateji yürürlüğe koyulmuştur.

İran stratejik kültürü çerçevesinde, Suriye olayları düşmanların (ABD, İsrail, Batı ve NATO) Suriye'nin İran safından koparma çabası olarak değerlendirilmiş ve bu da geleneksel yabancı güçlerin İran karşıtı tavrından kaynaklanmıştır. İran makamlarınca, devrim sonrası düşman söyleminin nesneleri sayılan ABD, İsrail, Batı, NATO ve bölgesel müttefikleri, bölgede İran karşıtı bir tavır sergileyerek İran'ı çevrelemeye yönelik bir adım atmışlardır. İran'ın stratejik düşüncesi çerçevesinde, düşmanların bu adımı geleneksel İran düşmanlığı ve O'nu yalnızlaştırmaktan başka bir şey değildi. Devrimci stratejik kültür, İran'ın uluslararası siyasete bakışını yönlendirme noktasında, krizin başından itibaren Suriye olaylarının bir Batı komplosu olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.

Devlet kurumlarının dış politikada seferberliğin önünde herhangi bir engel oluşturmaması, dış politika kararları konusunda bir kararlılığa neden olmuştur. Ayrıca kamuoyunun bu konuda seferberliği, karar vericilere onların desteğini almada güven sağlamıştır. İran devlet kurumları, bu konuda dış politika için seferberlik oluşturarak dış politikanın güçlü bir şekilde uygulanmasına destek sağlamıştır. Örneğin, devlete yakın basın mensupları Suriye olaylarının bir "Batı tiyatrosu" olduğuna inanarak, bu olayların yabancılar tarafından kurgulandığını³⁶⁵ düşünmektedirler. Devlet kurumlarının işlevi, dış politikaya içeriden destek kazanmanın yanı sıra, Batı ile söylem çatışmasını Suriye olayları üzerinden de göstermek olmuştur. Bu çerçevede, Suriye meselesinin bir İran meselesi olduğu, giderek kamuoyu nezdinde kabul edilir bir hipotez haline gelmiştir. Özellikle Suriye politikasında, kamuoyunun dış politikada güçlü bir rol olması, destek

³⁶⁴ "Lübnan 33 Günlük Savaşındaki Hizbullah Zaferi Sekiz Yıllık Kutsal Savunmanın Meyvesiydi", *Rasa News*, 10 Haziran 2011, <https://rasanews.ir/fa/news/105241>, (26 Kasım 2019). [Farsça]

³⁶⁵ "Batı Medyasının Suriye Olaylarını Büyütme Çabası", *Fars News*, 16 Nisan 2011, <https://www.farsnews.ir/news/9001270561/>, (5 Kasım 2019). [Farsça]

açısından merkezi bir konum üstlenmiştir. Ayrıca bu söylemin kabulü, devlet millet arasında yakın ilişkinin de bir örneği olmuş ve giderek krizin derinleşmesiyle genel hatlarıyla halk, İran'ın Suriye politikasına destekte bulunmuştur.

3.1.2.3. Politika Çıktıları: Diplomatik Adımlar

Suriye olayları başladığı andan itibaren İran, dolaylı dolaysız Suriye yönetiminin yanında yer almış, fakat askeri olarak tam angajmana girmemiş, bunun yerine diplomatik adımlarla krizi yatıştırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla, sistemik baskılarla iç politika etkenlerinin etkileşimi sonucunda, İran yetersiz dengeleme ile yatıştırma stratejisini izlemiştir. Bu anlamda İran, Esad'ı reformlara ikna etmeye çalışarak krizin tırmanmamasına yönelik adımlar atmıştır. Aynı zamanda, İran sistemik baskılara yetersiz yanıt vererek, bu baskıları şeffaf olamadığından ötürü, net bir şekilde değerlendirememiştir. Zira İranlı yetkililere göre, sokaktaki protestocular halkı temsil etmemekle birlikte Batılı devletlerin oyununu icra etmektedir. Nitekim İran'ın Suriye stratejisi, Esad'ı mümkün olduğunca uzun süre iktidarda tutmaya yönelik olmuş ve İran, bu hedefi gerçekleştirmek için yatıştırma politikasını uygulamaya koymuştur.

İran, 2012'den itibaren Suriye muhalefeti ve hükümet arasında, bir nevi çatışmayı durdurma amacıyla, konferans ve toplantılar düzenleyerek krizi masada çözmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Ağustos 2012'de Tahran'da, "Suriye'nin Dostları Danışma Toplantısı" isminde bir program gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıya Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan 28 ülke katılım sağlamıştır. Bu toplantı aslında Cenevre'de yapılan "Suriye Uluslararası Temas Toplantısı" ve Paris'te düzenlenen "Suriye'nin Dostları" toplantıları karşısında bir yan yol politika olarak gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni, İran'ın bu toplantılara davet edilmemesi ve İran'ın izole edilme hissi olmuştur. Tahran toplantısının sonunda, bir Temas Grubu Oluşumu ve ateşkes önerisi sunulmuştur.³⁶⁶ Fakat katılan aktörlerin Suriye'de etkin rolü olmadığından dolayı, toplantının herhangi bir etkisi olmamıştır.

Ayrıca 2012'de Tahran'da gerçekleştirilen Bağlantısızlar Hareketi'nin 16. toplantısında İran, Suriye krizini gündeme taşımış, Mısır'ın toplantıda önerdiği, Türkiye ve Suudi

³⁶⁶ "Tahran'da Suriye Dostlarının Danışma Toplantısı", *Donya-e Eqtesad*, 11 Ağustos 2011, <https://www.donya-e-eqtesad.com/fa/tiny/news-657213>, (26 Kasım 2019).

Arabistan'ın da katıldığı dörtlü koalisyon teklifini kabul etmiştir.³⁶⁷ Bu erevede, İran'ın üç yıl boyunca Bağlantısızlara yaptığı başkanlık döneminde, Suriye'yi gündemde tutmaya çalışarak, Kasım 2012'de altı maddelik bir çözüm önergesi sunmuştur. Bu plana göre sahada tüm taraflar ateşkes ilan edecek, mültecilerin evlerine dönüşü sağlanacak, devlet ve muhalifler içindeki siyasi suçtan tutuklananlar bırakılacak, insani yardım, etnisite ve mezhep ayrımı yapmadan yapılacak, milli gruplar arasında müzakereler başlatılarak geçiş hükümeti kurulacaktı.³⁶⁸ Fakat bu planda Esad'ın kaderi ile ilgili herhangi madde bulunmamakta idi. Diğer bir adım, yine Kasım 2012'de atılmış ve Tahran'da "Suriye Ulusal Diyalğ" düzenlenmiştir. Bu diyalğa 200'n üzerinde Suriyeli dini ve siyasi fiğrn yanı sıra, bazı kabile ve parti mensupları da katılım sağlamıştır.³⁶⁹

3.1.3. 2012-2015 Dönemi İran'ın Suriye Yaklaşımı

3.1.3.1. Sistemik Faktörler

Suriye olaylarından bir yıl sonra, uluslararası baskılar had safhaya çıkmış ve İran diğer bölgesel krizlerle beraber, Suriye krizi doğrultusunda çeşitli alanlarda baskıya maruz kalmıştır. Bağımsız değişken çerçevesinde ABD ve Batılı aktörlerin Suriye yönetimine karşı uyguladıkları baskının devam ettiği görülmektedir. Diğer önemli sistemik bir mesele, İran nükleer krizinin devam etmesidir. BMGK, 2012'den 2014'e kadar 2049, 2015 ve 2159 sayılı kararlarıyla, İran'ı ağır bir ambargo ile karşı karşıya bırakmıştır. ABD ve diğer Batılı aktörlerin bu adımları, İran'ı daha da zor bir pozisyona itmiiştir. Ayrıca, 2012'de İsrail'in Gazze'ye yaptığı saldırısı, İran için önemli bir baskı unsuru olmuştur. Yine baskıların devamında, Batılı aktörlerin Suriye yönetimine karşı karar çıkarma çabası, İran'ı köşeye sıkıştırmıştır. Bu kapsamda 2012'de BMGK iki kere karar almaya çalışmış, ancak her iki karar çıkarma çabası Rusya ve Çin tarafından veto edilmiştir. Aynı siyaset 2014'te de devam etmiş fakat yine veto edilmiştir. Yine uluslararası baskılar kapsamında, 2013'te ABD'nin Suriye'de kimyasal silah kullanılması suçu nedeniyle saldırı pozisyonuna geçmesi olmuştur. ABD'nin bu eylemi

³⁶⁷ Hüseyin Elayi, "İran'ın Bağlantısızlar Hareketine Başkanlığı: Milli Güvenliği ve Hareket'in Etkinlik Rolünün Artırma Fırsatı", **Siyaset-e Harici**, Cilt. 26, Sayı. 2, 2012, ss. 372-73 [Farsça]; "Türkiye ve İran Mısır'da Aynı Masada", *Akşam*, 10 Eylül 2012, <https://www.aksam.com.tr/guncel/turkiye-ve-iran-misirda-ayni-masada--138071h/haber-138071>, (10 Kasım 2019).

³⁶⁸ "İran'ın Suriye İçin Altı Maddelik Planı", *Jamejam Online*, 16 Aralık 2012, <http://jamejamonline.ir/online/671445034340200139/>, (10 Kasım 2019). [Farsça]

³⁶⁹ Matthew D. Crosston, "Cold War and Ayatollah Residues Syria as a Chessboard for Russia, Iran, and the United States", **Strategic Studies Quarterly**, Vol. 8, No. 4, (2014), p. 103.

sistemde değişiklik getirecek tehlikeler sunmakta idi. Fakat Rusya'nın müdahalesiyle bu tehlike atlatılmış oldu. Ancak yine 2014'te ABD ve bölgesel müttefiklerinin Suriye'de askeri operasyon başlatması,³⁷⁰ İran'a yine önemli bir tehdit savurmuştur. Bu operasyon geri savaşın sonucunu değiştirmemiş, fakat PYD'yi Esad yönetimi karşısında güçlendirmiş, bu da gelecekte grubu merkezi yönetim karşısında güçlendirmiştir.

Bu dönemde uluslararası sistemin tamamında kriz devam etmiştir. Rusya-Çin ile Batılı aktörlerin çekişmesinin en net görüldüğü nokta, yukarıda da bahsedildiği gibi, Suriye krizine dair BMGK'nın başarısızlığı olmuştur. Hızla çok kutupluluğa (Çin'in yükselişi ve "Bir Kuşak, Bir Yol" projesinin yürürlüğe koyması) ilerleyen sistemde güç dengesinin de değişimi ihtimali yükselmiş ve dolayısıyla İran, krizin nereye evrileceğinden emin olamamıştır. Yapısal düzenleyiciler etkeni açısından Suriye'nin kaybedilmesi, İran'ın izoleleşmesi tehlikesini tetiklemiştir. Zira Suriye, İran'ın Akdeniz, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya açılan kapısı olarak görülmektedir. Dolayısıyla askeri yollardan da olsa, bu kapının açık tutulması, İran'ın jeopolitik siyaseti açısından önem arz etmekte idi.

Yine bu dönemde sistemdeki açıklık sorunu devam etmiştir. ABD'nin Çin ve Rusya'ya karşı baskısı giderek artış göstermiş, fakat ABD tek başına Suriye özelinde herhangi bir adım atmamış ve bu da krizin hangi yönde ilerlediğine dair net bir bilgi sunmamıştır. Böyle kısıtlayıcı bir ortamda İran, Esad yönetimini korumakta kararlı davranmıştır. Dönemin şartları itibarı ile bölgesel aktörlerin (rneğin KİK yesi ülkeler ile Türkiye), Suriye yönetimine uyguladıkları baskı da devam etmiř³⁷¹ ve İran'ın çevrelenmişlik hissi derinleşmiştir. Dolayısıyla bundan sonra İran, byleyi bölgesel ittifakın dağılmasına odaklanmıştır. Bu anlamda sistem, küresel ve bölgesel olarak tam bir kısıtlılık arz etmiş ve politika seçeneklerini sınırlandırmıştır.

3.1.3.2. İç Politika Faktörleri

Neoklasik realizm teorisi bağlamında, İran karar alıcılarının Suriye olaylarıyla ilgili derin kaygılarından bahsedilebilir. Suriye gösterilerinin başlangıcından önce, İran makamları olayların Suriye'ye yansımasını öngörerek Esad yönetimiyle sürekli temasta

³⁷⁰ Helene Cooper and Eric Schmitt, "Airstrikes by U.S. and Allies Hit ISIS Targets in Syria", *the New York Times*, 22 September 2014, <https://www.nytimes.com/2014/09/23/world/middleeast/us-and-allies-hit-isis-targets-in-syria.html>, (20 November 2019).

³⁷¹ Ömer El Hasan, "Körfez lkeleri ve Suriye krizi", *Aljazeera Türk*, 15 Ağustos 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/korfez-ulkeleri-ve-suriye-krizi>, (20 Kasım 2019).

olmuşlardı. Bu doğrultuda İran Dışişleri Bakanı Salihi, 20 Ocak 2011’de Suriye’yi ziyaret ederek Suriyeli makamlarla görüşmüştür. Yine olayların Suriye’ye sızdığı 15 Mart tarihinden hemen iki gün sonra, Suriye Dışişleri Bakanı Tahran’a düzenlediği ziyarette İran’ın üst düzey makamlarıyla bir araya gelmiştir.³⁷² Aynı günlerde İran Yüksek Güvenlik Kurulu başkanı Sait Celili Şam’ı ziyaret etmiştir.³⁷³ Bu ziyaretlerin amacı aslında iki tarafın olaylara yönelik ortak bir strateji belirlemesi olmuştur. Bunun yanı sıra Ayetullah Hamaney, Kudüs Tugayları komutanı Kasım Süleymani üzerinden Beşşar Esad’e bir mesaj göndermiştir. Bu mesajda, Suriye yönetimine halka karşı şiddet uygulamamaya çağırarak onların sesini duymaya davet etmiş: “Sayın Beşşar Esad’e insanların bizim kırmızı çizgimiz olduğunu söyleyiniz. Eğer bu olursa [halkı öldürmek] ve insanların ölümüne kayıtsız kalırsanız, bizim desteğimiz üzerinden hesap yapmayın”.³⁷⁴ Bu siyasi ve diplomatik girişimlerin başarısız kalmasıyla ve krizin artık bir kanlı çatışmaya dönüşmesiyle birlikte, İran makamları daha aktif bir politika yürütmüştür. Dolayısıyla, artık devrimci stratejik kültürün ortaya çıktığından bahsetmek gerekir. Zira bu kültürün aktifleşmesiyle İran, iç politikada söylem geliştirmeye odaklanmıştır.

Suriye olaylarının patlak verdiği ve bunu görmezden gelmenin mümkün olmadığı ortaya çıktığı zaman, İran makamları güvenlikçi bir söylem geliştirmeye başlamıştır. Bu söylemin asıl amacı, Suriye olaylarının perde arkasındaki amacının İran olduğunu ispatlamaktır. Bu anlamda, Batılı devletler İran’ı yıkıp yok etmek için, onun müttefiklerini yok etmeye gayret etmektedirler. Dolayısıyla İran makamları, Şiiler için en duygusal ve hassas konulardan biri sayılan Hz. Zeyneb’in³⁷⁵ mezarı ve onun tehlikede olduğuna dair bir endişe geliştirilmişlerdir. Bunun üzerine devlet televizyonunda da programlar yayınlanarak, halkın bu algıyı kabullenmesine dair bir kampanya başlatıldı. Muhafızların Hz. Zeyneb’in mezarını tahrip etme tehdidi³⁷⁶, bu

³⁷² “Suriye Dışişleri Bakanı Bugün Tahran’a Geliyor”, *Mehr News*, 17 Mart 2011, <https://www.mehrnews.com/news/1276029/>, (27 Kasım 2019). [Farsça]

³⁷³ Bassam Barabandi and Tyler Jess Thompson, “A Friend of my Father: Iran’s Manipulation of Bashar al-Assad”, atlantic council, 28 August 2014, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/a-friend-of-my-father-iran-s-manipulation-of-bashar-al-assad/>, (28 Kasım 2019).

³⁷⁴ “Gidin ve Beşar Esad’e Halkın Kırmızı Çizgimiz Olduğunu Söyleyin”, *Tasnim News*, 15 Ekim 2019, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/07/15/2113627/>, (28 Kasım 2019). [Farsça]

³⁷⁵ Hz. Zeynep, Hz. Ali’nin kızıdır ki Kerbela’da Hz. Hüseyin’in yanındaydı. Şii öğretilerinde, Kerbela olayının (680) ardından eli kapalı bir şekilde Şam’a götürülmüş ve 682’de esarete hayatını kaybetmiştir.

³⁷⁶ “Vahhabilerin Hz. Zeyneb’in Türbesini Yok Etmeye Çağrısı”, *Alalem*, 21 Temmuz 2012, <https://fa.alalamtv.net/news/350584/>, (28 Kasım 2019). [Farsça]

söylemin gelişmesinde önemli bir nokta oldu. Bunun yanı sıra, Hucr bin Adiyy Türbesi'nin Mayıs 2013'te muhalifler tarafından tahrip edilmesi bu söylemi yerine oturttu.³⁷⁷

Bu söylemin gelişmesi, halkın kabulünü de beraberinde getirmiştir. Hz. Zeyneb'in türbesi Suriye savaşıdan önce binlerce İranlıyı Suriye'ye cezbetmekteydi. Hatta bazı web sitelerinde, Suriye savaşına ve özellikle türbe savunucularının Suriye'ye gönderilmesine dair başvurular alındı. Tüm bu eylemler, İran güvenlik stratejisinde yeni dinamikler ortaya çıkarmıştır. Aslında önceki bölümde bahsedildiği gibi, hayatını kaybeden bu savunucular için törenler düzenlenerek, bir nevi devrimci şehadet kültürünün canlandırılması projesi de hayata geçirilmiştir.

Böylelikle İran makamlarına göre, İran Suriye'de “Hak” ile “batıl” veya “zalim” ile “mazlum” mücadelesinde batıla ve zalime karşı mücadele etmeyi seçmek zorunda kalmıştır. İç politika açısından bu bir meşrulaştırma olarak, dış politikayı da etkilemiştir. Sürekli uluslararası baskıya karşı bir söylem mekanizması haline gelen, Suriye'de İran'ın Şer ile Hayır mücadelesi, bölgesel çapta da bir etki geliştirmek için kullanılmıştır. Bu doğrultuda, Batıl cephesi küresel ve bölgesel aktörler olarak ikiye ayrılmaktadır. Dolayısıyla İran resmi söyleminde, Küresel aktörlerin başını ABD çekse de bunun arkasında İsrail yatmaktadır. Buna ek olarak, İran'ın üst düzey makamları ve kamuoyu oluşturan diğer unsurlara göre, bölgesel aktörlerin başını, birinci derecede Suudi Arabistan ve Türkiye, ikinci derecede de Katar, BAE ve Bahreyn gibi krallıklar çekmektedir. Dolayısıyla, İran şer kuşatmasını kırmak için Suriye savaşını sonuna kadar yürütmek zorundaydı.

İran'ın medya savaşı, güvenlik politikasıyla aynı çizgide hareket etmiştir. Dolayısıyla medya, genel olarak Suriye'yi direniş cephesi için kilit nokta olarak görmektedir. Bu doğrultuda, İran'ın medya savaşı üç ana kategoride hareket etmiştir. Bunlardan birincisi, medya dili ile ilgili olarak öne çıkmıştır. Bu çerçevede İran medyası, özgüvenli bir dil ile bölgesel ve küresel konularda İran'ın rolünden bahsetmiştir. Bu tip medya faaliyetleri, İran'ın hem ahlaki hem de siyasi olarak, bölgesel ve küresel çapta oyunculuk yapmayı hak ettiğine dair haberler ve analizler sunmaya dayanmıştır. Suriye

³⁷⁷ Muhammed Fatihi, “Türbe Savunucuları Kimlerdir?”, *Neda Esfahan*, 2016, <http://nedaesfahan.ir/66986>, (30 Kasım 2019) [Farsça]; ayrıca bkz: “Yakında Zeyneb'in (S.) Mezarını Sökeceğiz”, *Mashregh News*, 4 Mayıs 2013, <https://www.mashreghnews.ir/news/211844/>, (1 Aralık 2019). [Farsça]

merkez devletiyle ilgili, İran medyası Batı medyası akımının tersine bir alternatif sunmuştur. Dolayısıyla, Suriye hâkimiyetinin meşruiyeti ve kazanımları vurgulanmıştır. Üçüncü taktikte, Esad yönetimine karşıt küresel aktörlere suçlamalar yağdırılarak, onların politikası mutlak bir şekilde kınanmıştır.³⁷⁸

Birinci aşamanın (2011-12) devamında iç kurumlar da devlet politikası için zemin hazırlamıştır. Böylelikle bu savaş had safhaya çıktığı zaman, genel hatlarıyla devlet ve millet arasında yakın bir bağ kurulmuş ve yukarıda da işaret edildiği gibi, birçok İranlının Suriye'ye gitmeye gönüllü olması, bu bağın başarılı bir şekilde kurulduğunu göstermiştir.

3.1.3.3. Politika Çıktıları: İç Dengelemenin Yanı Sıra Dış Dengeleme

Yukarıda tartışılan meselelerin ışığında, neoklasik realizm çerçevesinde İran'ın sistemik uyarıcılara verdiği yanıt netleşmiş ve dolayısıyla İran, anarşinin devamını düşünerek orta vadeli bir iç dengeleme planı geliştirmiştir. Bu planın yanı sıra İranlı karar vericiler, kısmi olarak dış dengeleme stratejisine başvurmuşlardır. Bu çerçevede, İran vekâlet güçleri oluşturarak, tehditleri uzaktan yönetmeye dair strateji belirlemiştir. Ancak bunu yaparken, direkt angajmanı da gözden kaçırmamış ve kısıtlı seviyede askeri birimleri kullanmıştır.

Dolayısıyla neoklasik realizm bağlamında Suriye savaşının devamıyla, İran'ın diplomatik ve askeri seçeneklerinden bahsedilebilir. İç politikada da bazen farklı seslerin çıkması, devleti iyice baskı altında tutmuştur. Suriye'nin peşini bırakmak, aslında İran için en tehlikeli ve zor seçenek haline gelmiştir. Zira İran için anti-Siyonist söylemin merkezlerinden birisi Suriye'ydi ve böyle bir merkezin düşmesi, İran'a geri dönüşü olmayan bir güvenlik ve söylem tehdidi sunacaktı. Böylelikle, zaten bölgesel ve küresel çapta stratejik yalnızlıkla yüzleşen İran, daha da yalnızlaşmaya mahkûm olabilirdi. Bunun yanı sıra, İranlı yetkililere göre yıllar süren telaşın sonucunda, oluşturulmuş olan güvenlik çemberi çöküşe doğru giderek, sınırlarının ötesinde yeni tehditlerle karşı karşıya kalabilirdi. Dolayısıyla, İran tüm seçeneklerini deneyerek askeri seçeneği de masaya yatırmış ve bu çerçevede, İran tüm imkân ve kaynaklarını seferber ederek, yalnızlaştırılmasına veya bu hisse karşı mücadele etme seçeneğine

³⁷⁸ Kristine Anderson and Heather Hughes, "Mainstream Iranian Media Coverage of the Syrian Conflict", A Content Analysis, **Syria Research and Organization**, 2014, p. 8.

başvurmuştur. İran'ın siyasi sistem yapısı da buna uygun bir zemin sunmuştur. Maddi ve manevi imkânların seferberliği, İran'ın iç kaynaklarını ve bölgesel potansiyellerini kullanmaya itmiştir. Dolayısıyla, İran hem askeri yardım³⁷⁹ (eğit, danış ve yardım stratejisi), hem vekil grupların oluşturulması hem de doğrudan çatışmaya girme³⁸⁰ gibi seçenekler, İran için kaçınılmaz hale gelmiştir.

Suriye olaylarının gidişatı da, İran'ın önceliklerini değiştirmiş ve İran, Suriye yönetimini hem diplomatik hem de askeri araçlarla ayakta tutmaya karar vermiştir (bağımlı değişken). Böyle bir politika seçimi iç dengelemeyi gerektirmiştir. Bu kapsamda askeri olarak İran, Devrim Muhafızları müsteşarlarının yanı sıra İran-Irak savaşında görev yapmış olan yüksek rütbeli generalleri Suriye'de görevlendirerek, giderek yıpranan ve çöküş üzere olan Suriye ordusunu ayakta tutmaya çalışmıştır. Bu yüzden İran, uzmanlarını Suriye'ye göndererek orduyu düzenlemeye çalışmıştır. Hatta bu süreçte İran'ın Suriye'deki ilk askeri kaybı, bir askeri eğitmendir ki, bu kişi Ocak 2012'de eğitim sırasında hayatını kaybetmiştir.³⁸¹ Suriye Ordusunun zor duruma düşmesiyle, dış dengeleme kapsamında yerel unsurlar oluşturulmuştur. Dolayısıyla İran tecrübesini kullanarak Suriyeli sivilleri eğiterek silahlandırmaya başlamıştır. Şebbiha olarak adlandırılan sivil silahlı gruplar, kurumsallaşmadan önce muhaliflerin ayaklanmalarını bastırmada önemli bir rol üstlenmiştir.³⁸² Bu grupların oluşturulması, aslında yeni bir stratejinin ortaya atılmasıyla eşzamanlıydı. Seyyar savunma ve saldırı stratejisi, Suriye ordusunun “yerleşik ve sabit mekânda savaş stratejisine” bir alternatifti. Suriye ordusunun klasik stratejisi çerçevesinde askerler, belirli yerlerde konuşlanarak klasik bir savaş yürütmekteydi ki, bu da savaşın başlangıcında çoğu mekânın kaybına ve ordunun yıpranmasına yol açtı. Fakat seyyar stratejiye geçerek,

³⁷⁹ İranlı yetkililer bu yardımın müsteşarlık seviyesinde olduğunu altını çizmektedirler.

³⁸⁰ Bazı raporlara göre, 2013'te İran Suriye'ye 4,000 asker göndermiştir. Bu sayıda askerin danışmanlık rolünden ziyade, doğrudan savaşa girme ihtimali de yüksek görünür. Bkz: Robert Fisk, “Iran to send 4,000 troops to aid President Assad forces in Syria”, *Independent*, 16 June 2013, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/iran-to-send-4000-troops-to-aid-president-assad-forces-in-syria-8660358.html>, (19 November 2019).

³⁸¹ “İlk Harem Şehidi “Muharrem Türk” Hakkında”, *Farda News*, 23 Ocak 2016, <https://www.fardanews.com/fa/news/485074/>, (29 Kasım 2019). [Farsça]

³⁸² The Carter Center, “Syria; Pro-Government Paramilitary Forces”, 2013, 7, https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/conflict_resolution/syria-conflict/Pro-GovernmentParamilitaryForces.pdf.

Suriye ordusu ve vekil gruplar hareket kabiliyeti oluşturdular. Böylece küçük gruplar şeklinde, muhalif ve silahlı gruplara karşı operasyon yürüttüler.³⁸³

Şebbiha grubunun geliştirilmesiyle, 2012’de İranlı tecrübeli General Hüseyin Hemedani tarafından, “Ulusal Savunma Kuvvetleri” (قوات الدفاع الوطني) kurulmuştur.³⁸⁴ Bu grup, üyelerine cazip imtiyazlar sunarak, tüm sorunlara rağmen kendisini ayakta tutmuştur. Örneğin, gruba üye olan gençler askerlik vazifesinden muaf tutulmaktadır. Ayrıca, üyeler genel olarak bulundukları il veya ilçelerde görevlendirilir veya kendi bölgelerinde savaşa gönderilirler.³⁸⁵ İran makamları, grup üyelerinin yüzde 95’ini Suriyeli Sünnilerin ve sadece yüzde birinin Şiiilerin oluşturduğunu açıklamıştır. Buna ek olarak İran silahlı kuvvetlerine benzer bir yapı oluşturmak için Suriye yönetimine baskı yaparak, orduda namaz ve diğer dini faaliyetlerin yasağını da kaldırmıştır.³⁸⁶

Dış dengeleme stratejisi doğrultusunda İran, siyasi ve diplomatik adımlarına da devam etmiş ve konuyu müzakere etme amacıyla Mart 2014’te bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda yedi ülkeden Büyükelçi ve güvenlik kurulu başkanlarını bir araya getirmiştir. Aynı toplantının ikinci serisi Haziran 2014’te yapılmış ve toplantıya 32 ülkeden gelen katılımcılar Suriye krizinin son durumunu ele almıştır. Toplantı sonunda yayınlanan bildirge, geniş mikyasta İran’ın güvenlik kaygılarını yansıtmıştır:

“Katılımcılar, Mali, Nijerya, Orta Afrika, Irak ve Afganistan gibi bazı ülkelerde ortaya çıkan çatışmalardan ve Suriye’deki terörist eylemlerden derin üzüntü duyduklarını ve Suriye’deki bu uğursuz olgunun bazı ülkeler tarafından desteklenerek yayılmasını ve büyümesini ve bölgesel ve küresel sonuçlarını şiddetle kınadıklarını ve Suriyelilerin acılarını azaltma ve temel haklarını kullanma çabalarını yeniden vurguladılar”.³⁸⁷

³⁸³ “Suriye Ordusu Stratejisi’nde Değişim, Çölde Güç Denklemini Çevirmenin Anahtarı”, *Islamic World News*, 4 Eylül 2016, <https://iswnews.com/3471/>, (20 Ekim 2019).

³⁸⁴ “Şehit Hüseyin Hemedani’nin Milli Besic Deneyiminin Suriye’ye Aktarılması”, *Dana*, 04 Mayıs 2017, <https://www.dana.ir/news/1098271.html/>, (20 Kasım 2019).

³⁸⁵ Fact-Finding Mission Report, “Syria: Military Service, National Defense Forces, Armed Groups Supporting Syrian Regime And Armed Opposition”, **Public Report**, Finish Immigration Service, (2016), pp. 14-16.

³⁸⁶ “Düşmanlarımızla Çatışmamız Afrika Boynuza’na Ulaştı”, *Defa Press*, 26 Ocak 2015, <https://defapress.ir/fa/news/39487/>, (24 Kasım 2019).

³⁸⁷ “Suriye Dostu Devletlerin Toplantısı Tahran’da Sona Erdi + Bildiri”, *IRINN*, 1 Haziran 2014, <https://www.irinn.ir/fa/news/53878/>, (11 Kasım 2019). [Farsça]

Yine dış dengeleme stratejisi kapsamında, Eğit, Danış ve Yardım stratejisi uygulanmış ve böylece İran, müttefiklerini desteklemeye kararlı olduğunu göstermiştir.³⁸⁸ Suriye’de en belirgin şekilde birinci aşamada ortaya çıkan bu strateji, genel olarak Devrim Muhafızları’na bağlı Kudüs Tugayları tarafından uygulanmıştır. Dolayısıyla, yüksek rütbeli ve emekli subayları Suriye’ye göndermekle İran, iki önemli amacı yürütmüştür. Birincisi, Suriye hükümetini desteklemektir ki, bu durum etkin bir faktör olarak Esad’ın Suriye’de kalışını sağlamıştır. İkinci amaç, savaş tecrübesi olmayan yeni nesil subayların gerçek bir savaş tecrübesini yaşamak için Suriye savaşına gönderilerek, onları gerçek bir tatbikatta eğitmektir. Dolayısıyla İran stratejisini bu yönde belirleyerek savaş kabiliyetlerini sahada denemektedir.

Suriye ordusunun zayıf düşmesiyle İran, Hizbullah’ı Suriye’ye çağırarak stratejisini geliştirmiştir. En az 25 yıl, İsrail ordusuyla çatışmada veya çatışmaya hazır bir halde bulunan Hizbullah’ın Suriye’ye girmesiyle Esad hükümeti, savaşta elini güçlendirmiştir. Hizbullah’ın Suriye’ye girmesinin tam olarak ne zaman olduğu belirsiz olsa da, savaşın başlangıcından itibaren Suriye’de bulunduğu raporlar mevcuttur.³⁸⁹ Fakat buna rağmen Hizbullah, Ekim 2012’de³⁹⁰ ilk kez askerlerinin Suriye’de öldürüldüğünü ilan etmiştir. Bu açıklamada Hizbullah, Suriye’de 23 yerleşim bölgesinin Suriye ordusu tarafından geri alınmasına yardım etmiş ve bunu ilk defa resmi olarak da açıklamıştır.³⁹¹

Hizbullah’ın ilk ve en önemli savaş tecrübesi Kusayr savaşıdır. Bu savaşta Hizbullah taktik değiştirerek kara saldırısına katıldı. Böylelikle Hizbullah savaşta önemli bir konuma gelmiş ve daha yoğun şekilde faaliyet göstermeye başlamıştır. Aynı zamanda Hizbullah, Suriye savaşındaki birçok operasyonun planlanmasını ve yürütülmesini de üstlenmiştir. Kusayr’daki başarısı, Suriye krizinde önemli bir aşama olmuştur. İlk olarak, askeri ve psikolojik olarak muhalif gruplara büyük bir darbe vurulmuştur. Ayrıca Suriye’de açık ve önemli bir şekilde, Hizbullah faktörü ortaya koyulmuştur. Hizbullah’ın müdahalesiyle Suriye rejimi ilerleyen zamanlarda ayakta durmayı

³⁸⁸ Paul Bucala and Frederick W. Kagan, “Iran’s Evolving Way of War; How the IRGC Fights in Syria?”, **Critical Tareats**, 2016, p. 13.

³⁸⁹ Jesse C. Reiff, “When Ali Comes Marching Home: Shi’a Foreign Fighters after Syria”, **Studies in Conflict & Terrorism**, Vol. 43, Issue. 11 (2018).

³⁹⁰ “Are Hezbollah’s Mysterious ‘Martyrs’ Dying in Syria?”, *France 24*, 07 Ekim 2012, <https://www.france24.com/en/20121007-syria-uprising-hezbollah-mysterious-martyrs-killed-line-jihadi-duty-iran-lebanon-fsa>, (30 November 2019).

³⁹¹ David Hirst, “Hezbollah Uses its Military Power in A Contradictory Manner”, *the Daily Star* quoted in *Al-Anba*, 24 October 2012, <https://archive.anbaonline.com/?p=55361>, (30 November 2019).

başarabilmiş ve örgüt açıkça Esad'ın savaş sahasında kazanmasını sağlamıştır. Bu başarının ardından, Suriye yönetimi Humus, Halep ve Şam'daki toprakları geri alarak, konumunu konsolide etmeyi başarmıştır. Bu başarılarda Hizbullah Esad'ı farklı şekillerde desteklemiş ve savaş alanında Suriye tarafında asker sayısını artırmıştır.³⁹² Kusayr'ın geri alınmasıyla Suriye-Lübnan sınırı Hizbullah'ın kontrolüne geçmiş ve bundan sonraki operasyonlarda da Hizbullah doğrudan savaşı yönetmiştir. Örneğin 2015'te Zebedani şehri doğrudan Hizbullah'ın operasyonu ile muhaliflerin kontrolünden çıkartılmış ve bu operasyonda, Kusayr savaşındaki taktik izlenmiştir.³⁹³

Hizbullah Suriye savaşını iki aşamada meşrulaştırmaya çalışmıştır. Birincisi, uluslararasılaşan bir krize değinmekti ki hem süper güçler hem de bölgesel güçlerin Suriye'de müdahil olması, Hizbullah'ın söyleminde öne çıkmıştır. İkincisi de "Tekfircilerin" söylemine dikkat çekmesidir. Özellikle El-Nusra Cephesi'nin ortaya çıkışı, Hizbullah'ın söylemini güçlendirmiş ve gruba meşru zemin sunmuştur. Örneğin Nasrallah, Hizbullah'ın Suriye'deki askeri amaçlarının önceliğini, Tekfirciler ve Cihatçılar olarak ikiye ayırmaktadır. Nasrullah'a göre bu grupların özellikle Lübnan sınır bölgelerindeki varlığı, Lübnanlılar için büyük bir tehlike oluşturmaktadır.³⁹⁴ Dolayısıyla Hizbullah kendi misyonunu İran'a benzer bir şekilde açıklayarak, üyelerinden ve Lübnanlılardan bu misyona destek sağlamayı veya en azından engel olmamalarını beklemektedir.

Hizbullah'ın Suriye'de taktik düzeyde farklı faaliyetleri olmuştur. Birincisi, Hizbullah savaşçıları Suriye genelindeki askeri üslerde, Suriye Ulusal Güçleri'ni eğitmişlerdir. Bu eğitim, Suriye ordusunun açık arazileri tutmasına yardımcı olmuştur. Aynı şekilde Hizbullah'ın eğitimleri, Suriye ordusunun küçük piyade güçleri oluşturmada etkili olduğunu kanıtlamıştır. Hizbullah savaşçılarının rejim güçlerini takviye ettiği ikinci yol, Suriye askeri ve milis güçleri için danışmanlık ve eğitmenlik rolünü üstlenmekti. Üçüncü görev, Hizbullah savaşçıları özellikle Şam'da olmak üzere Iraklı Şii

³⁹² Marisa Sullivan, "Hezbollah in Syria", Middle East Security Report 19, **the Institute for the Study of War**, 2014, p. 4.

³⁹³ "Hizbullah Diğer Büyük Bir Zaferin Eşiğinde Olması ve Tel Aviv'in Endişelenmesi", *İslam Times*, 06 Temmuz 2015, <https://www.islamtimes.org/fa/article/471820/>, (30 Kasım 2019). [Farsça]

³⁹⁴ Kota Suechika, "Strategies, Dynamics, and Outcomes of Hezbollah's Military Intervention in the Syrian Conflict", *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, VOL. 12, NO. 1, (2018), pp. 91-92.

militalardan oluşan birlikleri de yönetmekti. Zira Hizbullah kuvvetleri genel olarak Suriyeli veya Iraklı milislerden çok daha iyi eğitilmiş, disiplinli ve deneyimlidirler.³⁹⁵

Suriye krizi giderek bir iç savaşa dönüşürken, dış dengeleme stratejisi bağlamında İran, Suriye yönetimine İran’a has tecrübeler aktarmıştır. Buradaki en önemli adım Suriye ordusunun yeniden yapılanması ve Suriye’de savaşa gönüllü yeni bir yapılanmanın ortaya çıkmasıdır. Suriye’nin Besic gücü hakkında onaylı bir rakam bulunmamaktadır. Fakat İran makamlarının açıklamaları, bu grubun güçlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. 42 grup ve 128 tabur çerçevesinde oluşan 70 binlik bu askeri yapılanma, Suriye’nin tüm sosyal gruplarının katılımıyla kurulmuştur.³⁹⁶

Yine dış dengeleme stratejisi çerçevesinde, Suriye Besici’nin yanı sıra, Suriye’de yaşayan Irak asıllı şiiler de bir grup oluşturarak Esad’ın yanında savaşa girmişlerdir. Bu anlamda Hizbullah’ın ardından Hz. Abbas Tugayı, Suriye’de faaliyet gösteren en önemli şii gruptur ki, şam ve Halep çevresinde faaliyet göstermektedir. Grup, az sayıda yerli Suriyeli şiinin yanı sıra, yabancı şii savaşçılardan oluşmuştur. Bu tugay, güney şam’da bulunan Hz. Zeynep türbesini savunmakta olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla bu grup, açıkça şiileri savunduğunu açıklamaktadır.³⁹⁷ Buradaki önemli husus, Irak’ta bulunan şii türbeleri korumak için kurulan grupların bir kısmının, İran-Irak savaşında bulunan Devrim Muhafızları komutanları tarafından, ilk kez Suriye’de seferber edilmesidir.³⁹⁸

Bu gruplardan te Fatimiyyun Tugayı da İran’ın Suriye politikasının önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Bu tugay aslında eskiden Hazreti Muhammed Ordusu olarak bilinen Afgan savaşçılardan oluşmuştur. Dolayısıyla tugayın yeleri, Afganistan’da SSCB’ye karşı savaşmış olan, aynı zamanda İran’ın desteklediği ve Taliban ile savaşan bir gt. Grubun eski yeleri hatta İran-Irak savaşında İran lehine savaşmış tecrübeli askerlerdir. ABD’nin Afganistan’a girişiyle bu grup dağıldı ve üyelerinin çoğu İran’da kaldı. Suriye savaşının başlangıcıyla, Fatimiyyun bu kişilerin katılımıyla kuruldu.³⁹⁹

³⁹⁵ Sullivan, “Hezbollah in Syria”, s. 5.

³⁹⁶ “Tümgeneral Hemedani: Suriye Hükümeti kme Tehlikesinden Kurtulmuştur”, *Parsine*, 07 May 2014, <https://www.parsine.com/fa/news/188383/>, (30 Kasım 2019). [Farsça]

³⁹⁷ Refworld, “Country Information and Guidance Syria: Security and Humanitarian Situation”, *UNHCR*, 2014, p. 16.

³⁹⁸ Nicholas A. Heras, “Iraq’s Fifth Column: Iran’s Proxy Network”, *MEI Policy Paper*, (2017), p. 2.

³⁹⁹ “Fatimiyyun Tümeni Nasıl Oluştu?”, *Keyhan*, 30 Mayıs 2015, <http://kayhan.ir/fa/news/46030/>, (22 Kasım 2019). [Farsça]

İran-İrak savaşında bu grup 2,000 zayıat vermişti. Dolayısıyla, 2013'te kurulan Fatimiyyun Tugayı giderek büyümüş⁴⁰⁰ ve 2015'te İran'ın savunma ve savaş meseleleriyle ilgilenen web sitesinde, Tugaya ait 20,000 savaşçının Suriye savaşında bulunduğundan bahsedilmiştir.⁴⁰¹ Diğer bir kaynakta, Suriye savaşının başlangıcından 2018'e kadar, genel olarak 80,000'e yakın Afgan savaşçısının Suriye'de savaştığı açıklanmıştır.⁴⁰² Her ne kadar abartılı bir rakam da olsa, İran'ın bu grubu iyi bir şekilde seferber ettiği açıktır.

Benzer bir şekilde, özellikle İran'da yaşayan Pakistan Şii'leri, İran'ın Suriye stratejisinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. İran'da bulunan ve din bölümleri öğrencilerinin önemli bir bölümünü oluşturan Pakistanlılar, 2014'te Tahran'da bir toplantı yaptılar ve sonunda Zeynebiyyun Tugayının çekirdeğini oluşturdular. Eğitimli olduklarından dolayı Pakistanlılar, genel olarak savaşçı, din adamı, doktor ve ilk yardım uzmanları olarak dört kategoride faaliyet göstermişlerdir.⁴⁰³ Bu tugay ilk olarak Fatimiyyun Tümeni çerçevesinde savaşa da giderek artan üyelerinden dolayı, bağımsız bir grup çerçevesinde savaşmıştır. Savaşçıların üst seviyeli eğitimlerinden dolayı, çok ölümcül ve etkilidir. Bu yapı girdiği savaşlarda, özellikle Halep savaşında etkinliğini açık bir şekilde kanıtlamıştır.⁴⁰⁴ Grubun üst merkezleri İran'ın Kum şehri ve Pakistan'ın başkenti olarak medyaya yansımıştır.⁴⁰⁵ Pakistan'da uzun yıllar yaşanan Şii-Sünni çatışmasına bakılırsa, bu grubun felsefesi rahatça anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Pakistan'daki Şii'lere karşı saldırıları önlemek için kurulan Pakistan Hizbullah'ının etkisi altında kurulan Zeynebiyyun, "Vehhabi ve Tekfirci gruplara" karşı iyi motivasyonlu üyelere sahiptir.⁴⁰⁶ Genel bir değerlendirmede 2012-2015 döneminde,

⁴⁰⁰ Necme Sadat Molayi, "Fatimimiyyun Tümeni Nasıl Kuruldu", *Tasnim News*, 12 Mayıs 2019, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/02/22/2009899/>, (22 Kasım 2019). [Farsça]

⁴⁰¹ "Fatimiyyun Tümeni Hakkında Bilmemiz Gereken Her Şey /2200 Kutsal Savunma ve Harem Savunucusu Afgan Şehidi", *Defa Press*, 27 Aralık 2015, <https://defapress.ir/fa/news/63880/>, (21 Kasım 2019). [Farsça]

⁴⁰² "Fatimiyyun Tümen Komutanının Afgan Şii'lerinin DAES İle Savaşından Anıları/ Suriye'ye 80,000 Kişinin Gönderilmesi", *Uluslararası Kuran Ajansı*, 23 Ağustos 2018, <https://birjand.iqna.ir/fa/news/3740773>, (23 Kasım 2019). [Farsça]

⁴⁰³ "Suriye'deki En Zor Operasyonları Gerçekleştiren Bir Tümen Olan Zeynebiyyun", *Mizan Online*, 18 Mayıs 2019, <https://www.mizanonline.com/fa/news/517855/>, (26 Kasım 2019). [Farsça]

⁴⁰⁴ "Liwa Zaynabiyoun Brigade", *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/world/para/zainabiyoun.htm>, (27 November 2019)

⁴⁰⁵ "Bosna'dan Suriye'ye: Kuds Gücü ve General Süleymani'nin Faaliyetlerine Genel Bakış", *Khabar Online*, 21 Ocak 2020, <https://www.khabaronline.ir/news/1344535/>, (23 Ocak 2020). [Farsça]

⁴⁰⁶ 2013'te bir Şii yerleşim yerine saldırı sonucunda kurulan Pakistan Hizbullah'ı ile Zeynebiyyun arasında direkt bağ olmasa da, Zeynebiyyun aynı Pakistan Hizbullah'ı gibi Şii toplumları korumaya

İran'ın iç ve dış dengeleme stratejisi, Suriye yönetimini ayakta tutmakta başarılı olmuştur. Neoklasik realizm kuramının güvenliğe verdiği önem bağlamında, İran yetkililerinin de krizi bu yönden değerlendirerek reaksiyon verdiklerini söylemekte fayda vardır. Dolayısıyla İran'ın çok boyutlu desteğini alan Esad, bu sayede yönetimini koruyabilmiştir. Aksi takdirde ayakta kalması mümkünsüz değildir. Bu aşamanın sonunda, İran, Rusya'yı Suriye'ye askeri müdahale için ikna ederek, kendi askeri stratejisini zirveye çıkarmıştır.

3.1.4. Eylül 2015'ten Bugüne

3.1.4.1. Sistemik Faktörler

Suriye savaşının devam etmesi nedeniyle uluslararası sistemin başat aktörleri, İran'ı bu olaylardan sorumlu aktör olarak ilan etmiştir. 2014'te İsrail'in İran'ın gelenekselleşen müttefiki olan Hamas ile savaşı, Rusya'nın müdahalesinden önceki süreçte, baskıların en üst seviyeye çıktığını göstermiştir. Neoklasik realist düşünürlerin de üzerinde durduğu sistemik baskı, aktörlerin krize dair algılarını etkilemektedir. Bu çerçevede sistemik uyarılar, İran'ı nükleer meselede olduğu gibi diğer konularda da baskı altında tutmuştur. Dolayısıyla 2015 İran nükleer anlaşması da bu konjonktürde imzalanmıştır. Suriye savaşında Esad ordusunun sahada geri adımlar atmasıyla, İran'a olan baskılar kat be kat artmıştır. ABD'nin BMGK aracılığıyla Suriye yönetimine karşı kararı, Mayıs 2014'te Rusya ve Çin'in ortaklaşa adımıyla veto edilmiştir. Bu karar veto ile reddedilse de, BMGK, Suriye dosyasının BM Sözleşmesinin 7. maddesi çerçevesinde ele alınmasına dair tavsiyede bulunmuştur.⁴⁰⁷ Bu adımlar sonuçsuz kalsa da, uluslararası sistemin İran karşıtı bir konumda olduğu açıktır. Bu baskılara bir yanıt olarak İran, Rusya ile yakınlığını güçlendirmiş ve geçici olarak hava ve hatta kara (Hemedan askeri üssü) sahasını Rusya'nın askeri kullanımına açmıştır. Bu adım stratejik dengeyi bozmasa da, tüm boyutlarıyla anlamlıdır. Meselenin İran boyutunda, İslam Devrimi'nden sonra İran'ın ilk defa böyle bir adım atarak, yabancı bir güce kendi sahasını kullanmasına izin vermesi vardır. Dolayısıyla İran taktiksel bir değişim yaparak Rusya'yı sistemik baskılar karşısında bir kalkan şeklinde kullanmış ve bu yönde de

müsait görünmektedir. Bkz: "Pakistan Hizbullah'ının Ceyş-el Zulüm'e Karşı Notası", *Jahan News*, 11 Mayıs 2014, <http://www.jahannews.com/analysis/359765/>, (25 Kasım 2019). [Farsça]

⁴⁰⁷ "Security Council", UN, 22 May 2014, <https://undocs.org/en/S/2014/348>, (25 November 2019).

Rusya ile yakın koordinasyon içinde olmuştur. Bu izinle İran, aslında bölgesel ve küresel rakiplerine güçlü bir mesaj vermeye çalışmıştır.

2017’de ABD’de Donald Trump’ın iktidara gelmesi ile, İran’a karşı sistemik baskılar had safhaya ulaşmıştır. Trump, İran’ı ağır baskı altında tutarak, bölgede izole etmeye çalışsa da İran, oluşan yeni iş birliği mekanizmasıyla Suriye’deki varlığını devam ettirmiştir. Bu çerçevede 2016 Moskova Deklarasyonu (Rusya ve Türkiye ile beraber) ile İran Suriye’deki varlığını tespit etmiştir. Üçlü iş birliği mekanizmasının oluşturulması, sistemik baskıların bertaraf edilmesinde en etkin strateji olmuştur. Bunun yanı sıra 2017’de ortaya çıkan Katar krizi, bölgesel dengenin bozularak İran’ın lehine çevrilmesine neden olmuş ve Suudi Arabistan, BAE ve Katar gibi aktörlerin birbirine girmesiyle İran, bölgesel güç dengelerinde yerini pekiştirmiş ve bu süreçte rakipleri Suriye krizinde etkisini kaybetmiştir.

Ayrıca bu dönemde sahada önemli değişiklikler de yaşanmıştır. ABD uzun zamandan beri devam eden tehditlerini ilk kez 2016’da gerçekleştirmiş ve Suriye ordusunu bombalamıştır.⁴⁰⁸ 2017’de ABD’nin Şayrat Hava Üssü’ne⁴⁰⁹ ve 2018’de ABD, İngiltere ve Fransa’nın Suriye’ye saldırısı⁴¹⁰, uluslararası aktörlerin Suriye’yi tamamen unutmadıklarını göstermiştir. Fakat bu saldırıların sistemsel bir sonucu olmamış ve merkezi hükümet güçlü konumunu korumuştur. Bu saldırılar yine sistemdeki açıklık problemini körüklemiştir. Zira saldırıların devam edip etmeyeceğine dair net bir bilgi elde edilememiştir.

Trump’ın ABD’de iktidara gelmesi, hem küresel hem de Ortadoğu gibi bölgesel ölçekte ciddi sonuçlar doğurmuştur. Uluslararası normlara aykırı davranışları, Çin ile ciddi bir ekonomik savaşa girmesi, Kuzey Kore ile teması, İran’la yapılan 2015 nükleer anlaşmasından çekilmesi ve İran’a tarihin en sert ambargosunu uygulaması, bu sonuçların tüm dünyada etkin olduğunu gösterdi. İran’ın böyle bir ortamda çok sert bir

⁴⁰⁸ Justin Fishel, Luis Martinez and Patrick Reeve, “Russia Says Syrian Regime Forces Targeted by US-Led Coalition Airstrikes”, *CBS News*, 18 September 2016, <https://abcnews.go.com/International/russia-syrian-regime-forces-targeted-us-led-coalition/story?id=42164132>, (25 November 2019).

⁴⁰⁹ Jim Garamone, “Trump Orders Missile Attack in Retaliation for Syrian Chemical Strikes”, US Department of Defense, 6 April 2017, <https://www.defense.gov/Explore/News/Article/Article/1144601/trump-orders-missile-attack-in-retaliation-for-syrian-chemical-strikes/>, (25 November 2019).

⁴¹⁰ Helene Cooper, Thomas Gibbons-Neff and Ben Hubbard, “U.S., Britain and France Strike Syria Over Suspected Chemical Weapons Attack,” 13 April 2018, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2018/04/13/world/middleeast/trump-strikes-syria-attack.html>, (28 November 2019).

baskı altında kalması kaçınılmaz hale gelmiştir. Dolayısıyla İran bölgesel çapta Suriye ve Irak krizlerinin yanı sıra, ABD ile de sıcak çatışmaya girmeden bir mücadeleye başlamıştır. Trump'ın KİK ülkelerini İran'a karşı desteklemesi, bölgeyi bir ateş çemberine dönüştürmüştür. Trump'ın Suriye mevzilerini bombalama emri, sorunun ciddi olduğunu göstermiş ve dolayısıyla, İran 2011'den sonra en sert baskılarla yüz yüze kalmıştır. Bu soğuk çatışma 2019'da ciddi bir aşamaya girmiş ve İran ve ABD'nin birbirine karşılık vermesiyle, ortaya sistemik düzeye yayılabilme tehlikesi taşıyan olaylar çıkmıştır.

Trump dönemi, uluslararası sistemde büyük sarsıntıya neden olmuştur. Sistemin yapısı çok kutupluluğa doğru ilerlerken, bir durağanlığa ve belirsizliğe doğru hareket etmiştir. Neoklasik realizmin yapısal düzenleyiciler olarak adlandırdığı faktörler açısından, 2015 sonrası dönem, İran için zor bir dönem haline gelmiştir. Ekonomik ambargo iç politikada devleti zor duruma sokarken, bölgesel askeri dengelerde de değişiklikler meydana gelmiştir. Ayrıca ABD ve hatta Rusya'nın İran'ın bölgesel rakipleri olan Suudi Arabistan⁴¹¹ ve BAE'ye geniş silah satışı, bölgesel askeri dengeyi de tehlikeye atmış ve dolayısıyla bölgede yeni güç dinamikler ortaya çıkmıştır. Bu dinamikler ışığında Suudi Arabistan ve BAE'nin bölgesel politikaları, krizin tırmanma olasılığını da arttırmıştır.

Böylece, bu dönemde uluslararası sistemin stratejik ortamı, kısıtlayıcı bir biçimde ilerlemiştir. Tehditlerin ardarda gelmesi, İran'ın seçeneklerini de kısıtlamış ve olaylara uzun dönemli reaksiyon göstermesini önlemiştir. Dolayısıyla, İran'ın Suriye politikası da 2017'den itibaren sistemik baskılar altında kalmış, fakat karar vericiler bu ataklara sert cevap vererek, gelecek tehditleri önlemeye çalışmıştır. Ayrıca Türkiye'nin 2016'dan itibaren başlattığı Suriye operasyonları, İran makamları için hoş karşılanmayan bir fenomen olmuştur. Fakat amaç önceliği çerçevesinde İran güçlü bir reaksiyon göstermemiştir.

3.1.4.2. İç Politika Faktörleri

Suriye savaşının zor aşamaya geçtiği süreçte bile, İran karar vericilerinin algısı ve politikalarında herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Bu çerçevede, İran siyasi

⁴¹¹ "Russia confirms sale of S-400 missile systems to Saudi Arabia", RT, 9 October 2017, <https://www.rt.com/business/406116-russia-saudi-arabia-s400-delivery/>, (28 November 2019).

sisteminden kaynaklanan hızlı karar alma özelliği, stratejinin de hızlı uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Rusya ile yakın ittifak bağlamında, İran gerektiği zaman olağanüstü kararlar almıştır. Bu doğrultuda İran'ın önemli taktiksel bir adımı, 2016'da Rusya'ya askeri operasyonunu kolaylaştırmak için, Hemedan'ın Noje Askeri Üssü'nü kullanma izni ile gerçekleşmiştir. Bu adım, yine 1979'dan sonra bu türden ilk olmuştur. Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı ve SSCB ordusunun 1946'da İran'dan çekilmesinden sonra, ilk kez Rus birlikleri İran'da konuşlandırılarak bir askeri operasyon gerçekleştirmiştir. Bu konuşlandırma, İran Anayasası'nın 146. maddesi tartışmalarını gündeme getirmiştir. Daha önce tartışıldığı gibi bu madde gereğince, yabancı askeri birliklerin İran'da üs kurmaları, barışçıl amaçlarla olsa bile yasaktır. Bu tartışmalara bir yanıt olarak İran Savunma Bakanı, Rusya'ya herhangi bir üs verilmediğini ve uçakların İran'da kalmayacağını, fakat iniş kalkış yaparak yakıt alacaklarını söylemiştir. Dolayısıyla bu operasyonel bir iş birliği olmuştur.⁴¹² Bu haberin yansması İran'da çeşitli reaksiyonlara neden olarak bir kamuoyu dalgalanmasını beraberinde getirmiştir. Fakat Rusya'nın stratejik uçaklarının İran üzerinden Suriye'de operasyonda bulunması, Halep savaşı açısından önem taşımaktaydı. Zira bu uçakların daha az mesafede az yakıta ihtiyacı olduğundan dolayı fazla silah taşıyabilmesi, Halep'te halkı bombalama imkânını daha da güçlendirmiş, şehrin ne pahasına olursa olsun Suriye ordusu ve müttefikleri tarafından ele geçirilmesine neden olmuştur.

Ayrıca, İran'ın devrimci stratejik kültürünün bu aşamada en üst seviyede etkin olduğu gözlemlenmektedir. Zira "Türbe Savunucuları" konseptinin oturtulması hem kamuoyunun hem de karar alıcıların, Suriye savaşında kararlı durmalarını sağlamıştır. Bu anlamda, savaşın bu aşamasında tüm kaynaklar seferber edilmiştir. Halep'in ele geçirilmesinin ardından, İran yetkilileri savaşı kazandıklarını varsayarak, bu stratejinin devamına karar vermişlerdir. Müdahaleci değişken olarak İran'ın Suriye politikası önceki dönem çizelgesinde devam etmiştir. ABD'de Trump'ın iktidara gelmesi ve bu yüzden sistemik baskıların had safhaya ulaşması da bunu etkilememiştir.

İç kurumlar da önceki dönemlerin devamında dış politikaya destek sağlamaya devam etmişlerdir. Burada dış politika seçeneklerini zorlayan, Trump'ın uyguladığı çok sert baskılar olmuştur. Dolayısıyla 2015'ten itibaren ekonomik indekslerin düzelmeye doğru

⁴¹² "Ruslar Marifetsizlik Yaptılar/ Noje Hakkında Yazılı Bir Anlaşma Yok", *Fararu*, 22 August 2016, <https://fararu.com/fa/news/286616/>, (12 Kasım 2019). (Farsça)

ilerlediği bir dönemde, ABD'nin 2018'den itibaren uyguladığı ambargo, ülke ekonomisini zor duruma sokmuştur. Ancak devletin ekonomik olarak bağımsız ve güçlü olması nedeniyle, dış politikada herhangi etkisi olmamış, tersine İran ABD ile yaşadığı bölgesel sürtüşmelerde girişken davranmıştır. Dolayısıyla devlet kurumlarının güçlülüğü, dış politikanın devamlılığını sağlayabilmiştir. Devlet ve toplum ilişkisi biçiminde de değişiklik yaşanmadan, İran dış politikasında herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır. Bu da karar vericilerin iç politikaya dair algısını etkileyerek, dış politikada elini güçlendirmiştir.

3.1.4.3. Politika Çıktıları

Bu dönemde İran hem askeri olarak hem de diplomatik olarak, bölgesel dinamikleri değiştirecek adımlar atmıştır. 2012'den itibaren iç ve dış dengeleme stratejisini uygulayan İran, bir güncelleme yaparak 2015'ten sonra Rusya ile yakınlaşmayı bir dış dengeleme stratejisi olarak benimsemiştir. 2015'te savaşın Esad'ın aleyhine olduğu dönemde, birkaç olay İran'ı bu stratejiyi benimsemeye doğru itmiştir. Savaşın şiddeti bu baskıyı artırarak, Devrim Muhafızları'nın sınırlı bir şekilde savaşa girmesine neden olmuştur. Bu aşamadan sonra İran'ın savaş tarzı, Kudüs Tugaylarının yeni savaşlara yönelik asimetrik bir savaş yöntemi geliştirdiğini ispat etmiştir. Bu taktiğe göre tecrübeli ve üst rütbeli askerler savaş alanında milislerin komutanlığını yapmaktadır.⁴¹³ Ekim 2015'te Ortak Kapsamlı Eylem Planı imzalandıktan sonra İran, güvenlik stratejisini daha da geliştirerek düşmanlarına karşı daha sert bir politika izlemiştir. Ayrıca bu planın imzalanmasından daha önce, Kudüs Tugayı Komutanı Kasım Süleymani Rusya'ya ziyaretlerde bulunarak, Rus makamlarına Suriye savaşına müdahil olmalarına dair tekliflerde bulunmuştur.

General Süleymani'nin Ekim 2015'te Moskova'ya gerçekleştirdiği son ziyareti, Suriye savaşında yeni bir sayfanın açılmasına neden olmuş ve Suriye üzerinde İran ve Rusya'nın statükocu ittifakının oluşumuna neden olmuştur. Resmi olarak onaylanmayan kaynaklara göre, General Süleymani Rusya Cumhurbaşkanı Putin'i Suriye'ye asker göndermesi konusunda ikna etmiştir.⁴¹⁴ İkna meselesiyle ilgili İran Savunma Bakanı,

⁴¹³ Hadi Ajili and Mahsa Rouhi, "Iran's Military Strategy", *Survival*, Vol. 61, No. 6, (November 2019), p. 149.

⁴¹⁴ Laila Bassam and Tom Perry, "How Iranian General Plotted out Syrian Assault in Moscow", *Reuters*, 6 October 2016, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-soleimani-insigh/how-iranian-general-plotted-out-syrian-assault-in-moscow-idUSKCN0S02BV20151006>, (28 November 2019).

“Ruslar bölgesel politikalarında önceden yaptıkları planlarına göre davranırlar. [Fakat] Putin’e bölgenin, dünyanın ve hatta Rusya’nın geleceğine ve DAES’in dünyaya yönelik tehdidine dair bir çerçeve çizen ve onu [Suriye’de operasyon başlatma konusunda] ikna eden, Hacı Kasım’ın yeteneğiydi”⁴¹⁵ sözüyle, İran’ın ve özellikle Kudüs Tugayı komutanı Kasım Süleymani’nin Rusya’yı bölgede aktif bir rol izlemeye davet edenin İran olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla İran, bölgede rakipleri karşısında stratejik yalnızlık hissini yaşamaya başlayınca, daha güçlü bir müttefik arayarak savaşın kaderini dönüştürmeye çalışmıştır. Her ne kadar Rusya’nın Suriye’deki geniş nüfuzu, İran’a yönelik bir tehdit oluştursa da bu tercih, İran için kötü ve en kötü seçenekleri arasında rasyonel bir seçenek olarak görülmüştür.

İran, Suriye meselesiyle ilgili tüm imkânlarını seferber etme çerçevesinde Rusya’ya Suriye’de operasyonlarını yürütme zemini sunmuştur. Bu doğrultuda, Rusya’yı Suriye’de hava harekâtına ikna etme politikasının yanı sıra, İran hava sahası Rusya’nın uçak ve füzelerine açılmıştır. Ekim 2015’te Rusya, Hazar Denizi’nden 26 füze fırlatarak İran hava sahası üzerinden Suriye’deki hedefleri vurmuştur.⁴¹⁶ İran iç politikasındaki hızlı karar alma özelliği, İran’ın savaş aşamalarında kolayca strateji belirlemesini sağlamıştır. İran liderlerinin bölgesel ve küresel aktörlerle çatışmada oldukları düşüncesi, onları bu savaşta her ne pahasına olursa olsun kararlı davranmaya itmiştir. İran liderlerine göre bölgesel güç dağılımında, İran önemli bir konuma sahiptir. Dolayısıyla bu konumu korumak için, İran açısından yakın güçlerle yakın ittifak söz konusu olabilir.

Saha çatışmalarında İran, savaşın değişen doğasına göre askeri stratejisini değiştirmiştir. Suriye savaşı konusunda bir kırılma noktası olarak bilinen gelişme, Halep’in geri alınma operasyonudur. Dış ve iç dengelemenin yanı sıra, Rusya’yla “stratejik takılma” stratejisiyle İran, Halep kentinin Esad’ın kontrolüne geçmesini sağlayabilmiştir. Ayrıca bu savaşta İran, kara kuvvetlerini takviye ederek, Suriye’deki askeri faaliyetlerini yoğunlaştırmaya yönelmiştir. Ekim 2015 itibarıyla İran birliklerinin Suriye savaşına daha aktif katılımı, İran’ın Suriye meselesine yaklaşımında önemli bir değişimi

⁴¹⁵ “General Dehkan İle Ayrıntılı Röportaj: Ruslara, ‘Kasım Süleymani Sahanın Komutanıdır’ Söyledik”, *Tasnim News*, 17 Şubat 2020, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/11/28/2204568/>, (19 Şubat 2020). [Farsça]

⁴¹⁶ Rod Thornton, “Countering Prompt Global Strike: The Russian Military Presence in Syria and the Eastern Mediterranean and Its Strategic Deterrence Role”, *The Journal of Slavic Military Studies*, Vol. 32, No. 1, (2019), p. 13.

göstermiş ve savaşın gidişatını değiştiren adımlara dönüşmüştür.⁴¹⁷ Devrim Muhafızları Komutan Yardımcısı, 2015'teki askeri varlığa dair artışı onaylayarak, kendilerinin kapalı odalarda harekât yapamayacaklarını ve doğal olarak sahaya inmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bundan dolayı da askeri kayıpların artışını açıklamıştır.⁴¹⁸ Dolayısıyla, olayların hızlı bir şekilde değişme doğasına göre İran stratejisini değiştirmiştir.

İran askerleri, Ekim 2015'ten Ocak 2016'ya kadar Halep'in güney cephesindeki Suriye ordusuna destek vererek, diğer savaşçı gruplarla birlikte operasyonlara katılmıştır. Daha önce İran kara birlikleri Şubat 2015'te kuşatılmış Şii kasabaları geri almak için, operasyonlarda kritik bir rol oynamıştı. Bu operasyonlarda İran askerleri, çeşitli unsurlardan oluşan ve farklı diller konuşan vekillerin komutasını üstlenmişlerdir. Ayrıca İranlı komutanlar, komutanlık yapmadıkları operasyonlarda, farklı güçlerin birbiriyle iletişimini kolaylaştıran unsurlar olarak görev yapmışlardır.⁴¹⁹ Böylelikle Farklı milletlerden bir ordu oluşturma fırsatı, İran silahlı kuvvetlerine eşsiz bir deneyim mekanizması sunmuş⁴²⁰ ve dolayısıyla dış dengeleme stratejisi, devletlerden ziyade, devlet dışı aktörlerle gerçekleştirilmiştir.

2012'den itibaren muhalif ve silahlı grupların Halep ve çevresindeki bölgelerde kontrol sağlamaları ve 2015'te Halep'in büyük kısmının onların kontrolüne geçmesiyle,⁴²¹ İran askeri stratejisini değiştirmiştir. Dolayısıyla, Rusya'yı Suriye savaşına teşvik ve ikna politikasının yanı sıra İran, askeri olarak direkt müdahaleye geçmemiştir. Bu çerçevede Halep çevresindeki çatışmanın operasyonel gereksinimleri doğrultusunda, İran bir güç oluşturma planlaması gerçekleştirmiştir. Bunu yaparken İran askeri uzmanları, İran'ın askeri yapısı içindeki doktrin ve kurumsal düzeydeki mevcut engelleri aşma kararlılıklarını ve istekliliklerini göstermişlerdir. Dolayısıyla İran, silahlı kuvvetlerine ait çeşitli unsurları yurtdışı operasyonlara entegre etme konusunda bir başarıya imza atmış ve bu sebeple, önceden kanıtlanmış kabiliyetinden daha fazla potansiyelini

⁴¹⁷ Paul Bucala, "Iran's New Way of War in Syria", **A Report By the Critical Threats Project Of The American Enterprise Institute and the Institute for the Study of War**, 2017, p. 3.

⁴¹⁸ "Suriye'deki Güvenlik Güçlerinin Sayısındaki Artış Şehit Sayısını Artırdı", *Khana News*, 27 Ekim 2015, www.khananews.com/27258/, (28 Kasım 2019). [Farsça]

⁴¹⁹ Bucala, s. 5.

⁴²⁰ Ariane M. Tabatabai, "Syria Changed the Iranian Way of War", *Foreign Affairs*, 16 August 2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles/syria/2019-08-16/syria-changed-iranian-way-war>, (29 November 2019).

⁴²¹ "Syrian Rebels Advance in Government-Held Aleppo", the Telegram, 4 July 2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/04/syrian-rebels-advance-west-government-held-aleppo>, (30 November 2019).

ispatlamıştır.⁴²² Bu doğrultuda İran İslam Devrimi'nden sonra ilk defa, İran Ordusu 2016'da resmi olarak 65. Hava Özel Kuvvetler Tugayı'ndan oluşan birliklerini Suriye'ye gönderdiğini açıklamıştır.⁴²³ Bu noktada neoklasik realizm teorisi doğrultusunda, bölgesel kaosta, İran iç dengeleme stratejisini uygulayarak güvenlik endişelerini bertaraf etmeye çalışmıştır.

Böylelikle İran, Suriye savaşında ve özellikle Halep operasyonunda iki önemli adım atmıştır. Birinci adımda, askeri birimler birleştirilerek, yeni savaşlara uyumlu bir koordinasyon mekanizması oluşturulmuştur. İkinci adımda ise İran askeri birimleri, uluslararası savaşçılarla koordineli bir şekilde savaş tecrübesi yaşamışlardır. Birinci adım aslında bir nevi İran-Irak savaşında atılmış olsa da, ikinci adım tamamen yeni şartlar ve zorlukların ürettiği bir olgudur. Bu yüzden ikinci işlev, İran'ın gelecek savaşlarında uluslararası bir ordu kurma yeteneğini ispatlamaktadır. Farklı dil ve ırktan oluşan bu ordu, İran'ın İsrail veya diğer bölgesel güçlerle girdiği muhtemel savaşlarda İran'ın yanında duracaklarını ispat etmiştir. Bunun etkisi Halep operasyonunda görüldü ve İran bu unsurlarla büyük bir çatışma deneyimi elde etti. Bu askerleri kendi komutası altında toplayan İran, Halep savaşıyla, Rusya ordusuyla da bir deneyim elde etmiş oldu.

Diplomatik olarak Rusya'nın aracılığıyla, Aralık 2017'de Moskova Deklarasyonu, Rusya, Türkiye ve İran'ın dışişleri bakanlarının katılımıyla açıklanmıştır. Böylelikle Suriye'de en önemli aktörler sayılan ülkeler, Suriye'nin egemenliğini, bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve gayri askeri çözümü üzerinde anlaşmaya varmışlardır.⁴²⁴ Dolayısıyla bu adımlarla, diğer taraflarla paralel bir şekilde İran, diplomatik toplantılara aktif bir şekilde katılarak krize dair siyasi bir çözümü de desteklemiştir. Diplomatik aşama aslında sahada kazanılan askeri ilerlemelerin (özellikle Halep savaşı) ardından, İran için o dönemde uygun bir siyaset olmuştur.

⁴²² Bucala, s. 7.

⁴²³ "İran Ordusu Komandolarının Suriye'de Konuşlandırılması", *Sharg*, 5 Nisan 2016, <https://www.magiran.com/article/3335703>, (29 Kasım 2019).

⁴²⁴ "Joint Statement by the Foreign Ministers of the Islamic Republic of Iran, the Russian Federation and the Republic of Turkey on Agreed Steps to Revitalize the Political Process to End the Syrian Conflict", *Turkish Ministry of Foreign Affairs*, 20 December 2016, http://www.mfa.gov.tr/joint-statement-by-the-foreign-ministers-of-the-islamic-republic-of-iran-the-russian-federation-and-the-republic-of-turkey-on-agreed-steps-to-revitalize-the-political-process-to-end-the-syrian-conflict_-20-december-2016_-moscow.en.mfa, (2 December 2019).

3.1.5. Füze Atışları; Saldırgan Strateji

Halep'in geri alınması, askeri olarak İran ve müttefikleri için bir başarı niteliği taşımıştır. Dolayısıyla, bu savaşın ardından askeri birlikler, diğer cephelere yönelerek hem muhalif unsurlarla hem de DAESH ile çatışmalarda, psikolojik bir başarıyla savaşa girmişlerdir. Halep'in ardından İran stratejisini diğer il merkezlerine çevirmiştir ki, bunlar arasından en büyük ve erişime en uygun olan Deyr Ezzor ili öne çıkmıştır. Bu ili ele geçirmek için İran ve müttefikleri önce El-Meyadin şehrinde kontrol sağlamışlardır. Bu arada Haziran 2017'de, Tahran'a DAESH tarafından yapılan bir saldırı sonucunda 12 kişi hayatını kaybetmiştir.⁴²⁵

Bu saldırıya intikam olarak İran, Haziran 2017'de Suriye'de Rakka'dan sonra DAESH'in başkenti sayılan Deyr ez-Zor şehrine, İran sınırları içerisinde 7 seyir füzesi fırlatmıştır.⁴²⁶ Bu saldırı, yani Devrim Muhafızlarına ait Stratejik Uzay Güçleri tarafından bu füzelerin atılması, kasten Kürt çoğunluklu illerden atılarak çeşitli anlamlar barındırmaktaydı. Birinci amaç, füze kapasitesinin gerçek bir operasyonda denenmesiydi ve bu doğrultuda İran, orta menzilli 700 kilometrelik bir mesafeyi hedef almıştır. Böylelikle, bu adım bir ilk olarak İran tarihine geçmiştir. İkinci amaç ise İran'ın bölgesel rakipleri, özellikle Suudi Arabistan ve İsrail'e bir mesaj olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca, bu operasyon iç politikaya yönelik bir güçlü mesaj vermekteydi. Devrim Muhafızları sözcüsüne göre bu operasyon, tüm İranlıların teröristlere karşı birlik mesajını içermiştir.⁴²⁷

İkinci füze atışı 2018'de gerçekleştirilmiştir. Bu saldırı, DAESH'in İran'ın Ehvaz kentinde düzenlenen askeri geçite düzenlediği terör saldırısına bir intikam amacını taşımıştır. Bu saldırıda, 6 füze atılmıştır.⁴²⁸ Bu operasyonda da önceki amaçlar güdülmüştür. Atılan füzelerin üzerinde “Ölüm Olsun İsrail'e”, “Ölüm Olsun ABD'ye” ve “Ölüm Olsun Al-i Suud'a” şeklinde yazılan sloganlar, füzelerin amaçlarını açık şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İran, füze kapasitesini operasyonel hale

⁴²⁵ Thomas Erdbrink and Mujib Mashal, “At Least 12 Killed in Pair of Terrorist Attacks in Iran”, *The New York Times*, 7 June 2017, <https://www.nytimes.com/2017/06/07/world/middleeast/iran-parliament-attack-khomeini-mausoleum.html>, (2 December 2019).

⁴²⁶ Robert Einhorn and Vann H. Van Diepen, “Constraining Iran’s Missile Capabilities”, **Foreign Policy at Brookings**, The Brookings Institution, (March 2019), p. 17.

⁴²⁷ “Terör Destekleyicileri Füze Operasyonunun Uyarı Mesajını Anlamalıdır”, *Quds Online*, 19 Haziran 2017, <http://www.qudsonline.ir/news/540202/>, (2 Aralık 2019). [Farsça]

⁴²⁸ Nassser Karimi, “Iran Launches Missiles into Syria in Retaliation for Parade Attack”, *USA Today*, 1 October 2018, <https://www.usatoday.com/story/news/world/2018/10/01/iran-launches-missiles-into-syria-over-parade-attack/1484469002/>, (3 December 2019).

getirerek Suriye savaşı üzerinden bölgesel rakiplerine gözdağı vermeyi amaçlamıştır. Füzelelerin ABD'nin Suriye'deki askerlerinin yakınına isabeti, ABD'ye net bir mesaj olarak değerlendirilebilir.

Halep Savaşı'ndan sonra İranlı komutanlar çok yönlü bir stratejiye odaklanmışlardır. Bu stratejinin ilk bileşeni, İranlı ve yabancı vekilleri komutası altında barındırmak için, Suriye'de kalıcı bir yapı için temeller oluşturmaktır. Bu askeri üslerde İran, gereken tüm tesisleri yapmıştır. İkinci bileşen ise, İsrail'e karşı stratejik imkânların oluşturulmasıdır ki, bu da Hizbullah için hayati bir öneme sahiptir. Diğer önemli yön ise, vekil taburlarını önemli geçiş noktalarına kalıcı olarak yerleştirerek, Irak-Suriye sınırının her iki tarafındaki arazi koridorunu güvence altına almaktır. Dolayısıyla, İran konumunu sabitledikten sonra savaşı körüklemek yerine, aşamalı bir strateji izlemektedir.⁴²⁹ Bu stratejinin amacı "Direniş Ekseninin" daimî bir statüye yükseltilmesidir. İran böylelikle, savaşın başından beri gütmüş olduğu stratejisinin, sahada düzenli ve sabit bir konuma oturtulmasını izlemiştir.

3.1.6. İran'ın Suriye Politikasında Kürtlerin Konumu

Suriye ordusu Temmuz 2012'de askerlerini Kürt bölgelerinden çekerek Kürt ayrılıkçı gruplara bir alan açmıştır. Bu çekilme kararı aslında saha şartlarına göre gerçekleşti ve Esad ordusu aslında bilerek bölgeyi bu gruplara devretti.⁴³⁰ İranlı bir web sitesi, Esad ile Kürt gruplarının bir antlaşma yaptığını ve Esad'ın bu nedenle Kuzey Suriye'yi terk ettiğine dair rapor yayınlamıştır.⁴³¹ Dolayısıyla PYD'nin yükselişi, İran ve Suriye'nin müsaadesiyle olmuştur. Bu yüzden bu oluşum, Adana Antlaşması'na karşı silahlı bir oluşum haline gelmiştir.⁴³² Genel hatlarıyla İran medyası, PYD'nin başarısını benimseyerek, Suriye ordusunun başarısı olarak lanse etmeye çalışmıştır. Örneğin bir İran web sitesinde, Kürt unsurlarının köyleri temizlemesi haberi "Suriyeli PYD, 16

⁴²⁹ Nader Uskowi, "The Evolving Iranian Strategy in Syria: A Looming Conflict with Israel", **Issue Brief**, Atlantic Council, (November 2018), pp. 2-3.

⁴³⁰ Daren Butler, "Syrian Kurdish Moves Ring Alarm Bells in Turkey", *Reuters*, 24 July 2012, <https://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-turkey-kurds/syrian-kurdish-moves-ring-alarm-bells-in-turkey-idUSBRE86N12W20120724>, (3 December 2019).

⁴³¹ "Suriye Kürdistan'ı da Özerk Oldu", *Bours News*, 27 Ağustos 2012, <https://www.boursenews.ir/fa/news/74664/>, (3 Aralık 2019).

⁴³² Mohannad Al-Kati, "The Kurdish Movement in the Arab World: The Syrian Kurds as a Case Study", *Al Muntaqa*, Vol. 2, No. 1, (April/May 2019), p. 52.

köyü silahlı gruplardan temizledi”⁴³³ şeklinde başlık atılmıştır. Bunun nedeni Kürt unsurların özellikle 2015’ten önce Suriye yönetimine yakın bir temasta olduğunu göstermektedir. Bunun diğer nedeni, aslında sadece Kürtlerin Suriye yönetimiyle olan yakınlığı değildir. Asıl neden, Kürtlerin Şii bölgelerde, özellikle Halep’in batısındaki Nubul ve El-Zehra kasabalarında silahlı gruplarca 4 yıl boyunca ağır kuşatmada olduğudur ki, bu noktada tek yardım yolu Kürtler ve PYD idi.⁴³⁴

3.1.7. Türkiye’nin Kuzey Suriye’de Operasyonu ve İran’ın Tutumu

İran’ın Suriye tutumunda, Kürtlerin konumu bir karışıklık ve belirsizlik içerisinde yürümüştür. Ağustos 2016’da Türkiye’nin başlattığı Fırat Kalkanı operasyonuna İran ciddi bir reaksiyon göstermemiştir. Aslında, Esad karşısında giderek güçlenen PYD, İran’ı da rahatsız edecek bir seviyeye ulaşmıştır. Dolayısıyla, İran mediasında “nerde Kürt varsa orası İran’dır” söylemine karşın, devlet politikası rasyonel bir düzlemde yürütülmüştür. Devlet seviyesindeki reaksiyon, medya seviyesine göre daha hafif ve rasyonel bir çerçeve izlemiştir. İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, Fırat Kalkanı Harekâtına ilişkin “Suriye topraklarında terörist gruplara karşı her türlü mücadele, uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olarak sayılan egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkesine uygun olarak, Suriye’nin merkezi hükümeti tarafından koordine edilmelidir”⁴³⁵ açıklamasıyla yetinmiştir.

İran aslında, Esad’a karşı bazen silaha başvuran PYD ve YPG’nin başka bir devlet tarafından vurulmasından memnundu. Zira böyle olmasa, muhtemelen daha sonraki dönemlerde Esad ve kendi askeri kuvvetiyle bu işi yapmak zorunda kalacaktı. Fakat İran için oluşan jeopolitik risk, Türkiye’nin bölgede güç artırımıdır. Bu operasyonda TSK’nin son aşamada ilerleyişi, saha dengelerini Suriye ve İran aleyhine çevirmiştir. Bunun ardından, Suriye ordusunu Münbiç’in batısında TSK’nin önüne çıkartma politikası ile İran, Türkiye’nin kuzey Suriye’de ilerleyişini durdurmaya çalışmıştır. Dolayısıyla, Fırat Kalkanı daha sonraki operasyonlar gibi, İran için hem fırsat hem

⁴³³ “Suriyeli PYD, 16 Köyü Silahlı Gruplardan Temizledi”, *Quds Online*, 14 Kasım 2013, <http://www.qudsonline.ir/news/168073/>, (3 Aralık 2019).

⁴³⁴ “Suriye Kürtleri Nubul ve El-Zehra’da Kuşatılmış Şiilerin Yardım Ettiler”, *Din Online*, 25 Kasım 2014, <https://adyannews.com/11682/>, (3 Aralık 2019); “Nubul ve El-Zehra Halkı, Kuşatma Dönemindeki Kürtlerin Yardımını Unutmadılar/ Afrin’den 400,000’e Yakın Sığınmacı Halep’in Şii Bölgelerine Girdi”, *Mashregh News*, 16 Mart 2018, <https://www.mashreghnews.ir/news/840307>, (3 Aralık 2019).

⁴³⁵ “İran’ın Türkiye’nin Suriye’ye Yönelik Harekâtına Tepkisi”, *ANA*, 25 Ağustos 2016 <https://ana.ir/fa/news/36/112923/>, (4 Aralık 2019). [Farsça]

tehdit arz etmiştir. Bu operasyonun ardından, Rusya'nın da müdahil olduğu Astana süreci başlamış ve Türkiye'nin de taktik değişimiyle, İran Türkiye'nin niyetlerine daha ılımlı yaklaşmıştır.

Bu operasyonun ardından gerçekleşen Zeytin Dalı Operasyonu, yine İran'ın odağında olmuştur. Zeytin Dalı Harekâtı, yine İran medyasının ağır reaksiyonuna neden olmuştur. Operasyondan önce İran, Türkiye'yi ikna etmeye çalışsa da bu çabalar sonuç vermemiştir. İran her ne kadar olumlu bir reaksiyon göstermese de, operasyona yönelik herhangi bir kınama yapmamıştır. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Kasımi, bu operasyonun derhal durdurulmasını istemiştir. İran bu operasyondan rahatsızlığını yumuşak şekilde dile getirerek, Suriye'nin toprak bütünlüğüyle ilgili endişelerini dile getirerek şu şekilde açıklama yapmıştır:

“İran İslam Cumhuriyeti, Suriye toprak bütünlüğünün korunmasını ve egemenliğine saygı gösterme ve insani krizin tırmanmasını önleme ve masum Suriyelilerin hayatlarını koruma ihtiyacını sürekli vurgulamıştır ve tüm ülkelerden özellikle de bir garantör olarak Türk hükümetinden sürecin garantörü olmasını beklemektedir”.⁴³⁶

Bu yumuşak açıklamanın yanı sıra İran Genel Kurmay Başkanı Bakiri, Türkiye Savunma Bakanı Hulusi Akar'la telefon görüşmesinde aynı açıklamaları dile getirmiştir:

“Suriye'nin toprak bütünlüğü, bağımsızlığı ve egemenliği zarar görmemeli ve Türkiye, Suriye topraklarına göz dikmediğini açıkça beyan etmeli. Ayrıca bu tür eylemler, Suriye halkının ve İslam dünyasının düşmanları tarafından kötüye kullanılmamalıdır, özellikle ABD ve müttefikleri Suriye'deki fırsatçı amaçlarından dolayı bu koşullardan yararlanmamalıdır. Bu askeri eylemler, üçlü siyasi müzakerelere ve şimdiye kadar başarılı olan Astana müzakerelerine zarar vermemelidir. Ayrıca, ele alınması gereken bir başka sorun ve tehlike,

⁴³⁶ “Kasımi: Suriye'nin Toprak Bütünlüğünün Korunması Konusunda Israr Ediyoruz/Türkiye'nin Siyasi Çözümdeki Rolünün Devam Etmeli, *Tasnim New*, 21 Ocak 2018, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/11/01/1634269/>, (4 Aralık 2019). [Farsça]

yapılan operasyon bölgesindeki Suriyeli köy ve kasaba halkına olası zararın önlenmesinin gerekliliğidir.”⁴³⁷

Bu açıklamalara dikkatle bakılırsa, dile getirilen konseptlerin iç politikaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İran, özellikle iç politikaya yönelik, aslında Türkiye’yi bir nevi Kürt düşmanı ve İran’ı Kürt dostu olarak özellikle lanse etmiştir. Bu doğrultuda, İran hem terörist grupların bastırılmasını kendi güvenlik politikasına uygun görmüş, hem de Türkiye’nin güç projeksiyonunu, yumuşak olsa da eleştirmiştir. Fakat herhangi bir kınama yapmamıştır.

Bu doğrultuda, Türkiye’nin üçüncü operasyonunda, İran’ın tutumu daha sert olmuştur. Açıklamalara bakıldığında, kınamadan kaçınmış da olsa, eleştirel söylem daha netleşmiştir. Bu söylemin yanı sıra, İran ordusu Türkiye’ye yakın bölgede bir askeri tatbikat gerçekleştirerek, bu eyleme dair rahatsızlığını göstermiştir. İran ordusu komutanı Tümgeneral Musevi, bu tatbikatı bir sürpriz olarak değerlendirerek Türkiye’ye dolaylı bir şekilde mesaj vermeyi hedeflemiştir:

“Bu büyük İran halkına iyi bir mesajdır ki onların askerleri ve çocukları kendi görevlerinde herhangi bir düşman eylemine tamamen hazırlıklıdır. Düşmanlara mesajımız şudur ki, eğer yanlış hesaplamalar yaparlarsa, bilmelidirler ki bu toprakların insanları son güçleriyle zaman ve mekân fark etmeksizin direnişe hazırdır”.⁴³⁸

Bu doğrultuda İran, dünya gündemindeki Kürt ile PYD eşleştirme kampanyasına katılmış ve bu anlamda tüm çabasını göstermiştir. İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü operasyona dair işgal kelimesini kullanarak “Türkiye’nin Suriye topraklarındaki askeri varlığı kabul edilemez ve bu, Suriye egemenliğine tecavüz niteliği taşımaktadır” demiştir.⁴³⁹ Bu doğrultuda İran dini lideri Ayetullah Hamaney, Suriye’nin kuzeyinde oluşturulan güvenli bölgeyi ABD planı olarak gördüğünü dile getirmiştir. İran’a göre, Türkiye’nin hedeflediği güvenli bölge, Suriye’nin Libyalaştırılmasını sağlayarak ABD çıkarlarına hizmet edecektir; “Amerikalıların Suriye’de yaratmaya çalıştığı güvenli

⁴³⁷ Sara Mesumi “DAEŞ’le Savaş Ortaklarını Bastırmak İçin Bir Zeytin Dalı”, *Etemad*, 22 Ocak 2018, <https://www.magiran.com/article/3695776>, (4 Aralık 2019). [Farsça]

⁴³⁸ Tom O’connor, “Iran Holds Military Drills Near Turkey, Tells It To Stop Syria Attack as Russia Accuses U.S. of ‘Dangerous Game’”, *News Week*, September 2019, <https://www.newsweek.com/iran-holds-military-drills-near-turkey-tells-it-stop-syria-attack-russia-accuses-us-1464124>, (4 December 2019).

⁴³⁹ “Musevi: Suriye’de Askeri Varlık ve Türkiye Askeri Üssünün Kurulması Kabul Edilemez”, 21 Ekim 2019, <https://fa.alalamtv.net/news/4506946>, (4 Aralık 2019).

bölge meselesi, tehlikeli komplolardan birisi ve kesinlikle reddedilmeli ve karşısında durulmalıdır”.⁴⁴⁰ Bu çerçevede, İran bu operasyona sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Tüm bunlarla birlikte, bu operasyon İran çıkarlarını temin ederek PYD ve çevresindeki grupların TSK tarafından bastırılmasıyla, onları İran’a ve Esad yönetimine itmede önemli rol olmuştur. Önemli bir mesele, Barış Pınarı Harekâtına dair Devrim Muhafızları ve İran Ordusu komutanlarından herhangi bir açıklama yapılmamasıdır ki, genel olarak bölgesel olaylarda açıklamalar yapmaktadırlar. Dolayısıyla, İran yetkilileri bir taraftan Türkiye’nin güvenlik kaygılarını anlamakta, öte yandan da kamuoyunda oluşan dalgalanmalardan geri durmamayı ve eleştirel bir söylemle bu operasyonlara karşı tutum izlediklerini göstermişlerdir.

Diğer taraftan Türkiye’nin Şubat-Mart 2020’de gerçekleştirdiği Bahar Kalkanı Operasyonu bir ayrıcalık taşımaktadır. Fakat bu operasyona yönelik, İran medyasının tersine resmi makamlar sert tepki göstermemişlerdir. Bu ılımlı reaksiyonun nedeni, iki ülke arasındaki stratejik bağı koparmamanın yanı sıra, İran’da yayılan Koronavirüs olarak da görülebilir. Kamuoyunun virüsle meşgul olduğu bu dönemde, resmi yetkililer bu operasyona ya sessiz kalmış veya birkaç açıklamayla yetinmiştir. Ancak İran’ın Suriye’deki Askeri Danışmanlık Merkezi, Suriye savaşı yıllarında yapmadığı ve ilk defa bu operasyona yönelik olduğu anlaşılan bir bildirge yayınlamıştır. Bu farklı bildirmede ilginç bir içeriğe yer verilmiştir:

“Suriye ordusu ile Türkiye ordusu arasındaki birkaç gündür devam eden çatışmaların ardından kamuoyuna duyurmaktayız: 1. Suriye Devleti’nin resmi davetiyle M5 yolunun açılmasına yönelik Suriye ordusuna yardım ettik ve İslam Devrimi Muhafızları, Hizbullah ve diğer direniş güçleriyle beraber kurtarıldıktan sonra bölge halkına yardımcı oldular. 2. TSK destekli silahlı gruplar Suriye Ordusuna ait merkezlere yönelik saldırıya geçtiler ve biz yeniden M5 yolunun düşmemesi için Suriye ordusuyla iş birliği yaptık. 3. Suriye’ye geldiğimizden bu yana, Türk askeri karargâhları birliklerimizin menzilindeydi ancak komiteler ve direniş güçleri, Astana mutabakatı gereği Türk ordusunun üslerine saldırmamış ve şu ana kadar Türkiye mevzilerini hedef almaktan kaçınmıştır. 4. Dört

⁴⁴⁰ Ferhihtegan, 6 Ekim 2019.

gündür Taciklerden, Hizb-ul-Türkistan'dan, Nusra Cephesi ve terörist gruplardan oluşan yabancı unsurlar Suriye Ordusu'nun merkezlerine geniş çaplı saldırı düzenlemeye başlamışlar, bu yüzden biz yine kurtarılan bölgelerin düşmemesi için Suriye ordusunun yardımına koştuk. 5. Birliklerimizin savunma konumunda olmalarına rağmen, Türk Ordusu hava saldırılarıyla ve nokta vuruşlu füzelerle mevzilerimizi yoğun ateş altına aldılar ve biz bu sorunu çözmek ve saldırgan davranışları durdurmak için Türkiye ordusuna arabulucular gönderdik. 6. Gönderilen arabulucular Türkiye ordusuna teröristlerin merkezlerimize desteğinizle saldırdığını aktardılar ve biz teröristlerle savaşmak için Suriye ordusunun yanında bulunuyoruz ancak ne yazık ki Türkiye ordusu söylediklerimizi dikkate almadı ve bombardımanına devam etti ve sonuçta birkaç savaşçımız şehit oldu. 7. Suriye ordusu da bu saldırılara karşılık verdi ve bir kez daha Türk ordusuna arabulucular aracılığıyla Türkiye ordusuyla yüzleşmek istemediğimizi ve komutanlarımızın Suriye ile Türkiye arasındaki krizi çözmek için diplomatik olarak ısrar ettiğini söyledik. 8. Geçen sabahтан kuvvetlerimize İdlib'teki Türk birliklerinin can güvenliğini sağlama adına saldırmamalarını emrettik. Onların bizim menzilde olmasına rağmen onları hedef almadık ancak Türkiye ordusu mevzilerimize ve üslerimize topçu ateşiyle saldırmaya devam etmektedir. 9. İran Askeri Danışma Merkezi ve Direniş Güçleri Türk kuvvetlerini Suriye ve Türk milletlerinin çıkarları için akılcıca hareket etmeye çağırmaktadır ve Türk milletine evlatlarının bir aydır menzimizde olduğunu ve intikam alma imkânımız olmasına rağmen komutanlarımızın emriyle bunu yapmadık, ancak yetkililerinize Türkiye askerlerinin öldürülmesini önlemek için ve anlaşmalara uymaları için baskı yapmaya çağırmaktayız. 10. Mevcut zor koşullara rağmen, hala teröristleri sınır dışı etme ve Suriye halkı, devleti ve ordusu ile birlikte Suriye toprak bütünlüğünü koruma taahhüdümüzü yinelemekteyiz ve herkesi Suriye'ye saldırmaya devam etmenin

tehlikeleri ve sonuçları hakkında daha dikkatli düşünmeye davet etmekteyiz.”⁴⁴¹

Bu bildirge, 1823’te Osmanlı-Kaçar devleti arasında ortaya çıkan savaşın⁴⁴² ardından ilk defa Türkiye’yi muhatap alan yumuşak bir tehdit içermektedir. Askeri birimler tarafından yayımlanan bu belgede, İran’ın Türkiye’ye yönelik bakış açısı da açıklanmıştır. Metin dikkatlice değerlendirilirse, İran’ın Türkiye’yi ne dost ne de düşman gördüğü açıktır. Dolayısıyla, 2011’den beri vekâlet savaşına giren iki ülkenin aslında, birbirine karşı ihtiyatlı ve dikkatli stratejisinden bahsetmek mümkün görünmektedir.

Suriye Krizi	Uluslararası ve bölgesel Sistem	Müdahaleci Değişken (İç Politika Etkenleri)	Güvenlik Çevresi	Bağımlı Değişken (Dış politika seçenekleri/ strateji)
Birinci Dönem (2011-2012)	1. Sistemik kriz ve bölgesel düzenin hızlı çöküşe doğru ilerleyişi 2. BMGK’nın Batılı üyelerinden Esad’a istifa çağrısı 3. BM’nin Esad’ı cezalandırma kararı 4. Nükleer krizle ilgili baskıların artması	1. Algı: Suriye’nin Arap Baharıyla ilgisi bulunmamaktadır 2. Stratejik Kültür: geri adım atmama ve direnç	Rekabetçi-Kısıtlayıcı	1. Yatıştırma ve yetersiz dengeleme stratejisi (müzakere, diplomatik çaba) 2. Suriye yönetimini diplomatik yollarla ayakta tutma çabası

⁴⁴¹ “Suriye’deki İran Askeri Danışmanlık Merkezi’nin Türkiye Saldırılarıyla İlgili Bildirgesi”, *Alwaght*, 1 Mart 2020, <http://alwaght.com/fa/News/172731/>, (2 Mart 2019). [Farsça]

⁴⁴² Bu savaşın ardından Erzurum Antlaşması imzalanmıştır.

İkinci Dönem (2012-2015)	1. Uluslararası sistemin krize girişi 2. İsrail'in Gazze'ye saldırısı 3. Türkiye'nin Suriye muhaliflerini desteklemesi 4. Suudi Arabistan ve BAE'nin muhalifleri aktif olarak desteklemesi	1. Algı: Suriye sanal sınırın parçasıdır 2. Devrimci stratejik kültür ve söylem oluşturma 3. Kurumlar arası yakın ilişkiler ve hızlı karar verme imkânı	Rekabetçi	İç Dengeleme: İran askeri birimlerin savaşa hazırlanması Dış Dengeleme: Vekâlet gruplar oluşturma
Üçüncü Dönem (2015-2020)	1. BMGK'nın pasifleşmesi (Ukrayna krizi) 2. Rusya müdahalesi 3. ABD (Trump yönetimi) baskılarının eşsiz artımı 4. Suudi Arabistan, BAE ve Katar'ın Suriye olaylarından çekilmesi 5. Rusya ve Türkiye ile iş birliği imkânı	1. Kurumların Suriye ile ilgili uyumlu işlevi 2. Stratejik kültür: Türbe Şehitleri 3. Asimetrik savaşta yeni tecrübeler elde edilmesi 4. ABD'nin sert ambargosu		1.İç Dengeleme: silahlı kuvvetleri Suriye savaşına gönderme, Suriye'deki DAESH hedeflerine füze fırlatılması 2. Dış dengelemenin devamı 3. Rusya ile yazılmamış ittifak 4. Rusya ve Türkiye ile Astana Süreci

Tablo 7. Neoklasik realizm çerçevesinde İran'ın Suriye stratejisi

3.2. Türkiye

3.2.1. Türkiye'nin Suriye Politikası; Strateji ve Amaç

Suriye olaylarının patlak verdiği Mart 2011'den sonra, Türkiye'nin politikası süreklilik arz etmiştir. Fakat bazı amaçların çeşitli nedenlerden dolayı gerçekleşmemesi, taktiklerin değişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, 2011'den 2019'a kadar Türkiye'nin bölgesel politikalarındaki değişimin yanı sıra, güvenlik politikası da

değişmiştir. Birinci dönem, Mart 2011'den Ağustos 2011'e kadar olan dönemi kapsamaktadır. İkinci dönem ise, Ağustos 2011'den 15 Temmuz 2016'ya kadar sürmüştür. Üçüncü dönem 15 Temmuz 2016'dan sonraki dönemi kapsamaktadır. Birinci dönemde, Türkiye orta yol seçerek hem muhaliflerle hem de Esad yönetimiyle irtibata geçmiş ve arabulucu bir aktör olarak rol oynamıştır. İkinci dönemde ise Türkiye, idealist ve revizyonist politika izleyerek, milli çıkarların elde edilmesinin yanı sıra, çeşitli açılardan Türkiye'nin milli güvenliğini temin etmeye çalışmıştır ki bu aşamada ciddi başarı elde edememiştir. Bunun yanı sıra, Suriye olayları Türkiye için bir tehdit kaynağına dönüşmüştür. Devlet sistemine nüfuz eden darbeci unsurlar, Türkiye'nin sahada tehditlere karşı operasyonel bir adımdan kaçınmasına neden olmuştur. Üçüncü aşama ise 15 Temmuz 2016'dan itibaren başlayan ve hala devam eden dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde, Türkiye saha gerçekliklerine göre realist ve “hem sahada hem masada” odaklı olma üzerine kurulu bir strateji izlemiştir.

Bazılarına göre Türkiye, Suriye'ye yönelik politikasında rasyonel davranmamıştır. Fakat genel olarak, Türkiye'nin rasyonel davranmadığına dair ispat getirmek zor görünmektedir. Ziya Öniş bu çelişkiyi aktarırken, Türkiye'nin ahlaki değerlerle ulusal çıkarlar arasında bir ikilem yaşadığını söylemektedir.⁴⁴³ Bu kriz boyunca Türkiye hem idealist hem de rasyonel ve realist bir strateji izlemiştir. Bu anlamda, özellikle 2016 Darbe Girişimi'ne kadar, Türkiye'nin Suriye politikası idealizm ve rasyonellik arasında seyretmiş ve zaman zaman ideal boyutu ağırlık kazanmıştır. Bu çerçevede, karar vericilerin tehdit algısı ve belli bir krizi algılama tarzını göstermek için, Türk makamlarının konuşmalarına dikkat etmekte fayda vardır.

3.2.2. Mart-Ağustos 2011: Değişimi Yönetme ve Reform

3.2.2.1. Sistemik Faktörler

Suriye olayları başladığı zaman, Türkiye hem uluslararası hem de bölgesel arenada konumunu konsolide etmiş bir aktördü. Arap ayaklanmaları öncesi dönemde, Türkiye'nin uluslararası arenadaki yükselişi, bölgesel çapta da yansımaları neden olmuş ve dolayısıyla bölgesel güç dengesinde Türkiye, önemli bir aktör haline gelmiş ve bölge ülkelerinin genel olarak diktatör sistemlerle yönetilmesi nedeniyle, Türkiye model bir ülke olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla, demokratik isteklerle sokaklara çıkan Arap

⁴⁴³ Ziya Öniş, “Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest”, **Insight Turkey**, Vol. 14, No. 3, (2012).

göstericiler, Türkiye'yi örnek olarak görmüş ve bu da diğer aktörlerin rahatsızlığına neden olmuştur. Bu çerçevede Suriye meselesinde, Türkiye böyle bir imaj sunarak, bölgede beklenti oluşturmıştır.⁴⁴⁴ Ayrıca Türkiye, Suriye yönetimine karşı pozisyon alması konusunda Batılı müttefiklerinin baskılarına maruz kalmıştır. Suriye krizinden önce, Tunus, Mısır ve Libya'da gerçekleşen devrimlerle, uluslararası arenada Türkiye için bir fırsat ortaya çıkmıştır. Bahsedildiği gibi Suriye olaylarıyla birlikte, Batılı aktörlerin Türkiye'ye baskı uyguladıkları bilinmektedir. Bu anlamda uluslararası sistem, bölgesel sistem ve güç dengesinde ortaya çıkan yeni statüko, Türkiye için çeşitli tehditler sunmuştur. Fakat bunun yanı sıra, uygun stratejik ortam da oluşturarak yeni fırsatları ortaya çıkarmıştır.

İran bölümünde anlatıldığı gibi, olayların gün yüzüne çıktığı dönemde, sistemin açıklığı Türk politika yapıcılarının uluslararası sistemi net bir şekilde görmesini engellemiştir. Zira krizde diğer etkin aktörlerin (Rusya, Çin, İran, ABD ve BM) politikaları ve uluslararası dinamikler, olaylarla ilgili kafa karışıklığına neden olmuştur. Ancak serbest stratejik ortam ve bölgesel kriz ortamı ve aktörlerin birbirine karşı politikaları Türkiye'ye de oyun alanı açmıştır. Bu dönemde Rusya-İran ve Rusya-Çin eksenini, Suriye özelinde geçici ittifaklar veya stratejik iş birliği imkânı sunarken, Türkiye için böyle bir imkân oluşmamıştır. Ayrıca ABD'nin Esad karşıtı politikası, ABD'nin Libya örneğine benzer, Suriye'de de bir adım atacağı düşüncesini yaygınlaştırmıştır. Böylelikle bölgesel güç dağılımına ve ittifak arayışlarına dair kafa karışıklığı, krizin boyut ve kapsamını değerlendirmede engel teşkil etmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan, BAE ve Katar gibi aktörlerin Suriye yönetimine karşı politikaları, bölgesel güç denklemlerinin, İran ve Suriye yönetimi aleyhinde ve Türkiye'nin lehinde olduğu fikrini oluşturmuştu.

Sistemik düzenleyiciler açısından, coğrafi yakınlığı ve Suriye ile komşuluğundan dolayı, İran'a kıyasla Türkiye'ye, fırsatların yanı sıra tehditlere de sebebiyet vermiştir. Ancak İran'ın tersine, Türkiye'ye herhangi bir uluslararası ekonomik baskı uygulanmadığından, Türkiye Suriye politikasında daha özgür politika geliştirme fırsatı yakalamıştır. Bunun yanı sıra, İran'ın bölgesel yükselişinin Türkiye'ye yönelik olası

⁴⁴⁴ Örneğin bazı Suriyeliler savaşı durdurmak için Türkiye'nin müdahalesini istemişlerdir. Bkz: Arshad Mohammed and Khaled Yacoub Oweis "U.S. Imposes Sanctions on Syria's Assad", *Reuters*, 18 May 2011, <https://www.reuters.com/article/us-syria-idUSLDE73N02P20110518>, (3 December 2019).

tehdidi, Türk makamlarını da endişelendirmiş, fakat Mart-Ağustos dönemindeki açıklık sorunundan dolayı Türkiye, Esad yönetimi ile irtibatı kesmemiştir. Dolayısıyla ABD ve Batılı aktörlerin, Suriye-İran eksenine baskısı ve bölgede diktatörlerin çöküşü, bölgesel güç dengesini Türkiye lehine bozmuştur.

3.2.2.2. İç Politika Faktörleri

Türk karar vericilerin Suriye kriziyle ilgili algısı, Türkiye'nin siyasi yapısı, sivil-asker ilişkisi ve Cumhuriyetçi stratejik kültürü, bu dönemin müdahaleci değişkeni olarak öne çıkmaktadır. İç politika bağlamında, benzer etkenler İran'a benzer bir şekilde Türkiye'nin de politikasında görülmektedir. Türkiye'nin bölgede demokratik İslam modelinin üssü olma düşüncesi, o dönemki siyasilerin diline yansımıştır. Örneğin Başbakan Erdoğan, 2011'de Suriye krizini bir rejim meşruiyeti olarak değerlendirmiş, rejim ve halk ikileminde halkı yani demokrasiyi seçeceğine dair söylemlerde bulunmuştur.⁴⁴⁵ Ayrıca, Esad'ın sivillere yönelik baskı politikası ve Suriyeli sivillerin Türkiye'ye sığınması, Türkiye kamuoyunda rejim (Suriye) karşıtı bir hava oluşturmuştur. Dolayısıyla, Başbakan Erdoğan, Suriye'nin Türkiye için bir iç mesele olduğunu ifade etmiştir. Bu algının hem insani boyutu hem de güvenlik boyutu vardır. İnsani açıdan sığınmacılar meselesi ve sivillere orantısız güç uygulanması, güvenlik boyutunda ise savaşın Türkiye sınırlarının hemen ötesinde gerçekleşmesi ve dolayısıyla her an diğer bölgelere, hatta Türkiye'ye sıçrama ihtimalidir.

Siyasi yapı olarak, Türkiye'nin çok partili siyasi sistemi ve parti rekabeti bağlamında, AK Parti'nin Haziran 2011 seçimlerini yüzde 46 oranında yüksek bir seviyede kazanması, Türkiye'nin Esad'a karşı politikasında ellerini güçlendirme açısından önem arz etmektedir. Fakat parti rekabeti ve partiler arası sert rekabet, dış politikada karar almayı zorlaştırmıştır. Ayrıca, müdahaleci değişken olarak Türkiye'nin Cumhuriyetçi stratejik kültürünün de izlerine rastlanmaktadır. Bu kültürün önemli ilkelerinden biri, müdahalesizlik ve riskten kaçınmaktır. Dolayısıyla, Türk karar alıcıları bu ilke çerçevesinde, Ağustos 2011'e kadar Suriye'ye kararlı ve girişken tavır almamışlardır. Yine de sivil-asker ilişkisi, Türkiye'nin bu tutumunu etkilemiştir. Müdahalesizliği teşvik eden askeri elitlerin, AK Parti'nin Suriye'ye yönelik arabuluculuk ederek yatıştırma stratejisinin uygulanmasında önemli rolü vardır. Genel olarak bu dönemde bu

⁴⁴⁵ Yusuf Devran ve Ömer Faruk Özcan, "Söylemlerin Dilinden Suriye Sorunu", **Marmara İletişim Dergisi**, Sayı. 25, (2016), s. 40.

faktörler sayesinde, Türkiye krizin tırmanmaması için yatıştırma stratejisini uygulamıştır.

3.2.2.3. Politika Çıktıları: Sabır ve Arabuluculuk

Söylenildiği üzere, Suriye olaylarının başlangıcından Ağustos 2011'e kadar Türkiye'nin Suriye tutumu, değişimi yönetme ve rejimi reforma zorlayarak krizi yatıştırma olmuştur. Dolayısıyla Türk dış politikasının politika çıktıları diplomatik adımlar şeklinde yansımıştır. Bu kısa dönemde Türkiye, Esad yönetiminin halkın siyasi istikrarını korumak için taleplerini karşılayan kapsamlı bir reform programı başlatmasını tavsiye etmiştir.⁴⁴⁶ Bu politika yukarıda da üzerinde durulduğu üzere, sistemik baskı ve talepler doğrultusunda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin çabaları, ilk aşamada bir an önce bu huzursuzluğun ortadan kaldırılmasıydı. Protestoların başlangıcından 13 gün sonra, MİT Müsteşarı Şam'ı ziyaret ederek Türkiye'nin kaygılarını ve tavsiyelerini Suriye Cumhurbaşkanı'na bildirmiş, "Ankara'nın gösteri ve can kayıplarından duyduğu endişeyi ilettiği"⁴⁴⁷ haberlere yansımıştır. Bu ziyaretten bir ay sonra, Fidan, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı ile birlikte yine Suriye'ye gitmiş ve "Suriye'nin reform çalışmalarına ilişkin bilgi paylaşımı ve bu çalışmaların hızlandırılması kapsamında, Türkiye ile iş birliği ve Türkiye'nin tecrübelerinden istifade edilmesi"⁴⁴⁸ konusunda iki taraf müzakerelerde bulunmuştur.

Türkiye'nin yatıştırma stratejisi bağlamında, diplomatik ve doğrudan temas çabaları gerçekleşerek, sorunun giderilmesi için çaba sarf edilmiştir. Bu doğrultuda dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Nisan'da Suriye'yi ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Esad ile görüşmüştür. Bu görüşmede Davutoğlu, Suriye'nin Türkiye için çok değerli bir ülke olduğunun altını çizmiştir:

"Bu görüşmelerde Sayın Beşşar Esad'ın Ortadoğu'da değişim rüzgârları esmeye başladığı ilk günden itibaren vurguladığı reform ihtiyacına duyduğumuz, verdiğimiz önemi bir kez daha kendisiyle paylaştık... Her konuyu Suriye hükümetiyle, Suriyeli yetkililerle, başta Sayın Beşşar Esad olmak üzere çok rahat paylaşıyoruz, konuşuyoruz. Bu konudaki kanaatlerimizi dost ve kardeş bir

⁴⁴⁶ Ataman & Özdemir, "Turkey's Syria Policy: Constant Objectives, Shifting Priorities", p. 19.

⁴⁴⁷ "MİT Müsteşarı Fidan, Şam'da Esad ile Görüştü", *Haberler*, 28 Mart 2011, <https://www.haberler.com/mit-mustesari-fidan-sam-da-esad-ile-gorustu-2619923-haberi/>, (5 Aralık 2019).

⁴⁴⁸ "Fidan Esad'la Görüştü", *Yeni Şafak*, 29 Nisan 2011, <https://www.yenisafak.com/gundem/fidan-esadla-gorustu-316581>, (5 Aralık 2019).

ülkenin geleceğiyle ilgilenen ve kaderimizi ortak gördüğümüz bir çerçevede ele alıyoruz. Çok faydalı bir görüşme oldu. Bütün çerçeveyi ele aldık... Tabii hiçbir ülkeye herhangi bir şeyi empoze etme veya bir arabuluculuk görüşü içinde olmadık. Biz Suriye ile karşılıklı saygı içinde ilişkilerimizi sürdürdük. Bundan sonra da sürdüreceğiz ama, Suriye'deki her gelişmenin de Türkiye'yi etkilediğinin, etkileyeceğinin, Türkiye'deki her gelişmenin de Suriye'yi etkileyeceğinin bilincinde olarak ortak kaderimizle ilgili her konuyu paylaşıyoruz".⁴⁴⁹

Bu strateji altı ay boyunca Türkiye'nin politikasının omurgasını oluşturarak meselenin tamamen diplomatik olduğunu gösterdi. Dolayısıyla Türkiye, yumuşak dilden başlayıp sert bir söyleme geçmesine rağmen, meselenin güvenlikleştirilmesinin önüne geçmiştir. Fakat Suriye krizinin tırmanması, mültecilerin kuzeye doğru akımına neden olmuştur. Bu akımların başlangıcı 29 Nisan 2011'dir. Bu tarihte 252 kişi sınırı geçerek Türkiye'ye gelmiştir.⁴⁵⁰ Bu akımın Nisan'ı takip eden aylarda devam etmemesi, sığınmacılara yönelik Türkiye tarafından bir "açık kapı" politikasına sebebiyet vermiştir. Açık kapı politikası aslında Türkiye'nin krizi iyice değerlendiremediğini veya iyimser olduğunu ve Beşşar Esad'a güvendiğini göstermektedir ki, bu da Türkiye'nin diplomatik yollarla Suriye meselelerinin çözüleceğine umut ettiğini ispat etmektedir.

Fakat Türkiye arabulucu faaliyetlerin yanı sıra, Muhaliflerin de Türkiye'de toplantı yapmalarına izin vermiştir. Veya en azından bir çatı altında toplanmaları için yeşil ışık yakmıştır. Bu değişen değişken, Türkiye'nin Ağustos'a kadar politikasını da belirlemektedir. Bu çerçevede birinci adım Suriyeli Muhaliflerin İstanbul'da toplanmalarıdır. Bu toplantının ardından, ikinci kez büyük bir Suriyeli Muhalif grubun katılımıyla, Mayıs 2011'de ve Haziran'ın başında Antalya'da "Suriye için Değişim" toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıya Türkiye açık destek vermese bile, toplantının düzenlenmesi konusunda yardımcı olmuştur. Bunun yanı sıra bazı devlet adamları, Esad yönetimine karşı sert ifadeler kullanmaya başlamışlardır ki, bu da

⁴⁴⁹ "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Bahreyn, Katar ve Suriye'deki Temaslarına İlişkin Yaptığı Basın Toplantısı, 6 Nisan 2011, Şam", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu-nun-bahreyn-katar-ve-suriye-deki-temaslarina-iliskin-yaptigi-basin-toplantisi_-6-nisan-2.tr.mfa, (6 Aralık 2019).

⁴⁵⁰ Hakan Ömer Tunca ve Ahmet Karadağ, "Suriye'den Türkiye'ye Göç: Tehditler Ve Fırsatlar", **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, Cilt. 28, Sayı. 2, (Aralık 2011), s. 49.

Suriye'nin itirazına neden olmuştur.⁴⁵¹ Bu toplantılardan üçüncüsü İstanbul'da 16-17 Temmuz 2011'de "Ulusal Kurtuluş Konferansı" adı altında gerçekleşmiştir. Bu toplantıda, Muhafızlar Suriye'de Esad sonrası bir "gölge hükümet" veya "bekleme halindeki kabinenin" kurulması üzerinde anlaşmışlardır.⁴⁵² Bu toplantılara Suriye tarafından yapılan eleştirilere, Dışişleri Bakanı Davutoğlu açık bir cevap vermiştir:

"... toplantıya gelince, biz en başından beri şunu söyledik: Türkiye demokratik bir ülke, birçok toplantı İstanbul'da, Türkiye'de yapılıyor. Bu Türkiye'nin özgürlük ortamının getirdiği doğal bir sonuçtur. Türkiye'de bizim Hükümetimizi de tenkit eden toplantılar yapılabilmektedir. Dolayısıyla bu demokratik özgürlük ortamının bir gereğidir. Herkes toplantı yapabilir. Biz bunları herhangi bir şekilde Suriye'nin içişlerine müdahale anlamına gelecek şekilde yorumlanmasını arzu etmeyiz".⁴⁵³

Olayların gidişatında Esad'ın herhangi bir taviz vermemesi, Türk siyasetçilerini daha pragmatik bir adım atmaya sevk etmiştir. Başbakan Erdoğan, 6 Ağustos 2011'de Suriye'yi sert bir şekilde eleştirerek Esad'ı uyarmıştır:

"Burada da sabrın son anlarına geldik ve bunun için de Salı günü Dışişleri Bakanı'nı Suriye'ye gönderiyorum. Kendileriyle orada gerekli olan görüşmeleri yapacaklar. Bu görüşmelerde mesajlarımız artık kendilerine kararlı bir şekilde iletilecektir. Bundan sonraki süreç verilecek cevaba ve uygulamaya göre şekillenecektir. Çünkü biz Suriye konusunu bir dış mesele olarak, bir dış sorun olarak görmüyoruz. Suriye meselesi bizim bir iç meselemizdir. Çünkü bizim Suriye ile 850 kilometre sınırimız var, akrabalık, tarih, kültür bağlarımız var. Dolayısıyla burada olanlar bitenler, bizim asla seyirci kalmamıza fırsat

⁴⁵¹ Nebi Miş, "Suriye 2011", **Ortadoğu Yılığ 2011**, ORMER, (2012), s. 275.

⁴⁵² "Gölge Hükümet Kuruluyor", *Sabah*, 18 Temmuz 2011, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2011/07/18/golge-hukmet-kuruluyor>, (6 Aralık 2019).

⁴⁵³ "Sayın Bakanımızın ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ile Ortak Basın Toplantısının Metni", 16 Temmuz 2011, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-abd-disisleri-bakani-hillary-clinton-ile-ortak-basin-toplantisinin-metni.tr.mfa>, (1 Aralık 2019).

vermez. Tam aksine oradaki sesleri duymak zorundayız, duyuyoruz ve tabii ki gereğini de yapmak durumundayız”⁴⁵⁴

Bu ifadelere bakıldığında, önemli hususlar öne çıkmaktadır. Birincisi, Türkiye’nin stratejik sabrının bitmesi ve artık arabulucu rolünden vazgeçip bir taraf rolünü seçmesidir. Bu anlamda, Suriye krizinin giderek bir iç savaşa dönüşmesiyle, “Komşularla Sıfır Sorun Politikasının” yürütülmesi imkânsız hale gelmiştir. İkinci önemli husus, Türkiye’nin Suriye konusunu bir dış politika konusundan ziyade bir iç politika meselesi olarak görmesidir. Bunun nedenleri, Türkiye’nin Suriye ile olan kara sınırı, sığınmacıların Türkiye’ye muhtemel akımları ve savaşın bir nevi Türkiye’ye sıçramasıdır. Bu yaklaşımdan hareket ederek, bu krizin diplomatik bir meseleden ziyade bir güvenlik meselesi haline gelmesi söz konusu olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye’nin taraf konuma geçmesi tüm siyasi boyutların yanı sıra, aslında bir güvenlik endişesinden doğmuştur.

Bu doğrultuda yatıştırma stratejinin son aşamasında, Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun Suriye’ye son ziyareti, Sıfır Sorun (hoşgörü) politikasının rafa kaldırılması anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla Türkiye, Suriye’yi artık bir güvenlik meselesi olarak değerlendirerek, ittifak politikası çerçevesinde Suriye yönetimine muhalif aktörlerin yanında saf almıştır. Dolayısıyla, Türk karar alıcılar hesaplamalarını hem baskılar hem de fırsatlar bağlamında ele alarak, Ağustos 2011’de Esad’a karşı pozisyon almışlardır. Nihayet sistemik baskıların (ABD ve Batı’nın Türkiye’ye Esad karşıtı pozisyon almasına dair baskısı) müdahaleci değişkenlerle birleşmesi, Türkiye’nin yatıştırma stratejisinin ayağını oluşturmuştur.

3.2.3. Ağustos 2011-2013: Güvenlik Eksenli Krizin Olumsuz Sonuçlarından Kaçınma

3.2.3.1. Sistemik Faktörler

Davutoğlu’nun Ağustos’taki son Suriye ziyareti, büyük güçler nezdinde Suriye ile ilgili reformların yapılamayacağı düşüncesini güçlendirmiştir. Bu çerçevede hem büyük güçler hem de uluslararası örgütler Suriye yönetimine karşı baskı uygulamıştır. Aynı hattın devamında, uluslararası aktörlerin uyguladığı baskıların devamı ve Suriye

⁴⁵⁴ “Erdoğan: Sabrın Sonuna Geldik”, *A Haber*, 7 Ağustos 2011, <https://www.ahaber.com.tr/dunya/2011/08/07/erdogan-sabrin-sonuna-geldik>, (2 Aralık 2019).

yönetiminin yakın zamanda düşeceği düşüncesi yaygınlaşmıştır. Neoklasik realizm çerçevesinde, Türkiye'nin bu baskılar ve uyarıları tehditten ziyade, stratejik bir fırsat olarak değerlendirmesi söylenebilir. Bu temel değişim, aslında Türkiye'nin uluslararası konumunu değerlendirmesiyle hayata geçirilmiştir. Bu anlamda Esad yönetimine karşı uluslararası baskıların artışı, Türkiye siyasetince Türk dış politikası önünde yeni ufukların açılımına sebebiyet vermiştir. Ayrıca, Arap Baharı'nın uluslararası sisteme yansımaları ve bölgesel aktörlerin buna reaksiyonu, Türkiye için bir fırsat anlamına gelmekte idi. Siyasi olarak Ortadoğu'da en başarılı yönetim sistemi olarak görülen Türkiye siyasi yapısı, artık Ortadoğu ve diktatör sistemler için bir alternatif anlamını taşımıştır.

Esad yönetiminin uyguladığı şiddet ve Batı'nın buna tek sesle siyasi ve diplomatik reaksiyonu, uluslararası arenada büyük bir değişimin ortaya çıktığını göstermiştir. Türkiye uluslararası sistem yapısının değişime doğru gidişini hissederek, yeni statükonun önünü kesmenin yerine, aynı denklemde kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin bölgesel sorumluluk hissi, uluslararası ortama da tam bir şekilde uyum çerçevesinde ele alınabilir. Sistemik değişim, Türkiye'nin önceden planlayıp uyguladığı Stratejik Derinlik politikası ile ters düşse de, Türk makamları bu havaya uyum sağlamayı tercih etmişlerdir. Fakat uluslararası kamuoyu ve Batılı güçlerin güçlü bir şekilde Suriye yönetimine karşı olması, Türk siyasetçilerini ikilemele karşı karşıya getirmiştir. Davutoğlu, son Şam ziyaretinin ardından, uluslararası güçlerin konuyla ilgili merakını “bu konuda uluslararası toplumun kaygıları vardır ve biz uluslararası toplumla yakın temas içindeyiz”⁴⁵⁵ şeklinde açıklamıştır. Buradan hareket ederek, Türkiye'nin stratejik tercihinde uluslararası sistemin baskılarından söz etmek mümkündür. Bu baskılar, Türk makamlarını Suriye devletinin ayakta kalma meselesiyle ilgili ve müttefiklerinin bu yönetimi koruması meselesini tahmin etmekte, bazen de yanlış yönlendirmiştir. Dolayısıyla, Davutoğlu'nun son ziyaretinin ardından Türkiye, tercihini yaparak Esad'a karşı çıkmış ve yönetimin çökmesi için muhalif grupları desteklemiştir.

⁴⁵⁵ “Sayın Bakanımızın Suriye Ziyareti Sonrasında Esenboğa Havalimanında Gerçekleştirdiği Basın Toplantısının Metni”, Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi, 9 Ağustos 2011, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-suriye-ziyareti-sonrasinda-esenboga-havalimaninda-gerceklestirdigi-basin-toplantisinin-metni_-9-agustos-2011.tr.mfa, (7 Aralık 2019).

Ağustos'tan itibaren uluslararası sistem, özellikle Suriye konusunda giderek kutuplaşmış, Suriye müttefikleri ve muhalifleri çerçevesinde ikiye bölünmüştür. Ancak ABD'nin Doğu'ya kayarak Irak ve Ortadoğu'dan nispi olarak çıkışı, bölgesel güç boşluğuna neden olmuştur. Böyle bir ortamda hem bölgesel dinamiklerde hem de küresel sistemdeki hareketlenme kaçınılmaz olmuştur. ABD'nin yokluğuyla, bölgesel sistemde rekabet artmış ve böylelikle Rusya için alan açılmıştır. Bu bağlamda, özellikle İran ve Suudi Arabistan gibi aktörlerle kıyas edildiğinde, bölgesel ölçekte Türkiye'nin başarı şansının daha yüksek olduğunu söylemek gerçek dışı olmaz.

Sonuç olarak, İran uluslararası sistemin kendi çıkarlarına zıt bir yönde gittiğinin farkına varınca, statükonun değişmemesi için çaba harcamaya başlamış, fakat Türkiye tersine bu statükoyu kendi politikaları çerçevesinde yeni bir vaziyet olarak değerlendirerek cereyan eden olaylarla aynı safta olmayı tercih etmiştir. Bu stratejik tercih, 2016'ya kadar Türk dış politikasına yön vererek, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki yerini pekiştirmiştir. Bölgesel güç dağılımı açısından, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan, bu dönemde Ortadoğu dinamiklerinin arkasında olmasalar da, nispi olarak ona yön vermişlerdir. Nükleer meseleyle ilgili, 2011'de başlayan sürecin devamında, 2012'de ABD ve AB tarafından İran'a uygulanan yeni ambargo aşamaları, Türkiye için serbest bir stratejik ortam oluşturmıştır.

3.2.3.2. İç Politika Faktörleri

Neoklasik realizme göre devlet yöneticilerinin algıları, onların kendilerini uluslararası sistemde konumlandırma biçimini göstermektedir. Bu doğrultuda, Türkiye yetkililerinin Ağustos 2011'den sonraki söylem biçimleri, önceki döneme göre tamamen değişmiş ve dolayısıyla, Türkiye yeni bir söylem geliştirerek, uluslararası yapının sunduğu fırsatı yakalamaya çalışmıştır. Esad'ın şiddet uygulaması, bu politikanın Türkiye kamuoyunda da meşruiyetini sağlamıştır. Fakat iç siyaset yapısı, AK Parti'yi bu seçimde zorluklarla karşı karşıya koymuştur. Özellikle ana muhalefet partisi CHP'nin bu politikaya karşı çıkması, Türkiye'de Suriye tartışmalarını sıcak bir şekilde gündemde tutmuş ve Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye gelmesi nedeniyle mesele bir tartışmaya dönüşmüştür. Türkiye'de 2013'te yaşanan Gezi Olayları, iç politikada siyasi çekişmeler açısından da önemlidir. Zira olayların neden ve sonuçları ne olursa olsun, dış politikada kararlılığa büyük bir engel olmuştur.

Türkiye'nin Cumhuriyetçi stratejik kültürü doğrultusunda, olayların gidişatı müdahalesizlik hissini zayıflatsa da, Türkiye aktif müdahaleden çekinmiştir. Bunun nedeni iç politikada muhalif seslerin duyulmasıydı. Dolayısıyla, Türkiye iç politikada kapasitesinin seferberliğini sağlayamayarak, Suriye ile ilgili, İran-Suriye ve müttefikleri karşısında, karşı dengeleme stratejisi çerçevesinde, Esad karşıtı gruplara destek vermiş ve tek başına hareket etmekten kaçınmıştır. Bununla ilgili, Türkiye siyasileri söylem geliştirmeye odaklanmışlardır. Bu söylemlerden, Türkiye resmi makamlarının konuyla ilgili algılarını anlamak mümkündür. Bu anlamda, Türkiye'nin iç politikaya dayanarak kendisini bölgesel güç dağılımında en önde gördüğünü söylemek de gerçek dışı olmaz. Bu taktiksel yaklaşım bazen hoşgörölü ifadelerle ortaya atılmıştır. Örneğin dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Suriye yönetiminin çok hızlı bir şekilde çökeceğine inanmıştır.⁴⁵⁶

Türkiye'nin kendi algılama şekline bakılırsa, karar alıcıların ülke konumunun önceki dönemleriyle kıyaslanamayacak kadar yükseldiğine dair bir söylem geliştirdiği açık bir şekilde görünmektedir. Örneğin, Davutoğlu'na göre Türkiye, bölgesel bir aktör olarak bölgenin geleceğinden sorumludur:

“Halkların meşru taleplerini her zaman destekledik, Tunus'ta, Mısır'da, Libya'da, Yemen'de, Bahreyn'de, Suriye'de. Bu konuda Türkiye'nin farklı bir tutumu olmamıştır. İlkesel bir tutumu vardır. Ama aynı zamanda bölgenin geleceğinden sorumluluk hisseden bir ülke olarak, bu geçiş süreçlerinin barışçı bir şekilde seyretmesi için de elimizden geleni yaptık”.⁴⁵⁷

Bu algılamanın yanı sıra, özellikle Suriye'den kaynaklanan PKK/PYD tehdidi, Türkiye'yi derinden endişelendirmiştir. Bu tehdit, Türkiye'nin iç politikada “Barış Süreci”ni yürüttüğü zamanlarda daha da ciddi boyuta çıkmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin bir iç melesi haline gelerek, Suriye'ye yönelik politikasında önemli bir faktör olmuştur.

⁴⁵⁶ Bu konuda en önemli örnek Başbakan Erdoğan'ın Emevi Camii'nde çok yakın zamanda namaz kılınacağına dair sözleridir. Ayrıntılar için bkz: “Erdoğan'dan Önemli Mesajlar”, *Hürriyet*, 5 Eylül 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-onemli-mesajlar-21386210>, (7 Aralık 2019).

⁴⁵⁷ “Davutoğlu: Komşu Ülkelerdeki Halklara Mesafe Koyamayız”, *Milli Gazete*, 30 Nisan 2011, <https://www.milligazete.com.tr/haber/1019794/davutoglu-komsu-ulkelerdeki-halklara-mesafe-koyamayiz>, (7 Aralık 2019).

3.2.3.3. *Politika Çıktıları: Siyasi ve Güvenlik Strateji*

Yukarıda da belirtildiği üzere, Türkiye'nin güvenlik stratejisi, bölgesel ve uluslararası faktörler ve iç politika ile iç içe geçerek şekillenmiştir. 2012'den sonra diplomatik ve güvenlik olmak üzere Türkiye dış politikasının iki yönü olmuştur. Diplomatik boyutta Türk karar vericiler, krizi durdurmaya ve uluslararası aktörleri Suriye krizine müdahale etmeye odaklanmıştır. İşin güvenlik boyutunda ise, yatıştırma stratejisinin sonuç vermediğinden dolayı angajman stratejisini uygulamaya başlamışlardır. Esad'a karşı sistemik baskıların yüksek seviyede olması, Türkiye'de Esad'ın devrileceğine dair bir düşünce oluşturmıştır. Bu anlamda, Rusya ve özellikle İran'ın Suriye'ye aktif desteğine karşın, Türkiye giderek karşı tarafa geçerek Esad'ın devrilmesini istemiştir.

Davutoğlu'nun Suriye ziyareti ardından, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Suudi Arabistan'a giderek, Türkiye'nin yeni ittifak arayışında olduğunu göstermiştir. Bu aşamadan sonra Türkiye'nin önceliği Esad yönetiminin devrilmesi olmuştur. Bu çerçevede Türkiye muhalif gruplara aktif bir destek sağlamaya başlamıştır. Esad'ın düşüşü Türkiye'nin Suriye kriziyle ilgili birinci önceliği olmasına rağmen, Türkiye bunu, isteksizliği ya da bunun için gerekli araçları kullanamaması nedeniyle ilk aşamalarda ve sonraki dönemlerde gerçekleştirememiştir.⁴⁵⁸ Esad'ın devrilmesi için, Türkiye öncelikle Suriyeli muhalif grupları birleştirme stratejisini uygulamıştır. Dolayısıyla Davutoğlu'nun son ziyaretinden hemen sonra, Suriye Uluslar Konseyi (SUK) ismiyle bilinen grup, İstanbul'da görüşmelerine başlamıştır.⁴⁵⁹ Bunun yanı sıra, 29 Temmuz 2011'de kurulan Özgür Suriye Ordusu, Türk makamları tarafından himaye altına alınmıştır. Bu himayeler, örgütü eleştirilere maruz bırakmış ve bu yüzden ÖSO, Eylül 2011'de komuta merkezini Türkiye'den Suriye'de "kurtarılmış" bir bölgeye taşıdığını açıklamıştır.⁴⁶⁰

Burada önemli bir mesele, ÖSO'nun çok çeşitli ve hatta bazen birbiriyle düşman olan grupları kapsamasıdır. Bu grupların bazıları DAESH'e karşı savaşırken, bir kısmı DAESH'le beraber aynı cephede savaşmaktadır. Tahminlere göre ÖSO'nun (2015 itibarıyla)

⁴⁵⁸ Ataman and Özdemir, p. 20.

⁴⁵⁹ Yavuz Güçtürk, **İnsanlığın Kaybı: Suriye'deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu**, I. Baskı, Ankara: SETA Yayınları, 2014, s. 61; Liam Stack, "In Slap at Syria, Turkey Shelters Anti-Assad Fighters", *The New York Times*, 27 October 2011, <https://www.nytimes.com/2011/10/28/world/europe/turkey-is-sheltering-antigovernment-syrian-militia.html>, (8 December 2019).

⁴⁶⁰ "Özgür Suriye Ordusu Türkiye'den Taşındı", *Hürriyet*, 23 Eylül 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ozgur-suriye-ordusu-turkiye-den-tasindi-21534458>, (8 Aralık 2019).

yaklaşık 900 farklı grubu kapsaması, örgütün işlevini zorlaştırmıştır.⁴⁶¹ Fakat ne çeşitlilik ne de grubun komuta merkezinin taşınması, Türkiye'nin stratejisinde herhangi bir değişikliğe neden olmamış ve bu ordu üyelerinin genel olarak Suriyeli olması nedeniyle, çeşitli türbülanslarla Türkiye'nin Suriye'deki askeri huzurunu meşrulaştıran bir unsur olmuştur. Buradan hareket ederek, grupta aşırı unsurların bulunması, Türkiye'nin Suriye politikasını hem içeride hem de dışarıda olumsuz ithamlara maruz bırakmıştır. Bu da Türkiye'nin Suriye stratejisini sürekli bir şekilde etkileyerek, zor bir zemine sebebiyet vermiştir.

Dış politikanın iç politikanın bir uzantısı olduğu anlayışından hareket ederek, Türk dış politikasında da bunun izine rastlanmaktadır. Suriye kriziyle ilgili, Türk makamları ahlaki değerlere vurgu yaparak, Esad ve müttefiklerinin ahlak dışı politika izlediğini söylemişlerdir. Bunun yanı sıra Türkiye ahlaki değerlerle, Türkiye'nin iç siyasetindeki muhalefeti de muhatap olarak görmüş ve onların Türkiye'nin Suriye politikasına yönelik eleştirilerini reddetmiştir. Örneğin Davutoğlu, Nisan 2012'de yaptığı Meclis konuşmasında, muhalefeti Esad ve diktaların yanında olmakla suçlamıştır. Aynı konuşmada Davutoğlu, Türkiye'nin Ortadoğu'da olup bitenleri yöneteceğini savunmuştur:

“Türkiye olarak bundan sonra da Ortadoğu'da değişim dalgasını yöneteceğiz. Bu değişim dalgasının öncüsü olmaya devam edeceğiz. Bütün Ortadoğu toplumlarında Türkiye sadece dost ve kardeş ülke olarak değil, geleceği belirleme fikrine sahip yeni bir fikrin, yeni bölgesel düzenin öncüsü ülke olarak görülmektedir. Ama Ortadoğu'da kardeş halklarla kucaklaşmak yerine, dikta rejimleriyle kucaklaşanların yeni anlayışı anlamaları mümkün değil. Hem insanlığın ve bölge halkının vicdanı olmaya devam edeceğiz hem de ulusal çıkarlarımızı korumaya devam edeceğiz. Çünkü, zihnimizde nasıl yeni Türkiye iddiası varsa, yeni Ortadoğu iddiası da var. Yeni Ortadoğu iddiasının temelinde etnik, mezhep farklarına dayalı değil, kardeşliğe dayalı yeni barış düzeni var. Kim ne derse desin bu barış düzeninin öncüsü de sözcüsü de Türkiye olacak. Kendi halkının bu arayışına cevap veremeyen rejimler er

⁴⁶¹ Abdulkadir Şen, “Suriye Askeri Muhalefeti”, **ORSAM Rapor**, No. 202, (2015), ss. 11-12.

ya da geç ya değişecek ya da yıkılacaktır. Yaşananları dışarıdan empoze edilen planlarla, komplolarla izah etmeye çalışmak her şeyden önce onurlu bölge insanına hakarettir, haksızlık olur. Türkiye’de darbeyi savunanlar tabii ki o bölgelerde de azınlık diktalarını savunacak. Bunu normal karşılıyoruz.”⁴⁶²

Suriyeli Muhalif Gruplar çeşitli sınıflardan oluştuğu için grupların birleşmemesi ve birbiriyle anlaşmazlık yaşaması, SUK’un isim değiştirmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda, Kasım 2012’de gerçekleştirilen Doha toplantısında, SUK daha da genişleyerek Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu olarak isim değiştirmiş ve Esad’a karşı tek siyasi yapı haline dönüşmüştür.⁴⁶³ Bu yapının hedefi, Suriye savaşına dair uluslararası toplumun daha fazla dikkatinin çekilmesiydi. Kurulan yeni örgütün merkezi İstanbul’dadır. Dolayısıyla, Türkiye’nin muhalif grupları birleştirme politikası pratikte başarılı olmasa da, teorik ve örgüt olarak başarılı olmuştur. Fakat uluslararası aktörlerin çeşitli yönlendirmeleri ve Suriye savaşının saha gerçeklikleri, bu politikanın başarısını engellemiştir. Suriyeli muhalif grupların örgütlenmesinde sadece Türkiye’nin rolünden bahsetmek imkânsızdır. İlerleyen zaman dilimlerinde çeşitli olaylara maruz kalan bu gruplar işlevlerini gerçekleştiremez hale gelmişlerdir. Bu yüzden sonraki aşamalarda yeni örgütlerin kurulması Türk makamlarınca kaçınılmaz olmuştur. Örneğin, Suriye Milli Ordusu 2017’de Suriyeli muhaliflerin katılımıyla ve Türkiye’nin desteğiyle⁴⁶⁴ Azez kentinde kurulmuştur.

Türkiye bölgesel hızlı değişime hazırlıksız yakalansa da, olayların hemen ardından ve özellikle Ağustos 2011’den itibaren diplomatik çabalarını artırarak bölgesel ve küresel bir ittifak kurmaya yönelmiştir. Bölgesel olarak Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan’a yakınlaşarak iki hedef izlemiştir. Bu hedeflerin birincisi Esad’ı devirmek, ikincisi ise İran’ın bölgesel politikasının önüne geçmektir. Örnek olarak Cumhurbaşkanı Gül,

⁴⁶² “Ortadoğu’da Değişimi Yöneteceğiz”, *Milliyet*, 27 Nisan 2012, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ortadogu-da-degisimi-yonetecegiz-1533209>, (8 Aralık 2019).

⁴⁶³ Neil MacFarquhar and Hala Droubi, “With Eye on Aid, Syria Opposition Signs Unity Deal”, *The New York Times*, 11 November 2012, <https://www.nytimes.com/2012/11/12/world/middleeast/syrian-opposition-groups-sign-unity-deal.html>, (10 December 2019).

⁴⁶⁴ “Free Syrian Army Subgroups Unite to Form National Army”, *The Middle East Monitor*, 31 December 2017, <https://www.middleeastmonitor.com/20171231-free-syrian-army-subgroups-unite-to-form-national-army/>, (11 December 2019).

Ağustos 2011’de Suudi Arabistan’a⁴⁶⁵ giderek bölgesel konuları ele almıştır. Dolayısıyla, Türkiye’nin Suudi Arabistan ve Katar’la ittifakı, Esad ve müttefiklerine karşı bir mekanizma haline geldi. Fakat, bu ittifakı pekiştiren aktör ABD’ydi. ABD’nin isteksizliği, Türkiye müttefiklerinin farklı amaç gütmeler ve yanlış istihbarat bilgileri gibi farklılıklar bu ittifakın işlevselliğini engellemiştir. Örneğin Katar ve Türkiye, Müslüman Kardeşleri desteklerken, Suudi Arabistan onlar dışında herkesi aktif olarak desteklemiştir. Suudi Arabistan’ın desteklediği unsurlar ile Katar’a bağlı muhalefet unsurları arasındaki rekabet, Suriye Milli Koalisyonu içinde 2013’te ayrışmalara yol açmış ve iki ülke Koalisyon başkanının istifa etmesine neden olmuştur. Bu baskıların sonucunda, konsey Suudi yanlısı güçler tarafından ele geçirilmiştir.⁴⁶⁶

Türkiye’nin Suriye’ye yönelik pratik olarak ilk adımı, Kasım 2011’de Suriye merkezi yönetimine karşı ambargo uygulamasıyla başlamıştır. Aynı zamanda Türkiye, Esad’a ilk kez makamını bırakmasına dair çağrıda bulunmuştur. Ayrıca Türkiye, Mart 2012’de Şam’daki Büyükelçiliğini kapatıp Mayıs ayında Suriyeli diplomatları ihraç etmiştir.⁴⁶⁷ Bu ihracın ardından Davutoğlu, Esad’ın çöküşüne doğru hoşgörülü bir görüş sergileyerek “Biz Suriye’de bütün alternatifleri deneyerek bugünlere geldik ama bu sancılı sürecin çok uzun süreceğini düşünmüyorum. Artık bu süreci yıllarla ifade etmek yerine aylar veya haftalarla ifade etmek gerekir”⁴⁶⁸ diyerek, Esad’ın haftalar içinde gideceğini söylemiştir.

Esad’a karşı ilk sert adım Kasım 2011’de görülmüştür. Bu bağlamda Türkiye, Suriye’de Muhalifler için uçuşa yasak bir bölge talebini, resmi olarak şartlara başlamıştır. Bu şartlarda “uçuşa yasak bölge için BM’den karar çıkacak ve uluslararası meşruiyet sağlanacak”, “Arap Ligi, Türkiye’nin tutumunu sonuna kadar destekleyecek ve öncülük

⁴⁶⁵ Abdullah Gül Resmi Web Sitesi, “Suudi Arabistan”, 13 Ağustos 2011, <http://www.abdullahgul.gen.tr/yurt-disi/254/81650/suudi-arabistan.html>, (11 Aralık 2019).

⁴⁶⁶ Christopher Phillips, “Eyes Bigger than Stomachs: Turkey, Saudi Arabia and Qatar in Syria”, **Middle East Policy**, Vol. XXIV, No. 1, (2012), pp. 38-39.

⁴⁶⁷ “Turkey Imposes Sanctions on Syria”, *Reuters*, 30 November 2011, <https://www.aljazeera.com/news/2011/11/30/turkey-imposes-sanctions-on-syria/?gb=true>, (10 December 2019); Birol Başkan, “Turkey between Qatar and Saudi Arabia: Changing Regional and Bilateral Relations”, **Uluslararası İlişkiler**, Vol. 16, No. 62, (2019), p. 89; “Şam Büyükelçiliği Kapatıldı”, *TRT Haber*, 26 Mart 2012, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/sam-buyukelciligi-kapatildi-34092.html>, (10 Aralık 2019).

⁴⁶⁸ “Sancılı Süreç Çok Uzun Sürmez”, *Sabah*, 25 Ağustos 2012, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/08/25/suriyenin-gelecegini-onlarin-eline-birakamayiz>, (10 Aralık 2019).

yapacak” ve “AB ve ABD bu süreçte garantör olacak ve destek verecek”⁴⁶⁹ gibi başlıklar göze çarpmaktadır.

Fakat bakıldığında, Türkiye’nin iş birliği yaptığı Suudi Arabistan ve Katar, kısa vadeli amaçlar güderek ittifakı delmeye devam etmişlerdir.⁴⁷⁰ Özellikle Suudi Arabistan, Esad’ın çöküşü konusunda daha aceleci davranmıştır. Zira Esad’ın çöküşü, eski rekabetten doğan İran-Suudi rekabeti ve düşmanlığı açısından en büyük kazanç haline gelebilirdi. Esad’ın çöküşü İran’ın tek müttefikinin çöküşü anlamına gelmesinin yanı sıra, Hizbullah ve Hamas gibi İran’a bağlı grupların İran’la ilişkilerinin zayıflaması açısından Suudiler için önem arz etmekteydi. Suudilerin Esad’a karşı en belirgin eylemi, Arap Baharı patladıktan bir yıl sonra, Şubat 2012’de, diğer Körfez Devletlerini büyükelçilerini Şam’dan geri çağırmaya ve Suriye büyükelçilerini sınır dışı etmeye yönlendirmesiyle gerçekleşmiştir.⁴⁷¹

3.2.4. 2013-2016: Geriden İdare Etme-Askeri Muhalefeti Destekleme

3.2.4.1. Sistemik Faktörler

2013’te Suriye’de yaşanan bazı olaylar, yeni aşama niteliğini taşımıştır. Ağustos 2013’te, Şam’ın Doğu Guta bölgesinde, Suriye’nin kimyasal silah kullandığı iddialarıyla birlikte, uluslararası toplumda hareketlenme yaşanmış ve dolayısıyla Suriye ve müttefiklerine yönelik baskılar artırılmıştır. Bu saldırının yayılmasında Türk medyasının geniş rolü olmuştur. Uluslararası sistemdeki dinamikler sayesinde, Suriye yönetimi kimyasal silahları imha edeceğine dair taahhüt vermiştir. Bu kriz, ABD’nin sistemdeki güç dağılımında hala belirgin bir aktör olduğunu işaret etmiştir. Ancak Fransa ve İngiltere’nin ABD’ye bu eyleme askeri reaksiyonunda desteğini çekmeleri ve sonunda Obama’nın geri adım atması, sistemdeki Suriye eksenini karşıtı büyük güçler arasında tutarsızlığı da göstermiş ve bu da en çok Suriye ve müttefiklerinin yararına olmuştur. Sistemik düzenleyiciler açısından ABD’nin geri adım atması, savaşta askeri dengelerin Suriye ve müttefikleri lehinde olduğunu göstermektedir. Bu da çok kutupluluğun resmen işlevsel hale geldiğini ispat etmektedir. Zira Batılı aktörlerin olası saldırısı, krizi geniş bir savaşa dönüştürme riskini taşımıştır. Dolayısıyla bu aktörlerin

⁴⁶⁹ Duygu Güvenç, “Sınırdaki 5 Kilometre ‘Uçuşa Yasak’ Bölge”, *Sabah*, 17 Kasım 2017, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/11/17/sinirda-5-kilometre-ucusa-yasak-bolge>, (11 Aralık 2019).

⁴⁷⁰ Phillips, s. 39.

⁴⁷¹ Başkan, s. 90.

çekingen davranması, karşı cephenin güçlenmesini sağlamış ve bu da krizde bir dönüşüm noktası olmuştur.

Burada sistemik açıklık meselesi de önem arz etmektedir. Zira sistem ve krizin ne yönde olduğunun belirsizliğinin yanı sıra, Çin'in yükselişi ve BM kararlarına aktif vetosu, uluslararası sistemin bu dönemdeki doğasını değiştirmiştir. Dolayısıyla tüm bu olaylar, Türkiye ve İran gibi bölgesel aktörlere serbest bir stratejik ortam oluşturmuştur. Ancak 2015 yılında Rusya'nın Suriye'de aktif savaş operasyonlarına başlamasıyla, Türkiye en büyük sistemik uyarana yüz yüze kalmıştır. Bu rahatsızlık, Rus uçağını düşürülmekle ve Rusya'yı test etmekle sonuçlanmıştır. Türkiye'nin Rusya'ya karşı koyacak güçlü bir müttefikinin olmaması, kendisini en iyi şekilde Rus uçağının düşürülmesiyle göstermiştir. Bu krizde Türkiye, Rusya'nın sert reaksiyonu ile karşılaşmış ve buna karşı Batılı müttefiklerinden, özellikle NATO'dan yardım beklese de, karşılığını alamamıştır. Böylelikle Rusya ile savaşa sürüklenme ihtimali, Türkiye'nin Suriye politikasında zirve bir nokta olmuş ve Türkiye NATO'nun ilgisizliğiyle karşılaşmıştır. Dolayısıyla Türkiye, krizi ancak kendi inisiyatifiyle yönetmeye ve çözmeye çalışmıştır.

Krizin Türkiye sınırının hemen ötesinde yaşanmasıyla, mültecilerin Türkiye'ye akını ve PKK'nın canlanması, Türkiye için bir sınır güvenliği meselesini de ortaya çıkarmıştır. Yapısal düzenleyicilerden sayılan bu faktör, Türkiye'nin tüm aktivitelerini etkilemiştir. Krizin devamı ve uluslararası sistemde büyük güçlerin çekişmesi de açıklık sorununu da derinleştirmiş ve dolayısıyla politika seçimini zorlaştırmıştır. Ancak yaşanan kargaşada ortaya çıkan nispi stratejik ortamda, Türkiye Esad karşıtı politikayı sürdürmeye devam etmiştir. Bu çerçevede Suriye krizi, giderek İran ve Türkiye'nin soğuk savaşına dönüşmüştür. Nisan 2015'te İran ve Batı'nın nükleer anlaşması ve Eylül'de Rusya'nın Suriye müdahalesi ve Batılı aktörlerin buna karşılık vermemesi, hem İran için stratejik ortam oluşturmuş hem de Rusya'nın resmi bir şekilde savaşa katılımına neden olmuştur. Bu faktörler, Türkiye için beklenmedik uyarılar şeklinde sistem tarafından dayatılmıştır. Dolayısıyla İran'a kıyasla, Türkiye için bölgesel çapta daha uygun bir siyaset yapma alanı oluşsa da, küresel ölçekteki rekabet giderek bu alanı daraltmış ve Türkiye'yi savunmacı pozisyona itmiştir. Terör olaylarının artışı, İran'ın Suriye yönetimine aktif desteği ve Kuzey Suriye'de PKK bağlantılı grupların toprak kazanması, en önemli faktörler olarak bu dönemki sistemik uyarılardan sayılmaktadır.

3.2.4.2. İç Politika Faktörleri

Önceki dönemle kıyas edildiğinde, Türkiye liderlerinin Suriye krizi ile ilgili algılarında değişiklik yaşanmamış ve resmî açıklamalar bu yönde olmuştur. Stratejik kültür açısından bakılacak olursa, bu dönemde Türkiye giderek riskten kaçınma stratejisinden uzaklaşarak, Suriye olaylarında daha girişken davranmıştır. Örneğin, Kuzey Suriye’de PKK bağlantılı grupların topçu atışlarıyla vurulması bu stratejinin aşamalı olarak aktifleştiğini göstermektedir. İran’ın tersine, bu dönemde Türkiye’nin iç kurumları arasında bazı restleşmeler meydana gelmiştir. Örneğin 2013’te yaşanan “Aralık Süreci”, iç politikada sorun yaşandığını ve dolayısıyla dış politikada karar almanın önünde bazı engellerin olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Türkiye’deki çok partili siyasi sistem, hükümetin tüm Suriye politikasına karşı çıkarak, herhangi bir adım atmanın önünde önemli bir engel olmuştur.

Devlet-toplum ilişkisi açısından AK Parti’nin 2011, 2014 ve 2015 seçimlerini kazanması, devlet toplum ilişkilerinde görece yakın ilişkiyi göstermektedir. Ancak Muhalefetin hükümetin Suriye politikasına yönelik eleştirisi, dış politikanın hızını kesme açısından önem arz etmektedir. Fakat buna rağmen, Suriye yönetimi uygulamalarının sonucunda ortaya çıkan manzaranın Türk medyasına yansımaları, hükümetin Suriye politikasını kabul edilir bir politikaya çevirmiştir. Ayrıca 2012’de Türk savaş uçağının Suriye tarafından düşürülmesi, kamuoyunda hükümete Suriye yönetimine karşı koyması yönünde baskılar uygulanmıştır. Bunun devamında PKK’ya bağlı grupların Suriye’de yuvalanması ve toprak kazanması, aynı şekilde kamuoyunda da rahatsızlığa neden olmuştur. Ancak yukarıda da değinildiği üzere, Cumhuriyetçi stratejik kültür çerçevesinde, Türk karar vericiler Suriye’ye girmemeyi tercih etmişlerdir.

Dolayısıyla, İran’a kıyasla Türkiye’nin iç politika yapısı, dış politikada hızlı ve tutarlı karar verme ilkesini ortadan kaldırmaktadır. İran siyasetinde seferberlik mekanizmaları devletin kontrolünde iken, Türkiye’de bu mekanizma çeşitli grup ve partilerin elinde olmuş ve bu grupların da bir araya gelmesi zor bir mesele olmuştur. Ayrıca mülteci akını, toplumun bazı kesimlerinde dış politikaya karşı seslerin yükselmesine sebebiyet vermiş ve bunun sonucunda, hükümetin eylem özgürlüğü yine kısıtlanmıştır. Bunun yanı sıra, Suriye savaşında tarafların birbirine attığı mermilerin sürekli olarak Türkiye

tarafına düşmesi, hükümet yetkililerinden beklentilerin yanı sıra, baskıları da arttırmıştır.

3.2.4.3. Politika Çıktıları

Bu dönem krizin en zor ve kritik aşamasını kapsamaktadır. Zira bölgede PKK, DAESH, El-Nusra Cephesi ve benzeri terörist grupların iyice yerleşmesi, Rusya'nın Suriye'de savaşa girmesi, Türkiye'nin Rus uçağını düşürmesi ve Aynel Arap savaşı ile birlikte, Türkiye'nin en şiddetli uluslararası baskılara maruz kalması döneme damga vurmuştur. Dolayısıyla tüm aktörler gibi Türkiye de sahanın akışına göre reaksiyon göstermiştir. Türkiye direkt askeri aktivitelerden kaçınarak krizi geriden kontrol etme ve Suriye muhalefetini bu şekilde destekleme politikası izleyerek, ÖSO'yu bir nevi vekil güç olarak kullanmaya çalışmıştır. Bu anlamda Suriye politikası, Türkiye'nin iç politikası alanına yerleşmiş ve iç politikadaki aktörlerin konusuna dönüşmüştür.

Dış politikanın en tartışmalı konusunu iç politikada açıklamaya çalışan Türk siyasileri, Muhalefet'in karşı çıkışlarına rağmen, bu dönemde Suriye söylemini iyice yerleştirmiştir. Çok partili siyasi yapı ve muhalif partilerin Türkiye'nin Suriye politikasına karşı çıkması, hükümetin riskten kaçmasına neden olmuştur. Fakat Türk siyasetçileri, “zalim ve mazlum” arasında mazlumin yanında olduklarını dile getirerek, toplumun önemli bir kısmında bu politikaya yönelik olumlu bakış oluşturmaya başarmışlardır. Örneğin Başbakan Erdoğan “zalime ‘zalim’ demekten kaçınmadık. Mazlumin elini tutmaktan çekinmedik. Hakkı haykırmaktan vazgeçmedik. Sünni demedik, Şii demedik, herkese Müslüman nazarıyla, insan nazarıyla baktık ve yeni bir medeniyetin inşası için mücadele verdik”⁴⁷² şeklinde bir ifadede bulunarak, Suriye savaşında ahlaki boyutun altını çizmiştir ki, bu da toplumsal zeminde karşılık görmüştür. Bunun en belirgin ispatı, 2014 Yerel Seçimleri ve 2015 Meclis Seçimleri sonucudur ki, AK Parti yüzde 45 ve 49.49⁴⁷³ oy alarak bu seçimleri kazanmayı başarmıştır. Savaş sahasında yaşananlar da, Türkiye'nin söylem politikasını güçlendirme açısından önemli bir faktör olarak göze çarpmaktadır. Bunun nedeni,

⁴⁷² “Erdoğan: Müslümanların Bugün Yaşadığını İzah Etmek Mümkün Değil”, *Sabah*, 17 Temmuz 2014, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-muslumanlarin-bugun-yasadigini-izah-etmek-mumkun-degil-26830285>, (8 Aralık 2019).

⁴⁷³ 2014 seçim sonuçları için bkz: “30 Mart 2014 Türkiye Geneli Yerel Seçim Sonuçları”, *Yeni Şafak*, 21 Mart 2014, <https://www.yenisafak.com/yerel-secim-2014/secim-sonuclari>, (9 Aralık 2019); Kasım 2015 sonuçları için bkz: “Seçim Kasım 2015”, *Sabah*, <https://www.sabah.com.tr/secim/1-kasim-2015-genel-secimleri/>, (10 Aralık 2019).

muhalif olsun ya da olmasın, çok sayıda Sünni Müslüman'ın, azınlık olan Alevi yönetimi tarafından geniş mikyasta öldürülmesidir.⁴⁷⁴ Dolayısıyla Türkiye, iç politikada kamuoyunu ikna ederek kısmi olarak Suriye krizine olumlu bakışını sağlamış ve böylelikle stratejilerini geliştirmiştir. Bu doğrultuda, Suriyeli Muhaliflerle, özellikle de uluslararası aktörlerle taktiksel olarak siyaset yapma zemini oluşturmuştur.

Türkiye'nin bölgesel ittifak kurma çabası, aslında belli bir çerçeveye oturamamış bir takım reaksiyonel politikalardan oluşmuştur. Olayların hızlı gelişimi ve sahanın sürekli değişimi, belli bir stratejinin izlenmesine imkân sağlamamıştır. Dolayısıyla, Türkiye ister istemez Suudi Arabistan ve Katar gibi aktörlerle iş birliğine zorlanmıştır.⁴⁷⁵ Örneğin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Yemen ile ilgili bir konuşmasında, İran'ı sert bir dille eleştirmesi, Türkiye'nin İran nüfuzunu önleyecek ittifak kurma çabasını yansıtmaktadır:

“İran'ın böyle bir açıklama yapması zaten şu ana kadar Irak'ta, Suriye'deki gelişmelerde de kendisini ne yapmıştır, göstermiştir. Şimdi burada İran bölgeyi adeta kendine domine etmenin gayreti içerisinde, böyle bir çalışmanın içerisinde. Buna müsaade edilebilir mi? Bölgede birçok ülkeyi, bizi de, Suudi Arabistan'ı da, körfez ülkelerini de hepsini rahatsız etmeye başlamıştır. Buna gerçekten tahammül etmek mümkün değil ve İran'ın bunu görmesi lazım... Yemen'den şu noktada kuvveti, gücü neyi varsa çekmesi lazım. Aynı şekilde Suriye'den çekmesi lazım. Bu ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı duyması gerekir”.⁴⁷⁶

Görüldüğü üzere, Cumhurbaşkanı Erdoğan bu konuşmasında Suudi Arabistan'ı özellikle zikrederek, İran'a karşı yürütülen politikada ortak bir hedef izlediklerini göstermektedir. Olayların devam etmesi ve Suudi Arabistan'ın daha net adımlar atmasıyla, Türkiye de zaman zaman bu politikalarda istekli olduğunu göstermiştir. Örneğin 2015 yılında Suudi Arabistan'ın “İslam İttifakı” olarak adlandırdığı mekanizmaya olumlu baktığını açıklamıştır. Bu mekanizmanın asıl amacının İran'a

⁴⁷⁴ Ömer Taşpınar, “Turkey's Strategic Vision and Syria”, *The Washington Quarterly*, Vol. 35, No. 3, (Summer 2012), p. 138.

⁴⁷⁵ Özden Zeynep Oktav, “Suriye Krizi, Türkiye- İran'ın Çatışan Çıkarları ve Küresel Aktörlerle İlişkileri”, Reyhan Doğan (Ed.), *Türk-Arap İlişkileri: Çok Boyutlu Güvenlik İnşası* (47-51), İstanbul: Tasam Yayınları, 2016, s. 49.

⁴⁷⁶ “Arap Ülkelerinden Yemen'e Hava Harekâtı”, *Sabah*, 26 Mart 2015, <https://www.sabah.com.tr/ankara/2015/03/26/arap-ulkelerinden-yemene-hava-harekati>, (11 Aralık 2019).

olduğu açıktı.⁴⁷⁷ Başbakan Davutoğlu, konuyla ilgili Türkiye'nin olumlu tutumunu belirtmiştir:

“Suudi Arabistan’dan böyle bir toplantı, geniş kapsamlı birliktelik için bir davet geldiğinde, olumlu baktığımızı söyledik. Teröre karşı İslam ülkelerinin birlikte bir ses vermeleri, terörle İslam’ı özdeşleştirme çabası içinde olanlara verilecek en iyi cevaptır. İslam ülkeleri arasında yürütülen bu çaba doğru yönde atılmış bir adımdır.”⁴⁷⁸

Bu ittifakın belirsiz bir zeminde oluşması, onun işlevselliğini etkilemiştir. Fakat önemli olan mesele, Suudi Arabistan’ın uluslararası bir askeri gücü Suriye’ye göndermesidir ki, bu da Türkiye’nin Suriye’de izlediği hem siyasi hem de güvenlik politikasıyla örtüşmüştür. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, ittifaka ilişkin Türkiye’nin elinden geleni yapacağı konusunda söz vermiştir:

“Suudi Arabistan’ın teröre karşı İslami dayanışma girişimini Türkiye olarak destekliyoruz. Riyad’da kurulacak mekanizmanın tüm aşamalarında yer alacağız, içinde yer alacağız. Teröre karşı dayanışma ve terör sebebiyle de artan İslamofobiye karşı da dayanışma içinde olmaya devam edeceğiz. 24 Kasım’da Rus uçağının düşürülmesinden sonra Rusya ile ilişkilerimizde maalesef bir kriz var, biz bunun böyle olmasını istemezdik ama biz başından beri tüm ikili görüşmelerimizde ve tüm açıklamalarımızda Suriye’de katil Esad rejimiyle mücadele eden muhaliflere yönelik saldırıları hep gündeme getirdik ve bunu kınadık.”⁴⁷⁹

Aslında Suudi Arabistan’ın bu politikası, bu aşamaya kadar Türkiye’nin Suriye’de uzun zaman istediği hedefi sağlayabilirdi. Zira Türkiye uçuşa yasaklama konusunda da görüldüğü gibi, uluslararası bir mekanizmayla Suriye rejiminin çöküşünü sağlamaya çalışmaktaydı. Bunun nedeni, sahadaki muhalif güçlerin merkezi yönetim karşısında dengesiz bir mücadele vermeleri idi. Dolayısıyla Türkiye bu grupların Esad’ı devirecek kapasiteye sahip olmadığının farkına varmıştır. Özellikle, İran ve müttefikleriyle

⁴⁷⁷ Ergin Güneş, “Şii Jeopolitiğinde Türkiye ile İran’ın Güç Mücadelesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt. 74, Sayı. 1, (2019), s. 59.

⁴⁷⁸ “Suudi Arabistan Öncülüğünde Teröre Karşı İslam İttifakı”, *Hürriyet*, 15 Aralık 2015, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/terore-karsi-islam-ittifaki-40027554>, (11 Aralık 2019).

⁴⁷⁹ Kadir Karakuş, “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: İslami Dayanışma Girişimini Destekliyoruz”, *Anadolu Ajansı*, 29 Aralık 2015, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/disisleri-bakani-cavusoglu-islami-dayanisma-girisimini-destekliyoruz/498192>, (12 Aralık 2019).

beraber Rusya'nın 2015 müdahalesiyle topyekûn savaşa dönüşen Suriye krizinde, ÖSO'nun ve hatta DAES ve El-Nusra gibi grupların Esad'ı devirme şansı yoktu. Dolayısıyla böyle bir zaman diliminde Suudi Arabistan'ın hamlesi, Türk karar vericileri tarafından olumlu karşılanmıştır. Türkiye ilk aşamada İttifaka asker göndermeyeceğini açıklasa da, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan'a düzenlediği gezide asker göndereceğini açıklamıştır.⁴⁸⁰ Bu adımın gerçekleşmemesi, Türkiye'nin Suriye politikasında 2016'dan önce ne kadar çekingen hareket ettiğinin göstergesidir. Zira Türk makamları, ilk aşamaların yanı sıra, özellikle 2013'ten itibaren Suriye çıkmazının ne kadar karışık ve sonu görünmeyen bir mesele olduğunu görmüşlerdir. Dolayısıyla, uluslararası koalisyonlarda yer almak, Türkiye'nin kâr zarar hesaplamasında, zararını önlemek için bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

Bölgesel arayışın yanı sıra, Türkiye Suriye krizinde hem kendi güvenlik endişelerini gidermek hem de menfaatlerini maksimize etmek için, küresel ittifakta yer almıştır. Küresel Koalisyon, Eylül 2014'te DAES'e karşı kurulmuş ve üyeliği, kapsamı ve bağlılığı bakımından benzersiz bir görüntü oluşturmuştu. Bu koalisyonun amacı DAES'in ötesinde, İran ve Rusya'yı dengelemektir. Dolayısıyla, Türkiye bu koalisyona katılarak DAES'e karşı mücadelenin yanı sıra, diğer hedeflerini de gerçekleştirmeye çalışmıştır. Nihayetinde ne bölgesel ne de küresel ittifaka katılmak, Türkiye'nin amaçlarını elde etme açısından beklediği sonuca yönlendirmemiştir. Bölgesel ittifak, Suudilerin planlanmamış politikalarından dolayı, herhangi bir ilerleme kaydetmeden, kurulduğu haliyle kalmıştır. Bu işlemeyen koalisyona katılımından Türkiye'nin tek kazancı, İran'a mesaj vermektir.

Türkiye, Suriye politikasına, BM ve diğer uluslararası mekanizmaların da müdahil olmasını istemiştir. Fakat tüm bunlara rağmen, bu konuda BM'nin aracılık rolünden öteye herhangi bir karşılık bulamamıştır. Uçuşa yasak bölge konusunda, Türkiye BM'den destek beklemişti; fakat BM'nin de Rusya ve Çin'in veto kararlarından dolayı etkisiz kalmasıyla, bu stratejinin pratikte bir sonucu olmamıştır.

Rusya'nın 2015'teki müdahalesi, Türkiye'yi ciddi bir şekilde rahatsız etmiştir. Müdahaleden rahatsızlığını Rus savaş uçağını düşürmesiyle gösteren Türkiye, bu krizle beraber hem Suriye konusunda hem de Rusya ile ilişkiler konusunda büyük bir krizle

⁴⁸⁰ "Türkiye Kararını Değiştirdi! İslam İttifakı'na Asker Verecek", *Haberler*, 31 Aralık 2015, <https://www.haberler.com/turkiye-islam-ittifaki-na-asker-verecek-8018653-haberi/>, (12 Aralık 2019).

karşılaşmıştır. Ancak Haziran 2016'da Cumhurbaşkanı'nın Putin'e yazdığı mektupla başlayan süreçte, Türkiye pragmatik politika izleyerek hem bu krizi çözebilmiş hem de yıl sonunda Moskova Bildirgesi'ne giden yolun temeli atılmıştır. 15 Temmuz'da Putin'in darbe girişimine karşı çıkmasıyla, bu kriz aslında Suriye savaşının sonlandırılma çabalarında dönüm noktası olmuştur. Türkiye'nin bu krizde NATO'dan beklediğinin karşılık bulmaması, Türkiye'nin krizde önemli aktör olan diğer ülkelere yakınlaşmasını ve dolayısıyla Suriye'de çözüm sürecinin başlamasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla ciddi bir aşamaya gelen kriz, Türkiye, İran ve Rusya için diplomatik bir başarıyı beraberinde getirmiştir.

3.2.5. 2016'dan Sonra: Askeri Angajman-Doğrudan Askeri Müdahale

3.2.5.1. Uluslararası Faktörler

Neoklasik realizm kuramı çerçevesinde, Türkiye'nin 15 Temmuz sonrası stratejisinden önce, küresel ve bölgesel ölçekte önemli değişimler meydana gelmiştir. 2011'den sonraki süreçte, Rusya ve Çin'in küresel çapta güçlenmesiyle, çok kutupluluğa giden bir süreç hız kazanmıştır. Rusya ve Çin'in ortak veto eylemi, ilk defa BMGK'daki dengelerin kesinleşmesini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Rusya'nın 2014'te Ukrayna'yı parçalaması ve 2015'teki Suriye müdahalesi, küresel çapta benzersiz arayışların ortaya çıkmasına neden olmuş ve dolayısıyla Batı'nın da pasifleşmesiyle, Rusya'nın hem küresel hem de Ortadoğu bazında bölgesel düzeyde güçlenmesini sağlamıştır. Böylesi bir konjonktürde, Türkiye'nin Rus uçağını düşürme olayı ve Batılı müttefiklerin Türkiye'yi desteklemeye dair isteksizliği, Türk karar vericileri yeniden hesaplamalara sevk etmiştir. Ayrıca, ulus ve devlet altı kimliklerin öne çıkması ve bölgede bu faktörün artık inkâr edilemez bir olguya dönüşmesiyle, Türkiye doğrudan tehditlerle yüz yüze kalmıştır.

15 Temmuz darbe girişimi ile birlikte, zaten gergin olan ABD-Türkiye ilişkileri bir çıkmaza girmiştir. 2016'dan önceki dönemde PKK'nın bağlantılarını adeta kara kuvvetleri şeklinde kullanan ABD, bu grupları eğitip donatarak bir savaşçı örgüte dönüştürmüştür. Türkiye'nin ABD'den Suriye konusunda beklentilerinin karşılanmamasına ek olarak, ABD'nin bu politikası ilişkilerin kötüleşmesine sebebiyet vermiştir. Aynel Arap krizinin ardından YPG'yi doğrudan savaştırma politikası, ABD'yi Türkiye için güvenilmez bir müttefik konumuna getirmiştir. 2015'te "Suriye

Demokratik Güçleri” adı altında ABD desteğiyle kurulan grup, hem Türkiye hem de diğer bölge devletlerini tehdit edecek bir güç haline gelmiştir.⁴⁸¹

Rus savaş uçağı konusunda da ABD’den güçlü destek göremeyen Türkiye, 2016’dan itibaren ABD’den uzaklaşmaya başlamıştır. Fakat ikili ilişkileri durdurma noktasına getiren 15 Temmuz ile birlikte, Türkiye ABD ile yeni bir gergin döneme girmiştir. Rakka Operasyonu’nda YPG’yi Türkiye’ye tercih eden ABD, Türkiye’yi zor durumda bırakmıştır. Dolayısıyla işlemeyen bir ilişki bağlamında Türkiye, ABD’nin kullandığı PKK’nın bağlantılarına karşı operasyon gerçekleştirerek, ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Ancak her ne kadar iki taraf sert açıklama yapsalar da, özellikle Zeytin Dalı Harekâtı’nda ABD’nin yumuşak tavrı, ikili ilişkilerin Suriye bağlamında da sürdürülebileceğini göstermiştir. Burada önemli mesele ABD’nin PKK bağlantılarını kendi ordusu olarak kullanması olmuştur.

2017 yılında Rakka operasyonu ile Türkiye’nin ulusal güvenliğine ters bir şekilde davranan ABD ile ilişkiler sürekli gergin kalmış, fakat 2018’de en çetin ve benzeri olmayan aşamaya girmiştir.⁴⁸² Trump’ın belirsiz politikaları, S-400 ve F-35 meseleleri ve PKK’ya bağlı grupların ABD tarafından desteklenmesi bu konuların başında gelmektedir. Ancak ABD’nin Çin ile girdiği ekonomik savaş nedeniyle Ortadoğu’yu ikinci plana itmesi bu dönemde daha da netleşmiş ve dolayısıyla uluslararası sistemde büyük güçlerin artışı gözle görülür bir biçime bürünmüştür. Bu çerçevede, 2016’dan sonraki dönemde sistemdeki açıklık sorunu devam etmiş ve Türkiye bu çerçevede kendi politikasını ABD’siz çizmeye çalışmıştır. ABD ve Çin’in ekonomik savaşının oluşturduğu boşluk sonucunda uluslararası sistemde oluşan serbest stratejik ortamda, Türkiye diğer aktörlerle birlikte faaliyet alanı yakalamıştır.

Bu gerginliğin en önemli sonucu, Türkiye’nin Rusya ve İran itilafına yakınlaşması olmuştur. Rusya, Suriye ve Ukrayna krizleriyle birlikte kendisini sistemik dinamiklerde ispatlamış bir konuma yükseltmiş ve özellikle Suriye krizinde son sözü söyleyebilecek nüfuza sahip olmuştur. Yukarıda da söylendiği üzere, 15 Temmuz’dan önce ve hatta darbe girişimi gecesi, Rusya ve İran’ın tutumu bu ülkelere yönelik önemli bir hava

⁴⁸¹ Suleiman Al-Khalidi and Tom Perry, “New Syrian Rebel Alliance Formed, Says Weapons on the Way”, Reuters, 12 October 2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-kurds-idUSKCN0S60BD20151012>, (13 December 2019).

⁴⁸² Kılıç Buğra Kanat, “Türkiye’nin ABD Politikası 2018”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Drl.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2018** (183-208), İstanbul: SETA Yayınları, 2019, ss. 183-85.

oluşturmuştur. Türkiye bu havayı stratejik güvenlik konusunda kullanarak, Suriye’de Astana Süreci’ni başlatmış ve bu yönde çeşitli antlaşmalar yapılmıştır. Türkiye’nin Rusya ile iş birliği, Batılı aktörler karşısında bir restleşme anlamını taşımasının yanı sıra, bölgesel krizlere (Örneğin Libya) dair yeni pencereler açmıştır.

Özellikle S-400 füze sistemleri konusu, iki tarafı daha yakından birbirine yakınlaştırmıştır. Bu konu Türkiye’nin yeni bir yol denemesi anlamına gelmesinin yanı sıra, bölgesel askeri üstünlüğü kapsamında da değerlendirilmektedir. Dolayısıyla yapısal düzenleyiciler çerçevesinde değerlendirilebilen Türkiye’nin Rusya’ya yakınlaşması, Türkiye’ye askeri imkânlarını kullanarak PKK ile bağlantılı grupları bastırma kolaylığı sağlamış ve 2016’dan sonra toplam dört operasyon gerçekleştirilmiştir. Bu özellikle iki Cumhurbaşkanı’nın yakın ilişkisi ile ilgili olmuştur. Bu çerçevede iki lider, 2015’ten Mart 2020’ye kadar 74 kez (26 kere yüz yüze ve 48 defa telefon ile)⁴⁸³ görüşme gerçekleştirmiştir. Bölgesel dengelerde de, Suudi Arabistan-BAE-Katar ilişkilerinde yaşanan kriz giderek büyümüş ve adı geçen ülkeler Suriye denklemlerinden giderek çıkmışlardır. Özellikle 2017’deki Katar Krizi ile, bu ülkeler kendi aralarındaki krizle uğraşırken, Suriye krizinde Türkiye’nin yanı sıra İran bir taraftan ve Rusya diğer taraftan başat güç haline gelmişlerdir. Astana Süreci, Soçi görüşmeleri ile başlayan üçlü zirve (Türkiye, İran ve Rusya Cumhurbaşkanları arasında) ve benzeri adımlar, Suriye’de belli bir düzen aşamasını beraberinde getirmiştir.

Türkiye’nin Batılı büyük güçlerle birlikte, Suriye kriziyle ilgili angajman ve dış dengeleme stratejisi, çeşitli nedenlerden dolayı istenilen hedeflere varamamıştır. ABD ve BMGK’nın dengeleyici işlevini yerine getirememesi ve Suriye krizinde herhangi bir eylem yapmaması veya yapamaması, Ortadoğu kaosunun derinleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, 2016’daki süreçten hareket ederek, bölgede güvenlik ikilemlerinin artması yeni bir güvenliksiz oluşturmuş ve bu da Rusya, Türkiye ve İran eksenli bir düzenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 2016 yılındaki Fırat Kalkanı Operasyonu, Türkiye’nin bölgesel güvenlik çıkmazına bir meydan okuma vasfını taşımıştır. Bu operasyondan sonraki süreçte, yukarıda da söylendiği üzere, bölgesel güç dengesi değişmiş ve yeni şartlar oluşmuştur.

⁴⁸³ Mehmet Barlas, “Uçak Krizinden Beri Erdoğan ile Putin 74 Defa Görüşmüş”, *Sabah*, 6 Mart 2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/barlas/2020/03/06/ucak-krizinden-beri-erdogan-ile-putin-74-defa-gorusmus>, (8 Nisan 2020).

Sistemik baskıların (Kuzey Suriye, Kuzey Irak, mülteci meselesi) Türkiye'ye ağır maliyetler ödetmesi, ne pahasına olursa olsun yeni güvenlik anlayışına da zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, Batılı müttefiklerin güvenilirliğinin sarsılması, Türkiye'yi yeni yollar aramaya itmiştir. Suriye'deki operasyonlar, Türkiye'nin Suriye'de gerçek anlamda etkin aktörlerle (Rusya ve İran) yakın iş birliği sonucunda gerçekleşmiştir. Rusya ve İran'ın yanı sıra Türkiye, bölgesel düzenin inşasında etkin aktör haline gelmiştir. ABD'nin PKK'ya mensup grupları bir araya getirerek, Kuzey Suriye'de yeni bir siyasi yapılanma yaratma çabası, bu aşamada en tehlikeli sınır ve beka tehdidi haline gelmiştir. Ancak Türkiye, Kuzey Suriye tehdidini İran ve Rusya ile iş birliği çerçevesinde ele almaya çalışmıştır. Bu dönemde belirgin olan en önemli mesele, diğer tehditlerin had safhaya çıkmasıyla Suriye rejiminin artık bir tehdit niteliğini taşımamasıdır.

3.2.5.2. İç Politika Faktörleri

Türkiye'nin Suriye stratejisi, 15 Temmuz darbe girişimiyle yapısal bir değişime uğramıştır. Bunun birçok nedeni olsa da, aslında güvenlik açıklarının ve çatlakların, sadece sınırların ötesinde değil, Türkiye topraklarında ve hatta devlet erkânında (darbe şeklinde) bile olmasıdır. Dolayısıyla Türkiye, Kuzey Suriye'yi tüm terörist gruplardan temizlemek için, bu girişimden bir ay sonra Fırat Kalkanı Harekâtını başlatmıştır. Bu döneme damga vuran mesele, darbe girişiminin ardından, karar vericilerin algılama biçimi olmuştur. Darbe girişiminin gerçekleştiği gece, Rusya⁴⁸⁴ ve İran makamlarının Türkiye'yle dayanışma içerisinde olduğu haberlere yansımıştır. Bunun ardından Türkiye, artık Batılı müttefiklere güvenini kaybetmiş ve dolayısıyla, Rusya ve İran'a daha ılımlı yaklaşmıştır. Ayrıca, güvenlik tehditlere karşı risk almamanın yerine (eski stratejik kültür), aktif müdahale prensibi oluşmuştur. Bu durum devlet erkânındaki zihniyet değişimi ile ilgilidir.

Başarısız olan darbe girişiminin getirdikleri, devletteki yasadışı yapılanmaları temizleme ve karar vermede keskin olmak açısından önem taşımaktadır. 2020'ye kadar gerçekleşen, Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Bahar Kalkanı operasyonlarında, kamuoyunda hamasi bir tavır sergilenmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin kar-zarar hesaplamasında zarar bile olsa, halkın desteğinden dolayı, hâkim elit

⁴⁸⁴ Hasan Yükselen, **Turkey and Russia in Syria; Testing The Extremes**, Ankara: SETA, 2020, pp. 141-142.

operasyonlara başlamak için iç politika açısından tereddüt etmemiştir. Milliyetçi söylemle donatılan bu olağanüstü hava sürerek 2020'ye gelinmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin İstiklal Savaşlarından bu yana böyle bir milli birliğe çok az şahit olduğu iddia edilebilir. Ayrıca, bu operasyonlar Suriye'den gelen tehdidi nispi olarak yok etmenin yanı sıra, tıpkı İran'da görüldüğü gibi iç politikada da bir diriliş mekanizması haline gelmiştir.

Neoklasik realizm çerçevesinde önemli bir değişken olan iç politika faktörleri, bu dönemde açık bir şekilde Türkiye'nin Suriye stratejisinin şekillenmesini sağlamıştır. İkinci bölümde değinildiği üzere, Türkiye'nin stratejik kültüründe sınır güvenliği ve PKK sorunu önemli bir etkidir ve 2016'dan sonraki dönemde bu faktör ciddi bir şekilde aktif hale gelmiştir. Ayrıca, Darbe girişiminin ardından gerçekleştirilen temizleme süreci, güvenlik stratejinin uygulanmasını hızlandırmıştır. Yapılan tasfiyenin ardından asker-iktidar ilişkileri ve devlet kurumları güçlenmiş, aralarında bir nevi karşılıklı iç içelik gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra, 2017'de AK Parti ile MHP arasında oluşan yakın iş birliğiyle başlayan sürecin devamında gerçekleştirilen Anayasa referandumu sonucunda getirilen Başkanlık sistemi, güvenlik meselelerinde Cumhurbaşkanı'nın karar alma hızını ve yetkisini artırmıştır. Özellikle 2018'den itibaren, Cumhur İttifakı mekanizması, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik attığı tüm adımları destekleyen bir araç haline gelmiş ve hükümet dış ve güvenlik politikasını şekillendirmek için iç politikada güçlü bir hami bulmuştur. Sonuç itibarıyla tüm bu meseleler, müdahaleci değişken olarak Türkiye'nin Suriye'den gelen tehditlere yönelik politikasını şekillendirmede rol oynamıştır.

Bu dönemde devlet-toplum ilişkilerinde de yeni gelişmeler yaşanmıştır. 15 Temmuz sonrası yaşanan siyasi ve ekonomik zorluklar, iktidarı zaman zaman zor durumda bırakmıştır. Aralık 2016'da yaşanan ekonomik krizin, özellikle döviz krizinin, iç politikada iktidarı zayıflatmaya yönelik olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu krizlerin dış kaynaklı olduğunun üzerinde durularak, devlet yetkilileri iç politikada bir birliktelik oluşturmaya çalışmışlardır.⁴⁸⁵ Fakat döviz savaşı denilecek kriz, sürekli yaşanarak ekonomiyi iyice baskı altına almıştır. Örneğin Amerikan rahip Andrew Brunson'un

⁴⁸⁵ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yastık Altı Dövizinizi Bozdurun”, *Haber Türk Youtube kanalı*, 2 Aralık 2016, https://www.youtube.com/watch?v=GP_Grupi9XQ&ab_channel=Habert%C3%BCrk, (15 Aralık 2019).

Türkiye’de yargılanması sonucunda çıkan krizde, dolar 4 TL’den 7.21’e çıkmış ve Türkiye ekonomisi benzersiz bir baskıyla karşılaşmıştır. Fakat bu zorluklar dış politikayı etkilememiş, hatta Suriye’deki operasyonlarda Türkiye’nin ABD destekli gruplarla çatışması, TSK’ya destek kazandırmıştır.

Yukarıda da aktarıldığı üzere, yurtdışı operasyonlar, devlet-toplum arasındaki ilişkileri olumlu bir şekilde etkilemiştir. Zira tüm uluslararası baskılara rağmen yürütülen bu operasyonlar milli bir mesele haline gelerek, toplumun çoğu kesiminde devlete ve TSK’ya destek havası oluşturmuştur. Dolayısıyla, iktidarın toplumsal kaynağı seferber etme imkânının elverişli olduğunda, bu operasyonlara HDP’yi destekleyen kitle dışında güçlü bir karşı çıkış yaşanmamıştır. Nitekim milli bir mücadele şeklinde söylemleştiren Suriye operasyonları, genel olarak Türkiye’de yeni bir istiklal savaşı anlamına gelmiştir.

3.2.5.3. Politika Çıktıları

Uluslararası baskılar ve uyarıların yanı sıra iç politikanın sunduğu tehdit ve fırsatlar sayesinde, Türkiye Suriye konusunda askeri ve diplomatik olarak iki ana strateji izlemiştir. Askeri olarak Türkiye’nin stratejisi, hedeflerini gerçekleştirmek için sahaya inmek olmuştur. Diplomatik noktada ise, Suriye’deki statükoyu kabullenerek, krizdeki etkin güçlerle yakın temas kurmuştur. Türkiye sahaya iniş stratejisini ÖSO birlikleriyle beraber uygulayarak, uluslararası hukuk açısından da meşruiyet sağlamaya çalışmıştır. Bunun nedeni Türkiye’nin rakipleri olan İran ve Rusya’nın Suriye’deki askeri varlıklarının Esad yönetiminin davetiyle olduğunu ifade etmektir. Buna karşılık, Türkiye Suriyeli unsurları vekil güç olarak değil, doğrudan doğruya TSK ile birlikte sahaya sürmüştür. Bu strateji, her ne kadar bu ülkeler tarafından kabul edilir görülme de, güçlü bir muhalefetle de karşılaşılmamıştır. İkinci stratejiye (diplomatik) göre, Rusya ve İran’ın sahada oluşu, aynı şekilde kabul edilerek bu ülkelerle krizin bitmesine dair müzakere mekanizmaları oluşturulmuştur. Dolayısıyla, Türkiye’nin inisiyatifiyle ve İran ve Rusya’nın olumlu yaklaşımıyla Astana süreci başlatılmıştır. Bu süreçler her ne kadar savaşı bitirmiş olmasa da, özellikle 2017’den itibaren krizin duraksamasında etkin bir politika olmuştur. Türkiye’nin bu politikası, yeni amaçlarına giden yolu da açmıştır.

Neoklasik realizm bağlamında bölgesel güvenlik ikileminde, Türkiye’nin iki stratejisinden bahsetmek gerekmektedir. Birinci strateji Türkiye’nin iç dengeleme stratejisidir. Gerçekleştirilen dört operasyon, genel olarak iç politikadaki kapasite

artırımının sonucu olmuştur. Yine bunun yanı sıra, Kuzey Suriye’de PKK bağlantısı olan oluşumlara yönelik ABD ve Batılı aktörlerin politikalarına karşı, Türkiye dış dengeleme yaparak İran ve Rusya’ya yakınlaşmış ve bu şekilde bu sorunu yönetmeye çalışmıştır.

Fırat kalkanı harekâtıyla başlayan süreç, 2020’ye kadar devam etmiştir. Bazı araştırmalarda bunun nedeni, yeni gelişmelerle birlikte güvenlik konseptinin “demokratikleşmesi”⁴⁸⁶ olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda halk, devlet kurumunun güvenliğinin güçlendirilmesinde doğrudan rol oynamış ve devlet de bu desteği arkasında hissederek operasyonlara girmeye cesaret etmiştir. Bu süreçte Türkiye, toplam 4 ayrı harekâtla ayrılıkçı gruplara ağır darbe vurarak, planlanmış hedefleri tek tek gerçekleştirmiştir. Birinci kazanç, bölgede Batılı medya tarafından kahraman olarak lanse edilen PKK, PYD, YPG, YPJ ve benzer gruplara ağır bir darbenin vurulmasıdır. İkinci kazanç ise, bu darbelerin bölgesel ve uluslararası aktörlere verdiği mesajdır. Bu bağlamda Türkiye, her ne pahasına olursa olsun, kendi düşmanlarına asla müsamaha göstermeyeceğine dair güçlü bir algı oluşturmaya yönelmiştir. Burada uluslararası ve bölgesel aktörlerin hemen hemen hepsi, Türkiye’nin gerçekleştirdiği operasyonlara karşı çıkararak birbirleriyle sempati kurmuşlardır. Fakat Türkiye, belirlediği hedeften vazgeçmeyerek, terörist unsurların sınırını 35 kilometre altına kadar geri püskürtmeyi kısmen de olsa başarmıştır.

Fırat Kalkanı Operasyonu aracılığıyla Türkiye, güvenlik meselesinde çeşitli konulardaki amaçlarını takip etmeye çalışmıştır. Birincisi, darbeden yeni çıkmış TSK’nin operasyonel potansiyellerini denemiştir. Bu bağlamda, ÖSO birliklerinin yanı sıra TSK seçili unsurları, sahada hem PYD/PKK ile hem de DAESH ile savaşarak yeni deneyimler elde etmiştir. Ayrıca bölgenin bu unsurlardan temizlenmesi sayesinde, Suriyeli sığınmacıları Suriye içinde yerleştirmek için alan açılmıştır. Buna ek olarak, TSK’nın Suriyeli Muhaliflerle operasyon deneyimi, gelecek operasyonlar için bir model oluşturmuştur. Tüm bunlar, elbette ki Darbe Girişimi sonrası Rusya ve İran’la yaşanan diplomatik yakınlaşmayla gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Türkiye artık düşmanlarına karşı çekingen stratejiden çıkarak saldırgan bir strateji izlemiştir. Bu operasyonun sonucu her ne olursa olsun, giderek genişleyen PYD/PKK yayılmacılığını durdurmuş ve

⁴⁸⁶ Gürcan & Megan Gisclon, 2017.

Kamışlı'dan Akdeniz'e oluşturulmaya çalışılan Kürt şeridine makaslama anlamına gelmiştir.

Bu operasyonla eşzamanlı olarak, Suriye merkezi yönetimi ve müttefikleri Halep şehrine yönelik bir saldırı başlatmış ve Aralık 2016'da Halep'i geri almayı başarmışlardır. Bu operasyon, Türkiye açısından sonraki aşamalarda artık Rusya'nın rolünü kabul etme açısından önem taşımaktadır. Ayrıca İran'ın Halep Savaşındaki tutumu, Rusya'ya kıyasla daha zor bir rakip olduğunu göstermiştir.⁴⁸⁷ Dolayısıyla Türkiye oluşan yeni şartlarda, savaşın bitmesi için, adı geçen iki devletle Suriye krizinin bitmesi için bir girişimde bulundu. Aralık 2016'daki Moskova Bildirgesi, Türkiye, Rusya ve İran Dışişleri Bakanlarının görüşmeleri sonucunda ilan edildi. Bildirgede üç ülke, Suriye'nin egemenliğini, bağımsızlığını, askeri olmayan çözüm yollarını, insani yardımları ve toprak bütünlüğünü desteklemeyi kabul edeceklerini taahhüt ettiler.⁴⁸⁸ Bu bildirgenin ardından, Astana Konuşmalarının ilk turu 23-25 Ocak 2017'de gerçekleştirilerek taraflar arasında düzenli bir güvenlik ve müzakere mekanizması oluşturuldu.⁴⁸⁹

Astana süreci işlerken yedi ay boyunca Türkiye, Fırat Kalkanı Harekâtı çerçevesinde, Suriye'de hem DAESH hem de PKK bağlantılı PYD terör örgütlerini bombalayarak Suriye sınırında 2000 kilometrekareyi temizledi.⁴⁹⁰ Bu operasyon sonrası bölgede sosyal hizmetlerin yeniden inşa edilmesi için çalışmalar başlatılmış ve Türkiye'deki sığınmacıları buraya yerleştirme politikası izlenmiştir. Ardından TSK, Ocak-Mart 2018'de Zeytin Dalı Harekâtıyla, PKK/PYD'nin üçüncü bölgesi sayılan Afrin Kantonu'nda kontrolü sağladı.⁴⁹¹ Üçüncü adımda, 9-22 Ekim 2019 tarihlerinde Barış Pınarı Operasyonu icra edilerek, PKK/PYD'nin sınırın 30 kilometre ötesine çekilmesi

⁴⁸⁷ Kemal İnat, "Halep Sonrası Suriye: Türkiye Ne Yapmalı?", **SETAV**, 17 Aralık 2016, <https://www.setav.org/halep-sonrasi-suriye-turkiye-ne-yapmali/>, (7 Aralık 2019).

⁴⁸⁸ Sayyad Sadri Alibabalu, "Russian Power Dance on Astana Round and Geneva Talks about Syria", *Modern Diplomacy*, 17 December 2017, <https://moderndiplomacy.eu/2017/12/17/russian-power-dance-on-astana-round-and-geneva-talks-about-syria/>, (8 December 2019).

⁴⁸⁹ Dylan Collins and Zena Tahhan, "First day of Astana Summit Ends Without Breakthrough", *Aljazeera*, 24 January 2017, <https://www.aljazeera.com/news/2017/01/astana-syria-peace-talks-breakthrough-170123180946956.html>, (18 December 2019).

⁴⁹⁰ Serkan Demirtaş, "Turkey's Idlib Operation Will be Much More Risky than Euphrates Shield.", *Hürriyet*, 8 October 2017, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-idlib-operation-will-be-much-more-risky-than-euphrates-shield-120537>, (19 December 2019).

⁴⁹¹ Bülent Usta, "Turkey Takes Full Control of Syria's Afrin: Military Source", *Reuters*, 24 March 2018, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-afrin/turkey-takes-full-control-of-syrias-afrin-military-source-idUSKBN1H00OD>, (22 December 2019).

ve Rusya ve Türkiye birliklerinin, Türkiye sınırına 10 kilometre derinlikte devriyeler atarak sınır güvenliğinin temini sağlandı.⁴⁹² Dolayısıyla bu operasyonda, Rusya'yla ortaklaşa olarak 4000 kilometrekare alan PKK/PYD'den temizlenmiş oldu.⁴⁹³

Aralık 2019 rakamlarına göre, Türkiye'nin sığınmacıları geri gönderme politikası çerçevesinde, toplam 371,000 sığınmacı terörden arındırılmış bu bölgelere yerleştirilmiştir.⁴⁹⁴ Askerî harekâtların yanı sıra, Astana ve Soçi Süreçleri de devam etmiştir. 14. Astana Müzakereleri Aralık 2019'da gerçekleşti ve bu müzakerelerde özellikle İdlib konusunda görüşmeler gerçekleştirilerek tarafların kaygıları aktarıldı.⁴⁹⁵ Bu mekanizma her üç devletin amacını göreceli olarak karşılamakla birlikte, savaşın sönükleşmesinde etkili bir adım olmuştur. Fakat krizin çok boyutlu olmasından ötürü, kırılğan bir düzlem içinde devam etmiştir.

Türkiye'nin Rusya'yla girdiği temaslara benzer şekilde, ABD'li yetkililerle de temaslار kurularak çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. Fakat ABD'nin, özellikle Münbiç konusunda imzaladığı antlaşmaya sadık kalmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ve ABD, Ağustos 2019'da Kuzey Suriye'de güvenli bir bölge ilan edilmesi konusunda mutabık kalmıştı.⁴⁹⁶ Fakat bunun gerçekleşmemesi üzerine Barış Pınarı Harekatı'nın yürürlüğe girmesi, yine ABD'yi harekete geçirmiş ve ABD, 17 Ekim 2017'da PKK/PYD'nin bölgeden çıkarılması konusunda Türkiye ile bir anlaşma yapmıştır.⁴⁹⁷ Dolayısıyla, Türkiye hem küresel güçlerle hem de bölgenin etkin güçleriyle, kendi güvenliğini sağlama adına çok boyutlu diplomasi kullanmıştır. Fakat diplomasinin çalışmadığı zaman, askeri güç kullanmaktan da çekinmemiştir.

⁴⁹² "MSB: Bu Aşamada Yeni Bir Harekât İcra Edilmesine Gerek Kalmamıştır", T24, 22 Ekim 2019, <https://t24.com.tr/haber/baris-pinari-harekati-nda-120-saatlik-ateskes-suresi-sona-erdi,844944>, (9 Aralık 2019).

⁴⁹³ Emin Avundukluoglu, "4,000 Square Km Cleared From Terrorists in N.Syria." *Anadolu Agency*, 09 December 2019, <https://www.aa.com.tr/en/operation-peace-spring/4-000-square-km-cleared-from-terrorists-in-nsyria/1668162>, (20 December 2019).

⁴⁹⁴ Bayram Altuğ ve Tefik Durul, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: 371 Bin Suriyeli Güvenli Şekilde Geri Döndü", *Anadolu Ajansı*, 16 Aralık 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-371-bin-suriyeli-guvenli-sekilde-geri-dondu/1675403>, (20 Aralık 2019).

⁴⁹⁵ "14th Round Led to Significant Results, MFA about the Astana Process on Syria", *Kaz Inform*, 11 December 2019, https://www.inform.kz/en/14th-round-led-to-significant-results-mfa-about-the-astana-process-on-syria_a3593712, (20 December 2019).

⁴⁹⁶ "Syria: Turkey and US Reach Deal to Manage Tensions Over Kurds", *the Guardian*, 7 August 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/07/syria-turkey-and-us-reach-deal-to-manage-tensions-over-kurds>, (21 December 2019).

⁴⁹⁷ Tefik Durul ve Diğerleri, "ABD Başkan Yardımcısı Pence: ABD ile Türkiye Anlaştı". *Anadolu Ajansı*, 17 Ekim 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekati/abd-baskan-yardimcisi-pence-abd-ile-turkiye-anlasti/1617537>, (21 Aralık 2019).

Dördüncü Astana Süreci'nde (Mayıs 2017), Türkiye, İran ve Rusya, savaşı sonlandırmak amacıyla dört Çatışmasızlık Bölgesi ilan ettiler.⁴⁹⁸ Bu antlaşmayla, İdlib ve civar bölgeleri, Doğu Guta, Humus, güney Suriye'de Deraa ve Kunaytara bölgelerinde silahlı gruplar hariç, muhaliflerle Suriye Ordusu arasındaki çatışmalar durdurularak⁴⁹⁹ bu bölgelerin sakinleşmeye başlaması sağlandı. Bu antlaşmaya göre üç garantör ülke, İdlib'te durumu denetim altına alma amacıyla gözlem noktaları kurmalıydı. Sonuç olarak çatışmasızlık antlaşması bir süre devam etse de, saha gelişmeleri buna müsaade etmedi ve Suriye Ordusu ve müttefiklerinin saldırısıyla, İdlib ve civarındaki bölgeler hariç üç bölge tamamen ele geçirildi. İdlib için de Suriye Ordusu sürekli operasyon modunda iken, bu sefer Türkiye Rusya'yı ikna etmiş ve iki taraf 17 Eylül 2018'de İdlib Muhtırasını imzalamıştır. Bu muhtırada iki taraf, bölgenin 15 kilometre olarak silahsızlandırılması ve radikal gruplardan temizlenmesi için mutabık kalmışlardır.⁵⁰⁰

Bunlarla birlikte, tüm bu antlaşmalar kalıcı bir mahiyet taşımadığından sahada kırılganlık devam etmiştir. Suriye Ordusunun İdlib'i geri alma niyeti çerçevesinde, 2019 sonbahar ve kış aylarında, İdlib civarında çatışmalar yoğunlaşmıştır. Bu çatışmalar 2020 Şubat'ın sonlarına kadar devam ederken, Türkiye'nin bölgeye sevk ettiği askerlerin Suriye tarafından hedef alınması, Türkiye'nin dördüncü Suriye harekâtının icrasına neden olmuştur. Dolayısıyla, Bahar Kalkanı Harekâtı 27 Şubat-6 Mart 2020'ye kadar sürdü. Bu harekatta Türkiye ilk defa Suriye ordusu birliklerinin yanı sıra, Suriye müttefikleri olan İranlı gönüllüleri, Şii milisleri ve özellikle Hizbullah askerlerini hedef

⁴⁹⁸ "Fourth Round of Astana Talks on Syria Ends with De-Escalation Zones Deal". TASS, 5 May 2017, <https://tass.com/world/944724>, (21 December 2019).

⁴⁹⁹ "Memorandum on the Creation of De-escalation Areas in the Syrian Arab Republic", *Russia Ministry of Foreign Affairs*, 6 May 2017, https://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2746041, (22 December 2019).

⁵⁰⁰ "Syria's Idlib Spared Attack, Turkey to Send in More Troops", *Reuters*, 18 September 2018, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-rebels/syrias-idlib-spared-attack-turkey-to-send-in-more-troops-idUSKCN1LY0T9>, (22 December 2019).

almıştır. Bu operasyonda en az bir İranlı gönüllü⁵⁰¹ 9 Hizbullah askeri,⁵⁰² 50 Zeynebiyyun ve Fatimiyyun üyesi⁵⁰³ hayatını kaybetmiştir.

Türkiye'nin bu riski alarak İran'a yakın birliklere saldırması, Türkiye'nin askeri stratejisinde bir dönüşüm olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, yüzyıllardır savaşız veya en fazla soğuk savaş geçiren ikili ilişkiler, bu operasyonda tehlikeye atılmıştır. İranlı resmi makamlar bu zayıyata yönelik herhangi sert bir açıklama yapmamış ve hatta İran, Rusyasız üçlü bir mekanizma (Suriye-Türkiye-İran) önererek, konuya dair ılımlı bakışını göstermiştir. İran'ın Suriye'deki Askeri Danışmanlık Merkezinin bildirgesinde de bu ılımlılık göze çarpmaktadır.

Bu operasyon Suriye Savaşında yeni bir dönüşüm oluşturmuştur. Türkiye Bahar Kalkanı Harekatıyla ister istemez bölgesel ve hatta büyük güçlere mesaj vermiştir. Birinci mesaj, Türkiye'nin güvenlik konularında taviz vermemesidir. Tüm uluslararası karşı çıkmalara rağmen, Türkiye daha önce üç operasyon gerçekleştirmiştir. Bu operasyonda da Türkiye, İran'ın tek müttefiki olan Suriye ordusuna havadan çok ağır darbeler indirmiştir. Ayrıca, bölgesel rakipleri olan İran, Suudi Arabistan, Yunanistan ve Mısır gibi ülkelere ve diğer Arap yarımadası ülkelerine, keskin bir strateji yürüttüğüne dair mesaj yollamaya çalışmıştır. Dolayısıyla, Türkiye bu operasyonda beklediğini alıp almamasından daha ziyade, bu operasyon bir askeri gösteriş mahiyetini de taşımaktaydı. Operasyon sonuna bakıldığında, Türkiye'nin en önemli hedefi olan sığınmacıların Türkiye'ye akın etmesini engelleme ve muhalifleri Suriye Merkezi Yönetimine karşı korumada, beklediklerini bulmuştur. En son olarak, 1980'ler ve 1990'larda PKK'yı barındıran Suriye yönetimini cezalandırarak da bir güç gösterisinde bulunmuştur. Müttefikleri hariç sadece Suriye ordusunun kayıplarına bakıldığında, klasik teknolojiyle TSK'nın karşısında etkisiz kaldığı açıktır.⁵⁰⁴ Tüm bunların yanı

⁵⁰¹ "Türbe Savunucusu Türkiye Güçleri Saldırısında Şehit Oldu", *Hawzah News*, 29 Şubat 2020, <https://www.hawzahnews.com/news/888591/>, (2 Mart 2020).

⁵⁰² "Turkish Strike in Syria kills Nine Hezbollah Members, Wounds 30: Source", *Reuters*, 29 February 2020, <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-hezbollah/turkish-strike-in-syria-kills-nine-hezbollah-members-wounds-30-source-idUSKBN20N0GI>, (2 March 2019).

⁵⁰³ Naimat Khan, "50 Pakistani Fighters Killed in Turkish Strikes in Syria — Pakistan Officials", *Arab News*, 07 March 2020, <https://www.arabnews.pk/node/1637736/pakistan>, (12 March 2020); İran kaynakları toplam 21 kişi olduğunu söylemektedir. Bkz: "Fatimiyyun ve Zeinebiyyun Tugaylarından 21 Kişi Suriye'nin İdlib'inde Şehit Oldu / Cenaze Kum'da", *Asriran*, 1 Mart 2020, <https://www.asriran.com/fa/news/716539/>, (2 Mart 2019).

⁵⁰⁴ Carlotta Gall, "Turkey Declares Major Offensive Against Syrian Government", *the New York Times*, 1 March 2020, <https://www.nytimes.com/2020/03/01/world/middleeast/turkey-syria-assault.html>, (9 March 2020).

sıra, her dört operasyon ve özellikle son operasyon, Türkiye için bir laboratuvar hükmünde olmuştur. Medyaya yansıyan haberlere göre Türkiye, İHA ve SİHA'larla⁵⁰⁵ Suriye ordusunu ucuz, fakat etkin bir şekilde kayıplara mahkûm etmiştir.

3.2.6. Türkiye'nin İran'ın Suriye Politikasına Reaksiyonu

Krizin başlangıcında, Türkiye kendi inisiyatifiyle sorunu çözmeye çalışsa da, Ağustos 2011'den sonra bunun imkânsız olduğunun farkına varmıştır. Türkiye'nin İran'a yönelik stratejisi genel olarak iki kategori altında değerlendirilebilir. Birinci kategori çerçevesinde, Türk siyasilerinin ahlaki bir dil kullanmalarından bahsedilebilir. İkincisi ise, Türkiye'nin İran siyasetini “Şiilik”, “Perslik” ve “yayılmacılık” ilkeleri üzerinden bir jeopolitik söylemle değerlendirmesidir. Her iki söylem hem 2016'ya kadar hem de 2016'dan sonraki dönemde göze çarpmaktadır. Hatta 2016'dan sonra oluşan yakınlaşmanın da bu bakış açısı üzerinde çok etkisi olmamıştır. Dolayısıyla, sistemik düzeyde iki ülkenin rekabeti, büyük vizyonda tüm Ortadoğu bölgesinde ve daha dar alanda Suriye ve Irak'taki gelişmeleri doğrudan etkilemiştir. Her iki ülke iç dengelemenin yanı sıra, dış dengelemeye başvurarak birbirine soğuk bir savaş açmıştır.

Ahlaki söylem doğrultusunda Türkiye İran'a, Esad'ın demir yumruk politikasında insani değerleri göz önünde bulundurmasını önermiştir. Savaşın körüklenmesiyle, Türkiye İran'a, Esad'ı desteklemekten vazgeçmesi çağrılarında bulundu. Mart 2012'de Başbakan Erdoğan Tahran'a yaptığı ziyarette bunu direkt olarak İran makamlarına bizzatı aktardı.⁵⁰⁶ Erdoğan bir açıklamasında, İran makamlarının Türkiye'ye yönelik eleştirilerine sert bir şekilde tepki göstermiştir:

“Dünyada yanında hiç kimsenin kalmadığı bir dönemde, İran'ın yanında her şeye rağmen bulanık ülke Türkiye idi... Vatandaşlarını öldüren bir rejimi savunmanın inancımızda yeri var mıdır, yok mudur? İranlılara

2019); Barin Kayaoğlu, “How Turkey's Soldiers and Spies Saved the Day in Syria”, *Al-Monitor*, 8 March 2020, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/03/turkey-syria-russia-turkish-spies-saved-the-day-in-idlib.html>, (9 March 2019).

⁵⁰⁵ Sebastien Roblin, “Turkish Drones and Artillery Are Devastating Assad's Forces in Idlib Province- Here's Why”, *Forbes*, 2 March 2020, <https://www.forbes.com/sites/sebastienroblin/2020/03/02/idlib-onslaught-turkish-drones-artillery-and-f-16s-just-destroyed-over-100-armored-vehicles-in-syria-and-downed-two-jets/#55f23fc56cd3>, (5 March 2020); Mevlut Tezel, “Türkiye'nin SİHA ve Drone Devrimi”, *Sabah*, 4 Mart 2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/gunaydin/sb-mevlut-tezel/2020/03/04/turkiyenin-siha-ve-drone-devrimi>, (5 Mart 2020).

⁵⁰⁶ “Erdoğan Hamaney İle Görüştü”, *Aljazeera*, 29 Mart 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-hamaney-ile-gorustu>, (12 Aralık 2019).

soruyorum. Suriyeliler ülkelerini terk edip kaçıyorlarsa bunun hesabını sormak İran’a düşmez mi? ... Hesaba çekilmeden önce, İran yönetiminin de kendisini hesaba çekmesi lazım... Türkiye’nin Müslümanlığını ölçmek de kimsenin haddine değildir, onu suçlayan hezeyanlarda bulunmak da...”⁵⁰⁷

İran’ın Esad’ı desteklemesini, Davutoğlu da ahlaki bir yorumla kınamaktadır. İran’ın Suriye halkı yerine statükocu Esad rejimini desteklediğini dile getiren Davutoğlu:

“İran halklara güvenmektense yönetimlere ve kişilere güveniyor. İran geçmişte de uyguladığı direniş eksenini politikasını bugün Esad’a uyguluyor. Bize göre halka dayanan direniş eksenini meşrudur. Direniş eksenini Suriye halkının iradesidir. İran Suriye politikasında hata yapıyor. Bizim Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki halk hareketlerinin başlamasında bir tahrikimiz olmamıştır. Türkiye, bu halk hareketlerinin esin kaynağı olmuş olabilir, ama bu ülkelerin içişlerine kesinlikle karışmamıştır”⁵⁰⁸

Yukarıdaki açıklamada görüldüğü gibi Erdoğan, İran’ı sert bir dille eleştirmektedir. Eleştirinin yanı sıra Erdoğan, yumuşak bir dille devrim isteyen insanların Türkiye ve siyasi sistemini ilham aldıklarını açıklamaktadır ki, bu da İran makamlarının sunduğu İslami devlet anlayışına ters bir tavır sergilemektedir. Diğer bir konuşmasında Erdoğan, İran makamlarını çok sert bir dilde eleştirerek “zalim Esad’a sırf mezhebinden dolayı muhabbet besleyenler, Hz. Hüseyin’in yüzüne bakamazlar. Hz. Ali ve Hz. Hüseyin’in türbesini yıkanlar Peygamber Efendimizin izinden gidiyor olamaz”⁵⁰⁹ demiştir. Bu açıklama, görüldüğü gibi Şia ve Sünni tarafta bulunan aşırıları hedef almaktadır. Fakat Erdoğan’ın kastettiği İran’ın Esad’ı desteklemesidir. Hem ahlaki hem de siyasi anlamlar içeren bu atışmalar, giderek artarak jeopolitik bir dile dönüşmüştür. Türkiye’nin iki tür yaklaşımını birbirinden tarih bazında ayırmak mümkün olmasa da, birinci yaklaşımın ağırlıklı olarak ahlaki değerler üzerinden olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra,

⁵⁰⁷ “İran Kendini Hesaba Çekmeli”, *Açık Gazete*, 8 Ağustos 2012, <https://www.acikgazete.com/iran-kendini-hesaba-ekmeli/>, (12 Aralık 2019).

⁵⁰⁸ “Davutoğlu Esad’a Ömür Bıçtı”, *NTV*, Ağustos 2012, https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-esada-omur-bicti,Nsez_e7zmEO7uz5O9Pv6hw, (12 Aralık 2019).

⁵⁰⁹ “Erdoğan: Ey İslam Dünyası Neredesiniz?”, *Takvim*, 17 Temmuz 2017, <https://www.takvim.com.tr/siyaset/2014/07/17/erdogan-ey-islam-dunyasi-nerdesiniz>, (5 Aralık 2019).

özellikle 2012'den itibaren her iki yaklaşım görülmektedir. Bu aşamada artık jeopolitik söylemin ağırlığından bahsetmek mümkündür.

Ekim 2012'de, Başbakan Erdoğan Tahran'a ziyaretinde, İran'ı Esad'dan vazgeçirmek amacıyla bir öneride bulunmuştur. Bu öneride, Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan'ın da katılacağı bir müzakere sistemi önermiştir. Erdoğan önerdiği mekanizma ile ilgili, "bu sistem Türkiye-Mısır-İran böyle bir üçlü olabilir. İkinci sistem Türkiye-Rusya-İran olabilir. Üçüncü bir sistem Türkiye-Mısır-Suudi Arabistan olabilir. Buralardan alınacak neticeyle bu daha da yaygınlaştırılabilir"⁵¹⁰ açıklamasında bulunmuştur. Bu mekanizmada görüldüğü gibi, Türkiye Suriye krizinin uluslararası siyasi bir çerçevede çözüme kavuşturulmasını istemiştir.

Türkiye'nin İran'a yönelik eleştirilerinden biri de İran'ın Şiilik, Perslik ve yayılmacılık söylemleri üzerinden olmuştur. Bu faktör Suriye sorunu boyunca sürekli önemini korumuştur. İran'ın direniş sloganı her ne kadar evrensel veya geniş bir kitleyi muhatap alsa da, Şiileri daha çok etkilemiştir. Şii çoğunluklu Irak'ın, 2003'ten sonra İran nüfuzu altına girmesi, Hizbullah'ın Lübnan'da güçlenmesi ve Suriye'nin de İran'la yakın teması, İran'a Akdeniz'e doğru stratejik bir yol sunmuştur. Türkiye'nin rahatsızlığının önemli bir kaynağı da buradadır. Şii Hilali adı verilen bu kuşak, Türkiye'nin Sünni Araplarla toprak bağıını koparmış veya koparma riskini çoğaltmıştır.⁵¹¹ Nitekim bu durum her ne kadar İran tarafından bir direniş cephesi söylemiyle açıklansa da, Türkiye bunu stratejik bir tehdit olarak algılamaktadır. İran makamları, Türkiye'nin bu tutumunu, İsrail, ABD ve genel olarak Batı tavrıyla örtülü olarak biçimlendirmiş, hatta Türkiye'yi İran'a karşı terörist grupları desteklemekle suçlamıştır. Fakat İran makamları bu açıklamaları sürekli yalanlamışlardır.

Dolayısıyla, Türkiye İran'ın hedeflerini Şiiliği ve milliyetçiliği yayma olarak değerlendirip, politikalarını da buna göre geliştirmiştir. Örneğin Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bahreyn'de resmi temaslarda bulunurken İran'a seslenmiştir:

"Birileri hem Suriye'nin hem Irak'ın bölünmesini istiyor. Irak'ın bölünmesi çalışmasını yapanlar da var. Oradaki mezhebi, etnik mücadele, çünkü orada da bir Pers milliyetçiliği olayı var. Bu Pers

⁵¹⁰ "Esad'a Karşı İran'ı İşbirliğine Çağırıldı", *Milliyet*, 17 Ekim 2012, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/esad-a-karsi-iran-i-isbirligine-cagirdi-1612853>, (13 Aralık 2019).

⁵¹¹ Güneş, ss. 63-64.

milliyetçiliği olayıyla da orada bir bölünme söz konusu. Bunların önünü kesmemiz gerekiyor. Benzer durum Suriye’de var. Suriye’deki gelişmenin de önünü almamız lazım. Bunun için de tabii Körfez’in, bizim üzerimize düşen neyse bunları hep beraber yapmamız gerekiyor. Çünkü biz zulme seyirci kalamayız, kalmayacağız”.⁵¹²

Bu ifadelerin Bahreyn’de kullanılmasını, İran’ın güney komşularıyla yaşadığı bölgesel sorunları göz önünde bulundurduğumuz takdirde, bu ifadelerin bir jeopolitik anlam taşıdığını söylemek mümkündür. Şiilerin 2011 isyanını bastıran Bahreyn Hükümeti, bu ifadelerle aslında İran’a karşı yeni bir hami bulma arayışında olmuştur ki, bu da doğal olarak İran’ı rahatsız etmiştir. Ayrıca aynı zamanda Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu “İran, Suriye ve Irak’ı iki Şii devleti haline getirmeye çalışıyor. Bu çok tehlikeli. Bu eğilime son vermeli”⁵¹³ diye bir açıklamada bulunmuştur. Çavuşoğlu’nun bu çıkışına, İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, genelde normal olmayan bir açıklamayla yanıt vermiştir:

“Bölgedeki terörist grupların gizli veya açık şekilde desteklenmesi ve kullanılması, komşu ülkelerin toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarına saygı gösterilmemesi, bölgedeki istikrarsızlığın sürmesine neden olup kaygı vericidir⁵¹⁴ ... Türkiye konusunda sabırlı davranıyoruz ancak sabrımızın da bir sınırı var... Türk dostlarımız bu tip ifadelerini tekrarlarsa biz de susmayıp karşılık vereceğiz”.⁵¹⁵

Yine bu yanıtı Türkiye’nin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, “bölgedeki krizler nedeniyle ülkesine mülteci olarak sığınan insanları dahi savaş alanına sürmekten çekinmeyen bir ülkenin, bölgedeki gerginliğin ve istikrarsızlığın sorumlusu olarak başkalarını itham etmesini kabul etmek de anlamak da mümkün değildir”⁵¹⁶ şeklinde reaksiyon göstermiştir. Bu dönemde Türkiye’nin daha sert bir söylem kullandığını söylemek

⁵¹² “Elinizi Taşın Altına Koyun”, *Milliyet*, 14 Şubat 2017, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/elinizi-tasin-altina-koyun-2395643>, (14 Aralık 2019).

⁵¹³ Güneş, s. 59.

⁵¹⁴ “İran’dan Cumhurbaşkanı Erdoğan’a Son Dakika Yanıtı”, *Hürriyet*, 15 Şubat 2017, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/irandan-cumhurbaskani-erdogana-son-dakika-yaniti-40366953>, (12 Aralık 2019).

⁵¹⁵ “İran-Türkiye Gerginliği Sürüyor”, *Hürriyet*, 21 Şubat 2017, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/iran-turkiye-gerginligi-suruyor-40372211>, (13 Aralık 2019). Genel olarak 2011 sonrası dönemde, İran’ın resmi makamları Türkiye’ye yönelik ılımlı bir ifade kullanmışlardır. Fakat bunun tersine İran medyası, Türkiye’nin bölgesel politikalarına dair ağır eleştirilerde bulunup hatta terör gruplarını desteklediğine dair suçlamalar bulunmaktadır.

⁵¹⁶ “İran-Türkiye Gerginliği Sürüyor”, *Hürriyet*.

mümkündür. Zira İran'ın resmi makamları, 2011 sonrası Türkiye'nin Sünnilik veya Türklük peşinde olduğuna dair açık şekilde herhangi bir açıklama yapmamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin bu çıkışı, aslında İran'dan kendi jeopolitik havzasına ve ona dair çıkarlarına duyduğu tehditlerden kaynaklanmıştır.

Tüm bu sıkıntılı dönemin tersine, iki ülke 2016'dan önce bazen karşılıklı olumlu adımlar atmayı da ihmal etmemiştir. Suriye'de karşılaşılan rehine olaylarında hem Türk hem de İran makamları iş birliği yaparak rehinelere bırakılmasını sağlamayı başarmışlardır. Örneğin İranlı 48 kişinin Suriyeli Muhalifler tarafından kaçırılmasından sonra, Türkiye'nin aracılığıyla serbest bırakılması söylenebilir. Buna karşılık İran'ın baskılarıyla Suriye yönetimi, hapsettiği 2.000'in üzerinde siyasi tutukluyu bırakmıştır. Buna benzer çeşitli rehin alma olaylarında, Türkiye, İran ve Katar, iş birliği mekanizmasını açık tutmuşlardır. Bu ülkelerin rehine olayında genelde başarılı iş birliği, aslında Suriye'de diplomatik çabaların başarısını göstermektedir.⁵¹⁷ Fakat çeşitli nedenlerden dolayı bu mekanizmayı diğer alanlarda yürütememiş görünmektedirler.

3.2.7. Türkiye'nin DAESH'e Yönelik Stratejisi

DAESH, hem modern uluslararası sistemde istisnai bir fenomen haline gelmiş hem de Ortadoğu'da devlet sistemine meydan okuyarak, büyük bir egemenlik tehdidine dönüşmüştür. Bu bağlamda Türkiye'nin DAESH stratejisini iki döneme ayırmak mümkün görünmektedir. Birincisi, Türkiye dış dengeleme kapsamında, ABD'nin oluşturduğu Uluslararası Koalisyon'a katılarak, DAESH'e karşı müdahalede bulunmuştur. İkinci olarak, iç dengeleme kapsamında, Türkiye askeri müdahale ile örgüte karşı harekete geçmiş ve bu bağlamda ABD'den bağımsız bir şekilde sahada operasyon yürütmüştür. Türkiye'nin DAESH stratejisinin amacı, aracı ve yöntemi, PKK'yla mücadelesiyle benzer bir şekilde yürümüş, bazen de birbirleriyle örtüşmüştür. Özellikle Fırat Kalkanı Harekâtıyla örtüşen bu strateji, her iki örgütü sınırın bir parçasından uzaklaştırma açısından önemli bir adımdı.

DAESH'le mücadele meselesinde, yukarıda da söylendiği gibi, Türkiye birinci aşamada ABD'nin liderliğini yaptığı Uluslararası Koalisyona katılarak mücadelesini örgütlü bir çatı altına almaya çalışmıştır. Uluslararası meşruiyet açısından kabullenilmiş olan bu

⁵¹⁷ Kemal İnat, "Türkiye'nin İran Politikası", Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Balcı (Drl.), **Türk Dış Politikası Yılı 2013** (115-142), İstanbul: SETA Yayınları, 2014, ss. 121-122.

operasyonun en kritik üyelerinden biri olmuştur. Coğrafi açıdan Suriye'ye yapılan operasyonlara elverişli olması, Türkiye'nin mücadelesini doğrudan etkilemiştir. Uluslararası Koalisyon'un resmî web sitesinde, Türkiye çok önemli bir aktör olarak adlandırılmış, Türkiye'nin bölgesel güvenliğe katkısı olumlu bir şekilde biçimlendirilmiştir. Web sitesi, Türkiye'nin rolünü kritik olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla Türkiye:

“Kuzey Suriye’de DEAŞ ile mücadele operasyonları için tüm ortak planlama çabalarına katıldı; bu planları gerçekleştirmek ve uygulamak için gerekli tüm adımları attı; Hava sahasının Koalisyon uçakları tarafından... kullanılmasına izin verdi; Tesislerini ABD ve diğer Koalisyon ortaklarına açarak, 1.200’den fazla personeli olan 60’ın üzerinde uçağın Suriye ve Irak’taki DEAŞ operasyonlarında görevlendirilmesine izin verdi; “Eğit ve donat” programına ev sahipliği yaptı; Ocak-Ağustos 2016 arasında, Koalisyon operasyonlarının bir parçası olarak hava, topçu ve diğer askeri imkanlarla DEAŞ hedeflerini vurdu ve 1.200’den çok DEAŞ unsurunu etkisiz hale getirdi; Kendi birliklerini sahaya indirerek ve ÖSO ile işbirliği içinde “Fırat Kalkanı Harekâtını” icra etti ve 2.647 DEAŞ üyesini elimine ederek DEAŞ’dan 2.015 kilometrekarelik bir alanı temizledi ve güvenli bir sığınak kurdu”.⁵¹⁸

İkinci aşamada Türkiye, bölgede bulunan terörist grupları elimine etme amacıyla Fırat Kalkanı Harekâtını icra etmiştir. Fakat meseleye daha derinden bakıldığında, Türkiye'nin bu konuda çok geç kaldığı ve rakip aktörler tarafından çeşitli ithamlarla karşı karşıya kaldığını söylemek mümkündür. Zira 2 Ekim 2014’te, TBMM’den Suriye ve Irak konulu tezkere⁵¹⁹ çıkmasına rağmen, Türk karar vericileri bu izni kullanmadı. Dolayısıyla, sınır sorunu, intihar saldırıları, yasadışı geçişler, PKK’ya mensup grupların güçlenmesi ve en son 15 Temmuz Darbe Girişimiyle tavan yapan güvenlik sorunları, DAEŞ’le sert bir mücadeleyi kaçınılmaz hale getirdi. Meselenin zor yanı, örgütün olduğu bölgelere çeşitli terör örgütlerinin yuvalanmasıydı ki, bu da askerî harekâtı olumsuz yönde etkileyebilirdi. Davutoğlu konuya ilişkin “Türkiye’nin kendi öncelikleri ve buna bağlı riskleri var. Sınırımızda görmek istemediğimiz üç grup var: Suriye rejimi,

⁵¹⁸ Global Coalition Official Website, “Turkey”, <https://theglobalcoalition.org/en/partner/turkey/>, (13 December 2019).

⁵¹⁹ “Tezkere Meclis’te Kabul Edildi”, *Sabah*, 2 Ekim 2014, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/10/02/turkiyenin-gozu-orada>, (13 Aralık 2019).

DAEŞ ve PKK. Bunların tümü Türkiye'nin düşmanı”⁵²⁰ demiştir. Bu ifade, Türkiye’nin çok boyutlu bir tehdit algısı olduğunu göstermektedir. Son olarak bekle gör ve riskten kaçınma politikası terk edilerek sahaya iniş stratejisi uygulanmıştır.

Harekâtın amacında diğer gruplar olsa da, DAEŞ’le ilgili de ciddi adımlar atılmıştır. Türkiye önce saldırı için gereken meşru şartların ortaya çıktığını açıklamıştır. Mayıs 2013’ten Ağustos 2016’ya kadar, DAEŞ en az 6 saldırı gerçekleştirerek 260 civarında can kaybına neden olmuştur. Özellikle Türkiye destekli grupların “Fetih Ordusu” adı altında Suriye ordusuna ve DAEŞ’e karşı elde ettikleri saha kazanımları ve İdlib’in bu ordunun kontrolüne geçmesiyle DAEŞ, Türkiye’ye karşı söylem ve eylemini sertleştirmiştir.⁵²¹ Bu yüzden Türkiye, BM Sözleşmesinin 51. maddesini öne çıkararak sınır ötesinden gelen tehdide karşı kendi inisiyatifini kullanmıştır. Bu tehdide karşı Türkiye, sahada iki sütunlu bir taktik yürütmüştür. Birinci sütun, terörist grupların temizlenmesiydi. İkincisi ise ÖSO savaşıçılarını kendi komutası altında gerçek bir asimetrik savaşa sokmak ve o gruplardan geri aldığı araziye elde tutmaktı.

Dolayısıyla, bu operasyon, Türkiye’nin yurtdışında bu türden ilk deneyimi olmuştur. Zira daha önceden Türkiye’nin Kıbrıs Operasyonu ve Kuzey Irak dışında, yurtdışı operasyonu tecrübesi bulunmamaktadır.⁵²² Kıbrıs ve Kuzey Irak’ta da savaşın mahiyeti ve boyutu bundan farklıydı. Nitekim Türkiye, DAEŞ’e karşı mücadelesinin güvenlik kazancının yanı sıra, bunu bir askeri deneyim olarak da göz önünde bulundurmıştır. DAEŞ’in savaş stratejisine bakıldığında, intihar saldırıları, dron saldırıları, tünel savaşı ve benzeri yeni yöntemleri, teknolojik imkânlarla birleştirdiği görülmektedir. Bu yüzden Türkiye’nin önceliğinde sınır güvenliğinin yanı sıra, örgütün yurtiçinde kurduğu ağlar gelmiştir. Dolayısıyla, grubu dışarıda deşifre etmek için yurtiçi operasyonlar yürütülerek, yeni nesil teröre karşı yeni nesil operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, 15 Temmuz sonrası politikada, Türkiye’nin Rusya ve İran’a yaklaşma sebeplerinden biri de DAEŞ’e karşı etkin ve koordineli bir mücadeleydi. Her ne kadar bu koordine gerçekleşmese de, adı geçen aktörlerle yakın ilişkiler, Türkiye’nin DAEŞ’e karşı mücadelesini de olumlu yönde etkilemiştir.

⁵²⁰ “Davutoğlu: Türkiye Kobani’ye Girse”, *Milliyet*, 28 Ekim 2014, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/davutoglu-turkiye-kobaniye-girerse-1961277>, (13 Aralık 2019).

⁵²¹ Murat Yeşiltaş ve Diğerleri, *Sınırdaki Düşman: Türkiye’nin DAEŞ İle Mücadelesi*, İstanbul: SETA Yayınları, 2016, s. 21.

⁵²² Richard Weitz, *Turkey’s New Regional Security Role: Implications for the United States*, Carlisle: Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2014, p. 38.

3.2.8. Türkiye'nin PKK-PYD'ye Yönelik Güvenlik Stratejisi

Suriye ayaklanmalarının derinleşmesiyle, PKK ve Suriye kolu PYD, harekete geçerek Suriye'de yeni bir yapılanma oluşturmuştur. Dolayısıyla YPG, adı geçen iki örgüt tarafından, 2011 yılında bölgede coğrafi kazanç elde ederek bir siyasi yapılanma oluşturma amacıyla kurulmuştur.⁵²³ Grubun PKK ile bağı veya PKK tarafından kurulması, genel olarak birçok Batılı yazar ve kaynaklar tarafından kabul edilmektedir. Örneğin John Holland McCowan, Barak Barfi ve Ribale Sleiman-Haidar, grubun PKK tarafından kurulduğunu ve PKK'nın Suriye'deki varlığını açık bir şekilde göstermektedirler.⁵²⁴ Bu bağlamda, PKK'nın Suriye kolu, Esad'ın izniyle bölgeyi kontrol altına almayı bir saha gerçeği olarak başarmıştır. Esad'ın bu stratejisi, Türkiye'nin güvenliğine karşı olsa da kendi hâkimiyetini güvence altına almada önemli bir adımdı. Zira birliklerini bölgeden çekip güney şehirlere sevk etti. Nitekim PYD ve YPG bu fırsatı hemen değerlendirerek, 2012 yaz aylarında bölgenin üç büyük şehrini tamamen kontrol altına almıştır.

Silahlı grupların ilerleyişi Türkiye'nin dikkatini çekmiştir. Başbakan Erdoğan grubun ciddi bir tehdit oluşturmaya başladığı zaman “terörist bir grubun Suriye'nin kuzeyinde ve Türkiye'de kamp kurmasına izin vermeyeceğiz... Terörist gruba karşı atılması gereken bir adım gerekirse, kesinlikle bu adımı atacağız”⁵²⁵ diyerek, bölgede böyle bir yapılanmaya kesinlikle müsaade edilmeyeceğini bildirmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin stratejisi, Suriye'nin kuzeyinde bir devletin oluşmaması yönünde hareket etmiştir. Kuzey Suriye'de oluşan tehlike, sürekli Türk makamları tarafından endişe edilen bir konu haline gelmiştir. Batılı ve bölge aktörlerin tersine, Türkiye tek taraflı olarak kendi stratejisini yürütmeye devam etmiştir. Diğer bir konuşmada Erdoğan, PYD, YPG ve

⁵²³ John Holland McCowan, **War of Shadows: How Turkey's Conflict with the PKK Shapes the Syrian Civil War and Iraqi Kurdistan**, London: ICSR King's College London, 2017, p. 11.

⁵²⁴ Barak Barfi, “Ascent of the PYD and the SDF”, The Washington Institute for Near East Policy, No. 32, 2016; Ribale Sleiman-Haidar, “Dissecting the YPG: Operations and Strategies as the Defender of Rojava”, *LSE*, 26 August 2016, <https://blogs.lse.ac.uk/mec/2016/08/26/dissecting-the-ypg-operations-and-strategies-as-the-defender-of-rojava/>, (15 December 2019).

⁵²⁵ Peter Apps, Daren Butler, “Kurdish Worries Drag Turkey Deeper into Syria War”, *Reuters*, 27 July 2012, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-syria/kurdish-worries-drag-turkey-deeper-into-syria-war-idUSBRE86Q11Y20120727>, (16 December 2019).

onlara bağı grupların, Türkiye için birinci tehdit olduğunun ve diğr grupların ikinci sırada olduğunun altını çizmiştir.⁵²⁶

Türkiye karar vericilerinin algılarına göre, bu örgüt Türkiye'ye karşı doğrudan bir beka sorunudur. Bu tehditlerin önüne geçmek amacıyla Türkiye, kendi potansiyellerine dayanarak iç dengeleme stratejisi uygulamıştır. 2011'den itibaren Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde bir güvenli bölge oluşturmaya çalışmıştır. Fakat uluslararası karşılık bulmayınca bu strateji kâğıt üzerinde kalmıştır. Bunun yerine Türkiye stratejisini değiştirerek, PYD lideri Salih Müslim'i Türkiye'ye davet ederek bölgenin durumunu ele almıştır. Bu görüşmelerde Türkiye, daha önce kurulan Suriye Kürt Ulusal Konseyi'nin lağvını, bu grubun Suriye Ulusal Konseyi'yle birleşmesini ve herhangi yeni bir oluşum çabasında olmamasını istemiştir. Fakat Müslim Ankara'dan döndükten sonra, Türkiye'nin taleplerini reddederek kendi amaçlarını yürüteceklerini belirtmiştir.⁵²⁷ 2013'teki olayların gelişimi, Türkiye'de daha önce başlayan "Kürt Açılımı" sürecini hızlandırmada rol oynamıştır. Bu bağlamda Türkiye, içeride rahatlayıp bölgesel dış politikada, özellikle Suriye politikasında özgürce hareket etmeyi hedeflemiştir.

Suriye olaylarının gidişatı ve DAES ve PYD arasındaki boş arazileri kontrol etme yarışı, Türk makamlarını Türkiye'nin sınır güvenliğini artırma konusunda ikna etmiş ve 2014'te sınıra takviye birlikleri sevk edilmiştir.⁵²⁸ Bölgedeki güç boşluğu, iki terörist grup tarafından alan genişletme fırsatı oluşturmuş ve savaş aktiviteleri, özellikle PYD'yi hami arama çabasına sokmuştur. 2014'ün başında PYD Kuzey Suriye'de bir "öz yönetim" idaresi ilan etmiş ve giderek tehlike arz etmeye devam etmiştir.⁵²⁹ Yine bölgedeki güç boşluğu, 2014 yaz aylarında DAES lehine dönüşmüş, grup Kobani'ye kadar ilerlemiş ve böylelikle Eylül ayında Kobani Savaşı patlak vermiştir. Türkiye'nin buna karşılık vermemesi ve uluslararası baskılar sonucu ABD'nin şehir savaşında YPG'ye destek vermesi, Kuzey Suriye'de bir dönüm noktası olmuştur. Zira bundan

⁵²⁶ "Erdogan: Without Russia & Iran, Assad Will Fall in 24 Hours", *CNN*, 7 September 2015, <https://edition.cnn.com/videos/tv/2015/09/07/turkish-president-erdogan-on-syria-isis-and-pkk.cnn/video/playlists/intl-turkey-attacks/>, (16 December 2019).

⁵²⁷ Nebi Miş ve Ömer Behram Özdemir, "Suriye 2013", *Ortadoğu Yıllığı*, 2014, .s. 207.

⁵²⁸ Lacin Idil Oztig, "Syria and Turkey: Border-Security Priorities", *Middle East Policy*, Vol. XXVI, No. 1, (Spring 2019), p. 122.

⁵²⁹ Tuncay Kardaş & Murat Yesiltaş, "Rethinking Kurdish Geopolitical Space: the Politics of Image, Insecurity and Gender", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 30, No. 2-3, (January 2018), p. 2.

sonra ABD, YPG'yi öne çıkartarak uluslararası koalisyonun saha unsurları olarak kullanmaya başladı.⁵³⁰

Türkiye'nin Kobani Savaşına müdahale etmemesi ve son aşamada İKBY Peşmerge güçlerinin Türkiye'den şehre girmesi, Kürtler açısından DAEŞ'i desteklemek anlamına gelmiş ve uluslararası medyanın da ağır desteğiyle Türkiye köşeye sıkıştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, bu müdahalesizlik bir "Kürt Stalingrad'ı"⁵³¹ veya Kobanigrad olarak, terörist gruplar ve Kürt milliyetçileri tarafından propaganda haline getirilmiştir. Her ne kadar Türkiye böyle bir malzemenin oluşumundan rahatsız olsa da, Türk makamları buna dair kapsayıcı ve güvenlikçi açıklamalar yaptılar. Örneğin Cumhurbaşkanı Erdoğan uluslararası baskılara cevaben, "PYD'ye verilecek silah desteğiyle DAEŞ'e karşı burada bir cephe oluşturmak... Tamam da PYD şu anda bizim için PKK ile eşitir, o da bir terör örgütüdür"⁵³² açıklaması yapmıştır. Ayrıca Davutoğlu, birilerinin Türkiye'yi savaşa sürükleme peşinde olduğunu söylemiştir:

"Kobani'nin, Suriye'deki daha geniş kapsamlı bir krizin sonucu olarak ortaya çıktığını unutmamalıyız. Bu nedenle Kobani'ye odaklanmak, Suriye'de teröre karşı; IŞİD'e karşı savaşla mücadelenin sembolü haline geldiği için önemli. Bu Suriye'de, özellikle Kobani'de olanlara büyük önem verdiğimizizin göstergesi. Ama unutmamalıyız ki, Kobani meselesi birkaç ay önce başladı... Suriye krizini çözmeden bugün Kobani'yi kurtarsak bile, Suriye rejiminden ya da IŞİD'den başka bir saldırı olacak, bugün Kobani'de gördüğümüz sonuçlarla karşı karşıya kalacağız... Ama Kobani'yi kurtarmak, Kobani'yi ve çevresini IŞİD'den geri almaksa o zaman bir askeri operasyon gerekli. Bu askeri operasyonu kim yapacak? Mesele bu. Uluslararası medyanın Türkiye'yi suçladığını ve Türkiye'den bir şey yapmasını beklediğini gördüğümde gerçekten çok şaşırdım ve şoke oldum. Türkiye'nin ne yapması gerektiğini tarif etmeliler. Eğer Türkiye Kobani'ye askeri müdahalede bulunursa, uluslararası tarafların çoğunun Türkiye'yi eleştireceğine eminim. Diğer ülkeler Kobani'ye kara

⁵³⁰ Eva Maria Resch, "Syria's Impact on the Kurdish Peace Process in Turkey", **IAI Working Papers**, No. 17, (2017), p. 7.

⁵³¹ Kardaş & Yesiltaş, "Rethinking Kurdish Geopolitical Space: the Politics of Image, Insecurity and Gender", p. 8.

⁵³² "Paralel Yapı Ulusal Tehdit", *TRT Haber*, 19 Ekim 2014, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/paralel-yapi-ulusal-tehdit-148195.html>, (7 Aralık 2019).

birliklerini göndermek istemedikleri için kente yardım etmenin tek yolu barış amaçlı ya da ılımlı güçler göndermek. Peki bu güçler kim? Peşmerge. Diğer ülkeler ve Amerikalılar ve Avrupalılar kendi birliklerini göndermek isterlerse, Türkiye buna asla hayır demez. Eğer onlar kara birliklerini göndermek istemiyorsa, Türkiye'nin sınırda aynı riskleri alarak nasıl birlik göndermesini bekleyebilirler?”⁵³³

Bu politika bağlamında Türkiye, PYD'nin Suriye krizine dair müzakerelerde yer almaması için çaba göstermiştir ki, bu da genel olarak başarılı olmuştur. Fakat bunun tersine, Türkiye uluslararası güçlerin PYD'ye destek vermeleri konusunda başarılı bir politika izleyememiştir. Savaşın şartları ve ABD'nin yerel gruplardan müttefik arayışı PYD'ye yaramış ve ABD, Rusya ve hatta Suriye'nin desteğiyle, PYD giderek büyüyerek devlet dışı bir aktör haline gelmiştir. Böyle değişen bir ortamda, Türkiye bu yüzden tüm taraflarla sıkıntılı bir döneme girmiştir. Fakat tüm bunlara rağmen, Türkiye soğukkanlılığını yitirmeyerek herhangi bir askeri müdahaleden uzak durmuştur.

2015'te PKK ve PYD yandaşı olan Kürdistan Özgürlük Şahinleri, Sabiha Gökçen Havalimanında bir saldırı gerçekleştirmiştir.⁵³⁴ Aynı şekilde 2016'da Ankara'da iki, Bursa ve İstanbul'da birer saldırıda toplam 77 kişi hayatını kaybetmiş ve 170 kişi de yaralanmıştır.⁵³⁵ Bu saldırılarda PYD Türkiye'nin psikolojik güvenliğini hedef almıştır. DAESH saldırılarıyla birleşen bu eylemler Türkiye'nin sabrının taşmasını sağlamış ve 15 Temmuz sonrası Türkiye kendi planlarını yürürlüğe sokmuştur. Aslında Türkiye'nin iç politikada yaşadığı sıkıntılar, sınır ötesi bir operasyonu zorlaştırmıştır. Fakat darbe girişimi sonrası, Türkiye iç politikadaki engelleri kaldırarak sorunun giderilmesi için bir strateji geliştirmiştir. Bu stratejiye göre Türkiye hem güvenlik sıkıntılarını giderecek, hem sahada hem masada olacak ve hem de Suriyeli mültecilerin barınmaları için Suriye topraklarında alanlar kuracaktı.

Suriye Krizi	Uluslararası ve	Müdahaleci Değişken (İç Politika Etkenleri)	Bağımlı Değişken (Dış politika)

⁵³³ “Davutoğlu: Türkiye Kobani'ye Girerse”, *Milliyet*, 28 Ekim 2014.

⁵³⁴ “Sabiha Gökçen'e Saldırısı TAK Üstlendi”, *Hürriyet*, 26 Aralık 2015, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sabiha-gokcene-saldiri-yi-tak-ustlendi-40032420>, (17 Aralık 2019).

⁵³⁵ Murat Yeşiltaş ve Diğerleri, “2016'da Güvenlik ve Terörle Mücadele”, SETA, 2016, s. 9.

	Bölgesel Sistem		seçenekleri/strateji)
Birinci Dönem (Mart-Ağustos 2011)	1. Sistemik kriz ve bölgesel düzenin hızlı çöküşe doğru ilerleyişi 2. Uluslararası aktörlerin Esad'a artan baskısı ve oluşan hoşgörü ortamı	1. Demokrasi ve ahlaki dil 2. Rakip partilerin eleştirisi	1. Yatıştırma (diplomatik çaba) 2. Suriye yönetimini ikna çabası
İkinci Dönem (2011-15 Temmuz 2016)	1. Uluslararası sistemin krize girişi 2. İran'ın Esad'ı desteklemesi 4. Suudi Arabistan ve BAE'nin muhalifleri aktif olarak desteklemesi	1. Algı: Suriye yönetiminin hızlı çökeceği 2. Stratejik kültür ve çekingen politika 3. Kurumlar arası anlaşmazlık (sivil-asker) ve hızlı kararın engellenmesi	1. Dış Dengeleme: Suriye-İran karşıtı cepheye yakınlık 2. Dış davranmada çekingen fakat güvenlik konularında sert davranış (Suriye uçağının düşürülmesi, Rus uçağı krizi)
Üçüncü Dönem (2016-2020)	1. Batı'dan beklenen desteğin gelmemesi 2. Rusya müdahalesi 4. Suudi Arabistan, BAE ve Katar'ın Suriye olaylarından çekilmesi 5. Rusya ve İran ile iş birliği imkânı (Astana ve Soçi)	1. Darbe girişimi (iç kurumlarda temizleme operasyonları) 2. Batı karşıtı algının güçlenmesi 3. Kurumların Suriye ile ilgili uyumlu işlevi 4. Stratejik kültür: Sert güvenlik önlemleri, güvenli bölgeye aktif ihtiyaç 5. Asimetrik savaş	1. İç Dengeleme: TSK'nın Suriye'ye girmesi (Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Bahar Kalkanı operasyonları) 2. Yatıştırma stratejisi (Astana ve Soçi)

Tablo 8. Neoklasik realizm çerçevesinde Türkiye'nin Suriye stratejisi

Değerlendirme

Randal Schweller'e göre, devletlerin tehditlere karşı dengeleme politikası, sistemik faktörlerden ziyade iç politikadaki süreçler tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla, devletler dış dünyadan gelen tehditleri, ulusal güvenlik meseleleri gibi ele

almaktadırlar.⁵³⁶ İran ve Türkiye'nin Suriye politikası her ne kadar uluslararası sistemden etkilenmiş olsa da, büyük çapta her iki ülkenin iç siyasetinin bu politikanın üretilmesinde açık rolü vardır.

2011'den 2020'ye kadar İran'ın Suriye stratejisi, hem sistemik değişkenlerden hem de İran'ın iç politikasından etkilenmiştir. Tek kutuplu sistemin çöküşe doğru ilerlemesi, en açık şekilde Ortadoğu'da tezahür etmiştir. Bağımsız değişken olarak nitelendirilen uluslararası sistem, gücünü maksimize etmeye dair İran'a fırsat oluşturmuştur. Fakat bunun yanında, bu çöküş bölgesel düzeni yıktığından dolayı İran'a tehdit sunmuştur. Suriye savaşının patlak verdiği zaman, İran bu savaşta aslında İran'a karşı bir adım olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede, 2011'de İran, Suriye devletini güçlü bir itilaf karşısında⁵³⁷ görmüş ve bu yönde Suriye'yi destekleyerek bir dengeleme stratejisi uygulamıştır. Neoklasik realizm kuramından yola çıkarak, İran'ın önce dış dengeleme stratejisinden bahsetmek mümkündür. Zira İran, Suriye hâkimiyetini ayakta tutmak için bölgesel devlet/dışı aktörlerden Suriye'nin yanında duracak güçler oluşturmuştur. Aynı şekilde İran, 2015'e kadar kendi güç kapasitelerini mobilize ederek bir iç dengeleme stratejisine başvurmuştur. Dolayısıyla, dört yıl boyunca İran güvenlik stratejisi dengelemeye dayanmıştır. Daha önce sarsılan tek kutuplu uluslararası sistem, 2011'den itibaren bir sistemik krizin içine girmiş ve böylelikle Ortadoğu gibi alt sistemlerde de kaotik ortama neden olarak, İran gibi revizyonist bir aktörü statükoculuğa doğru itmiştir. Bu politika 2015'te değişmiş ve İran, savaşı sürdürmek için Rusya ile yakınlaşma stratejisini uygulamaya koymuştur. Schweller'e göre, revizyonist devletler arasında bu gibi davranışlar yaygındır. Çünkü onların ittifak tercihleri güvenlik odaklıdır.⁵³⁸

Halep savaşı bu stratejinin zirveye ulaştığı noktadır. Fakat bu politika bugüne kadar küçük türbülanslara devam etmiştir. Donald Trump'ın ABD'de iktidara gelmesiyle, sistemik baskıların İran tarihinde en sert bir şekilde uygulanmasına tanık olunmuştur. Bunun etkisini azaltmak için İran, hem iç hem de dış dengelemeyi güçlendirmiştir. İran iç politikası da bu stratejinin takibini kolaylaştırmıştır. Zira kamuoyu bu konuda ikna

⁵³⁶ Schweller, "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing", p. 166.

⁵³⁷ Yukarıda tartışıldığı üzere, İran yetkilileri Suriye (Esad) karşısı tüm güçleri İran karşısı itilaf olarak algılamaktadır.

⁵³⁸ Schweller, "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing", p. 165.

edilerek onların geniş desteği elde edilmiştir. Dolayısıyla, karar veren merciler herhangi bir engel olmadan (müdahalece değişken), bugüne kadar bu stratejiye devam etmiştir.

Benzer şekilde, Türkiye de çöküşe giden bir uluslararası düzenin içinde kendi güvenliğini artırmaya odaklanmıştır. Fakat 2011’de Türkiye’nin güvenlik amaçlarının yanı sıra, güç artırma stratejisinden de bahsedilebilir. Ortaya çıkan tabloda bölgesel hegemonyayı yakalamaya çalışan Türkiye, ilk aylarda yatıştırma (accommodating/appeasing) stratejisini uygulasa da, bu siyaset sonuç vermemiştir. Dolayısıyla Ağustos 2011’den itibaren dış dengeleme stratejisine yönelmiştir. 2012’den itibaren bu politika daha da netleşmiş ve Türk karar vericileri, bölgesel düzeni Türkiye lehine çevirmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede, Türkiye küçük çapta İran’ı ve büyük çapta Rusya-İran ittifakını dengelemek için Suriye rejiminin muhaliflerini desteklemiştir. Aynı zamanda Türkiye, Suriyeli muhalif grupları destekleyen ABD ve büyük güçlerin yazılı olmayan ittifakına da katılmıştır. Bu stratejinin devamında Türkiye, hava ve kara sınırlarının güvenliğini garanti altına almak için NATO’ya başvurarak, NATO savunma sistemlerinin Türkiye’nin güney sınırlarında konumlandırılmasını sağlamıştır. Türkiye’nin dış dengeleme stratejisi, uluslararası güvenlik çemberi oluşturan NATO’yu, kısmen de olsa Rusya ile karşı karşıya getirme açısından önem arz etmektedir.

Bu strateji 2015’e kadar devam etse de, Rusya’nın müdahalesiyle bu stratejinin devamı zorlaşmıştır. Suriye’de savaş devam ederken, Türkiye’ye yönelik beka tehditleri de ortaya çıkmıştır. Türkiye sınırının hemen ötesinde PKK, PYD, YPG ve YPJ’nin güçlenmesi ve bunun bertaraf edilmesi için herhangi bir güvenilir müttefikin bulunamaması, iç dengeleme stratejisini kaçınılmaz kılmıştır. Bu çerçevede Türkiye güç artırımına giderek, gerektiği zaman sınır ötesindeki terörist grupları hedef alan askeri bir stratejiye yönelmiştir. 2015’te Rusya’nın Suriye’de doğrudan müdahalesi Türkiye’nin stratejisine önemli bir değişiklik getirmese de, Rusya’nın Suriye’de başat güç olduğunu ispatlamıştır. Fakat 15 Temmuz darbe girişimi, Türkiye’nin strateji değişiminde bir dönüm noktası olmuştur. Bu çerçevede Türkiye, dış dengeleme (Rusya ve İran ile iş birliği) stratejisini uygularken, iç dengeleme stratejisini de yürürlüğe koymuş ve böylelikle iç kapasitelere dayanarak güç artırımının yanı sıra güvenliğini de temin etmeye çalışmıştır. Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Bahar Kalkanı harekâtları, Türkiye’nin güvenlik stratejisi konusunda iç dengeleme politikasının

tezahürü olmuştur. Dolayısıyla, sistemik değişken bağlamında Türkiye'nin Suriye politikasında önemli bir unsur olmuştur.

Bunun yanı sıra, müdahaleci değişken çerçevesinde Türkiye'nin iç dinamikleri, yukarıda tartışılan bağımlı değişkeni (Türkiye'nin 2011'den sonraki stratejisi) ciddi bir biçimde etkilemiştir. 2011'de Suriye olayları patlak verdiğinde Türk yetkililer bu değişimi yönetmeye çalışmışlardır. Türk modeli demokrasiyi ihraç etmekle Türkiye bölgede başat konumu yakalama potansiyelini taşımakta idi. Dönemin liderlerinin algı biçimi de bu düşüncüyü göstermektedir. Ayrıca çok partili siyaset yapısı ve FETÖ'nün devlet kurumlarına nüfuzu, Türkiye'nin karar verme hızını azaltmış ve gücünü sınırlandırmıştır. Bu gibi değişkenler, 15 Temmuz darbe girişimi ile netleşmiştir. Darbe girişimi sonrası devlet kurumunun temizlenmesiyle bu engel ortadan kalkmış ve Türkiye güç kapasitesini operasyonelleştirmiştir. Dolayısıyla, neoklasik realizm çerçevesinde, müdahaleci değişken olarak Türk karar vericilerin Ortadoğu ve özellikle Suriye krizinden algıları, Türkiye'nin güç kapasitesi, Türkiye'nin siyasi yapısı ve stratejik kültürü, Türkiye'nin pozisyonunu (bağımlı değişken) yönlendirmiştir.

İki ülke birbirini dengelemek için sürekli ittifak kurmaya çalışmışlardır. İran'ın Rusya ile ittifakı ve Türkiye'nin krizin başında Esad yönetimine karşı ABD gibi aktörlerle ittifakı, aslında iki ülkeyi karşı cephelere yerleştirmiştir. Bu konumlanma sonucunda, özellikle stratejik ortamın kısıtlayıcı olmasından ötürü, zaman zaman iki aktör sistemik uyarıların da etkisiyle birbirine karşı sert tutum sergilemişlerdir. Ancak bölgesel küçük sistemin başında gelen iki ülke, aynı zamanda dikkatli bir politika izleyerek krizleri yatıştırmaya çalışmışlardır.

Ülke	Bağımsız Değişken	Müdahaleci Değişken	Bağımlı Değişken
	1. Sistemik Depremler (2003 Irak işgali, 2008'de küresel kriz, 2011'de bölgesel deprem, 2017'den itibaren Trump'ın küresel sistemi titretmesi, Koronavirüs depremi) 2. BMGK'nın	Stratejik kültür: Suriye'nin kutsal konumu, eski müttefiklik Liderlerin algısı: İran'ın kuşatılmışlık hissi, DAESH'in İran'a karşı kurulması D-T ilişkisi:	1. İç dengeleme stratejisi: ABD karşıtı mücadele, Suriye'ye yardım 2. Dış dengeleme stratejisi: vekil güçler, Suriye ve Irak ile ittifak 3. Rusya ile yazılı

İran	Nükleer Mesele ile İran'a baskısı	kamuoyu destekleyici İç kurumlar: Destekleyici askeri yetkililerin öne çıkması	olmayan ittifak 3. Asimetrik savaş, füze atışları 4. Astana Süreci
Türkiye	1. Sistemik Depremler (2003 Irak işgali, 2008'de küresel kriz, 2011'de bölgesel deprem, 2017'den itibaren Trump'ın küresel sistemi titretmesi, Koronavirüs depremi) 2. Sistemik fırsat: Arap Baharı ve ılımlı İslam yönetim modeli ihracı, stratejik alan açılımı	Stratejik kültür: Güvenlik kaygıları, PKK'nın yayılmacı politikası Liderlerin algısı: Esad'ın hızlıca çökeceği D-T ilişkisi: Halkın çeşitli görüşleri, destek, muhalefet İç kurumlar: Paralel yapı engeli, 2016 sonrası destekleyici	1. Yatıştırma stratejisi: Suriye'yi Ortadoğu barışına kazandırma (2003-2011) 2. İç dengeleme stratejisi: PKK karşıtı mücadele, Kuzey Suriye'de dört operasyon 3. Dış dengeleme stratejisi: A) ABD ve diğer Esad karşıtı muhaliflerle iş birliği, B) İran ve Rusya ile iş birliği (Astana Süreci, Soçi Anlaşması)

Tablo 9. 2001-2020 İran ve Türkiye'nin Suriye Stratejisi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: İRAN VE TÜRKİYE’NİN İRAK’A YÖNELİK GÜVENLİK POLİTİKALARI

Bu bölüm 2011’den sonra iki ülkenin Irak politikası üzerinde durmaktadır. DAESH’in Musul’u ele geçirmesi bu dönemin zirvesi sayılmaktadır. Zira her iki ülke, bölgesel dengeyi sarsan bu olaya hazırlıksız yakalanmışlardır. Dolayısıyla bu bölümde 2014’ten sonra yaşananlar daha geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bölüm 2003-2011, 2011-2014, 2014-2016 ve 2016’dan sonraki dönem olmak üzere dört zaman dilimine ayrılmaktadır. Bölümün birinci kısmında, İran’ın Irak’a yönelik politikası incelenmektedir. Irak’ın, İran’ın bölgesel güç dengesi politikasında önemli bir rolü vardır. Zira Irak’ın İran nüfuzu altında olması, bölgesel düzende İran’ı güç artırımı politikasında daha üst bir seviyeye çıkartmıştır. 2011’den itibaren Maliki’nin İran’a yakınlaşması, İran’ın Suriye politikasında da etkili olmuştur. Neoklasik realizm çerçevesinde ABD’nin 2003 Irak müdahalesi, İran için sistemik baskıların başında gelmektedir. Dolayısıyla, bağımsız değişken olarak 2000’li yıllardaki tek kutuplu sistem, İran makamları nezdinde beka tehdidi olarak algılanmıştır.

İran’ın Irak’la olan derin kültürel ve tarihi bağı, İran’ın Irak olaylarına hassas olmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, İran makamlarının Irak’la ilgili algısı, Irak’ta Şiiilerin iktidarı ve ayrılıkçı Kürt gruplarının Irak’ta yuvalanması, müdahaleci değişken olarak İran’ın kararlarını etkilemiştir. Dolayısıyla, özellikle 2014’ten itibaren İran’ın Irak gelişmelerine yönelik aldığı kararlar, bu algılardan esinlenmiştir. Ayrıca İran, güvenliğini temin etmenin yanı sıra, Irak’ta başat güç konumuna gelmiştir. Bu başatlık İran’ın 2014 sonrası aldığı kararları (bağımlı değişken) da etkilemiştir.

Bölümün ikinci kısmında, Türkiye’nin Irak politikası yukarıda aktarılan dört dönem çerçevesinde ele alınmıştır. Uluslararası sistemin Türkiye’nin Irak’a yönelik politikasında etkili olduğu açıktır. Bağımsız değişken olarak sistemik uyarılar, Türkiye’nin Irak politikasını şekillendirmiştir. Hem makro düzeyde (ABD’nin Ortadoğu politikası) hem de bölgesel düzeyde (İran’ın yükselişi) Türkiye bu uyarılara yanıt vermiştir. Ayrıca Türkiye’nin Irak krizini algılayış şekli, karar vericilerin bölgeye yönelik bakış açısı, Sünnilerin Türkiye’yi bir hami olarak görmeleri, PKK’nin Irak’taki varlığı ve Türkmenlerin Türkiye ile tarihi bağı, Türkiye’nin Irak’a yönelik politikasında belirleyici unsurlardır ki, bu da bağımlı değişken olarak öne çıkmaktadır. Fakat

Türkiye'nin Irak'a yönelik politikasında önemli müdahaleci değişkenler mevcuttur. PKK'nın Irak'taki varlığı, Türk yöneticilerin Irak'a dair tüm politikalarında göz önünde bulundurdıkları bir husustur. Dolayısıyla Irak'a has faktörler ve özellikle IKBY, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında önem arz etmektedir. PKK sorununu çözmek için 2013'ten itibaren resmileşen Barış Süreci, doğrudan IKBY'nin arabuluculuğuyla gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda Kuzey Irak, Türkiye'nin bir iç meselesi haline gelmiştir. Bu bölümde tüm bu dinamikler ele alınmıştır.

4.1. İran

4.1.1. 2003-2011 Dönemi

4.1.1.1. Sistemik Faktör

2000'li yıllarda, uluslararası sistemde tek kutupluluğun simgesi, ABD'nin Irak savaşıdır. Bu savaş neoklasik realizmin sistemik baskılar olarak nitelendirdiği fenomen olarak İran'ı da etkilemiştir. Bu anlamda bu savaşın uluslararası sistemdeki etkilerinin yanı sıra, Ortadoğu ve bundan dolayı İran'a da yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Önceki bölümlerde tartışıldığı gibi, Irak, İran için stratejik bir komşu konumundadır. İran'a 8 yıl savaş yaşatan bir ülke, ABD'nin 2003 müdahalesiyle İran'a yakın grupların kontrolüne geçmiştir. Yapısal bir değişimi beraberinde getiren bu saldırı, bugüne kadar Irak siyasetinde derin etkiler bırakmıştır. ABD'nin Irak'ta konumlanmasıyla, yaklaşık 300 bin kişilik Batılı askeri güç Irak'ı kontrol altına almış ve dolayısıyla İran, sınırın hemen ötesinde yeni bir tehditle yüz yüze kalmıştır. Tek kutuplu hegemonik uluslararası sistemin baskısı altında kalan İran, Saddam Hüseyin'in tehdidinden kurtulmuş, fakat daha güçlü bir düşmanla karşı karşıya kalmıştır. Bu değişim yapısal düzenleyiciler perspektifinden önem arz etmektedir. Zira İran'ın Irak'la sınır konumu, tehdidi acil bir boyuta çıkarmıştır.

Bölgesel çapta, bölgesel sistemin önemli bir parçası olan Türkiye, İran'ın diğer önemli rakibi olarak yükselmeye başlamıştır. Türkiye'nin 2000'li yıllarda bölgede ön plana çıkması ve yumuşak güç olarak bölgede göreceli bir başarıya imza atması, İran'ın kaygılarına neden olmuştur. İran makamları, Türkiye'nin ortaya çıkışının İran'ın "İslam Cumhuriyeti" modeline bir alternatif olduğunu ve bunun da İran'ın bölgesel çıkarlarını tehlikeye attığını düşünerek, buna bir reaksiyon göstermekte kararlı olmuşlardır. Ayrıca İran, Türkiye'nin IKBY'ye yaklaşması ve petrol satışı konusunda Irak merkezi

yönetiminden izinsiz antlaşmalar yapmasından endişelenerek, Irak yönetimine olan desteğini daha da artırmıştır.

Neoklasik realizm kuramından yola çıkarak, ABD'nin Irak'taki varlığının, İran için bir uluslararası baskı ve beka sorunu olduğunu söylemekte fayda vardır. Bu çerçevede İran'ın bölgesel politikaları, bu sorundan kurtarmaya yönelik kurgulanmıştır. ABD'nin, İran'ın batısında Irak'ı ve doğusunda Afganistan'ı işgal etmesi, İran'ın çevrelenmişlik hissini uyandırmıştır. Aynı zamanda, nükleer programının uluslararasılaşması ve İran'da Ahmedinejad gibi Muhafazakâr tabanın siyaset alanında öne çıkması, bu hissi derinleştirmiştir. Ayrıca, İsrail-Hizbullah'ın 2006 savaşı, yine İsrail'in 2008-2009, (2012 ve 2014'te olduğu gibi) Gazze'ye açtığı savaş, aslında İran'a açılmış bir savaş olarak algılanmıştır. 2006 İsrail-Hizbullah savaşında, Suudi Arabistan ve diğer Arap devletlerinin İsrail'i desteklemesi, İran açısından bölgede yine yalnızlaşma hissi anlamına gelmektedir. Fakat İsrail'in Gazze'ye açtığı her savaşta sahada net kazanç elde edememesi, İran makamları tarafından düşmanın zayıflığı olarak değerlendirilmiştir.

Bu yüzden bu dönemde İran'ın en önemli amacı, ABD'nin Irak'tan çıkışı ve aynı zamanda Irak topraklarından gelen ABD tehditlerini ortadan kaldırmanın yanında, bölgesel rakipleri dengelemek olmuştur. İran'ın Irak Büyükelçisi bunun altını çizerek, özellikle Irak-ABD arasında yapılan güvenlik anlaşmasında, İran'ın önerisiyle Irak makamlarından İran'a saldırılmayacağına dair bir maddenin eklendiğini söylemektedir:

“Evet, güvenlik anlaşmasında o madde İran tarafından önerildi ve doğal olarak bu endişelerimiz vardı... Suriye dışında Avrupa, ABD veya Arap ülkelerinin hiçbiri Saddam hükümetine karşı muhalefete kendi ülkelerine girmelerine izin vermediklerine bakınız. O zaman, bu muhaliflerin çoğu hem devrimden önce ve hem de sonra İran'a geldiler ve üsleri, örgütleri, eğitimleri ve desteklenmeleri İran'daydı. Bu nedenle bizimle çok güçlü ve özel bir ilişkileri vardı ve kesinlikle bizim kaygılarımızı anlayabiliyorlardı ve müzakerelerinde endişelerimizi de uyguladılar veya uygulamaya çalıştılar”.⁵³⁹

⁵³⁹ Eyyup Minneti ve Nasir Hadiyan, “Tehdit Dengesi Perspektifinden İran İslam Cumhuriyeti'nin Irak'a Yönelik Dış Politikası (2018-2003)”. **Cameşenasi-ye Siyasi-ye Cehan-e İslam**, Cilt. 7, No. 15, (Kış 2019), ss. 146-47. [Farsça]

Bağımsız değişken olan bu tehdit, İran'ın odak noktasında olmuştur. Tehditleri minimize etmeye çalışan İran, bu dönemde Irak'ta, Türkiye'nin de artan nüfuzu ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca, Suudi Arabistan'ın bölgede İran karşıtı bir siyaset izlemesi, İran'a karşı sistemik baskılara eklenmiştir. Böylesi bir ortamda sistemdeki karışıklık, sistemin açıklığını da etkilemiş ve tehditlerin yanı sıra stratejik derecede fırsatlar (İran'ın Irak'a nüfuzu olasılığı) sağlamıştır. Dolayısıyla özellikle 2005'ten (Irak seçimleri) 2011'e kadar Irak'ta ortaya çıkan fırsat, bölgesel olarak İran için serbest stratejik ortam oluşturmuş ve İran bu fırsatı kaçırmamıştır.

4.1.1.2. İç Politika Faktörleri

Irak'ın dini kimliği öne çıktığı zaman, ilk olarak İran'ın devlet yapısı ve siyasilerinin algılayış tarzı öne çıkmaktadır. Neoklasik realizm çerçevesinde, bu etkenin İran politikasında doğrudan etkili olduğundan bahsedilebilir. 2003'ten sonra eski düşmanın ortadan kalkması, stratejik algılamayı da yönlendirmiştir. Fakat İran karar vericilerinin nezdinde, Irak hala İran'a karşı tehditlerin kaynağı olmuştur. ABD ve Batılıların varlığının yanı sıra, Irak'taki Kürt oluşumu, İranlı Kürt muhalif partilerin Irak'ta yuvalanmaları ve İran siyasi sistemine karşı olan Halkın Mücahitleri Örgütü'nün Irak'ta bir kampta konuşlanmaları, Irak'ı İran için hassas bir ülke haline getirmiş ve bu da liderlerin algısını etkilemiştir.

Güvenlik meseleleri bir kenara bırakılırsa, İranlıların inancına dair mekânlar ve onun önemi, İran'ın Irak'a dair tüm politikalarını etkilemektedir. İran stratejik kültüründe değinildiği üzere, neoklasik realizm çerçevesinde Şiilik, İran'ın Devrimci stratejik kültüründe en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Bu bağlamda, Şia mezhebinin önemli mekânlarından sayılan Kerbela, Necef, Kufe, Samarra ve Kazımeyn şehirleri, Saddam Hüseyin'in çöküşünden sonra milyonlarca Şiinin ve İranlının ziyaret ettiği şehirler olmuşlardır.⁵⁴⁰ Bu şehirler Şii söylemde bir hayli öneme sahiptirler. O kadar ki, tüm İranlıların bu şehirleri isim olarak bildikleri söylenebilir. Dolayısıyla, İran gündeminde, resmi ve gayriresmi söylemlerde Irak ismi sürekli kullanılmaktadır. Bir zamanlar İran-Irak savaşı, sonra ABD'nin Irak müdahaleleri, 2014'ten sonra da DAESH'in Irak şehirlerini birebir kontrol altına alması, İran siyasetine damga vurmuştur.

⁵⁴⁰ 2019'da Kerbela'da düzenlenen Erbein merasiminde 20 milyon katılımcı vardı ve bunlardan 3 milyonun üzerinde İranlı bulunduğu dair İran kaynaklarında bilgiler verilmiştir. Bkz: "Erbain'de 'İranlı Hacıların Sayısı' Neden 3 Milyonla Sınırlıydı?!", *Tasnim News*, 4 Kasım 2019, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/08/13/2131882/>, (20 Aralık 2019). [Farsça]

Önemli olan mesele, 2003'ten bu yana Irak'ın, İran'la bir nevi gayriresmi olarak birleşmesidir. Bu bağlamda Irak, İran'ın bir iç politikası meselesi gibi görülmüştür.

İran açısından bakıldığında Irak, Suriye ile önemli konularda farklılaşmaktadır. Irak'ın Suriye'den birinci farkı, Irak toplumunun yüzde 60'ından fazlasının Şii inancına mensup olmasıdır. Yukarıda söylendiği gibi, bu faktör İran'ı kültürel olarak Irak'a bağlamıştır. İkinci fark ise Irak'la yaşadığı savaş tecrübesidir ki, bu da bir yara gibi hala İran halkı ve makamları üzerinde etkilidir. Üçüncü önemli faktör, İran'ın Irak'la 1458 kilometre uzunluğunda bir sınıra sahip olmasıdır. Dördüncü önemli faktör ise, Irak'ta yabancı askeri birliklerin olmasıdır. 2011 yılında ABD'nin çekilmesinden sonra da ABD İran'ı kısıtlamak ve diğer amaçlarını korumak için, yaklaşık dört bin askerini Irak'ta tutmaya devam etmiştir. Bu durum da İran için bir tehdit oluşturmaktadır. Irak'ın diğer farkı ise, Suriye'ye nispetle daha karmaşık bir etnik ve dini yapıya sahip olmasıdır. Son olarak, 2003 sonrası Kuzey Irak'ta oluşturulmuş olan bir devletçik faktörüdür. Bu da İran'ın Irak'a yönelik bütün adımlarında kendi rolünü oynamıştır.

Genel olarak İran'ın stratejik kültürü açısından, Irak çok stratejik bir mesele olmuştur. Şiiliğin önemli bir merkezi olan Irak, İran stratejik kültürünün manevi kaynağıdır ve bu da özellikle 2003'ten sonra kendisini göstermeye başlamıştır. Ayrıca Irak, İran için Akdeniz'e kadar uzanan bir yol sunmaktadır. 2000'li yıllardan itibaren, İran makamlarının İran'ın küresel bir güce dönüşmüş olmasına dair konuşmalarında da bu durum öne çıkmaktadır. Tüm bunlara ek olarak Irak, Suudi Arabistan, Ürdün ve Suriye ile komşuluğundan dolayı stratejik bir kara parçasıdır. Bu vasıflar, İran karar vericilerinin Irak'a yönelik algılarını oluşturmuştur. Bu önemli hususları, İran'ın eski İstihbarat Bakanı ve bugünkü Cumhurbaşkanı Ruhani'nin Yardımcısı özetlemektedir:

“Küresel ve bölgesel düşünmeyince İranlı olarak hareket edemeyiz çünkü İran'ın çıkarları bölgeyle iç içedir. Büyük İran'ın adı ve İran kültürü her zaman tüm bölge için doğru bir isim olmuştur ve [dolayısıyla bu] doğru, bilimsel, belgesel ve tarihi bir isimlendirme sayılmaktadır... İran'ın etki alanını, İran'ın havzasını ve sınırlarını dikkate almadan ulusal çıkarlarımızı, güvenliğimizi ve tarihsel kimliğimizi korumak mümkün olmayacaktır... Etki alanımızı dikkate almadan çıkarlarımızı ve güvenliğimizi koruyamayız... İranlı liderler, büyükler ve yöneticiler her

zaman küresel düşünmüşlerdir. Tabii ki, farklı edebiyata sahiplerdi ve cumhurbaşkanı olan herkesin, hemen küresel edebiyat geliştirdiklerini görmekteyiz. Şu anda Irak sadece etki alanımız değil, aynı zamanda kimliğimiz, kültürümüz, merkezimiz ve başkentimizdir ve bu mesele hem bugüne hem de geçmişe aittir. Zira İran ve Irak coğrafyası ayrılmaz ve kültürümüz birbirinden ayrılmaz. Bu yüzden ya savaşmalıyız ya da bir olmalıyız... Şimdi İran, Irak'ı aşırı gruplara karşı koruduğu için, tarihi rakiplerimiz üzgünler ve bize inat ederek kendi düşmanlarına [bile] yardım etmektedirler ve aslında kendi dayanaklarını zayıflatmaktadırlar... Bugün, Vahhabiler İran'ın Irak'ı desteklemesine kızgınlar. Fakat onların korkuları asılsızdır. Zira bölgede İslami tahaccüre karşı çıkmayı becerememişler... İran platosunda yaşayan herkes tarafımızca desteklenecektir ve onları İslami tahaccür, tekfir ve ilhad, Yeni Osmanlı tahakkümü, Vahhabi tahakkümü ve Batı ile Siyonizm tahakkümü tehlikesine karşı destekleyeceğiz".⁵⁴¹

Örneğin İran Cumhurbaşkanı Ruhani, 2019'da Irak'a yaptığı ziyaret sırasında "İki millet kültürel ve dini olarak birleşmiştir ve hiçbir güç bu tür tek ümmeti birbirinden ayıramaz"⁵⁴² şeklinde açıklamalar yapmıştır. Dolayısıyla, İran makamları Irak'ı İran için stratejik bir ülke olarak görerek, DAEŞ'in ülkede kalıcı huzurunu, İran'ın jeopolitik anlayışına tehdit olarak değerlendirmektedir.

İç mesele konusunda, Irak özelinde, İran iç kurumları arasında yakın ilişki biçimi, karar verme biçimini önemli ölçüde etkilemiştir. Yani, ABD'nin Irak'tan çıkarılma amacı, dışişleri bakanlığından güvenlik birimlerine kadar önemli kurumların ajandası haline gelmiştir. Şii mekanlardan dolayı da, ister istemez halkın Irak kriziyle iç içe olmasını sağlamış ve bu doğrultuda devlet, Irak'ta İranlı hacıların güvenliğini sağlamada sorumlu olmuştur. Dolayısıyla, devlet ve toplum arasında bu konuda yakın temas sağlanmış ve toplum seferber edilmiştir.

⁵⁴¹ "Yunisi: Netanyahu, Söyleminde İran'ın Etkisinin Büyüklüğünü Kabul Etmiştir", *ISNA*, 8 Mart 2015, <https://www.isna.ir/news/93121709862/>, (18 Aralık 2019). [Farsça]

⁵⁴² "Irak'ın Kerbela ve Babil Eyaletlerinin Aşiretleri Görüşünde Hasan Ruhani: Hiçbir Güç İran ve Irak'ı Ayıramaz", *Tasnim News*, 12 Mart 2019, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1397/12/21/1967806/>, (18 Aralık 2019). [Farsça]

4.1.1.3. Politika Çıktıları

Saddam Hüseyin sonrası dönemde, İran'ın Irak üzerindeki etkisi genel olarak dört aşamadan geçmiştir. Bu aşamaların her birinden sonra, İran daha güçlü bir konum kazanarak ABD'nin Irak'taki varlığının İran'a yönelik tehdidini kendisi için bir fırsata çevirmiştir. Neoklasik realistlerin de üzerinde durduğu gibi, dengeleme stratejisinin izlerini İran'ın bu dönemdeki politikasında görmek mümkündür. İran'ın nüfuzu arttıkça, bölgesel güçler bu süreçten rahatsızlanmıştır. Birinci aşamada, Irak'ın 2005 Anayasasıyla Şiiilerin, çoğunluğu teşkil ettiklerinden dolayı siyasi olarak Irak hâkimiyetinde üst bir konuma çıkmalarıydı. Bu süreçte sürekli seçimler yapılarak, Irak siyasetini Şii figürler elde tutmuşlardır. Dolayısıyla birinci politika çıktısı Irak'taki yeni düzende, kazanımları diplomatik düzeyde konsolide etmek olmuştur. İkinci aşama, ABD'nin 2011'de Irak'tan çekilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu çekiliş yukarıda da tartışıldığı gibi, Irak'ta güç boşluğunu beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, Maliki gibi İran'a yakın figürlerin hükümet işlerini yürütmesi, bir aşamaya kadar İran'ın işine yaramıştır. Üçüncü aşama, DAESH'in Irak'ın kuzey bölgelerini ele geçirmesiyle gerçekleşmiştir. Burada, diğer devletlerin İran kadar hızlı davranamaması, İran'ın konumunu güçlendirerek manevra kabiliyetini artırma fırsatı sunmuştur. Dördüncü aşama ise, Musul'un DAESH'ten geri alınmasından sonra oluşmuştur. Fakat dördüncü aşamadan sonra her ne kadar İran gücünü artırmış olsa da, Irak'ta uzun zamandan beri savaşlardan yıpranan halkın protestoları ve başkaldırıları ortaya çıkmış ve giderek İran'a karşı eylemlere dönüşmüştür. Bu protestolar, dengeyi bozacak bir faktör olmasa da, İran'ın konumunu zayıflatma istikametinde ilerlemiştir.

ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra, İran'ın böylesi bir tehdide karşı politikası Irak üzerinden gerçekleşmiştir. Bu çerçevede İran, ABD karşısında yumuşak dengeleme stratejisinin yanı sıra, sınırlama (hedging) stratejisini yürürlüğe koymuştur.⁵⁴³ Yumuşak dengelemede, dengeleyen aktörün amacı, ekonomik, siyasi ve askeri olmayan diğer yollarla hegemon aktörün karşısında durmaktır.⁵⁴⁴ Bu bağlamda her ne kadar İran'ın ABD'ye karşı ekonomik dengeleme politikası söz konusu olmasa da, İran kendi çapında ABD'yi zayıflatmaya çalışmıştır. Ayrıca ABD'nin Irak'taki savaş maliyetini arttırarak

⁵⁴³ John D. Ciorciari and Jürgen Haacke, "Hedging in International Relations: An Introduction", **International Relations of the Asia-Pacific**, Vol. 19, (2019), p. 368.

⁵⁴⁴ Thazha Varkey Paul, "Soft Balancing in the Age of U.S. Primacy", **International Security**, Vol. 30, No. 1 (2005).

ABD'yi yıpratmaya çalışmış ve bu da rakibi sınırlama ve kendisini koruma konusunda iyi sonuçlar vermiştir. İran baştan beri ABD ile bazı konularda iş birliği yapsa da, Irak işgaline karşı çıkmıştır. Dolayısıyla, İran'ın asıl amacı, ABD'yi yıpratarak Irak'taki varlığından vazgeçirmek olmuştur. İran'ın bu tür dengelemesi, diğer aktörleri de içine alarak gerçekleşmiştir. Neoklasik realizm çerçevesinde, İran'ın Irak'tan gelen tehditleri bertaraf etmesi hem iç potansiyellerin bu yöne evrilmesiyle hem de dış imkânların seferberliğiyle gerçekleştirilmiştir.

Bu stratejiler doğrultusunda, 2003 sonrası süreçte ABD'nin Saddam'ı indirmesi, İran çıkarlarını kısa müddette temin etmiş olsa da, ABD askerlerinin Irak'ta konuşlanması, İran'ı daha derin bir endişe içine sokmuştur. Zira Afganistan'da da konuşlanan ABD, İran'ın güneyi ve batısında oluşan askeri varlığıyla, İran'a dört taraftan çevrelenmiş bir his yaşatmıştır. Ayrıca, Irak üzerinden süren İran-Suudi Arabistan rekabetinin, İran'da Ahmedinajad'ın Cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle başlayarak giderek fitillenmesi önemli bir değişiklik olmuştur.⁵⁴⁵ Bu tehditleri en aza indirmek doğrultusunda İran, Irak'a Devrim ihracı yaparak⁵⁴⁶ ve güçlü bir merkezi yönetim oluşturarak, Irak'tan gelen tehditleri azaltmaya çalışmıştır. Böyle bir çaba, Suudi Arabistan ve Türkiye'yi ciddi bir şekilde endişelendirmiştir. Ahmedinajad'ın sürekli kullandığı sloganlar da Suudi Arabistan ve diğer bölge aktörlerini bir rekabete sürüklemiştir. Dolayısıyla, bölgesel çapta İran, kendisini güçlü blokla karşı karşıya görmüştür. Bu bağlamda bölgesel sistemik baskı, iç politika meseleleriyle iç içe geçerek, İran'ı Irak'a yönelik daha aktif ve devrimci politikalar izlemeye itmiştir. Bu amaçların başında, ABD'nin Irak'tan çıkışı ve Iraklı İran karşıtı aktörlerin Irak'ı ele geçirememeleri olmuştur. Ayrıca İran, 2004'te kendi askeri stratejisini de değiştirerek, ABD karşısında olası bir savaşta "Mozaik Savunma" stratejisini uygulamaya koymuştur.⁵⁴⁷

Kudüs Tugayları Komutanı Kasım Süleymani'nin 2006'da Lübnan'da İsrail'e karşı savaşla meşgul olduğu sürede, Irak'taki patlamalarda azalma olmuştur. Savaşın ardından Süleymani, Irak'taki ABD'li komutanlara, "umarım Bağdat'ta olan huzur ve

⁵⁴⁵ Frederic Wehrey and Others, **Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam Rivalry, Cooperation, and Implications for U.S. Policy**, Washington DC: RAND Corporation, 2009, p. 21.

⁵⁴⁶ Mesut Rizayi, "Suriye ve Irak'ta İran ve Türkiye arasındaki Rekabet ve Çatışmanın Doğası", **Pejuheşname-ye Ulum Siyasi**, Cilt. 12, Sayı. 1, (Kış 2017), s. 79.

⁵⁴⁷ Bu strateji esnek ve asimetrik savaş taktiklerinden kullanmaya yöneliktir. Bkz: D.W. Smith, "Iran: An Examination of the "Mosaic Defence" In a Conflict with the West", (**Unpublished Master's Thesis**, Canadian Forces College, 2012), p. 47.

sakinliğin tadını çıkarmışsınızdır. Beyrut'ta meşguldüm” diye mesaj göndermiş, bu yaklaşımıyla ABD'yle İran'a mensup güçlerin savaştığını açık şekilde ifade etmiştir. Buna benzer şekilde, 2008'de diğer bir mesajda “Sayın General Petraeus: ben Kasım Süleymani, İran'ın Irak, Suriye, Lübnan, Gazze ve Afganistan politikalarından sorumlu olduğumu bilmelisiniz. Açık olmak gerekirse [İran'ın] Bağdat Büyükelçisi Kudüs Gücü üyesidir. Onun makamına daha sonra gelecek kişi de bir Kudüs Gücü üyesidir” demiştir.⁵⁴⁸ Bu mesaj net bir şekilde İran'ın ABD'ye yönelik politikasını açıklamaktadır. 2000'li yılların ardından, ABD'nin Afganistan ve Irak'ta bir bataklığa sürüklenmesi, İran açısından ABD merkezli uluslararası sistemin çöküşü anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla, ABD'nin çıkışı bölgede bir güç boşluğu anlayışına yol açabilir ve Saddam Hüseyin'e benzer birisi çıkararak, İran'a karşı bir eylemde bulunabilirdi. Böyle bir korku, İran makamlarının bölgede ABD'nin çıktığı yerleri doldurmasına sebep oldu. İran makamlarınca Irak ve diğer kaosa sürüklenmiş ülkelerde belli kontrol mekanizmaları oluşturulmaz ise, İran ziyan görebilirdi. Aynı şekilde İran'ın bölgedeki boşlukları doldurması, bölgesel güç projeksiyonunun gerçekleşmesinin yanı sıra, bölgesel ve İran güvenliğine katkı sağlamış olabilirdi.

4.1.2. 2011-2014 Dönemi

4.1.2.1. Sistemik Faktörler

2011'de ABD'nin Irak'tan çıkışıyla, hem bölgede hem de Irak'ta bölgesel güç dengeleri İran lehine değişmiş ve yeni dengeler ortaya çıkmıştır. Fakat Suriye olayları bu stratejik üstünlüğün devamını zorlaştırmıştır. Ayrıca 2011'de Türkiye'nin, NATO füze savunma ve tespit radar sistemlerini Malatya'da konumlandırmasıyla⁵⁴⁹, İran hem uluslararası hem de bölgesel tehditle yüz yüze kalmıştır. İran siyasilerinin algısına göre bu adım, uluslararası toplum ve güvenliğe zarar verecek bir seviyeye ulaşmış bir konu idi.⁵⁵⁰ Ayrıca Suudi Arabistan'ın Irak'taki İran etkisine meydan okuması, bu döneme damga vurmuştur. Aynı şekilde, İran'ın Bağdat yönetimine yaklaşması, Türkiye'nin de IKBY'ye yaklaşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, Suriye krizi paralelinde de,

⁵⁴⁸ Ali Soufan, “Qassem Soleimani and Iran's Unique Regional Strategy”, **CTC Sentinel**, Combating Terrorism Center, Vol. 11, Issue. 10, (November 2018), pp. 3-4.

⁵⁴⁹ Sıtkı Egeli, “Füze Tehdidi ve NATO Füze Kalkanı: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 10, Sayı. 40 (Kış 2014), s. 41.

⁵⁵⁰ “NATO Füze Sistemi Bölgesel İstikrara ve Türkiye'nin Güvenliğine Katkıda Bulunmaz”, *Dolat*, 8 Eylül 2011, <http://dolat.ir/detail/205878>, (2 Haziran 2020). [Farsça]

uluslararası sistemin alt sistemi olarak, bölgesel sistemde bir dalgalanma yaşanmış ve İran-Türkiye-Suudi Arabistan rekabeti tetiklenmiştir.

2011'den sonra İran, nispi olarak Irak'ın iç dengelerinde kendini konumlandırma amacına varmıştır. Ancak Maliki'nin Sünni tarafları dışlamasıyla Irak bir çıkmaza girmiş ve belli bir düzen oluşmamıştır. ABD'nin çıkışı, yine Irak'ta bölgesel aktörlerin rekabetini pekiştirmiştir. Örneğin ABD'nin çıkışı yaklaşırken, Türkiye Başbakanı 2011'de Irak'ı ziyaret etmiş ve Irak parlamentosunda konuşma yapmıştır. Bu konuşma yabancı bir devlet yetkilisinin Irak parlamentosunda gerçekleştirdiği ilk konuşma olarak tarihe geçmiştir.⁵⁵¹ Bu girişimler İran'ı rahatsız etmekle birlikte, İran yetkililerini, kendi politikalarını hızlandırmaya yönelik ikna etmiştir. Dolayısıyla, bu karışıklıklarda İran kendisini Irak'ta konumlandırmış ve son olarak 2014'te Maliki'nin değişimiyle bu aşama bitmiştir.

Sistemik düzeyde Çin'in yükselişi ve ABD'nin “Asya'ya Dönüş” politikası ışığında, bölgede bir güç boşluğu söz konusu olmuştur. Büyük güçlerin artış gösterdiği bir dönemde, Irak bölgesel nüfuz alanına dönüşmüştür. Irak'ın İran, Türkiye ve Suudi Arabistan ile komşuluk konumu, yapısal düzenleyici olarak bu potansiyeli güçlendirmiştir. Yine yapısal düzenleyici olarak görülebilecek, İran'a uygulanan uluslararası sert ekonomik ambargo, ihtiyacından dolayı İran'ın Irak'a ilgisini arttırmıştır. Hem küresel çaptaki ABD, Çin ve Rusya restleşmesi hem de bölgesel düzeydeki kargaşa ortamı nedeniyle, sistemde oluşan tehdit veya fırsatlar hakkında bilgi sağlama imkânı bulunmamıştır. Fakat bölgesel kargaşa, İran dâhil tüm devletlere serbest stratejik ortam sağlamıştır. Suriye savaşının da patlak verdiği bir zamana denk gelen bu dönemde, İran, özellikle Suudi Arabistan'ın Irak'ta oluşturabileceği tehditleri ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin IKBY ile yakınlaşması, İran için önemli bir tehdit niteliği taşımış ve dolayısıyla İran, Irak merkezi yönetimine desteğini artırarak bu tehdidi yok etmeye çalışmıştır.

4.1.2.2. İç Politika Faktörleri

Müdahaleci değişken çerçevesinde, Arap Baharı'na denk gelen ABD'nin çekilmesi, İran tarafından olumlu karşılanmıştır. İran liderleri, bölgesel dinamikleri “İslam Uyanışı”

⁵⁵¹ Rıdvan Kalaycı, “Irak 2011”, **Ortadoğu Yıllığı 2011**, Kemal İnat, Bilal Yıldırım, Fuat Aydın ve Muhittin Ataman (Ed.), İstanbul: Açılım Kitap, 2012, s. 58.

olarak nitelendirmiş hem Arap dünyasındaki olayları İran siyaseti doğrultusunda görmüş hem de Irak'ta Maliki yönetimine bu yaklaşım ile yakınlaşmıştır. İran karar vericileri, ABD'nin Irak'ı bölmeye çalıştığını düşünerek, ABD sonrası dönemde bunun önlenebileceğini varsaymıştır. Fakat ABD'nin radar sistemlerinin Türkiye'de konuşlandırılması, İran'a karşı tehdit olarak görülmüştür. Ayrıca liderlerin imajına göre, Batılı aktörlerin yanı sıra, bölgesel aktörler de Irak merkezi yönetimini zayıflatmaya yönelik politika izlemişlerdir. Dolayısıyla İran bu eylemleri durdurmakla yükümlü olmuştur.

Stratejik kültür çerçevesinde, İran'ın Irak ile ilgili derin endişeleri devam etmiştir. Bu bağlamda ABD çıkışı sonrası dönemde eski Saddam Hüseyin taraftarlarının Irak'ta iktidarı ele geçirmemeleri önem arz etmiştir. Ayrıca Suriye savaşında, Iraklı Şii grupların “Direniş Eksen” çerçevesinde Esad karşıtı gruplarla savaşları, bu grupların büyük potansiyellerini ortaya çıkarmıştır. İşgal döneminde ABD ile sürekli çatışmada olan bu grupların asimetrik savaş tecrübesi, Irak'ı daha önemli bir ülke ve aktör konumuna çıkarmıştır.

İç politikadaki aktörlerin ve özellikle askeri birimlerin Irak meselesinde koordineli çalışması, uygulamaların hızlı bir şekilde icrasını sağlamıştır. Dolayısıyla Suriye olaylarıyla birlikte İran, özellikle Suudi Arabistan'ın Irak politikasını, Irak'ta DAESH yanlısı aşırıcılığı tetikleyen bir fenomen olarak görmüş ve buna karşı seferber olmuştur. Diğer bir önemli değişken, Irak'taki Şii kutsal mekânlardır. ABD'nin çıkışı sonrası bu mekânlar, İranlıların geniş ziyaretine şahitlik etmiştir. İran stratejik kültürü çerçevesinde, bu büyük bir fenomen haline gelmiş ve Milyonlarca İranlının Irak ziyareti sırasında güvenliğini temin etmek, İran'ın önde gelen hedefine dönüşmüştür. Suriye'de Şii mekânların rejim karşıtı gruplar tarafından tahrip edilmesi, medyada geniş bir şekilde yayınlanmış ve dolayısıyla bu mekânların korunması Irak'taki varlığa dair kararlılığı daha da güçlendirmiştir. Dolayısıyla devlet-toplum ilişkisi çerçevesinde ele alınabilecek olan, Irak kutsal mekânlarının korunması, dış politika söyleminde önemli bir odak noktası olmuştur.

4.1.2.3. Politika Çıktıları

Uluslararası sistem açısından İran'ın Irak politikası, İran'ın güvenlik gereksinimlerinden ziyade, bölgesel güç artırımı stratejisi ile ilgilidir. Ancak güç maksimizasyonu güvenlik

odaklı olmuş ve dolayısıyla, neoklasik realizmin de altını çizdiği gibi, İran bunu gerçekleştirmek için, iç ve dış dengeleme stratejisini uygulamıştır. Bu çerçevede iç kapasitelerin artırımının yanı sıra Irak, Suriye-İran eksenine dâhil edilerek, Suriye savaşında İran'ı desteklemiştir. Yukarıda da söylendiği üzere, İran'ın Irak'taki güvenlik odaklı politikası iki aşamada hayata geçirilmiştir. Birincisi ABD'nin Irak'a saldırısı, İran için kendi amaçlarını takip etmede kaçınılmaz bir fırsat olmuştur. Bu aşamada konumunu güçlendiren İran, bölgesel rakiplere göre daha etkin bir rol oynamayı başarmış ve özellikle ABD'nin Irak'tan çıkışı için Irak'ta çeşitli ağlar kurmuştur. Bu ağlar, ABD'yle mücadele ederek, ABD askerlerinin çekilmesine kadar tüm imkânları denemiştir. ABD'den gelecek tehditleri en aza indirmek için İran, uygun dengeleme stratejisini uygulamıştır. Bu dengelemede dengeleyen aktör, diğer aktörlerin niyetlerini doğru bir biçimde algılayarak, buna göre hareket eder.⁵⁵² Her ne olursa olsun, ABD'nin niyetleri İran'ı engelleme odaklı olmuştur. Dolayısıyla, İran da bunun karşısında durmak için tüm imkânlarını seferber etmiştir.

İkinci aşama 2011'den sonra gerçekleşmiştir. ABD'nin 2011'de Irak'tan çıkışı, ülkede ve bölgede bir güç boşluğu oluşturmuştur. Bu boşluğun en belirgin göstergesi, devlet erkânında ortaya çıkmış ve Cumhurbaşkanı yardımcısı Tarık Haşimi'ye dava açılarak görevinden uzaklaştırılmıştır.⁵⁵³ Bu çekişmeler neticesinde, hatta Selahaddin ve Diyala illeri milletvekilleri, Başbakan Maliki koalisyonunun baskılardan kurtulma yolunun, Irak'ın bölünmesi ve Sünni illerin bağımsız olması şeklinde taleplerde bulunmuşlardır.⁵⁵⁴ Dolayısıyla, ABD'nin çıkışı aslında Irak'ı kargaşaya sokmuştur. 2013'te RAND Corporation'un yazdığı gibi, Irak büyük bir iç savaşın eşiğine girme noktasına gelmiştir.⁵⁵⁵ Irak iç siyasetinin radikal yapılı olması, ülkede her an bir krizin çatlak vermesini sağlayan bir unsurdur. Bu bağlamda, Irak'ın kuruluşundan sonra Irak siyasetini elde tutan Sünni grup ve partiler, bu ortamda giderek marjinalleşmiş ve ülkenin bir iç savaşa girmesinin ışıklarını yakmıştır.

⁵⁵² Schweller, "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing", p. 167.

⁵⁵³ Richard R. Brennan and Others, **Ending the U.S. War in Iraq: The Final Transition, Operational Maneuver, and Disestablishment of United States Forces-Iraq**, Washington DC: RAND Corporation, 2013, pp. 155-156.

⁵⁵⁴ Rania El Gamal, "Analysis: Iraq Resumes Political Strife in Vacuum Left by U.S.", *Reuters*, 18 December 2011, <https://www.reuters.com/article/us-iraq-politics-withdrawal/analysis-iraq-resumes-political-strife-in-vacuum-left-by-u-s-idUSTRE7BH0R820111218>, (20 December 2019).

⁵⁵⁵ Richard R. Brennan and Others, p. 155.

Bu ortamda ABD'nin çıkışı, doğal olarak İran'ın nüfuzuna zemin hazırlamıştır. Iraklı Sünni gruplar da, İran'ı Irak iç meselelerine müdahaleyle suçlamamışlardır. Özellikle Cumhurbaşkanı yardımcısı Tarık Haşimi'ye, “ölüm çeteleri kurmakla” dava açılarak sonunda idam kararı çıkması, iç karmaşanın bir bataklığa gitmesinin işareti olmuştur. Bu karardan kaçarak, Suudi Arabistan, Katar ve sonunda Türkiye'ye yerleşen Haşimi, bu olaylarda İran ve ABD'yi suçlamıştır.⁵⁵⁶ Haşimi'nin Sünni ülkelere yerleşmesi ve Irak Şii gruplarını ve İran'ı suçlaması, aslında Irak'ta bölgesel bir rekabetin göstergesidir. Özellikle Suriye olaylarının patlak verdiği o dönemde, ABD'nin çıkışıyla Irak, bölgesel denklemlerde rekabet sahnesine dönüşmüştür.

4.1.2.3.1. Maliki'nin Politikaları ve İran'ın Reaksiyonu

Maliki'nin politikaları Irak gündemini o kadar etkilemiştir ki⁵⁵⁷, 2014'te Irak şehirlerinin DAESH tarafından kontrol altına alınmasının da nedenlerinden biri bu sayılabilir. Maliki, 2010 seçimlerinden sonra, muhalifi olan Şii ve özellikle Sünni blokları zayıflatmak için birebir adımlar atmıştır. Maliki, Tarık Haşimi'nin yanı sıra, Şii el-Wifaq Partisi'ne bağlı köklü siyasetçi Ayad Allawi'yi ve benzer kişileri de ortadan kaldırmaya çalışarak, Irak'ın siyasi kırılma yapısını daha da zayıflattırılmıştır.⁵⁵⁸ Bundan daha önemlisi, Sünni kesimden oluşan al-Sahwa Ordusunu yok etmeye çalışmıştır. Bu silahlı grup, 2006'da ABD tarafından el-Kaide'ye karşı mücadele için kurulmuş ve özellikle Sünni yerleşimi olan Anbar ilinde başarılar kaydetmişti. Fakat Maliki, grup liderlerini sürekli baskı altında tutmuştur. Yüz bin üyesi olan silahlı grup, 2011'de ABD'nin Irak'tan çıkışıyla zayıflamış ve Maliki de grubun birçok üyesini ihraç etmiştir. Sonuçta ihraç edilenler, 2014'te DAESH askerleri olarak Musul'u ele geçirmişlerdir.⁵⁵⁹ Meselenin ne boyutta olduğunu anlamak gerekirse, Irak silahlı güçlerinin Şii-Sünni

⁵⁵⁶ “Haşimi'ye İdam Cezası”, *Hürriyet*, 10 Eylül 2012, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hasimiye-idam-cezasi-21419045>, (20 Aralık 2019).

⁵⁵⁷ Şoreh Pirani, Hamed Kazemi ve Şehram Pirani, “Irak'ın İslami Toplumunda Ulusal Egemenliğin Yoksunluğu ve Yıpranması”, *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, Cilt. 8, Sayı. 2, (2019), ss. 39-42.

⁵⁵⁸ Marisa Sullivan, “Maliki's Authoritarian Regime”, *Institute for the Study of War*, 2013, 28-29.

⁵⁵⁹ Kenneth Katzman and Carla E. Humud, “Iraq: Politics and Governance”, *Congressional Research Service Reports*, FAS, 2016, 16. Aslında Maliki Baştan Beri Bu Grupla Çekişmede Olmuştur. Bkz: “Iraq: Arrests Of Sunni Tribal Leaders Risk Giving Al-Qaida A Way Back, Says Iraqi Vice-President”, *the Guardian*, 16 September 2008, <https://www.theguardian.com/world/2008/sep/16/iraq>, , (21 December 2019).

sayısına bakıldığında, anlamlı bir rakam ortaya çıkmaktadır. RAND’ın verdiği raporda, 2010’da silahlı güçlerin yüzde 55’i Şii iken, bu rakam 2014’te yüzde 95’e çıkmıştır.⁵⁶⁰

Hükümet zafiyetleri, Irak Ordusu’nda tereddütlere neden olmuş ve genel olarak ülkenin silahlı kuvvetlerinin kimden emir aldığı tartışmalara yol açmıştır. Dolayısıyla, tartışmaların devam etmesiyle İran, artık Maliki’nin gitmesinden yana olmuştur. Zira İran’ın Irak politikasının asıl amacı, daha geniş ve güçlü bir merkezi hükümetin kurulması iken, Maliki’nin politikaları merkezi hükümeti zayıflatmıştır. Burada Irak Suriye ile farklılaşmaktadır. Suriye’de Beşşar Esad’ın varlığı, sistemin devamı açısından önem taşımaktadır. Fakat Suriye’den farklı olarak, Irak’ta Şiilerin çoğunluğu teşkil etmesinden dolayı, belirli bir kişinin varlığı İran için önem arz etmemektedir.⁵⁶¹ Bunu İran Dışişleri Bakanlığında Irak Masası görevlisi, “Irak’ta kişiler İran’ın kırmızı çizgisi değildir. Ülkemiz, anayasaya ve seçim yasasına ve bu kanunun sonucuna, ülke içindeki ve dışındaki herkes tarafından saygı gösterileceğine ve bu nedenle, Başbakan olarak seçilen kişinin herkes tarafından desteklenilmesini vurgulamaktadır” şeklinde yorumlamıştır.⁵⁶²

Bu bağlamda İran, hem Irak devletini çöküşten kurtaracak hem de İran’la aynı çizgide olacak yeni bir hükümetin kurulma zamanının geldiğinin farkına varmıştır. Irak Şiilerinin de Maliki’den yüz çevirmesi ve Ayetullah Sistani’nin Maliki’ye karşı sert bir açıklaması İran’ı ikna etmiştir. Dolayısıyla, Kasım Süleymani konuya müdahale etmiş ve Maliki Başbakanlıktan uzaklaştırılmıştır. Bu politikanın asıl amacı, söylendiği gibi DAESH’in giderek güneye doğru ilerleyişini engellemektir.⁵⁶³ Bu doğrultuda, İran Maliki’nin uzaklaştırılmasında ve Haydar el-İbadi’nin Başbakanlığa seçilmesinde kendi rolünü oynayarak, bundan sonra DAESH’e odaklanmıştır.

4.1.2.3.2. İran Perspektifinden DAESH, ABD ve Irak’taki Varlığı

Resmi ve gayri resmi olarak İran, DAESH ve diğer benzeri grupları, küresel ve bölgesel düşmanlarının İran’a karşı bir ürünü olarak değerlendirmektedir. Bu bakış hem resmi makamların söyleminde hem de İran kaynaklı literatürde geniş çaplı bir şekilde

⁵⁶⁰ Nader, 2015, s. 2.

⁵⁶¹ Ellie Geranmayeh, “Iran is Not Making a U-turn in Iraq”, **The European Council on Foreign Relations**, 2014.

⁵⁶² Meryem Salari, “DAESH ve Baas Partisi Birliğinin Perde Arkası”, *İran*, 20 Ağustos 2014, <https://www.magiran.com/article/3009710>, (21 Aralık 2019). [Farsça]

⁵⁶³ Geranmayeh, 2014.

bulunmaktadır. Resmi makamlara bakıldığında, İran dini lideri Ayetullah Hamaney, ABD'nin İran'dan DAESH'e karşı iş birliği önerisini reddetmiştir:

“İrak'ta DAESH meselesinin ilk günlerinde ABD'liler, büyükelçileri aracılığıyla bizim büyükelçimizden DAESH'e karşı oturmamızı ve koordinasyon oluşturmamızı istedi. Büyükelçimiz bunu iletti, bazı yetkililerimiz karşı değildi, ben karşı çıktım; bu meselede, özellikle ABD ile işbirliği yapmadığımızı söyledim, çünkü kendi elleri kirli.⁵⁶⁴ Tekfirciler... Birkaç yıldır, tahakkümcülerin planıyla, bölgedeki bazı devletlerin parası ile ABD, İngiltere ve Siyonist Rejim gibi sömürgeci ülkelerin istihbarat servislerinin tasarımı ve planlanmasıyla yeniden canlandırılıp güçlendirildi... Tekfirci hareketi ve onu destekleyen devletler, tamamen tahakkümün ve Siyonizm'in niyetleri yönünde ilerlemektedirler... Tekfirci hareketi İslami görünüm sunmaktadır, ancak pratikte sömürgeci ve kibirli... akımlara hizmet etmektedir... ABD nakliye uçaklarının, DAESH'in ihtiyaç duyduğu mühimmatı, Irak'ta bulunduğu üslerde havadan yardım paketlerinin bırakıldığı ve onlara yardım sağladığı konusunda bilgi aldık”.⁵⁶⁵

Görüldüğü gibi İran resmi makamları, kendi söylemlerinde DAESH'in İran düşmanları tarafından kurulduğunu savunmaktadır. Bu düşünce doğrultusunda ABD'nin yanı sıra bölgedeki diğer İran rakipleri, DAESH'i kurarak İran'a ve sunduğu “Muhammedi İslam” modeline karşı bir model oluşturmaktadır. Bu çerçevede ABD destekli “Amerikan İslam”, İran'ın savunduğu “Asıl Muhammedi İslam” için bir alternatif şeklinde üretilmiştir. Ayrıca İran makamlarının kanaatine göre, terörist hareketlerin kurulmasıyla İslami Uyanış yönlendirilmiş ve böylelikle bu hareket asıl amacından ki İran modeline benzer bir İslami model idi, uzaklaşmıştır. Diğer bir gerekçe de, bu grupların İsrail'e karşı savaş yerine Müslümanlarla savaşmasıdır ki, bu da onların Siyonistler tarafından kurulduğunu göstermektedir. Ayrıca İran, DAESH'in Irak, Libya ve Suriye gibi ülkelerde

⁵⁶⁴ Ayetullah Seyid Ali Hamaney'in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Hastaneden Taburcu Edildiğinde Röportaj”, 15 Eylül 2014, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=28278>, (21 Aralık 2019). [Farsça]

⁵⁶⁵ Ayetullah Seyid Ali Hamaney'in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “İslam Âlimleri Perspektifinden Dünya Aşırıcı Ve Tekfirci Akımlar Kongresi'ne' Katılanların Toplantısında Yapılan Açıklamalar”, 25 Kasım 2014, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=28278>, (21 Aralık 2019). [Farsça]

altyapı tesislerine verdiği zararın amacının, Müslümanların Batılılara bağımlılığını devam ettirmesi perspektifinden bakmaktadır.⁵⁶⁶

Bu doğrultuda İran, ABD'nin DAESŞ gerekçesiyle yeniden Irak'a girerek konuşlanmasından endişe duymuştur. Uzun zaman ABD'nin çıkışı için uğraşan İran, ABD'nin Irak'ta DAESŞ'e karşı askeri varlığına ihtiyaç duyulmadığını ve bu meselede Irak ordusunun gerekli güce sahip olduğunu sürekli dile getirmiştir. Bu doğrultuda Irak devletinin tüm alanlarda başarılarından bahsederek, aslında ABD karşıtı söylemi pratikte de uygulamaya çalışmıştır.⁵⁶⁷ Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Ruhani, ABD'nin Irak'taki askeri operasyonlarını ve kurduğu itilafı, aldatıcı, yanıltıcı ve bir psikolojik savaş olarak nitelendirmiştir.⁵⁶⁸ Dolayısıyla ABD'nin Irak'taki varlığı, İran makamları için sadece Irak sorunlarının artması anlamına gelmektedir.

İran'ın diğer önemli figürü Mahmut Ahmedinejad'ın DAESŞ ve Suudi Arabistan'a bakış tarzı, diğer muhafazakâr kesimlerden bazen ayrılmaktadır. Ahmedinejad, İran'ın bölgedeki savaşlarda aktif bir rol almasından yana değildi ve hatta 2012'de İslam İşbirliği Teşkilatı'nın toplantısına katılmak üzere, Suudi Arabistan'a bir resmi ziyarette bulunmuştu. Bu ziyaret devrimci kesimler tarafından sert şekilde eleştirilmiş, ancak Ahmedinejad bu eleştirilere “Neden Mekke'ye gitmemeliyiz? Neden orada olmamalıyız? Suudi Arabistan'ı seviyoruz ve biz düşman değiliz ve neden düşman olmalıyız?”⁵⁶⁹ şeklinde cevap vermiştir. Ancak Hasan Ruhani, “neden Suriye ve Irak halkına düşmansınız ve neden DAESŞ'i güçlendirerek bölge halkını öldürüyorsunuz? Neden Lübnan işlerine ve hükümetine müdahale ediyorsunuz?... Suudi Arabistan'da iç sorunlarla karşı karşıyaysanız... neden iç sorunlarınız yüzünden diğerlerine zarar veriyorsunuz?”⁵⁷⁰ ifadeleriyle Suudi Arabistan'ı doğrudan doğruya DAESŞ'ten sorumlu tutmuştur.

⁵⁶⁶ Ayetullah Seyid Ali Hamaney'in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “ ‘İslam Alimleri Perspektifinden Dünya Aşırıcı Ve Tekfirci Akımlar Kongresi'ne’ Katılanların Toplantısında Yapılan Açıklamalar”, 25 Kasım 2014.

⁵⁶⁷ Cenk Tamer, “2011 Sonrası İran'ın Irak Politikası”, **ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 2, (Ekim 2017), s. 176.

⁵⁶⁸ “Ruhani ABD Aldatmacasını Sert Bir Şekilde Eleştirdi”, *Jam-e Jam*, 20 Eylül 2014, <https://jamejamonline.ir/fa/news/718854/>, (21 Aralık 2019). [Farsça]

⁵⁶⁹ “Bazıları dış Politikaya Müdahale Ediyor /Herkes Yasalara Uyuyorsa Sorunlar Yüzde Bire Düşecek”, *SNN*, 4 Eylül 2012, <https://snn.ir/fa/news/204202>, (21 Aralık 2019). [Farsça]

⁵⁷⁰ “Lübnan İstikrarının Zayıflatılması; İbrani, Arap ve Batı Üçgeni Senaryosu”, *IQNA*, 11 Kasım 2017, <https://iqna.ir/fa/news/3661896/>, (22 Aralık 2019). [Farsça]

İran'ın DAEŞ'in Ortadoğu'ya yayılmasından endişesi, birkaç nedenden dolayıdır ki, bunlar aslında DAEŞ'in İran'a karşı güvenlik tehdidinden daha ciddi sayılmaktadır. Birinci neden, DAEŞ'i bahane eden yabancı güçlerin bölgeye nüfuzu ve özellikle Irak'ı yeniden işgal etmeleridir. İran, ABD'nin Irak'tan çıkması için 2011'e kadar yıllarca uğraşmış, fakat DAEŞ bu hedefi tehlikeye atmıştır. Bir Milletcekili, İran Meclisi'nde hem bölgesel hem de küresel aktörlerin rolünü açık bir şekilde beyan etmiştir

“Suriye ve Irak'ta bulunan DAEŞ ve terörist gruplara karşı mücadele, bölgede yabancı kuvvetlerin varlığı için bir bahane, onlarla başa çıkmanın tek yolu mali ve askeri desteği kesmektir... Şüphesiz DAEŞ, bölgenin güvenliğine zarar veren ve Fars Körfezi'nde yabancı güçlerin yeniden ortaya çıkmasının yolunu açan bir Batı kuklasıdır...”⁵⁷¹

Bu milletvekilinin kullandığı ifadeler, İran'ın hem resmi görüşü hem de akademik camiasında yaygın bir fikirdir. Aslında olayların sürecine bakıldığında, İran'ın, Batılı güçlerin Irak ve genel olarak bölgeye yığın etmeleri kaygısı da gerçekleşmiştir. Suriye ve Irak'taki Uluslararası Koalisyon ve Yemen'de Suudi Arabistan'ın oluşturduğu Koalisyon, İran'ın bölgedeki tüm olayları güvenlik gözlüğüyle değerlendirmesi sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda, ABD'nin bölgeye dönüşü, İran için kaygı vericidir ve bu perspektiften İran bunu engellemeye çalışmaktadır. Musul'un DAEŞ'ten temizlenmesinin ardından ve DAEŞ'in fiziki huzurunun bitmesinden sonra, İran-ABD ilişkilerinde yeni krizler ortaya çıkmıştır.

İran makamlarınca, DAEŞ'in Irak topraklarında bulunması, İran'ın Suriye'yle oluşturulmuş olan kara yolunu kesmesine neden olabilirdi. Ayrıca, Irak'ın muhtemel parçalanması, bu yolu daimî olarak keserek Suriye'ye ulaşmasını zorlaştırabilirdi. Bunun yanı sıra, bu senaryonun gerçekleşmesiyle Suudi Arabistan, bölgesel rekabette İran'a karşı stratejik bir kazanç elde ederek, İran'ın güney bölgelerinde yaşayan Sünnileri ve Arapları isyana tahrik edebilirdi. Örneğin DAEŞ'in 2017'de Tahran'da düzenlediği terör saldırısını gerçekleştiren unsurların hepsi, İranlı Kürtlerden oluşmuştur.⁵⁷² Ayrıca 2018'de İran'ın güneyindeki Ehvaz kentinde bir askeri geçitte düzenlenen terör eyleminde 25 kişi hayatını kaybetmiştir. Saldırıyı gerçekleştiren grup,

⁵⁷¹ “DAEŞ Yabancı Güçlerin Bölgede Varlığı İçin Bir Bahanedir”, ICANA, 23 Ekim 2014, <https://www.icana.ir/Fa/News/264788/>, (22 Aralık 2019). [Farsça]

⁵⁷² “Parlamentoya Saldıran DAESH Teröristlerinin İdam Cezası İnfaz Edildi”, YJS, 7 Temmuz 2018, <https://www.yjc.ir/fa/news/6589134/>, (22 Aralık 2019). [Farsça]

İran’da bölücülükten yana olan el-Ehvaz Örgütünün, Arap asıllı İranlı üyeleri olmuştur.⁵⁷³ İranlıların kullanılmasıyla DAESH, grubun saldırılarında esnek kabiliyetini göstermiş ve bu da İran’da mezhebi farklılıkların az da olsa, cihatçı grupların desteğini kazanmak için yeterli malzeme olma tehdidini arttırmıştır.⁵⁷⁴ Bu saldırılara bir reaksiyon olarak, İran DAESH’in Suriye’deki hedeflerini vurarak hem iç politika hem de dış politikaya dair mesaj vermiştir.

4.1.3. 2014 Sonrası

4.1.3.1. Sistemik Faktörler

DAESH’in Musul’u ele geçirmesi, bölgesel sistemde tam bir kopuşun göstergesi olmuştur. Bölgesel güçlerin Suriye, Lübnan, Mısır, Bahreyn, Yemen, Filistin ve Irak üzerinden rekabeti, bölgeyi bir kargaşaya sürüklemiştir. 2014’te Gazze savaşı İran’a doğru bir baskı olarak değerlendirilmiştir. Uluslararası sistem düzeyinde Kırım’ın ilhaki da uluslararası düzeyde bir infiale neden olmuş ve Batı’nın Rusya’nın meydan okumalarına karşın çekingenliği, hem makro hem de mikro düzeyde, sistemik krizin simgesi olmuştur. DAESH’e karşı operasyon tartışmaları bölgesel bir krize yol açmış, fakat 2017’de IKBY referandum krizi, bölgede yeni dinamiklerin ortaya çıkışını sağlamış ve İran, Türkiye ve Irak yeni bir işbirliği mekanizması oluşturarak, küresel düzeyde olan bir tehdidi yönetebilmiştir.

Fakat bu rekabetler ortamında İran, DAESH’e yönelik geliştirdiği politikalarla, Suriye ve özellikle Irak’ta başat bir güç haline gelmiştir. Bundan sonra 2017’ye kadar İran konumunu daha belirgin bir sisteme oturtarak, oluşturulmuş silahlı gruplar aracılığıyla hem Irak’ın DAESH’le mücadelesine destek vermiş hem de bölgesel rakiplerine bir gövde gösterisinde bulunmuştur. DAESH’in korkunç taktikleriyle Irak neredeyse bölünmüş bir duruma düşmüştür. Özellikle Haziran 2014’te Speicher Katliamı⁵⁷⁵ ile

⁵⁷³ “Ahvaz Geçit Törenine Terör Saldırısı”, *Alef*, 22 Eylül 2018, <https://www.alef.ir/news/3970631054.html>, (22 Aralık 2019). [Farsça]

⁵⁷⁴ Chris Zambelis, “Terror in Tehran: The Islamic State Goes to War with the Islamic Republic”, Paul Cruickshank and Others (Eds.), **Combating Terrorism Center**, U.S. Military Academy, Vol. 10, Issue 6, (June/July 2017), pp. 16-21.

⁵⁷⁵ 12 Haziran 2014’te DAESH, eski ABD askeri üssü olan Speicher’e girerek, Şii ve Sünni olmayan tüm askerleri ayırarak, hepsini katletmiştir. Verilere göre, 2000-2200 civarında Şii katledilmiştir, yabancı kaynaklar 1700 askerin öldürüldüğünü aktarmışlardır. Bkz: “New Speicher Massacre Mass Grave Found Northern Iraq”, *the Baghdad Post*, 17 July 2017, <https://www.thebaghdadpost.com/en/Story/14505/New-Speicher-Massacre-mass-grave-found-northern-iraq>, (21 December 2019).

İran meselenin çok kritik olduğunu anlayarak Irak politikasında bir ciddiyet içine girmiştir.

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, Çin'in hızlı bir yükselişe devamı ve İran, Türkiye ve diğer bölgesel aktörlerin güç kazanması, sistemdeki güç dağılımını etkilemiş ve dolayısıyla ABD'nin süper güç konumunu tehlikeye atmıştır. Özellikle 2015'te Kapsamlı Ortak Eylem Planı imzalanarak ekonomik ambargonun kısmen kaldırılması, dış politika davranışlarında İran'ın konumunu güçlendirmiştir. Böylesi bir faktör, diğer yapısal düzenleyicilerle beraber bölgesel sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Suriye ile birlikte, Irak ve Yemen'de de oluşan silahlı güçler, ABD'de Trump'ın iktidara gelmesine kadar bölgesel güç dengesini göreceli olarak İran lehine çevirmiştir.

Trump yönetimi eşiğinde uluslararası sistemde yeni bir norm ve prensip gelişmiş ve sistemdeki anarşi eşsiz bir seviyeye çıkmıştır. Bu ortamda sistemin açıklık meselesi önem arz etmektedir. Açıklık meselesinde, sistemik faktörlerin devleti ne denli tehdit ettiği önemlidir. 2017'ye kadar oluşan serbest stratejik ortamda, İran ve bölgesel aktörler kendi politikalarını geliştirmeye çalışsalar da Trump bu süreci sekteye uğratmış ve dolayısıyla giderek kısıtlayıcı bir stratejik ortam oluşturmuştur. Irak özelinde oluşan referandum tehdidi bile, diğer devletlere benzer bir şekilde İran'ı da tehdit ederek sistemik tehditler üst seviyeye çıkmıştır. Trump'ın İran rakiplerini birleştirme çabası kısmen sonuç vermiş ve dolayısıyla sistemik tehdit net bir şekilde kendisini göstermiştir. Böyle kısıtlayıcı bir ortamda İran, ABD ile kontrollü bir gerginliğe girmiş ve zaman zaman sıcak çatışma riski de oluşmuştur.

4.1.3.2. İç Politika Faktörleri

İran karar vericilere göre DAEŞ, ABD tarafından kurulmuş ve bölgede İran'a karşı faaliyet gösteren bir örgüttür. Bu algılama, İran liderlerinin bölgedeki tüm stratejilerinin altında yatmaktadır. Özellikle bölgesel güç dengesinde, DAEŞ'in Suudi Arabistan ile düşünsel yakınlığının altı çizilerek, örgütü durdurma düşüncesi İran stratejistlerinin en önemli amaçlarından birine dönüşmüştür. İran devlet makamlarının algısı doğrultusunda, ABD'nin Irak varlığının asıl amaçlarından birisi İran'ı çökertmektir. Bunu başaramadıkları zaman bölgesel aktörler aracılığıyla DAEŞ ortaya çıkarılmıştır. Bu doğrultuda İran, sert gücünü kullanarak bölgede DAEŞ'i destekleyen aktörlere mesaj vermeyi en rasyonel seçenek olarak varsaymıştır. Dolayısıyla İran'ın devrimci

stratejik kültürü doğrultusunda DAES, dini değerlere karşı kurulmuş bir örgüt sayılmaktadır ve örgüte karşı tüm politikalarda da bu mesele göz önünde tutulmaktadır. Bu çerçevede hem Direniş Ekseni'ni tehdit edecek hem de direnişin son kalesi Ummul Kura'ya engel oluşturmada, DAES'i bastırmak İran'ın önceliğine dönüşmüştür. Bu dönemde ikinci mesele IKBY'nin referandumudur. Bu konuda İran, doğrudan İsrail, ABD ve bölgesel rakipleri ve özellikle Suudi Arabistan ve BAE'yi sorumlu tutmuştur.

İç kurumlar bu dönemde de birbirleriyle koordineli çalışmış ve dış politikaya destekte bulunmuşlardır. Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle dış politika ile ilgili kurumlar ve özellikle Dışişleri Bakanlığı öne çıkmıştır. Aynı şekilde Ruhani'nin iktidarı ve ilk yıllarda özellikle dış politikada bazı başarıları (örneğin nükleer anlaşma) devlet-toplum ilişkisinde yeni bir sayfa açmış ve dolayısıyla iç politikada olumlu bir hava (2017'ye kadar) esmiştir. Yine diğer bölümlerde de belirtildiği üzere, Saddam sonrası dönemde, Şii kutsal mekânlar İranlıların ziyaretine açılmış ve bunun sonucunda her yıl milyonlarca İranlı Irak'ı ziyaret etmiştir. Böyle bir potansiyel, Irak'ı İran'ın gündeminde tutarak, Irak, İran için bir stratejik konuma sahip olmuştur. Halkın yanı sıra, siyasal sistem de bu ortamdan yararlanmıştır. Bu anlamda İran İslam Devrimi'nin Şii öğretiler üzerinde kurulduğundan dolayı, Irak diğer ülkelerden farklılaşmaktadır. Bir taraftan bugünkü İran siyasi figürlerinden Ayetullah Şahrudi ve Laricani ailesi, Alaeddin Burucerdî ve Hasan Danayifer gibi isimler Irak'ta doğduğu bilinirken⁵⁷⁶, diğer taraftan da Irak'ın dini figürlerinin en önemli ismi Ayetullah Sistani İran asıllıdır. Bu isimler DAES'in Irak'taki aktivitelerinin artmasından sonra, İran dış politikasında algılama, yön verme veya etkileme açısından önem arz etmektedirler.

İran dış politikasının kim tarafından belirlendiği tam olarak söylenememektedir. Dini figürler, askeri birimler ve siyasi elitler, dış ve güvenlik politikada en etkin figürler veya kurumlar olarak bu konuda öne çıkmaktadırlar. Özellikle Irak gibi kriz merkezi bir havzada, İran politikaları daha çok askeri birimler tarafından tasarlanmaktadır. Bu bağlamda, silahlı kuvvetlerin Dini Lider'e yakınlığı, dış politika kararlarının daha hızlı alınmasını beraberinde getirmiştir. Yukarıda da aktarıldığı gibi, Kudüs Tugayları

⁵⁷⁶ Ayetullah Şahrudi (Necf doğumlu), eski Yargı başkanı ve sonra Nizam'ın Yararını Belirleme Konseyi başkanıydı. Laricani ailesinden Sadık Laricani (Necf doğumlu) Yargı başkanlığı ve Muahmed Cevat Laricani (Necf doğumlu) Meclis başkanlığı ve benzeri konumlar olmak üzere İran devlet erkânının en önemli makamlarında görev yapmaktadırlar. Burucerdî İran Meclisi Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Komitesi Başkanlığı gibi önemli bir sorumluluk üstlenmektedir. (<http://tiny.cc/ny4wnz>). Hasan Danayifer (Bağdat doğumlu) İran'ın Irak Büyükelçisidir.

Komutanı General Kasım Süleymani, ABD'nin Irak'tan sorumlu komutanına yazdığı mektupta, kendisinin İran'ın Irak'tan sorumlu figürü olduğunu belirtmiştir. Kudüs Tugaylarının, İran'ın askeri eliti olduğu realitesi göz önüne alındığında, İran'ın Irak politikasında etkinliğinin nedeni ortaya çıkmaktadır. Kudüs Tugayı komutanının doğrudan ve bürokratik engeller olmaksızın Dini Lidere bağlı olması da aynı şekilde bu etkinliği arttırmıştır. DAESH'in Bağdat, Samarra ve Erbil'e doğru ilerlemesinde Süleymani hızlı karar alarak her iki şehrin DAESH kontrolüne geçmesini veya bu konuda başka bir tehlike yaşanmasını engellemiştir.

Sonuç olarak, İran'ın siyasi sistemi, dış politikada karar alma hızı, doğrudan doğruya İran'ın Irak politikasına da yansımıştır. Kamuoyunun Irak'ın kutsal şehirlerine olan hassasiyeti, İran makamlarının bu konuda daha rahat karar vermelerine neden olmuştur. Örneğin DAESH'in Samarra, Kerbela veya Necef'e saldırısı, İran'da galeyana yol açabilirdi. Bu yüzden Suriye'yle kıyas edildiğinde, İran yönetiminin Irak'a yönelik olarak daha rahat ve kararlı bir şekilde karar aldıklarını söylemekte fayda vardır. Bu mesele IKBY referandum krizi sırasında da aynı şekilde işlevselliğini korumuştur.

4.1.3.3. Politika Çıktıları: Vekâlet Savaşı ve İttifak Arayışı

DAESH'e karşı savaş çerçevesinde, İran, askeri danışmanlarını ön cepheye göndererek operasyonları bizatihi kendi komutası altında yürütmüştür. Bu doğrultuda İran, DAESH'i rakiplerin senaryosu olarak gördüğünden, oyununu bu yönde geliştirmiş ve iç dengelemenin yanı sıra dış dengelemeye giderek, örgüt karşısında tüm imkân ve kapasiteleri seferber etmiştir. Dolayısıyla, DAESH ve IKBY referandumu, sistemik baskının en bariz örnekleri olarak ortaya çıkmış ve sonuç olarak, İran hem Suriye savaşını hem de DAESH'in Irak'taki varlığını, İran-Irak savaşının uzantısı olarak değerlendirmiştir. Bu noktada kararlarını da düşmanın bu yönde ilerlemesini engelleme doğrultusunda almıştır. Ayrıca, IKBY konusunda İran dış dengeleme stratejisini yürürlüğe koyarak, Irak ve Türkiye ile eşsiz bir politika yürütmüştür.

Yine bu tehditlerin birleşmesiyle, İran iç dengelemenin yanı sıra, dış dengelemeyi de Irak iç politikasında güçlü olan aktörlerle gerçekleştirmiştir. Aynı şekilde İran stratejistleri Suriye'yi de bu meselenin içine alarak, DAESH'e karşı operasyonlarda Irak'ı bir dış dengeleme unsuru olarak değerlendirmiştir. Bu kapsamda, hatta Irak'taki krizden önce bile Irak ve Suriye uçakları DAESH'e ait hedefleri ortak operasyonla

bombalamıştır.⁵⁷⁷ Musul'un geri alınmasından sonra, operasyonların Irak'ta askeri olarak bitmesiyle, İran'a karşı Irak kamuoyunda muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Bu aşamada Sünni ve Şii bölgelerde devlete karşı gösteriler bir nevi İran'a karşı yönelmiştir ki, İran bunu bölgesel rakiplerin komplosu olarak değerlendirmektedir. İran konsolosluk ve diplomatik binalarına baskınlar, aslında İran'ın bile Irak'taki nüfuzunun kırılğan olduğunu göstermiştir. Bu aşamanın pik noktası, 2019'da Irak'ta gerçekleşen İran karşıtı gösterilerle yaşanmıştır.

4.1.3.3.1. DAEŞ'in Ortaya Çıkışı ve İran'ın Stratejisi

DAEŞ'in, 10 Haziran 2014'te Musul'u kontrol altına almasıyla, İran'ın Irak stratejisinde bir ivme yaşanmıştır. Örgütün Şii mekânları tahrip etmesi, İran'da geniş yankı bularak hem siyasilerde hem de kamuoyunda reaksiyonlara neden olmuştur. Cumhurbaşkanı Ruhani, DAEŞ'in Samarra'ya saldırılarının ardından "aziz Kerbela, Necef, Kazimeyn ve Samarra'daki kutsal türbeler konusunda, tüm süper güçlere ve onların paralı askerlerine, suikastçılara ve teröristlerine, İran milletinin bu türbelerin saygınlığını korumak için hiçbir çabadan vazgeçmeyeceğini duyuruyoruz"⁵⁷⁸ şeklinde açıklama yapmıştır. Bu açıklamanın ardından, Suriye'deki Türbe Savunucuları konseptine benzer Etebat'i Aliyat Savunucuları (مدافعان عتبات عالیات)⁵⁷⁹ şeklinde bir kavram oluşmuştur. Bu doğrultuda, bazı camilerde Irak'a gitmek için gönüllüler aranmış ve bir internet web sitesi oluşturulmuştur. Bu sitenin ilk gün faaliyetinde, 4200 kişi DAEŞ'e karşı savaşa gitmek için başvurmuştur.⁵⁸⁰ Bunun yanı sıra, İranlı din adamı Ayetullah Mekarim Şirazi, halkı Irak'ta cihada çağırarak, "Başta kutsal mekânlar olmak üzere Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmak, İslam ve Ehl-i Beyt'e gönül vermiş herkes için vaciptir. Bu yolda ölen insanlar, Hz. Hüseyin yolunda ölen Kerbela şehitlerine kavuşacak"⁵⁸¹ şeklinde bir fetva yayınlamıştır. Bu fetvadın önce, Irak'ta Ayetullah Sistani cihat fetvası yayınlayarak tüm Iraklıları savaşa çağırmıştı. Bu fetvanın ardından Irak'ın en tartışmalı konusu, yani Haşdi Şabi denilen, fakat çeşitli gruplardan oluşan

⁵⁷⁷ "DAEŞ Mevzilerin Suriye ve Irak Savaş Uçakları Tarafından Bombalanması", *Jomhor News*, 13 Nisan 2014, <http://www.jomhornews.com/fa/news/48647/>, (22 Aralık 2019).

⁵⁷⁸ "Cumhurbaşkanı Irak'taki Teröristleri Uyardı", *Jam-e Jam*, 19 Haziran 2014, <https://www.magiran.com/article/2972428>, (24 Aralık 2019). [Farsça]

⁵⁷⁹ Arapça olan Etebat'i Aliyat kavramı olarak, sadece Irak'ta bulunan 12 İmamlık (Caferi) Şiiilerin mezarlarına söylenilir.

⁵⁸⁰ "Şii Türbeleri Savunmak İçin Halk Gönüllülerinin Başvurusu", *Jam News*, 15 Haziran 2014, <https://www.jamnews.com/detail/News/361313>, (24 Aralık 2019). [Farsça]

⁵⁸¹ "İran'dan İŞİD'e Karşı Cihat Çağrısı", *Haberler*, 26 Haziran 2014, <https://www.haberler.com/iran-dan-isid-e-karsi-cihat-cagrisi-6187734-haberi/>, (24 Aralık 2019).

örgüt ortaya çıkmıştır. Böyle bir yapılanma, daha önce Irak'ta ve hatta Suriye savaşında dağınık bir şekilde mevcuttu. Fakat yeni oluşan grup DAESH'e karşı cihat için oluşmuştur. Dolayısıyla İran, her ne kadar bu örgütün Iraklılar tarafından kurulduğunu öne sürse de, uluslararası aktörler, örgütün İran'ın Irak'taki bir uzantısı olduğuna inandıkları için karşı çıkmışlardır. Bu örgütün varoluş sorunu 2020'de bile devam etmektedir ve ABD ile İran arasında yeni durumların oluşumuna neden olmuştur. Bu doğrultuda İran'ın ağır bedeller ödediği açıktır. Zira hem uluslararası arenada sürekli itham altında tutulmuş hem de Kasım Süleymani gibi bedeli olmayan bir figürü bu yolda kaybetmiştir.

Daha önce Suriye'de savaşan İran ve Iraklı gruplar, DAESH'in taktiklerini çözmüşlerdi. Dolayısıyla, İran DAESH'e karşı saha taktiğini Suriye'ye benzer bir biçimde yürütmüştür. Fakat Irak tüm boyutlarıyla Suriye'den farklılaşmaktadır. Birinci fark, Suriye'ye karşı Irak'ın ortalama nüfusunun yüzde 60 Şii'lerden oluşmasıdır. Böyle büyük bir kapasite, Irak'ın DAESH'e karşı duruşuna da yansıyor Suriye'de yapıldığı gibi, gönüllülerden oluşan grupların oluşturulmasıyla ortaya çıktı. Suriye'nin insani kaynağı böyle grupların oluşmasına müsait olmadığından, uluslararası bir milis gücüne ihtiyaç duyularak yurtdışından savaşçı tedarik edilmiştir. Fakat Irak bu konuda hem daha kapasiteli hem de mali açıdan kendi ayağı üzerinde durabilecek bir ülke konumundadır.

Iraklı Şii militanlar, daha önce Beşşar Esad'ı desteklemek için Suriye'de savaşa girmişlerdir. Bu doğrultuda, 2012'de Ebu Fadl Abbas Tugayı'nın oluşturulmasıyla varlıklarını Suriye'de resmileştirdiler.⁵⁸² Bunun yanı sıra Asaib Ehlil Hak, Zülfikar, Seraya el Horasani ve Irak Hizbullah'ı gibi gruplar Suriye'de savaşırken, DAESH Musul'u kontrol altına aldı. Bu çerçevede Irak ordusunun çöküşüyle de hızlıca ilerleyebildi. Dolayısıyla, DAESH'in saldırdığı son gece, Irak ordusunun savaşmadan çöküşe uğraması, İran tarafından ağır bir tehdit olarak algılandı. Şehirlerin düşmemesi için, İran önce ya direkt müdahale etmeliydi ya da en azından hızlıca silah ve mühimmat temin etmeliydi. Bağdat İmam'ı bu durumu anlatırken, ABD'nin Irak'a yardım etmemesini aktararak, Başbakan Maliki'nin, DAESH'in Bağdat kapılarına dayandığında ABD makamlarını arayarak "iki ülke arasında [daha önce imzalanan]

⁵⁸² Fulton, Holliday and Wyer, p. 7.

stratejik anlaşmanın uygulanmasını istediğimizi söyledi. Amerikalılar konuyu incelemenin 6 ay zaman alacağını söylediler” diyerek Maliki’den aktararak Samarra şehri olaylarına şu şekilde devam etmektedir:

“İranlı yetkilileri aradım ve DAESH’e direnecek gücümüz olmadığını ve Samarra’nın düşmek üzere olduğunu söyledim. DAESH’i önlemek için savaş uçağına ihtiyacımız vardı ki bizde yoktu. ABD de savaşa girmeyeceğini söylemişti. İranlılara, onlardan başka seçeneğimiz olmadığını söyledik. İran sınırlarının dışındaki savaş uçaklarının uçuşunun Devrim Yüksek Liderinden izin alması gerektiğini söylediler. Onlara Lidere söylemelerini istedik. Yüksek Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin onaylamasının gerektiğini ve bunun... birkaç gün süreceğini söylediler. Birkaç gün bekleyemeyiz dedik. Sonra Hacı Kasım [Ayetullah Hamaney’in], birkaç dakika sonra emir buyurduğunu ve Irak’a ne istediklerinin verilmesini söyledi ve birkaç dakika sonra uçaklar [yardım uçakları] kalktı.”⁵⁸³

Ayrıca Cumhurbaşkanı Ruhani, DAESH’in Irak’a saldırısının ardından yardım eden ilk ülkenin İran olduğunun altını çizmiştir. Ruhani “Aynı gün Irak hükümetine, terörizme karşı koymak için tüm imkânlarla sahip olduğumuzu ve ihtiyacınız olan her türlü yardıma tamamen hazır olduğumuzu belirten bir mesaj gönderdim”⁵⁸⁴ şeklinde, İran’ın DAESH’e karşı ciddi olduğunun altını çizmektedir. Bu çerçevede İran, ilk günlerde Besic güçlerinden oluşan 2000 kişilik bir askeri birimi bölgeye sevk etmiştir.⁵⁸⁵ Bu çerçevede İran doğrudan asker göndermenin yanı sıra, askeri danışman, mühimmat ve askeri malzeme açısından Irak’a yardım gönderme konusunda stratejik hamlelere başvurmuştur. Musul’un ardından Tikrit ve küçük şehirlerin birdenbire düşmesi, Tahran’da zillerin çalmasına neden olmuştur. Bu çerçevede Kudüs Tugayları komutanı

⁵⁸³ “Film/Bağdat Cuma İmamı Beyanında Samarra’yı Savunmak İçin Liderin Direkt Emri”, *Hawzah News*, 18 Kasım 2018, <https://www.hawzahnews.com/news/468807/>, (24 Aralık 2019). [Farsça]

⁵⁸⁴ “Irak’ın Kербela ve Babil Eyaletlerinin ...”, *Tasnim News*, (18 Aralık 2019).

⁵⁸⁵ Martin Chulo, “Iran Sends Troops into Iraq to Aid Fight Against ISIS Militants”, *The Guardian*, 14 June 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/14/iran-iraq-isis-fight-militants-nouri-maliki>, (25 Aralık 2019).

Süleymani Irak'a gönderilerek, The Times'a göre Bağdat'ın savunmasını üstlenmiştir.⁵⁸⁶

Genel olarak İran'ın DAESH'in Irak'taki varlığına dair stratejisi, örgüte hem doğrudan müdahale hem de dolaylı, vekiller üzerinden müdahale şeklinde olmuştur. Dolayısıyla görüldüğü gibi, DAESH'in Irak'taki saldırıları, İran'ın iç politika meselesine dönüşerek hem devlet düzeyinde hem de kamuoyunda bir dalgalanmaya neden olmuştur. Hâkim elit aslında bu krizi, iç politikada bir birleştirme aracı olarak kullanmaya gayret etmiştir, ki aslında yukarıda tartışıldığı gibi bu çabanın başarılı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dolayısıyla, doğrudan müdahale çerçevesinde, İran'ın stratejisi iki ana kategoriye bölünebilir. Birincisi, Irak'ın hava birliklerinden yoksun olduğu için, DAESH'e karşı defalarca hava harekâtı yapmıştır. Haziran 2014'te askeri birlikler ve komutanların yanı sıra, İran 1988'den sonra ilk defa savaş uçaklarını Irak'a göndererek DAESH hedeflerini bombalamıştır.⁵⁸⁷ Fakat bu aşamadaki saldırı hiçbir zaman resmi makamlar tarafından onaylanmamıştır. Bu bağlamda Aralık 2014'te İran Dışişleri Bakanı Yardımcısı, hava saldırılarını onaylayarak bunun Irak'ın resmi isteğiyle gerçekleştiğini açıklamıştır.⁵⁸⁸ Ayrıca İran, Ebabil olarak adlandırılan gözetleme ve denetleme SİHA'sını Irak'a sevk etmiştir.⁵⁸⁹ Fakat bunlardan en önemlisi, İran'ın Irak'a Sukhoi-25 savaş uçaklarını göndermesidir ki, bazı Iraklı kaynaklar bu konuda abartılı rakamlar bile vermektedir.⁵⁹⁰ Bu politikanın arkasındaki amaç, Irak hava kuvvetlerinin kendi ayağı üzerinde durmasıdır. Dolayısıyla İran, Irak silahlı kuvvetlerinin tüm kollarına yardım ederek aslında kendi güvenliğini de korumaya odaklanmıştır.

DAESH'in sınıra yaklaşması İran'da askeri birimleri alarma geçirmiştir. Sınır bölgesinin bir kısmında Sünni Kürtlerin yaşaması, bu açıdan önem taşımaktadır. Bu

⁵⁸⁶ Hala Jaber, "Iranian General Leads Defence of Baghdad", *The Times*, 15 June 2014, <https://www.thetimes.co.uk/article/iranian-general-leads-defence-of-baghdad-fgn5xzd5gct>, (25 December 2019).

⁵⁸⁷ Jassem Al Salami, "The Syrian and Iranian Air Forces Are Now Bombing Iraq", *War is Boring*, 25 June 2014, <https://warisboring.com/the-syrian-and-iranian-air-forces-are-now-bombing-iraq/>, (25 December 2019).

⁵⁸⁸ Julian Borger, "Iran Air Strikes Against ISIS Requested by Iraqi Government, Says Tehran", *The Guardian*, 6 December 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/05/iran-conducts-air-strikes-against-isis-extremists-iraq>, (25 December 2019).

⁵⁸⁹ Michael R. Gordon and Eric Schmitt, "Iran Secretly Sending Drones and Supplies Into Iraq, U.S. Officials Say", *The New York Times*, 25 June 2014, https://www.nytimes.com/2014/06/26/world/middleeast/iran-iraq.html?_r=0, (27 December 2019).

⁵⁹⁰ Hawar Berwani, "Iran Transfers 88 Russian Sukhoi Fighter Planes to Iraq", *Iraqi News*, 23 June 2014, <https://www.iraqinews.com/iraq-war/iran-transfers-88-russian-sukhoi-fighter-planes-iraq/>, (27 December 2019).

doğrultuda, İran silahlı kuvvetleri oluşan duruma karşı yeni bir yapılanmaya giderek Ordu ve Devrim Muhafızları Kara Kuvvetlerinden oluşan 10 hızlı reaksiyon birimi kurmuştur. Ayrıca İran Ordusu Kara Kuvvetleri Komutanı, şahsen Irak topraklarına giderek sınıra yakın bölgelerde özellikle DAESH'in saldırdığı Celula ve Sadiye şehirlerinde keşif yapmıştır. Keşfin ardından İran Ordusu İran sınırlarında 40 kilometrelik bir kırmızı alan ilan etmiş ve DAESH'in buraya yakınlaştığı anda doğrudan müdahale edileceğini bildirmiştir. Bu doğrultuda İran Hava Kuvvetleri de alarma geçerek operasyona hazır duruma getirilmiş ve Irak'ta DAESH hedeflerine yönelik saldırılarda bulunmuştur.⁵⁹¹

Bazı haberlerde DAESH'in İran sınırlarına yakınlaştığı zaman İran'ın, Irak askerlerine yardım amacıyla, sınıra yakın Celula şehrinde devam eden çatışmalara tank birliklerini gönderdiğine dair bilgilere yer verilmiştir.⁵⁹² Bu haber resmi olarak onaylanmasa da, medyaya İran tanklarının resimleri yansımıştır. Böylece İran, Irak'ın DAESH'in eline geçmesini engellemeye çalışarak arkadan yönetim stratejisini değiştirmiş ve sahada savaş stratejisine geçmiştir. Yine bunun bir örneği DAESH'in Erbil'e saldırdığı zaman olmuştur. Bu saldırıda, Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani ve 70 kişiden oluşan askeri birlik, hızlı bir şekilde, uçakla Erbil cephesine giderek DAESH'le direkt bir çatışmaya girmişlerdir.

İran askerlerinin doğrudan şehirlerin DAESH'in kontrolünden çıkartma operasyonlarına katıldığına dair bazı raporlar mevcuttur. Bu doğrultuda, Ekim 2014'te Şii Türkmen nüfusa sahip Amirli şehri DAESH tarafından kuşatılmış ve bu kuşatma 70 gün sürmüştü. İran bunun ardından DAESH'e karşı yapılan operasyonda aktif rol oynayarak helikopterlerle silah göndermiştir. Aynı şekilde, 2014'te Anbar ilinde olan Sünni nüfuslu Jurf al-Sahar şehri, İran askerlerinin katılımıyla DAESH'ten geri alınmıştır. Bu operasyona dair el-Bedir üyesi bir asker "İran'ın yardımıyla ve uluslararası koalisyondan herhangi bir yardım almadan, DAESH'e karşı büyük zafer elde edebildik" şeklinde İran'ın rolünden bahsetmiştir. Bu operasyonlarda Kasım Süleymani birinci rolü üstlenmiştir.⁵⁹³ Yine Selahaddin İlinin merkezi Tikrit şehri ve Irak-Suriye sınırındaki

⁵⁹¹ "DAESH Mevzilerinin Ordu Uçakları Tarafından Bombalanmasının Sözü Edilmeyen Hikayesi/Şahsen Irak Topraklarına Girdim", *Tasnim News*, 21 Eylül 2017, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/06/30/1526280/>, (28 Aralık 2019). [Farsça]

⁵⁹² Esfandiary and Tabatabai, s. 9.

⁵⁹³ Nader, 2015, s. 12.

Bukemal geçit noktasının geri alma operasyonlarını Süleymani şahsen üstlenmiştir.⁵⁹⁴ Bu siyaset doğrultusunda İran, Musul'u kurtarma Operasyonunda, Iraklı güçleri aktif şekilde desteklemiştir. Ayrıca İran diğer ülkelerin Musul operasyonuna katılımına da karşı çıkmış ve katılan tüm tarafların Irak merkezi yönetimi tarafından davetiyle olmasını istemiştir. Dolayısıyla, İran destekli Haşdi Şabi, resmi olarak adı olmasa da sahada savaş yürüten aktörlerin birisi olmuştur.⁵⁹⁵

4.1.3.3.2. Irak Üzerinden İran'ın Türkiye Politikası

2011'den sonra İran ve Türkiye'nin Irak üzerinde etkinlikleri, rekabet, çatışma ve iş birliği olarak ele alınabilir. Neoklasik realizm çerçevesinde, bölgesel güç dengelerinin, her iki tarafı da rekabet ve iş birliğine sürüklediğinden bahsedilebilir. 2011'den itibaren, Suriye olayları nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler her aşamada kötüye gitmiştir. Dolayısıyla, ABD'nin Irak'tan çıkışı sonrası oluşan boşluğu doldurma rekabeti sonucunda iki ülke bir yarışa girmişlerdir. Birbirini sekteryen politikayla suçlayan iki ülke, her konuyu bir rekabet ortamına çevirmişlerdir. Örneğin 2011'de Tarık Haşimi olayında İran Maliki'nin yanındayken, Türkiye Sünnileri desteklemiş ve özellikle IKBY'ye daha yakınlaşmıştır. Yine Türkiye Irak'tan kaçan Haşimi'ye sığınmacı statüsü vermiştir.⁵⁹⁶ Bu yarıştan faydalanan tek aktör IKBY olmuş ve dolayısıyla ortak sorunu geç fark eden iki ülke, ortak dengeleme ile krizin üstesinden gelmeyi başarmışlardır.

Türkiye'nin Kuzey Irak, Türkmen meselesi ve Irak Sünnileri politikasından rahatsız olan İran, her ne kadar Davutoğlu'nun 2012 Kerkük ziyaretine ilişkin açık bir görüş sergilemese de, Maliki'nin tutumuna göre⁵⁹⁷, İran bu tür ziyaretlere kesinlikle karşıdır. Zira İran, Türkiye'nin bu tür politikalarını Irak'ın egemenliğini ihlal olarak nitelendirmektedir. İran silahlı kuvvetleri sözcüsü, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki askeri operasyonlarını ve Başika'daki askeri varlığını Irak'ın egemenliğinin ihlali olarak

⁵⁹⁴ “Hac Kasım'ın Şahsen Komuta Ettiği Savaşlar/ Amırlı'dan Tikrit ve el-Bukmal'a”, *Mizan Online*, 24 Şubat 2018, <https://www.mizanonline.com/fa/news/399558/>, (27 Aralık 2019). [Farsça]

⁵⁹⁵ Kemal İnat ve Diğerleri, “Ortadoğu'daki Bölgesel Aktörlerin Musul Politikaları”, *SETA Analiz*, 2016, ss. 12-13.

⁵⁹⁶ Cenk Tamer, “Türkiye ve İran'ın Irak'ta Güç Tahkim Etme Çabası: Başika Örneği”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 6, (2016), ss. 108-109.

⁵⁹⁷ “Davutoğlu'nun Kerkük Ziyareti Kriz Yarattı”, *Hürriyet*, 3 Haziran 2012, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglundun-kerkuk-ziyareti-kriz-yaratti-21143218>, (27 Aralık 2019).

değerlendirerek, bu gibi politikaları gayri meşru olarak görmektedir.⁵⁹⁸ Başka Kampı örneğinde, Haydar İbadi ve Haşdi Şabi'nin tutumu, aslında İran'ın tutumu olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin Irak'ın en kritik noktasındaki varlığı, Sünnilerin, Türkmenlerin ve Kürtlerin güçlenmesi anlamına gelmektedir ve bu çerçevede Sünnilerin güçlenmesi bazen de DAESH'in güçlenmesiyle eş tutulmaktadır.⁵⁹⁹ Bu çerçevede yine, Irak merkezi yönetiminin Türkiye'nin Haşdi Vatani güçlerinin Musul'u kurtarma operasyonuna karşı çıkması, İran'ın bölgede Türkiye'nin varlığını istememesinden kaynaklanmaktadır. Bu stratejik çekişmenin sonunda, yukarıda da tartışıldığı gibi Irak Bölgesel Kürt Yönetiminin bir devletleşme sürecine girmesi ve 2017'de referanduma gitmesi olmuştur.

Bu süreçte İran'ın Türkiye'ye bazen sert açıklamaları olmuştur. 2017'de Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Münih güvenlik Konferansında yaptığı açıklamalar, Türkiye'nin İran'ın bölgesel politikalarından ciddi bir rahatsızlığının göstergesiydi. Çavuşoğlu bu konuşmada "İran, Suriye ve Irak'ı iki Şii devleti haline getirmeye çalışıyor. Bu çok tehlikeli. Bu eğilime son vermeli, bölgede güvenlik ve istikrar ancak o şekilde sağlanır"⁶⁰⁰ şeklinde ifadeler kullanarak, İran'ın Irak ve Suriye politikasını Şiileştirme projesi olarak nitelendirmiştir.

Sürekli merkezi yönetimle çeşitli konularda sorun yaşayan IKBY, 2010'dan sonra merkezi yönetimle bütçe ve petrol satışı konularında kriz yaşamıştır. Örneğin 2011'de Al Jazeera'ya verdiği röportajda, Irak merkezi yönetimini referandum ve ayrılmayla tehdit etmiştir.⁶⁰¹ Olayların gelişmesiyle IKBY, uluslararası desteği de arkasında hissederek ve 2014'te DAESH'in Musul'a saldırısını bir fırsat bilerek, Irak merkezi yönetim güçlerini hırsıyla Kerkük'ten çıkarttı.⁶⁰² Bu vesileyle bölgede üstünlüğü diğer aktörlere kabullendirdi. Bunun yanı sıra, Mesut Barzani çevre şehirlerde de güvenliği

⁵⁹⁸ "Üst Düzey Bir Türk Yetkilinin PKK İle İlgili İddiasına İran'ın Yanıtı", *Saat* 24, 15 Haziran 2018, <https://www.saat24.news/news/362757/>, (27 Aralık 2019).

⁵⁹⁹ "Haşdi Vatani; DAESH'in Irak'taki Paralel Gücü", *Al Waght*, 20 Haziran 2016, <http://alwaght.com/fa/News/58104/>, (27 Aralık 2019) [Farsça]. Haşdi Vatani Irak Sünnilerinin 2014'te kurduğu bir örgüttür ki 2016'da Ninava Korucuları olarak isim değiştirmiştir.

⁶⁰⁰ "İran'dan Türkiye'ye Küstah Tehdit", *Akşam*, 23 Şubat 2017, <https://www.aksam.com.tr/dunya/irandan-turkiye-ye-kustah-tehdit/haber-598825>, (27 Aralık 2019).

⁶⁰¹ Jane Arraf, "Q&A: Iraqi Kurdish leader Massoud Barzani", *Al Jazeera*, 30 Jul 2012, <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/07/201272991311907942.html>, (28 December 2019).

⁶⁰² Chulo, "Iran Sends Troops into Iraq to Aid Fight Against ISIS Militants", *The Guardian*.

sağlama adına kontrol sağlamıştır.⁶⁰³ Büyük bir bölgede kontrol sağlayan IKBY, DAEŞ'in saldırısından hemen sonra bağımsızlığa dair plan geliştirdiğini açıklamıştır.⁶⁰⁴ Tüm dünya DAEŞ'in saldırılarını ele aldığı zaman, Barzani'nin bu yaklaşımı bölgesel aktörleri ve en başta İran ve Türkiye'yi derinden kaygılandırmıştır. IKBY'yi cesaretlendiren diğer bir unsur uluslararası aktörlerin silah yardımları olarak da görülebilir. Kısacası, DAEŞ'in bölgedeki faaliyetleri, IKBY'de bağımsızlık hareketlerini arttırmıştır. Milliyetçi söylemlerle, Irak Sünnilerinin DAEŞ'le aynı oldukları yönünde edebiyat bile geliştirilerek, kamuoyunda Arap karşıtı bir hava oluşturulmuştur. Bunun sonucunda Erbil'de defalarca gösteriler yapılarak sığınmacı olarak gelen veya önceden bölgede sakin olan Arapların Kürt bölgesinden çıkartılması istenmiştir.⁶⁰⁵

Böylece 2017'ye gelindiğinde artık bağımsızlık sesleri yükselmeye başlamıştır. Ayetullah Hamaney, Irak Başbakanı Haydar el-İbadi'nin görüşünde “İran İslam Cumhuriyeti, bir komşu olarak, Irak'ın bir parçasını ayırmak için referandum yapılmasına karşıdır ve bu konuda ısrar edenler Irak'ın bağımsızlığı ve kimliğinin muhaliflerin olduğunu düşünmektedir... Irak böyle tarihi, kültürel ve insani köken ve medeniyetle tek parça kalmalıdır”⁶⁰⁶ şeklinde açıklama yaparak İran'ın yeni bir ülke kurulmasına asla müsamaha etmeyeceğini aktarmıştır. İran Genel Kurmay Başkanı “Bu konu hiçbir şekilde Irak'ın komşuları tarafından kabul edilemez ve Irak'ın bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak tüm etnik grupların, dinlerin ve toprak kesimlerinin çıkarına olacaktır”⁶⁰⁷ şeklinde konuyu ele almıştır. Bu eylemin İran milli güvenliğine ve hatta bekasına bir tehdit oluşturduğunu hisseden İran, Genelkurmay

⁶⁰³ Kamaran Palani and Others, “The development of Kurdistan's de Facto Statehood: Kurdistan's September 2017 Referendum for Independence”, **Third World Quarterly**, Vol. 40, No. 12, (2019), p. 2273.

⁶⁰⁴ “Iraq Kurdistan Independence Referendum Planned”, *BBC News*, 1 July 2014, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-28103124>, (1 January 2020).

⁶⁰⁵ “Kurdish Youths Hold Anti-Arab March in Erbil”, *Middle East Eye*, 10 August 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=97kYKgNux0g>, (1 January 2020).

⁶⁰⁶ Ayetullah Seyid Ali Hamaney'in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Irak Başbakanının Devrim Lideri İle Görüşü”, 20 Haziran 2017, <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=36913>, (1 Ocak 2020). [Farsça]

⁶⁰⁷ “Tümgeneral Bakırı: Irak Kürdistan'ındaki Referandum Sorunların Başlangıcı Olacak”, *ANA*, 17 Temmuz 2017, <https://ana.ir/fa/news/17/195629/>, (1 Ocak 2020). [Farsça]

Başkanını Türkiye'ye göndererek⁶⁰⁸ bölgesel bir iş birliği mekanizmasının kurulmasına dair ışık yakmıştır.

Tüm uluslararası çağrılara rağmen Barzani yönetimi, referandumu Eylül 2017'de gerçekleştirmiştir. Referanduma kadar birbiriyle çelişkili politika yürüten İran ve Türkiye, tehdidi anlayarak ortak strateji yürütmeye başlamışlardır. İki ülkenin birlikte olmasa da Irak merkezi yönetimi ile koordineli bir şekilde sınır bölgelerinde askeri tatbikat yapması, bölgeye ve bölgeden gerçekleşen hava uçuşlarının yasaklanması, ticari faaliyetlerin kısıtlanması ve bu türden ortak hareketler, İran ve Türkiye'nin ortak olarak gerçekleştirdiği eylemlerin başında gelmektedir. Ayrıca, iki tarafın ortak hareket etmesi neticesinde, Irak merkezi yönetiminin Türkiye'ye güveni de artmıştır. Dolayısıyla İran ve Türkiye, bölgede iş birliği yürüttükleri zaman, bunun bölgeye de yansıtacağını farkına varmışlardır.

Referandumun gerçekleşmesinden sonra, İran Kürtleri bazı şehirlerde sokaklarda sevinç gösterileri gerçekleştirmiştir. Sevinç eylemlerinin gerçekleşmesi, aslında İran söyleminin (Nerede Kürt varsa orası İran'dır) ne kadar idealist ve hoşgörülü olduğunu göstermiştir. Örneğin İran'ın Kürdistan İli Devrim Muhafızları Ordusu Komutanı bu gösterileri önemsemese de, referandumun İran için tehlikeli olduğunu kabul etmiştir.⁶⁰⁹ Diğer coğrafyalardaki olayları detayına kadar yansıtan İran medyası, bu eylemleri yansıtmamıştır. Fakat İran makamları tehlikenin yıkıcı olduğunu farkında olmuştur. Dolayısıyla, İran yine General Süleymani'yi bölgede görevlendirerek krizin yönetimine çalışmıştır.

Süleymani, IKBY makamlarını tehdit ederek, bu hareketin bölgede yeni bir krizin oluşumuna neden olacağını açıklamıştır. Referandumdan önce Süleymani, Kürt makamlarıyla ilgili açıklamasında, “Şimdiye kadar halk güçleri Haşdi Şabi'nin Irak Kürdistan'ına saldırmamasını istedim. Artık bunu yapmayacağım”⁶¹⁰ ifadesini kullanmıştır. Bu çabalar çerçevesinde, Haşdi Şabi'nin Kerkük'e saldırısından bir gün

⁶⁰⁸ “Tümgeneral Bakiri'nin Türkiye'ye Ziyareti”, *IRIB News*, 15 Ağustos 2017, <https://www.iribnews.ir/fa/news/1765304/>, (1 Ocak 2020). [Farsça]

⁶⁰⁹ “Irak Kürdistan Bölgesi Liderlerinin Mali Sorunları ve İsrail İle İlişkileri Hakkında Konuşulmayanlar”, *Tasnim News*, 15 Ekim 2017, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/07/23/1545422/>, (2 Ocak 2020). [Farsça]

⁶¹⁰ “Tümgeneral Süleymani Iraklı Kürt Yetkililerini Uyardı”, *İslam Times*, 18 Eylül 2017, <https://www.islamtimes.org/fa/article/669948/>, (2 Ocak 2020). [Farsça]

önce de İKBY’ye son uyarısını yapmıştır.⁶¹¹ Referandum yapıldıktan sonra, Süleymani’nin çabası sonucunda, Kürt grupları arasında anlaşmazlık çıkmış ve sonunda 15 Ekim 2017’de Iraklı güçler Kerkük’te operasyon icra ederek bölgede Irak merkezi yönetimi kontrolü sağlanmıştır. Bu başarılı ve çatışmasız operasyon, bölgesel bir dayanışma veya iş birliği operasyonunun sonucu olmuştur. Dolayısıyla, İran ve Türkiye ilk defa böyle başarılı bir stratejiyle, aslında iki ülke arasındaki bu tür mekanizmaların, diğer çatışmalarda da uygulanma potansiyelini göstermiş olmuştur. Bu iş birliği, yine de Türkiye, İran ve Irak üçlüsünün bölgesel güvenlik mimarisinde rol oynama kapasitelerini ispat etmiştir.

Bu operasyonun ardından, Kuzey Irak’ta yuvalanan İranlı Kürt partilerin aktiviteleri de denetim altına alınmıştır. Bölücü grupların Kuzey Irak’taki faaliyetlerine, İran ilk defa sert cevaplar vermiştir. Eylül 2018’de Kuzey Irak’ta İran Kürdistanı Demokrat Partisi ve aynı partiden ayrılan Kürdistan Demokrat Partisi toplantısına 7 füzeyle saldırarak, 18 üst düzey partiliyi öldürmüş ve 49’unu yaralamıştır.⁶¹² Demir yumruk politikası, artık İran’ın Kuzey Irak politikasında normal taktik haline gelerek, gerektiğinde Kuzey Irak topa tutulmuştur. Yine Temmuz 2019’da, İran, bölücü terör örgütlerinin yuvalarını günlerce uzun menzilli toparla hedef alınmıştır.⁶¹³

Irak Krizi	Uluslararası ve Bölgesel Sistem	Müdahaleci Değişken (İç Politika Etkenleri)	Bağımlı Değişken (Dış politika seçenekleri/ strateji)
Birinci Dönem (2003-	1. Tek kutuplu sistemin İran’a baskıları 2. ABD’nin Irak işgali ve İran’ı tehdidi 3. Türkiye ve Suudi Arabistan’ın bölgesel	1. ABD’nin Irak’ta tehdit edici varlığına dair algı 2. Stratejik kültürün öne çıkması (Şii türbeler) 3. Askerin dış	1.ABD’yi dengeleme (Irak’taki ABD karşıtı güçlere yardım) 2. Irak yönetimine (Maliki) yakınlık

⁶¹¹ Michael Georgy and Ahmed Rasheed, “Iranian Commander Issued Stark Warning to Iraqi Kurds Over Kirkuk”, *Reuters*, 20 October 2017, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-iraqi-kirkuk-fall/iranian-commander-issued-stark-warning-to-iraqi-kurds-over-kirkuk-idUSKBN1CP2CW>, (2 January 2020).

⁶¹² “Iranian Missiles Hit Kurdish Opposition in ‘Message to Trump’ ”, *Kurdistan 24*, 10 September 2018, <https://www.kurdistan24.net/en/news/5a56c4d5-645a-447e-aaf4-f9cb29fcff62>, (2 January 2020).

⁶¹³ “Devrim Muhafızları Irak Kürdistan Bölgesinde Terörist Üsleri Bombaladı + Video”, *Tesnim News*, 12 Temmuz 2019, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/04/21/2052408/>, (3 Ocak 2020).

2011)	yükselişi	politikada etkin rolü	
İkinci Dönem (2011-2014)	1. Uluslararası sistemin krize girişi 2. Merkez devletlerin çöküşü ve sınırın tehdidi 3. Bölgesel aktörlerin (Türkiye ve Suudi Arabistan) Maliki karşıtı politikası	1. Algı: Bölgesel güç dengesinin Suriye olayları ışığında değişimi 2. Iraklı aktörlerin Suriye’de etkinliği (Irak Hizbullah’ı) 3. Kurumlar arası uyum (sivil-asker) ve hızlı kararın engellenmesi	1. Dış Dengeleme: A) Maliki’yi destekleme B) Maliki’ye desteğin geri alınması ve Haydar İbadi’nin iktidara gelişini sağlama 2. Iraklı aktörlerle yakın iş birliği
Üçüncü Dönem (2014-2020)	1. Suriye Savaşıyla birlikte İran’ın köşeye sıkıştırılması 2. Bölgesel düzenin tam çöküşü 3. Suudi Arabistan ve BAE’nin İran karşıtı eylemi (Yemen savaşı)	1. Algı: Irak’ın DAES’in eline geçmesiyle Suudi Arabistan’ın yükselişi 2. Askerin Ortadoğu politikasında öne çıkması 2. Batı karşıtı algının güçlenmesi 3. IKBY’nin İsrail tarafından desteklenerek Irak’ı parçalamak ve ardından İran’a baskı uygulamak 4. Stratejik kültür: Şii türbelerin korunmasının iç politikada söylemleştirilmesi	1. İç Dengeleme: Irak’ı DAES karşısında aktif destekleme (silah-danışman gönderme) 2. Dış Dengeleme stratejisi: A) Irak’ta Haşdi Şabi’nin oluşumu 2) IKBY referandumu krizinde Türkiye ve Irak ile dengeleme stratejisi

Tablo 10. Dönemsel olarak İran’ın Irak politikası

4.2. Türkiye

Irak, Türkiye’nin en kritik komşularından biri olduğu için, Türk makamlarının sürekli odak noktasında olmuştur. Uzun süre devam eden bölgesel savaşların bir tarafının Irak olduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda, Türkiye’nin de bu süreçlerden etkilendiği açık bir şekilde görülmektedir. Güvenlik, terörizm ve bölücü grupların

Irak'ta yuvalanması, enerji ve ticari ilişkiler gibi konularda iki ülke arasındaki dinamikleri etkilemektedir. Ayrıca, Irak'ın önemli bir kısmının Misak-ı Milli haritası içerisinde olması ve Suriye'yle kıyas edildiğinde, daha fazla ve örgütlü halde Türkmenin varlığı, Irak'ı Türkiye için daha önemli bir ülke haline getirmiştir. Irak'taki kargaşalardan kaynaklanan güvenlik sorunları, özellikle 1990'lı yıllardan bugüne devam etmiştir. Bu da doğal olarak Türkiye'nin güvenliğini Irak'ın güvenliğine bağlamıştır. Ayrıca, yukarıda bahsedildiği gibi, İran'ın da Türkiye gibi Irak'la ilgili politikalarının olması, Türkiye açısından dikkat çekici bir mesele olmuştur.

Çeşitli nedenlerden dolayı, Türkiye 2003'ten sonra, Irak'ın iç politikasındaki tartışmalarda ağırlığını koymuş ve etkinliğini Iraklı gruplar üzerinden yürütmüştür. Benzer bir şekilde, 2003 Irak işgalinden sonra ortaya çıkan bölgesel güç değişimi, Türkiye'yi de etkilemiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin Irak politikası bölgesel güç dengesi açısından da önem taşımaktadır. İran ve Suudi Arabistan gibi aktörlerin de Irak siyasetindeki varlığı, Türkiye'nin Irak'a yönelik politikasında ve bakışının şekillenmesinde önemli bir faktör olmuştur. Dolayısıyla, Irak krizinin bölgesel boyutu, Türkiye ve İran arasındaki rekabet sirküleri olarak değerlendirilebilir. Bazen iç politika meseleleriyle de içi içe geçen Irak krizi, İran gibi Türkiye'nin de beka sorunu haline gelmiştir.

Irak'ta yapılacak herhangi bir değişiklik Türkiye'nin çıkarlarını etkilemektedir. Irak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak Türkiye için nostaljik bir öneme de sahiptir. Aynı şekilde, jeopolitik ve jeostratejik açıdan da özel bir öneme sahiptir. Demokratik veya diktatör, parçalı veya birleşik her ne olursa olsun, Türkiye iç politikada doğrudan Irak'tan etkilenmektedir. Buna ek olarak, Irak'ta olan herhangi bir değişiklik, Türkiye'nin bölgedeki çıkarlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Kürtlerin ve Şiiilerin tehdidinin yanı sıra, Türkmenler ve Sünniler de Türkiye için fırsat sunmuşlardır. Bu doğrultuda bu kısımda, İran ve Türkiye'nin rekabet ve iş birliğinin, Irak politikası üzerindeki etkisi analiz edilmektedir.

4.2.1. 2003-2011 Dönemi Türkiye'nin Irak Stratejisi

4.2.1.1. Sistemik Faktörler

ABD'nin Irak'ı işgali, bölgede güç boşluğuna yönelik endişelere yol açmıştır. Sistemde başatlık konumunda olan ABD, diğer aktörlerin (Fransa, Rusya ve Çin) karşı çıkmasına

rağmen kendi planını gerçekleştirmiştir. Tek kutuplu uluslararası sistemde, ABD Irak'ı işgal ederek Türkiye'nin yakın havzasında bir krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Irak'ın Türkiye ile komşuluğu, yapısal bir düzenleyici olarak Türkiye'nin reaksiyonunda da etkili olmuştur. Sistemde başatlık konumunda olan ABD, diğer aktörlerin (Fransa, Rusya ve Çin) karşı çıkmasına rağmen kendi planını gerçekleştirdiğinden, sistemin tek kutupluluğu öne çıkmaktadır. Bu çerçevede sistemik açıklık, tehditlerin net bir şekilde ortada olmasını göstermiştir. Dolayısıyla ABD'nin Irak'taki varlığını bir fırsata çeviren PKK, bölge ülkelerine ve özellikle Türkiye'ye yönelik tehdit seviyesini yükseltmiştir. Ayrıca, IKBY'nin devletleşme süreci, Türkiye için açık bir tehdidin ortada olduğunu göstermiştir.

Bölgesel güç boşluğunun yanı sıra, bu savaş Türkiye'ye stratejik tehditler de savurmuş ve Türkiye savaştan önce bunu durdurmaya çalışmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Gül'e göre "Irak Pandora kutusu gibidir. Kutunun burada açılmasını istemiyoruz. Bu kutu açılmamalıdır. Irak dağılmamalı, çünkü her şeyi tekrar yerine koymak mümkün olmayacaktır".⁶¹⁴ Bu açıklama aslında Türkiye'nin bu tarihten sonraki politikasını özetlemektedir. Fakat Türkiye'nin çabası başarılı olmamış ve ABD saldırısını gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla, oluşan yeni ortamda ve saldırı sonrasında, Türkiye'nin birinci önceliği Irak'ın tek parça halinde bir ülke olarak ayakta durması ve parçalanmaması olmuştur.⁶¹⁵ Bu doğrultuda Irak Tezkeresinin Meclisten geçmemesi ve gelişmelerden Türkiye'nin uzak durması, savaş sonrası Irak'ta yapıcı rol oynayamaması anlamına gelmekteydi. Bu doğrultuda, Türkiye ABD'nin savaşına katılmayarak, hem Irak iç dengelerinde özellikle Kürt yöneticilerin elini açık bırakmış hem de yeni Irak'ta oluşacak stratejik fırsatları kaçırmıştır.

Bu durgun süreç 2005'e kadar devam etse de, buraya kadar Irak iç siyasetinde yaşanan meseleler Türkiye'nin dikkatinden kaçmamıştır. Birinci mesele, ABD destekli IKBY'nin Kerkük'e yoğun bir Kürt yerleştirme politikası olmuştur. Türkiye bu politikanın kabulünün mümkün olmadığına altını çizmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tan, bu politika ve sonuçlarının sadece Irak'la sınırlı olmayacağını

⁶¹⁴ Ali Balcı and Murat Yeşiltaş, "Turkey's New Middle East Policy: The Case of the Meeting of the Foreign Ministers of Iraq's Neighboring Countries", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol. 29, No. 4, (Summer 2006), pp. 20-21.

⁶¹⁵ Ali Balcı, "Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi", Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2012**, Ankara: SEAT Yayınları, 2013, s. 120.

açıklamış ve hatta konuya BMGK'nın müdahalesini isteyerek, “böyle bir durumda Türkiye'nin seyirci kalmayacağını” açıklamıştır.⁶¹⁶ Kürt yayılmacılığı böylelikle Türkiye'nin Irak'a yönelik bakışını değiştirmiş ve Türkiye buna sessiz kalmamayı tercih etmiştir. Böylelikle Türkiye, Irak'taki ABD varlığı ve bu varlıktan oluşan yeni statükoda kendi çıkarlarının ve özellikle güvenlik kaygılarının bertaraf edilmesine yönelik adımlar atmıştır.

Kerkük meselesine benzer diğer önemli bir konu, 2005'teki seçimlerde yeni oluşan ortamla bütünleşmesini amaçlayan Türkiye'nin Sünnileri destekleme politikası görülmektedir. Bu çerçevede, Irak siyasetinden dışlanan Sünnilerin ülke siyasetine katılmaları ve anayasal haklarının korunması için Türkiye girişimlerde bulunmuştur.⁶¹⁷ Bu süreçle beraber Türkiye artık Irak siyasetinde aktif rol oynamaya çalışmıştır. İran'ın Irak'taki nüfuzu da Türkiye'yi bir nevi sahaya davet etmek anlamına gelmiştir. Bu yüzden Türkiye elindeki kozları kullanmaya çalışmıştır. Kuzey Irak'taki gelişmeler ve devletleşme yoluna giren bölgesel yönetime karşı yaklaşımlar, bu dönemde ihtiyatlar içerisinde devam etmiştir.

2004'te PKK'nın terör eylemlerinin yeniden başlamasıyla⁶¹⁸ Türkiye, Kuzey Irak'a yönelik politikasında güvenlikçi yaklaşıma ağırlık vermiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin baskısıyla, ABD ve AB, 2004'te PKK'yı terör örgütü listesine almışlardır. Bunun devamında Türkiye ABD ile sürekli temas içinde olmuş ve giderek Kuzey Irak'ta bir operasyon yapmaya hazırlanmıştır. Bu doğrultuda, 2007'de Türkiye-Irak-ABD'den oluşan üçlü bir mekanizma kurulmuştur. Mekanizmanın asıl amacı, Türkiye'nin ABD ve Irak'ı kendi güvenlik kaygıları için ikna etmesiydi. Bu doğrultuda ABD Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü, “Türkler siyasi, diplomatik ve askeri düzeyde, Irak'a tek taraflı bir müdahale konusundaki görüşlerimizi anlıyor. Türkiye'nin kendisini koruması ve terörist

⁶¹⁶ Kemal İnat, “Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2005”, Kemal İnat ve Ali Balcı (Ed.), **Ortadoğu Yıllığı 2005** (1-49), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2006, ss. 2-4.

⁶¹⁷ Bilgay Duman, “Türkiye – Irak İlişkilerinin Dönemsel Dinamikleri ve İlişkilerin Geleceği”, **ORSAM Analiz**, Sayı. 232, (2019), s. 5.

⁶¹⁸ “PKK'nın Ateşkes Bozduğunu Açıkladıktan Sonra Çıkan Çatışmalar”, *CNN Türk*, 11 Haziran 2004, <https://www.cnnturk.com/2004/turkiye/06/11/pkk.8217.nin.ateskes.bozdugunu.acikladiktan.sonra.cikan.catismalar/12740.0/index.html>, (2 Ocak 2020).

saldırlara karşı kendisini korumasına yardım için yapabileceğimiz her şeyi yapmak istiyoruz”⁶¹⁹ ifadelerinde bulunmuştur.

Böylesi kısıtlayıcı stratejik bir ortamda, Türkiye’nin güvenlik tehdidi taban yapmış ve iç politikada da karar alıcılar bu meseleyi tartışmışlardır. Dolayısıyla özellikle 2008’den itibaren, Türkiye bu ortama uyum sağlayarak hem IKBY’ye hem de merkez devlete yakınlaşmaya çalışmıştır. Dolayısıyla 2011’e kadar oluşan kısıtlayıcı ortamda, ABD işgalinin yanı sıra, bölgede PKK faaliyetleri de artış göstermiştir. Ayrıca İran’ın nüfuzu da Türkiye’nin politikalarını olumsuz yönde etkilemiştir.

4.2.1.2. İç Politika Faktörleri

Neoklasik realizm kuramı doğrultusunda, Türkiye’nin 2000’li yılların ikinci yarısında Kuzey Irak’a yönelik yaklaşım değişiminin altında çeşitli nedenlerden bahsetmek mümkündür. Birinci neden, Kürtlerin Şiilerle birleşerek ülke siyasetinde önemli konum kazanmaları⁶²⁰ ve bu noktada Türk liderlerinin onlara yönelik algılamalarının değişimidir. Zira aynı dönemde İran da Şiilerin yanında olarak, Irak siyasetinin önemli aktörlerinden birine dönüşmüştü.⁶²¹ Özellikle Nuri Maliki’nin 2006’da başlayan Başbakanlığı, İran’ın konumunu güçlendirmiştir. Hâlbuki Türkiye’nin desteklediği grup zayıf düşerek, Ankara için stratejik bir müttefik olmaktan çıkmıştı. Bu da Türk karar vericilerin Irak’a yönelik algısını etkilemiştir. İkinci önemli neden, PKK terör eylemlerinin artışı, Türkiye için Kuzey Irak meselesini, dış politikadan önce iç politika meselesine dönüştürmüştür. Dolayısıyla, Türkiye’nin PKK meselesini çözme yolunun Kuzey Irak’la ilişkilerin normalleşmesiyle olacağı düşüncesi oluşmaya başlamış ve böylelikle Türkiye bölgedeki Kürtlerle yapıcı ilişkilere hazırlanmıştır.⁶²² 2007 seçimlerinde AK Parti’nin kesin kazancı ve özellikle doğu ve güneydoğu bölgelerindeki başarısı, hükümet söyleminin güçlenmesini beraberinde getirmiştir.⁶²³

⁶¹⁹ “ABD Üçlü Mekanizmadan Yana”, *Hürriyet*, 1 Kasım 2007, <https://www.cnnturk.com/2007/dunya/11/01/abd.uclu.mekanizmadan.yana/401801.0/index.html>, (3 Ocak 2020).

⁶²⁰ Erkmen, s. 173.

⁶²¹ Henri J. Barkey, “Turkey’s New Engagement in Iraq; Embracing Iraqi Kurdistan”, Special Report 237, **United States Institute of Peace**, (May 2010), p. 4.

⁶²² Erkmen, s. 173-174.

⁶²³ Barkey, p. 8.

Seçim kazancı, asker ile hükümet arasındaki Kürt meselesi üzerindeki tartışmaları pekiştirmiş ve sonunda TSK Kuzey Irak’a operasyon gerçekleştirmiştir.⁶²⁴ Operasyon bittikten sonra hükümet, askeri bürokratlarla girdiğı tartışmaları kazanarak onları tasfiye etmiştir. Bu tasfiye hükümete dış politikada daha rahat bir karar verme süreci sağlamış ve dolayısıyla hükümet özgüvenli bir şekilde Kürt meselesini ele almıştır. Aynı zamanda AK Parti, iç politikada da Kürt halkına yönelik, “çözüm süreci” olarak bilinen dönemi başlatmıştır.

Türkiye tüm çabalarına rağmen, Kuzey Irak’ta politikalarını yürütememiştir. Bu anlamda bölgede enerji, Kerkük meselesi, Türkmenler konusu ve diğer önemli meselelerde sürekli Batılı güçlerin aracılığıyla politika yürütmek zorunda kalmıştır. Bu sürece son verilmesinin tek yolu, IKBV’ye yaklaşmak olarak görülmüştür. Bu değışim, stratejik kültürde olan tehdit tanımındaki dönüşüm sayesinde gerçekleşmiştir. Diğer bir mesele, Irak Anayasası gereğince Kerkük statüsünün 2007 sonunda bir referandumla belirlenmesi gerekliliğı meselesi olmuştur. Fakat referandumun yapılamamasıyla birlikte, Türkiye konuyla ilgili Kuzey Irak’ı da katarak Kerkük meselesinde bir çözüm üretilmesini istemiştir.⁶²⁵ Irak iç meselesinde çeşitli aktörlerin bulunması, Türkiye’nin bu aktörlerin hepsiyle iş birliğı gerekliliğı, siyasilerin Irak’a yaklaşımını değıştirmiş ve Türkiye artık bu yalnızlığa son vermeye karar vermiştir. Aynı şekilde Kuzey Irak’ta yalnızlaşan Türkiye, bölgesel yönetimi kendi tarafına çekmeye çalışarak Irak Kürtlerinin gücüyle PKK’yı bastırmak istemiştir.

Kurumlar arasında koordinasyon meselesinde, siyasette sivilleşme sürecinin hızlanmasıyla bu anlaşmazlık azalmış ve hükümet, Türkiye’nin Irak politikasında daha ön plana çıkmıştır. 2007 seçim sonuçları ile de, hükümetin oyların çoğunluğunu kazanması, toplumsal ayağını da güçlendirerek, devlet toplum arasındaki bağı nispi bir şekilde güçlendirmiş ve dolayısıyla Irak’a yönelik politikada, hükümet kendi söylemini hem iç hem de dış politikada oturtmuştur.

4.2.1.3. Politika Çıktıları: Diplomatik Adım ve Dengelememe Stratejisi

ABD’nin Irak’ı işgali, Türkiye dış politikasında bir probleme yol açmıştır. Neoklasik realizm teorisi çerçevesinde, Türkiye’nin bu meseleye yönelik politikası diplomatik

⁶²⁴ Balcı, “Türkiye’nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi”, ss. 120-121.

⁶²⁵ Erkmen, s. 173.

adımlar bağlamında ele alınabilir. Diplomatik girişimlerde, dengelememe veya yetersiz dengeleme örneklerine rastlamak mümkündür. Teorinin bahsettiği stratejiler, devletler karşısında uygulansa da, Türkiye'nin ve hatta İran'ın 2000'li yıllardaki stratejik politikalarında, Irak'ta ortaya çıkan güvenlik krizini (IKBY'nin devletleşmesi) değerlendirmemeleri dikkat çekicidir. Yetersiz dengeleme, devletlerin tehlikeyi önemsememesine veya onu görmezden gelmesine işaret etmektedir. Türkiye 2008'de radikal bir değişim de olsa, IKBY'yi resmen tanımıştır.⁶²⁶ Bu mesele karar vericilerin PKK krizinde tüm imkânları denemeleri anlamına gelmektedir. Aktütün'de gerçekleşen saldırı, Türkiye'nin karar vermesinde önemli bir etken olmuş ve dolayısıyla, Türkiye PKK'ya karşı IKBY ile ortak eylem stratejisini belirleyerek bu yönde adımlar atmaya başlamıştır. Ayrıca ortak mücadele konusunu tartışmak için, Özel Temsilci Murat Özçelik hem Erbil hem de Bağdat yetkilileriyle bir araya gelmiştir ki, tüm bunlar medyaya yansıtılmamıştır.⁶²⁷ Benzer bir şekilde, hızlı bir gelişme sürecinde enerji kaynaklarına ihtiyacın artması da diğer bir neden olmuş⁶²⁸ ve bunun yanı sıra savaşta harabeye dönüşmüş Irak altyapısının yeniden yapılanması için Türkiye, bu girişimi başlatmıştır.⁶²⁹

Bu gerekçeler, Türkiye'yi Irak'ta müttefik arayışı yarışmasında Kuzey Irak'a yakınlaştırmıştır. Bu süreç Maliki hükümetiyle ilişkilerin bozulmasına da neden olmuş ve ABD'nin Irak'tan çekilmesiyle Maliki'nin sekteryen politikasıyla ilişkiler iyice açılmıştır. İlişkilerin soğuk olduğu dönemde Türkiye, Haşimi'ye sığınmacı statüsü vererek Maliki hükümetinin karşısında tavır sergilemiştir. Genel olarak 2003'ten sonra türbülanslı geçen dönem, Türkiye'nin Irak politikasında polemiklere yol açmıştır. Bir taraftan Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasına ve parçalanmasının önlenmesine çalışan Türkiye, diğer taraftan Kuzey Irak'ın güçlenmesini ve hatta meşruiyetini sağlayan adımlar atmıştır. Bu da diğer nedenlerin birleşmesiyle IKBY'yi güçlendirmiştir. Güçlenen IKBY, giderek referandum ve bağımsızlık gibi kavramları sık sık kullanarak ayrılıkçı tavır sergilemiştir. Adı geçen meşruiyetin en önemli

⁶²⁶ Meltem Müftüler-Baç, "Changing Turkish Foreign Policy Towards Iraq: New Tools of Engagement", **Cambridge Review of International Affairs**, Vol. 27, No. 3, (2014), p. 538.

⁶²⁷ Gökhan Çetinsaya, "Irak'ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye", Gökhan Çetinsaya ve Taha Özhan, **İşgalin 6. Yılında Irak**, Ankara: SETA Yayınları, 2009, s. 72.

⁶²⁸ Erkmen, s. 173.

⁶²⁹ Müftüler-Baç, s. 538.

faktörlerinden biri de 2010'da Erbil'de Türkiye konsolosluğunun açılmasıyla⁶³⁰ gerçekleşmiştir. Fakat bundan daha önce İran da 2007'de Erbil ve Süleymaniye'de kendi konsolosluğunu açmıştır. Türkiye İran'la rekabetini ve aynı şekilde artan ekonomik etkileşimini sürdürmek ve bölgede bir denge kurmak için bu siyaseti izlemiştir.⁶³¹

Yukarıda tartışılan Türkiye'nin diplomatik yumuşamasına ek olarak, İran'ın da aynı politikayı izlemesi, İKBY'nin devletleşmesini ve uluslararası arenada kendi konumunu pekiştirmesini sağlamıştır. Irak iç politikasında yaşanan ayrışmalar sonucunda da Irak merkezi yönetimi yıpranmış bir duruma düşmüştür. Sonuç olarak, tüm bunlar çeşitli bölgesel ve Irak içi denklemlerde, tarihsel, siyasal, sosyal meselelerle birleşerek İKBY'yi güçlendirmede öne çıkan faktörlerdir. Dolayısıyla, ABD'nin Irak'taki varlığından son derece faydalanan İKBY, devamı olmayan bir sürece girmiştir. Sonuç itibarıyla, bu dönemde Türk dış politikası geleneksel ideolojik ve muhafazakârlık ilkelerinden ve çekingenliğinden uzaklaşarak, jeopolitik denklemleri ve özellikle İran ve diğer aktörlerle rekabeti göz önünde bulundurmıştır.

4.2.2. 2011'den 2014'e Kadar Türkiye'nin Irak Politikası

4.2.2.1. Sistemik Faktörler

2011'de Arap Baharı isyanlarıyla beraber, Irak-Türkiye arasındaki ikili ilişkilerde de yeni olaylar yaşanmıştır. Bu yüzden bu olaylar bir dönemin başlangıcı olarak sayılabilir. Birinci olay, TBMM tarafından 2007 ve ardından her yıl uzatılan sınır ötesi tezkerenin bir yıl daha uzatılmasıdır. İkinci mesele, İran'la giderek bölgesel konularda ayrışan politikanın gün yüzüne çıkmasıdır. Bunun sonucunda İran hükümetine yakın ilişkiler en az seviyeye düşmüştür. Diğer önemli bir husus, ABD'nin Irak'tan çıkışıdır ki, bu da yine İran'ın Irak'taki nüfuzunu arttırmış ve bunun sonucunda Türkiye huzursuzlaşmıştır. Dolayısıyla, Türkiye 2014'e kadar Irak merkezi yönetiminden uzaklaşmış ve İKBY'ye yakınlaşarak bir dengelemeye gitmiştir. Irak ve Kuzey Irak'ı bu konuda önemli yapan diğer bir mesele, Ortadoğu sokaklarının yanmasıyla beraber, Kürt menşeli aktivitelerin Suriye ve Irak'ta güçlenmesi olmuştur. Batı'nın tam desteğini alan PKK yanlısı gruplar, Türkiye'ye yönelik en önemli baskı olmuştur. İran kısmında

⁶³⁰ Müftüler-Baç, s. 545.

⁶³¹ Bugün Türkiye'nin Irak'ta iki temsilcisi varken, İran'ın Bağdat, Ncef, Kerbela, Basra, Erbil ve Süleymaniye'de olmak üzere toplam beş konsolosluğu faaliyet yapmaktadır.

tartışıldığı gibi, bu politika ister istemez IKBY'nin güçlenmesini beraberinde getirmiştir.

Sistemik düzenleyici unsuru, Türkiye'nin tüm güney sınırı boyunca tehlikenin birikmesi şeklinde tezahür etmiştir. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere, Türkiye yetersiz dengeleme ile, Suriye ve Irak'ta sorunun ciddileşeceğini tahmin etmemiştir. Irak merkezi yönetiminin giderek zayıflaması ve dolayısıyla bölgesel güç dengesinin değişimi, güvenlik riskinin artmasına neden olmuştur. Ayrıca ABD, Rusya ve genel olarak Batılı aktörlerin IKBY'yi desteklemesi bu tehlikenin ciddiliğini göstermektedir. Dolayısıyla çok kutupluluğa doğru hareket eden sistemin büyük güçlerinin Ortadoğu'daki belirsiz politikası, Suriye krizinin derinleşmesi ve İran'ın artan bölgesel nüfuzu Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu nedenle karar vericiler bölgede yalnızlaşmadan kaçınmanın yolunu bölgesel aktörlere yakınlaşma şeklinde bir reaksiyon vererek göstermişlerdir.

Böyle karışık konjonktürde tehditlerin yönü, boyutu ve kapsamı hakkında tüm aktörler gibi Türkiye'nin de hesaplamaları yeterli olmamıştır. Suriye'de güç çekişmesine giren Türkiye, Irak'taki durumdan ve özellikle merkezi hükümetten endişelenmiştir. Fakat krizin nereye gittiği konusundaki belirsizlik ve bölgesel dengenin yanı sıra uluslararası arenadaki kısmen kısıtlayıcı stratejik ortam, politika yürütmesini zorlaştırmıştır. Bu çerçevede Türkiye, Irak içinde müttefik arayışında IKBY'yi seçmiş ve dolayısıyla merkezi hükümetle ilişkiler alt seviyelere düşmüştür.

4.2.2.2. İç Politika Faktörleri

AK Parti iktidarıyla birlikte, Türkiye, Kürt vatandaşların hakları konusunda bazı düzenlemelere gitmiştir. Fakat bölgesel huzursuzluk bunu sekteye uğratma kapasitesine sahip olmuş ve PKK sorununun yeniden canlandırma olasılığı söz konusu olmuştur. Bu nedenle Türkiye iç politikada da faydalı olmak umuduyla, IKBY'ye yakınlaşma stratejisini uygulamıştır. Ayrıca ABD'nin çıkışıyla ilgili tartışmalar ısınırken Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Haşimi, Maliki tarafından görevinden uzaklaştırılmış ve Haşimi de Türkiye'ye gelmiştir. Dolayısıyla, Türkiye resmen Irak meselelerinde taraf statüsüne geçmiştir. Bu aşamada siyasiler, Irak Başbakanı Maliki politikalarının Irak krizine yol açtığını sürekli dile getirmiştir. Başbakan Erdoğan, Irak Başbakanı Maliki'yi

Irak krizinin derinleştirilmesinden sorumlu tutmuştur. Erdoğan, Irak'ta mezhep temelli bir çatışma ortamını oluşturmayı hedefleyen provokasyonların olduğunu savunmuştur:

“Ne yazık ki siyasi irade, bu kanlı çatışmaların önünü kesecek adımlar atmak yerine, gerilimi tırmandıracak, etnik ve mezhebi ayrımcılığı körükleyecek bir tutum izlemeye devam ediyor. Düşünün ki kendi koalisyonu içerisinde olan ortaklarının, kendi hükümetinin içerisinde yer alan bakanlarının evlerini, tanklarla, zırhlı araçlara kuşatan bir anlayışla biz olumlu bir gelişmeyi bekleyemeyiz. Bunu da gerçekten barış istiyor, gerçekten Irak'ın aydınlık geleceğini hazırlıyor diye değerlendiremeyiz”.⁶³²

Türkiye Kuzey Irak'ı, merkezi yönetime ve İran'ın bu yönetimdeki nüfuzuna karşı olası bir alternatif olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin stratejik kültürünün en önemli parçalarından biri sayılan Kürt meselesi, giderek güvenlik tehdidi önceliklerinde sırasını kaybetmeye başlamıştır. Bunun en önemli göstergesi, Başbakan Erdoğan'ın 2011'de Irak'a gerçekleştirdiği ziyarette Erbil'i ziyaret etmesi olarak görülebilir. Bu vesile ile Türkiye'den bölgeye ilk kez Başbakan sıfatıyla bir devlet makamı ziyarette bulunmuştur. Bu aslında Türkiye'den ziyade IKBY'ye meşruiyet sağlama açısından önemli bir adım olmuştur. Erdoğan bu ziyarette, “biz, bir yandan müteahhitlerimizin, yatırımcılarımızın başarısıyla övünüyor, bir yandan da komşu bir ülkenin, kardeş Kürt halkının refahının artmasıyla seviniyoruz”⁶³³ açıklamasında bulunmuştur. Başbakan Erdoğan'ın Irak'taki resmi gezisinde çeşitli mekânları ve makamları ziyarette bulunması, aslında Türkiye'nin tüm tarafları kapsayacak bir strateji takibinin simgesi olmuştur. Özellikle Şiiilerin en kutsal mekânlarından sayılan Hz. Ali türbesinin ziyareti ve aynı şekilde Iraklı Şiiilerin dini lideri Ayetullah Sistani ile görüşmesi, bu politikanın stratejik boyuta yükselişinin işaretidir.⁶³⁴ Şii, Sünni ve Kürtlerle görüşme, aslında Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki sıfır sorun politikasının simgesi olarak da görülebilir. Ancak bu ziyaretin gerçekleştiği sırada Irak dâhil olmak üzere bölgede

⁶³² TBMM, “AK Parti TBMM Grup Toplantısı”, *Meclis Haber*, 10 Ocak 2012, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=119971, (5 Ocak 2020).

⁶³³ Özlem Kayhan Pusane, “Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemleri Karşılaştırmalı Analizi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 14, Sayı 56, (2017), s. 49.

⁶³⁴ Mesut Özcan, “Türkiye'nin Irak Politikası 2011”, Burhanettin Duran ve Diğerleri (Ed.), *Türk Dış Politikası Yılı 2011* (267-283), Ankara: SETA Yayınları, 2012, s. 270.

sokak gösterileri başlamış ve Irak merkezi hükümeti ve Şii gruplarının Suriye olaylarına yaklaşımları bu politikanın devam ettirilmesini zorlaştırmıştır.

İç kurumlar açısından bu dönemde de Türkiye'nin kurumlar arası koordinasyonunda bazı meseleler öne çıkmıştır ki, bu da önceki dönemden süregelmiştir. 2013'te "Yargı Darbesi" olarak bilinen olaylar aslında iç kurumlar arasında bir çekişmeyi göstermiş ve dolayısıyla iç dış politika, güçlü karar almanın önünde büyük engel olabilme potansiyeli taşımıştır. Ayrıca 2013'te gerçekleşen gezi olayları, devlet-toplum ilişkilerinde (en azından halkın bir kısmı) bazı çatlakların ortaya çıktığını ve dış politikada ciddi adımların atılmasında önemli engellerin oluştuğunu göstermiştir. Dolayısıyla krize giren Irak'a yönelik Suriye kadar kararlı bir politika izlenilememiştir.

4.2.2.3. Politika Çıktıları: Merkezden Uzaklaşma, IKBY'ye Yakınlaşma ve PKK Sorunu

Sistemik baskıların en üst seviyeye çıktığı 2011 sonrası dönemde, Türkiye iç politikalarında da önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu dönemde askeri strateji ön plana çıkmış ve böyle bir ortamda Türkiye iç dengeleme stratejisini yürürlüğe koyarak, iç kapasiteleri harekete geçirmiştir. Bu çerçevede, PKK'nın terör eylemlerinin artması, karar vericilerin yanıt biçimini de etkilemiştir. PKK saldırılarının hız kesmemesi iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve sınır ötesi harekât silsilesi devam etmiştir. Bu nedenden dolayı, TBMM Ekim 2011'de sınır ötesi operasyon için tezkerenin bir yıl daha uzatılmasına karar vermiştir. Bu kararda Türkiye'ye Kuzey Irak'tan gelen tehditlere yönelik önlemlere vurgu yapılarak, Irak toprak bütünlüğünün altı çizilmiştir:

"... Türkiye'ye yönelik olarak devam eden terörist saldırılar ve tehdide karşı, terörizmle mücadelenin bir parçası olarak uluslararası hukuk çerçevesinde gerekli tedbirleri almak üzere, hudut, şümul, miktar ve zamanı Hükümetçe belirlenecek şekilde, TSK unsurlarının, Irak'ın kuzeyinden ülkemize yönelik terör tehdidinin ve saldırılarının bertaraf edilmesi amacıyla sınır ötesi harekât ve müdahalede bulunmak üzere, Irak'ın PKK teröristlerinin yuvalandıkları kuzey bölgesi ile mücavir alanlara gönderilmesi ve görevlendirilmesi için TBMM'nin 17 Ekim 2007 tarihli ve 903 sayılı kararıyla Hükümete verilen ve son olarak 12 Ekim 2010 tarihli ve 975 sayılı kararıyla bir yıl uzatılan izin süresinin 17

Ekim 2011 tarihinden itibaren bir yıl daha uzatılmasını Anayasanın 92. maddesi uyarınca arz ederim”⁶³⁵.

Tezkerenin uzatılmasından sonra, 19 Ekim 2011’de PKK’nın Çukurca’da gerçekleştirdiği terör saldırısı sonrası, TSK tezkere doğrultusunda daha önce başlattığı operasyonu genişleterek, yine Kuzey Irak’a girmiş ve terör hedeflerini vurmuştur. Bundan sonra Türkiye, Irak merkezi yönetimi ile ekonomik ilişkileri geliştirse de, yukarıda da bahsedilen siyasi ilişkileri iyi bir düzlemde yürütememiştir. 2011 sonlarında Tarık Haşimi’nin terörle suçlanması ve ardından çıkarılan yakalama kararıyla, Türkiye’nin Irak merkezi yönetimiyle sıkıntılı dönemi başlamış oldu. Sünnilerin en üst düzey makamının Maliki tarafından suçlanması, Türkiye açısından İran’ın nüfuzu anlamını taşımakla birlikte, Sünnilerin Irak siyasetinden uzaklaştırma anlamına gelmişti. Dolayısıyla, sonraki aşamada Haşimi’nin Türkiye’ye sığınması, aslında Türkiye-İran çekişmesi neticesinde de görülebilir. Zira Türk makamlarınca Maliki, aslında ABD’nin çıkış evresinde İran politikalarını uygulamaktaydı.

Ayrıca ABD’nin çıkışından sonra 2012’de Türkiye ile Irak merkezi hükümeti arasında ilişkilerin azalmasıyla, Türkiye ile Kuzey Irak ilişkileri hem ekonomik hem de siyasi olarak genişlemiştir. Zira Tarık Haşimi olayı, Irak’ın Suriye’nin yanında bir tavır alması ve Kuzey Irak’taki petrolün ihracı meselesi, iki ülke arasındaki ilişkileri gergin bir noktaya getirmiş⁶³⁶ ve Türkiye artık Maliki yönetimiyle anlaşamaz bir siyasi süreç girmiştir. Ayrıca PKK saldırılarının devam etmesiyle, Kuzey Irak’a yönelik operasyonların devamı için, TBMM Aralık 2012’de tezkereyi bir yıl daha uzatmıştır. Tezkerenin metninde PKK tehditlerinin devam etmesinin altının çizildiği görülmektedir:

“Irak’ın kuzey bölgesinde yuvalanmış bulunan PKK terör unsurlarından kaynaklanan ve Türk halkının huzur ve güvenliğiyle, ülkesinin milli birliğine, güvenliğine ve toprak bütünlüğüne yöneltilmiş terörist saldırılar ve açık tehdit devam etmektedir... Türkiye’ye yönelik olarak devam eden terörist saldırılara ve tehdide karşı, terörizmle mücadelenin bir parçası olarak uluslararası hukuk çerçevesinde gerekli tedbirleri

⁶³⁵ “Sınır Ötesi Tezkere Kabul Edildi”, *Milliyet*, 5 Ekim 2011, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/sinir-otesi-tezkere-kabul-edildi-1447210>, (5 Ocak 2020).

⁶³⁶ Balcı, “Türkiye’nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi”, s. 122.

almak üzere, hudut, şümul, miktar ve zamanı Hükümetçe belirlenecek şekilde, Türk Silahlı Kuvvetleri unsurlarının, Irak'ın kuzeyinden ülkemize yönelik terör tehdidinin ve saldırılarının bertaraf edilmesi amacıyla, sınır ötesi harekât ve müdahalede bulunmak üzere, Irak'ın PKK teröristlerinin yuvalandıkları kuzey bölgesi ile mücavir alanlara gönderilmesi ve görevlendirilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17.10.2007 tarihli ve 903 sayılı Kararıyla Hükümete verilen ve son olarak 05.10.2011 tarihli ve 1005 sayılı Kararı ile bir yıl uzatılan izin süresinin, 17.10.2012 tarihinden itibaren bir yıl daha uzatılmasına Anayasa'nın 92'nci maddesi uyarınca izin verilmesi, Genel Kurulun 11.10.2012 tarihli 7'nci Birleşiminde kabul edilmiştir".⁶³⁷

Suriye olaylarıyla daha da güçlenen, hatta Esad hükümetiyle anlaşmalı bir şekilde Kuzey Suriye'yi kendi kolu olan PYD'nin milis unsurlarıyla ele geçiren PKK, özgüvenini arttırmış ve PKK'nın güvenlik tehdidi, Suriye kriziyle birlikte yeni bir boyut almıştır. PKK tehdidinin yanı sıra, Kuzey Irak'a yönelik Türk dış politikası ve özellikle petrol politikası, Irak merkezi yönetimini kızdırarak, ilişkilerin soğuk kalmasına neden olmuştur. Bağdat yönetimine göre, Türkiye'nin bu tutumu, IKBY'yi Bağdat karşısında isyana teşvik etmiştir.

Türkiye 2008'de, petrol konusunda Irak merkezi yönetimiyle bir antlaşma yaparak IKBY yerine merkezi yönetimi muhatap almıştı. Türkiye'nin amacı IKBY'yi Bağdat'a ve Bağdat'ı IKBY'ye bağlamak ve bölgesel yönetimin bağımsızlığa gidecek yolunu engellemekti. Fakat 2009 ve 2010'da IKBY'de yeni petrol ve gaz kaynaklarının bulunması ve Türkiye-Irak ilişkilerinin bozulması ile Türkiye'nin bölgeye yönelik siyaseti de değişmiştir. Yeni kaynakların bulunmasıyla, Türkiye hem enerji ithalatında çeşitliliğe dayalı bir strateji yürütmeye odaklanmış hem de bölgede enerji köprüsü politikasını gerçekleştirmek için fırsat yakalamıştır. 2012'de IKBY ile Bağdat arasında yaşanan gerginlikler had safhaya ulaşmış ve Bağdat IKBY'ye petrol payını vermeyi durdurmuş, bunun sonucunda IKBY kendi başına ve merkezi yönetimden izin almadan, Türkiye üzerinden petrol ihracatına gitmiştir. Sonuna Mart 2013'te IKBY sorumlusunun Ankara'ya yaptığı ziyarette, Türkiye bölgesel yönetimle tarihinin en önemli

⁶³⁷ TBMM, "TBMM Kararları", *TBMM Web Sitesi*, 11 Ekim 2011, https://www.tbmm.gov.tr/tbmm_kararlari/karar1026.html, (5 Ocak 2020).

antlaşmalarından birini yapmıştır.⁶³⁸ Fakat daha önceden boru hattının kapatılmasından ötürü IKBY, tankerlerle Türkiye üzerinden petrol ihraç etmeye çalışmıştır.⁶³⁹

Bu antlaşma bugüne dek gerçekleşmese de, IKBY için istediği meşruiyet açısından önemli bir faktör olmuştur. Sürekli Bağdat yönetimini bağımsızlıkla tehdit eden IKBY, dönemin konjonktürüne göre olası bağımsızlığına Türkiye'nin olumlu yaklaştığını sanmış ve bu yüzden giderek Bağdat'tan uzaklaşarak Ankara'ya yakınlaşmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin enerjiye olan ihtiyacı ve Bağdat yönetimi ile çeşitli konularda yaşadığı sorunlar, IKBY'yi cesaretlendirerek Bağdat karşısında durma cesareti vermiştir. Gerçi IKBY'nin bu taktiği izlemesinde diğer iç ve dış dinamikler de mevcuttu. Fakat Türkiye gibi önemli bir aktörü bir hami olarak görmesi, aslında Türk karar vericileri tarafından öngörülemedi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2017 referandum krizi sırasında Türkiye'nin IKBY'ye yönelik politikasında yanıldığını söylemiştir.⁶⁴⁰ Neçirvan Barzani hami arayışını açık bir şekilde dile getirmiştir:

“Türkiye’de her şey değişti. Çok basit bir şey. Türkiye’nin sahip olmadığı bir şeye ihtiyacı var. Bizim de sahip olmadığımız bazı şeylere ihtiyacımız var. Bu, iki tarafta da doğru bir anlayışı beraberinde getirmiştir. Ve bunun siyasetle bir ilişkisi yok. Bu ekonomik bir meseledir. Onlar ve benzer şekilde biz, ilerlemeyi sağlamak istiyoruz. Çünkü Türkiye bizim için çok önemli bir ülkedir. Tabii ki ekonomik iş birliğiyle bu ilişkiyi daha da geliştirebilirsek, kesinlikle bunu yapacağız”.⁶⁴¹

Irak merkezi yönetimi ile ilişkiler, 2012’de Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun merkezi yönetime haber vermeden Kerkük’e düzenlediği ziyaretle daha gergin bir ortama girmiştir.⁶⁴² Davutoğlu’nun bu ziyareti, aslında çeşitli konularda IKBY ile sıkıntı yaşayan Bağdat için Türkiye’nin Bağdat karşısında IKBY’yi desteklemesi anlamına

⁶³⁸ Ali Balci, “Energized’ Neighborliness: Relations between Turkey and the Kurdish Regional Government”, *SETA Analysis*, No. 9, (2014 A), pp. 14-19.

⁶³⁹ Ali Balci, “Türkiye’nin Irak Politikası”, Burhanettin Duran ve Diğerleri (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2013** (143-159), İstanbul: SETA Yayınları, 2014 B, s. 146.

⁶⁴⁰ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: TIR’lar Gitmez İse Yiyecek Ekmek Bulamazlar”, *Milliyet*, 26 Eylül 2017, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-tirlar-gitmez-ise-yiyecek-ekmek-bulamazlar-2526232>, (12 Şubat 2020).

⁶⁴¹ Jay Newton-Small, “An Interview with Nechirvan Barzani: Will There Be an Independent Kurdistan?”, *Time*, 21 December 2012, <https://world.time.com/2012/12/21/an-interview-with-nechirvan-barzani-will-there-be-an-independent-kurdistan/>, (17 January 2020).

⁶⁴² Balci, “Türkiye’nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi”, ss. 126-27.

gelmiştir. Dolayısıyla, tartışmalı bölgenin en önemli noktası olan Kerkük’e yapılan bu ziyaret, İKBY yetkilileri için başarılı bir politika olmuş ve bu konuda gerekirse Türkiye’nin desteğini alabileceklerini düşünmüşlerdir. Buna dair, sürekli bağımsızlık arzularını dile getiren bölgesel yönetim Başbakanı, 2012’de bağımsızlık vaktinin artık geldiğini söyleyerek bölgesel sistem ve güvenliğe meydan okumuştur:

“Evet, inanıyorum, çok iyi bir fırsatımız var. Ama aynı zamanda çok sorunumuz da var. Nasıl yapabiliriz -yani bağımsız bir Kürdistan demek- her şeyden önce çevremizdeki en az bir ülkeyi ikna etmemiz gerekmektedir. Onları ikna etmeden bunu yapamayız. Kapalı arazide [denize ulaşımı olmayan] olduğundan, bir ortağımız olmalıdır, bölgesel güç olan bir ortağımız buna ikna olmalıdır ve uluslararası düzeyde de bir büyük güç de bunu desteklemelidir”.⁶⁴³

Sıkıntılı bir dönemden geçen Türkiye-Irak ilişkileri, 2013’te kısmi olarak yumuşamaya başlamıştır. Bu doğrultuda iki ülke makamlarının birbirine yaptıkları ziyaret, DAESH’in Musul’u ele geçirdiği dönemden önce olumlu bir hava oluşturmuş, ancak hala tam olarak da normalleşmemiştir. Fakat Irak ve Türkiye Dışişleri Bakanlarının 2013’ün ikinci yarısında gerçekleştirdiği ziyaret, iki ülke arasında olumlu yönlere işaret etmektedir ki, bunun en önemli sonucu Başbakan Maliki’nin 2014’ün ilk aylarında Türkiye’ye yaptığı ziyaretin yavaş yavaş buzların erimesine neden olmasıdır.⁶⁴⁴ Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Mart 2014’te Süleymaniye ve Erbil’e bir ziyaret düzenleyerek Irak yönetimini yumuşatmaya çalışmıştır. Davutoğlu’nun açıklamaları sadece petrol meselesi değil, Irak ile yaşanan tüm problemleri kapsamaktadır. Davutoğlu bu açıklamada Irak merkezi yönetiminin gönlünü almaya çalışmıştır:

“Irak’ın yeraltı kaynaklarını dünyaya transfer etmek istiyoruz. Ama önemli olan bunu anayasal çerçevede yapmaktır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı son derece barışçıl bir ortamda çalışarak, bölgenin petrolünü Akdeniz’e taşıyor. Basra, Bağdat, Erbil, Diyarbakır ve Ankara eğer enerji boru hatlarıyla birbirine bağlanırsa o zaman bu ülkeler arasında barış tesis edilmiş olur. Türkiye’nin, Irak politikasındaki en önemli ilkesi, ülkenin toprak bütünlüğüne saygı göstermektir. Tüm siyasi

⁶⁴³ Newton-Small, 2012.

⁶⁴⁴ Ufuk Ulutaş ve Diğerleri, “2013’te Dış Politika”, **SETA Analiz**, Sayı. 85, (Şubat 2014), ss. 20-21.

partilerin desteği ile bir enerji paylaşımı söz konusu olursa Irak çok önemli bir konuma gelir... Türkiye olarak bizim Irak'tan beklediğimiz, Erbil ve Bağdat'ın bir prensip üzerinde anlaşmasıdır... Irak'ta merkezi yönetimle bölgesel yönetim arasında kurulabilecek herhangi bir diyalogu ve mutabakatı, herkesin kazanacağı, herkesin olumlu neticeler elde edeceği bir süreç olarak değerlendiriyoruz".⁶⁴⁵

2008 sınır ötesi operasyon sonrası, Türkiye'nin IKBY'ye yönelik stratejisini değiştirmesinin ardından, IKBY, PKK konusunda Türkiye'nin tezlerini savunmaya başlamıştır. Daha önce Türkiye'ye tehdit savuran ve hatta Diyarbakır konusunda müdahale tehdidinde bulunan Barzani, Türkiye'nin PKK'ya yönelik stratejisinde Türkiye'ye desteğini, "Bundan sonra PKK silah yöntemini sürdürürse, sonucuna kendi katlanır. Ben PKK'nın Irak Kürdistan'ında hüküm sürmesine müsaade etmem. Bundan sonraki süreçte savaş Kürt meselesine zarar verecektir. Bu konuyla ilgili PKK beni dinlerse iyi eder"⁶⁴⁶ şeklinde ifade etmiştir. Aslında IKBY'nin Türkiye'ye olan ihtiyacı, böyle bir yaklaşım sergilemesinde önemli bir faktör olmuştur. Diğer konularla iç içe geçen Türkiye'nin PKK ve IKBY politikası, 2013'te iç politikada başlatılan çözüm süreciyle yeni bir safhaya geçmiştir.

Daha önce Türkiye, her ne kadar Iraklı Kürtlerle, PKK'ya karşı Irak'ın kuzeyinde güvenlik odaklı iş birliği yapsa da nihayetinde bu politikadan sonuç elde edilememiştir. Bu doğrultuda 2008'den sonra başlayan Türkiye-Kuzey Irak ilişkilerinin güçlenmesiyle IKBY, PKK konusunda sözde de olsa yaklaşımını yumuşatmıştır. 2012'de Türkiye'ye gelen IKBY Başkanı, "Bundan sonra PKK silah yöntemini sürdürürse sonucuna kendi katlanır. Ben PKK'nın Irak Kürdistan'ında hüküm sürmesine müsaade etmem. Bundan sonraki süreçte savaş Kürt meselesine zarar verecektir. Bu konuyla ilgili PKK beni dinlerse iyi eder"⁶⁴⁷ şeklinde PKK'yı eleştirerek silah bırakmaya davet etmiştir.

Dolayısıyla, IKBY ile karşılıklı ilişkilerin pozitif bir havada ilerlemesi, Türkiye'nin güvenlik politikasına da yansımıştır. Hatta bu konuda Ali Balcı, "Barzani'nin PKK'nın

⁶⁴⁵ Ali Balcı, "Türkiye'nin Irak Politikası 2014", Burhanettın Duran, Kemal İnat ve Ali Balcı (Ed.), **Türk Dış Politikası Yılığı 2014** (171-188), İstanbul: SEAT Yayınları, 2015, 181-182; Salih Bilici ve Emrah Yorulmaz, "Irak'ta Mezhep Çatışmasına Yol Vermemeliyiz", *Anadolu Ajansı*, 4 Mart 2014, <https://www.aa.com.tr/dunya/irak-ta-mezhep-catismasina-yol-vermemeliyiz/177527#>, (18 Ocak 2020).

⁶⁴⁶ Ali Balcı ve İsmail Akdoğan, "Bağdat ve Erbil Arasında Irak'ta Denge Siyaseti", Kemal İnat ve Diğerleri (Ed.), **AK Parti'nin 15 Yılı: Dış Politika** (263-280), İstanbul: SETA Yayınları, 2017, s. 271.

⁶⁴⁷ Balcı, "Türkiye'nin Irak Politikası", 2012, s. 131.

silah bırakması konusunda zorlayıcı gücü devreye soktuğu da söylenebilir” ifadesini kullansa da, sahadaki gerçeklikler böyle bir baskının gerçekleştirilmediğini göstermektedir. Zira Barzani’nin kendisi, uzun yıllar Irak merkezi yönetimine karşı savaştığı için, açık şekilde olmasa da aynı sempatiyi PKK’ya karşı da beslediğini söylemek gerçek dışı olmaz. Bununla birlikte, sahada askeri gücüne rağmen PKK’yla savaştıktan kaçınmıştır. Zira herhangi bir IKBY-PKK çatışması, Kürt milliyetçiliğinin yüksek seviyede olduğu Kuzey Irak’ta IKBY’yi itibarsızlaştırabilir ve IKBY yönetimi bunun sonucuna katlanamaz. Fakat Türkiye’ye ihtiyaçtan dolayı böyle bir yumuşama, siyasi olsa da önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda olası bir Irak bölünmesinde Türkiye’ye yakın olacağına dair ışık yakması da söylenebilir. Dolayısıyla bundan sonraki süreçte IKBY makamları, kendi açıklamalarında sürekli olarak PKK’ya silah bırakmasına dair mesajlar vermiştir.

2012’de ciddileşen “barış süreci” ister istemez IKBY’yi de işin içine katmıştır. Dolayısıyla Türkiye çift sütunlu bir politikayla, birinci olarak PKK sorununu bitirerek bölgede başat bir güce dönüşmeyi hedef olarak seçmişti. İkincisi ise, İran’ın Irak merkezi yönetimini destekleme politikası karşısında bir güç merkezi oluşturarak Irak’ta elini güçlendirmektir. Dolayısıyla, 2013’e kadar devam eden süreçte, Türkiye IKBY’yi ve diğer Kürt grupları yanına alarak PKK sorununu çözmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Nisan 2013’te PKK’nın çekilerek Kuzey Irak’a yerleşmesi konusunda mutabık kalınmıştır. Fakat buna rağmen Bağdat hükümeti, böyle silahlı bir grubun Irak topraklarında bulunmasına karşı çıkmıştır. Aslında PKK zaten Irak topraklarını kullanmakta idi. Bağdat’ın bu tepkisi süreçten izole olduğundan kaynaklanmıştır.⁶⁴⁸

Bu süreçte Türkiye’nin PKK’ya imtiyaz vermesi durumunda, İran da aynı imtiyazları vermek zorunda kalabilirdi. Bu nedenle Türkiye’nin bu adımının, doğal olarak başta İran’ı rahatsız edebileceğini söylemek yanlış olmaz. Bu meselenin İran’ın Irak’a yönelik politikalarında önemli rolü vardır. Bu iddiayı kanıtlamak gerekirse, çözüm müzakereleri sırasında Öcalan’ın İran ve Suriye’yi, “Gerillalarımız geri çekildikten sonra boşta kalacaklarını sanmıyorum. Hala Suriye ve İran durmaktadır”⁶⁴⁹ şeklinde tehdidi İran ve Suriye açısından hoş olmayan bir mesajdı. Ayrıca PJAK veya diğer grupların tek

⁶⁴⁸ Balcı, “Türkiye’nin Irak Politikası”, 2013, ss. 149-50.

⁶⁴⁹ “İran Türkiye-PKK Anlaşmasından Endişeli Mi?”, *BBC Farsça*, 15 May 2013, https://www.bbc.com/persian/world/2013/05/130515_an_turkey_pkk_iran_syria, (19 Ocak 2020).

başlarına İran için önemli tehdit oluşturmalarını söylemek zor; fakat tüm bunlar, PKK dahil, Kuzey Irak'ta bir bölgede toplanarak İran için tehdit oluşturabilirler.

Tüm bunların yanı sıra, Türkiye'nin PKK meselesine bir çözüm getirmesi, bölgesel dengeyi değiştirerek, Türkiye'ye hem Irak hem Suriye hem de diğer bölgesel konularda stratejik bir üstünlük sağlayabilirdi. Dolayısıyla, tüm maliyetini üstlenerek 2013'te PKK ile yapılan barış antlaşması, bölge ve rakip aktörlerin rahatsızlığını beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda, IKBY'yi bu konuyla ilgili bir iç politika konusuna dönüştürerek, bölgesel yönetimin tüm alanlarda Türkiye'ye bağımlı bir hale getirilmesi, ekonomik olarak Türkiye için bir başarı olabilirdi. Fakat Kürt milliyetçiliğinin asıl amacından yola çıkarak, ister IKBY ve KYB ister diğer grupların, Türkiye, İran, Suriye ve Irak'ı birer işgalci güç olarak gördüklerinin altı çizilmelidir. Suriye olaylarının patlak verdiği zamandan itibaren, Kuzey Irak'ın yanı sıra yeni faaliyet alanı bulan PKK, artık böyle bir sürece ihtiyacının olmadığını sanarak, 2013-2015 arası dönemde sürekli tahriklerle sürecin bitmesine neden olmuştur.

4.2.3. 2014'ten Sonra

4.2.3.1. Sistemik Faktörler

Haziran 2014'te Musul'un DAES kontrolüne geçmesi, zaten devam eden sistemik krizin alt yapısını daha da derinleştirmiş ve bölgeyi temel bir güvenlik kargaşasına sokmuştur. Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinin, nispi olarak kötü bir dönemden geçmesine denk gelen bu olay, Ağustos 2014'te Nuri Maliki'nin Başbakanlıktan indirilmesi ve yeni Başbakan Haydar el-İbadi'nin göreve başlamasıyla normalleşmeye dönmüştür. DAES'in Irak'ta hızlı yayılması, Irak ve Türkiye'yi güvenlik ve hatta askeri önlemler almaya sevk etmiştir. Dolayısıyla, ortak tehdit iki ülkeyi yakınlaştırarak sonraki fırsatları da beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda, Musul kentinin düşmesinin hemen ardından, Türkiye'nin Musul Konsolosluğu DAES tarafından kontrol altına alınarak çalışanları rehin alınmıştır.⁶⁵⁰ Bu şekilde Türkiye, direkt bir şekilde Irak kargaşasına çekilmiştir. Bir yandan Irak parçalanmanın eşiğine gelmiş, diğer yandan ise Türk diplomatlar rehin alınmış ve bu da Türkiye'nin prestiji açısından olumsuz bir olay olmuştur.

⁶⁵⁰ “DAES'den Türk Konsolosluğu'na Baskın”, *Sabah*, 11 Haziran 2014, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2014/06/11/isid-turk-konsoloslugunda>, (20 Ocak 2020).

Uluslararası sistemde Çin ve Rusya'nın yükselişi ve ABD'nin buna reaksiyonu ile çok kutupluluğa giden bir ortamda, Irak, bölgesel bir kaos ile karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin bu kaos ile angaje olması kaçınılmaz bir hale gelmiş ve Irak iç politikasındaki değişikliklerle de Irak krizi masaya yatırılmıştır. Irak'ın oldukça hassas olan konumu, yapısal bir düzenleyici olarak Türkiye'nin bölgesel politikasını da etkilemektedir. PKK ve diğer terörist yapılanmaların Irak'ta yuvalanması, hem bölgesel sistem açısından hem de Türkiye açısından önem arz etmektedir. Rusya'nın Suriye savaşına girmesi doğal olarak bölgedeki ağırlığını da arttırmış ve Irak ile Türkiye arasında çıkan tartışmalarda Irak'tan yana politika izlemesi, Türkiye için istenmeyen bir faktör olmuştur. Örneğin 2015'teki Rus uçak krizinden sonra Rusya, Türkiye'nin Irak'taki askeri varlığına karşı çıkarak meseleyi BMGK'ya⁶⁵¹ taşımıştır.

Yine bölgesel krizlerin eşiğinde, PKK'nın Kuzey Irak'ın yanı sıra Kuzey Suriye'yi de ele geçirmesi, sistemik tehdidi açık bir düzeye çıkarmıştır. Dolayısıyla 2014'ten itibaren oluşan kısıtlayıcı stratejik ortamda Türkiye, Irak'ta, zaman zaman Irak merkezi yönetiminin baskılarının yanı sıra, Rusya, ABD, İran ve Suudi Arabistan gibi aktörlerin baskıları altında hareket etmiştir. Fakat tüm bu baskılara rağmen, özellikle Başika konusunda direnmiştir. Irak'ın parçalanma olasılığı ile nispi olarak serbest stratejik ortam oluşmuş ve Türkiye bu fırsattan yararlanarak hem büyük güçler (özellikle Rusya) hem de bölgesel aktörlerle (İran ve Irak merkezi yönetimi) iş birliği fırsatı yakalamıştır.

4.2.3.2. İç Politika Faktörleri

Türkiye'nin karar vericileri, bölge siyaseti ile ilgili, özellikle DAESH konusunda Batılı ve bölgesel aktörlere şüpheyle yaklaşmışlardır. Bu algılayış, Türkiye'nin Irak ile ilgili aşırı hassasiyet göstermesine neden olmuştur. Örneğin Türkiye, Irak iç siyasetinde Türkmenler ile Sünnilerin kenara itilmesinin yanı sıra, İran'ın Irak politikasını önemli bir tehdit olarak algılamıştır.

2011'den itibaren Türkiye'nin iç politikasında önemli değişiklikler meydana gelmiş, ancak bu değişikliklere rağmen iktidar partisi değişmemiştir. 2013 Gezi Olayları, Başbakan Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığına yükselmesi, 15 Temmuz Darbe Girişimi, 2018

⁶⁵¹ Tulay Karadeniz and Ercan Gurses, "Iraqi PM Asks NATO to Press Turkey to Pull Troops from North Iraq", *Reuters*, 8 December 2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-russia-turkey-davutogl/iraqi-pm-asks-nato-to-press-turkey-to-pull-troops-from-north-iraq-idUKKBN0TR14F20151208>, (28 January 2020).

Anayasa Değişikliği Referandumu, Parlamenter sistemden Başkanlığa geçilmesi gibi konular, Türkiye'nin iç politikasında öne çıkan önemli fenomenlerdir. Bunların başarılı bir şekilde atlatılması iktidarı daha da güçlendirmiştir. Ancak bunun yanı sıra, Türkiye stratejik kültürünün bir parçası olan büyük güçlere güvensizlik algısı, bu dönemde de öne çıkmıştır. İsrail ve Batılıların Irak'ı parçalama planı bu algılamayı derinleştirmiştir.

Dolayısıyla, iktidardaki süreklilik, Türkiye'nin Irak politikasında da bir bütün olarak kararlılığı ve sürekliliği beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda zaman zaman değişim olsa da, Irak ve bölgenin şartlarından kaynaklanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2014'te Cumhurbaşkanı sıfatıyla yönetime gelmesi, Türkiye'nin Irak politikasında devamlılığa neden olmuştur. Ayrıca iktidar partisinin dünya görüşü, Irak hükümeti ile çakışmış ve iki devlet arasında turbülanslı bir ilişkiye neden olmuştur. Dolayısıyla, Sünnileri izole etmeye çalışan Nuri Maliki hükümeti, Türkiye'nin endişelenmesine neden olmuştur. Maliki'nin halefi Abadi'nin daha kapsayıcı bir siyaset izlemesiyle, Türkiye-Irak ilişkileri de normalleşmeye doğru yön değişmiştir.

15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra oluşan iç politika konjonktürü, Türkiye'nin Irak politikasına da yansımıştır. İç politikanın darbecilerden temizlenmesi, hükümetin pozisyonunu da pekiştirmiştir. Bu doğrultuda özellikle Haşdi Şabi konusu, Başika Krizi ve Musul'u kurtarma operasyonunda Türk makamlarının söylemi daha da sertleşmiş ve Türkiye, Irak makamlarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Bölgesel nedenlerin yanı sıra Türkiye'nin bu tutumu, iç politikadaki taraftar kitlenin memnuniyetini sağlamak; ve milliyetçi söylemi canlı tutarak dış politikada kararlı davranmaktan ibarettir. Özellikle 2018'de MHP ile Cumhur İttifakı adı altında bir ittifak oluşturmak, TBMM'den kararların hızlı bir şekilde çıkmasını beraberinde getirmiştir.

Bahsi geçen değişiklikler ve özellikle Başkanlık sistemiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan, dış politikada birinci rolü üstlenmiştir.⁶⁵² Ayrıca TBMM'nin hükümete sınır ötesi operasyonlarda verdiği destek, dolaylı bir şekilde Türkiye'nin Irak politikasının şekillenmesinde önemli bir aktör olmuştur. MİT ve MGK da bu konuda hükümet ile yakın temas içinde olmuşlardır. MİT'in 2014 sonrası oluşan krizlerde, özellikle Türkiye Musul Başkonsolosluğu'nun rehine krizinde olayları arkadan yönetmesi ve doğrudan müdahalesi öne çıkmaktadır. Benzer bir şekilde, MGK'nın 2017 Kuzey Irak

⁶⁵² Kemal İnat, "Başkanlık Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası", **Kriter**, Cilt. 3, Sayı. 26, (Temmuz-Ağustos 2018).

referandum krizinde aldığı karar, Türkiye'nin bu krize yönelik politikasını belirlemiştir. Son olarak, TSK da Türkiye'nin sert gücü olarak, Irak'a yönelik güvenlik stratejinin şekillenmesini etkileyen önemli bir aktördür.

Türkiye'nin çok aktörlü dış ve güvenlik politikası bir bütün olarak, 2011 ve özellikle 2016 sonrası dönemde kurumlar arası karşılıklı bağımlılık ilkesiyle uygulanmıştır. Böyle çok aktörlü olan yapı, Türkiye'nin Irak politikasında karar verme ve uygulama sürecini aksatmamıştır. Ayrıca devlet-toplum ilişkileri, iktidarın iç politikada çeşitli krizleri atlatması ve özellikle kendi tabanından aldığı güçlü destek sayesinde daha da derinleşmiştir. Başika Krizi ve IKBY referandumu sırasında, halkın önemli kesimlerinin hükümeti desteklediği açıktı.

4.2.3.3. Politika Çıktıları: Uygun Dengeleme

Bu dönemde Türkiye, üç temel adımla Irak'tan gelen tehditleri bertaraf etmeye çalışarak, diğer aktörlerle rekabet çerçevesinde güç artırımı politikasını takip etmiştir. Dolayısıyla sistemik uyarılarla iç politika faktörlerinin iç içe geçtiğinin en bariz görüntüsü bu dönemde ortaya çıkmıştır. Birinci adım olarak Türkiye, kendi imkânlarıyla (iç dengeleme) DAESH ve PKK ile mücadele çerçevesinde, örgüte ait hedefleri Suriye'nin yanı sıra Irak'ta da vurmuştur. İkinci adımda Türkiye DAESH'e karşı koalisyonu (dış dengeleme) katılmıştır. Üçüncü adımda Türkiye, bölgesel ve geçici bir iş birliği olan Türkiye-İran-Irak üçlü ittifakına (dış dengeleme) dâhil olmuştur.

DAESH Musul'u ele geçirdiği sıralarda 28 Türk şoförü de rehin almıştır. Türkiye, DAESH'in elinde olan şoförler hakkında yaptığı ilk açıklamada “Biz, onların bir an önce kurtarılması, en kısa zamanda ailelerine ve ülkelerine kavuşmaları için yoğun bir trafik içindeyiz. Onlarla ilgili bazı temaslar kuruldu. Kurduğumuz temaslarda durumlarının iyi olduğunu haber almış olmak şimdilik bizi teselli etti”⁶⁵³ şeklinde açıklamada bulunmuştur. Konsolosluk baskını ve 31 Türk işçinin Musul'da bir elektrik santralinde DAESH tarafından rehin alınmalarıyla birlikte, olayların gidişatı bir süre Türkiye'yi de yoğun bir baskı altında tutmuştur. Dolayısıyla, Türkiye DAESH'e karşı dikkatli davranarak uygun dengeleme stratejisini uygulamıştır. Bu anlamda, DAESH ortak bir

⁶⁵³ “İŞİD Musul'u Ele Geçirdi”, *Milliyet*, 11 Haziran 2014, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/isid-musul-u-ele-gecirdi-1895418>, (20 Ocak 2020).

tehdit olarak algılanmıştır. Başbakan Davutoğlu Konsoloslukla ilgili Türkiye'nin elinden geleni yapacağını altını çizmiştir:

“Musul herhangi bir Irak şehri gibi güvenlik konusunda belli taahhütlerin sağlanması gereken bir şehirdir. Bu Irak devletinin sorumluluğundadır. Türkiye ilk defa böyle bir krizle karşılaşmıyor. Daha önce benzer durumlarda vatandaşlarımızı nasıl ülkeye getirdiğimizi herkes biliyor. Bu tür durumlarda paniğe kapılmadan yol haritası çizmek önemli olandır. Öyle günler vardır ki milletlerin tarihlerinde bazı hususlar bütün kaygıların önüne geçer. Bütün taraflar bilsinler ki vatandaşlarımıza herhangi bir şekilde hanel gelirse bu karşılıksız kalmaz. Türkiye'nin gücünü ve kudretini kimse test etmeye kalkmasın. Onlara gelebilecek herhangi bir zarar en şiddetli şekilde mukabele görür”.⁶⁵⁴

Bu açıklamada Davutoğlu Türkiye'nin soğukkanlı bir biçimde krize yönelik taktik yürütmesinin altını çizmiştir. Irak'ı sorumlu tutan Davutoğlu, Türkiye'nin böyle krizlerde tecrübeye sahip olduğunun da altını çizmiştir. Ayrıca “Öyle günler vardır ki milletlerin tarihlerinde bazı hususlar bütün kaygıların önüne geçer” şeklindeki mesajla Türkiye'nin tarihi bir an yaşadığını söyleyerek, bunun kontrollü bir şekilde çözülmesine dair mesaj vermiştir. Bunun yanı sıra Davutoğlu, DAESH'i uyararak Türk vatandaşlarına zarar geldiğinde örgüte yönelik direkt askeri operasyonun bile altını çizmiştir. Benzer bir mesaj Adalet Bakanı Bozdağ'dan gelmiştir:

“Musul'un ilçesinde elektrik santralinde 31 vatandaşımız aynı grup tarafından rehin alınmış olup serbest bırakılması için çalışmalar yürütülmektedir. Türkiye, dost ve kardeş Irak'taki mevcut durumdan kaygı duymakta. Ülkede barış ve istikrarın bir an önce tesis etmesini temenni etmektedir. Diplomatik misyonumuza ve vatandaşlarımıza karşı gerçekleştirilen saldırıları şiddet ve nefretle kınıyoruz. Başkonsolosluk çalışanları ve vatandaşlarımız derhal serbest bırakılmalıdır. Bu kabul

⁶⁵⁴ “Davutoğlu'ndan ‘Musul’ Açıklaması”, *Hürriyet*, 12 Haziran 2014, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/davutoglundan-musul-aciklamasi-26594234>, (20 Ocak 2020).

edilemez gelişmeler karşısında sessiz kalmayacağımızı, gereği neyse yapılacağının herkes tarafından bilinmesi gerektir”.⁶⁵⁵

Oluşan kısıtlayıcı stratejik ortamda, Türkiye meseleyi yakından takip etmek için Musul’a yönelik “ad hoc” adı altında bir kriz masası oluşturmuştur.⁶⁵⁶ DAES’in Musul’u ele geçirmesi Irak’ı resmen başarısız bir devlet statüsüne sokmuştur. Dolayısıyla ülke resmi olmasa da fiilen, merkezi yönetim, IKBY ve DAES olmak üzere üçe bölünmüştür. Oluşan yeni statüde, Türkiye ihtiyatlı bir tavır ve söylemle, Irak merkezi yönetiminin olaylara reaksiyon biçimini izlemiştir. Konsolosluk rehine meselesinin hassasiyetinden dolayı, Türkiye pratikte herhangi adım atamamıştır ve bununla ilgili soğukkanlılığını korumuştur. Bu soğukkanlılık, hatta Suriye’deki rakip blokta Türkiye’nin DAES’e desteği şeklinde yorumlanmıştır.

Dolayısıyla, konuyla ilgili Türkiye ilk defa yeni tehditlerle karşı karşıya kalarak, stratejisini saha gerçekliklerine göre reaksiyonel bir biçimde uygulamıştır. Zira tehditlerin kapsam ve boyutu, herhangi bir yanlışlığın önünün açılması konusunda endişeler oluşturmuştur. Bülent Aras’a göre DAES, çeşitli alanlarda Türkiye’yi tehdit etmiştir. Bu anlamda DAES’in Türkiye’nin yakın çevresinde konuşlanması, Türkiye’ye mülteci akımını sağlamıştır. Aynı zamanda Irak’la ekonomik ilişkilerin artış gösterdiği bir zamanda, Türkiye’yi ekonomik olarak ziyana sokmuştur. Bunun yanı sıra, savaş halinin devam ettiği Irak’ı, yeni bir savaş döngüsüne itmiş ve hatta az olsa bile Türkiye’deki taraftarlarının radikalleşmesine neden olmuştur. Buna ek olarak, Suriye ve Irak’ta Kürt bölgelerindeki faaliyet, Kürtlerin Türkiye’ye karşı öfkesini derinleştirmiştir.⁶⁵⁷ Aras’ın düşüncesine ek olarak, DAES’in Musul’a saldırısı, IKBY’yi uzun süre tartıştığı bağımsızlık meselesine bir adım daha yakınlaştırmıştır ki, bu mesele önceki kısımda tartışılmıştır. Bu doğrultuda, hatta uluslararası aktörlerin IKBY’ye silah yardımı yapması, bölgesel yönetimde kibir ve sahte bir özgüvene neden olmuştur. Son olarak DAES, jeopolitik olarak rakiplerinin karşısında Türkiye’yi bir nevi yalnızlaştırmıştır.

⁶⁵⁵ “Bozdağ: Sessiz Kalmayacağımızı, Gereği Neyse Yapılacağını Herkes Bilmeli”, *Hürriyet*, 11 Haziran 2014, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bozdag-sessiz-kalmayacagimizi-geregi-neyse-yapilacagini-herkes-bilmeli-26594920>, (20 Ocak 2020).

⁶⁵⁶ Ayşe Küçük ve Fuat Aksu, “Musul Rehineler Krizinde Türkiye’nin Kriz Yönetimi”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 1, (2019), s. 32.

⁶⁵⁷ Bülent Aras, “Arap Baharı Sonrası Jeopolitik, IŞİD ve Türkiye”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 6, Sayı. 65, (Aralık 2014), s. 12.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'nin Musul Konsoloslugu'ndaki rehine krizi, Türkiye'nin seçeneklerini kısıtlamış ve Irak konusunda Türkiye, ilk dönemde herhangi ciddi bir eylemden çekinmiştir. Dolayısıyla bu krizde, Türkiye'nin stratejisinin birinci ayağını rehinelere bırakılması oluşturmuştur. Bu konuda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklaması çok nettir:

“Artık olayı Musul olarak değerlendirmekten öte bir süreç yaşanıyor. Artık olay tamamıyla bir Irak olayı haline gelmiştir ve Irak'ın genelinde hemen hemen tüm eyaletlere doğru bu ateş sıçramıştır. Bu DAESH unsurlarının bir olayı olmaktan daha da öteye geçti. Şu anda biz oradaki özellikle gerek Başkonsolosluk mensuplarının gerek TIR şoförlerimizin gerek diğer Türk vatandaşlarımızın hayatını çok çok önemsiyoruz. Bunun için de attığımız, atacağımız adımlara çok dikkat ediyoruz. Maalesef içeride bazı siyasette sorumluluk bilinci içerisinde davranması gerekenlerin, tahrik içerisinde olduklarını görüyorum ve bu süreci ne yazık ki oradaki vatandaşlarımızı yok farzederek değerlendiriyorlar. Bize adeta tahrik ifadeleriyle yükleniyorlar. Tabii biz bu tahriklere gelemeyiz. Şu anda sürekli olarak arkadaşlarım bu işin sorumluluğunu taşıyanlar başta Cumhurbaşkanı olmak üzere şahsım, Genelkurmay Başkanım, ilgili bakan arkadaşlarım, MİT, yoğun bir şekilde bu işi an be an takip ediyoruz. Burada öncelikle birincil adımımız oradaki vatandaşlarımızı, kardeşlerimizi salimen ülkemize getirebilmektir. Bunun için her türlü görüşmeler, şu anda sürdürülüyor, yapılıyor. Önce bunları bir defa halletmemiz lazım. Bunun dışında bizden şu anda bazı beklentiler var. Kimse beklemesin. Biz bu olayı ulusal boyutta olmaktan öte uluslararası boyutta da takibini yapıyoruz. Biliyorsunuz ben üç gün içerisinde Joe Biden ile iki kez görüşme yaptım, uzunca bir görüşme. Niçin, Biden ile bu görüşmeyi yaptım? Çünkü Irak dosyası Amerika'da Joe Biden'ın elindedir. Joe Biden'ın elinde olması hasebiyle bu görüşmeleri kendisiyle yaptım. Nitekim evvelsi akşamki yaptığım görüşmede de kendileri de Sayın Başkan ile görüşme halindeydiler. Oradan çıkarak bu görüşmeyi yaptık. Kendileriyle nelerin yapılabileceği hususunu görüştük... Bunun yanında tabii aynı şekilde komşu ülkelerle bu

görüşmelerimiz devam ediyor. Aynı şekilde şu anda İran ile ilgili arkadaşlarım görüşmelerini yapıyor. Suud ile filan görüşmeler yapılıyor”.⁶⁵⁸

Öne çıkan birinci mesele, Türkiye’nin sadece bu mesele ile ilgilenmesidir. Bu bağlamda Türk makamlarının önceliği rehinelerin can güvenliği olmuştur. Irak statükosu ikinci derece bir durumdur ve çözümü Türk rehinelerin kurtarılmasıyla olabilir. İkinci önemli husus, iç politikada artan baskıların dış politikaya yansıdığını Erdoğan açıkça belirtmektedir. Kamuoyunun ne kadar güçlü olduğu göz önünde bulundurulursa, bu önemli faktörün anlaşılması mümkün olacaktır. Özellikle Cumhurbaşkanlığı seçiminin Ağustos’ta yapılacağı konusu, bu krizi iç dengelerde de konulaştırmıştır. Ayrıca Türkiye konuyu uluslararası boyuta taşıyarak, ABD, İran ve Suudi Arabistan’la paylaşarak, stratejik seçeneklerini ve ihtimalleri çeşitlendirmiştir.

Kriz sürecinde Türkiye sorunlarla karşı karşıya kalsa da rehinelerin kurtarılmasından sonra, karar vericiler daha güçlü bir yol izlemeye başlamışlardır. 20 Eylül 2014’te rehinelerin bırakılmasıyla⁶⁵⁹ serbest stratejik ortam oluşmuş ve Türkiye aktif olarak Irak’a yönelik güvenlik ve askeri önlemler almaya başlamıştır. Bu çerçevede 24 Eylül 2014’te⁶⁶⁰ Türkiye ABD öncülüğünde önceden kurulan Uluslararası Koalisyon’a katılarak DAESH’e karşı tedbir almış ve dolayısıyla sistemik olarak karşı dengelemeyi uygulamış ve aynı şekilde Irak’la birlikte uygun dengeleme stratejisini uygulamaya koymuştur. Fakat Barzani’nin açıklamalarına bakıldığında, Türkiye’nin rehine krizi sürecinde de DAESH’e karşı mücadelede IKBY’ye silah yardımıyla bulunduğu gözlemlenmektedir:

“Gelen ilk silah yardımı İran’dandı. Türkiye’den de beklenirdi, Türkiye de daha sonra gönderdi ama iç konjonktürlerinden dolayı bizden açıklamamamızı istediler. O zaman Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gidiyorlardı ve IŞİD’in elinde rehineleri vardı... Türkiye’den daha güçlü bir tutum bekliyorduk. Daha çabuk hareket etmelerini, daha fazla silah göndermelerini istiyorduk. Açık ve kararlı tutum almakta çekinceli

⁶⁵⁸ “Tamamıyla Irak Olayı Haline Gelmiştir”, *Anadolu Ajansı*, 15 Haziran 2014, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tamamiyla-irak-olayi-haline-gelmistir/150990>, (22 Ocak 2020).

⁶⁵⁹ Küçük ve Aksu, s. 35.

⁶⁶⁰ “Türkiye de IŞİD’e Karşı Koalisyona Katıldı”, *Sabah*, 23 Eylül 2014, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2014/09/23/turkiye-de-iside-karsi-koalisyona-katildi>, (22 Ocak 2020).

davranıyorlardı. Tabii bunun sebebi iç durum ve rehineler meselesiydi.
Bu sebepleri anlayışla karşıladık.”⁶⁶¹

Barzani’nin altını çizdiği meseleyi Davutoğlu da onaylamıştır. Davutoğlu açıklamasında, Türkiye’nin Kuzey Irak politikasında 2007’den itibaren etkin bir rol oynadığını belirterek, bu politikanın iki taraf arasında güven oluşturduğuna inanmaktadır. Aslında diğer aktörlerin çok etkin rol oynadığı bir dönemde Türkiye’nin kayıtsız kalması, savaş sonrası denklemlerde elini sınırlandırabilirdi. Fakat içeride devam eden siyasi kırılganlıklar bunun önüne geçmekteydi. Ayrıca böyle bir hususun açıklanması durumunda, rehinelere hayatını tehlikeye atmasının yanı sıra, DAESH’in Türkiye’de terör eylemleri yapabileceği kaygısı da olabilirdi. Zira bir yıl önce Reyhanlı saldırısını gerçekleştiren DAESH’in, Türkiye’de huzursuzluk oluşturmak için yeterince nedeni vardı ve o dönemde böyle bir politikanın açıklanması, içinde risk taşımaktaydı. Başbakan Davutoğlu 2014’teki açıklamasında, bölgenin Türkiye için ne anlama geldiğini net bir şekilde beyan etmiştir.

“Güvenlik boyutunda bizim kadar Kuzey Irak’ta mevcudiyeti olan yok. Mesud Barzani’ye de söyledim, Kuzey Irak bizim için önemlidir. Musul, Kerkük, Erbil, Süleymaniye hattı bizim ulusal güvenlik hattımızdır. Burada olan her şey Türkiye’yi etkiler. İnsani açıdan yaptıklarımız büyük bir başarı hikâyesidir. Öyle bir hava var ki, Türkiye Türkmenlere ve Ezidilere sahip çıkmadı algısı oluşturuluyor... IŞİD saldırdığı gece Neçirvan Barzani aradı, destek istedi. Biz o gece yardım gönderdik. Fakat biz o zaman bunu söylemedik. Malum konsolosluk görevlilerimiz için çaba sarf ediyorduk. ‘Yardıma göndereceğiz ama bunu ilan etmeyeceksiniz’ dedik.”⁶⁶²

Davutoğlu’nun açıklamasındaki önemli bir vurgulama, Türkiye’nin IKBY’yi bir güvenlik hattı olarak görmesidir. Sonraki olaylar aslında bu hassasiyeti açığa çıkartmıştır. Hem Türkmen meselesi hem de Türkiye’nin Musul ve Kerkük’e yönelik tarihi ilgisi, 2014’ten itibaren sürekli olarak tartışmalara neden olmuştur. Dolayısıyla

⁶⁶¹ “Barzani Açıkladı: Türkler Bize Silah Gönderdi”, *Türkiye Gazetesi*, 14 Ekim 2014, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/195617.aspx>, (23 Ocak 2020).

⁶⁶² Mahmut Övür, “IŞİD Saldırdığı Gece Yardım Gönderdik”, *Sabah*, 23 Kasım 2014, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ovur/2014/11/23/isid-saldirigi-gece-yardim-gonderdik>, (23 Ocak 2020).

2014'ten itibaren Türkiye'nin Irak'a yönelik politikasında, IKBY, Türkmenlerin durumu, Kerkük'ün statüsü, İran'ın sahada güçlenmesi, Türkiye'nin Irak'tan çıkarılmasına yönelik girişimler, IKBY'nin artık bir devletleşme sürecine girmesi ve en son Musul'u kurtarma operasyonu üzerinden giden tartışmalar, Türkiye'nin Kuzey Irak ve merkezi yönetime karşı politikasında zor bir süreçten geçtiğini göstermektedir.

Davutoğlu 2014'te iki kez Irak'ı ziyaret etmiştir. Birinci ziyareti Dışişleri Bakanı sıfatıyla Mart'ta gerçekleşmiş, ikincisi ise Kasım'da Başbakan olarak Bağdat ve Erbil'i ziyaret ederek Türkiye'nin Irak kargaşasında etkin aktör olduğu mesajı çerçevesinde yapılmıştır. IKBY sorumluları da defalarca Türkiye'de bulunmuşlardır. Yeni oluşan şartlarda, Türkiye her ne kadar İran veya ABD kadar aktif olmasa da, kendine diplomatik olarak Irak siyasetinde yer aramıştır. Özellikle yeni seçilen Başbakan Haydar İbadi, Aralık 2014'te Türkiye'yi ziyaret ederek, aslında Türkiye'nin rolünün altını çizmiştir. Irak denklemlerinin karmaşık olduğu göz önüne alındığında, artık DAESH'in var oluşuyla, genel olarak çoğu aktörün bir askeri birim konuşlandırması söz konusu olmuştur. Fakat Türkiye 2015'e kadar böyle bir strateji izlememiştir.

4.2.3.3.1. Başika Kampı

Başbakan Davutoğlu'nun 2014 Irak ziyaretinde, Türkiye'nin Irak'a, DAESH ile mücadele sürecinde istihbarat meselesinde yardımcı olabileceğini aktarmıştır. Buna cevaben Irak Başbakanı, Irak'ın Türkiye'den askeri eğitim bile alabileceğini gündeme getirmiştir. İbadi'nin "Irak Ulusal Ordusunun Türkiye tarafından eğitilmesi konusunda görüşmeler olabilir. Bu konularda yardımcı olabilirler"⁶⁶³ şeklinde konuşması, sonraki dönemdeki konuların ve özellikle Başika Kampı meselesinin altyapısını oluşturmuştur. Bundan sonra Başika konusu, bölgesel konuların sürekli olarak önemli bir başlığı olmuştur. Kampın tam olarak ne zaman kurulduğuna dair net bir bilgi olmazken, bazı gazetelerde kampın 2015'in başında açıldığına dair haberler vardır.⁶⁶⁴

Mart 2015'te, Türkiye Irak'a iki uçak silah yardımıyla bulunmuştur. Irak Savunma Bakanı, Türkiye'nin yardımı ile ilgili Aralık 2014'te Ankara'ya yaptığı ziyareti hatırlatarak "Ben ziyaretimde yardım talebimizi açıkça sundum ve olumlu cevap aldım. Uygulanması için çalışmalarımız son sürat devam ediyor. Bize tüm alanlarda yardım

⁶⁶³ Balcı, "Türkiye'nin Irak Politikası 2014", 2015, s. 176.

⁶⁶⁴ Tolga Tanış, "İşte Başika'daki Türk Üssü", *Hürriyet*, 5 Temmuz 2016, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/iste-basikadaki-turk-ussu-40132255>, (25 Ocak 2020).

etmeye hazır olduklarını bildirdiler. İstihbarat, silahlandırma ve eğitim konusu bunlara dahil”⁶⁶⁵ şeklinde beyanatta bulunmuştur. Askeri yardım uçaklarının Bağdat’a inişinden sonra, Türkiye Savunma Bakanı Yılmaz, Bağdat ve Erbil’i ziyaret etmiştir.⁶⁶⁶ Bu ilişkilerin seyri normal bir şekilde devam ederken, Rusya’nın Suriye’ye müdahalesi ve ardından oluşan gerginlik, Başika kampı meselesini bir kriz konusuna dönüştürmüştür. Ancak en son Türkiye’nin Rus uçağını düşürmesi olayının ardından oluşan krizde, Rusya bölgesel müttefiklerini yanına alarak, Türkiye’yi yalnızlaştırma ve izoleleştirme politikası yürütmüştür. Burada Irak’a düşen pay, Türkiye’yi Başika kampından çıkartmaya yönelik kampanya olmuştur.

Aralık 2015’in ilk günlerinde, Türkiye’nin Başika’ya takviye yapmasıyla birlikte gündeme gelen Başika krizi giderek büyümüştür. Bu bağlamda, 12 Aralık 2015’te Irak Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Parlamento Başkanı ortak bir bildirge yayınlayarak, Türkiye’nin bölgede bulunmasının Irak egemenliğinin ihlali olarak değerlendirmiş ve Türkiye’nin Irak egemenliğine saygı duymasına dair çağrıda bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra, Iraklı tüm Şii gruplar bu çağrıya destek vererek, Türkiye’nin “işgalci” bir güç olduğunu ileri sürmüş ve Irak’tan çıkartılmasını istemişlerdir. Ancak Türkmenler ve Sünniler, Türkiye’nin varlığından yana olmuşlardır.⁶⁶⁷ Bu itirazlara karşılık Türkiye, başta yumuşak davranırsa da krizin devamında sert tavır sergilemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ilk reaksiyonunda “Sayın İbadi, 2014’teki Türkiye ziyaretinde bizlerle bunları konuştuğunda ve bizden kendilerinin eğitim amaçlı talepleri oldu ve bu talepler sebebiyle de biz o zaman Başika Kampı’nı kurduk. Bunların hepsinden bilgileri var, haberleri var”⁶⁶⁸ ifadelerini kullanmıştır.

Krizin devamındaki gelişmeler, aslında bu meselenin özellikle Rusya tarafından bir kriz haline getirildiğini göstermektedir. Bu çerçevede 7 Aralık’ta Rusya, Türkiye’nin Irak ve Suriye politikasını müzakere etmek amacıyla, BMGK’yı kapalı kapılar arkasında

⁶⁶⁵ “Türkiye’den Irak’a Askeri Yardım”, *En Son Haber*, 3 Mart 2015, <https://www.ensonhaber.com/dunya/turkiyeden-iraka-askeri-yardim-2015-03-03>, (25 Ocak 2020).

⁶⁶⁶ Tamer, “Türkiye ve İran’ın Irak’ta Güç Tahkim Etme Çabası: Başika Örneği”, 2016, s. 111.

⁶⁶⁷ Ali Semin, “Başika Krizi ve Türkiye-Irak İlişkilerinin Geleceği”, *BİLGESAM Analiz/Ortadoğu*, No. 1275, (Aralık 2015), ss. 4-5.

⁶⁶⁸ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Başika Kampı İbadi’nin Talebi Nedeniyle Kuruldu”, *Anadolu Ajansı*, 12 Aralık 2012, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-basika-kampi-ibadinin-talebi-nedeniyle-kuruldu/489706#>, (27 Ocak 2020).

toplantıya çağırıştır.⁶⁶⁹ Dolayısıyla, Başika krizi iki ülke arasındaki bir ilişki meselesinden çıkararak, bölgesel ve hatta küçük olsa da uluslararası bir konu haline gelmiştir. Sürecin devamında, ABD de Türkiye'nin bölgedeki varlığını "işgal" olarak değerlendirerek, bu varlığa son vermesini istemiştir.⁶⁷⁰ Konuya bakıldığında, büyük güçlerin bu krizden çıkar elde ettiğini görmek mümkündür. ABD'nin açıklamasının arkasında aslında Rusya bulunmaktadır. Zira Suriye'ye girerek konumunu pekiştiren Rusya, Irak ile Türkiye arasındaki kriz sürecinde Irak hükümeti tarafından Irak'a davet edilebilirdi ve bu da ABD açısından kabul edilemezdi.

Başika krizinde Türkiye, aslında Irak politikasında kararlılığını göstererek bölgede ittifak arayışında bulunmuştur. IKBY'nin Irak'taki önemli rolünün dikkate alınmasıyla, bölgesel yönetimin bu krizde Türkiye'yi desteklemesi de Türkiye için stratejik bir kazanç olmuştur. Barzani Türkiye'nin bölgedeki varlığını destekleyerek, "Bağdat ve Ankara arasında Türk kuvvetlerinin Musul yakınlarında konuşlandırılması konusunda bir anlaşma mevcuttur" açıklamasında bulunmuş ve konunun abartıldığını aktarmıştır.⁶⁷¹ Kriz sürecinde İran'dan sert bir tepki gelmemiştir. Fakat İran'a çok yakın olduğu bilinen kişilerin Türkiye'yi açık bir şekilde tehdit etmesi, aslında bu bölgesel sorunun bir anda patlayabilecek kadar tehlikeli olduğunu göstermiştir. 2016'da İran'a yakın Haşdi Şabi komutan yardımcısı Ebu Mehdi Mühendis'in, "Halk gönüllüleri, Türk askerine işgalciler ve saldırganlar gibi davranacak"⁶⁷² şeklinde konuşması, örgütün Türkiye'nin Irak'taki varlığına karşı olduğunu göstermiştir. İran, Iraklı taraflar aracılığıyla Türkiye'yi geniş bir rekabet içerisinde değerlendirmiş ve uluslararası baskılarla birlikte kendi jeopolitik çıkarını elde etmeye çalışmıştır.

Krizin başlarında İran yetkilileri Türkiye'ye reaksiyon göstermese de ilerleyen zamanlarda bu reaksiyonlar gelmiştir. İran dini lideri Ayetullah Hamaney'in Türkiye'ye yönelik, "İzinsiz ve davetsiz bu iki ülkeye [Irak ve Suriye] girenler buralardan

⁶⁶⁹ Louis Charbonneau, "Russia Asks for U.N. Council Talks on Turkey Action in Syria, Iraq", *Reuters*, 7 December 2015, <https://in.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-turkey-russia/russia-asks-for-u-n-council-talks-on-turkey-action-in-syria-iraq-idUKKBN0TQ2TE20151207>, (27 January 2020).

⁶⁷⁰ Josh Lederman, "The US Is Trying to Pressure Turkey Into Pulling Troops out of Iraq", *Business Insider*, 17 December 2015), <https://www.businessinsider.com/ap-us-calls-on-turkey-to-pull-unauthorized-forces-from-iraq-2015-12?IR=T>, (27 January 2020).

⁶⁷¹ "KRG President Says Turkish Involvement in Iraq Has Been 'Exaggerated'", *Albawaba*, December 2015, <https://www.albawaba.com/news/kgp-president-says-turkish-involvement-iraq-has-been-%E2%80%98exaggerated%E2%80%99-778800>, (28 January 2020).

⁶⁷² "Irak Haşdi Şabi Güçleri Komutanı da Türkiye'yi Uyardı", *Nasim Online*, 6 Ekim 2016, <http://old.nasimonline.ir/Content/Detail/2067195/>, (28 Ocak 2020).

çıkmalılar. Ya kendileri çıkar ya da Irak ve Suriye halkı onları çıkarır”⁶⁷³ açıklaması, iki ülke arasındaki güven çatlaklığının açık bir yansımasıdır. İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü de Türkiye’ye sert tepki vermiştir:

“Boş arzuyla imparatorluğa geri dönmek peşinde olanlar ve müdahaleci, yasadışı ve gayri meşru eylemlerde bulunan ve terörist grupları destekleyenler ve bölgede kan dökmeye ve artan gerginlik ve istikrarsızlığa neden olanlar, yaptıklarının sorumluluğundan suçlama oyunlarıyla kurtulamazlar. Bölgedeki istikrarsızlık ve güvensizliğin, onların ve diğer bazı küstah ülkelerin suçu olduğunu bilmeliler ve böylece başkalarını suçlayarak kendilerinin yaptığı girdaptan kurtulamazlar”⁶⁷⁴.

Bu açıklama Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü tarafından, “İran’ın kendisine yönelik eleştirileri dile getiren ülkeleri itham etmek yerine, yapıcı adımlar atması ve bölgesel politikalarını gözden geçirmesi beklenir”⁶⁷⁵ şeklinde cevaplanmıştır. Önemli olan husus, Türkiye ve İran’ın, bölgesel konularda farklı güvenlik anlayışları sergilemeleridir. Dolayısıyla, birbirini Şiiçilik ve Sünnicilikle suçlayan iki aktör, vekâlet savaşlarının yanı sıra, direkt olarak medya savaşı da yürütmüşlerdir. Bunun yanı sıra, Türkiye’nin Başika’daki askeri varlığı her ne kadar operasyonel amaçlı olmasa da, Türkiye’ye yakın grupların orada eğitilip donatılması, Irak’ta rakipsiz bir konumu olan İran’ı kaygılandırmıştır. Bu yüzden İran’a yakın gruplar tüm güçleriyle Türkiye’ye karşı tavır almış, hatta “savaş fetvası”⁶⁷⁶ bile vermişlerdir.

Tüm bu çekişmelerin sebebi Türkiye’nin bölgede müttefikleri olan Sünniler, Türkmenler ve IKBK’yi eğitmesi ve bölgesel jeopolitik rekabetlerde ciddi bir şekilde varlık göstermesi olarak görülebilir. Cumhurbaşkanı Erdoğan bir konuşmasında tüm bunları ele almaktadır. Erdoğan’a göre Türkiye’nin Başika ve hatta daha geniş bir bölgedeki varlığı, tarihten gelen haklardan ve Misak-ı Milli’den doğmuştur. Bu

⁶⁷³ “İran’dan Türkiye’ye Küstah Tehdit”, *Akşam*, 23 Şubat 2017.

⁶⁷⁴ “Türkiye’nin Dışişleri Bakanı’nın Son Görüşlerine İran’ın Verdiği Yanıt”, *Khordad News*, 19 Şubat 2017, <http://www.khordadnews.ir/fa/news/205899/>, (29 Ocak 2020).

⁶⁷⁵ “İran’dan Türkiye’ye Küstah Tehdit”, *Akşam*, 23 Şubat 2017.

⁶⁷⁶ “Dini Mercilerden Birinin Irak Topraklarında Türk Güçleri İle Savaş Fetvası”, *IRNA*, 2 Ekim 2016, <https://www.irna.ir/news/82252830/>, (29 Ocak 2020).

çerçevede Erdoğan, Türkiye'nin Musul operasyonuna katılmasının gerekliliğine vurgu yaparak, Türkiye'nin tüm amaçlarını açık ve net bir şekilde ifade etmiştir:

“Ne diyorlar; Türkiye Musul’a girmesin. Ya nasıl girmeyeyim. 350 kilometre sınırim var benim. Hiç ilgisi olmayanlar giriyor... Türkiye’nin olmadığı bir operasyondan kusura bakmayın doğacak sonuçlardan biz sorumlu değiliz. Biz operasyonda olacağız, masada da olacağız. Bunun dışında kalmamız mümkün değil. Çünkü burada bizim için bir tarih yatıyor. Beyefendiler arzu ederlerse, Misak-ı Milli’yi okurlar, daha iyi anlarlar. Şu anda bizim Musul’da kardeşlerimiz var. Araplar, Türkmenler, Kürtler. Bizim burada kesinlikle duyarsız olmamız mümkün değil”.⁶⁷⁷

Bu konuşmadan da önce, Erdoğan aynı çizgiyi çizerek, Türkiye’nin Kuzey Irak bölgesindeki siyasi, toplumsal, kültürel ve güvenlik odaklı kaygılarının altını çizmiştir. Dolayısıyla, Türkiye Kuzey Irak’ta nüfuz mühendisliğine karşı çıkarak, DAESH öncesi dönemdeki statükonun korunmasından yana olmuştur. Erdoğan konuşmasında, “Musul Musulluların, Telafer Telaferlilerindir. Hiç kimsenin buralara gelip girmeye hakkı yok. Musul’un DAESH’ten kurtarılmasından sonra da burada sadece Sünni Araplar, Türkmenler ve Sünni Kürtler kalmalıdır”⁶⁷⁸ şeklindeki ifadesi, Türkiye’nin derin kaygısına işaret ederek Şiiilerin bu bölgede yerleşmesine karşı olduğunu göstermiştir.

Darbe girişiminin ardından, Başika’da kalma konusunda daha da ciddi bir politika izlenmiştir. Bu ısrara karşı Irak Meclisi, Ekim 2016’da Türkiye’nin Başika’daki varlığını işgal olarak nitelendirerek, Irak hükümetinden sert bir reaksiyon göstermesini istemiştir.⁶⁷⁹ Gerginliğin devamında Başbakan Binali Yıldırım, Irak’ın konuya dar tutumunu eleştirmiş ve 60’a yakın ülkenin Irak’ta bulunmasının altını çizerek, Türkiye’nin de bölgede bulunma hakkına sahip olduğunu aktarmıştır. Dolayısıyla

⁶⁷⁷ “Cumhurbaşkanı Erdoğan Musul İçin Noktayı Koydu!”, *Milliyet*, 17 Ekim 2016, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-musul-icin-noktayi-koydu-2328635>, (29 Ocak 2020).

⁶⁷⁸ “İslam Dünyası Ülkeleri Birbiriyle İş Birliği ve Dayanışma İçinde Olmalıdır”, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 2 Ekim 2016, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/52483/islam-dunyasi-ulkeleri-birbiriyle-is-birligi-ve-dayanisma-icinde-olmalidir.html>, (29 Ocak 2020).

⁶⁷⁹ Recep Tayyip Gürlar ve Zana Baykal, “Türkiye’nin Irak Politikası 2016”, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016* (185-205), İstanbul: SETA Yayınları, 2017, s. 189.

Yıldırım, Türkiye'nin her ne olursa olsun bölgede varlığını koruyacağına dair mesaj vermiştir:

“Bu mücadeleyi Suriye’de, Irak’ta yapan sadece biz değiliz. Bütün ülkeler yapıyor. BM yapıyor, koalisyon güçleri yapıyor. Amerika, Rusya, bütün 60 küsur ülkeden orada mücadele eden var. Irak ile ne fiziki ne gönül bağı olan, olmayan birçok ülkenin orada uzmanı var, askeri var, bu mücadeleyi insanlık adına sürdürüyor. Dolayısıyla Bağdat'ın bu ve buna benzer açıklamalarını fevkalade tehlikeli ve kışkırtıcı buluyorum”.⁶⁸⁰

Yine Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan da benzer açıklamalar gelmiştir.⁶⁸¹ Bu tür söylem düzeyinde bir savaş yürüten iki ülke giderek mesajlarını sertleştirmiştir. Örneğin Irak’ın Ankara Büyükelçisi Türkiye’ye yönelik tehditlerde bulunarak, Türkiye’nin çıkmasını, aksi takdirde sonuçlarına katlanması gerektiğini dile getirmiştir:

“Türkiye toprak bütünlüğümüze saygı göstermeli. Eğer bu konuda geri adım atmazlarsa tavrımız farklı olur. Irak’ta bulunan tüm güçler Irak Hükümeti’nin bilgisi dahilinde orada bulunuyor ancak Türkiye’nin oradaki varlığı illegaldir. Türkiye, eski Musul Valisi ve Kürdistan Bölgesi Hükümeti ile anlaştığını söylüyor, ancak bu anlaşma bizim için geçerli değildir. Bu konuda henüz Türk yetkililer ile yüz yüze görüşmedik, her iki tarafın da sert açıklamalardan kaçınması gerekiyor. Irak federal bir ülkedir. Güçlü merkezi bir yönetimi olmasa da meşru bir yönetime sahiptir. Kaldı ki bu konu Türkiye’yi ilgilendirmiyor”.⁶⁸²

Fakat 2017 yılına gelindiğinde gerginlik giderek yumuşamıştır. Başbakan Yıldırım’ın Ocak 2017’de Bağdat ziyaretinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler iki ülke arasında, “2017 süreci” olarak adlandırılabilir kadar önemli olmuştur. Zira ziyarette iki taraf arasında ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında anlaşmalar imzalanmıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye Irak merkezi hükümetini tüm boyutlarıyla desteklemeye hazır

⁶⁸⁰ “Başbakan Yıldırım’dan Irak Başbakanı İbadi’ye cevap”, *Milli Gazete*, 7 Ekim 2016, <https://www.milligazete.com.tr/haber/880192/basbakan-yildirimdan-irak-basbakani-ibadiye-cevap>, (2 Şubat 2020).

⁶⁸¹ Gürler ve Baykal, 2017, s. 192.

⁶⁸² “Irak’tan Küstah ‘Başıka’ Açıklaması”, *Yeniçağ Gazetesi*, 9 Ekim 2016, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/iraktan-kustah-basika-aciklamasi-147802h.htm>, (2 Şubat 2020).

olduğunu göstermeye çalışmıştır. İkili açıklamada Türkiye'nin güvenlik kaygıları resmiyete taşınmıştır:

“1. İki taraf, iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı çerçevesinde, karşılıklı güvenlik ve istikrarın sağlanacağını ve birlikte terörle mücadele etmeyi benimsediklerini vurguladı. 2. İki taraf, Başika Kampı'nın bir Irak kampı olduğunu vurguladı. Irak tarafı, Türk tarafının kuvvetlerini çekmeye yönelik süreci başlatması gerekliliğini vurguladı. Türk tarafı, Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu yineledi. 3. İki taraf, topraklarında herhangi bir terör örgütünü bulundurmayacaklarını ve iki ülkenin milli güvenliğini tehdit eden herhangi bir faaliyette bulunulmasına izin vermeyeceklerini, Uluslararası Koalisyonun DEAŞ'a karşı yürüttüğü mücadelede iş birliği içinde hareket edeceklerini belirtti. 4. İki taraf, ortak stratejik vizyon temelinde çıkarları ve sınamaları belirleyerek, bölgede güvenliğin ve istikrarın sağlanması için birlikte çalışmak, ayrıca mezhebi ve etnik kutuplaşma dahil, bölgenin güvenlik ve istikrarını tehdit eden tüm faktörleri bertaraf etmek üzerinde mutabık kaldı”⁶⁸³

Bu açıklamanın ardından iki ülke arasındaki gerginlik hafiflese de, Başika meselesi bölgesel rekabetin bir konusu olmaya devam etmiştir. Musul Operasyonu'na Türkiye'nin direkt katılmasına müsaade edilmemesi ve Türkiye'nin Irak'tan çıkmasına dair ısrarı gündemden düşmemiştir. Fakat 2017'de Irak'ta yaşanan gelişmeler, özellikle IKBY'nin referandum krizinin gölgesinde kalarak donmuştur.

4.2.3.3.2. Musul'u Kurtarma Operasyonu

Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye Musul operasyonuna katılmak amacıyla Bağdat yönetimi tarafından davet esasına göre Başika'ya kamp kurmuştur. Kampın asıl amacı DAESH'in Musul'dan çıkarılması operasyonunda bölge halkından oluşan bir grup oluşturmaktır. Bu kamp kurulduktan sonra bölgesel çekişmenin konusu haline gelse de, askeri eğitim konusunda planlandığı gibi faaliyet yürütmüştür. Bu çerçevede oluşturulan Haşdi Vatani, Musul Operasyonu'na Sünni ve Türkmenlerin katılımını temsil etmiştir.

⁶⁸³ “Başika Bir Irak Kampı”, *Sabah*, 8 Ocak 2017, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/01/08/basika-bir-irak-kampi>, (2 Şubat 2020).

Irak'ın Türkiye'den destek istemesi ve Türkiye'nin Başika kampını açması ve orada eğitim verme faaliyetinde rol oynaması, Irak gerginliğini de pekiştirmiştir. Bu kamp üzerinden olmasa da, Türkiye Irak'taki konumunu kampta yetiştirdiği gruplar aracılığıyla güçlendirmiştir.

Şii grupların Musul Operasyonu için Irak'ın kuzey bölgelerine yerleştirilmesine karşı çıkan Türkiye, bunu her türlü önlemeye çalışmıştır.⁶⁸⁴ DAES'in Musul'u ele geçirmesinden kaynaklanan tehditler diğer tehditleri daha da derinleştirmiştir. Musul'un demografik yapısının değişimi ve bundan kaynaklacak Türkiye'ye olası göç dalgaları, aynı zamanda Musul Operasyonuna katılım bahanesiyle PKK ve onun kollarını meşrulaştırma girişimi, Türkiye'nin en önemli kaygılarından sayılmaktadır. Özellikle Irak merkezi yönetiminin PKK'ya yardım ettiği bilinmektedir.⁶⁸⁵ Dönemin Başbakanı Davutoğlu'na göre, bölge ve Musul, Türkiye'nin milli meselesidir.⁶⁸⁶

Bu algılamalardan yola çıkarak, Türkiye'nin bu operasyondan kaygılanmasının ve operasyona katılmaya yönelik ısrarının altyapısında üç temel mesele bulunmaktadır. Birincisi Irak iç faktörleridir ve yukarıda söylendiği gibi, Irak'ın nüfus yapısına göre kırılgan coğrafyalardan biri sayılan Musul'a Şii veya Kürtlerden oluşan tarafların yerleştirilmesi, Türkiye'yi rahatsızlandırmıştır. İkinci mesele Türkiye'nin iç meselesi ve güvenlik kaygılarıdır. Bu anlamda Türkiye'nin operasyona katılımıyla PKK ve bağlı grupların bu operasyona katılarak meşruiyet kazanmaları engellenecekti. Üçüncüsü ise İran'ın Haşdi Şabi üzerinden kuzey bölgelerde de güçlenmesini önlemektir. Fakat bu operasyona katılmasa da, Uluslararası Koalisyonun rakamlarına göre Türkiye, yaklaşık 7000 Iraklıyı eğitmiş⁶⁸⁷ ve bunların hepsi Musul'u kurtarmada katılım sağlamıştır.

4.2.3.3.3. Çözüm Sürecinin Sonu ve Türkiye'nin PKK Stratejisi

Suriye'de saha kazanan PKK, Kuzey Irak'ta da faaliyetlerini genişletmiştir. Crisis Group'un tahminine göre, Temmuz 2015'ten 2020'ye kadar Türkiye'de PKK eylemleri,

⁶⁸⁴ Murat Yeşiltaş and Tuncay Kardaş, "Introduction: The Phenomenon of Non-state Armed Actors and Patterns of Violent Geopolitics in the Middle East", Murat Yeşiltaş and Tuncay Kardaş (Ed.), **Non-State Armed Actors in the Middle East** (3-20), Gewerbestrasse: Palgrave Macmillan, 2018, p. 14.

⁶⁸⁵ Ufuk Ulutaş, "Musul Operasyonu: Türkiye'nin Öncelikleri, Sorunlar ve Kalıcı Çözüm Yolları", **SETA Perspektif**, Sayı. 149, (2016), s. 4.

⁶⁸⁶ "Başbakan Davutoğlu: 'Musul Ulusal Güvenlik Alanımız' ", *CNN Türk*, 8 Ocak 2016, <https://www.cnnturk.com/turkiye/basbakan-davutoglu-musul-ulusal-guvenlik-alanimiz>, (3 Şubat 2020).

⁶⁸⁷ "Turkey", Global Coalition Official Website, <https://theglobalcoalition.org/en/partner/turkey/>, (25 January 2020).

4800 kişinin ölümüne neden olmuştur.⁶⁸⁸ 2015'ten sonra PKK'nın aktivitelerinde yeni gelişmeler yaşanmıştır. Dolayısıyla PKK, Suriye savaşının örgüte kazandırdığı alan ve fırsatları kullanarak yeni stratejiler geliştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede diğer ülkelerde halkın desteğini kazanarak meşrulaşmaya çalışmış ve dış dünyayla ilişkilerini güçlendirerek kabul edilebilir bir örgüt haline gelmeyi hedefleyerek Kuzey Irak'ın yanı sıra diğer alanları kullanmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra, ABD ve Rusya'nın gerek silah ve gerek danışmanlık olarak örgüte yardımları PKK'yı güçlendirmiş ve özellikle Suriye'deki alanını pekiştirmiştir.⁶⁸⁹

2015'te başlayan süreçte PKK, Suriye benzeri şehir savaşı stratejisini uygulamaya başlamıştır.⁶⁹⁰ Fakat Türkiye, örgüte karşı demir yumruk politikası izleyerek PKK'yı zayıflatmaya yönelik strateji geliştirmiştir. Bunun sonucunda PKK'nın Türkiye'deki faaliyetleri azalarak, grup çöküşe gitmiştir. Fırat Kalkanı Harekâtı'nın ardından, Türkiye sürekli olarak örgüte baskı yapmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan PKK terörizminin bir beka meselesi olduğunun altını çizerek her an operasyon yapılacağına dair sinyal vermiştir:

“İşte Telafer, işte Sincar, ne oldu, baktık ki olmuyor Sincar'a bir operasyon... Dolayısıyla vakti saati geldiğinde ne yapacağımızı biz gayet iyi biliriz. Bir gece ansızın gelebiliriz... Her zaman ifade ediyorum; burada da bir kez daha ifade etmekte fayda görüyorum: Terör örgütleriyle mücadeleimiz, bizim için bir oyun değildir, bir beka meselesidir. Çünkü sınırlarımız içindeki ve hemen yanındaki terör örgütleri bomba patlattığı zaman Avrupa'nın, Amerika'nın, Rusya'nın değil, bizim canımız yanıyor.”⁶⁹¹

Türkiye'nin yeni güvenlik doktrininde PKK'yı tamamen çöktürmeye yönelik bir strateji izlemesi 2015 sonrası dönemi diğer dönemlerden farklılaştıran bir noktadır. Bu

⁶⁸⁸ Bu rakam güvenlik güçlerini, sivilleri ve PKK teröristlerinin toplam sayısıdır. Bkz: “Grafik ve Haritalarla Türkiye'deki PKK Çatışması”, *Crisis Group*, <https://www.crisisgroup.org/tr/content/grafik-ve-haritalarla-t%C3%BCrkiyedeki-pkk-%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1>, (2 Şubat 2020).

⁶⁸⁹ Murat Yeşiltaş ve Necdet Özçelik, “PKK Terörünün Yeni Dinamikleri: Radikalleşme ve Şehir Çatışması”, *SETA Analiz*, Sayı. 129, (2016), s. 18.

⁶⁹⁰ Serkan Keçev ve Gökmen Kılıçoğlu, “15 Temmuz Sonrası Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, (2019), s. 87.

⁶⁹¹ “Terör Örgütleriyle Mücadele Bizim İçin Seçenek Değil, Bir Mecburiyettir”, *T.C. Cumhurbaşkanlığı*, 29 Nisan, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/75008/teror-orgutleriyle-mucadele-bizim-icin-secenek-degil-bir-mecburiyettir>, (2 Şubat 2020).

doğrultuda, “Türkiye terörle mücadele için oluşturduğu yeni güvenlik doktrininde terörü kaynağında yok edebilmek ve tamamen topraksızlaştırabilmek adına sınır ötesi harekâtlara ağırlık vermektedir. Ayrıca örgütün lider kadrosunu tasfiye edebilmek için nokta operasyonlara yönelmektedir”.⁶⁹² Bu çerçevede Zeytin Dalı Harekâtıyla eşzamanlı olarak Türkiye, Mart 2018’de Irak’ta “Dicle Kalkanı” veya “İstikrar ve Kararlılık” adlı operasyonu başlatmıştır. Operasyon çerçevesinde Irak topraklarına 15 kilometreliğine inilmiş ve operasyon yapılan noktalarda üsler kurularak, mevziler elde tutulmuştur.⁶⁹³ TSK’nin Kuzey Irak’ın yaklaşık 20 kilometre derinliğinde askeri üsler inşa etmesi, bölgede uzun süreli bir strateji yürüttüğünü göstermektedir. Bu operasyonlar Irak makamlarıyla koordineli bir biçimde yürütülmüştür.⁶⁹⁴

Bu operasyona paralel olarak veya aynı operasyonun uzantısı olarak TSK, 27 Mayıs 2019’da Pençe Harekâtını başlatmıştır.⁶⁹⁵ Bu operasyonla eş zamanlı, Türkiye sınır içinde 19 Ağustos 2019’da Kıran Operasyonunu başlatmıştır.⁶⁹⁶ Kıran Operasyonu gibi operasyonlar 2020’de de devam etmiş ve en son iç güvenliği sağlama amacıyla Kapan Operasyonu başlatılmıştır.⁶⁹⁷ Bu operasyonların temel amacı Kandil Dağı ile Türkiye sınırı arasındaki boşluğu doldurarak, PKK’ya yönelik mücadeleyi sınır ötesine taşımaktır.

TSK’nın Kuzey Irak operasyon bölgeleri

⁶⁹² Can Acun, “Terörle Mücadelede Yeni Adım: Pençe Harekâtı”, *Sabah*, 15 Haziran 2019, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/canacun/2019/06/15/terorle-mucadelede-yeni-adim-pence-harekati>, (2 Şubat 2020).

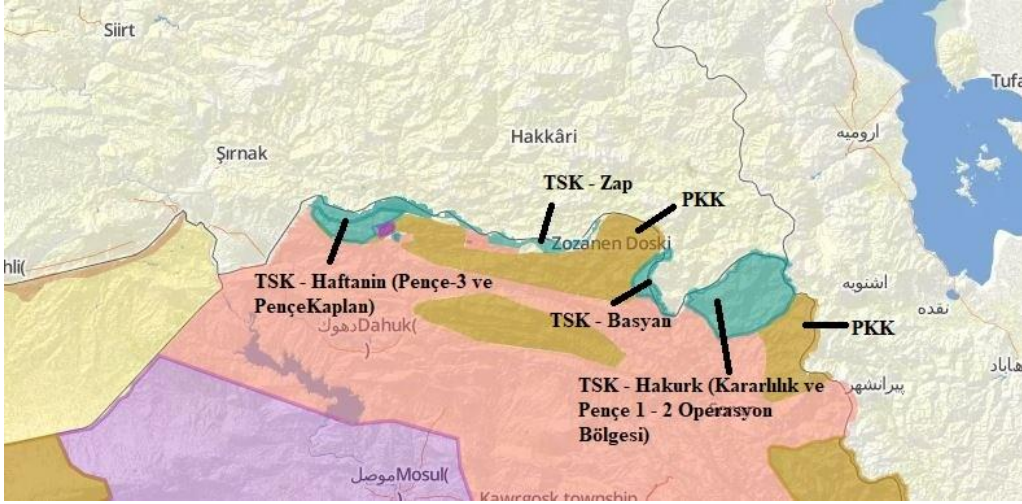
⁶⁹³ “PKK’nın Kritik İsmi Kuzey Irak’ta Vuruldu”, *Sabah*, 23 Mart 2018, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/03/23/pkknin-kritik-ismi-kuzey-irakta-vuruldu>, (2 Şubat 2020).

⁶⁹⁴ Menekşe Tokyay, “Ankara Deepens Military Incursion in Northern Iraq against PKK”, *The Arab Weekly*, 3 June 2019, <https://the arabweekly.com/ankara-deepens-military-incursion-northern-iraq-against-pkk>, (5 February 2020).

⁶⁹⁵ Ferhat Esnek, “Pençe-3 Operasyonu’nda Yeni Safhaya Geçildi”, *Basın İlan Kurumu*, 18 Eylül 2019, <https://www.bik.gov.tr/pence-3-operasyonunda-yeni-safhaya-gecildi/>, (5 Şubat 2020).

⁶⁹⁶ “Terör Örgütü PKK’ya Yönelik Başlatılan ‘Kıran-2’ Operasyonu Sürüyor”, *Hürriyet*, 29 Ağustos 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/teror-orgutu-pkkya-yonelik-baslatilan-kiran-2-operasyonu-suruyor-41315453>, (5 Şubat 2020).

⁶⁹⁷ “Kıran operasyonu bitti, Kapan-1 Bagok başladı”, *CNN Türk*, 11 Ocak 2020, <https://www.cnnturk.com/turkiye/kiran-operasyonlari-tamamlandi?page=1>, (5 Şubat 2020).

Şekil 5. Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik operasyonları

Kaynak: <https://www.conflicttr.com/Q12/39.1942/46.8759>

4.2.3.3.4. Kuzey Irak Referandumu ve Türkiye'nin Tutumu

Yukarıda tartışıldığı gibi Türkiye, Irak'ta, Maliki'nin Başbakanlığı döneminde Irak merkezi yönetimiyle yakın ilişki kuramayacağını farkına varınca, bir alternatif olarak IKBY'ye yönelmişti. Bu politikaya diğer etkenler de eklenince, Türkiye IKBY'ye daha da yaklaşarak Irak merkezi hükümetinden uzaklaşmıştır. Fakat IKBY İran ile de yaklaşmış ve güçlü bir ekonomik ilişki kurmuştur. Sonuç olarak IKBY ve hırslı lideri Mesut Barzani, güçlenerek DAESH'in saldırılarından önce bile sürekli bağımsızlık seslerini duyurmaya çalışmıştır. Aslında Kürt tarihine bakınca bunun bir serüven olduğu anlaşılmaktadır. Zira geçen yüzyılda bile Kürt gruplar kriz ortamlarını bağımsızlık hareketine çevirmişlerdir. İlk Kürt devleti, 1945'te İkinci Dünya Savaşındaki kargaşada Mahabad'da kurulmuş, fakat bir yıl sonra hayatı son bulmuştur. Yine 1979'da İran İslam Devrimi sonrası ortaya çıkan güç boşluğunda, Kürt gruplar silahlı oldukları için İran'ın Kürt ve komşu bölgelerini ele geçirmişlerdir. Fakat İran zor şartlar altında olsa da, bunu bastırabilmiştir.

IKBY yönetiminin 2017'de ciddileşen bağımsızlık girişimi, bölge devletlerini benzersiz ve eşi görülmeyen bir şekilde bir araya getirmiştir. Başbakan İbadi'nin iktidarı sırasında diğer konularda anlaşmazlıklar devam da etse, Türkiye, Kuzey Irak politikasını giderek değiştirmiş ve IKBY-Merkezi Yönetim arasındaki ilişkilerinde bir dengeleme yapmıştır. Referandum konusunda başta Türkiye belirsiz bir durumla karşılaşmıştır. İç politika

açısından bu daha ilginç bir durum olmuştur. Zira bir taraftan AKP, MHP ile ittifak halinde olmuş, diğer taraftan ise iktidarın önemli bir taraftar tabanı muhafazakâr Kürt kesimden olduğu için, bu tabanın da kaybedilmemesi açısından IKBY referandumu konusunda hükümet zor bir seçim ile karşılaşmıştır.⁶⁹⁸ Fakat sonraki süreç, iktidar politikasının Kürtler tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Ayrıca CHP tarafından AKP'ye açık destek olmasa da CHP'nin IKBY referandumuna açık bir şekilde karşı çıkması, iç politika açısından Türkiye'nin güçlü bir siyaset izlemesinin temelini oluşturmuştur.

Kuzey Irak'ta referandumun yapılması, Türkiye tarafından bölgeye yeni bir ateş sıçratma potansiyeli olarak algılanmıştır. Referandumdan önce 27 Eylül'de planlanan MGK toplantısı, referandumdan üç gün önceye alınmıştır. 22 Eylül'de MGK toplantısı sonucunda yayınlanan bildiride, referanduma şiddetle karşı çıkılarak böyle bir adımın Türkiye'yi doğrudan tehdit ettiğinin altı çizilmiştir.

“Türkiye'nin milli güvenliğini doğrudan tehdit eden bu adımın, Irak'ın siyasi birliği ve toprak bütünlüğü ile birlikte, bölgenin barış, güvenlik ve istikrarı için de tehdit oluşturan vahim bir yanlış olduğu kuvvetle vurgulanmıştır... Tüm ikazlarımıza rağmen bu referandumun yapılması halinde Türkiye, ikili ve uluslararası anlaşmalardan doğan haklarını mahfuz tutar.”⁶⁹⁹

Genel olarak Türkiye, konuyla ilgili İran ve Irak'la aynı yaklaşımı sergilemiştir. İlk olarak Türkiye politikasını iki devletle birleştirmiş ve dolayısıyla Türk makamları diplomatik adımlarla krizi kontrol altına almaya çalışmışlardır. Bu çerçevede Türkiye, Irak ve İran'la tek ses olup koordineli ve aşamalı olarak krizi yönetmiştir. Dışişleri Bakanlığı referandumun yapıldığı gün bildiri yayınlarak bu adımın tamamen hukuk dışı ve gayri meşru olduğunu açıklamıştır:

“IKBY'de bugün (25 Eylül) düzenlenen referandum, sonuçları bakımından yok hükmündedir. Gerek uluslararası hukuk, gerek Irak anayasası bakımından her türlü hukuki temelden ve meşruiyetten yoksun

⁶⁹⁸ Özlem Kayhan Pusane, “Two Years After The Independence Referendum: Are Turkey-KRG Relations Normalizing?”, *Turkish Policy Quarterly*, 9 September 2019. <http://turkishpolicy.com/blog/38/two-years-after-the-independence-referendum-are-turkey-krp-relations-normalizing>, (7 February 2020).

⁶⁹⁹ “22 Eylül 2017 Tarihli Toplantı”, *MGK*, 22 Eylül 2017, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/22-eyul-2017-tarihli-toplanti>, (7 Şubat 2020).

olan bu girişimi tanımıyoruz... Türkiye, IKBY'nin referandum konusunda sergilediği vahim hatanın bedeli olacağını her vesileyle vurgulamış, bu çerçevede, 22 Eylül 2017 tarihinde düzenlenen Milli Güvenlik Kurulu toplantısı ve hemen ardından gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu toplantısında IKBY'ye karşı uygulanacak yaptırımları belirlemiştir... IKBY liderliğinin bundan sonraki süreçte sağduyulu bir çizgiye dönmesi ve kısa dönemli siyasi çıkarlar ve ütöpik emeller peşinde koşmak yerine tüm Irak halkının uzun dönemli huzur ve refahını gözetten bir siyaset benimsemesi temel bir gerekliliktir.”⁷⁰⁰

Diğer adım, Türkiye'nin bölgeye uyguladığı uçuş ambargosu olmuştur. Türkiye'nin IKBY ile daha çok ekonomik ilişkilere sahip olmasından ötürü, bu politika önem arz etmektedir.⁷⁰¹ Aslında Türkiye, özellikle IKBY'nin petrol satışına son verme tehdidinde bulunsa da bunu uygulamadı. Zira yapılan uygulamalar etkili olunca fazla adıma gerek kalmamış ve sürecin devamı bunu gerektirmemiştir. Ancak genel olarak kriz, Türkiye ile IKBY'nin ekonomik ilişkilerine yansarak iki taraf arasındaki Ocak-Ekim 2017'deki 7,6 milyar dolarlık ticaret hacmi, Ocak-Ekim 2018'de 6,7 milyar dolara düşmüştür.⁷⁰² Cumhurbaşkanı Erdoğan referandumdan sonra yaptığı açıklamada, IKBY'nin bu yolu izleyeceğini tahmin etmediğini söyleyerek, bu konuda Türkiye'nin yanıldığını açıklamıştır. Ayrıca Erdoğan, psikolojik savaş yöntemi kullanarak IKBY'nin ileri adımlar atmaktan vazgeçmesini, aksi takdirde IKBY'nin bu yaptırımlara katlanamayacağını açıklamıştır.⁷⁰³ Psikolojik savaşın özellikle ekonomik ambargo üzerinden yapılması, IKBY'nin psikolojik dengesinin bozulmasını beraberinde getirmiştir. IKBY'de gerçekleşen olaylar bunu ispat etmiş niteliktedir.

Üçüncü adım, Türkiye'nin askeri tatbikatla bölgesel yönetime gövde gösterisi yapma politikası olmuştur. Bunun yanı sıra, Türk makamları tarafından IKBY'ye gerekirse askerî harekât düzenleneceğinin açıklanması, bölgesel meselelerin zirve yaptığını göstermiştir. Süreç ilerledikçe, Irak ve İran'la koordineli bir şekilde askeri tatbikat yapılmış ve böylelikle Türkiye de diğer iki devlet kadar bu konuda hassas olduğunu

⁷⁰⁰ “No: 297, 25 Eylül 2017, IKBY Referandumu Hk.”, *T. C. Dışişleri Bakanlığı*, 25 Eylül 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_-297_-ikby-referandumu-hk.tr.mfa, (10 Şubat 2020).

⁷⁰¹ Michael M. Gunter, “Erdoğan's Backsliding: Opposition to the KRG Referendum”, *Middle East Policy*, Vol. XXV, No. 1, (Spring 2018), p. 100.

⁷⁰² Kayhan Pusane, 2019.

⁷⁰³ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: TIR'lar Gitmez İse Yiyecek Ekmek Bulamazlar”, *Milliyet*, 26 Eylül 2017.

göstermiştir. Dolayısıyla, üç devletin iş birliği sonucunda, 16 Ekim 2017’de Irak Ordusu ve Haşdi Şabi Kerkük’ü geri almış ve ilerleyen günlerde, 2014 sonrası IKBY tarafından ele geçirilen tüm bölge geri alınmıştır. Bu operasyonun başarısı ve Irak-Türkiye yakınlaşması sonucunda, Irak merkezi yönetimi, Türkiye’nin Kuzey Irak politikasına desteğini⁷⁰⁴ açıklamıştır.

4.2.3.3.5. Irak Üzerinden Türkiye’nin İran Politikası

2011’den itibaren Türkiye’nin Irak politikasının asıl amacı, İran’ın Irak’taki rolünü engellemek veya bir şekilde caydırmak olmuştur. ABD’nin Irak’tan çıkışı, İran’ın daha etkinliğine neden olmuş ve bu da Türkiye’yi rahatsız etmiştir. Bu çerçevede Türkiye IKBY’ye yaklaşarak, İran’ın Irak politikasına bir alternatif bulmaya odaklanmıştır. Ali Balcı’nın “iki Irak” olarak adlandırdığı bu politikada Türkiye, Bağdat yönetimini dikkate almaksızın, IKBY ile doğrudan doğruya ilişkilerini geliştirmiştir.⁷⁰⁵ Böylece, Türkiye’nin İran’ın Irak merkezi yönetimindeki rolüne karşılık reaksiyonu, IKBY ile ilişkileri her boyutta güçlendirmesi olmuştur. Türk dış politikasındaki alternatif, Türkiye’nin Irak’taki etkisini, Irak merkezi yönetimi kadar olmasa da arttırmıştır. Bölgedeki enerji kaynakları ve bölgede Türkmenlerin varlığı bu politikanın daha da güçlenmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye’nin, Esad yönetimine karşı çıkan Irak Cumhurbaşkanı yardımcısı Tarık Haşimi’ye ev sahipliği yapması, aslında İran’a karşı bir mesaj olarak değerlendirilebilir.

Üst düzey makamların sürekli olumlu mesajlarına karşın, iki tarafın rekabeti daha önemli bir faktör olmuştur. Örneğin Dışişleri Bakanı Davutoğlu 2012’de, “Ortadoğu’nun iki önemli ülkesi olan İran ve Türkiye’nin, Irak’ta ABD’nin çekilmesi sonrasında yaşanan iç siyasi gerilim ve Suriye’deki ayaklanmalar konusunda birlikte çözüm bulabilecek”⁷⁰⁶ şeklinde beyanatta bulunmuştur. Bölgesel güç dengesinde kendi gücünü konsolide etmeye çalışan Türkiye ve İran’ın Irak rekabeti, DAES’in Musul’u ele geçirmesine kadar devam etmiştir.

Musul’un DAES tarafından ele geçirilmesi, Türkiye’nin İran’a yönelik politikasını daha da sertleştirmiştir. Türk makamlarınca, İran’ın Maliki’yi uyarmaması ve onun sekteryen

⁷⁰⁴ Emrah Kekilli, “Türkiye-IBKY İlişkilerinin Geleceği: Geçmişin Gölgesinde Geleceği İnşa Etmek”, **SETA Analiz**, Sayı. 209, (Ağustos 2018), s. 3.

⁷⁰⁵ Balcı, “Türkiye’nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi”, s. 119.

⁷⁰⁶ Kemal İnat, “Türkiye’nin İran Politikası 2012”, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş (Drl.), **Türk Dış Politikası Yılığ 2012** (183-213), Ankara: SEAT Yayınları, 2013, s. 188.

politikalarını engellememesi, Irak'ın istikrarsızlığına neden olmuştur. Başbakan Erdoğan'a göre Maliki'nin politikaları, Emevi halifesi Yezid'in politikaları kadar Şii-Sünni ayrışmasını⁷⁰⁷ tetiklemiştir. DAES krizi sırasında oluşan ortamda kurulan Haşdi Şabi, Türkiye'yi daha derinden rahatsız etmiş ve Türk karar vericiler bunu bir Şiicilik politikası olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye yine İran'a seslenerek Irak'tan çekilmesini istemiştir.⁷⁰⁸ Karşılıklı ithamlaşmalar benzer şekilde devam ederken, 2017 IKBY referandum meselesine gelindiğinde yön değiştirmiş ve oluşan kısıtlayıcı stratejik ortamda iki taraf yapıcı bir politika izlemeye başlamışlardır. Yukarıda belirtildiği üzere, Türkiye ve İran'ın Irak merkezi yönetimiyle koordineli hareketi, Irak'ın bölünmesine giden yolu kesmiş ve dolayısıyla, Türkiye'nin İran politikası yumuşamaya başlamıştır. Ayrıca, referandum krizi jeopolitik baskılardan olsa da, gelecekte Türkiye ve İran'ın diğer krizlerde de beraber adım atma potansiyelini ortaya çıkarmıştır. Fakat acil ihtiyaç oluşmadığı sürece, bu potansiyelin kullanılması zor görünmektedir.

Irak Krizi	Uluslararası ve Bölgesel Sistem	Müdahaleci Değişken (İç Politika Etkenleri)	Bağımlı Değişken (Dış politika seçenekleri/ strateji)
Birinci Dönem (2003-2011)	1. Tek kutuplu sistemde Türkiye'nin konum arayışı 2. ABD'nin Irak işgali ve IKBY'nin güçlenmesi 3. İran'ın bölgesel yükselişi	1. Askerin dış politikada göreceli rolü (giderek azalan) 2. PKK terör eylemlerinin Kuzey Irak'tan kaynaklı artışı 2. Stratejik kültürün öne çıkması (PKK ile çatışma)	1. PKK karşıtı sınır ötesi operasyonlar 2. IKBY'nin güçlenmesi ve 2008'den itibaren bu yönetime yakınlık
	1. Uluslararası sistemin krize girişi 2. Merkez devletlerin çöküşü ve sınır tehdidi	1. Algı: Bölgesel güç dengesinin Suriye olayları ışığında değişimi 2. Çözüm süreci	1. İç dengeleme: PKK karşıtı operasyonlar 2. Dış Dengeleme stratejisi: IKBY ile yakınlaşarak İran'ı

⁷⁰⁷ H. Akin Ünver, "How Turkey's Islamists Fell out of Love With Iran", **Middle East Policy**, Vol. XIX, No. 4, (Winter 2012), p. 106.

⁷⁰⁸ "İran'ın Bakış Açısı Değişmeli", *Anadolu Ajansı*, 26 Mart 2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/iranin-bakis-acisi-degismeli/63233>, (12 Şubat 2020).

İkinci Dönem (2011-2014)	3. İran'ın Irak'ta nüfuzunun derinleşmesi	3. Kurumlar arası anlaşmazlık (sivil-asker) ve hızlı kararın engellenmesi	dengeleme
Üçüncü Dönem (2014-2020)	1. Suriye Savaşıyla uluslararası sistem krizinin derinleşmesi 2. Bölgesel düzenin tam çöküşü 3. İran, Suudi Arabistan ve BAE'nin Irak'ta rekabeti	1. Algı: Irak'ın DAESH'in eliyle parçalanma tehlikesi 2. Sivil-asker ilişkisinde hükümetin öne çıkması 2. Güvenlik odaklı zihniyetin oluşması 3. Algı: IKBY'nin İsrail tarafından desteklenerek Irak'ı parçalama ve ardından Türkiye'ye baskı uygulamak 4. Stratejik kültür: Güvenli bölge oluşturma siyaseti	1.İç Dengeleme: PKK karşıtı kapasite artırımı, Irak'ta Haşdi Şabi'ye karşı çıkmak 2. Dış Dengeleme stratejisi: IKBY referandum krizinde Irak ve İran ile yakınlaşmak 2) Sınır ötesi operasyonlar (Dicle Kalkanı [Kararlılık], Pençe Harekâtı

Tablo 11. Dönemsel olarak Türkiye'nin Irak stratejisi

Değerlendirme

Irak, İran ve Türkiye için farklı nedenlerden dolayı aynı derecede önem arz etmektedir. 2011'de ABD'nin Irak'tan çıkışı, ülkede güç boşluğuna neden olmuştur. Bu boşluğu daha önceden Irak'ta derin bir nüfuz alanı elde eden İran hızlıca doldurmuştur. Dolayısıyla, 2011 sonrası İran'ın Irak politikası, bölgesel güç dağılımı açısından önem arz etmektedir. İran'ın güçlenmesi, Ortadoğu'da diğer önemli güç olan Türkiye'yi endişelendirmiş ve çökmüş bölgesel düzenin de etkisiyle İran, üst konumu yakalamıştır. Bağımsız değişken çerçevesinde İran'ın Ortadoğu politikasının önemli bir parçası olan Irak, 2011 sonrası dönemde İran için stratejik bir fırsat sunmuştur. Aslında İran yetkililerinin Irak algılaması burada önem arz etmektedir. Daha önce Irak'tan ağır bir darbe alan İran, Irak'ın yeniden aynı yola gitmesini engelleme doğrultusunda, ABD sonrası oluşan boşluğu bir fırsata çevirmiş ve özellikle Irak merkezi yönetimini elinde tutan Nuri Maliki ile çok yakın bir ilişki kurmuştur. İranlı yetkililere göre, Irak'ın Türkiye ve Suudi Arabistan'a yakınlaşması bölgedeki güç dağılımını olumsuz yönde etkileyebilirdi.

2011'den önce ABD'yi Irak'tan çıkarmaya çalışan İran, bu sefer Suudi Arabistan ve Türkiye'ye yönelik önleme stratejisi uygulamıştır. Bu çerçevede İran yetkilileri, Suudi Arabistan ve Türkiye'yi caydırma amacıyla, dış dengeleme stratejisini Irak ile bir arada uygulamıştır. Bu stratejiyi izleyerek iki rakibin caydırılmasının yanı sıra İran, Irak'ta İran karşıtı Sünni veya Arap Milliyetçisi yönetimin iktidarını önlemeye çalışmıştır. Bu strateji, Maliki'den sonra Irak'ın diğer Başbakanları döneminde de icra edilmiştir. 2014'te DAESH'in Musul'u ele geçirmesiyle İran, düzeni sağlamak için, Irak imkanlarına dayalı DAESH karşıtı bir dengeleme politikası izlemiştir. Ayrıca Irak'a silah, müsteşar ve hatta savaş uçağı verilmiş ve gerektiği zaman da direkt müdahalede bulunulmuştur. Haşdi Şabi'nin oluşturulması bu stratejinin zirveye ulaştığı noktadır. Zira Irak, artık İran'ın bir iç meselesine dönüşmüştür. Bu stratejinin tersine, İran'ın IKBY'nin referandum krizindeki tutumu, bir stratejik değişimin ürünü olmuştur. Dolayısıyla karşı dengeleme politikasıyla İran, Türkiye ve Irak merkezi yönetimi ile beraber IKBY'yi bastırmaya yönelik adım atmıştır. Bu strateji bölgesel dengelerin değişimiyle hayata geçirilmiş ve Türkiye'nin de strateji değiştirdiği döneme denk gelmiştir. Dolayısıyla üç taraf için, geçen yüzyılda eşi görülmemiş bir başarı sağlanmıştır. Üç devletin bir araya gelmesi, aslında IKBY-İsrail arasında yazılı olmayan ittifaka karşı bir cephe haline gelmiş ve bu da yeni bir bölgesel düzenin doğabilmesi için zeminin hazır olduğunu ispat etmiştir. Neoklasik realizm çerçevesinde müdahaleci değişken olarak, Suriye'de olduğu gibi, stratejik kültürü, devlet yapısı, hızlı karar verme mekanizması ve liderlerin Irak krizine dair algısı, İran'ın Irak'a yönelik uyguladığı dengeleme (bağımlı değişken) stratejisinde önemli olmuştur.

Türkiye'nin de Irak stratejisi, neoklasik realizm çerçevesinde daha kapsamlı bir şekilde analiz edilebilir. 2011'de İran'ın bölgedeki güç dengelerini kendi lehine çevirmesi, Türkiye'yi bir dış dengeleme politikası olarak IKBY'ye yakınlaştırmıştır. ABD'nin çıkışı ve doğuya yönelmesi, Türkiye'nin dikkatini Irak'a çekmiştir. Dolayısıyla, 2011'den itibaren Türkiye, İran'ı caydırmak için IKBY'ye yakınlaşmıştır. IKBY ile Irak merkezi hükümetinin arasında çıkan petrol ihracı krizinde Türkiye'nin nispi olarak IKBY'nin yanında yer alması, IKBY'yi Türk dış politikasında öne çıkarmıştır. Ayrıca, PKK konusunda Irak merkezi yönetiminin isteksiz davranışı, Türkiye'nin IKBY'ye yakınlaşmasında da bir etken olmuştur. Neoklasik realizm bağlamında, bu baskılar bağımsız değişken olarak, Türkiye'nin bir dengeleme politika geliştirmesine neden

olmuştur. Dolayısıyla, İran'ın Irak'taki nüfuzundan rahatsız olan Türkiye, Irak içerisinde bir dengeleme siyaseti izlemiş ve bu kapsamda IKBY ve Sünni partilere yakınlaşmıştır. Ancak İran ve Türkiye rekabeti nedeniyle IKBY'nin fırsatçı davranışı, her iki tarafın 2017'de yeniden birleşmesini sağlamıştır.

Sistemik baskıların yanı sıra, Türkiye'nin iç siyaseti de Irak'a yönelik stratejide önem arz etmektedir. Karar vericilerin algısı, stratejik kültürde Irak'ın konumu ve Türkmenlerin Irak'taki varlığı, Türk makamlarının Irak'ın tüm olaylarına hassasiyetli bir biçimde yaklaşmalarına neden olmuş ve bu da onların Irak'la ilgili tüm algılarını yönlendirmiştir. 1990'lı yıllardan beri Türkiye'ye Irak'taki güç boşluğundan kaynaklanan güvenlik tehditleri, Türkiye için Irak'ı bir iç mesele haline getirmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin 2011'den sonra Irak'a yaklaşımının, müdahaleci değişkenler sayesinde oluştuğunu söylemekte fayda vardır. Ayrıca, 2014'te Musul'un düşmesiyle, Türkiye'nin stratejik kültüründe önemli olan Misak-ı Milli meselesi tartışmalara neden olmuştur. Tüm bu iç etkenler, Türkiye'nin 2017'ye kadar İran'ı dengeleme politikasına neden olmuştur. Fakat 2017'deki IKBY referandum krizi, geçici olsa da Irak-Türkiye-İran üçlü ittifakına neden olmuştur. Dolayısıyla IKBY-İsrail tehdidi için karşı dengeleme oluşturan bu ittifak çerçevesinde, Türkiye Irak'ın parçalanması tehdidini ortadan kaldırmıştır. Neoklasik realizme göre, bu konuda devlet düzeyinde yüksek seviyede olan hassasiyet, Türkiye'nin böylesi tarihi bir kararına (politika çıktısı) neden olmuştur.

Ülke	Bağımsız Değişken	Müdahaleci Değişken	Bağımlı Değişken
İran	1. Sistemik Deprem (2003 Irak işgali, 2008'te küresel kriz, 2011'de bölgesel deprem, 2017'den itibaren Trump'ın küresel sistemi titretmesi, Koronavirüs	1. ABD'nin Irak'ta tehdit edici varlığına dair algı 2. Askerin dış politikada etkin rolü 3. İran'ın bölgede güçlü ülke olma retoriği 4. Suudi Arabistan'ın Vahhabiliği destekleme politikası	1. İç dengeleme stratejisi: ABD karşıtı mücadele 2. Dış ve karşı dengeleme stratejisi: Irak Merkez yönetimin güçlendirilmesi, Türkiye ve Irak ile iş birliği

	depremi) 2. BMGK'nın Nükleer Mesele ile İlgili 6 Kararı		
Türkiye	1. Sistemik Deprem (2003 Irak işgali, 2008'te küresel kriz, 2011'de bölgesel deprem, 2017'den itibaren Trump'ın küresel sistemi titretmesi, Koronavirüs depremi) 2. PKK'nın uluslararasılaşması	1. ABD'nin Irak'ta tehdit edici varlığına dair algı 2. Askerin dış politikada türbölanslı rolü 3. Bölgede yeni dengelerin oluşumu algısı 4. İran ve Suudi Arabistan'ın bölgede güçlenmesi 5. Çözüm süreci 6. Darbe Girişimi: sivil idarenin güçlenmesi, sivil-askerin yapıcı iş birliği	1. İç dengeleme stratejisi: PKK karşıtı mücadele 2. Dış dengeleme stratejisi: Irak Merkezi yönetiminin güçlendirilmesi, İran ve Irak ile iş birliği

Tablo 12. İran ve Türkiye'nin Irak stratejilerinde önemli hususlar

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye ve İran'ın, Suriye ve Irak'ta yaşanan savaşlara yönelik dış politika çıktılarını etkileyen sistemik ve bireysel düzeydeki etkenler, bu ülkelerin dış politikalarını etkileyen faktörler olarak önem arz etmektedir. Neoklasik realizm bağlamında, sistem düzeyinde yapı ve yapısal düzenleyicilerin yanı sıra güç dağılımı ve kutupluluk, sistemdeki açıklık ve kısıtlayıcılık, serbest stratejik ortam olarak ele alınmaktadır. Sistemdeki açıklık meselesi, aslında uzun dönemde değişim gösterse de, aktörler için farklı olabilir. Örneğin İran konusunda uluslararası sistem sürekli olarak açık bir şekilde tehdit sunmaktadır. Ancak Türkiye, İran kadar açık tehditlerle karşı karşıya değildir. İran'ın 1979 sonrası dış politikasındaki revizyonizm, diğer aktörler için tehdit olarak görülmüş ve dolayısıyla onların bu tehdidi caydırmak için izlediği politika da, İran için bir tehdit niteliği taşımıştır. Bu anlamda bir tehdit döngüsü ortaya çıkarak, İran'ın sistemi değiştirmeye yönelik çabası, hayati tehditleri beraberinde getirmiştir. İran-Irak savaşı bu çerçevede değerlendirilmektedir. Zira dış politikada devrimci söylem, diğer aktörleri provoke ederek Irak'ı silahlandırmalarına neden olmuştur. Bugün bile İran, çoğu sistem dinamiklerini 1980 zaviyesinden biçimlendirmekte ve dolayısıyla Suriye gibi krizlerde de tehdidi minimize etmeye çalışmaktadır. Güçlü bir müttefiki olmayan İran, tüm sorumlulukları kendi başına yapmak zorunda kalarak, sürekli bir şekilde sistemik tehditlerle yüzleşmektedir.

Ancak Türkiye konusunda, sistemik tehditler İran örneği kadar açık değildir. Hatta SSCB'nin çöküşü Türkiye için yeni bir faaliyet ve fırsat alanı oluştururken, İran için tehdide dönüşmüştür. Zira iki kutuplu sistemdeki istikrardan nispi bir şekilde yararlanan İran, bu sefer tek kutuplu sistemin lideri ABD tarafından (ABD'nin Afganistan ve Irak savaşı) tehdit edilmiştir. Türkiye'nin NATO üyeliği, sistemin açık olmadığı zaman bile tehditleri tanımlayarak reaksiyon göstermesinde önemli bir faktördür. Ayrıca, Türk dış politikasındaki hâkim söylemin revizyonizme dayanmaması ve Türkiye'nin NATO'ya üyeliği, Türkiye'nin sistemin büyük güçleriyle etkileşimini mümkün hale getirmiştir. Dolayısıyla buradan yola çıkarak Türkiye, özellikle büyük güçlerden gelen hayati tehditlere sistemik bir boyutta reaksiyon gösterme imkanı bulmuştur. Ancak yine de Türkiye'nin bazı yakın havzasındaki aktörlerle sorun yaşaması (Yunanistan ve Ermenistan) ve bu sorunlardan doğan tehditler açık bir şekilde kendilerini göstermektedir. Örneğin ABD'nin 1990'larda Irak müdahalesi ve 2011'den itibaren

süregelen Suriye savaşı, adı geçen aktörler tarafından desteklenmekte olan PKK ve PKK'nın diğer ülkelerdeki kollarını güçlendirmiştir.

Sistemin stratejik ortamı, fırsat ve tehditlerin açık bir şekilde kendisini göstermesi ile ilgilidir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası ilişkilerde yeni tehditlerin ortaya çıkışıyla birlikte, sistem zaman zaman kısıtlayıcı veya serbest olmuştur. Bu ortam devletlerin kimliği ile de ilgili olduğundan, Türkiye ve İran için farklılık arz etmektedir. 2011'den sonra oluşan stratejik ortam, her iki aktör için genel hatlarıyla kısıtlayıcı olmuştur. Zira büyük güçlerin kayıtsız veya isteksiz olduğu dönemde, bölgede oluşan stratejik ortamda, Türkiye ve İran çeşitli tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. Oluşan yeni statükoda açıklık sorunu devletleri de harekete geçirmiş ve plansız bir biçimde Suriye ve Irak'ta faaliyet göstermeye yönlendirmiştir.

Neoklasik realizme göre uluslararası sistemin yapı türü, aktörlerin davranışını belirleyemez. 2011'den sonra Ortadoğu'daki sistemik kriz ve baskı, Türkiye ve İran'ı sınırlandırmış, fakat onların politikasını tam olarak yönlendirememiştir. Bu çerçevede her iki aktör, zaman ve mekânı belirsiz tehlikelerle yüz yüze olmuşlardır. Ayrıca iki aktörün iç politikası üzerinden, davranışlarını etkileyen yapısal düzenleyiciler önem arz etmektedir. Örneğin askeri teknolojilerde, İran ve Türkiye'nin dış pazarlara bağımlılık veya bağımsızlığı, Suriye ve Irak politikalarında öne çıkmaktadır. Bu anlamda her iki aktörün nispi olarak kendi ayakları üzerinde durmaları, onların politikalarının devamlılığında da önemli olmuştur.

Bu durumların yanı sıra, aynı süreçte her iki ülke, askeri teknolojilerini deneme şansı bulmuş ve sahada aktif olarak kullanmıştır. Ayrıca kriz coğrafyasının sınırlara yakınlığı, her ikisinin de askeri adımlarla reaksiyon göstermelerine neden olmuştur. Yine kaynakları kullanma konusunda ittifak içerisinde de olsalar, ikisi de benzer davranışlar göstermişlerdir. Fakat özellikle İran'ın uluslararası ekonomik ambargo ile karşılaşması, politika üretmesini de zorlaştırmıştır. En önemli mesele, iki rakip devletin izlediği stratejik adımlar, diğer aktör nezdinde tehdit algısına yol açmakta ve bu da en önemli yapısal düzenleyici olarak öne çıkmaktadır. Bu anlamda, Türkiye veya İran'ın komşu çevredeki politikası, birbirine tehdit niteliğindedir.

Kutupluluk meselesi de neoklasik realizmin üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. 2000'li yılların sonlarında, çok kutuplu sisteme doğru ilerleyen yapıda

çatışma olasılığı da artmıştır. Zira ABD'nin zayıflaması, Çin, Rusya, Brezilya ve benzeri aktörlerin güçlenmesi ile eş zamanlı olup, ABD için sistemin tepesindeki konumunu diğer aktörlerle paylaşma zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Bu anlamda sistem çok kutupluluğa doğru ilerlemiş ve dolayısıyla Türkiye ve İran seviyesindeki büyümekte olan bölgesel aktörler de kendi konum ve güçlerinden faydalanarak Suriye ve Irak politikalarını uygulamaya koymuşlardır. Her iki aktörün liderleri, kendi ülkelerinin bölgesel boyuttan daha büyük bir güç ve belki de bölgeler arası veya kıta düzeyinde bir güç olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla böyle güç mekanizmalarına sahip olan ülke liderleri, çevrede olup bitenleri sadece uzaktan takip etmekle kalmayarak, jeopolitik oyunlarda politikalarını yürütmekle kendilerini yükümlü hissetmektedirler.

Güç dağılımı, her ne kadar somut bir faktör olsa da, aslında karar vericilerin kendilerinin ve rakiplerinin güç ve kabiliyetlerine yönelik algısından kaynaklanır. Dolayısıyla soyut bir boyutu da bulunmaktadır. Türkiye ve İran konusunda da bu argüman geçerliliğini korumaktadır. Zira iki ülke liderleri, özellikle askeri adımlarda kendi potansiyellerinin farkında olarak davranmaktadır. Bu anlamda İran ve Türkiye'nin krize yönelik algısı, hem Suriye hem de Irak'ta öne çıkmaktadır. İran'a göre her iki ülkedeki olaylar, aslında İran'a yönelik düşman tarafından kurgulanmıştır. Türkiye'ye göre ise, Suriye ve Irak'ta yaşananların ahlaki değerleri çiğnemesinin yanı sıra, Türkiye'ye karşı gerçekleştirilen komplolardan ibarettir. Örneğin tüm güney hattının PKK ve bağlantıları tarafından kontrol edilmesi, bu argümanın altını doldurmaktadır. Her iki ülke liderlerinin jeopolitik bakış açısı bu anlamda kritik öneme sahiptir.

Bu çalışma, Türkiye ve İran'ın Suriye ve Irak krizlerine yönelik, güvenlik ve dış politikalarını incelemiştir. Neoklasik realizm kuramı çerçevesinde ele alınan çalışmada, kuramın öncelik verdiği iç politika (birim düzeyi- mikro düzeyi) dinamiklerinin üzerinde durulmuştur. Bu odak, uluslararası sistemin (makro düzeyi) önemsiz olduğu anlamını taşımamaktadır. Tersine iç politika, devletin uluslararası sistemde davranış biçimini etkileyen bir faktör olarak önemini korumaktadır. Bu anlamda kuram, uluslararası sistemi analizden ziyade, birimin sistemdeki davranışını etkileyen iç dinamiklere odaklanmaktadır. Dolayısıyla neoklasik realizm çerçevesinde, müdahaleci değişken olarak adlandırılan yerel veya birim düzeyi faktörler, devlet yapısı, karar vericilerin algısı, dünya görüşleri, stratejik kültürü, iç kurumları, devletin tekelciliği

veya çoğulculuğu gibi etkenlerdir. Adı geçen faktörler, uluslararası sistem (sistemik uyarılar) ile karşılıklı etkileşim sonucunda, devletin kararını (politika çıktılarını) etkilemektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, neoklasik realizm çerçevesinde incelenen İran ve Türkiye'nin, Suriye ve Irak krizlerindeki rolü üç düzeyde ele alınabilir. Bu düzeyler makro (uluslararası sistem), orta (bölgesel politika-Ortadoğu rekabeti) ve mikro (iç politika) olarak sıralanabilir. Bu çalışma mikro düzeye öncelik vererek oluşturulmuştur. Fakat diğer faktörleri de gözden kaçırmamaktadır. Birinci düzey makro ve/veya uluslararası sistem düzeyidir. Eski uluslararası sistemin, 2011 yılından itibaren bir dönüşüm sürecine girmesi alt sistemlere de yansımıştır. En çok etkilenen bölgelerin başında kuşkusuz Ortadoğu (orta düzey) gelmektedir. Dolayısıyla, sistemik baskıların etkisi Ortadoğu'yu yeni bir çalkantıya sürüklemiş ve bu çalkantının sonucunda eski düşmanlıklar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bölgesel sistemin küçük çatlakları, kısa bir sürede tüm Arap Ortadoğu'suna yansımış ve bu yansımaların sonucunda, ulus üstü yeni oluşumlar (DAEŞ ve benzeri gruplar), devlet dışı aktörler (PKK uzantıları) ve çökmüş devletler (mikro düzey) ortaya çıkmıştır.

Makro ve mikro düzeydeki sistemik çatlakların sonucunda oluşan krize, bölge devletlerinin tek başına reaksiyonları önem arz etmektedir. Makro düzeyde, uluslararası sistemin kurumsallaşan simgesinin başında Birleşmiş Milletler ve kriz zamanları öngörülerek kurulan Güvenlik Konseyi gelmektedir. BM 2011'den bugüne, toplam olarak dört defa Suriye Özel Temsilcisi atamıştır.⁷⁰⁹ Görevden ayrılan üç temsilci görevini yapamadığı ve BM'nin otoritesini uygulayamadığı için istifa etmiştir. Bu doğrultuda BMGK, 2011'den itibaren Suriye kriziyle ilgili karar vermeye çalışmıştır. Ancak krizin jeopolitik nedenleri, insani nedenlerden daha ağır basmış ve krizi bir çıkmaz haline getirmiştir. Anlaşmazlıklar sonucunda, Rusya ve Çin, 14 kere BMGK kararını veto etmişlerdir. BM'nin acizliği, uluslararası sistemin bu şekilde devam etmesi halinde işlevsiz bir kurum olduğunu da göstermektedir. Ayrıca 2012'den itibaren devam eden Cenevre Barış Görüşmeleri, Suriye düğümünün çözülmesinde etkin bir rol oynayamamıştır.

⁷⁰⁹ Kofi Annan (2011-2012), Lakhdar Brahimi (2012-2014), Staffan de Mistura (2014-2018) ve Geir O. Pedersen (2018'den itibaren).

Aynı şekilde diğer uluslararası örgütler de BM çabaları doğrultusunda krize yönelik çeşitli girişimlerde bulunsalar da, yapıcı bir sonuç elde edememişlerdir. AB, NATO, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Birliği tüm çabalara rağmen krizin çözümünü sağlayamamışlardır. Ayrıca tek kutuplu sistemin başını çeken ABD, Suriye savaşını vekiller (PKK-PYD) üzerinden yürüterek, bölgesel aktörleri Vietnam tipi bir savaşa sürüklemiştir. Dolayısıyla, Suriye krizi küresel çaplı bir krize dönüşerek sistemin dengesi bozulmaya gitmiş ve bu çerçevede Suriye Savaşı, hiyerarşik uluslararası sistemin, anarşik veya çok kutuplu bir hale dönüşmesini sağlamıştır. ABD'nin Irak işgaline son vermesi ve "Doğu'ya Kayması" Ortadoğu'da güç boşluğu oluşturmuş ve Arap Baharıyla birlikte, bölgesel aktörler arasında bu boşluğu doldurma ve/veya birbirini dengeleme/engelleme yarışı ortaya çıkmıştır.

Ayrıca, daha ayrıntılı incelendiğinde, uluslararası sistem uyarılarının rolü de öne çıkmaktadır. Ancak bu tez çalışmasında o faktörler üzerinde bilinçli bir şekilde durulmamıştır. Bu doğrultuda, ABD ve Rusya sistemin en tepesinde yer aldıkları halde, her iki krizde de baskın rollerini ortaya koymamışlar ve düzenleyici rollerini ifa etmeyerek krizin büyümesini sağlamışlardır. ABD'nin, Suriye olaylarının başında Esad'ın devrilmesinden yanayken, sürecin uzamasıyla bundan vazgeçmesi, Suriye krizini derinleştirerek bir çıkmaza dönüştürmüştür. Dolayısıyla ABD'nin isteksizliği İran ve müttefikleri tarafından olumlu karşılanırken, Türkiye ve sahadaki müttefikleri tarafından olumsuz olmuştur. Zira sürecin başında Esad'ı devirebilecek tek güç ABD veya NATO gücü olabilirdi. Fakat her iki aktörün çekingenliği, İran ve Rusya'nın konumunun konsolide olmasında önemli bir rol oynamıştır. 2015'ten itibaren Suriye'ye askeri müdahalede bulunan Rusya, ABD'nin yokluğunda sahanın belirleyici unsuru olmuştur. Türkiye-Rusya arasında yaşanan uçak düşürme krizinde, Rusya'nın başat rolü ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Rusya, Suriye yönetimine karşı olan BMGK kararlarını 14 kere (bazen Çin ile beraber) veto etmiştir.

Bölgesel aktörlerin arasında sessizlikle politikalarını yürüten İsrail, Suriye savaşında belirleyici güç olmasa da, özellikle Suriye Ordusuna ait hedefleri, istediği zaman sürekli bir şekilde bombalamıştır. Rusya ile iş birliği çerçevesinde yapılan bu saldırılar, doğal olarak İran, Suriye ve müttefiklerinin Rusya'dan rahatsızlığına neden olmuştur. Dolayısıyla, İran ve Suriye'nin beka niteliğinde değerlendirdiği savaş, Rusya'nın jeopolitik oyununa dönüşmüş, hatta İsrail ile koordinasyon bile yapılmıştır. Yine Rusya-

Türkiye arasında yaşanan uçak krizi sırasında Rusya, Irak'ı tahrik ederek, Türkiye-Irak arasında Başika krizinin patlak vermesine neden olmuştur. Sistemik baskılar her iki devletin (İran ve Türkiye) aynı seviyede politika yürütmesine engel olmuştur. Özellikle Türkiye açısından sistemik faktör daha belirgin olmuştur. Zira Suriye'nin kuzeyinde gerçekleştirilen operasyonlarda Türkiye, ABD ve Rusya ile koordinasyon yapmak zorunda kalmıştır. Dahası, Barış Pınarı Harekâtının kınanmasına dair BMGK'ya sunulan karar, ABD ve Rusya'nın ilginç bir tavrıyla veto edilmiştir. Böylece Türkiye'nin her iki aktörle yakından teması sonuç vermiştir.

Suriye ve Irak krizlerinin bölgesel boyutları da bulunmaktadır. Türkiye ve İran, bölgesel sistemin başında geldiklerinden dolayı bu krizin içine çekilmişlerdir. 2000'li yıllarda her iki devlet statükonun korunmasından yanayken, 2011'den itibaren değişiminden yana olmuşlardır. Ancak bölge krizleri büyüdükçe, İran pozisyon değiştirerek statükonun olduğu şekilde korunmasından, ama Türkiye değişimden yana olmuştur. Olayların başlangıcında ve hatta devamında, İran ve Türkiye, Ortadoğu'da gerçekleşen devrimlerin kendi siyasi yapılarından kaynaklandığını savunmuşlardır. Böylelikle, genel bir değerlendirmede, iki devlet bölgesel sistemin kendi lehinde olduğunu ve oluşan dalgayı milli çıkarları doğrultusunda yönlendirebileceklerini düşünerek, birbirlerini caydırmaya odaklanmışlardır. İki ülkenin, karşı tarafın model olmasını engelleme çabası bu doğrultuda daha da netleşmektedir.

Fakat daha sonra görüldüğü gibi, iki devletin farklı pozisyonda olması, doğal olarak bölgeyi de etkilemiştir. Dolayısıyla Suriye ve Irak krizi, uluslararası sistem krizinin yanı sıra, bölgesel aktörlerin de girdikleri rekabetten kaynaklanmıştır. Bu rekabet öncelikle bölgeye, daha sonra uluslararası sisteme sıçramıştır. Bu doğrultuda, her iki devlet uluslararası baskılara farklı şekilde yanıt vermişlerdir; ki İran'ın sabit pozisyonunun tersine, Türkiye aşamalı olarak pozisyon değiştirmiştir. Türkiye başlangıçta Suriye'ye her türlü askeri müdahaleye karşı çıksa da, bölge konjonktürü bu politikanın devam ettirilmesini zorlaştırmıştır.

Batılı güçlerin Libya müdahalesi, Suudi Arabistan'ın Bahreyn ve Yemen müdahalesi, İran'ın devrimci söylemlerle Arap Baharının İran İslam Devriminden kaynaklandığı fikrini savunması ve Mısır ve Tunus'taki değişimler, hepsi Türkiye'yi bölgesel jeopolitik oyunlara girmeye tahrik etmiştir. Bu anlamda tüm aktörlerin aktif politika

yürüttüğü bir zamanda, Türkiye'nin uzaktan izlemesi artık sürdürülemeyecek bir noktaya gelmiştir. İran tarafından bakıldığında, tüm isyanlar İran İslam Devrimi'nin doğal akışı olarak, "İslami Uyanış" şeklinde ortaya çıkmıştır. Devamında, İranlı makamlara göre bu hareketler, bölge halkının artık Batılıları ve Monarşileri bölgeden çıkartmaları yönünde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, her iki devletin dış politikasında, ideolojik argümanların yanı sıra, rasyonel temeller de bulunmaktadır. Bu çerçevede, liderlerin ideolojik algılayış şeklinin hem krizi yönetmede ve biçimlendirmede rolü olmuş hem de rasyonel nedenlere meşru bir zemin hazırlamıştır.

Yine neoklasik realistlerin, birim düzeyi/iç politika analiz çerçeveleri, konunun bir bütün olarak anlatılmasında yardımcı bir değişkendir. Dolayısıyla, aktörlerin devlet yapısını ve kimliğini, karar vericilerin algılama şeklini ve düşünce sistemlerini, yerel kurumları ve devlet-toplum ilişkilerini tanımadan, devletin aldığı kararın anlaşılması zor olacaktır. Bu anlamda, Türkiye ve İran'ın dış ve güvenlik stratejilerini anlamada, bu faktörleri ortaya koymakta fayda vardır. İran örneğine bakıldığında, 1979'dan itibaren, ideoloji ile reel politika arasında dengeli bir dış politika benimsediği söz konusudur. Aynı şekilde 2003'ten sonra Türkiye, kimlik odaklı pragmatik bir dış politika izlemiştir. 2011 sonrasında, jeopolitik nedenlerin yanı sıra kimlikler öne çıkmış ve Ortadoğu aktörlerinin grand stratejilerine dâhil edilmiştir. Bu doğrultuda ideolojiler siyasetten sahaya inmiştir. 2011'de ortaya çıkan bölgesel sistemik çalkantılar İran'ı da endişelendirmiş ve İran oluşturan yeni ortamı, 1979'da gerçekleşen İslam Devriminin devamı olarak nitelendirmiştir. Ancak olayların Suriye ve Irak'a sıçraması, İran lehine olan bölgesel dengenin yönünü değiştirmiştir. Özellikle Suriye örneğinde, İran Batı'nın ve bölgesel müttefiklerinin rolü üzerinde durmuştur. Bu algılama, aslında İran siyasi elitinin benimsediği dünya görüşüyle ilgili olmuştur.

Neoklasik realistlerin de belirtmiş olduğu gibi İran, bölgesel ve küresel baskıları (dış politika faktörlerini) iç politikada aktif olan faktörlerle yoğurarak, Suriye ve daha sonra Irak krizine reaksiyon göstermiştir. İran'ın devrimci stratejik kültürüne bakıldığında, çeşitli faktörler öne çıkmaktadır ki, bu da devrimci güvenlik anlayışına (kültürüne) neden olmuştur. Bu çerçevede birinci faktör, Batı ve İsrail'e karşı olan tüm devletlerin, doğal olarak İran'ın müttefiki sayılmasıdır. İkinci faktör İran-Irak savaşıdır ki, İran'da askerin rolünü öne çıkarmıştır. Üçüncüsü yeni nesil savaşlara uygun asimetrik savaştır. Bunların yanı sıra, İran liderlerinin algılayış şekline göre İran, ABD ve İsrail'e karşı

Müslümanlardan oluşan “Direniş Cephesi”nin baş aktörüdür. Dolayısıyla, İran müttefiki Esad, her ne kadar seküler bir siyaset anlayışına sahip olsa da, direniş ekseninin önemli bir direğidir. Bu nedenle Esad’a karşı yapılan her türlü müdahale, İran’a yapılmış bir eylem anlamına gelmektedir. İran’ın dış ve iç politika ilişkisi, aslında dış politikanın, iç politikadaki dengeleri belirlemesi açısından önem arz etmektedir. Zira dış politika, iç politikada bir mobilizasyon ve seferberlik mekanizması olarak işlev yapmaktadır.

Aynı şekilde, 2003’ten sonra Türkiye’nin Ortadoğu politikasında yaşanan değişiklikler, ideolojiyi bir bütünleştirici veya düzenleyici mekanizma olarak öne çıkarmıştır. Örneğin 2000’li yıllarda Türkiye’nin Filistin sorununa dair politikası, ideolojinin rolünü açık bir şekilde göstermektedir. Dolayısıyla, Türk siyasetçilerinin algılayış şekli, Türkiye’nin Suriye meselesindeki rolünü açıklamaktadır. Bu çerçevede Suriye devletinin gösterilere verdiği sert tepki ve iç savaşın diğer faktörlerle karışımı, Türk dış politikasında ideolojinin daha da aktifleşmesini sağlamıştır. Nitekim ideoloji açısından, Türkiye ve İran karşı cephelere itilmiş ve her devlet kendine yakın grupları desteklemiştir. Sonuç itibarıyla, algılayış sisteminin en önemli faktörü, özellikle İran açısından ideolojik uyarılar olmuştur. Reel politikanın meşruiyetini de her iki devletin ideolojik uyarıları oluşturmuştur.

Neoklasik realistlerin üzerinde durduğu diğer önemli bir yerel faktör, devlet ve millet arasındaki ilişkilerin dış politikada etkinliğidir. İki ülkedeki siyasi yapı farklılığı, dış politikaya da farklı şekilde yansımaktadır. Türk dış politikasında çeşitli kurumların etkinliğine karşın, İran dış politikasında benzeri bir durum söz konusu değildir. Bu doğrultuda, İran dış politikası bir bütünlük içerisinde yürütülmektedir. Hükümetlerin değişimi bile önceden belirlenmiş olan ilkeleri değiştiremez. Hâlbuki Türk dış politikasında partilerin veya hükümetlerin değişimi, dış politikayı doğrudan etkilemektedir. Bu anlamda iki ülkenin siyasi yapısındaki farklılık, dış ve güvenlik politikaya da yansımaktadır. Dolayısıyla, 2011’den bu zamana, İran dış politikasında değişim olmaksızın, aynı ilkeler ve taktikler devam etmiştir. Türkiye’ye bakıldığında bu anlamda ciddi farklılıklar ortaya çıkmaktadır. 2011’in ilk aylarındaki arabuluculuk, ardından Esad’ı devirme politikası, darbe girişimi sonrası değişen siyasi ve askeri tercihler, Türk dış politikasındaki sürekli değişimi göstermektedir. Dolayısıyla burada Türkiye’nin değişime uğrayan dış politikasından bahsedilebilir.

Yine iki farklı süreç, karar alma mekanizmasını da etkilemektedir. İran’da devletin ekonomik olarak halktan bağımsızlığı söz konusu iken, Türkiye’de aynı durum söz konusu değildir. Türk dış politikası karar vericileri, tüm kararların halk arasında yankı bulacağından ve özellikle sonraki seçimlere yansıyabileceğinden, riskten kaçınmaya meyillidirler. Ayrıca bu yapı, dış ve güvenlik politikasında hızlı karar almayı da engellemektedir. Aynı çerçevede, 2011-2016 arası yıllarda Türkiye, sınır güvenliğinin tehdit altında olduğu dönemde bile, Suriye’ye askeri müdahalede bulunmamıştır. 15 Temmuz darbe girişimi, Türkiye’nin iç politika yapısının az da olsa değişimine neden olmuştur. Akabinde karar vericiler dış politikada çekingenliğe son vermiş ve hükümet risk almaktan kaçınmayarak ihtiyaç duyduğu siyasi ve askeri hamlelere başvurmuştur. Dolayısıyla, 2016’dan sonra Türkiye’nin bölgesel aktivizmi, iç politikadaki değişimlerin sonucunda gerçekleştirilmiştir.

İran dış politikasında toplum ve kamuoyunun rolü, sadece devlet politikalarına destek vermesi açısından önem arz etmektedir. İran’ın siyasi geleneği bu meseleyi oturtturarak, devlet kurumunun iç ve dış politikada tekeli rolünü tahkim etmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, petrole dayalı ekonomiye sahip olan İran, dış politika kararlarında iç faktörleri fazla dikkate almadan siyaset yürütmektedir. Suriye’de İran’ın girişken politikası da, bu çizelgede ele alındığında daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca, İran’ın yakın tarihinde yaşanan krizler (örneğin İran-Irak savaşı), iç ve dış politikada da sürekli bir tedirginliğe yol açmaktadır. Dolayısıyla, müttefik seviyesinde olan Suriye’de krizlerin başlangıcından itibaren, bu krizin aslında İran’ın hedef alınması için “düşmanların” oluşturduğu suni bir kriz argümanı ortaya atılmıştır. Halka sunulan bu tür düşünceler, genel olarak kabul görmekte ve dolayısıyla, iç politika açısından İran makamları eli rahat bir biçimde karar alabilmektedir. Benzer durum Türkiye’de söz konusu değildir veya olsa da İran kadar etkin değildir.

Çalışmanın sorusu Türkiye ve İran’ın iki krizdeki güvenlik stratejilerinin nasıl ele alınabileceğine dairdir. Bu doğrultuda, çalışmada da üzerinde durulduğu gibi, Türkiye ve İran’ı anlamak için, her iki ülkenin iç politikasını incelemek analizin kapsamını sağlayacaktır. Sadece uluslararası sistem bazında ele alındığı zaman, analiz düzeyinin yetersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. İki farklı siyasi sisteme sahip İran ile Türkiye’nin, bölgesel krizlerde de farklı davrandığı görülmektedir. Bölgesel sistemin başında gelmeleri de, İran ve Türkiye’yi birbiriyle rekabet ve nüfuz alanı oluşturma çabasına

sürüklemektedir. Dolayısıyla, bölgesel hamlelerini önce iç politikada meşrulaştıran İran ve Türkiye, iç politikadaki farklı siyasi yapılarından dolayı farklı politika izlemektedirler. Özellikle karar alıcıların algılama sistemi, bu süreci derinden etkilemektedir.

Türkiye ile İran'ın, Suriye ve Irak politikasının merkezinde yaşadıkları güvenlik kaygısı, iki devletin tüm davranışlarını etkilemektedir. Fakat coğrafi sınır açısından, Türkiye'nin her iki ülkeyle sınıra sahip olması, olup bitenleri Türkiye için daha kritik bir soruna dönüştürmekte ve bir beka sorunu yorumlamasını beraberinde getirmektedir. Benzer bir biçimde, Irak'taki DAESH ve IKBY referandumu gibi güvenlikle ilgili tehditler, İran için bir beka sorunu algılamasına neden olmuştur. Bu çalışmada, iki krizde Türkiye ve İran'ın genel olarak farklı yaklaşım sergiledikleri görülmüş, ancak beka sorunuyla karşılaştıkları zamanlarda, iki devletin benzer şekilde karşılık verdikleri dikkat çekmiştir. Dolayısıyla iki devletin, benzer tehditlerde aynı düşüncüyü sergiledikleri ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye tarafından PKK-PYD-DAESH sorunu, İran tarafından ise en yakın müttefiki Esad'ın Suriye'de düşme ihtimali, beka sorunu algılamalarına neden olmuştur. Fakat beka sorunuyla mücadele çerçevesinde, iki devlet de güç arttırmayı göz ardı etmemişlerdir. Sorun da asıl olarak buradan kaynaklanmaktadır.

İki ülkenin iç politikasıyla iç içe geçen Suriye ve Irak politikası, güç artırımı politikasına dönüşerek farklı aşamalardan geçmiştir. İran 2012'den, Türkiye 2016'dan itibaren, güvenlik kaygılarını ortadan kaldırmak için stratejilerini önleyici ve bazen de ofansif adımlarla gerçekleştirmiştir. İran uluslararası bir ordu kurarak bölgede konumunu konsolide etmiş, Türkiye ise direkt müdahaleyle bölgesel denklemden izole edilmeye çalışıldığı halde, yeniden o denkleme girmiştir. Her iki ülke iç politikada nispi olarak destek bulmuş ve halkı seferber etme açısından sorun yaşamamıştır. Özellikle İran'ın bu krizleri iç politikada halka sunma tarzı, diğer faktörlerin yanı sıra, çok zor ekonomik şartlara rağmen politikanın kabul edilirliliğini göreceli bir şekilde sağlamıştır. İranlı yetkililer 1980'lerdeki İran-Irak savaşında ülkenin büyük bir yıkıma uğradığını savunarak, böyle bir tecrübeyi yeniden yaşamamaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, İran yetkililerince düşman her ne pahasına olursa olsun, ancak diğer coğrafyalarda uğraştırılmalıdır. Bu nedenle, bu konuda yüksek miktarda maliyet bile rasyonel bir seçimdir. Aksi takdirde yeni bir savaş kaçınılmaz olacaktır.

Türkiye de benzer bir biçimde beka sorunu olarak değerlendirdiği Suriye ve Irak krizlerini ele almıştır. 2016'dan itibaren yeni güvenlik paradigmasına geçerek, tehditleri beklemeden, kaynağından kurutmaya yönelmiştir. Fırat Kalkanı Operasyonu'yla başlayan bu politikada Türkiye, TSK'nın yanı sıra Suriyeli Muhaliflerden oluşan grupları da devreye sokmuştur. Aynı şekilde, 2015'ten itibaren DAESH ile mücadele çerçevesinde Kuzey Irak'ta askeri bir kamp kurarak, Irak kargaşasında kendi konumunu konsolide etmeye çalışmıştır. İki ülke anarşik bölgesel düzende güvenliği sağlamada ve güç üretimini takip etmede, tüm uluslararası baskılara rağmen (iki ülkenin birbirine karşı durması ile bile), ilerlemeci strateji izlemişlerdir. Böylece kendi başlarının çaresine kendileri bakmaya odaklanmışlardır. Oluşan ortam, doğal olarak iki aktörün rekabetini de beraberinde getirmiştir.

Türk ve İranlı yetkililerin birbirlerine dair algılayışları da, özellikle Suriye krizinin bölgeselleşmesi ve hatta uluslararasılaşması açısından önem arz etmektedir. Türk makamlarına göre İran, Esad'ın Suriye halkını öldürmesine göz yummaktadır. Hâlbuki İran, Esad'a silahlı olarak karşı koyan tüm grupları terörist olarak değerlendirmektedir. İran makamlarınca Türkiye'nin Esad karşıtı cepheye desteği, Batı'nın yeşil ışık yakmasıyla gerçekleşmiştir. Böyle ithamlaşmalar, iki ülke arasında farklı zamanlarda farklı şekillerde kendisini göstermiştir. Örneğin Türkiye'nin İran'ı "Şiiliği yayma" suçlamasına karşın, İran Türkiye'nin "radikal unsurları provoke ettiğini" savunmaktadır.

Tüm bu tür rekabet ve engellere rağmen, Suriye ve Irak krizi, Türkiye ve İran güvenliği ve askeri operasyonları açısından önem arz etmektedir. Her iki ülkenin sınır güvenliği 2011'den itibaren gündemdedir. Dolayısıyla DAESH, PKK-PYD ve PJAK gibi grupların sınırları tehdit etmesi, İran ve Türkiye'yi harekete geçirerek, sınır hatlarında yeni önlemler almaya zorlamıştır. İran'ın, özellikle DAESH'in Musul'u ele geçirmesinden sonraki açıklaması, tehlikenin kapılar arkasında olduğunu göstermiştir. DAESH'in İran sınırlarının 40 kilometre yakınına yaklaştığı anda Irak'a doğrudan asker göndereceği açıklaması, sınır güvenliğinin İran için de kritik olduğunu göstermektedir. Ayrıca Türkiye'nin Suriye ile yaklaşık 1,000 kilometre ve Irak'la 378 kilometrelik sınırı, İran'a kıyasla daha kritik bir politika izlemesini gerektirmektedir. Türkiye-Suriye sınırının Suriye tarafındaki bölgelerin, terörist gruplarca el değiştirmesi, Türkiye milli güvenliğinin daha tehlikeli durumlarla karşılaştığını göstermektedir.

Türkiye, sınırın iç tarafındaki karakollara takviye yapılması, duvar örülmesi ve teknolojik imkânlardan faydalanarak yeni cihazların yerleştirilmesi gibi önlemler alınmıştır. Sınırın ötesi meselesinde de, önceden tartışıldığı üzere, 2016'dan itibaren yeni güvenlik doktrini masaya yatırılmış ve tehditleri kaynağından yok etme stratejisi izlenmiştir. Türkiye, Suriye'deki hedeflere operasyonlar gerçekleştirerek göreceli bir durum sağlamıştır. Fakat bunun devam ettirilmesi çeşitli faktörlere bağlıdır. Yine, Türkiye'nin Irak sınırı ise aynı durumla karşılaşmıştır. Türkiye 2015'ten beri, yurtdışında PKK'yı ağır bir biçimde bastırmanın yanı sıra, 2018'den itibaren düzenli operasyonlar gerçekleştirmiştir.

Sınır güvenliğinden öteye, her iki ülkenin bu krizlerden çıkardığı önemli meseleler bulunmaktadır. Birinci konu, her iki ülkenin bu tür krizlerde, hesaplamalarını daha dikkatli yapmaları gerekliliğidir. Suriye krizi başından beri gerekmeyen bir savaştı ve temkinli bir politikayla bu savaş önlenebilirdi. Savaşın ortaya çıkışı, Suriye ve Irak'ı terörist gruplar için beslenme ve büyüme alanı haline getirmiş ve sadece iki ülkeyle ilgili değil, bölgesel ve küresel sonuçlar doğurmuştur. Geçici olarak bastırılrsa da DAESH gibi yapılanmaların hızlı bir şekilde canlanması gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca Suriye ve Irak'ın çökmüş devlet konumuna düşmesi, bölgede güç dengelerini değiştirerek, İsrail gibi aktörleri daha da öne çıkarmaktadır. İki ülkede de DAESH, PKK ve PJAK gibi yapılanmaların gerçekleştirdiği terör eylemleri, her iki tarafın milli güvenlikle ilgili açıklarının olduğunu ortaya koymaktadır.

Bunların yanı sıra, Suriye savaşının neden olduğu insani kriz ve özellikle mülteci meselesi, uluslararası kuruluşların ve AB gibi örgütlerin bu tür krizler karşısında aciz kaldığını veya isteksiz olduğunu göstermektedir. Bu mesele İran için söz konusu olmazken, Türkiye açısından ağır bir yük ve hatta kriz denecek nitelikte bir konudur. Son verilere göre, 2011'den itibaren Suriye ve Irak'tan dört milyona yakın mülteci Türkiye'ye sığınmıştır. Resmi rakamlara göre, Türkiye krizin başından beri, mülteciler için 20 milyar doların üzerinde harcama yapmıştır. Bunun yanı sıra dört operasyonun Türkiye'ye maliyeti de diğer bir konudur ki, buna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İran'ın iki krize dair maliyeti ise, bazı yabancı kaynaklara göre yılda 6 milyar dolardır (İran kaynakları toplam 30 milyar dolar). Yine buna dair resmi makamlar tarafından açıklama yapılmamıştır. İran'ın diğer sorunlarıyla eşzamanlı olan bu krizler, ağır ambargo altında olan ekonomi üzerinde fazla bir yükür.

Bahsi geçen iki savaşın ağır maliyetlerinin yanı sıra, bazı getirileri de olmuştur. Bunlardan birinci ve en önemlisi, Türkiye ve İran'ın çok taraflı hibrit savaş tecrübesini elde etmeleridir. Bu kapsamda DAES, Muhafızlar, PKK-PYD ve diğeri tüm devlet dışı silahlı gruplar, savaşı modern teknolojilerle yürüttükleri için, klasik orduları yıpranmaya mahkûm etmişlerdir. Örneğın Suriye Ordusu'nun savaşın başında şehirleri tek tek kaybetmesi, klasik savaşın artık yeterli olmadığını göstermektedir. Ancak İran'ın desteğıyle ordu yeniden yapılandırılarak, asimetrik savaşlar için eğitilen 100 bin kişilik bir askeri birim kurulmuştur. Sonraki yıllarda, benzeri adımlarla yeni tip savaşları uygulamaya çalışan İran, düzensiz ordudan faydalanmıştır. İran'ın amacı aslında yeni savaşlarla karşılaşarak yeni tecrübeler elde etmek olmuştur. Ayrıca, metinde tartışıldığı üzere, İran'ın İsrail'in hemen yakınlarına füze fırlatması, İran füze birimlerine bir deneme şansı sunmuş ve bu denemeye dayanarak gelecek operasyonlar için ders çıkarılmıştır. Devamında İran, Suriye ordusunun yanı sıra, gruplara karşı taktik belirlemede öncül rol oynamıştır. Tünel savaşı, istihbarat savaşı ve İHA ve SİHA operasyonları gibi konular, bunlardan en önemlileri sayılmaktadır. Örnek gerekirse, İranlı askeri yetkililer, ABD komuta merkezine nüfuz ederek ABD Ordusu'na ait İHA ve SİHA'ların Suriye'den topladığı binlerce saatlik bilgileri, canlı olarak alıp kullandıklarını söylemişlerdir. Bu konuda DMO, çok sayıda ABD uçakları ve İHA/SİHA'ları tarafından çekilen görüntü paylaşmıştır.

Benzer şekilde, Türkiye'nin hem DAES hem PKK-PYD hem de diğeri silahlı gruplara karşı operasyonları, TSK'ya yeni savaşlara uyum fırsatı sağlamıştır. Suriyeli Muhafızlardan oluşan ÖSO, 2016'da TSK komutası altında Fırat Kalkanı Harekâtına katılmış ve böylece Türkiye ilk kez yabancı bir grubu, askeri operasyonlarına katılmak amacıyla organize etmiştir. Aralık 2017'den itibaren "Suriye Milli Ordusu" adı altında faaliyet gösteren bu grup, diğeri operasyonlarda öncül gruplar olarak bulunmuştur. Ayrıca, TSK'nın 2020'de Suriye ordusuyla girdiğı savaşta kullandığı yeni teknolojiler ve özellikle İHA ve SİHA operasyonları, Suriye ordusuna ağır zayıat vermiştir. Dolayısıyla yine, yeni nesil savaş şeklinin klasik orduları yerle bir edebilme kapasitesi ortaya çıkmıştır.

Suriye savaşının yanı sıra, Irak savaşı da aynı derecede zor olmuştur. Irak Ordusunun hızlı çöküşü, DAES'in eşsiz silahlara erişimini sağlayarak, örgütün ekonomik altyapılarını da güçlendirmiştir. Bu nedenle Musul Operasyonu öncesi, Irak şehirlerinin

geri alınması operasyonlarında, İran komutanları doğrudan doğruya komuta görevleri üstlenmişlerdir. Bu savaşlarda biriken tecrübeler, Musul'un DAESH'ten temizlenmesi operasyonunda kullanılmış ve Haşdi Şabi'ye yakın Irak Federal Ordusu şehri sonunda ele geçirmiştir. Tüm bunların yanı sıra, Irak'ta Haşdi Şabi'nin ortaya çıkışı, İran açısından Irak meselesinde en önemli başarı sayılmaktadır.

Türkiye, Irak konjonktüründen dolayı savaşa katılım sağlamamış, ancak 2015'ten itibaren eğitim amaçlı da olsa, Başika'daki askeri varlığıyla, Irak'ta bir taraf olduğu mesajını vermiştir. Zira Türk makamlarınca, Irak Federal Devleti ülkenin bütünlüğünü korumakta yeterli kapasiteye sahip olmadığı için, Türkiye güvenliğine zarar vermektedir. PKK'nın Irak'taki varlığı bunun en net kanıtıdır. Fakat özellikle Başika konusu PKK'nın daha ötesindedir. Bu çerçevede, özellikle İran'a yakın Haşdi Şabi gönüllülerinin oluşumu, Türkiye için bir nedensellik oluşturmuştur. Resmi makamların açıklamaları bunun altını çizmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin Irak'taki varlığı, hem bölgesel rekabette potansiyelini artırma açısından hem de Türkiye'nin güvenliğini sağlaması açısından stratejik bir adımdır. Tüm baskılara ve DAESH'in saha olarak çöküşüne rağmen, Türkiye'nin Başika Kampı'ndaki varlığının devamı, Irak denklemlerinde Türkiye'nin istekliliğini ispat etmektedir.

Bahsi geçen tartışmalar ışığında, araştırmanın diğer bir sorusunun cevabı ya da cevapları verilmektedir. “Türkiye ve İran'ın güvenlik stratejilerinin kaynağı nelerdir? İç politika mı? Uluslararası sistem mi?” gibi soruların cevabı, öncelikle iç politikaya bakılarak verilebilir. Dolayısıyla, iç politika olarak iki ülkenin uluslararası sistemi sorgulamaya meyilli liderlerinin dünya görüşü, devlet-millet ilişkisi, güvenlik elitlerinin siyaset yapımındaki rolü ve devlet kurumunun hala tekel aktör olduğu, benzer şekilde politikaların oluşumunu etkilemektedir. Aynı zamanda, 2011 sonrası bölgesel ve uluslararası sistemin anarşik yapısı ve güç dengesinde yaşanan değişim, güvenliğin kılığına sebebiyet vermiştir. Bu noktada Türkiye ve İran, güvensizlik hissini ortadan kaldırmak maksadıyla hem kendi imkânlarını kullanmış hem de diğer aktörler veya gruplarla ittifak yaparak, güvenliğı temin etmeye çalışmışlardır. Her iki ülke, aynı zamanda bölgesel güç projeksiyonunu da hayata geçirmiştir. Bölgesel ve küresel güçlerle iş birliği seçeneğı, iki ülkenin güvenliğı sağlama sürecinde kullanılan ve öne çıkan bir faktördür. Bu durumda bölgesel anlamda, iki tarafın birbiriyle iş birliği (IKBY referandumu) en başarılı olanıdır.

2016 başarısız darbe girişiminin, Türkiye'nin güvenlik konseptini derinden etkileyen bir faktör olduğu bilinmektedir. Türkiye yetkilileri bu olayın ardından, güvenlik anlayışındaki kritik değişimi açık şekilde dile getirmiştir. Örneğin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ekim 2016'da, "Türkiye artık yanlış güvenlik anlayışını terk etmiştir... Bu örgütler, nerede faaliyet gösteriyorsa, nerede yuvalanıyorsa, gidip orada tepelerine bineceğiz" şeklindeki açıklaması, yeni bir sayfanın açıldığının, çekingenlikten uzaklaştığının ve önleyici savunma anlayışının operasyonelleştiğinin habercisi olmuştur. Bunun nedeni, kuşkusuz iç politikada oluşan yeni koşullar ve devlet kurumunun güçlenmesi olmuştur. Bu süreç 2016'dan sonra da devam etmiş ve bu sebeple iç politika değişkeninin Türkiye'nin Suriye ve Irak politikasında kritik rol oynadığı bir kez daha görülmüştür. Adı geçen iki ülkeden kaynaklanan tehdide yönelik, 16 Ekim 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamasını yeniden okumakta fayda vardır:

"Bundan sonra sorunların kapımızı çalmasını beklemeyeceğiz, bundan sonra bıçak kemiğe dayanana kadar sabretmeyeceğiz, gırtlığımıza kadar bataklığa gömülmeye rıza göstermeyeceğiz. Artık sorunların üzerine biz gideceğiz. Suriye ve Irak'ta bize yönelik tehdit mi var? Bu tehditleri orada yok edeceğiz. Sineklerle uğraşmak yerine bataklığı kurutacağız. Artık ülke içinde ve dışında PKK'yı saklandığı inlerinde bulup bertaraf edeceğiz."⁷¹⁰

Bu politika açıklamasının yanı sıra, Türkiye'nin ABD, Rusya ve İran'la yakın teması, yeni güvenlik anlayışının kapsamlı olduğunu göstermektedir. Yine bu çerçevede, aynı yılda ve bu açıklamaların ardından, İran ve Rusya ile başlatılan Astana süreci aslında Türkiye'nin girişimiyle hayat bulmuştur. Yine bunun devamında, Soçi zirveleri ve devamında Tahran ve Ankara buluşmaları, Türkiye'nin güvenlik doktrininin değişimini ispat etmiştir. Dolayısıyla, Türkiye uluslararası sistemin baskın gücünün farkında olarak, yaptığı harekâtları, sistemin başat güçleriyle de paylaşmaktadır. Bu doğrultuda, kuzey Suriye'de gerçekleştirilen harekâtta Türkiye, ABD ile de yakından temaslarda bulunmuş ve Barış Pınarı Harekâtı sırasında ABD yetkilileriyle bir mutabakat

⁷¹⁰ "Erdoğan: Türkiye Yanlış Güvenlik Anlayışını Terk Etmiştir", *Milli Gazete*, 19 Eki 2016, <https://www.milligazete.com.tr/haber/878501/erdogan-turkiye-yanlis-guvenlik-anlayisini-terk-etmistir>, (30 Aralık 2019).

imzalamıştır. Buna ek olarak, PYD-PKK konusunda sonuçsuz kalsa da ABD ile çeşitli mutabakatlara varılmıştır. Yine Fırat Kalkanı Operasyonu sırasında Türkiye, Rusya ile ortak operasyon yürütmüştür. Ayrıca, 2020'nin başında Bahar Kalkanı Harekâtı sırasında, yine Rusya ile bir mutabakata varılarak, geçici de olsa stabil bir durum tesis edilmiştir. Buna ek olarak, çatışmasızlık bölgesi konusunda, Türkiye ve İran, Rusya ile iş birliği içerisinde olmuşlardır.

Türkiye ve İran'ın ortak siyasetinin en önemli simgesi, 2017'de gerçekleşen IKBY referandumu olmuştur. Referandumun öncesi, sırası ve sonrasında oluşan iş birliği mekanizması, iki ülkenin bölgesel kapasitelerinin bölge güvenliğine ne denli katkı sağlayabileceğini göstermektedir. İki ülke, Irak'ı da katarak, askeri üst düzey birimlerinin yakından teması, benzer söylem geliştirmeleri, sınır bölgesinde benzer askeri tatbikatlar, sınır kapıları tedbirleri, gelecek için ortak eylem planının zeminini bile oluşturmuştur. Tüm anlaşmazlıklara rağmen bu kriz sürecinde yaşanan sempati, yakın dönemde eş görülmemiş bir başarıyı beraberinde getirmiştir. Bu vesile ile, iki taraf kendi beka sorunlarını geçici de olsa ortadan kaldırmış ve aynı zamanda bölgesel, yeni bir krizin ortaya çıkışını engellemiştir. Bu vesile ile bu çalışmanın hipotezleri onaylanmaktadır. En önemli hipoteze göre, bölgesel güvenlik mimarisinde iki ülke önemli bir rol üstlenmektedir. Türkiye ve İran'ın birçok alanlarda rekabet etmesi, iki ülkenin ortak tehdide ortak yanıt vermelerini engellememektedir. Farklı güvenlik problemleriyle karşılaşan iki ülke, tek başlarına bu problemlerle baş etmeye çalışmaktadırlar. Ancak benzer beka sorunuyla karşılaştıkları zaman, birbirleriyle işbirlikçi güvenlik stratejisi izlemek zorunda kalırlar veya buna meyil gösterirler. Aksi takdirde birbirlerinden uzaklaşmaktadırlar.

Bu çalışmada neoklasik realizm teorisinin kullanılmasının nedeni, iki ülkenin de çok hassas bir tarihsel geçmişe, kültüre ve coğrafi konuma sahip olmasıdır. Zira iki ülkenin güvenlik ve dış politikaları, uluslararası sistemin baskılarına (bağımsız değişken) maruz kalsa da, bu baskılara yanıt şekli (bağımlı değişken) birim düzeyi faktörlere (müdahaleci değişken) dayanmaktadır. Türkiye ve İran örneğine bakıldığında, tüm uluslararası baskılara rağmen, bu krizler sırasında kendilerine özel politikalar geliştirdikleri görülmektedir. İki ülkenin revizyonist dış politikaları, daha çok iç politikayla ilgilidir ve sistem düzeyi bunu sadece sertleştirmektedir. Daha önce belirtildiği üzere, İran'ın

devrimci güvenlik kültürü anlayışının esasında, uluslararası sistemin değişimi veya buna dair girişimleri bulunmaktadır.

Her ne kadar uluslararası sistemi değiştirme gücüne sahip olmasa da İran, sistemik baskıları kendi isteği doğrultusunda yönlendirmeye çalışarak, rakiplerini dengelemiştir. Dolayısıyla Suriye savaşı ve ardından Irak krizi, uluslararası bir kriz olmasının yanı sıra, İran'ın bir krizi haline gelmiş ve dolayısıyla dış politika konusu iç politikada geniş bir biçimde kullanılmıştır. Yine daha önce belirtildiği üzere, benzer durum 1980'lerde Irak ile savaşta da yaşanmış ve bölgesel çapta izole olduğu halde İran, iç politikada halkı seferber ederek ülkedeki birliği koruyabilmiştir. Suriye ve Irak konusunda da, İran makamlarının algılayışında aynı durum farklı yönlerle yaşanmış ve iç politikanın yanı sıra, ülkenin güvenlik ve güç projeksiyonu daha kapsamlı bir şekilde yürütülmüştür. Benzer durum, özellikle 2016'dan sonraki dönemde Türkiye'de de söz konusu olmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abrahamyan, Yervand. **İki Devrim Arasında İran**. Ahmet Gülmuhammedi ve Muhammed İbrahim Fettahi (Çev.), Tahran: Ney, 2011.
- Akça, Engin. “Transformasyonel Diplomasi ve Özal Ekolü”. **Turgut Özal Değişim, Dönüşüm**, Erkan Ertosun ve Erkan Demirbaş (Drl.), Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Alaranta, Toni. **Contemporary Kemalism from Universal Secular-Humanism to Extreme Turkish Nationalism**. New York: Routledge, 2014.
- Altınay, Ayşe Gül. **The Myth of the Military Nation**, New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Balcı, Ali ve İsmail Akdoğan. “Bağdat ve Erbil Arasında Irak’ta Denge Siyaseti”. Kemal İnâat ve Diğerleri (Ed.), **AK Parti’nin 15 Yılı: Dış Politika**, İstanbul: SETA Yayınları, 2017, ss. 263-280.
- Balcı, Ali. “Türkiye’nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi”. Burhanettın Duran, Kemal İnâat ve Ufuk Ulutaş (Drl.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2012**, Ankara: SEAT Yayınları, 2013, ss. 118-135.
- Balcı, Ali. “Türkiye’nin Irak Politikası 2014”. Burhanettın Duran, Kemal İnâat ve Ali Balcı (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2014**, İstanbul: SEAT Yayınları, 2015, ss. 171-188.
- Balcı, Ali. **Dış Politikada Hesaplaşmak; AK Parti, Ordu ve Kemalizm**, İstanbul: Etkileşim, 2015 B.
- Balcı, Ali. **Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar**, İstanbul: ALFA Yayınları, 2017.
- Başbakanlık. **Türk Gencinin El Kitabı, Atatürk Öğütleri**. Ankara: Halkla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2003.
- Berinsky, Adam J. “Events, Elites, and American Public Support for Military Conflict”. James M. McCormick (Ed.), **the Domestic Sources of American Foreign**

- Policy: Insights and Evidence**, Seventh Edition, Maryland: Rowman & Littlefield, 2018, pp. 103-4.
- Brennan, Richard R. and Others. **Ending the U.S. War in Iraq: The Final Transition, Operational Maneuver, and Disestablishment of United States Forces-Iraq**. Washington DC: RAND Corporation, 2013.
- Buchta, Wilfried. **Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic**. Washington: A Joint Publication of the Washington Institute for Near East Policy and the Konrad Adenauer Stiftung, 2000.
- Davutoğlu, Ahmet. **Küresel Bunalım; 11 Eylül Konuşmaları**. Faruk Deniz (Haz.), 3. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2002.
- Davutoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**. İstanbul: Küre Yayınları, 2001.
- Dehgani Firuzabadi, Seyid Celal. **İran'ın Dış Politikası**, Tahran: Gumes, 2010. [Farsça]
- Dueck, Colin. "Neoclassical Realism and the National Interest: Presidents, Domestic Politics, and Major Military Interventions". Steven Lobell and Norrin M. Ripsman (Ed.), **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy**, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, pp. 139-169.
- Dyson, Tom. **Neoclassical Realism and Defence Reform in Post-Cold War Europe**, New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Erbaş, Demet. **Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası – İç ve Dış Politika Etkileşimi**. London: Transnational Press London, 2018, ss. 128-130.
- Erdağ, Ramazan ve Tuncay Kardaş. "Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür". Burhanettin Duran; Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş (Ed.), **Türk Dış Politikası Yılığ 2012**, Ankara: SETA, 2013, ss. 66-90.
- Foran, John. **Fragile State: Social Transformation in Iran from 1500 to the Revolution**, Boulder: Westview Press, 1992.

- Gerges, Fawaz A., "Introduction: A Rapture", Fawaz A. Gerges (Ed.), **The New Middle East: Protest and Revolution in the Arab World**, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, pp. 1-40.
- Goertz, Gary and Jack S. Levy. "Causal Explanation, Necessary Conditions, and Case Studies". Gary Goertz and Jack S. Levy (Ed.), **Explaining War and Peace; Case Studies and Necessary Condition Counterfactuals**, New York: Routledge, 2005, pp. 9-39.
- Güçtürk, Yavuz. **İnsanlığın Kaybı: Suriye'deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu. I.** Baskı, Ankara: SETA Yayınları, 2014.
- Gül, Abdullah. **Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları**. Ankara: T.C. Dışışleri Bakanlığı Yayını, 2007.
- Gürler, Recep Tayyip ve Zana Baykal. "Türkiye'nin Irak Politikası 2016". Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner (Drl.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2016**, İstanbul: SETA Yayınları, 2017, ss. 185-205.
- Harrison, Ewan. **The Post-Cold War International System Strategies, Institutions and Reflexivity**. London, Routledge, 2004,
- Hilper, Carolin. **Strategic Cultural Change and the Challenge for Security Policy**, New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- İnat, Kemal. "Türkiye'nin İran Politikası 2012". Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş (Drl.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2012**, Ankara: SEAT Yayınları, 2013, ss. 183-213.
- İnat, Kemal. "Türkiye'nin İran Politikası". Burhanettin, Duran Kemal İnat ve Ali Balcı (Drl.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2013**, İstanbul: SETA Yayınları, 2014, ss. 115-142.
- İnat, Kemal. "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2005", Kemal İnat ve Ali Balcı (Drl.), **Ortadoğu Yıllığı 2005**, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2006, ss. 1-49.
- Jenkins, William Bullock, "Bonyads as Agents and Vehicles of the Islamic Republic's Soft Power". **Iran in the World: President Rouhani's Foreign Policy**,

- Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit (Ed.), New York: Palgrave Macmillan, 2016, pp. 155-175.
- Jones, David R. "Soviet Strategic Culture". Carl G. Jacobsen, (Ed.) **Strategic Power: USA/USSR**, London: Palgrave Macmillan, 1990, pp. 35-49.
- Kalaycı, Rıdvan. "İrak 2011". Kemal İnat, Bilal Yıldırım, Fuat Aydın ve Muhittin Ataman (Drl.), **Ortadoğu Yıllığı 2011**, İstanbul: Açılım Kitap, 2012, ss. 34-67.
- Kanat, Kılıç Buğra. "Türkiye'nin ABD Politikası 2018". Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Drl.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2018** (183-208), İstanbul: SETA Yayınları, 2019.
- Kasimi, Feridun. **İran İslam Cumhuriyeti: Bazergan'dan Ruhani'ye**, Tahran: Payan, 2016. [Farsça]
- Keersmaecker, De Goedele. **Polarity, Balance of Power and International Relations Theory**, Gewerbestrasse: Palgrave Macmillan, 2017.
- Kesrevi, Ahmet. **İranlıların Uyanış Tarihi**. Tahran: Emirkebir Yayınları, 1984. [Farsça]
- Lobell, Steven E and Jeffrey W. Taliaferro and Norrin M. Ripsma. "Introduction: Grand Strategy between the World Wars". Jeffrey W. Taliaferro and Norrin M. Ripsman (Ed.), **the Challenge of Grand Strategy the Great Powers and the Broken Balance between the World Wars**, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, pp. 1-36.
- Lobell, Steven E. "Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: a Neoclassical Realist Model". Steven Lobell and Norrin M. Ripsman (Eds.), **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy**. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, pp. 42-74.
- McCormick, James M. "Introduction: The Domestic Sources of American Foreign Policy". James M. McCormick (Ed.), **the Domestic Sources of American Foreign Policy: Insights and Evidence**, Seventh Edition, Maryland: Rowman & Littlefield, 2018, pp. 1-18.

- McCowan, John Holland. **War of Shadows: How Turkey's Conflict with the PKK Shapes the Syrian Civil War and Iraqi Kurdistan**, London: ICSR King's College London, 2017.
- McGhe, George. **The US-Turkish-NATO Middle East Connection; How the Truman Doctrine Contained the Soviets in the Middle East**. New York: Palgrave Macmillan, 1990.
- Milani, Abbas. **the Shah**, New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Mufti, Malik. **Daring and Caution in Turkish Strategic Culture, Republic at Sea**. London: Palgrave Macmillan, 2009.
- Oktav, Özden Zeynep. "Suriye Krizi, Türkiye- İran'ın Çatışan Çıkarları ve Küresel Aktörlerle İlişkileri". Reyhan Doğan (Ed.), **Türk-Arap İlişkileri: Çok Boyutlu Güvenlik İnşası**, İstanbul: Tasam Yayınları, 2016, ss. 47-51.
- Özcan, Mesut. "Türkiye'nin Irak Politikası 2011". Burhanettin Duran ve Diğerleri (Del.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2011**, Ankara: SETA Yayınları, 2012, ss. 267-283.
- Pehlevi, Muhammed Rıza. **Tarih'e Cevap**. Hüseyin Ebuyturabyan (Çev.), 3. Baskı, New York: Roh, 1993. [Farsça]
- Pertovi Mogeddem, Abbas. **Tarih, Ortaokul 3. Sınıf Ders Kitabı**, Kerec: Şirket-e Çap ve Neşr-e Ketabha-ye Dersi, 2013 (Farsça)
- Razavi, Sam. "Iran's Levantine Ambitions". Thomas Juneau and Sam Razavi (Eds.), **Iranian Foreign Policy since 2001: Alone in the world**, New York: Routledge, 2013, pp. 120-139.
- Reisinezhad, Arash. **the Shah of Iran, the Iraqi Kurds, and the Lebanese Shia**. Gewerbestrasse: Palgrave Macmillan, 2019, pp. 134-139.
- Richard, Weitz. **Turkey's New Regional Security Role: Implications for the United States**. Carlisle: Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2014.
- Ripsman, M. Norrin. "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups", Steven Lobel, Norrin Ripsman and Jeffrey W. Taliaferro, **Neoclassical Realism, the**

- State, and Foreign Policy**, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, pp. 170-193.
- Ripsman, Norrin M.; Jeffrey W. Taliaferro and Steven E. Lobell. **Neoclassical Realist Theory of International Politics**. New York: Oxford University Press, 2016.
- Rosa, Paolo. **Neoclassical Realism and the Underdevelopment of China's Nuclear Doctrine**. Gewerbestrasse- Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2018.
- Schweller, Randall L. **Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power**, Princeton: Princeton University Press, 2006.
- Schweller, Randall L., "The Progressiveness of Neoclassical Realism", Colin Elman and Miriam Fendius Elman (Eds.), **Progress in International Relations Theory**, Massachusetts: MIT Press, 2003.
- Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit, "Charting a New Course? Testing Rouhani's Foreign Policy Agency in the Iran-Syria Relationship", Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit (Eds.), **Iran in the World**, New York: Palgrave Macmillan, 2016, pp. 133-154.
- Snyder, Jack. **Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition**. Ithaca: Cornell University Press, 1991.
- Taliaferro, Jeffery W. "Neoclassical Realism and Resource Extraction: State Building for Future War". Steven Lobell and Norrin M. Ripsman (Ed.), **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy**, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, pp. 194-226.
- Taliaferro, Jeffrey W., Steven E. Lobell and Norrin M. Ripsman, "Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy", Steven Lobell, Norrin M. Ripsman and Jeffrey W. Taliaferro (Eds.), **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy** (1-41), Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Tripp, Charles. **A History of Iraq**, Third Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Van Evera, Stephen. **Guide to Methods for Students of Political Science**. Ithaca: Cornell University Press, 1997.

- Walt, Stephen M. **Revolution and War**. Newyork: Cornell University Press, 1997.
- Waltz, Kenneth N. **Theory of International Politics**. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 1979.
- Wehrey, Frederic and Others. **Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam Rivalry, Cooperation, and Implications for U.S. Policy**, Washington DC: RAND Corporation, 2009.
- Xiaochuan, Sang. **Power, Power, Interests, and Internal Factors: A Neoclassical Realist Perspective on the Taiwan Issue**, Singapore: Palgrave Macmillan, 2019.
- Yeşiltaş, Murat and Tuncay Kardaş. "Introduction: The Phenomenon of Non-state Armed Actors and Patterns of Violent Geopolitics in the Middle East". Murat Yeşiltaş and Tuncay Kardaş (Eds.), **Non-State Armed Actors in the Middle East**, Gewerbestrasse: Palgrave Macmillan, 2018, pp. 3-20.
- Yeşiltaş, Murat ve Diğerleri. **Sınırdaki Düşman: Türkiye'nin DAİŞ İle Mücadelesi**. İstanbul: SETA Yayınları, 2016.
- Yeşiltaş, Murat ve Ferhat Pirinççi. **Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye'nin Büyük Stratejisi**. Murat Yeşiltaş Ferhat Pirinççi, İstanbul: SETA, 2020.
- Yeşiltaş, Murat. "Deciphering Turkey's Assertive Military and Defense Strategy: Objectives, Pillars, and Implications". Muhittin Ataman and Others (Eds.), **Insight Turkey**, İstanbul: SETA Foundation for Political, Economic and Social Research, 2020, pp. 89-114.
- Yeşiltaş, Murat. **Türkiye'de Ordu ve Jeopolitik Zihniyet**. 1. Baskı, Ankara: Kadim, 2016.
- Yin, Robert K. **Case Study Research: Design and Methods**. Los Angeles: SAGE Publications, 2018.
- Yükselen, Hasan. **Turkey and Russia in Syria; Testing The Extremes**, Ankara: SETA, 2020.
- Zimmt, Raz. "Iranian Nationalism, Islamic Unity and Shi'ism in Iran's Regional Policy: from the Pahlavis to the Islamic Republic". **Constructing Nationalism in Iran**

From the Qajars to the Islamic Republic. Meir Litvak (Ed.), New York: Routledge, 2017, pp. 130-141.

Zürcher, Erik J. **Turkey: A Modern History.** I.B.Tauris: London and New York, 4th edition, 2017.

Süreli Yayınlar

Ajili, Hadi and Mahsa Rouhi. “Iran’s Military Strategy”, **Survival**, Vol. 61, No. 6, (November 2019), pp. 139-152.

Akbarzadeh, Shahram and James Barry. “State Identity in Iranian Foreign Policy”. **British Journal of Middle Eastern Studies**, Vol. 43, No. 4, (March 2016), pp. 1-16.

Aksu, Muharrem. “Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği ve 2003 Sonrası Değişim”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 17, Sayı. 3, (2012), ss. 441-465.

Al-Kati, Mohannad. “The Kurdish Movement in the Arab World: The Syrian Kurds as a Case Study”. **Al Muntaqa**, Vol. 2, No. 1, (April/May 2019), pp. 45-61.

Altunışık, Meliha Benli. “Rentier State Theory and the Arab Uprisings: An Appraisal”, **Uluslararası İlişkiler**, Vol. 11, No. 42, (Summer 2014), pp. 75-91.

Anderson, Kristine and Heather Hughes, “Mainstream Iranian Media Coverage of the Syrian Conflict”, A Content Analysis, **Syria Research and Organization**, 2014.

Aras, Bülent. “Arap Baharı Sonrası Jeopolitik, IŞİD ve Türkiye”. **Ortadoğu Analiz**, Cilt. 6, Sayı. 65, (Aralık 2014), ss. 10-13.

Arı, Tayyar and Ferhat Pirinççi, “Turkey’s New Foreign Policy towards the Middle East and the Perceptions in Syria and Lebanon”. **Akademik Bakış**, Cilt. 4, Sayı. 7, (Kış 2010), pp. 1-16.

- Arslan, Ali. "The Turkish Power Elite". **International Journal of Human Sciences**, Vol. 3, No. 1, (February 2006), pp. 1-18.
- Arslan, Sıddık. "Geleneksel Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye'nin Suriye Krizine Yaklaşımına Bir Bakış". **Turkish Studies**, Cilt. 11, Sayı. 13, (2016), ss. 1-96.
- Ataman, Muhittin & Çağatay Özdemir. "Turkey's Syria Policy: Constant Objectives, Shifting Priorities". **Turkish Journal of Middle Eastern Studies**, Vol. 5, No. 2, (2018), pp. 13-35.
- Ataman, Muhittin. "Özal Leadership and Restructuring of Turkish Ethnic Policy in the 1980s". **Middle Eastern Studies**, Vol. 38, No. 4, pp. 123-142.
- Balcı, Ali. "Energized' Neighborliness: Relations between Turkey and the Kurdish Regional Government". **SETA Analysis**, No. 9, (2014 A).
- Balcı, Ali. "Türkiye'nin Irak Politikası". Burhanettin Duran ve Diğerleri (Ed.), **Türk Dış Politikası Yılı 2013**, İstanbul: SETA Yayınları, 2014 B, ss. 143-159.
- Barfi, Barak. "Ascent of the PYD and the SDF". **The Washington Institute for Near East Policy**, No. 32, 2016.
- Barnett, Michael. "High Politics is Low Politics: The Domestic and Systemic Sources of Israeli Security Policy, 1967–1977". **World Politics**, Vol. 42, No. 4, (July 1990), pp. 529-562.
- Barzegar, Kayhan. "Iran's Foreign Policy Strategy after Saddam". **The Washington Quarterly**, Vol. 33, No. 1, (January 2010), pp. 173-189.
- Başkan, Birol. "Turkey between Qatar and Saudi Arabia: Changing Regional and Bilateral Relations". **Uluslararası İlişkiler**, Vol. 16, No. 62, (2019), pp. 85-99;
- Bennett, Andrew and Colin Elman. "Case Study Methods in the International Relations Subfield". **Comparative Political Studies**, Vol. 40, No. 2, (February 2007), pp. 170-195.
- Bilge, A. Suat. "An Analysis of Turkish – Russian Relations". **SAM Center for Strategic Research**, 1997.
- Blanchard, Christopher M. "Saudi Arabia: Background and U.S. Relations", **FAS**, 2017.

- Bucala, Paul and Frederick W. Kagan. "Iran's Evolving Way of War; How the IRGC Fights in Syria?". **Critical Threats**, 2016.
- Bucala, Paul. "Iran's New Way of War in Syria", **A Report By the Critical Threats Project Of The American Enterprise Institute and the Institute for the Study of War**, 2017.
- Bunyavejchewin, Poowin. "Theories of International Politics after the Incident of 9/11: The Richness and Weakness of Realist Tradition in the Twentieth-First Century". **Kasetsart J. (Soc. Sci)**, No. 33, (2012), pp. 161-169.
- Burak, Begüm. "The Role of the Military in Turkish Politics: To Guard Whom and From What?". **European Journal of Economic and Political Studies**, Vol. 4, No. 1, 2001, pp. 143-169.
- Ceferi, Ali Ekber ve Deyyan Canbaz. "İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Söylem Çeşitliliği ve Yeni Nükleer Diplomasinin Boyutları". **Stratejik Siyaset Araştırmaları**, Cilt.4, No.16, (Bahar 2016), ss. 93-120. [Farsça]
- Ceferi, Ali Ekber ve Seyid Muhammed Cevad Gorbi, "İmam Humeyni'nin Siyasi Düşüncesinde Zalimler Sisteminin Kültürel Hâkimiyetiyle Yüzleşme Stratejileri". **Pejuheşhaye Engeleab-e İslami**, Cilt. 3, Sayı. 9, (Kış 2014), ss. 69-90. [Farsça]
- Cinar, Menderes. "Turkey's Transformation under the AKP Rule", **The Muslim World**, Volume. 96, Issue. 3 (July 2006), p. 469-486.
- Ciorciari, John D. and Jürgen Haacke. "Hedging in International Relations: An Introduction". **International Relations of the Asia-Pacific**, Vol. 19, (2019), pp. 367-374.
- Cleveland, William L. and Martin Bunton. **A History of the Modern Middle East**. Fourth Edition, Colorado: Westview Press, 2009.
- Costalli, Stefano. "Power Over the Sea: The Relevance of Neoclassical Realism to Euro-Mediterranean Relations". **Mediterranean Politics**, Vol. 14, No. 3, (2009), pp. 323-342.

- Coş, Kıvanç and Pinar Bilgin. “Stalin’s Demands: Constructions of the “Soviet Other” in Turkey’s Foreign Policy, 1919–1945”. **Foreign Policy Analysis**, Vol. 6, (2010), pp. 43-60.
- Crist, David B. “Gulf of Conflict: A History of U.S.-Iranian Confrontation at Sea, Policy Focus”. **The Washington Institute for Near East Policy**, Vol. 95, (2009), pp. 5-10.
- Crosston, Matthew D. “Cold War and Ayatollah Residues Syria as a Chessboard for Russia, Iran, and the United States”. **Strategic Studies Quarterly**, Vol. 8, No. 4, (2014), pp. 95-112.
- Danforth, Nicholas, “Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP”. **Turkish Policy Quarterly**, Vol. 7, No. 3, (2008), pp. 83-95.
- Darabinia, Murtaza, Rahmatollah Marzband and Hossein Foroughiniya, “Imam Khomeini’s Foreign Policy: Conceptual Framework, Perspectives and Challenges”. **Journal of International Relations and Foreign Policy**, Vol. 5, No. 2, (December 2017), pp. pp. 32-38.
- Davutoğlu, Ahmet. “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring”, **SAM Vision Papers**, No. 3, (April 2012).
- Davutoğlu, Ahmet. “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, **Insight Turkey**, Vol. 10, No. 1, (2008), pp. 77-96.
- Dehgani Firuzabadi, Seyid Celal ve Rıza Zebihi. “Nükleer Meselede İslamcı-Devrimci Kimliğin İran İslam Cumhuriyeti Dış Politika Davranışına Etkisi (Hatemi ve Ahmedinejad Dönemi)”. **Siyaset-e Harici**, Cilt. 15, Sayı. 59, 2012, ss. 75-102. [Farsça]
- Dehgani Firuzabadi, Seyid Celal. “Neoklasik Realizm ve İran İslam Cumhuriyeti’nin Dış Politikası”. **Dış Politika**, Cilt. 25, Sayı. 2, (Yaz 2011), ss. 275-294. [Farsça]
- Devran, Yusuf ve Ömer Faruk Özcan. “Söylemlerin Dilinden Suriye Sorunu”. **Marmara İletişim Dergisi**, Sayı. 25, (2016), ss. 35-52.

- Dorransoro, Gilles and Benjamin Gourisse. “Institutional Autonomy, the Formation of Social Coalitions, and The Production of Crises”. **Revue Française de Science Politique** (English Edition), Vol. 65, No. 4, (2015), pp. 67- 88.
- Duman, Bilgay. “Türkiye – Irak İlişkilerinin Dönemsel Dinamikleri ve İlişkilerin Geleceği”. **ORSAM Analiz**, Sayı. 232, (2019).
- Ebbasi, Mecid. “Yüce Liderin Söylemindeki Tahakküm Sistemi ve Uluslararası İlişkilerdeki Çelişkileri”. **Stratejik Siyaset Araştırmaları**, Cilt. 7, Sayı. 25, (Yaz 2018), ss. 9-39. [Farsça]
- Ebbasi, Mecid. “Yüce Liderin Söylemindeki Tahakküm Sistemi ve Uluslararası İlişkilerdeki Çelişkileri”. **Stratejik Siyaset Araştırmaları**, Cilt. 7, Sayı. 25, (Yaz 2018), ss. 9-39. [Farsça]
- Egeli, Sıtkı. “Füze Tehdidi ve NATO Füze Kalkanı: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”. **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 10, Sayı. 40 (Kış 2014), ss. 39-73.
- Einhorn, Robert and Vann H. Van Diepen. “Constraining Iran’s Missile Capabilities”. **Foreign Policy at Brookings**, the Brookings Institution, (March 2019).
- Eisenstadt, Michael. “The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran; Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change”. **MES Monographs**, No. 7, November 2015.
- Elayi, Hüseyin. “İran’ın Bağlantısızlar Hareketine Başkanlığı: Milli Güvenliği ve Hareket’in Etkinlik Rolünün Artırma Fırsatı”. **Siyaset-e Harici**, Cilt. 26, Sayı. 2, (2012), ss. 363-378. [Farsça]
- Elman, Colin and Miriam Fendius Elman. “History vs. Neo-realism: A Second Look”. **International Security**, Vol. 20, No. 1, (Summer 1995), pp. 182-195.
- Elman, Colin. “Horses for Courses: Why not Neorealist Theories of Foreign Policy?”. **Security Studies**, Volume.6, No. 1, (Autumn 1996), pp. 7-53.
- Emini, Ali Ekber ve Ehsan Şakiri Hoyi. “Anayasal Krallık ve Meşruiyet Teorilerini Anlayışında Anlam ve Bağlam İlişkisi”. **Mutaleat-e Siyasi**, Cilt. 4, Sayı. 15, (Yaz 2012), ss. 25-46. [Farsça]

- Erdağ, Ramazan ve Tuncay Kardaş. “Türk Dış Politikası Ve Stratejik Kültür”. **Türk Dış Politikası Yıllığı**, (2012), ss. 66-90.
- Ergil, Doğu. “Laiklik Üzerine Düşünceler : “Türkiye Örneği” ”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt. 44, Sayı. 03, (1989), ss. 1-47.
- Erkmen, Serhat. “İç Etkenler Açısından Türkiye’nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü”. **Bilig**, Sayı. 72, (Kış 2015), ss. 171-196.
- Erol, Mehmet Seyfettin ve Emre Ozan. “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, **Akademik Bakış**, Cilt. 4, Sayı. 8 (Yaz 2011), ss. 13-38.
- Esedî, Naser; Negar Genevati ve Emir Rezaipenah, “İmam Humeyni’nin Dış Politika Diyaloğunun İncelenmesi İçin Analitik Bir Çerçeve: İdeoloji, Strateji ve Diplomasi”, **Pejuheşhaye Rahbordi-ye Siyaset**, Cilt. 3, Sayı. 12, (Bahar 2015), ss. 9-35. [Farsça]
- Esgeri, Mahmud. “ İran’ın Stratejik Kültürü, Faktörleri ve Özellikleri”. **Rahbord-e Defaei**, Cilt. 16, Sayı. 61, (2018), ss. 87-127. [Farsça]
- Fact-Finding Mission Report. “Syria: Military Service, National Defense Forces, Armed Groups Supporting Syrian Regime and Armed Opposition”. **Public Report**, Finish Immigration Service, 2016.
- Fearon, James D. “Domestic Politics, Foreign Policy, and Theories of International Relations”. **Annual Review of Political Science**, Vol. 1, (June 1998), pp. 289–313.
- Foulon, Michiel. “Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities”. **International Studies Review**, Vol. 17, No. 4, (2015), pp. 635–661.
- Fürtig, Henner. “Iran and the Arab Spring: Between Expectations and Disillusion”. **GIGA Research Programme: Violence and Security**, No. 241, 2013.
- Gates, Robert M. “National Defense Strategy”, USA Department of Defense, 2008.
- Geranmayeh, Ellie. “Iran is Not Making a U-turn in Iraq”. **The European Council on Foreign Relations**, 2014.
- Glenn, John. “Realism Versus Strategic Culture: Competition and Collaboration?”. **International Studies Review**, Vol. 11, No. 3, (September 2009), pp. 523-551.

- Goodarzi, Jubin M. "Syria and Iran: Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment". **Ortadoğu Etütleri**, Volume 4, No 2, (2013). pp. 31-54.
- Gorbanzade Sevar, Gorbaneli ve Ali Şerietmedari, "İmam Humeyni'nin Siyasal Düşüncesinde İdealler ve Gerçeklikler İlişkisinin Teorik Temellerinde Örnek Olay: İran İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politikası", **Cestarha-ye Siyasi-ye Moaser**, Cilt. 7, Sayı. 3, (Sonbahar 2016), ss. 83-103. [Farsça]
- Gökhan Çetinsaya, "İrak'ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye". Gökhan Çetinsaya ve Taha Özhan, **İşgalin 6. Yılında Irak**, Ankara: SETA Yayınları, 2009, ss. 18-83.
- Göküş, Mehmet. "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Yöneten- Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 15, Sayı. 3 (2010), s s.227-249.
- Gunter, Michael M. "Erdogan's Backsliding: Opposition to the KRG Referendum". **Middle East Policy**, Vol. XXV, No. 1, (Spring 2018), pp. 96-103.
- Gündüz, Mustafa. "Militarising School: Militarism in the Turkish Educational System (1926–1947)", **Paedagogica Historica**, Vol. 54, No. 3, (February 2017), pp. 287-300.
- Güneş, Ergin. "Şii Jeopolitiğinde Türkiye ile İran'ın Güç Mücadelesi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt. 74, Sayı. 1, (2019), ss. 57 - 88.
- Gürzel, Aylin G. and Eyüp Ersoy. "Turkey and Iran's Nuclear Program". **Middle East Policy**, Vol. XIX, No. 1, (Spring 2012), pp. 37-50.
- Habibi, Hamit. "Kültürel NATO". **Din ve Siyaset**, Cilt. 11-12, (Bahar ve Yaz 2007), pp. 191-216. [Farsça]
- Haghshenass, Fariborz. "Iran's Asymmetric Naval Warfare". **The Washington Institute for Near East Policy**, 87, September 2008.
- Hale, William. "the Middle East and the Gulf Crisis". **International Affairs**, Vol. 68, No. 4, (October 1992), pp. 679-692.
- Hatemzade, Ezizullah ve Eyyup Minneti. "Eleştirel Realizm ve İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikası". **Dış Politika**, Cilt. 31, No. 4, (Kış 2018), ss. 5-40. [Farsça]

- Hollis, Martin and Steve Smith. "A Response: Why Epistemology Matters in International Theory". **Review of International Studies**, Vol. 22, (1996), pp. 111-116.
- International Crisis Group. "Syria's Kurds: A Struggle within a Struggle". **Middle East Report**, No. 136, 2013.
- İbrahim Müttegi, "İslam Cumhuriyeti ve Dış Politika Söylemlerinin Analizi". **Zemane**, Vol. 53-54, (2007). [Farsça]
- İnat, Kemal ve Diğerleri. "Ortadoğu'daki Bölgesel Aktörlerin Musul Politikaları". **SETA Analiz**, Sayı. 177, (2016).
- İnat, Kemal. "Başkanlık Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası". **Kriter**, Cilt. 3, Sayı. 26, (Temmuz-Ağustos 2018).
- İsmaili, Muhammad Mehdi ve Diğerleri. "Ayetullah Seyyid Mahammed Taligani Kum ve Necef Ekolünün Siyasi Düşüncesine bir İnceleme". **Cestarha-ye Siyasi Muaser**, Cilt. 4, Sayı. 4, (2014), ss. 27-45. [Farsça]
- Juneau, Thomas. "Neoclassical Realist Strategic Analysis: A statement". **European Consortium on Political Research Graduate Student Conference**, Dublin, Ireland, 2010.
- Kaarbo, Juliet. "A Foreign Policy Analysis Perspective on the Domestic Politics Turn in IR Theory". **International Studies Review**, Vol. 17, No. 2, (June 2015), pp. 189-216.
- Kakihara, Kuniharu. "The Post-9/11 Paradigm Shift and Its Effects on East Asia", **IIPS Policy Paper 292E**, Institute for International Policy Studies, 2003.
- Kardaş, Tuncay & Murat Yesiltaş. "Rethinking Kurdish Geopolitical Space: the Politics of Image, Insecurity and Gender". **Cambridge Review of International Affairs**, 30, 2-3, (January 2018), p. 2.
- Katzman, Kenneth and Carla E. Humud. "Iraq: Politics and Governance". **Congressional Research Service Reports**, FAS, 2016.

- Kekev, Serkan ve Gökmen Kılıçoğlu. “15 Temmuz Sonrası Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Özel Sayı, (2019), ss. 73-102.
- Kekilli, Emrah. “Türkiye-İKBY İlişkilerinin Geleceği: Geçmişin Gölgesinde Geleceği İnşa Etmek”. **SETA Analiz**, Sayı. 209, (Ağustos 2018).
- Kiraz, Sami. “Türkiye’nin Doğrudan Müdahale Öncesi Dönemde Suriye İç Savaşı’na Yönelik Dış Politikasının Analizi”. **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı. 2, (2020), ss. 99-141.
- Kitchen, Nicholas. “Systemic Pressures And Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model of Grand Strategy Formation”. **Review of International Studies**, Vol. 36, No.1, (2010), pp. 117–143.
- Koçer, Gökhan. “1990’lı Yıllarda Askerî Yapı ve Türk Dış Politikası”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt. 29, Sayı. 1-2, (2002), ss. 123-158.
- Küçük, Ayşe ve Fuat Aksu. “Musul Rehineler Krizinde Türkiye’nin Kriz Yönetimi”. **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 6, Sayı. 1, (2019), ss. 13-54.
- Larrabe, F. Stephe. “Turkey Rediscovered the Middle East. Foreign Affairs”. **Foreign Affairs**, Vol. 86, No. 4, (July-August 2007), pp. 103-114.
- Larrabee, F. Stephen and Alireza Nader. **Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East**, California: RAND Corporation, 2013.
- Lobell, Steven E. “Great Powers in a Restrictive International Environment”, **International Journal**, Volume 66, No. 2, (Spring 2011), pp. 335-350.
- Lobell, Steven E. “Neoclassical Realism, History, and International Politics”, International History and International Relations Theory Workshop 1, University of Glasgow, 22 April 2016.
- Mearsheimer, John. “The False Promise of International Institutions”. **International Security**, Vol. 19, No. 3, (Winter 1994-1995), pp. 5-49.
- Minneti, Eyyup ve Nasir Hadiyan. “Tehdit Dengesi Perspektifinden İran İslam Cumhuriyeti’nin Irak’a Yönelik Dış Politikası (2018-2003)”. **Cameşenasi-ye Siyasi-ye Cehan-e İslam**, Cilt. 7, No. 15, (Kış 2019), ss. 139-164.

- Miş, Nebi ve Ömer Behram Özdemir. “Suriye 2013”. **Ortadoğu Yıllığı**, (2014), .s. 195-220.
- Miş, Nebi. “Suriye 2011”. **Ortadoğu Yıllığı 2011**, ORMER, (2012), s. 257-300.
- Monteiro, Nuno P. “Unrest Assured: Why Unipolarity is Not Peaceful”, **International Security**, Vol. 36, No. 3, (Winter 2011), pp. 9–40.
- Müftüler-Baç, Meltem. “Changing Turkish Foreign Policy Towards Iraq: New Tools of Engagement”, **Cambridge Review of International Affairs**, Vol. 27, No. 3, (2014), pp. 538–552.
- Müttegi, İbrahim ve Arezmi Ali, “Yapısalcılık Teorisi Açısından İslam Devriminin Dördüncü On Yılındaki Dış Politika Söylemi (Anti-Hegemon Etkileşimcilik)”. **Engelab-e Eslami**, Cilt. 3, Sayı. 12, (Kış 2014), ss. 1-20. [Farsça]
- Nader, Alireza. “Iran’s Role in Iraq; Room for U.S.-Iran Cooperation?”. **Perspective**, RAND Corporation, (2015).
- Nicholas A. Heras, “Iraq’s Fifth Column: Iran’s Proxy Network”, **MEI Policy Paper**, (2017).
- Nişancı, Ensar. “Neo-Patrimonyalizm ve Türk Siyasal Modernleşmes”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 1 (2002), ss. 123-139.
- Office of Naval Intelligence, “Iran’s Naval Forces: A Tale of Two Navies”. **Defense Office of Prepublication and Security Review**, February 2017.
- Okruhlik, Gwenn. “Rentier Wealth, Unruly Law, and the Rise of Opposition: The Political Economy of Oil States”. **Comparative Politics**, Vol. 31, No. 3 (April 1999), pp. 295-315.
- Oktav, Özden Zeynep. “Water Dispute And Kurdish Separatism In Turkish-Syrian Relations”. **The Turkish Yearbook of International Relations**, Vol. 34, (2003), pp. 91-117.
- Onea, Tudor. “Putting the ‘Classical’ in Neoclassical Realism: Neoclassical Realist Theories and US Expansion in the Post-Cold War”. **International Relations**, Vol. 26, No. 2, (June 2012), pp. 139–164.

- Oztig, Lacin Idil. "Syria and Turkey: Border-Security Priorities". **Middle East Policy**, Vol. XXVI, No. 1, (Spring 2019), pp. 117-126.
- Öksüz, Hikmet ve İsmail Köse. "Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz". **Türkiyat Mecmuası**, Cilt. 27, No. 2, (2017), ss. 207-238.
- Öniş, Ziya. "Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest". **Insight Turkey**, Vol. 14, No. 3, (2012), pp. 45-63.
- Özlük, Erdem. "Dengeleme mi Peşine Takılmak Mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek". **Akademik Bakış**, Cilt. 10, Sayı. 20, 2017, ss. 221-263.
- Palani, Kamaran and Others. "The development of Kurdistan's de Facto Statehood: Kurdistan's September 2017 Referendum for Independence". **Third World Quarterly**, Vol. 40, No. 12, (2019), pp. 2270–2288.
- Paul, Thazha Varkey. "Soft Balancing in the Age of U.S. Primacy". **International Security**, Vol. 30, No. 1 (2005), pp. 46-71.
- Phillips, Christopher. "Eyes Bigger than Stomachs: Turkey, Saudi Arabia and Qatar in Syria", **Middle East Policy**, Vol. XXIV, No. 1, (2012), pp. 36-47.
- Pirani, Shoreh; Hamed Kazemi ve Shahram Pirani, "Irak'ın İslami Toplumunda Ulusal Egemenliğin Yoksunluğu ve Yıpranması". **The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World**, Cilt. 8, Sayı. 2, (2019), ss. 27-50.
- Pusane, Özlem Kayhan. "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemleri Karşılaştırmalı Analizi", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 14, Sayı 56, (2017), ss. 39-53.
- Radwan Ziadeh. "The Kurds in Syria Fuelling Separatist Movements in the Region?". **Special Report**, United States Institute of peace, 2009.
- Ramsfeld, Donald H. "The National Defense Strategy of The United States of America", USA Department of Defense, 2005.
- Rathbun, Brian. "A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism", **Security Studies**, Vol. 17, No. 2, (2008), pp. 294–321.

- Refii, Emir Teymur ve Muhammed Vezin. “Necef Havzası Liderliğinde Ahund-e Horasani’nin Bilimsel Hayatı ve Konumu”. **Tarih-e İslam**, Cilt. 6, Sayı. 21, (2011), ss. 112-130. [Farsça]
- Refworld. “Country Information and Guidance Syria: Security and Humanitarian Situation”. **UNHCR**, 2014.
- Reiff, Jesse C. “When Ali Comes Marching Home: Shi’a Foreign Fighters after Syria”. **Studies in Conflict & Terrorism**, Vol. 43, Issue. 11, (2018), pp. 1-22.
- Renda, Kadri Kaan. “Learning New Roles and Changing Beliefs: Turkish Strategic Culture in Transition”. **CES 18th International Conference of European Studies**, Guildford: University Association for Contemporary European Studies, 30 June 2011.
- Resch, Eva Maria. “Syria’s Impact on the Kurdish Peace Process in Turkey”. **IAI Working Papers**, No. 17, (2017).
- Rizayi, Mesut. “Suriye ve Irak’ta İran ve Türkiye Arasındaki Rekabet ve Çatışmanın Doğası”. **Pejuheşname-ye Ulum Siyasi**, Cilt. 12, Sayı. 1, (Kış 2017), ss. 71-99. [Farsça]
- Rose, Gideon. “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”. **World Politics**, Vol. 51, No. 1 (October 1998), p. 147.
- Ruhani, Hasan. “İmam Humeyni’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Söylemi”. **Rahbord**, Cilt. 21, Sayı. 65, (Kış 2013), ss. 6-66. [Farsça]
- Saeidi, Ali A. “The Accountability of Para-governmental Organizations (Bonyads): The Case of Iranian Foundations”. **Iranian Studies**, Vol. 37, No. 3, (September 2004), pp. 479-498. Salehiyan, Taceddin ve Rıza Simber. “İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Sosyal Kaynakları”. **Motaleat-e Rahbordi-ye Siyasetgozari-ye Umumi**, Cilt. 8, Sayı. 26, (Bahar 2018), ss. 165-186. [Farsça]
- Schroeder, Paul. “Historical Reality vs. Neo-realist Theory”. **International Security**, Volume. 19, No. 1, (Summer 1994), pp. 108-148.

- Schwarz, Rolf. "The Political Economy of State-Formation in the Arab Middle East: Rentier States, Economic Reform, and Democratization". **Review of International Political Economy**, Vol. 15, No. 4, (October 2008), pp. 599-621.
- Schweller, Randall L. "New Realist Research on Alliances: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition". **American Political Science Review**, Vol. 91, No. 4, (December 1997), pp. 927-930.
- Schweller, Randall L. "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing", **International Security**, Volume. 29, Number. 2, (Fall 2004), pp. 159-201.
- Semin, Ali. "Başika Krizi ve Türkiye-Irak İlişkilerinin Geleceği", **BİLGESAM Analiz/Ortadoğu**, No. 1275, (Aralık 2015).
- Shambayati, Hootan. "The Rentier State, Interest Groups, and the Paradox of Autonomy: State and Business in Turkey and Iran". **Comparative Politics**, Vol. 26, No. 3, (1994), pp. 307-331.
- Skocpol, Theda. "Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution". **Theory and Society**, Vol. 11, No. 3, (May 1982), pp. 265-283.
- Snyder, Jack. "The Soviet Strategic Culture. Implications for Limited Nuclear Operations", **Interim Report**, RAND Corporation, 1977.
- Sørensen, Camilla T. N. "Is China Becoming More Aggressive? A Neoclassical Realist Analysis", **Asian Perspective**, Volume 37, Number 3, (July-September 2013), pp. 363-385.
- Soufan, Ali. "Qassem Soleimani and Iran's Unique Regional Strategy". **CTC Sentinel**, Combating Terrorism Center, Vol. 11, Issue. 10, (November 2018), pp. 1-12.
- Stanley, Willis. "The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran". **Defense Threat Reduction Agency**, United States Government, October 2006.
- Stern, Moran and Dennis Ross. "The Role of Syria in Israeli-Turkish Relations". **Georgetown Journal of International Affairs**, Vol. 14, No. 2, (Summer 2013), pp. 115-128.

- Sullivan, Marisa. "Hezbollah in Syria", Middle East Security Report 19". **The Institute for the Study of War**, 2014.
- Sun, Degang. "Brothers Indeed: Syria-Iran Quasi-alliance Revisited". **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, Vol. 3, No. 2, (2009), pp. 67-80.
- Şahin, Mehmet. "Theorizing the Change: A Neoclassical Realist Approach to Turkish Foreign Policy". **Contemporary Review of the Middle East**, Vol. 7, Issue. 4, (2020), pp. 1-19.
- Şems, Murteza. "Son Gelişmeler Işığında Türkiye'nin Pozisyonu: Çöküş Mü İlerleyiş Mi". **Stratejik Görünüm**, Stratejik Savunma Araştırmaları Merkezi, Tahran, No. 2, (2015). [Farsça]
- Şen, Abdulkadir, "Suriye Askeri Muhalefeti", **ORSAM Rapor**, No. 202, (2015).
- Taliaferro, Jeffrey W. "Security Seeking under Anarchy Defensive Realism Revisited". **International Security**, Volume. 25, No. 3, (Winter 2001), pp. 128-161.
- Tamer, Cenk. "2011 Sonrası İran'ın Irak Politikası". **ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 2, (Ekim 2017), ss. 172-198.
- Tamer, Cenk. "Türkiye ve İran'ın Irak'ta Güç Tahkim Etme Çabası: Başika Örneği". **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 6, (2016), ss. 103-118.
- Taromi, Kamran. "İmam Humeyni Görüşlerinin İran İslam Cumhuriyeti'nin Stratejik Kültürü Üzerine Etkisi)". **Siyaset**, Cilt. 46, Sayı. 4, (Kış 2017), ss. 935-957. [Farsça]
- Taşpınar, Ömer. "Turkey's Strategic Vision and Syria". **The Washington Quarterly**, Vol. 35, No. 3, (Summer 2012), pp. 127-140.
- Taşpınar, Ömer. "The Three Strategic Visions of Turkey". **U.S.-Europe Analysis Series**, the Center on the United States and Europe, 50, March 2011.
- Thornton, Rod. "Countering Prompt Global Strike: The Russian Military Presence in Syria and the Eastern Mediterranean and Its Strategic Deterrence Role". **The Journal of Slavic Military Studies**, Vol. 32, No. 1, (2019), pp. 1-24.

- Tunca, Hakan Ömer ve Ahmet Karadağ. “Suriye’den Türkiye’ye Göç: Tehditler Ve Fırsatlar”. **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, Cilt. 28, Sayı. 2, (Aralık 2011), ss. 47-68.
- Turabi, Kasım ve Alirza Rızai, “İran İslam Cumhuriyeti’nin Stratejik Kültürü: Gereken Arka Planlar, Temel Göstergeler”. **Motaleat-e Ragbordi**, Cilt. 4, Sayı. 4, (Kış 2011), ss. 135-162. [Farsça]
- Ulutaş, Ufuk ve Diğerleri. “2013’te Dış Politika”. **SETA Analiz**, Sayı. 85, (Şubat 2014).
- Ulutaş, Ufuk. “Musul Operasyonu: Türkiye’nin Öncelikleri, Sorunlar ve Kalıcı Çözüm Yolları”. **SETA Perspektif**, Sayı. 149, (2016).
- Uskowi, Nader. “The Evolving Iranian Strategy in Syria: A Looming Conflict with Israel”. **Issue Brief**, Atlantic Council, November 2018.
- Ünver, H. Akin. “How Turkey’s Islamists Fell out of Love With Iran”. **Middle East Policy**, Vol. XIX, No. 4, (Winter 2012), pp. 103-109.
- Vakil, Sanam. “Understanding Tehran’s Long Game in the Levant”. *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 15, No. 60, (December 2018), pp. 105-120.
- Warning, Martina and Tuncay Kardaş. “The Impact of Changing Islamic Identity on Turkey’s New Foreign Policy”. **Alternatives; Turkish Journal of International Relations**, Vol. 10, No. 2 & 3, (January 2011), pp. 123-140.
- Wasilewski, Karol. “Turkey’s Strategic Culture: Between Republican Tradition and Neo-Ottoman Ambitions”, Published on Personal Webpage on Academia, 2019.
- Więclawski, Jacek. “Neoclassical Realism and the Crisis of the Realist Paradigm in Contemporary International Relations”, **Myśl Ekonomiczna i Polityczna**, No. 2, (2017), pp. 192-219.
- Yeşiltaş, Murat ve Necdet Özçelik. “PKK Terörünün Yeni Dinamikleri: Radikalleşme ve Şehir Çatışması”. **SETA Analiz**, Sayı. 129, (2016).
- Yeşiltaş, Murat. “Turkey’s Quest for a “New International Order”: The Discourse of Civilization and the Politics of Restoration”. **Perceptions**, Vol. XIX, No. 4, (Winter 2014), pp. 43-76.

- Yeşiltaş, Murat. “Turkey’s Quest for a “New International Order”: The Discourse of Civilization and the Politics of Restoration”. **Perceptions**, Vol. XIX, Nuo. 4, (Winter 2014), pp. 43-76.
- Yezdani, İnayetullah ve Mehbube Ferheng. “Dünya Barışı Sağlamada Kültür Örgütlerinin Rolü: İslam Kültürü ve İletişim Örgütü Üzerine Bir Vaka Çalışması”. **Motaleat-e Revabet-e Ferhengi-ye Beynelmemel**, Cilt. 1, Sayı. 2, (Kış 2016), ss. 133-151. [Farsça]
- Yurteri, Hamza. “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Cumhurbaşkanlarının Rolü”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt. 11 , Sayı. 1 (2019), ss. 170-201.
- Zakaria, Fareed. “Realism and Domestic Politics: A Review Essay”. **International Security**, Vol. 17, No. 1 (Summer, 1992), pp. 177-198.
- Zevarzadeh, Gulameli ve Diğerleri. “İran’da Rantiyer Hükümetlerin Dış Politikalarında Büyük Yönelimler”. **Çağdaş Siyasal Araştırmalar**, Cilt. 7, Sayı. 1, (Bahar 2016), ss. 27-51, ss. 45-46 olmalı. [Farsça]

Tezler

- Akdoğan, İsmail. “Tek Kutuplu Sistemde Bölgesel Güçlerin Ulusal Güvenlik Stratejileri: Suudi Arabistan Örneği (1990-2015)”. **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, 2018.
- Ansari, Ali Massoud. “Shah Mohammad Reza Pahlavi & the Myth of Imperial Authority”. **Unpublished Ph. D. Thesis**, University of London, School of Oriental & African Studies (SOAS), 1998.
- Bagheri, Mostafa. “İrak’ın Olası Parçalanması Karşısında İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelecek Odaklı Çalışması”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Tahran Merkez İslami Azad Üniversitesi, Siyaset Bilimi Fakültesi, 2016. [Farsça]

- Boke, Cem. "US Foreign Policy and the Crises in Libya and Syria: A Neoclassical Realist Explanation of American Intervention". **Unpublished Ph.D. Thesis**, University of Birmingham, College of Social Sciences, 2016.
- Carpes, Mariana. "From Breadcrumbs to Threads of Wool: Building A Neoclassical Realist Approach for the Study of Regional Powers Nuclear Choices". **Unpublished Ph. D. Thesis**, the University of Hamburg and GIGA German Institute of Global and Area Studies, 2014.
- Çubuk, Canan Bayram. "Turkey's Role in Afghanistan in the Post 9/11 Era". **Unpublished MA Thesis**, Middle East Technical University, 2014.
- Dersan, Duygu. "Responses to International Changes: A Neoclassical Realist Analysis of Syrian. Foreign Policy- 1990-2005". **Unpublished PhD Thesis**, Middle East Technical University, the Graduate School of Social Sciences, 2012.
- Ford, Arthur. "Denting the Hub, or Strengthening the Spokes?: A Neoclassical Realism Analysis of New Security Trend in the Pacific". **Unpublished Master's Thesis**, Air University, The School Of Advanced Air And Space Studies, 2009.
- Izadpanah, Ghafour. "Ortadoğu'daki Halk Ayaklanmalarına Yönelik İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Dış Politikası (Örnek Olay: Mısır ve Suriye)". **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Allame Tebatabayi Üniversitesi, Hukuk ve Siyaset Fakültesi, 2017. [Farsça]
- Kavuncu, Sibel. "Turgut Özal'ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri". **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Keshavarz Moghaddam, Elham. "İran İslam Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Dış Politikasının Ortadoğu Gelişmelerine Yönelik Politikalarının Karşılaştırmalı Bir İncelemesi". **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Allame Tebatabayi Üniversitesi, Hukuk ve Siyaset Fakültesi, 2017. [Farsça]
- Kitchings, Emily. "The Role of Domestic Politics in Nuclear Reversal: Identifying the Iranian Domestic and U.S. Drivers of the JCPOA". **Unpublished Master's Thesis**, Harvard University, 2018.

- Lika, Ildir. “The Quest For Security: Soviet Union’s Demands From Turkey, 1945-1946”. **Unpublished Master’s Thesis**, İhsan Doğramacı Bilkent University, Graduate School of Economics and Social Sciences, 2015.
- Meibauer, Gustav. “Doing Something Neoclassical Realism, US Foreign Policy and the No-Fly Zone, 1991-2016”, **Unpublished Ph. D. Thesis**, the London School of Economics and Political Science, 2017.
- Mojahedzade, Mohammad. “Waltz’un Tehdit Dengesi Teorisine Dayalı İran İslam Cumhuriyeti’nin Suriye Krizine İlişkin Dış Politikasının Bir İncelemesi”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uluslararası İmam Humeyni Üniversitesi, 2014. [Farsça]
- Mononen, Juha. “War or Peace for Finland? Neoclassical Realist Case Study of Finnish Foreign Policy in the Context of the Anti-Bolshevik Intervention in Russia 1918-1920”, **Master’s Thesis**, University of Tampere, 2008.
- Niknam, Khadija. “İran, Irak, Türkiye ve Suriye’nin Kürt Bağımsızlık Hareketlerine Yönelik Dış Politikası”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uluslararası İmam Humeyni Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, 2016. [Farsça]
- Olkaç, Pınar. “Avrupa Güvenliğinde Türkiye’nin Değişen Konumu: AGSP ve Türkiye”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Başkent Üniversitesi, Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, 2008.
- Oswell, James Adam. “Opening the Black Box: An Examination of Structural Realist and Neoclassical Realist Explanations of Foreign Policy”, **Unpublished Master’s Thesis**, Faculty of Graduate Studies and Research, University of Alberta, 2013.
- Özdemir, Eyüp. “Türk Dış Politika Yapımı Sürecinde Silahlı Kuvvetlerin Rolü (1990-2005)”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Smith, D.W. “Iran: An Examination of the “Mosaic Defence” In a Conflict with the West”. **Master’s Thesis**, Canadian Forces College, 2012.
- Sönmez, Gökтуğ. “The Interplay between International and Domestic Factors in Turkey’s Grand Strategy-Making: Activism, Disappointment, and

Readjustment”. **Unpublished Doctoral Thesis**, SOAS, University of London, 2016.

Taşkın, Tayfun. “11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Türkiye-ABD İlişkileri”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Ulgul, Murat. “the Soviet Influence on Turkish Foreign Policy (1945-1960)”. **Unpublished Master’s Thesis**, The Florida State University, College Of Social Sciences, 2010.

Yeşiltaş, Murat. “Türkiye’yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet ve Türkiye’de Ordu”. **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Web Siteler

“Başika Bir Irak Kampı”. *Sabah*, 8 Ocak 2017, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/01/08/basika-bir-irak-kampi>, (2 Şubat 2020).

“14th Round Led to Significant Results, MFA about the Astana Process on Syria”. *Kaz Inform*, 11 December 2019, https://www.inform.kz/en/14th-round-led-to-significant-results-mfa-about-the-astana-process-on-syria_a3593712, (20 December 2019).

“2005-04-26 Başbakan Erdoğan - Economist Konferansları”. *Avrupa Birliği Başkanlığı*, 04 Temmuz 2006, <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=38689>, (22 Ağustos 2019).

“2019 Bütçesinde Bazı Kültürel Kurumların Bütçesinde Azalma”. *Donya-ye Eqtesad*, 01 Ocak 2019, <https://bit.ly/3amPjDJ>, (18 Haziran 2019). [Farsça]

“22 Eylül 2017 Tarihli Toplantı”. **MGK**, 22 Eylül 2017, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/22-eylul-2017-tarihli-toplanti>, (7 Şubat 2020).

- “30 Mart 2014 Türkiye Geneli Yerel Seçim Sonuçları”. *Yeni Şafak*, 21 Mart 2014, <https://www.yenisafak.com/yerel-secim-2014/secim-sonuclari>, (9 Aralık 2019).
- “ABD Üçlü Mekanizmadan Yana”, *Hürriyet*, 1 Kasım 2007, <https://www.cnnturk.com/2007/dunya/11/01/abd.uclu.mekanizmadan.yana/401801.0/index.html>, (3 Ocak 2020).
- “Ahmadinejad: İnsan Uyanış Dalgası Avrupa ve Amerika’ya Ulaşacak”. *Raja News*, 15 Mart 2011, <http://www.rajanews.com/news/65849>, (25 Kasım 2019). [Farsça]
- “Ahmadinejad: İslami Uyanış, İslam’ın Hakikatine Bir Dönüştür”. *İRNA*, 30 Nisan 2013, <https://www.irna.ir/news/80637514/>, (26 Kasım 2019). [Farsça]
- “Ahmet Davutoğlu: ‘Türkiye Küresel Güçtür!’”. *Anlayış*, 21 Şubat 2004, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3331>, (25 Ağustos 2019).
- “Ahmet Davutoğlu: ‘Türkiye Küresel Güçtür!’”. *Anlayış*, 21 Şubat 2004, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3331>, (25 Ağustos 2019).
- “Ahvaz Geçit Törenine Terör Saldırısı”. *Alef*, 22 Eylül 2018, <https://www.alef.ir/news/3970631054.html>, (22 Aralık 2019). [Farsça]
- “Arap Ülkelerinden Yemen’e Hava Harekâtı”. *Sabah*, 26 Mart 2015, <https://www.sabah.com.tr/ankara/2015/03/26/arap-ulkelerinden-yemene-hava-harekati>, (11 Aralık 2019).
- “Are Hezbollah’s Mysterious ‘Martyrs’ Dying in Syria?”. *France 24*, 07 Ekim 2012, <https://www.france24.com/en/20121007-syria-uprising-hezbollah-mysterious-martyrs-killed-line-jihadi-duty-iran-lebanon-fsa>, (30 November 2019).
- “Asimetrik Savaş, İran’ın ABD Askeri Gücünü Zayıflatma Stratejisi”. *Javan Online*, 03 Nisan 2011, <https://www.javanonline.ir/fa/news/444344/>, (15 Nisan 2019). [Farsça]
- “Asimetrik Savaş, İran’ın ABD Askeri Yeteneğini Baltalama Amaçlı Stratejisi”. *Javan Online*, 03 Nisan 2011, <https://www.javanonline.ir/fa/news/444344>, (15 Nisan 2019). [Farsça]
- “Barzani Açıkladı: Türkler Bize Silah Gönderdi”. *Türkiye Gazetesi*, 14 Ekim 2014, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/195617.aspx>, (23 Ocak 2020).

- “Başbakan Davutoğlu: ‘Musul Ulusal Güvenlik Alanımız’ ”, *CNN Türk*, 8 Ocak 2016, <https://www.cnnturk.com/turkiye/basbakan-davutoglu-musul-ulusal-guvenlik-alanimiz>, (3 Şubat 2020).
- “Başbakan Yıldırım’dan Irak Başbakanı İbadi’ye Cevap”, *Milli Gazete*, 7 Ekim 2016, <https://www.milligazete.com.tr/haber/880192/basbakan-yildirimdan-irak-basbakani-ibadiye-cevap>, (2 Şubat 2020).
- “Batı Medyasının Suriye Olaylarını Büyütme Çabası”, *Fars News*, 16 Nisan 2011, <https://www.farsnews.ir/news/9001270561/>, (5 Kasım 2019). (Farsça)
- “Bazıları dış Politikaya Müdahale Ediyor /Herkes Yasalara Uyuyorsa Sorunlar Yüzde Bire Düşecek”. *SNN*, 4 Eylül 2012, <https://snn.ir/fa/news/204202>, (21 Aralık 2019). [Farsça]
- “Bosna’dan Suriye’ye: Kuds Gücü ve General Süleymani’nin Faaliyetlerine Genel Bakış”. *Khabar Online*, 21 Ocak 2020, <https://www.khabaronline.ir/news/1344535/>, (23 Ocak 2020). [Farsça]
- “Bozdağ: Sessiz Kalmayacağımızı, Gereği Neyse Yapılacağını Herkes Bilmeli”. *Hürriyet*, 11 Haziran 2014, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bozdag-sessiz-kalmayacagimizi-geregi-neyse-yapilacagini-herkes-bilmeli-26594920>, (20 Ocak 2020).
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan Musul İçin Noktayı Koydu!”. *Milliyet*, 17 Ekim 2016, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-musul-icin-noktayi-koydu-2328635>, (29 Ocak 2020).
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Başika Kampı İbadi’nin Talebi Nedeniyle Kuruldu”, *Anadolu Ajansı*, 12 Aralık 2012, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-basika-kampi-ibadinin-talebi-nedeniyle-kuruldu/489706#>, (27 Ocak 2020).
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: TIR’lar Gitmez İse Yiyecek Ekmek Bulamazlar”. *Milliyet*, 26 Eylül 2017, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-tirlar-gitmez-ise-yiyecek-ekmek-bulamazlar-2526232>, (12 Şubat 2020).
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yastık Altı Dövizinizi Bozdurun”, *Haber Türk Youtube Kanalı*, 2 Aralık 2016,

https://www.youtube.com/watch?v=GP_Grupi9XQ&ab_channel=Habert%C3%BCrk, (15 Aralık 2019).

“Cumhurbaşkanı Irak’taki Teröristleri Uyardı”. *Jam-e Jam*, 19 Haziran 2014, <https://www.magiran.com/article/2972428>, (24 Aralık 2019). [Farsça]

“Çend Dersed Budje-ye Keşver be Neft Vabesteh Est” [Ülke Bütçesinin Yüzde Kaçı Petrole Bağlı?], *Mashregh News*, 21 Eylül 2016, <https://www.mashreghnews.ir/news/633594/>, (20 Mayıs 2019). [Farsça]

“DAEŞ Mevzilerin Suriye ve Irak Savaş Uçakları Tarafından Bombalanması”. *Jomhor News*, 13 Nisan 2014, <http://www.jomhornews.com/fa/news/48647/>, (22 Aralık 2019). [Farsça]

“DAEŞ Mevzilerinin Ordu Uçakları Tarafından Bombalanmasının Sözü Edilmeyen Hikâyesi / Şahsen Irak Topraklarına Girdim”. *Tasnim News*, 21 Eylül 2017, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/06/30/1526280/>, (28 Aralık 2019). [Farsça]

“DAEŞ Yabancı Güçlerin Bölgede Varlığı İçin Bir Bahanedir”. *ICANA*, 23 Ekim 2014, <https://www.icana.ir/Fa/News/264788/>, (22 Aralık 2019). [Farsça]

“DAEŞ’den Türk Konsoloslugu’na Baskın”. *Sabah*, 11 Haziran 2014, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2014/06/11/isid-turk-konsoloslugunda>, (20 Ocak 2020).

“Davutoğlu Esad’a Ömür Biçti”. *NTV*, Ağustos 2012, https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-esada-omur-bicti,Nsez_e7zmEO7uz5O9Pv6hw, (12 Aralık 2019).

“Davutoğlu: Komşu Ülkelerdeki Halklara Mesafe Koyamayız”. *Milli Gazete*, 30 Nisan 2011, <https://www.milligazete.com.tr/haber/1019794/davutoglu-komsu-ulkelerdeki-halklara-mesafe-koyamayiz>, (7 Aralık 2019).

“Davutoğlu: Türkiye Kobani’ye Girerse”. *Milliyet*, 28 Ekim 2014, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/davutoglu-turkiye-kobaniye-girerse-1961277>, (13 Aralık 2019).

- “Davutoğlu: Yeni bir Ortadoğu Doğuyor, Türkiye...”, *A Haber*, 04 Nisan 2012, <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2012/04/26/davutoglu-yeni-bir-ortadogu-doguyor-turkiye>, (30 Ağustos 2019).
- “Davutoğlu’ndan ‘Musul’ Açıklaması”. *Hürriyet*, 12 Haziran 2014, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/davutoglundan-musul-aciklamasi-26594234>, (20 Ocak 2020).
- “Davutoğlu’nun Kerkük Ziyareti Kriz Yarattı”. *Hürriyet*, 3 Haziran 2012, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglunun-kerkuk-ziyareti-kriz-yaratti-21143218>, (27 Aralık 2019).
- “Devrim Muhafızları Irak Kürdistan Bölgesinde Terörist Üsleri Bombaladı + Video”. *Tesnim News*, 12 Temmuz 2019, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/04/21/2052408/>, (3 Ocak 2020). [Farsça]
- “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Bahreyn, Katar ve Suriye’deki Temaslarına İlişkin Yaptığı Basın Toplantısı, 6 Nisan 2011, Şam”. *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-bahreyn_-katar-ve-suriye_deki-temaslarina-iliskin-yaptigi-basin-toplantisi_-6-nisan-2.tr.mfa, (6 Aralık 2019).
- “Dini Mercilerden Birinin Irak Topraklarında Türk Güçleri İle Savaş Fetvası”. *IRNA*, 2 Ekim 2016, <https://www.irna.ir/news/82252830/>, (29 Ocak 2020). [Farsça]
- “Dünya ‘Beş’ten Büyüktür”, *Milliyet*, 24 Eylül 2004, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/dunya-besten-buyuktur-1767594>, (23 Ağustos 2019).
- “Düşmanlarımızla Çatışmamız Afrika Boynuzu’na Ulaştı”. *Defa Press*, 26 Ocak 2015, <https://defapress.ir/fa/news/39487/>, (24 Kasım 2019). [Farsça]
- “Elinizi Taşın Altına Koyun”. *Milliyet*, 14 Şubat 2017, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/elinizi-tasin-altina-koyun-2395643>, (14 Aralık 2019).

- “Erbain’de ‘İranlı Hacıların Sayısı’ Neden 3 Milyonla Sınırlıydı?!”. *Tasnim News*, 4 Kasım 2019, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/08/13/2131882/>, (20 Aralık 2019). [Farsça]
- “Erdogan: Without Russia & Iran, Assad Will Fall in 24 Hours”. *CNN*, 7 September 2015, <https://edition.cnn.com/videos/tv/2015/09/07/turkish-president-erdogan-on-syria-isis-and-pkk.cnn/video/playlists/intl-turkey-attacks/>, (16 December 2019).
- “Erdoğan Hamaney İle Görüştü”. *Aljazeera*, 29 Mart 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-hamaney-ile-gorustu>, (12 Aralık 2019).
- “Erdoğan: Ey İslam Dünyası Neredesiniz?”. *Takvim*, 17 Temmuz 2017, <https://www.takvim.com.tr/siyaset/2014/07/17/erdogan-ey-islam-dunyasi-nerdesiniz>, (5 Aralık 2019).
- “Erdoğan: Kalkınma Hedefini Heba Etmeyiz”, *Hürriyet*, 03 Mayıs 2005, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kalkinma-hedefini-heba-etmeyiz-38724406>, (27 Ağustos 2019).
- “Erdoğan: Müslümanların Bugün Yaşadığını İzah Etmek Mümkün Değil”. *Sabah*, 17 Temmuz 2014, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-muslumanlarin-bugun-yasadigini-izah-etmek-mumkun-degil-26830285>, (8 Aralık 2019).
- “Erdoğan: Sabrın Sonuna Geldik”. *A Haber*, 7 Ağustos 2011, <https://www.ahaber.com.tr/dunya/2011/08/07/erdogan-sabrin-sonuna-geldik>, (2 Aralık 2019).
- “Erdoğan: Türkiye Yanlış Güvenlik Anlayışını Terk Etmiştir”. *Milliyet*, 19 Eki 2016, <https://www.milligazete.com.tr/haber/878501/erdogan-turkiye-yanlis-guvenlik-anlayisini-terk-etmistir>, (30 Aralık 2019).
- “Erdoğan’dan Önemli Mesajlar”, *Hürriyet*, 05 Eylül 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-onemli-mesajlar-21386210>, (1 Eylül 2019).

- “Erdoğan’dan Önemli Mesajlar”. *Hürriyet*, 5 Eylül 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-onemli-mesajlar-21386210>, (7 Aralık 2019).
- “Esad’a Karşı İran’ı İşbirliğine Çağırıldı”. *Milliyet*, 17 Ekim 2012, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/esad-a-karsi-iran-i-isbirligine-cagirdi-1612853>, (13 Aralık 2019).
- “Fatimimiyyun Tümeni Nasıl Oluşturdu?”. *Keyhan*, 30 Mayıs 2015, <http://kayhan.ir/fa/news/46030/>, (22 Kasım 2019). [Farsça]
- “Fatimiyyun Tümen Komutanının Afgan Şiilerinin DAESH İle Savaşından Anıları/ Suriye’ye 80,000 Kişinin Gönderilmesi”. *Uluslararası Kuran Ajansı*, 23 Ağustos 2018, <https://birjand.iqna.ir/fa/news/3740773>, (23 Kasım 2019). [Farsça]
- “Fatimiyyun Tümeni Hakkında Bilmemiz Gereken Her Şey /2200 Kutsal Savunma ve Harem Savunucusu Afgan Şehidi”. *Defa Press*, 27 Aralık 2015, <https://defapress.ir/fa/news/63880/>, (21 Kasım 2019). [Farsça]
- “Fatimiyyun ve Zeinebiyyun Tugaylarından 21 Kişi Suriye’nin İdlib’inde Şehit Oldu / Cenaze Kum’da”. *Asriran*, 1 Mart 2020, <https://www.asriran.com/fa/news/716539/>, (2 Mart 2019). [Farsça]
- “Fidan Esad’la Görüştü”. *Yeni Şafak*, 29 Nisan 2011, <https://www.yenisafak.com/gundem/fidan-esadla-gorustu-316581>, (5 Aralık 2019).
- “Film/Bağdat Cuma İmamı Beyanında Samarra’yı Savunmak İçin Liderin Direkt Emri”. *Hawzah News*, 18 Kasım 2018, <https://www.hawzahnews.com/news/468807/>, (24 Aralık 2019). [Farsça]
- “Fourth Round of Astana Talks on Syria Ends with De-Escalation Zones Deal”. *TASS*, 5 May 2017, <https://tass.com/world/944724>, (21 December 2019).
- “Free Syrian Army Subgroups Unite to Form National Army”. *The Middle East Monitor*, 31 December 2017, <https://www.middleeastmonitor.com/20171231-free-syrian-army-subgroups-unite-to-form-national-army/>, (11 December 2019).

- “General Dehkan İle Ayrıntılı Röportaj: Ruslara, ‘Kasım Süleymani Sahanın Komutanıdır’ Söyledik”. *Tasnim News*, 17 Şubat 2020, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/11/28/2204568/>, (19 Şubat 2020). [Farsça]
- “German Armed Forces Research 1918-1945”. *Feldgrau*, <https://www.feldgrau.com/WW2-Germany-Statistics-and-Numbers>, (20 October 2018).
- “Gidin ve Beşar Esad’e Halkın Kırmızı Çizgimiz Olduğunu Söyleyin”. *Tasnim News*, 15 Ekim 2019, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/07/15/2113627/>, (28 Kasım 2019). [Farsça]
- “Gölge Hükümet Kuruluyor”. *Sabah*, 18 Temmuz 2011, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2011/07/18/golge-hukumet-kuruluyor>, (6 Aralık 2019).
- “Grafik ve Haritalarla Türkiye’deki PKK Çatışması”. *Crisis Group*, <https://www.crisisgroup.org/tr/content/grafik-ve-haritalarla-t%C3%BCrkiyedeki-pkk-%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1>, (2 Şubat 2020).
- “Hac Kasım’ın Şahsen Komuta Ettiği Savaşlar/ Amırlı’dan Tikrit ve el-Bukmal’a”, *Mizan Online*, 24 Şubat 2018, <https://www.mizanonline.com/fa/news/399558/>, (27 Aralık 2019). [Farsça]
- “Haşdi Vatani; DAEŞ’in Irak’taki Paralel Gücü”. *Al Waght*, 20 Haziran 2016, <http://alwaght.com/fa/News/58104/>, (27 Aralık 2019). [Farsça]
- “Haşimi’ye İdam Cezası”. *Hürriyet*, 10 Eylül 2012, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hasimiye-idam-cezasi-21419045>, (20 Aralık 2019).
- “Helping Secure Afghanistan’s Future”. **Briefing**. NATO, 2008, https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/TEST-PDF/2008_11_687B00694B0B4918A2143DBD2EB990F5_afghanistan2008-e.pdf.

- “Hizbullah Diğer Büyük Bir Zaferin Eşiğinde ve Tel Aviv’in Endişesi”. *İslam Times*, 06 Temmuz 2015, <https://www.islamtimes.org/fa/article/471820/>, (30 Kasım 2019). [Farsça]
- “Irak Haşdi Şabi Güçleri Komutanı da Türkiye’yi Uyardı”, *Nasim Online*, 6 Ekim 2016, <http://old.nasimonline.ir/Content/Detail/2067195/>, (28 Ocak 2020).
- “Irak Kürdistan Bölgesi Liderlerinin Mali Sorunları ve İsrail İle İlişkileri Hakkında Konuşulmayanlar”, *Tasnim News*, 15 Ekim 2017, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/07/23/1545422/>, (2 Ocak 2020). [Farsça]
- “Irak’a İlk Harekat 1983’te Yapılmıştı”, *Hürriyet*, 21 Kasım 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/iraka-ilk-harekat-1983te-yapilmisti-19039866>, (20 Ekim 2020).
- “Irak’ın Kerbela ve Babil Eyaletlerinin Aşiretleri Görüşünde Hasan Ruhani: Hiçbir Güç İran ve Irak’ı Ayıramaz”. *Tasnim News*, 12 Mart 2019, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1397/12/21/1967806/>, (18 Aralık 2019). [Farsça]
- “Irak’tan Küstah ‘Başika’ Açıklaması”. *Yeniçağ Gazetesi*, 9 Ekim 2016, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/iraktan-kustah-basika-aciklamasi-147802h.htm>, (2 Şubat 2020).
- “Iran Inaugurates New Building of Djibouti Parliament”. *Mehr News*, 23 November 2014, <https://en.mehrnews.com/news/104747/Iran-inaugurates-new-building-of-Djibouti-Parliament>, (20 May 2019). [Farsça]
- “Iranian Missiles Hit Kurdish Opposition in ‘Message to Trump’ ”. *Kurdistan 24*, 10 September 2018, <https://www.kurdistan24.net/en/news/5a56c4d5-645a-447e-aaf4-f9cb29fcff62>, (2 January 2020).
- “Iraq Kurdistan Independence Referendum Planned”. *BBC News*, 1 July 2014, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-28103124>, (1 January 2020).
- “Iraq: Arrests Of Sunni Tribal Leaders Risk Giving Al-Qaida A Way Back, Says Iraqi Vice-President”. *The Guardian*, 16 September 2008, <https://www.theguardian.com/world/2008/sep/16/iraq>, , (21 December 2019).

- “İŞİD Musul’u Ele Geçirdi”. *Milliyet*, 11 Haziran 2014, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/isid-musul-u-ele-gecirdi-1895418>, (20 Ocak 2020).
- “İlk Harem Şehidi “Muharrem Türk” Hakkında”. *Farda News*, 23 Ocak 2016, <https://www.fardanews.com/fa/news/485074/>, (29 Kasım 2019). [Farsça]
- “İmam Humeyni Düşüncesinde ‘Zalimlere Karşılık’ Göstergeleri”. *Hawzah*, 07 Ocak 2017, <https://hawzah.net/fa/Article/View/97512/>, (15 Mayıs 2019). [Farsça]
- “İran Anayasası”, *Koruyucular Konseyi Web Sitesi*, 01 Mart 2011, <https://www.shoragc.ir/fa/news/1884/>, (29.03.2019).
- “İran Kendini Hesaba Çekmeli”. *Açık Gazete*, 8 Ağustos 2012, <https://www.acikgazete.com/ran-kendini-hesaba-ekmeli/>, (12 Aralık 2019).
- “İran Kırsal Kooperatifleri Birinci Kongresinde Muhammed Rıza Şah Pehlevi Hazretlerinin 4 Mayıs 1962’deki Açıklaması”. <https://bit.ly/34ad8IL>, (20 Eylül 2019). [Farsça]
- “İran Ordusu Komandolarının Suriye’de Konuşlandırılması”. *Sharg*, 5 Nisan 2016, <https://www.magiran.com/article/3335703>, (29 Kasım 2019). [Farsça]
- “İran Türkiye-PKK Anlaşmasından Endişeli Mi?”. *BBC Farsça*, 15 May 2013, https://www.bbc.com/persian/world/2013/05/130515_an_turkey_pkk_iran_syria, (19 Ocak 2020). [Farsça]
- “İran ve Irak Şiilerinin birliği İslam Düşmanlarını Korkutur”. *Moje Rasa*, 26 Eylül 2019, <http://www.moje-rasa.ir/khabar/12825/>, (18 Ekim 2019). [Farsça]
- “İran’dan Cumhurbaşkanı Erdoğan’a Son Dakika Yanıtı”. *Hürriyet*, 15 Şubat 2017, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/irandan-cumhurbaskani-erdogana-son-dakika-yaniti-40366953>, (12 Aralık 2019).
- “İran’dan İŞİD’e Karşı Cihat Çağrısı”. *Haberler*, 26 Haziran 2014, <https://www.haberler.com/iran-dan-isid-e-karsi-cihat-cagrisi-6187734-haberi/>, (24 Aralık 2019).

- “İran’dan Türkiye’ye Küstah Tehdit”. *Akşam*, 23 Şubat 2017, <https://www.aksam.com.tr/dunya/irandan-turkiyeye-kustah-tehdit/haber-598825>, (27 Aralık 2019).
- “İran’ın Bakış Açısı Değişmeli”. *Anadolu Ajansı*, 26 Mart 2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/iranin-bakis-acisi-degismeli/63233>, (12 Şubat 2020).
- “İran’ın Suriye İçin Altı Maddelik Planı”. *Jamejam Online*, 16 Aralık 2012, <http://jamejamonline.ir/online/671445034340200139/>, (10 Kasım 2019). [Farsça]
- “İran’ın Türkiye’nin Suriye’ye Yönelik Harekâtına Tepkisi”. *ANA*, 25 Ağustos 2016 <https://ana.ir/fa/news/36/112923/>, (4 Aralık 2019). [Farsça]
- “İran-Türkiye Gerginliği Sürüyor”. *Hürriyet*, 21 Şubat 2017, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/iran-turkiye-gerginligi-suruyor-40372211>, (13 Aralık 2019).
- “İslam Dünyası Ülkeleri Birbiriyle İş Birliği ve Dayanışma İçinde Olmalıdır”. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 2 Ekim 2016, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/52483/islam-dunyasi-ulkeleri-birbiriyle-is-birligi-ve-dayanisma-icinde-olmalidir.html>, (29 Ocak 2020).
- “İslami Uyanış Dünya Meclisi Merkez Konseyi’nin İlk Toplantısı Gerçekleşmesi”. *Jamejamonline*, 20 Kasım 2011, <http://jamejamonline.ir/online/671108106129251231/>, (27 Ağustos 2019). [Farsça]
- “İşte Milli Güvenlik Siyaset Belgesinin Tam Metni”. *Memurlar*, 14 Kasım 2005, <https://www.memurlar.net/haber/33003/iste-milli-guvenlik-siyaset-belgesinin-tam-metni.html>, (10 Eylül 2019).
- “Joint Statement by the Foreign Ministers of the Islamic Republic of Iran, the Russian Federation and the Republic of Turkey on Agreed Steps to Revitalize the Political Process to End the Syrian Conflict”, *Turkish Ministry of Foreign Affairs*, 20 December 2016, http://www.mfa.gov.tr/joint-statement-by-the-foreign-ministers-of-the-islamic-republic-of-iran_-the-russian-federation-and-

[the-republic-of-turkey-on-agreed-steps-to-revitalize-the-political-process-to-end-the-syrian-conflict -20-december-2016 -moscow.en.mfa](#), (2 December 2019).

“Kasımı: Suriye’nin Toprak Bütünlüğünün Korunması Konusunda Israr Ediyoruz/Türkiye’nin Siyasi Çözümdeki Rolünün Devam Etmeli”. *Tasnim New*, 21 Ocak 2018, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/11/01/1634269/>, (4 Aralık 2019). [Farsça]

“Kıran operasyonu Bitti, Kapan-1 Bagok Başladı”. *CNN Türk*, 11 Ocak 2020, <https://www.cnnturk.com/turkiye/kiran-operasyonlari-tamamlandi?page=1>, (5 Şubat 2020).

“KRG President Says Turkish Involvement in Iraq Has Been ‘Exaggerated’”. *Albawaba*, December 2015, <https://www.albawaba.com/news/kgp-president-says-turkish-involvement-iraq-has-been-%E2%80%98exaggerated%E2%80%99-778800>, (28 January 2020).

“Kum’daki Büyük Kalabalık İle Görüşünde İslam Devrimi Yüce Lideri’nin Söyleşisi”. *Yüce Liderin İletişim Bürosu*, 08 Ocak 2001, <https://www.leader.ir/fa/speech/2057>, (09 Mayıs 2019). [Farsça]

“Kurdish Youths Hold Anti-Arab March in Erbil”. *Middle East Eye*, 10 August 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=97kYKgNux0g>, (1 January 2020).

“Kültür Devrimi Yüksek Konseyi Üyeleriyle Yapılan Görüşteki Açıklamalar”. *Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi*, 10 Aralık 2013, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24721>, (12 Ağustos 2019). [Farsça]

“Liwa Zaynabiyoun Brigade”. *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/world/para/zainabiyoun.htm>, (27 November 2019).

“Lübnan 33 Günlük Savaşındaki Hizbullah Zaferi Sekiz Yıllık Kutsal Savunmanın Meyvesiydi”. *Rasa News*, 10 Haziran 2011, <https://rasanews.ir/fa/news/105241>, (26 Kasım 2019). [Farsça]

“Lübnan İstikrarının Zayıflatılması; İbrani, Arap ve Batı Üçgeni Senaryosu”. *IQNA*, 11 Kasım 2017, <https://iqna.ir/fa/news/3661896/>, (22 Aralık 2019). [Farsça]

- “Memorandum on the Creation of De-escalation Areas in the Syrian Arab Republic”. *Russia Ministry of Foreign Affairs*, 6 May 2017, https://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2746041, (22 December 2019).
- “MGK Üyeleri”, *MGK*, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/milli-guvenlik-kurulu/mgk-uyeleri>, (25 Haziran 2020).
- “Milli Güvenlik Siyaset Belgesi Değiştiriliyor”, *Hürriyet*, 24 Kasım 2004, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/milli-guvenlik-siyaset-belgesi-degistiriliyor-38669437>, (10 Eylül 2019).
- “MIT Müsteşarı Fidan, Şam’da Esad ile Görüştü”. *Haberler*, 28 Mart 2011, <https://www.haberler.com/mit-mustesari-fidan-sam-da-esad-ile-gorustu-2619923-haberi/>, (5 Aralık 2019).
- “MSB: Bu Aşamada Yeni Bir Harekât İcra Edilmesine Gerek Kalmamıştır”. *T24*, 22 Ekim 2019, <https://t24.com.tr/haber/baris-pinari-harekati-nda-120-saatlik-ateskes-suresi-sona-erdi,844944>, (9 Aralık 2019).
- “Musevi: Suriye’de Askeri Varlık ve Türkiye Askeri Üssünün Kurulması Kabul Edilemez”. 21 Ekim 2019, <https://fa.alalamtv.net/news/4506946>, (4 Aralık 2019). [Farsça]
- “Mübarek Devrildikten Sonra İlan Edildi: İranlı Yetkililer Tarafından Mısır Halkına Tebrikler”. *Hamshahri*, 12 Şubat 2010, <https://www.hamshahronline.ir/news/128068/>, (26 Kasım 2019). [Farsça]
- “NATO Füze Sistemi Bölgesel İstikrara ve Türkiye’nin Güvenliğine Katkıda Bulunmaz”. *Dolat*, 8 Eylül 2011, <http://dolat.ir/detail/205878>, (2 Haziran 2020). [Farsça]
- “Neden Muhammed Rıza Şah Özel Uçağının Irak’ta Satılmasını Emretti?”, *Handeniha Gazetesi*, 26 Ağustos 1953, (*Entekhab* aracılığıyla), <https://www.entekhab.ir/fa/news/499305/>, (30 Ağustos 2019). [Farsça]
- “New Speicher Massacre Mass Grave Found Northern Iraq”. *the Baghdad Post*, 17 July 2017, <https://www.thebaghdadpost.com/en/Story/14505/New-Speicher-Massacre-mass-grave-found-northern-Iraq>, (21 December 2019).

- “No: 297, 25 Eylül 2017, İKBY Referandumu Hk.”. *T. C. Dışışleri Bakanlığı*, 25 Eylül 2017, http://www.mfa.gov.tr/no_-297_-ikby-referandumu-hk.tr.mfa, (10 Şubat 2020).
- “Nubul ve El-Zehra Halkı, Kuşatma Dönemindeki Kürtlerin Yardımını Unutmadılar/ Afrin’den 400,000’e Yakın Sığınmacı Halep’in Şii Bölgelerine Girdi”. *Mashregh News*, 16 Mart 2018, <https://www.mashreghnews.ir/news/840307>, (3 Aralık 2019). [Farsça]
- “Ortadoğu’da Değişimi Yöneteceğiz”. *Milliyet*, 27 Nisan 2012, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ortadogu-da-degisimi-yonetecegiz-1533209>, (8 Aralık 2019).
- “Özgür Suriye Ordusu Türkiye’den Taşındı”. *Hürriyet*, 23 Eylül 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ozgur-suriye-ordusu-turkiye-den-tasindi-21534458>, (8 Aralık 2019).
- “Pakistan Hizbullah’ının Ceyş-el Zulüm’e Karşı Notası”. *Jahan News*, 11 Mayıs 2014, <http://www.jahannews.com/analysis/359765/>, (25 Kasım 2019). [Farsça]
- “Paralel Yapı Ulusal Tehdit”. *TRT Haber*, 19 Ekim 2014, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/paralel-yapi-ulusal-tehdit-148195.html>, (7 Aralık 2019).
- “Parlamentoya Saldıran DAES Teröristlerinin İdam Cezası İnfaz Edildi”. *YJS*, 7 Temmuz 2018, <https://www.yjc.ir/fa/news/6589134/>, (22 Aralık 2019). [Farsça]
- “PKK’nın Ateşkes Bozduğunu Açıkladıktan Sonra Çıkan Çatışmalar”. *CNN Türk*, 11 Haziran 2004, https://www.cnnturk.com/2004/turkiye/06/11/pkk.8217.nin.ateskes.bozdugunu.a_cikladiktan.sonra.cikan.catismalar/12740.0/index.html, (2 Ocak 2020).
- “PKK’nın Kritik İsmi Kuzey Irak’ta Vuruldu”. *Sabah*, 23 Mart 2018, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/03/23/pkknin-kritik-ismi-kuzey-irakta-yuruldu>, (2 Şubat 2020).
- “Ruhani ABD Aldatmacasını Sert Bir Şekilde Eleştirdi”. *Jam-e Jam*, 20 Eylül 2014, <https://jamejamonline.ir/fa/news/718854/>, (21 Aralık 2019). [Farsça]

- “Rus Gemisinden Provokatif Geçiş”. *Yeni Şafak*, 05 Haziran 2016, <https://www.yenisafak.com/gundem/rus-gemisinden-provokatif-gecis-2476315>, (02 Temmuz 2019).
- “Ruslar Sadık Olmadılar/ Noje Hakkında Yazılı Bir Anlaşma Yok”. *Fararu*, 22 August 2016, <https://fararu.com/fa/news/286616/>, (12 Kasım 2019). [Farsça]
- “Russia Confirms Sale of S-400 Missile Systems to Saudi Arabia”. *RT*, 9 October 2017, <https://www.rt.com/business/406116-russia-saudi-arabia-s400-delivery/>, (28 November 2019).
- “Sabiha Gökçen’e Saldırısı TAK Üstlendi”. *Hürriyet*, 26 Aralık 2015, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sabiha-gokcene-saldirisi-tak-ustlendi-40032420>, (17 Aralık 2019).
- “Sancılı Süreç Çok Uzun Sürmez”. *Sabah*, 25 Ağustos 2012, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/08/25/suriyenin-gelecegini-onlarin-eline-birakamayiz>, (10 Aralık 2019).
- “Saraybosna’yı Şam’a Bağlayacağız”. *Anadolu Ajansı*, 03 Mart 2013, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/saraybosnayi-sama-baglayacagiz/269218#>, (02 Eylül 2019).
- “Sayın Bakanımızın ABD Dışışleri Bakanı Hillary Clinton ile Ortak Basın Toplantısının Metni”. 16 Temmuz 2011, *T.C. Dışışleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-abd-disisleri-bakani-hillary-clinton-ile-ortak-basin-toplantisinin-metni.tr.mfa>, (1 Aralık 2019).
- “Sayın Bakanımızın Suriye Ziyareti Sonrasında Esenboğa Havalimanında Gerçekleştirdiği Basın Toplantısının Metni”. Dışışleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi, 9 Ağustos 2011, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-suriye-ziyareti-sonrasinda-esenboga-havalimaninda-gerceklestirdigi-basin-toplantisinin-metni_-9-agustos-2011.tr.mfa, (7 Aralık 2019).
- “Sayın Tümgeneral’in İsrail İle Çatışmada Ön Cepheden Hatırası”, 598, 10 May 2016, <http://www.598.ir/fa/news/375241/>, (07 Aralık 2018). [Farsça]
- “Security Council”. UN, 22 May 2014, <https://undocs.org/en/S/2014/348>, (25 Kasım 2019).

- “Seçim Kasım 2015”. *Sabah*, <https://www.sabah.com.tr/secim/1-kasim-2015-genel-secimleri/>, (10 Aralık 2019).
- “Sınır Ötesi Tezkere Kabul Edildi”. *Milliyet*, 5 Ekim 2011, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/sinir-otesi-tezkere-kabul-edildi-1447210>, (5 Ocak 2020).
- “Statement by the President of the Security Council”. United Nations Security Council, S/PRST/2006/15, 29 March 2006, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Iran%20SPRST%202006%2015.pdf>, (17 June 2019).
- “Suriye Dışışleri Bakanı Bugün Tahran’a Geliyor”. *Mehr News*, 17 Mart 2011, <https://www.mehrnews.com/news/1276029/>, (27 Kasım 2019). [Farsça]
- “Suriye Dostu Devletlerin Toplantısı Tahran’da Sona Erdi + Bildiri”. *IRINN*, 1 Haziran 2014, <https://www.irinn.ir/fa/news/53878/>, (11 Kasım 2019). [Farsça]
- “Suriye Kürdistan’ı da Özerk Oldu”. *Bours News*, 27 Ağustos 2012, <https://www.boursenews.ir/fa/news/74664/>, (3 Aralık 2019). [Farsça]
- “Suriye Kürtleri Nubul ve El-Zehra’da Kuşatılmış Şiilerin Yardım Ettiler”. *Din Online*, 25 Kasım 2014, <https://adyannews.com/11682/>, (3 Aralık 2019). [Farsça]
- “Suriye Ordusu Stratejisi’nde Değışim, Çölde Güç Denklemini Çevirmenin Anahtarı”. *Islamic World News*, 4 Eylül 2016, <https://iswnews.com/3471/>, (20 Ekim 2019). [Farsça]
- “Suriye’deki En Zor Operasyonları Gerçekleştiren Bir Tümen Olan Zeynebiyyun”. *Mizan Online*, 18 Mayıs 2019, <https://www.mizanonline.com/fa/news/517855/>, (26 Kasım 2019). [Farsça]
- “Suriye’deki Güvenlik Güçlerinin Sayısındaki Artış Şehit Sayısını Artırdı”. *Khana News*, 27 Ekim 2015, www.khananews.com/27258/, (28 Kasım 2019). [Farsça]
- “Suriye’deki İran Askeri Danışmanlık Merkezi’nin Türkiye Saldırılarıyla İlgili Bildirgesi”. *Alwaght*, 1 Mart 2020, <http://alwaght.com/fa/News/172731/>, (2 Mart 2019). [Farsça]

- “Suriyeli Kürt Kabile Başkanları Vilayeti’ye Ne Dedi?”. *Mashregh News*, 1 Mayıs 2018, <https://www.mashreghnews.ir/news/851838/>, (2 Aralık 2019).
- “Suriyeli PYD, 16 Köyü Silahlı Gruplardan Temizledi”. *Quds Online*, 14 Kasım 2013, <http://www.qudsonline.ir/news/168073/>, (3 Aralık 2019). [Farsça]
- “Suudi Arabistan Öncülüğünde Teröre Karşı İslam İttifakı”. *Hürriyet*, 15 Aralık 2015, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/terore-karsi-islam-ittifaki-40027554>, (11 Aralık 2019).
- “Suudi Arabistan ve Türkiye’nin Suriye’de Ateşle Oynaması Üçüncü Dünya Savaşı’na Yol Açacak Mı?”. 12 Ocak 2016, *Shebestan*, <http://shabestan.ir/detail/News/522974>, (20 Kasım 2019). [Farsça]
- “Syria: Turkey and US Reach Deal to Manage Tensions Over Kurds”. *the Guardian*, 7 August 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/07/syria-turkey-and-us-reach-deal-to-manage-tensions-over-kurds>, (21 December 2019).
- “Syria’s Idlib Spared Attack, Turkey to Send in More Troops”. *Reuters*, 18 September 2018, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-rebels/syrias-idlib-spared-attack-turkey-to-send-in-more-troops-idUSKCN1LY0T9>, (22 December 2019).
- “Syrian Rebels Advance in Government-Held Aleppo”. *The Telegram*, 4 July 2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/04/syrian-rebels-advance-west-government-held-aleppo>, (30 November 2019).
- “Şam Büyükelçiliği Kapatıldı”. *TRT Haber*, 26 Mart 2012, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/sam-buyukelciligi-kapatildi-34092.html>, (10 Aralık 2019).
- “Şehit Hüseyin Hamedani’nin Milli Besic Deneyiminin Suriye’ye Aktarılması”. *Dana*, 04 Mayıs 2017, <https://www.dana.ir/news/1098271.html/>, (20 Kasım 2019). [Farsça]
- “Şii Türbeleri Savunmak İçin Halk Gönüllülerinin Başvurusu”. *Jam News*, 15 Haziran 2014, <https://www.jamnews.com/detail/News/361313>, (24 Aralık 2019). [Farsça]

- “Tahran’da Suriye Dostlarının Danışma Toplantısı”. *Donya-e Eqtesad*, 11 Ağustos 2011, <https://www.donya-e-eqtesad.com/fa/tiny/news-657213>, (26 Kasım 2019). [Farsça]
- “Tamamıyla Irak Olayı Haline Gelmiştir”. *Anadolu Ajansı*, 15 Haziran 2014, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tamamiyla-irak-olayi-haline-gelmistir/150990>, (22 Ocak 2020).
- “Terör Destekleyicileri Füze Operasyonlunun Uyarı Mesajını Anlamalıdır”. *Quds Online*, 19 Haziran 2017, <http://www.qudsonline.ir/news/540202/>, (2 Aralık 2019). [Farsça]
- “Terör Örgütleriyle Mücadele Bizim İçin Seçenek Değil, Bir Mecburiyettir”. *T.C. Cumhurbaşkanlığı*, 29 Nisan, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/75008/teror-orgutleriyle-mucadele-bizim-icin-secenek-degil-bir-mecburiyettir>, (2 Şubat 2020).
- “Terör Örgütü PKK’ya Yönelik Başlatılan ‘Kıran-2’ Operasyonu Sürüyor”. *Hürriyet*, 29 Ağustos 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/teror-orgutu-pkkyayonelik-baslatilan-kiran-2-operasyonu-suruyor-41315453>, (5 Şubat 2020).
- “Tezkere Meclis’te Kabul Edildi”. *Sabah*, 17 Ekim 2007, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/10/17/haber,7A885B79F5C640689AFAA5A270C9416D.html>, (3 Ocak 2020).
- “Tezkere Meclis’te Kabul Edildi”. *Sabah*, 2 Ekim 2014, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/10/02/turkiyenin-gozu-orada>, (13 Aralık 2019).
- “TSK İç Hizmet Kanunu’nun 35. Maddesi Değişti”. *CNN Türk*, 13 Temmuz 2013, <https://www.cnnturk.com/2013/turkiye/07/13/tsk.ic.hizmet.kanununun.35.maddesi.degisti/715269.0/index.html>, (30 Ağustos 2019).
- “Turkey Angered by Rocket-Brandishing on Russian Naval Ship Passing Istanbul”. *Reuters*, 6 December 2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-turkey-russia-idUSKBN0TP0JW20151206>, (2 July 2019).

“Turkey Imposes Sanctions on Syria”. *Reuters*, 30 November 2011, <https://www.aljazeera.com/news/2011/11/30/turkey-imposes-sanctions-on-syria/?gb=true>, (10 December 2019).

“Turkey”, Global Coalition Official Website, <https://theglobalcoalition.org/en/partner/turkey/>, (25 January 2020).

“Turkish Strike in Syria kills Nine Hezbollah Members, Wounds 30: Source”. *Reuters*, 29 February 2020, <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-hezbollah/turkish-strike-in-syria-kills-nine-hezbollah-members-wounds-30-source-idUSKBN20N0GI>, (2 March 2019).

“Tümgeneral Bakırî: Irak Kürdistan’ındaki Referandum Sorunların Başlangıcı Olacak”. *ANA*, 17 Temmuz 2017, <https://ana.ir/fa/news/17/195629/>, (1 Ocak 2020). [Farsça]

“Tümgeneral Bakırî’nin Türkiye’ye Ziyareti”, *IRIB News*, 15 Ağustos 2017, <https://www.iribnews.ir/fa/news/1765304/>, (1 January 2020). [Farsça]

“Tümgeneral Hemedani: Suriye Hükümeti Çökme Tehlikesinden Kurtulmuştur”. *Parsine*, 07 May 2014, <https://www.parsine.com/fa/news/188383/>, (30 Kasım 2019). [Farsça]

“Tümgeneral Süleymani Iraklı Kürt Yetkililerini Uyardı”. *İslam Times*, 18 Eylül 2017, <https://www.islamtimes.org/fa/article/669948/>, (2 Ocak 2020). [Farsça]

“Türbe Savunucuları Gönüllüleri Nasıl Kayıt Olunur?”, *Tasnim News*, 27 Aralık 2015, <https://www.jamnews.com/detail/News/626000>, (20 Haziran 2019). [Farsça]

“Türbe Savunucusu Türkiye Güçleri Saldırısında Şehit Oldu”. *Hawzah News*, 29 Şubat 2020, <https://www.hawzahnews.com/news/888591/>, (2 Mart 2020).

“Türkiye - Irak Siyasi İlişkileri”. *Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (4 Ocak 2020).

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>.

- “Türkiye de IŞİD’e Karşı Koalisyonu Katıldı”. *Sabah*, 23 Eylül 2014, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2014/09/23/turkiye-de-iside-karsi-koalisyonu-katildi>, (22 Ocak 2020).
- “Türkiye Kararını Değiştirdi! İslam İttifakı’na Asker Verecek”. *Haberler*, 31 Aralık 2015, <https://www.haberler.com/turkiye-islam-ittifaki-na-asker-verecek-8018653-haberi/>, (12 Aralık 2019).
- “Türkiye ve İran Mısır’da Aynı Masada”. *Akşam*, 10 Eylül 2012, <https://www.aksam.com.tr/guncel/turkiye-ve-iran-misirda-ayni-masada--138071h/haber-138071>, (10 Kasım 2019).
- “Türkiye’den Irak’a Askeri Yardım”. *En Son Haber*, 3 Mart 2015, <https://www.ensonhaber.com/dunya/turkiyeden-iraka-askeri-yardim-2015-03-03>, (25 Ocak 2020).
- “Türkiye’nin Dışişleri Bakanı’nın Son Görüşlerine İran’ın Verdiği Yanıt”. *Khordad News*, 19 Şubat 2017, <http://www.khordadnews.ir/fa/news/205899/>, (29 Ocak 2020). [Farsça]
- “US, UN Poised for Diplomatic Assault on Syria’s Assad”. *The Christian Science Monitor*, 18 August 2011, <https://www.csmonitor.com/World/terrorism-security/2011/0818/US-UN-poised-for-diplomatic-assault-on-Syria-s-Assad>, (11 November 2019).
- “Uzmanlar Meclisi Toplantısında Açıklamalar”. *Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi*, 03 Haziran 2014, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=27356>, (15 Eylül 2019). [Farsça]
- “Üst Düzey Bir Türk Yetkilinin PKK İle İlgili İddiasına İran’ın Yanıtı”. *Saat 24*, 15 Haziran 2018, <https://www.saat24.news/news/362757/>, (27 Aralık 2019).
- “Vahhabilerin Hz. Zeyneb’in Türbesini Yok Etmeye Çağrısı”. *Alalem*, 21 Temmuz 2012, <https://fa.alalamtv.net/news/350584/>, (28 Kasım 2019). [Farsça]
- “Verimliliğe Karşı Paralel Çalışma”. *IRNA*, 10 Eylül 2018, <https://www.irna.ir/news/83028469/>, (5 Mayıs 2019). [Farsça]

- “Yakında Zeyneb’in Mezarını Sökeceğiz”. *Mashregh News*, 4 Mayıs 2013, <https://www.mashreghnews.ir/news/211844/>, (1 Aralık 2019). [Farsça]
- “Yardım Komitesi’nin Komor’da Yoksullara Desteğinden Rapor”. *Shafaf News*, 14 Nisan 2010, www.shafaf.ir/fa/news/18226/, (20 Nisan 2019). [Farsça]
- “Yunisi: Netanyahu, Söyleminde İran’ın Etkisinin Büyüklüğünü Kabul Etmiştir”. *ISNA*, 8 Mart 2015, <https://www.isna.ir/news/93121709862/>, (18 Aralık 2019). [Farsça]
- “Yüksek Liderin Fikir Sistemindeki Düşman Kavramı”. *Basirat*, 17 Kasım 2014, <https://basirat.ir/fa/news/270796>, (10 Nisan 2019). [Farsça]
- Abdullah Gül’ün Resmi Web Sitesi. “Suudi Arabistan”. 13 Ağustos 201, <http://www.abdullahgul.gen.tr/yurt-disi/254/81650/suudi-arabistan.html>, (11 Aralık 2019).
- Abşinas, İmad. “İran Diğer Ülkelerde Ne Kadar Harcıyor?”. *Sputnik News*, 25 Kasım 2016, <https://ir.sputniknews.com/opinion/201611252017402/>, (10 Ağustos 2019). [Farsça]
- Acun, Can. “Terörle Mücadelede Yeni Adım: Pençe Harekâtı”. *Sabah*, 15 Haziran 2019, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/canacun/2019/06/15/terorle-mucadelede-yeni-adim-pence-harekati>, (2 Şubat 2020).
- AIPAC. “The American Israel Public Affairs Committee”. <https://www.aipac.org/about>, (13 September 2018).
- Al Salami, Jassem. “The Syrian and Iranian Air Forces Are Now Bombing Iraq”. *War is Boring*, 25 June 2014, <https://warisboring.com/the-syrian-and-iranian-air-forces-are-now-bombing-iraq/> (25 December 2019).
- Al-Haida, Abdollah. “Saudi National Security Center Established”. *Asharq Al-Awsat*, 24 April 2017, <https://eng-archive.aawsat.com/abdollah-al-haida/news-middle-east/saudi-arabia/saudi-national-security-center-established>, (5 September 2018).
- Al-Khalidi, Suleiman and Tom Perry. “New Syrian Rebel Alliance Formed, Says Weapons on the Way”. *Reuters*, 12 October 2015,

<https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-kurds-idUSKCN0S60BD20151012>, (13 December 2019).

Altuğ, Bayram ve Tevfik Durul. “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: 371 Bin Suriyeli Güvenli Şekilde Geri Döndü”. *Anadolu Ajansı*, 16 Aralık 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-371-bin-suriyeli-guvenli-sekilde-geri-dondu/1675403>, (20 Aralık 2019).

Apps, Peter and Daren Butler. “Kurdish Worries Drag Turkey Deeper into Syria War”. *Reuters*, 27 July 2012, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-syria/kurdish-worries-drag-turkey-deeper-into-syria-war-idUSBRE86Q11Y20120727>, (16 December 2019).

Arraf, Jane. “Q&A: Iraqi Kurdish leader Massoud Barzani”. *Al Jazeera*, 30 Jul 2012, <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/07/201272991311907942.html>, (28 December 2019).

Avundukluoglu, Emin. “4,000 Square Km Cleared From Terrorists in N.Syria.” *Anadolu Agency*, 09 December 2019, <https://www.aa.com.tr/en/operation-peace-spring/4-000-square-km-cleared-from-terrorists-in-nsyria/1668162>, (20 December 2019).

Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, Devrim Liderinin Hz. Rıza’nın Hacıları ile Görüşü ve Konuşması”. 21 Mart 2019, <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=42052>, (10 Mayıs 2019). [Farsça]

Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, Beyanat der Didar-e Esatid-e Daneşgahha (Üniversite Hocalarının Görüşündeki İfadeler), 06 Ağustos 2013, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=23451>, (15 Mayıs 2019). [Farsça]

Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Filistin Halkının Haklarının Korunması Konulu Üçüncü Konferansta Yapılan Açıklama”. 14 Nisan 2006, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3335>, (17 Mayıs 2019). [Farsça]

Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “İslam Âlimleri Açısından Dünya Ekstremist ve Takfiri Trendleri Kongresine Katılan

- Açıklamalar”. 25 Kasım 2014, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=28278>, (15 Mayıs 2019). [Farsça]
- Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Ordu Hava Kuvvetleri Komutanları ve Personeliyle Görüşte Yapılan Açıklama”. 8 Şubat 2018, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=38872>, (17 Mayıs 2019). [Farsça]
- Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Harem Savuncuları Şehitleri Ailelerinin Ziyaretlerinde İfadelerinden Seçmeler”. 13 Mart 2019, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=41853>, (5 Mayıs 2019). [Farsça]
- Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “İran İslam Cumhuriyeti’nin 2025 Ufkundaki Perspektif Belgesi”. 4 Kasım 2003, <http://farsi.khamenei.ir/special?id=4133>, (20 Ağustos 2019). [Farsça]
- Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Ahli-Beyt Dünya Meclisi Üyeleri ve İslam Radyo ve Televizyon Birliği Üyeleri Görüşündeki Yapılan Açıklamalar”. 17 Ağustos 2015, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=30524>, (25 Kasım 2019). [Farsça]
- Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Dünya İslam Ulema ve İslami Uyanış Zirvesi’nde Yapılan Açıklamalar”. 29 Nisan 2013, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=22405>, (25 Kasım 2019). [Farsça]
- Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Türkiye Başbakanı’nın Devrimin Lideri İle Görüşü”. 29 Mart 2012, <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=19342>, (26 Kasım 2019). [Farsça]
- Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi, “Büyük Hac Kongresine Mesaj”. 25 Ekim 2012, <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=21361>, (26 Kasım 2019). [Farsça]
- Ayetullah Seyid Ali Hamaney’in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi. “Hastaneden Taburcu Edildiğinde Röportaj”. 15 Eylül 2014, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=28278>, (21 Aralık 2019). [Farsça]

- Ayetullah Seyid Ali Hamaney'in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi. "İslam Âlimleri Perspektifinden Dünya Aşırı Ve Tekfirci Akımlar Kongresi'ne' Katılanların Toplantısında Yapılan Açıklamalar". 25 Kasım 2014, <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=28278>, (21 Aralık 2019). [Farsça]
- Ayetullah Seyid Ali Hamaney'in Eserlerini Koruma ve Yayma Ofisi. "İrak Başbakanının Devrim Lideri İle Görüşü", 20 Haziran 2017, <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=36913>, (1 Ocak 2020). [Farsça]
- Barabandi, Bassam and Tyler Jess Thompson. "A Friend of my Father: Iran's Manipulation of Bashar al-Assad". *Atlantic Council*, 28 August 2014, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/a-friend-of-my-father-iran-s-manipulation-of-bashar-al-assad/>, (28 Kasım 2019).
- Barlas, Mehmet. "Uçak Krizinden Beri Erdoğan ile Putin 74 Defa Görüşmüş". *Sabah*, 6 Mart 2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/barlas/2020/03/06/ucak-krizinden-beri-erdogan-ile-putin-74-defa-gorusmus>, (8 Nisan 2020).
- Bassam, Laila and Tom Perry. "How Iranian General Plotted out Syrian Assault in Moscow". *Reuters*, 6 October 2016, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-soleimani-insigh/how-iranian-general-plotted-out-syrian-assault-in-moscow-idUSKCN0S02BV20151006>, (28 November 2019).
- Berwani, Hawar. "Iran Transfers 88 Russian Sukhoi Fighter Planes to Iraq". *Iraqi News*, 23 June 2014, <https://www.iraqinews.com/iraq-war/iran-transfers-88-russian-sukhoi-fighter-planes-iraq/>, (27 December 2019).
- Bilici, Salih ve Emrah Yorulmaz. "İrak'ta Mezhep Çatışmasına Yol Vermemeliyiz". *Anadolu Ajansı*, 4 Mart 2014, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irak-ta-mezhep-catismasina-yol-vermemeliyiz/177527#>, (18 Ocak 2020).
- Borger, Julian. "Iran Air Strikes Against ISIS Requested by Iraqi Government, Says Tehran", *The Guardian*, 6 December 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/05/iran-conducts-air-strikes-against-isis-exremists-iraq>, (25 December 2019).
- Butler, Daren. "Syrian Kurdish Moves Ring Alarm Bells in Turkey". *Reuters*, 24 July 2012, <https://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-turkey-kurds/syrian->

- [kurdish-moves-ring-alarm-bells-in-turkey-idUSBRE86N12W20120724](#), (3 December 2019).
- Charbonneau, Louis. "Russia Asks for U.N. Council Talks on Turkey Action in Syria, Iraq". *Reuters*, 7 December 2015, <https://in.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-turkey-russia/russia-asks-for-u-n-council-talks-on-turkey-action-in-syria-iraq-idUKKBN0TQ2TE20151207>, (27 January 2020).
- Chulo, Martin. "Iran Sends Troops into Iraq to Aid Fight Against ISIS Militants". *The Guardian*, 14 June 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/14/iran-iraq-isis-fight-militants-nouri-maliki>, (25 Aralık 2019).
- Cooper, Helene and Eric Schmitt. "Airstrikes by U.S. and Allies Hit ISIS Targets in Syria". *The New York Times*, 22 September 2014, <https://www.nytimes.com/2014/09/23/world/middleeast/us-and-allies-hit-isis-targets-in-syria.html>, (20 November 2019).
- Cooper, Helene; Thomas Gibbons-Neff and Ben Hubbard. "U.S., Britain and France Strike Syria Over Suspected Chemical Weapons Attack". *The New York Times*, 13 April 2018, <https://www.nytimes.com/2018/04/13/world/middleeast/trump-strikes-syria-attack.html>, (28 November 2019).
- Davutoğlu, Ahmet. "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Türk Ocakları'nın Kuruluşunun 100. Yılına Kutlama Etkinlikleri Kapsamında Düzenlenen "Büyük Türkiye'ye Doğru" Sempozyumunda Yaptığı Konuşma". *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 26 Mart 2011, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-turk-ocaklari_nin-kurulusunun-100_yilini-kutlama-etkinlikleri-kapsaminda-duzenlenen.tr.mfa, (26 Ağustos 2019).
- Davutoğlu, Ahmet. "Türkiye Merkez Ülke Olmalı", *Radikal*, 26 Şubat 2004, <http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/>, (20 Ağustos 2019).
- Demirtaş, Serkan. "Turkey's Idlib Operation Will be Much More Risky than Euphrates Shield". *Hürriyet*, 8 October 2017. <http://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-idlib-operation-will-be-much-more-risky-than-euphrates-shield-120537>, (19 December 2019).

- Durul, Tefvik ve Diğeri. “ABD Başkan Yardımcısı Pence: ABD ile Türkiye Anlaştı”. *Anadolu Ajansı*, 17 Ekim 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekati/abd-baskan-yardimcisi-pence-abd-ile-turkiye-anlasti/1617537>, (21 Aralık 2019).
- Dylan, Collins & Zena Tahhan. “First day of Astana Summit Ends Without Breakthrough”. *Aljazeera*, 24 January 2017, <https://www.aljazeera.com/news/2017/01/astana-syria-peace-talks-breakthrough-170123180946956.html>, (18 December 2019).
- El Hasan, Ömer. “Körfez ülkeleri ve Suriye krizi”. *Aljazeera Türk*, 15 Ağustos 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/korfez-ulkeleri-ve-suriye-krizi>, (20 Kasım 2019).
- Erdbrink, Thomas and Mujib Mashal. “At Least 12 Killed in Pair of Terrorist Attacks in Iran”. *The New York Times*, 7 June 2017, <https://www.nytimes.com/2017/06/07/world/middleeast/iran-parliament-attack-khomeini-mausoleum.html>, (2 December 2019).
- Esnek, Ferhat. “Pençe-3 Operasyonu’nda Yeni Safhaya Geçildi”. *Basın İlan Kurumu*, 18 Eylül 2019, <https://www.bik.gov.tr/pence-3-operasyonunda-yeni-safhaya-gecildi/>, (5 Şubat 2020).
- Evans, Ryan (A). “Turkey’s Shifting Strategic Culture: Part 2 – The Rise of Republican Strategic Culture”. **The Foreign Policy Research Institute**, 20 October 2014, <https://www.fpri.org/2014/10/turkeys-shifting-strategic-culture-part-2-the-rise-of-republican-strategic-culture/>, (14 September 2019).
- Evans, Ryan (B). “Turkey’s Shifting Strategic Culture: Part 3 – From Republican to Neo-Ottoman”. **The Foreign Policy Research Institute**, 22 October 2014, <https://www.fpri.org/2014/10/turkeys-shifting-strategic-culture-part-3-from-republican-to-neo-ottoman/>, (10 July 2019).
- Fatih, Abufadel. “Necef Eşref Okulu; Dışarıdan Bir Bakış”. *Shafaqna*, 24 Aralık 2016, <https://fa.shafaqna.com/news/503189/>, (19 Aralık 2019). [Farsça]
- Fatihi, Muhammed. “Türbe Savunucuları Kimlerdir?”. *Neda Esfahan*, 2016, <http://nedaesfahan.ir/66986>, (30 Kasım 2019). [Farsça]

- Fatiminejad, Seyid Ahmet. Kişisel Görüşme. İnternet Üzerinden (02 Ekim 2019).
- Fishel, Justin; Luis Martinez and Patrick Reeve. "Russia Says Syrian Regime Forces Targeted by US-Led Coalition Airstrikes". *CBS News*, 18 September 2016, <https://abcnews.go.com/International/russia-syrian-regime-forces-targeted-us-led-coalition/story?id=42164132>, (25 November 2019).
- Fisk, Robert. "Iran to Send 4,000 Troops to Aid President Assad Forces in Syria". *Independent*, 16 June 2013, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/iran-to-send-4000-troops-to-aid-president-assad-forces-in-syria-8660358.html>, (19 November 2019).
- Gall, Carlotta. "Turkey Declares Major Offensive Against Syrian Government". *the New York Times*, 1 March 2020, <https://www.nytimes.com/2020/03/01/world/middleeast/turkey-syria-assault.html>, (9 March 2019).
- Gamal, Rania El. "Analysis: Iraq Resumes Political Strife in Vacuum Left by U.S.". *Reuters*, 18 December 2011, <https://www.reuters.com/article/us-iraq-politics-withdrawal/analysis-iraq-resumes-political-strife-in-vacuum-left-by-u-s-idUSTRE7BH0R820111218>, (20 December 2019).
- Garamone, Jim. "Trump Orders Missile Attack in Retaliation for Syrian Chemical Strikes". *US Department of Defense*, 6 April 2017, <https://www.defense.gov/Explore/News/Article/Article/1144601/trump-orders-missile-attack-in-retaliation-for-syrian-chemical-strikes/>, (25 November 2019).
- Georgy, Michael and Ahmed Rasheed. "Iranian Commander Issued Stark Warning to Iraqi Kurds Over Kirkuk". *Reuters*, 20 October 2017, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-iraq-kirkuk-fall/iranian-commander-issued-stark-warning-to-iraqi-kurds-over-kirkuk-idUSKBN1CP2CW>, (2 January 2020).
- Global Coalition Official Website. "Turkey". <https://theglobalcoalition.org/en/partner/turkey/>, (13 December 2019).
- Gordon, Michael R. and Eric Schmitt. "Iran Secretly Sending Drones and Supplies Into Iraq, U.S. Officials Say". *The New York Times*, 25 June 2014,

- https://www.nytimes.com/2014/06/26/world/middleeast/iran-iraq.html?_r=0, (27 December 2019).
- Güvenç, Duygu. “Sınırdaki 5 Kilometre ‘Uçuşa Yasak’ Bölge”, *Sabah*, 17 Kasım 2017, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/11/17/sinirda-5-kilometre-ucusa-yasak-bolge>, (11 Aralık 2019).
- Hameny, Seyyid Ali. “İran Milletine ‘Devrimin İkinci Adımı’ Bildirisi””. 11 Şubat 2019, http://idc0-cdn0.khamenei.ir/ndata/news/41673/971122_%d8%a8%db%8c%d8%a7%d9%86%db%8c%d9%87%20%da%af%d8%a7%d9%85%20%d8%af%d9%88%d9%85%20%d8%a7%d9%86%d9%82%d9%84%d8%a7%d8%a8.pdf?nf, (17 Ağustos 2019). [Farsça]
- Hirst, David. “Hezbollah Uses its Military Power in A Contradictory Manner”. *The Daily Star* quoted in *Al-Anba*, 24 October 2012, <https://archive.anbaonline.com/?p=55361>, (30 November 2019).
- İffeti, Kudretullah. “İmam Humeyni’nin Bakış Açısıyla Kibir”. İmam Humeyni’nin Eserlerini Düzenleme ve Yayma Kurumu, 23 Eylül 201), <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n144800/>, (25 Haziran 2019). [Farsça]
- İnat, Kemal. “Halep Sonrası Suriye: Türkiye Ne Yapmalı?”. **SETAV**, 17 Aralık 2016, <https://www.setav.org/halep-sonrasi-suriye-turkiye-ne-yapmalı/>, (7 Aralık 2019).
- İran Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi, “Vatandaşlık Haklarının Uygulanması Ulusal Zirvesi’nde Cumhurbaşkanının Açıklaması”. 19 Aralık 2017, <http://www.president.ir/fa/102082>, (20 Nisan 2019). [Farsça]
- İran Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi. “İran Ekonomisi Konferansında Cumhurbaşkanının Söyleşi Metni”. 04 Ocak 2015, <http://www.president.ir/fa/83621>, (20 Haziran 2019). [Farsça]
- Jaber, Hala. “Iranian General Leads Defence of Baghdad”. *The Times*, 15 June 2014, <https://www.thetimes.co.uk/article/iranian-general-leads-defence-of-baghdad-fgn5xzd5gct>, (25 December 2019).

Karadeniz, Tulay and Ercan Gurses, “İraqi PM Asks NATO to Press Turkey to Pull Troops from North Iraq”, *Reuters*, 8 December 2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-russia-turkey-davutogl/iraqi-pm-asks-nato-to-press-turkey-to-pull-troops-from-north-iraq-idUKKBN0TR14F20151208>, (28 January 2020).

Karakuş, Kadir. “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: İslami Dayanışma Girişimini Destekliyoruz”, *Anadolu Ajansı*, 29 Aralık 2015, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/disisleri-bakani-cavusoglu-islami-dayanisma-girisimini-destekliyoruz/498192>, (12 Aralık 2019).

Karimi, Nassser. “Iran Launches Missiles into Syria in Retaliation for Parade Attack”. *USA Today*, 1 October 2018, <https://www.usatoday.com/story/news/world/2018/10/01/iran-launches-missiles-into-syria-over-parade-attack/1484469002/>, (3 December 2019).

Kaura, Vinay. “Turkey Sees Expanding Role in Afghanistan”. **The Middle East Institute**, 26 September 2017, <https://www.mei.edu/publications/turkey-sees-expanding-role-afghanistan>, (11 June 2019).

Kayaoğlu, Barin. “How Turkey’s Soldiers and Spies Saved the Day in Syria”. *Al-Monitor*, 8 March 2020, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/03/turkey-syria-russia-turkish-spies-saved-the-day-in-idlib.html>, (9 March 2019).

Khan, Naimat. “50 Pakistani Fighters Killed in Turkish Strikes in Syria-Pakistan Officials”. *Arab News*, 07 March 2020, <https://www.arabnews.pk/node/1637736/pakistan>, (12 March 2020)

Koruyucular Konseyi Web Sitesi. *İran Anayasası Giriş Kısmı*, (26 Ağustos 2019).

Lederman, Josh. “The US Is Trying to Pressure Turkey Into Pulling Troops out of Iraq”. *Business Insider*, 17 December 2015), <https://www.businessinsider.com/ap-us-calls-on-turkey-to-pull-unauthorized-forces-from-iraq-2015-12?IR=T>, (27 January 2020).

MacFarquhar, Neil and Hala Droubi. “With Eye on Aid, Syria Opposition Signs Unity Deal”. *The New York Times*, 11 November 2012,

- <https://www.nytimes.com/2012/11/12/world/middleeast/syrian-opposition-groups-sign-unity-deal.html>, (10 December 2019).
- Meclis Haber. “AK Parti TBMM Grubu...”. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Resmi İnternet Sitesi*, 11 Ağustos 2009, https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=93548, (22 Ağustos 2019).
- Meraji, İbrahim. Kişisel Görüşme, İnternet Üzerinden (12 Kasım 2019).
- Mesumi, Sara. “DAEŞ’le Savaş Ortaklarını Bastırmak İçin Bir Zeytin Dalı”, *Etemad*, 22 Ocak 2018, <https://www.magiran.com/article/3695776>, (4 Aralık 2019). [Farsça]
- Mevzuat Bilgi Sistemi. “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu”. T.C. Cumhurbaşkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211-20110310.pdf> (20 Ağustos 2019).
- Mirsenceri, Mir Mehrdad. “Her Yerde Kürt Varsa Orası İran”. *Tabnak*, 26 Ağustos, 2010, <https://www.tabnak.ir/fa/news/116604/>, (1 Aralık 2019). [Farsça]
- Mohammed, Arshad and Khaled Yacoub Oweis. “U.S. Imposes Sanctions on Syria’s Assad”, *Reuters*, 18 May 2011, <https://www.reuters.com/article/us-syria-idUSLDE73N02P20110518>, (3 December 2019).
- Moinabadi Bidgoli, Hüseyin. Kişisel Görüşme, İnternet Üzerinden (01 Ekim 2019).
- Myers, Steven Lee. “U.S. and Allies Say Syria Leader Must Step Down”, *the New York Times*, 18 August 2011, <https://www.nytimes.com/2011/08/19/world/middleeast/19diplo.html>, (11 November 2019).
- Newton-Small, Jay. “An Interview with Nechirvan Barzani: Will There Be an Independent Kurdistan?”. *Time*, 21 December 2012, <https://world.time.com/2012/12/21/an-interview-with-nechirvan-barzani-will-there-be-an-independent-kurdistan/>, (17 January 2020).
- O’connor, Tom. “Iran Holds Military Drills Near Turkey, Tells It To Stop Syria Attack as Russia Accuses U.S. of ‘Dangerous Game’”. *News Week*, 10 September 2019,

- <https://www.newsweek.com/iran-holds-military-drills-near-turkey-tells-it-stop-syria-attack-russia-accuses-us-1464124>, (4 December 2019).
- Övür, Mahmut. “İŞİD Saldırdığı Gece Yardım Gönderdik”. *Sabah*, 23 Kasım 2014, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ovur/2014/11/23/isid-saldirdigi-gece-yardim-gonderdik>, (23 Ocak 2020).
- Pusane, Özlem Kayhan. “Two Years After The Independence Referendum: Are Turkey-KRG Relations Normalizing?”. *Turkish Policy Quarterly*, 9 September 2019. <http://turkishpolicy.com/blog/38/two-years-after-the-independence-referendum-are-turkey-krp-relations-normalizing>, (7 February 2020).
- Refii, Seyid Rıza. “Dünya Kürtlerini İran’a Bağlayan Üç Ana Neden/ Irak Kürdistanı’ndaki Son Gelişmeler Işığında”. *Islamic World News*, 2 Ekim 2017, <https://iswnews.com/4675/%DB%B3>, (29 Kasım 2019). [Farsça]
- Renkeş, Muhammed Cevat. Kişisel Görüşme. İnternet Üzerinden (02 Ekim 2019).
- Roblin, Sebastien. “Turkish Drones and Artillery Are Devastating Assad’s Forces in Idlib Province-Here’s Why”. *Forbes*, 2 Narch 2020, <https://www.forbes.com/sites/sebastienrobin/2020/03/02/idlib-onslaught-turkish-drones-artillery-and-f-16s-just-destroyed-over-100-armored-vehicles-in-syria-and-downed-two-jets/#55f23fc56cd3>, (5 March 2020).
- Rossinow, Doug. “The Dark Roots of AIPAC, ‘America’s Pro-Israel Lobby’”. *the Washington Post*, 06 March 2018, <https://www.washingtonpost.com/news/made-by-history/wp/2018/03/06/the-dark-roots-of-aipac-americas-pro-israel-lobby/>, (12 September 2018).
- Sadat, Molayi Necme. “Fatimimiyyun Tümeni Nasıl Kuruldu”. *Tasnim News*, 12 Mayıs 2019, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/02/22/2009899/>, (22 Kasım 2019). [Farsça]
- Sadri Alibabalu, Sayyad. “Russian Power Dance on Astana Round and Geneva Talks about Syria”. *Modern Diplomacy*, 17 December 2017, <https://moderndiplomacy.eu/2017/12/17/russian-power-dance-on-astana-round-and-geneva-talks-about-syria/>, (8 December 2019).

- Salari, Meryem. “DAİŞ ve Baas Partisi Birliğinin Perde Arkası”. *Iran*, 20 Ağustos 2014, <https://www.magiran.com/article/3009710>, (21 Aralık 2019).
- Sckreck, Adam. “The Saudi Arabian Monarchy is Bringing up its Younger Generation”, *Business Insider*, 05 February 2015, <https://www.businessinsider.com/the-saudi-arabia-monarchy-is-bringing-up-its-younger-generation-2015-2>, (05 September 2018).
- Sleiman-Haidar, Ribale. “Dissecting the YPG: Operations and Strategies as the Defender of Rojava”. *LSE*, 26 August 2016, <https://blogs.lse.ac.uk/mec/2016/08/26/dissecting-the-ypg-operations-and-strategies-as-the-defender-of-rojava/>, (15 December 2019).
- Stack, Liam. “In Slap at Syria, Turkey Shelters Anti-Assad Fighters”. *The New York Times*, 27 October 2011, <https://www.nytimes.com/2011/10/28/world/europe/turkey-is-sheltering-antigovernment-syrian-militia.html>, (8 December 2019).
- Stock, Jon. “Little Boat, Big Danger: How A British-Made Speedboat Has Become A Weapon in Iran’s Standoff with the US”. *The Telegraph*, 20 August 2012, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/9486815/Little-boat-big-danger-how-a-British-made-speedboat-has-become-a-weapon-in-Irans-standoff-with-the-US.html>, (05 September 2019).
- Stratton, Allegra. “Assad Confirms Turkish Mediation with Israel”. *The Guardian*, 24 April 2008, <https://www.theguardian.com/world/2008/apr/24/syria.israelandthepalestinians>, (25 June 2019).
- Suechika, Kota. “Strategies, Dynamics, and Outcomes of Hezbollah’s Military Intervention in the Syrian Conflict”. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, VOL. 12, NO. 1, (2018), pp. 89-98.
- Şeriatmedari, Hüseyin. “Bu Üzümden Şarap Yapmayın!”. *Keyhan*, 8 Eylül 2012, <http://kayhanarch.kayhan.ir/910618/2.htm#other200>, (20 Kasım 2019). [Farsça]
- T. C. Adalet Bakanlığı. “T.C.’nin Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Stratejilerin Gelişimi”. **Aday** **Memur** **Hazırlayıcı** **Eğitimi**,

- <https://edb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/12520201430363-ULUSALG%C3%9CVENL%C4%B0Kxxx.pdf>, (25 Eylül 2019).
- Tabatabai, Ariane M. “Syria Changed the Iranian Way of War”, *Foreign Affairs*, 16 August 2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles/syria/2019-08-16/syria-changed-iranian-way-war>, (29 November 2019).
- Taniş, Tolga. “İşte Başika’daki Türk Üssü”, *Hürriyet*, 5 Temmuz 2016, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/iste-basikadaki-turk-ussu-40132255>, (25 Ocak 2020).
- TBMM. “AK Parti TBMM Grup Toplantısı”. *Meclis Haber*, 10 Ocak 2012, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=119971, (5 Ocak 2020).
- TBMM. “Genel Kurul Tutanağı”. **TBMM Tutanağı**, 06 Haziran 2012, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=21200&P5=H&page1=45&page2=45, (02 Eylül 2019).
- TBMM. “TBMM Kararları”. *TBMM Web Sitesi*, 11 Ekim 2011, https://www.tbmm.gov.tr/tbmm_kararlari/karar1026.html, (5 Ocak 2020).
- Templar, Marcus, “Turkey: Conceptual Framework. Ideology, Strategic Culture, and National Security”, *Hellenic News*, 18 December 2015, <https://hellenicnews.com/turkey-conceptual-framework-ideology-strategic-culture-and-national-security/>, (10 September 2019).
- Tezel, Mevlut. “Türkiye’nin SİHA ve Drone Devrimi”, *Sabah*, 4 Mart 2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/gunaydin/sb-mevlut-tezel/2020/03/04/turkiyenin-siha-ve-drone-devrimi>, (5 Mart 2020).
- The Carter Center. “Syria; Pro-Government Paramilitary Forces”. 2013, https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/conflict_resolution/syria-conflict/Pro-GovernmentParamilitaryForces.pdf.
- Tokay, Menekşe. “Ankara Deepens Military Incursion in Northern Iraq against PKK”. *The Arab Weekly*, 3 June 2019, <https://the arabweekly.com/ankara-deepens-military-incursion-northern-iraq-against-pkk>, (5 February 2020).

Tuğrul, Beril, Kişisel Görüşme, İstanbul (07 Kasım 2019).

Turhan, M. İbrahim. “Ahmet Davutoğlu: “Türkiye Küresel Güçtür!” ”, *Anlayış*, 21 Şubat 2004, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3331>, (12 Kasım 2018).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>

UNSC. “UN Documents for Iran: Security Council Resolutions”. **Security Council Reports**, https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/?ctype=Iran&cbtype=iran, (17 December 2018).

Usta, Bülent. “Turkey Takes Full Control of Syria’s Afrin: Military Source”, *Reuters*, 24 March 2018, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-afrin/turkey-takes-full-control-of-syrias-afrin-military-source-idUSKBN1H00OD>, (22 December 2019).

Walt, Stephen M. “Great Powers Are Defined by Their Great Wars”. **Foreign Policy**, 21 September 2017, <https://foreignpolicy.com/2017/09/21/great-powers-are-defined-by-their-great-wars/>, (20 August 2019).

Yıldırım, Çağrı. “The Role of the Military in Turkish Politics and European Union Membership Negotiations”, 2 December 2010, <http://www.balkananalysis.com/turkey/2010/12/02/the-role-of-the-military-in-turkish-politics-and-european-union-membership-negotiations/>, (20 August 2019).

Yüce Liderin Bilgi Bürosu, “Devlet Yetkilileri ve Müslüman Ülkeleri Büyükelçilerinin Toplantısında Açıklama”. 3 Nisan 2019, <https://www.leader.ir/fa/speech/22873/>, (17 Mayıs 2019). [Farsça]

Yüce Liderin Bilgi Bürosu. “Devrimin Yüce Lideri, İslami Uyanışın İlk Toplantısında Açıkladı”, 26 Eylül 2011, <https://www.leader.ir/fa/content/8582>, (17 Ağustos 2019). [Farsça]

Zarif, Javad. Twitter Account, 20 May 2019, <https://twitter.com/JZarif/status/1130419673756049410>, (30 August 2019).

ÖZGEÇMİŞ

Sayyad SADRI ALIBABALU lise eğitimini 2004'te Erdebil'de bitirdi. 2005'te Erdebil Peyam Nur Üniversitesi Tarih bölümünde başladığı lisans eğitiminden 2009'da mezun oldu. 2012'de Kirman Shahid Bahonar Üniversitesi Diploması ve Uluslararası Örgütler bölümünde başladığı yüksek lisans eğitimini, "Recep Tayyip Erdoğan Başbakanlığı Döneminde Türk Ekonomik Diploması'nın Analizi" başlıklı teze 2014'te bitirdi. 2015'te Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü'nde başladığı doktora eğitimini Mayıs 2021'de tezini savunarak sonlandırdı. 2020'nin ilk yarısında çalışmalarını İspanya'da Barcelona Autònoma Üniversitesi'nde yürüttü. Türkiye ve İran ağırlıklı olmak üzere, araştırmalarını Ortadoğu meseleleriyle ilgili yürütmeye devam etmektedir.